

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Łodzi
Шуменски університет «Епископ Константин Преславски»

University of East London
WSHIU Akademia Nauk Stosowanych

Харківський національний педагогічний
університет імені Г.С. Сковороди

Луцький національний технічний університет
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій
Університету «Україна»

Міжрегіональна академія управління персоналом
Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань»

«ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В МІЖНАРОДНИЙ ПРОСТІР: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ»

Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної
конференції з міжнародною участю
(м. Запоріжжя, 19 квітня 2024 р.)

Міністерство освіти і науки України
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Wewnętrznego w Łodzi
Шуменський університет «Єпископ Константин Преславський»
University of East London
WSHIU Akademia Nauk Stosowanych
Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди
Луцький національний технічний університет
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій Університету
«Україна»
Міжрегіональна академія управління персоналом
Державний історико-архітектурний заповідник «Стара Умань»

**«ІНТЕГРАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАУКОВИХ ДОСЛІДЖЕНЬ В
МІЖНАРОДНИЙ ПРОСТІР: РЕГІОНАЛЬНИЙ АСПЕКТ»**

Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною
(м. Запоріжжя, 19 квітня 2024 р.)

Дніпро
«Середняк Т.К.»
2024

УДК 001.891(062.552)

I-73

I-73 Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інтеграція українських наукових досліджень в міжнародний простір: регіональний аспект» / Уклад.: Л.І. Полякова, В.В. Цибульська, О.В. Непша [Електронне видання]. Дніпро: «Середняк Т.К.», 2024. 577 с.

I-73 Materials of the II Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation “Integration of Ukrainian scientific research into the international space: the regional aspect”/ Compiled by L.Poliakova, V.Tsybul'ska, O.Nepsha [Electronic edition]. Dnipro : «T. Seredniak», 2024. 577.

ISBN 978-617-8139-78-0 (електронне видання)

В збірнику представлені матеріали доповідей учасників II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інтеграція українських наукових досліджень в міжнародний простір: регіональний аспект», яка проходила в режимі он-лайн 19 квітня 2024 року на природничо-географічному факультеті Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького. На конференції обговорювалися сучасні виклики щодо перспектив співпраці вітчизняних науковців із європейською науковою спільнотою у галузі права, історії, географії та туризму, а також фізичної культури, спорту та здоров'я людини.

Матеріали збірника тез сформовані за тематичними напрямками роботи конференції: 1. Сучасна історична наука у міжнародному контексті; 2. Міжнародне право в контексті геополітичних змін сьогодення; 3. Суверенітет держави: теорія сучасного етапу у воєнний та післявоєнний час; 4. Актуальні напрями сучасних географічних досліджень: теорія, методика, практика; 5. Туризм і рекреація: проблеми, виклики, перспективи; 6. Сучасні тренди фізичної культури, спорту та здоров'я людини. Окремо виокремлені доповіді співорганізаторів та гостей конференції з розділ 7. Міждисциплінарні напрями розвитку освіти та науки.

Автори опублікованих матеріалів несуть повну відповідальність за підбір, точність наведених фактів, цитат, статистичних даних, галузевої термінології, наявність плагіату, імен власних та інших відомостей.

ISBN 978-617-8139-78-0 (електронне видання)

© Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, 2024

© Автори статей

ЗМІСТ

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНА ІСТОРИЧНА НАУКА У МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ	
Богданов А. Б., Гудзь В.В. Усні історії бійців – добровольців українсько-російської війни як чинник національно-патріотичного виховання.	10
Галь Б. О., Швабюк Є. Д. Теорія складних систем в історичних дослідженнях.	16
Гасанов Гара огли. Сучасні дослідження архівних документів з історії українсько-турецьких відносин 1918–1920 рр.: історіографічний вимір.	19
Дар’я, Полякова Л.І. Особливості господарського життя греків на території Північного Приазов’я у ХІХ ст.	25
Девда Т. В., Полякова Л.І. Молокани – як різновид «духовних християн» в Україні.	30
Дорош Н. В. The interaction of protestant religious organizations and the slavic population of southern Ukraine.	34
Зубкович О. І., Ситник О.М. Загострення російсько-українських відносин у 2022 році.	37
Віталій, Крилова А.М. Діяльність Богдана Хмельницького як один з прикладів національної рішучості.	40
Пачев С. І., Созанський І. В. Матеріали перепису населення 1926 року як джерело дослідження етнодемографічного розвитку Запорізького округу.	43
Сворак Л. М., Міфологізація історія в контексті українсько-російської війни	46
Ситник О. М., Абдулова К. І. Особливості дослідження пам’яток середнього Подніпров’я скіфської доби: спільна україно-польська експедиція 1995–1997 рр.	50
Ситник О. М., Дорожкіна Г. В. Особливості трансформації більшовизму в російській неоімперіалізм.	55
Сушков С. В., Ситник О. М. Щодо питання історіографії вивчення нумізматики античних держав-полісів Північного Причорномор’я.	60
Шерстюк Н. Г., Пачев С.І. Історія жіночого руху ХVІІІ - ХХІ ст. у працях Мішель Перро.	65
Шкода Н.А. Участь студентів у діяльності Української соціалістичної партії та Української народної партії Наддніпрянщини на початку ХХ ст.	69
РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО В КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН СЬОГОДЕННЯ	
Анастасія, Предместніков О. Г. Роль міжнародного права у врегулюванні конфліктів та захисті прав людини в умовах сучасних геополітичних змін (російсько-українська війна).	74

Бикова Н. С., Татарінова С.О. Теоретичний аспект надання адміністративних послуг в Україні (на прикладі роботи ДП «Документ»).	78
Василенко В. В., Татарінова С.О. Причини та види агресивної поведінки особистості: соціальний аспект.	81
Дуліба Є.В. До питання виплат репарацій та створення спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України	85
Майгор Н. А., Шукіорова Ю. О., Фурса В. О., Татарінова С.О. Джерела міжнародних соціальних стандартів у формуванні моделі соціальної політики в Україні.	89
Скребовська С. В., Предместніков О.Г. Глобальні тенденції в розвитку міжнародного права: виклики та можливості	93
Stadnik O. A., Nikitina I.P. Women in the armed forces: history and current situation.	96
РОЗДІЛ 3. СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ СУЧАСНОГО ЕТАПУ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС	
Гапотій В.Д., Узбек В.О. Особливості застосування сучасних методів викладання правових дисциплін у вищій школі	100
Berkovska K. O., Nikitina I.P. The influence of military conflicts on demographic processes.	109
Bilous A. I., Nikitina I.P. Internal migration: the impact of military conflicts on population movements.	114
Ostrovskiy V. O., Nikitina I.P. Modern trends and problems of gender participation in the army.	118
РОЗДІЛ 4. АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ СУЧАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА	
Арабаджи О.С., Арсененко І.А., Донець І.А. Міграційні процеси в умовах російсько-української війни: прояви та виклики на прикладі прифронтової Запорізької області	123
Арабаджи О.С., Левада О.М. Формування демографічних понять в курсі географії загальноосвітніх навчальних закладах	128
Богер С.В., Прохорова Л.А. Геологічні пам'ятки природи як складова природно-заповідного фонду Львівської області	133
Буруяне Ю.М. Практичні роботи зі шкільного курсу «Географія» 6 клас Нової української школи	138
Василюк Л.А. Організація навчально-дослідницької діяльності учнів в шкільному курсі географії	144
Олена, Непша О.В. Геологічна оцінка родовищ підземних та мінеральних вод Запорізької області	148
Ганжа І.С., Прохорова Л.А. Степан Рудницький та його вплив на створення української національної географічної думки	154
Данило, Прохорова Л.А. Геолого-економічна оцінка запасів та видобутку сірки в Україні	159
Голуб О.С. Болота як природоохоронні території Шацького	164

національного природного парку	
Гришко С.В. Змістовний компонент виробничої педагогічної практики студентів спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)	169
Донець І.А., Арсененко І.А., Худобіна О.М., Хомотюк Ю.П. Стратегічні аспекти використання господарського потенціалу Волинської області	172
Дорошко Г.І. Самостійна робота як пізнавальна діяльність учнів у навчанні шкільної географії	178
Дьячкова А.В., Гришко С.В. Природні ресурси Тилігульського лиману та їх збереження	183
Євдокімова В.С., Портна А.А. Дослідження механічного складу ґрунтів Запорізької області	189
Денис, Непша О.В. Нерудні корисні копалини Запорізької області	193
Зав'ялова Т.В. Навчальна практика з географії ґрунтів в системі практичної підготовки студентів-географів	200
Віталій, Прохорова Л.А. Проблематика геолого-геоморфологічної будови Північно-Західного Приазов'я	203
Клименко В.М. Шкільна географія у 90-ті роки ХХ століття в Україні	209
Коваль Д.О., Непша О.В. Забезпеченість Запорізької області рудними корисними копалинами	217
Кудлай Н.М. Інтеграція фінансової грамотності на уроках географії	223
Лисенко В.І., Сурядна Н.М., Бартеньєв О.С. Вплив війни на природоохоронні території України.	228
Малуєв М.М., Непша О.В. Наслідки антропогенного впливу на геологічне середовище Землі	231
Роман, Гришко С.В. Геологічні та гідрогеологічні умови української частини басейну річки Тиса	234
Міщенко Н.О., Гришко С.В. Екологічні проблеми та охорона малих річок України	241
Непша О.В. Геолого-економічна оцінка Мокрянського-ІІ родовища гранітів Запорізька область)	246
Одарченко З.Є. Форми залягання кристалів гіпсу на території Запорізької області та сусідніх районів Дніпропетровської області	249
Покидько К.І. Відновлення Каховського водосховища: географічна концептуалізація	256
Прохорова Л.А. Медична географія у системі наук про Землю	260
Сапога Л.М. Формування просторових уявлень в шкільному курсі географії	264
Стросєва М.Й., Сурядна Н.М., Бурцев В.В. Оцінка стану охоронних територій басейну річок Приазов'я.	269
Стросєва М.Й., Шаптала К.В., Єрмоленко О.В. Водні ресурси Полтавщини та їх використання.	274
Максим, Непша О.В. Фізико-географічна характеристика басейну	

річки Берда	279
Шепітько Д.С., Непша О.В. Геоєкологічні проблеми річки Суха Московка (Запорізька область).	286
РОЗДІЛ 5. ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ	
Арсененко І.А., Арабаджи О.С., Донець І.А., Донченко Л.М. Туристична культурна та природна спадщина України: збереження в умовах військового стану та повоєнний час	290
Бейдик О.О., Арсененко І.А., Донець І.А., Гарбузов І.М. Військові конфлікти, політична нестабільність і тероризм на початку ХХІ сторіччя: вплив на розвиток міжнародного туризму	294
Воловик В. М., Шлапацький В. О. Дефініція пригодницького туризму	298
Денисик Г. І., Багрій В. І., Савчук Д. І. Пороги Середнього Побужжя як основа формування туристично-рекреаційних осередків.	304
Донець І.А., Арсененко І.А., Здор А.І., Хомотюк Ю.П. Історичні передумови та сучасний розвиток релігійного туризму Житомирщини	306
Зімов С.О., Прохорова Л.А. Підземні мінеральні води як чинник розвитку лікувально-оздоровчого та медичного туризму в Закарпатському регіоні.	313
Лившенко Т. О. Рекреаційний туризм в Україні під час війни: проблеми, виклики та перспективи.	319
Мірошник Л. П. Туризм в Україні: проблеми і перспективи.	323
Прегар В.В., Прохорова Л.А. Йодо-бромні ресурси як чинник оздоровчого туризму України.	328
Vasileva Vanya, Kabakchieva Dora, Pavlova Irina. Shumen Plateau Nature Park's (Bulgaria) tourist functions.	333
Muromtseva Yu. Kharkiv's industrial tourism resources and opportunities to use them for educational excursions.	355
РОЗДІЛ 6. СУЧАСНІ ТРЕНДИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, СПОРТУ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ	
Абдуллаєв А. К., Нестеров О. С., Ребар І.В. Психологічна підготовка спортсменів з вільної боротьби.	361
Бессараб А. О., Проценко А.А. Сучасні тенденції тренувального процесу кваліфікованих футболістів.	366
Буша А. С., Олійник М.О. Особливості засобів фізичної терапії при захворюваннях опорно-рухового апарату для дітей, які займаються футболом.	369
Олена, Суханова Г.П. Використання інноваційних фітнес-технологій у фізичній культурі студентської молоді (на прикладі спінбайк-аеробіки).	373
Гайова О.В., Севастьянов О.В. Пошук найпопулярніших видів фітнес-напрямоків серед здобувачів освіти коледжу.	376
Ковальчук О.В. Сучасні погляди на особливості фізичного розвитку в юнацькому віці	381

Котлова М. М., Олійник М.О. Вплив засобів лікувальної фізичної культури на психологічний стан людей похилого віку.	385
Котова О.В., Олександр. Перспективи подальшого розвитку системи вищої освіти в умовах воєнного стану.	388
Котова О.В., Сопотницька О.В. Особливості використання оздоровчих фітнес–технологій у фізичному вихованні студентської молоді в умовах дистанційної освіти.	392
Котова О.В., Сопотницька О.В. Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури до тренерської діяльності в умовах сьогодення.	397
Котова О.В., Суханова Г.П. Мотивація здобувачів вищої освіти до занять різними видами рухової діяльності в умовах воєнного та дистанційного навчання	402
Інна, Котова О.В. Музично-ритмічна підготовка майбутніх вчителів фізичної культури в закладах вищої педагогічної освіти.	405
Максимчук Б. А., Максимчук І. А., Максимчук М. Б. Вплив усмішки на досягнення у спорті.	409
Митчик О. П. Олімпійська освіта школярів у закладах загальної середньої освіти.	412
Митчик О. П. Підготовка майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язберезувальної діяльності в закладах загальної середньої освіти.	416
Ольга, Олійник М.О. Особливості проведення занять з фізичного виховання з людьми середнього та літнього віку.	420
Мусієнко Н. Л., Котова О.В. Засоби та методи розвитку швидкісних здібностей дітей молодшого шкільного віку.	424
Олійник М.О., Олійник І.С. Особливості оптимізації психологічного стану людей похилого віку в процесі занять фізичною культурою.	428
Проценко А. А., Кириєнко О. Г. Педагогічна практика як засіб формування професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури в умовах дистанційної освіти.	433
Христова Т.Є., Калюжний М.Р. Сучасні аспекти збереження здоров'я здобувачів вищої освіти під час занять боксом.	437
Христова Т.Є., Лабунський А.Р. Динаміка функціонального стану футболістів старшого шкільного віку під впливом спеціальної психологічної підготовки.	440
Христова Т.Є., Сербіненко О.С. Комбіноване використання відновних засобів у процесі підготовки гандболістів старшого шкільного віку.	444
Христова Т.Є., Смоляченко М.М. Вплив занять футболом на фізичний та психічний розвиток дітей молодшого шкільного віку.	448
Цибульська В.В., Ведмедьов І.А. Застосування системного підходу до розвитку витривалості в учнів 5-6 класів на уроках фізичної	452

культури.	
Цибульська В.В., Суханова Г.П. Застосування нових форм навчання щодо реалізації змісту реформи Нової української школи.	454
Цибульська В.В., Таранець К.О., Харченко С. С. Чинники формування основ здорового способу життя дітей 9-10 років в процесі занять фізичною культурою.	549
Чорнобай Ю. О. Використання технології диференційованого навчання на уроках фізичної культури в загальноосвітніх навчальних закладах.	464
Шрамко В.В., Котова О.В. Нові підходи до проведення занять з фізичного виховання в закладах вищої освіти на сучасному етапі в умовах воєнного стану.	467
Mekhed Olha, Mekhed Dmytro. The role of modern technologies in forming digital security competences of future healthcare specialists.	474
Khrystova T.E., Vladyslav. Pedagogical design increase of physical fitness of teenagers with different types of body constitution.	479
Protsenko A.A., Khrystovoi R.Y. Strategic guidelines of the training process checker players.	483
РОЗДІЛ 7. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ТА НАУКИ	
Бабенко-Левада В.Г. Розвиток цифрових технологій у фінансовому секторі	488
Байтеряков О. З., Байтерякова Н. Ю. Формування культурної та іншомовної компетентності шляхом застосування музичних творів під час вивчення історії географічних відкриттів.	492
Баханова С.В. Екологічна спрямованість викладання курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням» у майбутніх екологів	496
Беценко Т.П. До питання про використання лінгвокраєзнавчої бази у процесі вивчення історії української літературної мови (на прикладі краєзнавчого матеріалу Сумського регіону).	502
Беценко Т.П. Значення курсу «Народознавство» в національній освітній парадигмі вищої школи.	506
Беценко Т.П. Мова як чинник державотворення.	510
Воровка М. І. Елементи непрямой дискримінації у сфері освіти	512
Клещова Л.А., Фурса В.О., Татарінова С.О. Війна проти України як чинник дитячої шкільної дезадаптації	516
Лисенко В.І., Кравченко В.О., Удовіченко С.О. Стале використання мисливської фауни та збереження середовищ існування диких тварин.	521
Лисенко В.І., Сурядна Н.М., Перхунков Д.С. Стале лісокористування у контексті нової лісової стратегії ЄС до 2030 року.	525
Мігітяк О.А., Фурса В.О., Татарінова С.О. Організаційні аспекти системи соціальних послуг в Україні	530
Мовчан А.О., Шевченко В.В., Непша О.В. Проблемне навчання як ефективний засіб розвитку пізнавальних творчих здібностей учнів.	534

Владислав. Актуальність проблеми формування іншомовної компетентності в контексті сучасного світу глобалізації	539
Романець А.В. Здоров'язбережувальні технології в початковій школі	542
Рябицька Т.І., Лейко О.О. Сучасні проблеми українських сімей в яких виховуються діти з інвалідністю.	547
Рябицька Т.І., Чабанюк О.І. Соціальна робота з сім'єю в складних життєвих обставинах.	550
Сурядна Н.М., Люта Л.П., Антипенко О.В. Громадянська наука, застосування онлайн-інструментів збереження біорізноманіття та оцінки екосистемних послуг у шкільній програмі НУШ	554
Шмагайло О.В. Формування екологічної культури учнів на уроках біології	565
Gerald Diver. Advancing ukrainian scientific research: integration in the international arena and regional perspectives	569
Колева Красимира. Мелитополският център по българистика и с лекторат по български език, литература и култура като участник в европейската интеграция на МДПУ „Богдан Хмелницки“ до и след 24.02.2022	572

РОЗДІЛ 1. СУЧАСНА ІСТОРИЧНА НАУКА У МІЖНАРОДНОМУ КОНТЕКСТІ

Богданов Андрій Борисович,
здобувач другого (магістерського) рівня освіти
спеціальності 014 Середня освіта (Історія),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Гудзь Віктор Васильович.
доктор історичних наук, професор кафедри історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

УСНІ ІСТОРІЇ БІЙЦІВ – ДОБРОВОЛЬЦІВ УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ ЯК ЧИННИК НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Тема національно-патріотичного виховання має надзвичайну суспільну актуальність за теперішніх надзвичайних обставин повномасштабної війни. Напад Російської Федерації на Україну фактично розпочався 2014 року, а через 8 років переріс у тотальну війну на знищення української держави і нації. Росії, за допомогою зрадників в армії і на флоті та місцевих сепаратистів, вдалося наприкінці лютого – у березні 2014 року анексувати Крим та, разом із сепаратистами, встановити контроль над більшою частиною Донецької та Луганської областей [1]. Проте на заваді російському агресору стали постмайданна влада, боездатні частини української армії та громадянське суспільство, у якому народився потужний добровольчий рух.

Патріотичне покликання бійців Добровольчих батальйонів – результат природного потягу людини до ідеалів гідності і честі і справедливості, що проявилось під час Євромайдану – Революції Гідності та водночас – наслідок виховання на засадах національної ідентичності та громадянського обов'язку. Це, зокрема, засвідчують усні історії про дії двох бійців добровольчих формувань «Донбас» і «Азов», розглянуті у роботі.

Отже, наукова актуальність теми полягає в тому, що усна історія російсько-української війни, представлена у спогадах українських воїнів,

потребує предметного дослідження та осмислення, як чинник національно-патріотичного виховання.

Мета роботи: проаналізувати добровольчі мотиви і бойовий шлях запорізьких бійців добробатів Святослава-Андрія (Грушевського) і Максима (Зайченка) та з'ясувати значення їх патріотичного чину для виховання молоді.

Джерельну основу дослідження становить науковий проект колективу істориків Запорізького національного університету. Зокрема, 4-й том серії усних історій містить розповіді бійців добровольчого батальйону «Донбас» і полку «Азов» [4].

Використано також державну «Концепцію національно-патріотичного виховання», у якій зазначено, що метою національно-патріотичного виховання є, передусім, «становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання громадянських і конституційних обов'язків ... формування активної громадянської позиції» [4, с. 15]. Така мета стала вкрай злободенною у зв'язку тривалою війною неофашистської Росії з українським народом, яка у 2022 р. набрала екзистенційного характеру і вимагає жертвовного подвигу всього народу, насамперед української молоді.

Бійці не вказували своїх прізвищ під час інтерв'ю, але ми їх встановили з інших відкритих джерел. Перший із двох наших героїв, запоріжець. Святослав-Андрій Грушевський здобув освіту в Мелітопольському державному педінституті – нині університеті імені Богдана Хмельницького. Як наголосили викладачі цього закладу: «Національно-патріотичне виховання – один з пріоритетних напрямів виховної роботи та викладання історії у МДПУ ім. Б. Хмельницького» [2, с. 86]. Навчання та робота на державному телебаченні остаточно сформували національну свідомість і активну громадянську позицію Святослава-Андрія. Це засвідчує і його активна участь у Революції Гідності, в тому числі і під час розстрілу Майдану:

Із вторгненням віроломного агресора на Донбас, коли Святослав-Андрій уявив, що замість українського прапора на улюбленому острові Хортиця може теліпатися російський триколор, він вирішив їхати на фронт. Відтак, 27-го травня

2014 р., дізнавшись, що відправляється формування «Донбас», чоловік, буквально за 5-10 хвилин, зібрався на війну: «Я взяв паспорт, військовий квиток, 125 гривень, прапор – і вибіг на трасу ловити автобус батальйону, який саме мав їхати» [4, с. 31].

Прикметно, що доброволець захопив не лише необхідні документи, а й національний прапор, що засвідчує його патріотичні переконання. Воїн пройшов військовий збір та через півтора місяці прибув у зону АТО. 24-го липня 2014 р. розгорілися запеклі бої за Лисичанськ, де боєць із позивним «Зорик» прийняв свій перший бій як штурмовик взводу розвідки. Святослав-Андрій розповів моральне убозтво ворога, який відступаючи, не ховав своїх загиблих, як-от у с. Грабське під Іловайськом. «Мене що здивувало, я був шокований – ці уроди за шість днів не спромоглись поховати своїх загиблих. ... Це моральні уроди, по-моєму» [24, с. 55].

Надалі «Зорик» розповів про бій у Іловайську 19-го серпня, коли загинув комвзводу: «Хлопці підхоплюють, а я тут поруч стою, бачу, одному в руку ліву залітає, той кричить, я йому джгут, падаю, ... а нога на долю секунд в мене злетіла – впіймала кулю» [4, с. 38]. Допомогла йому вдалося вибратися з під обстрілу і зберегти ногу, на яку наклала джгут, штурмовичка Аліна. «Ну, я трохи відшкандибав там метри 3-5 десь, знову присів, знову луплю, вона відходить. І так по черзі ми один одного прикриваючи, вийшли на нашу сторону» [4, с. 39]. Надалі мужній боєць розповів як йому вдалося вижити після другого важкого поранення в цей же день: «Біль страшенний, рука вся повністю, перебило мене, легені пробило, «бронік» пробило. ... Я дивлюся, що я тупо течу кров'ю ... Почав із сином прощатись, думав: «Хоч не дарма!» [24, с. 59]. Зрештою, бойові побратими відкрили шквальний вогонь по «сепарам», трохи приглушивши їхні вогневі точки, і таки витягнули пораненого.

Як впливає із інтерв'ю солдата полку «Азов» Максима він також проживав у Запоріжжі і закінчив ЗНТУ. Але у серпні 2014 р. Максим добровільно відправився в мобілізаційний центр, а далі обрав полк «Азов» [4, с. 67].

Пішов у «Азов» бо вважає себе українським націоналістом, хоч і російськомовним. Вважає, що таку позицію сформував, його середовище в сім'ї, школі, університеті, де всі знали, що живуть в Україні, а не в якійсь Новоросії. А вирішальний вплив справило те, що він ще й був представником футбольних фанатів і вони на секторі завжди займали проукраїнську позицію. І коли почалося нагнітання психозу «русского міра», коли почали говорити, що «бандерівці наступають», йому це було смішно, тому що він бачив на власні очі, якими є відносини між людьми та ситуація на Заході країни [4, с. 68-69].

На думку Максима: «Нам не потрібні, тобто подачки ні з Москви, ні з Брюсселя чи з Вашингтона, так. Ми повинні все-таки на своїй землі відстоювати свої позиції, повинні самотужки будувати своє майбутнє, не покладаючи на когось це завдання» [24, с. 69]. Тому він з друзями активно на Майдані в Запоріжжі відстоював проукраїнську позицію. Після перемоги Революції Гідності він волонтерствував, брав участь у акціях «Благодійного аукціону від Запорізьких фанатів». Зібрані кошти відправлялися на гуманітарну допомогу фронтовикам [4, с. 81].

Великий вплив справив марш на День Прапора у 2014 р., коли запоріжці з фанатами «Дніпра», з якими у них раніше були протистояння, разом вийшли від бульвару Шевченка, від мерії до стадіону «Славутич-арена» і пройшли з прапорами України та з банером «Смерть ворогам!». Це відео та світлини облетіли всю країну, довівши, що Запоріжжя – це Україна і тут нічого взагалі говорити про «ЗНР» або щось подібне [4, с. 82]. «Це змінило моє мислення, тобто, що не варто тільки у Запоріжжі перебувати, все-таки треба і на фронт їхати, це і Іловайський «котел», я зрозумів, що... У мене так пелена з очей пішла, я зрозумів, що все так просто не закінчиться» [4, с. 83], – пригадував свої мотиви йти на війну Максим.

У вересні 2014 р. Максим свідомо обрав «Азов» як близький за ідеологією та утворений за участю багатьох його друзів – футбольних фанатів та добився розподілу в ударно-штурмову чоту, де попав у групу забезпечення БТР «Кугуар».

Частина розповіді Максима прийшлася на Широкинську операцію на схід від Маріуполя, яка проводилася у відповідь на обстріл маріупольського мікрорайону «Східний». Адже внаслідок масованого артилерійського обстрілу росіянами 24 січня 2015 року в Маріуполі загинуло 30 й було поранено 128 мешканців.

В ході успішного і кровопролитного штурму села Широкино найбільші випробування пройшла 2-га сотня «Азову», яка отримала найменування «Залізна». Водночас боєць чесно розповів про нестачу важкого озброєння в українських добровольчих підрозділах та про недооцінку добровольців командуванням ЗСУ: «Вже безпосередньо в момент бою, тобто штурм йде, тільки піхота біжить, а танки стоять десь під Маріуполем, навіть не виходять, тому зупинилися у районі Широкино і вже з боку зайняли піхотою» [4, с.103].

Максим констатував що в ході Широкинської операції було звільнено 5 населених пунктів та відсунуто лінію обстрілу Маріуполя. Це відтягнуло також ворожі війська від Донецька, де йшли бої за аеропорт. При цьому «Азов» незворотно втратив 14 бійців [4, с. 105-106].

Максим каже, що його чота використовувалася як «окремий загін спеціального визначення» та підлягала 3057 частині Національної гвардії. Боєць зауважив, що на відміну від супротивника, в «Азові» не знущалися над полоненими та висловив переконання, що треба по-людськи ставитися навіть до ворога, «бо якщо ми будемо опускатися на їх рівень, то чим ми будемо кращими від них чи тварин?» [4, с. 118].

У липні 2015 р., коли гаряча фаза війни вщухла, «азовців» вивели з-під Широкино. Відтак Максим, знову за покликом душі, який вів його і на майдан і на фронт, зайнявся ідейно-виховною роботою у Запоріжжі, у Національному корпусі «Азова» [4, с. 113-114].

Отже, розповіді бійців «Донбасу» і «Азову» надають розуміння важливої ролі, яку відіграли добровольчі формування України у перші місяці гібридної війни, коли українська регулярна армія ще не була готова до належної відсічі російським агресорам та колаборантам. Порівняння життєвого шляху двох

добровольців-запоріжців засвідчує їх різницю у середовищі – від власного підприємництва до студентського і фанатського, у мові спілкування (українській та російській), у деяких рисах світогляду (від національно-демократичного до націоналістичного) тощо.

Проте у вирішальний час перед викликом демократії і свободі злочинного режиму Януковича та зовнішньою загрозою втрати України їх об'єднав знаменник громадянського патріотизму. Обидва вийшли на свій і народний Майдан – чи то в Запоріжжі, чи в Києві. Обидва виявили патріотичний порив добровільно стати на збройний захист Батьківщини проти підступного і жорстокого ворога.

Характерно, що обидва добровольці виявили бажання воювати в штурмових підрозділах і показали себе не лише відважними воїнами, а й надійними бойовими побратимами, готовими допомогти пораненому бійцю чи прикрити його у бою.

Обидва воїни зберегли незламний бойовий дух, який вони виявили на фронті. Їх героїчний чин у боях, а також національна самосвідомість, високі моральні якості можуть бути прикладом для кожного громадянина України.

Приклади Святослава-Андрія і Максима служать зразком не лише патріотизму і героїзму українців та свідченням народження громадянського суспільства, а й індикатором високої моралі захисників України на відміну від їх крвожерного ворога який зневажає людське життя і принципи гуманізму.

Збройний напад Росії у 2022 р. не похитнув волі авторів проекту «Усна історія російсько-української війни» продовжувати і обнародувати збір свідчень учасників боїв. Так само має тривати ретельне дослідження спогадів українських воїнів, невелику частку якого проведено в нашій роботі. Ознайомлення із цими спогадами та очні зустрічі з героями-фронтовиками, які добровільно повстали на захист Вітчизни служать вагомим засобом національно-патріотичного виховання та чинником формування громадянської ідентичності молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бура Д., Красовицький О. Хроніка війни 2014–2020: у 3 т. Т. 1: Від Майдану до Іловайська. Харків: Фоліо, 2020. 477 с.
2. Гудзь В.В, Ситник О.М, Таравська Я.В. Формування національної свідомості та патріотизму студентства в процесі навчання історії України в мелітопольському державному університеті імені Богдана Хмельницького. *Особистісно-професійний розвиток вчителя в умовах реалізації Концепції Нової української школи: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю (14–16 червня 2018 р., м. Мелітополь, Україна) / Ред.-упоряд. Дубяга С.М., Чорна В.В., Яковенко І.О.* Мелітополь: ФОП Однорог Т.В., 2018. С. 86-89.
3. Концепція національно-патріотичного виховання дітей та молоді (Наказ МОН України від 16.06.2015 № 641). URL: <http://old.mon.gov.ua/ua/about-ministry/normative/4068->
4. Усна історія російсько-української війни (2014–2016 роки) / за ред. В. Мороко. Вип. 4. Київ: К.І.С., 2018. 384 с., іл.

Галь Богдан Олександрович,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Швабюк Євген Дмитрович,
здобувач 1-го курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ТЕОРІЯ СКЛАДНИХ СИСТЕМ В ІСТОРИЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

Системність є затребуваним і декларованим методологічним принципом будь-якого дослідження, що претендує на науковість. Втім, ритуальні посилання на системний характер відповідних робіт, та навіть і реальне застосування відповідного методологічного принципу часто не враховують тривалої еволюції самої системної теорії – від класичної структурно-функціональної версії

(Т. Парсонс) через її ревізію (П. Будон, Е. Гідденс, Н. Луман) до теорій складних систем (Б. Артур, М. Томпсон, М. Бек, Ф. Джилз).

Ключовими концептами і категоріями структурно-функціонального аналізу Т. Парсонса є структура, функція, рівновага, зовнішнє середовище, зворотній зв'язок. Динаміка розглядається як фактор збереження порядку, рівноваги (Т. Парсонс називає її «гомеостатичною»). Як тільки відбувається певна зміна, це запускає ланцюгову реакцію змін/приспосовування в інших елементах системи, аби відновити гомеостаз. Дослідження того, що визначено як система, полягає при цьому у виявленні і поясненні функцій структурних елементів цієї системи (і зв'язків між ними), які мають виконуватись, аби гарантувати сталість системи або її підсистем. У випадку соціальних систем Т. Парсонс вводить важливе розрізнення фактичного (ненавмисного) і нормативного (договірного) порядку [7; 8].

Подальші дослідження систем призвели до ревізії основного парсонівського постулату: сталі функції постійно змінюваних, але тих самих структурних елементів стабілізують систему. П. Будон зауважив, що знання структури конкретної системи не дозволяє визначити майбутнє цієї системи, оскільки структура пов'язана з непередбачувано змінюваним зовнішнім середовищем [4]. Е. Гідденс поставив під сумнів саму функціональність систем (і, відповідно, доцільність будь-якої функціоналістської теорії порядку) через настання ненавмисних наслідків дій, – замість сталих структур було запропоновано ідею постійного оновлення структур акторами (структурація) [5]. Нарешті, Н. Луман запропонував замінити структурний функціоналізм еквівалентним, що передбачає тимчасовість і рівноцінність (еквівалентність), певною мірою, випадковість будь-яких реакцій на виклики системі. Ідею контингентності (тобто, ні необхідності, ні неможливості) соціальних явищ і порядків Н. Луман визначив як «проривом видимості нормальності» [6]. Вочевидь, це була вже не критика, а деконструкція класичної парсонівської версії системної теорії.

На початку ХХІ ст. нове покоління дослідників запропонувало оновлену теорію складних систем, до характеристик яких було віднесено інноваційність, непередбачуваність і реверсивність, динамічність, процесуальність і відкритість. Змінено було і парсонівський категоріальний апарат системного аналізу на групу понять «ефекти складності», а саме: каскади, механізми самовідновлення, ніші, (зовні стабільні) режими і ландшафти, переривчасті рівноваги, ефекти метелика і пороги [3]. Названі ефекти складності підштовхнули до думки не лише про непередбачуваність майбутнього систем, як у П. Будона, а й про неможливість чіткого і впізнаваного опису системного об'єкту.

Трансформацію складних систем було інтерпретовано як тривалий нелінійний процес з варіативними наслідками. Інновації зароджуються «внизу», у т.зв. «тихих заплавах», в результаті діяльності експериментаторів або альтернативних груп [10]. Підривні дії (тиск) останніх змушують тих, хто знаходиться «нагорі», реагувати і приймати не стільки «елегантні», скільки «незграбні» рішення, що в ситуації невизначеності видаються більш доцільними [9]. Сформована такими рішеннями нова система чи, точніше, нова збірка насправді є новаторським поєднанням здебільшого вже існуючих елементів, машин, текстів, технологій і організаційних принципів [1]. Внаслідок «залежності від пройденого шляху» «старі» технології при цьому не лише співіснують з новими, а й тривалий час (орієнтовно, протягом 30-40 років) блокують їх впровадження [2]. Втім, нові технології – це не одноразове порушення рівноваги, а безупинне накопчування хвиль порушень, з одного боку, і тривалої адаптації технологій до людей і реорганізації життя останніх навколо тих видозмінених нових технологій, з іншого, що й завершується утвердженням вже вповні нової системи, що його Б. Артур воліє визначати як революцію [1].

Для історика еволюція системного підходу становить не лише абстрактний інтерес, збагачуючи новою термінологією, але й разом з тим пропонує цілком іншу оптику досліджень, підважуючи перспективи творення гранд наративів і, одночасно, перекидаючи місток від глобальної (переплетеної) до мікроісторії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Arthur B. Complexity Economics: A Different Framework for Economic Thought. Working Paper. Santa Fe : Santa Fe Institute, 2013. 22 p.
2. Arthur B. The Nature of Technology: What It Is and How It Evolves. New York : Free Press, 2011. 256 p.
3. Axelrod R., Cohen, M. Harnessing Complexity. Organizational Implications of a Scientific Frontier. New York : Basic Books, 2001. 207 p.
4. Boudon R. La place du désordre. Critique des théories du changement social. Paris : Presses Universitaires de France, 1984. 245 p.
5. Giddens A. The Constitution of Society. Outline of the Theory of Structuration. Berkeley and Los Angeles : University of California Press, 1986. 402 p.
6. Luhmann N. Soziale Systeme. Grundriss Einer Allgemeinen Theorie. Frankfurt/M : Suhrkamp Verlag, 1984. 674 s.
7. Parsons T. Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives. Prentice Hall, 1966. 120 p.
8. Parsons T. The System of Modern Societies. Prentice Hall, 1971. 152 p.
9. Thompson M., Beck, M. Coping with change: urban resilience, sustainability, adaptability and path dependence. Future of cities: working paper. Foresight, Government Office for Science. London, 2015. 45 p.
10. Urry J. What is the Future? Cambridge : Polity Press, 2016. 226 p.

Гасанов Гара огли,
здобувач першого курсу третього рівня освіти (PhD)
спеціальності 032 Історія та археологія,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м.Запоріжжя, Україна

СУЧАСНІ ДОСЛІДЖЕННЯ АРХІВНИХ ДОКУМЕНТІВ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКО-ТУРЕЦЬКИХ ВІДНОСИН 1918–1920 РР.: ІСТОРІОГРАФІЧНИЙ ВИМІР

Геополітичне розташування України поміж умовними Сходом і Заходом історично зумовлює інтенсивність контактів з багатьма державами. Це

закономірно, позаяк Україна має один із найвищих у Євразії показників центральності – якщо взяти всю сукупність країн Євразії, то тільки Росія та Китай мають більше сусідів. Серед найбільш цінних для держави – Республіка Туреччина, яка наразі допомагає Україні протистояти російській агресії і відіграла значну роль у формуванні українського національного руху та державотворенні у 1914-1922 рр.

Попри складне історичне минуле, у ХХ ст. визначальну роль в українсько-турецьких відносинах відігравали мирні, конструктивні стосунки. На державному рівні ці стосунки були узаконені 9 лютого 1918 р., коли Українська Народна Республіка (УНР) та Центральні держави, в тому числі й Османська імперія, яка офіційно існувала до утворення Турецької Республіки 29 жовтня 1923 р., уклали Брест-Литовський мирний договір про встановлення дипломатичних відносин. Важливо, що у додатковому Українсько-турецькому договорі про дружбу і співробітництво 12 лютого 1918 р., сторони відмовлялася від взаємних претензій і компенсацій, мали обміняти військовополонених і налагодити торговельно-економічні відносини [2, s. 203].

За майже п'ятирічний період турецько-українських зв'язків до утворення СРСР 30 грудня 1922 р., коли Україна фактично втратила свою державно-правову суб'єктність, в архівах накопилось чимало документів, які до сьогодні віднаходяться і досліджуються як науковцями, так і дипломатами. Зокрема, джерелознавчі студії документів революційної доби з українських архівів проводили І. Дацків, І. Матяш, О. Павлюк, І. Петренко, Б. Сергійчук та ін. Деякі невідомі раніше документи з Османського архіву, які висвітлюють процес поглиблення відносин між Україною і Туреччиною в 1918–1922 рр. віднайшли турецькі науковці Х. Кирилми, Ф. Мехмет, українські дипломати Б. Сергійчук, А. Сибіга та ін.

Метою нашої роботи є історіографічний огляд сучасних досліджень архівних документів з історії українсько-турецьких відносин 1918–1922 рр.

Одна із провідних дослідниць документів українських архівних фондів з цієї тематики, Ірина Матяш наголосила на першорядному значенні цих

документів як першоджерел: «Джерельну базу дослідження історії діяльності турецького представництва в Українській державі та українських посольств у Стамбулі складає архівна інформація первинного (архівні документи, що відклялися у фондах українських і зарубіжних архівів)...» [5, с. 342]. Більшість із цих документів зберігаються у фондах Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВОУ) в Києві та управління України та Османського архіву в Стамбулі. Так, І. Дацків виявив найбільше документів з дипломатичної історії України революційної доби в ЦДАВО України, насамперед у фонді Української Центральної Ради (1115), де містяться документи про діяльність зовнішньополітичного відомства. Найбільшу інформативну цінність у цьому фонді, на думку історика, становить справа 9: «Мирна угода УНР з Німеччиною, Австро-Угорщиною, Болгарією, Туреччиною; торгові відносини департаменту зовнішньої торгівлі з Німеччиною і Скандинавією; повноваження Ради Народних Міністрів на заключення мирної угоди з Росією. 1918 р.» [4, с. 49].

Як дослідила І. Матяш, саме Брест-Литовський договір України з Четверним Союзом, доповнений двосторонньою угодою про дружбу і співробітництво 12 лютого 1918 р. заклав правове підґрунтя українсько-турецьких відносин на ціле ХХ ст., які загалом відзначалися добросусідством [6].

Історик і дипломат Б. Сергійчук дослідив турецькі архівосховища і встановив, що делегація УНР в Бресті із трьох чоловік, попри свою молодість, була досить переконливою. Її керівник Микола Любинський, попередив переговорників, що «заяви більшовиків про цілковиту волю народів Росії – це лише грубі демагогічні засоби...», тим самим спонукавши турецьку сторону визнати державні повноваження української делегації і право українців на самовизначення [7, с. 228–229]. Керівник російської делегації Л. Троцький заперечував суб'єктність українців і право УНР укласти окремі угоди. «Проте, – як зазначив професор А. Курат, – турецька делегація нагадала проголошені радянською делегацією принципи «права націй на самовизначення» і визнала за українською стороною виключне право самим вирішувати свою долю» [3, с. 335. 336].

У Додатковому договорі Україна і Туреччина зобов'язувалися встановити консульські відносини, укласти консульську конвенцію і торгівельну угоду. Дипломати О. Сибіга і О. Гаман у 2020 р. сенсаційно виявили в Османському архіві оригінали Брест-Литовського договору та двосторонньої угоди, якою Туреччина визнала новостворену українську державу, а також ратифікаційної грамоти. Понад те, О. Сибіга особисто віднайшов документ, пов'язаний із відстоюванням молодою українською державою своїх південних рубежів, зокрема на Чорному морі [10].

Дослідники документально підтвердили, що, у розвиток Додаткового договору, УНР відкрила своє Посольство в Стамбулі, куди воно прибуло 19 квітня 1918 р. При цьому І. Матяш спостерегла, що у ЦДАВО України відклалися копії вірчої та уповноважувальної грамот посланця Миколи Левитського щодо тимчасового представництва інтересів УНР у Туреччині та звіт про діяльність посольства з 8 по 28 квітня [5, с. 346]. Пізніше посол Туреччини вручив вірчі грамоти вже гетьману Скоропадському й були засновані Генеральні консульства Високої Порти в Харкові й Одесі. Проте, як зазначають дослідники, матеріалів про діяльність цих консульств збереглося дуже мало. Досить повно у ЦДАВО України збереглися документи про обмін ратифікаційними грамотами посольств України і Туреччини 22 серпня 1918 р., але тексту ратифікаційної грамоти Османської імперії в українських архівах не виявлено.

Науковці дослідили, що через політичні та інші обставини, українське посольство Михайла Суковкіна прибуло до Стамбула лише 1 листопада 1918 р., після підписання представниками турецької та британської сторін Мудроського перемир'я з країнами Антанти. Проте відзначається, що до падіння Гетьманату посольство встигло дещо зробити корисного. На підтвердження цього наводяться документи, розміщені у фонді 3766 ЦДАВО (МЗС Української Держави), зокрема звіт посла, де надається інформація про його перші візити до представництв союзних країн, та пояснюється причина затримки візиту Великого Візиря й Султана [5, 6].

Дослідники з'ясували, що в архівах України і Туреччини збереглося чимало документів про діяльність українських представників у Стамбулі вже після краху Української Держави П. Скоропадського. Зокрема, Б. Сергійчук віднайшов ноти очільника дипломатичної місії Директорії УНР Олександра Лотоцького. Так, 1 лютого і 1 березня 1920 р. цими нотами було поставлено питання перед МЗС Османської Порти щодо відкриття нових консульств на території Малої Азії, зокрема у Трабзоні, Смирні і Єрусалимі [8, с. 157].

Б. Сергійчук спостеріг великий внесок у ліквідацію лакун в історії українсько-турецьких звязків викладача Стамбульського університету др. Мехмета Ф. Фурата, який зокрема адаптував на сучасну турецьку мову виявлену в Османському архіві службову записку юридичного радника МЗС Османської Імперії за № 40613 від 11 травня 1920 р. Український дипломат зауважив: «...цей документ, хоч і стосується ноти Посольства УНР щодо можливості відкриття українських консульств дозволяє пересвідчитися що Туреччина, яка підписала з нами мирний договір, зробила це не формально, а виходячи зі своїх національних інтересів і відносила Україну до переліку держав, щодо яких застосовувався режим найбільшого сприяння» [8, с. 158].

Той же М. Фурат виявив і опублікував у своєму збірникові документ «Протокол консульський», укладений десь у листопаді 1921 р. міністрами закордонних справ Ахмедом Ізет Пашою та Андрієм Ніковським, уповноваженим Головою Директорії С.Петлюрою [1, с. 103–105].

У багатьох публікаціях досліджуються також відносини Туреччини з Радянською Україною, правовою платформою яких став підписаний в Анкарі 2 січня 1922 р. Договір про дружбу і братерство. В договорі з-поміж іншого, йдеться про недопущення перебування на своїх територіях ворожих відповідно до Туреччини та УСРР організацій, груп чи окремих офіційних осіб, встановлення взаємного режиму найбільшого сприяння для громадян тощо [9]. Надзвичайне посольство УРСР в Туреччині із 40 осіб на чолі з Михайлом Фрунзе готувало цю угоду та протидіяло представництву УНР в Анкарі ще з листопада 1921 р. І. Матяш відзначила, що фондів 3694 ЦДАВОУ зберігся текст звернення

М. Фрунзе до турецького Меджлісу про відносини з радянською Україною, списки та посвідчення співробітників посольства та ін. [5, с. 354].

Матеріали з історії взаємовідносин України й Туреччини у 1914-1922 рр., виявлено і в архівах інших країн, але їх дослідження лише почалося. Зокрема, документи з історії українсько-турецьких відносин цього періоду зберігаються в Центральному державному архіві Болгарії, Політичному архіві Німеччини, Архіві Осередку української культури і освіти у Вінніпегу (Канада).

Отже, дослідження науковців, знахідки нових та використання відомих архівних документів дозволяють по-новому подивитися на деякі обставини міжнародних подій періоду української революції і глибше зрозуміти політичне підґрунтя українських і турецьких відносин, надають цінні свідчення про історію України і її зовнішню політику. Науково-пошукова діяльність і джерелознавчі студії взаємовідносин України й Туреччини у роки Першої світової війни і післявоєнні роки сприятимуть подальшому приращенню наукових знань з цієї теми і всебічному розвитку обопільних міждержавних зв'язків на сучасному етапі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. İki Ülke ve bir Deniz Türkiye – Ukrayna ve Kara Deniz. Draft Version. Editor Dr. Mehmet Fahri Furat. Izmir, 2012. S. 103–105.

2. Kırmılı H. Diplomatic relations between the Ottoman Empire and the Ukrainian Democratic Republic, 1918–21, *Middle Eastern Studies*, 34:4, 201-239, DOI: 10.1080/00263209808701249 To link to this article: <https://doi.org/10.1080/00263209808701249>S. 203.

3. Kurat A. TURKIYE VE RUSYA XVIII. yuzyıl sonundan Kurtulus Savasına kadar Turk-Rus ilişkileri (1798–1919). Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya yayınları: Ankara : Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2011.

4. Дацків І.Б. Дипломатія українських національних урядів у захисті державності (1917 – 1923 рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.02. Київ, 2010. 490 с.

5. Матяш Ірина. Архівна складова джерельної бази дослідження українсько-турецьких відносин доби Української революції 1917–1921 рр.

Міжнародні зв'язки України: наукові пошуки і знахідки. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. С. 340–358.

6. Матяш Ірина. Іноземні представництва в Україні (1917–1919 рр.): державна місія та повсякденність. Київ: Інститут історії України НАН України, 2019. – 556 с.

7. Сергійчук Б.В. Документи з Османського архіву про відносини Української Держави й Туреччини в 1918 році. *Національна та історична пам'ять: Зб. наук. праць. Вип. 7. Спецвипуск: «Павло Скоропадський — останній гетьман України (до 140-річчя від дня народження)»*. Київ: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. С. 226–232.

8. Сергійчук Б.В. Документи з Османського архіву про розвиток консульських відносин між УНР і Туреччиною в 1920–1921 роках. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2013. Вип. 20(1). С. 156–160.

9. Сергійчук Б., Сергійчук В. На межі двох світів: українсько-турецькі відносини в середині XVI – на початку XXI ст. Київ: ПП Сергійчук М. І., 2012. 320 с.

10. У передчутті сенсаційних знахідок – чим турецькі архіви цікаві для історії України / інтерв'ю Надзвичайного і повноважного посла України в Туреччині Андрія Сибіги кореспонденту «Свободи» Дмитру Шурхало. 27 грудня 2020. <https://www.radiosvoboda.org/a/istorycha-svoboda-chym-turetski-arhivuytsikavi-dlya-ukrayinskoyi-istoriyi/31021374.html>.

Дар'я,
здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Полякова Лариса Іванівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ГОСПОДАРСЬКОГО ЖИТТЯ ГРЕКІВ НА ТЕРИТОРІЇ ПІВНІЧНОГО ПРИАЗОВ'Я У ХІХ СТ.

Протягом ХІХ століття територія Північного Приазов'я продовжує активно освоюватись грецькими поселенцями з Криму. Наслідком заселення греками нових територій стало поглиблення їхнього впливу на господарське життя регіону. Грецьке населення вже мало сформовану традиційно-побутову культуру, зокрема навички ведення господарства, що сприяло полегшенню процесу адаптації на нових територіях. Метою даного дослідження є з'ясування особливостей господарського життя греків на території Північного Приазов'я протягом ХІХ століття.

Перші десятиліття після переселення для греків виявились дуже складними, адже вимагали від поселенців пристосовуватись до нових умов життя. Вони повинні були освоювати приазовську цілину та почати обживати безлюдні простори Російської імперії. Територія Маріупольського повіту мала свої природно-кліматичні особливості, що вкрай відрізнялись від тих, до яких населення звикло в Криму. В цілому, територія на якій розселилися греки, становила 362 040 десятин. З них 26 тис. десятин становили землі непридатні для оброблювання, 55% - орні землі, 25% - сінокісні (з плавнями) [5,с.7]. Через різницю в природно-кліматичних умовах та особливостях ринкових можливостей, жителі північних волостей Маріупольського повіту орієнтувалися на землеробство і вирощували зернові культури. На противагу цьому у волостях, які були розташовані ближче до м. Маріуполя, греки займалися переважно тваринництвом, адже існував добрий збут вирощеної продукції, що сприяло активному розвитку торгівлі в регіоні [4,с.135].

Греки, як етнічна група, зберігала свою традиційну систему господарювання. З часом вони починають впроваджувати нові методи обробки ґрунту, використовувати добрива та проводити заходи задля захисту рослин від шкідників. Це сприяло підвищенню врожайності та якості сільськогосподарської продукції. Ґрунти Маріупольського повіту були родючими, що надавало можливість активному процесу вирощування зернових культур. Серед них

вагоме місце мала пшениця, ячмінь та овес. Вони використовувались для виробництва продуктів харчування та кормів для тварин.

Грецьке населення займалось також садівництвом та виноградарством. Однак, ці промисли не набули широкого розвитку на освоєваних територіях, через те що умови приазовського регіону не завжди були сприятливими для вирощування фруктів, овочів та винограду. Крім того, садівництво вимагало більших витрат та ресурсів, які не завжди були доступними для місцевих сімей.

Вирощування тютюну на території Північного Приазов'я грецьким населенням стало важливою галуззю економіки регіону, яка приносила значний прибуток з її продажу. Тютюн був цінною сільськогосподарською культурою, яка могла вирощуватись на обмежених площах ґрунту. Крім того, територія Маріупольського повіту мала сприятливий для вирощування клімат, який дозволяв отримувати високоякісну сировину [1,с.13]. У другій половині XIX ст. ця галузь була однією з найрозвинутіших в регіоні. Фактично 80 % тютюнових плантацій Катеринославської губернії приходилося на Маріупольський повіт. На плантаціях губернії вирощували тютюн різних сортів: махорка, амафорка та інші. Кримський сорт тютюну вирощувався виключно на плантаціях маріупольських греків і відрізнявся високою якістю тютюнового листа. Після збору тютюну він підлягав подальшій обробці на спеціалізованих підприємствах Ростова-на-Дону, Таганрогу і Бердянська, де за допомогою спеціальних технологій виготовлялись цигарки та інші тютюнові вироби. У другій половині XIX століття на території Катеринославської губернії налічувалося близько 45 тютюнових плантацій, які щороку давали до 7 800 пудів листового тютюну. Плантації знаходилися при селах Волонтерівка, Анадоль, Старий Крим, Ігнатіївка і на околицях м. Маріуполя [3,с.13-14].

Греки на території Північного Приазов'я розводили малу рогату худобу, яка була основним джерелом м'яса та молока для них. Вони займались вирощуванням вовни вівець, яку потім переробляли у шерсть для виготовлення одягу та інших текстильних виробів. Поселенці розуміли важливість скотарства, а тому дбали про своїх тварин, стежили за їхнім харчуванням та утриманням.

Крім того, вони використовували тварин для польової роботи та транспортування товарів.

Важливе місце в господарському житті греків Північного Приазов'я мало рибальство. Території Маріупольського повіту мала всі умови для активного розвитку цього промислу. Починаючи з останньої чверті XVIII століття на території Північного Приазов'я з'являються перші рибні грецькі заводи, які було організовано Маріупольськими купцями-греками. Вони були невеликими, але мали на меті технологічну переробку рибних продуктів для власних потреб та на продаж [3,с.13]. Це стало важливим джерелом доходу для багатьох грецьких сімей, створило нові робочі місця для місцевих жителів, а тому сприяло стабілізації економічної ситуації в регіоні. Чоловіки ловили білугу, стерлядь, камбалу, карасів, а також велику кількість севрюги. Лов риби починався в перших числах квітня і тривав до Трійці, у глибоководних місцях він тривав до 1 жовтня. Взимку греки найчастіше рибалили на льоду і у морських берегів неводами та гачками.

Грецькі переселенці принесли в Приазов'я свої знання і технічні навички, які сприяли активному розвитку ремесла в регіоні. Одним з найпоширеніших серед греків ремесел було домашнє прядіння й ткацтво. Греки використовували натуральні матеріали для прядіння, такі як вовна. Вони вміло виготовляли нитки та пряжу за допомогою ручних веретен та пряслиць. Зазвичай греки виготовляли різноманітні текстильні вироби, такі як: одяг, полотна, візерункові тканини, покривала, скатертини і рушники, виконані за різними технологіями та прикрашені вишивкою. Крім того, важливим заняттям греків була вичинка шкіри та шиття верхнього одягу або взуття. Вони використовували традиційні методи та прийоми для обробки шкіри, які передавались з покоління в покоління.

У другій половині XIX століття в промисловому розвитку регіону починають відігравати важливу роль салотопні заводи, від яких безпосередньо залежало свічне та миловарне виробництво. Особливого поширення в Маріупольському повіті набули в цей період невеликі цегельні та черепичні заводи. Останні випускали грецьку черепицю «татарку» [3,с.15]. Цей вид

черепиці мав особливу форму, що нагадувала великі опуклі пластини з вигнутими краями. Вона стала особливо популярна серед місцевих жителів через те, що забезпечувала надійний захист будинків від дощу та снігу. У 1850 р. в м. Маріуполі нараховувалося 4 заводи з виготовлення черепиці.

Значне місце в господарському освоєнні краю займала традиційна для греків торгівля. Важливим елементом торгівлі були різноманітні ярмарки та базари, де місцеві жителі могли купувати, продавати та обмінювати свою продукцію. Зазвичай на ярмарок приїжджали купці, селяни або ремісники з навколишніх міст та селищ. Вони привозили на продаж худобу, рибу, вовну, промислові товари та сільськогосподарську продукцію. Поступово починає зростати роль стаціонарної торгівлі, який був представлений торговими лавками або крамницями [2,с.11-12]. У першій половині XIX століття у Маріуполі діяло близько 109 лавок, що сприяло активному процесу розвитку місцевої економіки. Через активні темпи розвитку торгівлі на території м. Маріуполь у другій половині XIX століття існувало вже близько 120 лавок (108 кам'яних та 12 дерев'яних) і 15 винних погребів. Крім того, до міста починає надходити промислова продукція з центральних регіонів Російської імперії, а саме: сільськогосподарський інвентар, металеві вироби, бавовняні тканини тощо.

Отже, господарське життя греків на території Північного Приазов'я протягом XIX століття було різноманітним та динамічним. Природно-кліматичні ресурси надавали можливість займатись різними видами сільського господарства та тваринництва. Важливим елементом господарського життя греків в цей період була торгівля та традиційне ремесло. В цілому, господарське життя греків було спрямовано на ефективне використання ресурсів, задоволення власних потреб та розвиток економіки регіону.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арабаджи С. С. Традиційні заняття греків Північного Приазов'я та їх вплив на здоров'я чоловіків. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія, 2016, вип. 15

2. Волоніць В. С. До питання про становлення та розвиток внутрішньої торгівлі у Маріуполі наприкінці XVIII – у першій половині XIX ст. Вісник Маріупольського державного університету. Серія: Історія. Політологія, 2019, вип. 24
3. Новікова С.В. Головні види промислів і кустарного виробництва греків Маріупольського повіту в другій половині XIX ст. / С.В. Новікова. Наукові праці: Науково-методичний журнал. -Вип. 108. Т. 121. Історія. Миколаїв: Вид-во ЧДУ ім. Петра Могили, 2010. - С. 11 - 16.
4. Пономарьова І. С. Етнічна історія греків Приазов'я (кінець XVIII – початок XXI ст.). Історико-етнографічне дослідження. К.: Реферат, 2006. 300 с.
5. Студії з історії греків Південної України XVIII - XX ст./ О. Г Величко, В. О. Бондар, Н. О. Гончарова, І. В. Козлова, Ю. О. Приймак. 2003, 140 с.

Девда Тетяна Володимирівна,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія),
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Полякова Лариса Іванівна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

МОЛОКАНИ – ЯК РІЗНОВИД «ДУХОВНИХ ХРИСТІЯН» В УКРАЇНІ

Територія Північного Приазов'я є цікавим регіоном для дослідників з точки зору її багатоетнічності, історії заселення, особливостей соціально-економічного та культурного розвитку, впливу на регіон. На мапі Приазовського району Запорізької області існують села з компактним проживанням молукан. Тому тема заселення Північного Приазов'я представниками духоборського руху актуальна і на сьогодні з різних аспектів, особливо в період тимчасової окупації цієї території.

Духобори – православна секта раціоналістичного напрямку, яка виникла в середині XVIII ст. На початку XIX ст. розпочинається історія організованої

духоборської общини на території Таврійської губернії. В січні 1802 р. Олександр І дозволив духоборам поселитися в північній Таврії на Молочних водах. Згодом тут утворилося духоборське суспільство, яке з самого початку свого існування прикувало до себе пильну увагу влади. При Олександрі І ставлення до інакомислячих було досить ліберальним, а вже при Миколі І щодо духоборів було вжито обмежувальні заходи, які з часом все більше посилювалися. В середині ХІХ ст. практично всі духобори були виселені з Таврійської губернії, переважно у Закавказзя.

Масовий розвиток молоканського руху в кінці ХVІІІ ст. було обумовлено невдоволенням селянства своїм становищем в кріпосницькому суспільстві. Сумнівно, що ні з того, ні з сього у селян раптом з'явилася необхідність з релігійних причин масово відмовлятися від православ'я і йти в молоканство. При суцільній неосвітченості селяни не дуже розбиралися в тонкощах Священного писання. Але їм необхідно було розібратися і зрозуміти, чому в їх християнській країні відбуваються несправедливості і чому одні в суспільстві живуть заможнo, а інші працюють на них і живуть убого. Ця несправедливість не відповідала християнським вченням. Звідси у селян з'явилися переконання, що православні церкви, які є оплотом світської влади, що не служать простому народу[2.с.396].

У той же час, молоканські проповідники, вміло і впевнено тлумачать Священні писання, дохідливо пояснювали селянам як треба жити за заповідями Ісуса Христа. Уклеїн в своїй проповідях, посилаючись на Біблію, доводив, що всі люди брати, усі рівні перед Богом, що долею людини може розпоряджатися тільки Бог, не може бути ні багатих, ні бідних, ні неблагородних, ні благородних, ні рабів, ні панів, що військова служба богопротивна. Такі проповіді збирали масу послідовників. У молоканство зверталися навіть багато хто з селян-втікачів, мало не злочинці, яких було безліч в Поволжі. Всі ці ідеї були до душі пригнобленим селянам. Тому селянство пішло за такими проповідниками. Селяни перестали відвідувати православні церкви і стали масово вступати в молоканські громади. Іншими словами, це було виразом протесту проти пригнобленого становища селянства в своїй країні. У ХVІІ і ХVІІІ ст. цей

протест селян висловився у вигляді повстань і селянських воєн. У ХІХ ст. він висловився у вигляді масового відходу селян з православ'я в молоканські і духоборські громади [3].

Потужний сектантський рух в Росії в ХІХ ст. був протестом не тільки пригноблених селянських мас, а й міських ремісників, незадоволених своєю важкою працею і злидненным становищем. Участь в сектантському русі брали і забезпечені люди із заможних станів (дворян, купецтва). Їх участь було обумовлено не стільки протестом проти свого становища, благополуччя, скільки прагненням до справедливого устрою суспільства. Як правило, це були глибоко віруючі люди, які мріють про побудову суспільства нового типу, захоплені ідеєю духовного християнства. Природно, потужний розвиток сектантського руху викликало глибоку заклопотаність Святійшого Синоду і Царського Уряду.

При Катерині ІІ молокан разом з духоборами стали масово висилати на південні окраїни, в основному в Таврійську і Бессарабську губернії. Ведучи здоровий спосіб життя, молокани на нових, раніше не обжитих місцях через короткий час створили упорядковані господарства і стали жити заможнo. Чутки про це поширилися в центральних регіонах Росії, що сприяло появі нових прихильників молоканського руху.

Існують різні версії походження назви Молокани. Найбільш правдоподібним, ймовірно, все ж є самоназва, що походить від того, що молокани своє вчення називають молоком духовним. Більш-менш правдоподібною може бути версія про те, що молокан так назвали православні за те, що молокани в пост пили молоко, що православним заборонялося.

Молокани заперечували православну церковну ієрархію, чернецтво, ікони, мощі, поклоніння святим. Християнські таїнства вони витлумачують духовно. Хрещення в Молокан не "водне", а "духовне", яке полягає в каятті. Єдиним джерелом істини є витлумачена в алегоричному й етичному смислі Біблія. Сенс життя людини Молокан вбачають у духовному відродженні, у розкритті закладеного Богом у людину доброго начала.

Вони налічували понад 1 млн своїх послідовників. Царизм, зарахувавши Молокан до "шкідливих сект", переслідував їх. Вони вимушені були виїхати на Кавказ, у Сибір, Таврійську губернію, навіть в Америку[4].

На Півдні України великі земельні наділи отримали офіцери російської армії і купці. Вони осідали в Олександрійському, Єлисаветградському і Новомиргородському повітах. У Мелітопольській повіт на початку ХІХ ст. переселилися духобори із Тамбовщини, Нижнього Новгорода, Саратова й Астраханської губернії, а також з Фінляндії, Лифляндії, Выборгської та Воронежської губерній. Села духоборів–переселенців виникли на берегах р. Молочні Води і збереглися дотепер – Новоспаське, Астраханка, Нововасилівка, Дубова Балка тощо. Тисячі духоборів осіли в Приазов'ї. Декого з них царська влада згодом вислала на Кавказ. У 20-х роках ХІХ ст. переселенці, вигнані царизмом, отримали право повернутися і поселитися в Радісному, Терпінні, Пришибі, інших селах сучасної Запорізької області. В неосвоєні райони півдня України і на Придунайські землі царизм вислав учасників селянських повстань і бунтів у Росії. На р. Молочній царським указом 18 квітня 1821 р. було виділено майже 30 тис. десятин землі для членів секти молокан[58].

Майже у всіх історичних книгах, що розповідають про заселення Північної Таврії після приєднання її до Росії, нічого не говориться про життя ногайського населення. Створюється враження, що росіяни, українці, німецькі, а потім болгарські та інші переселенці займали абсолютно безлюдні степи. Однак це не відповідає дійсності, так як поблизу від сіл нових поселенців було чимало ще жилих ногайських аулів, в яких йшла своєю чергою життя ногайського народу. Буквально за південною околицею Нововасилівки починалися землі ногайців. Вони простягнулися смугою, що мала в ширину 25–30 верст, уздовж берега Азовського моря від низин річки Молочної до річки Берди [1].

Таким чином, у 20-х роках ХІХ ст. на територію Північного Приазов'я починається переселення молокан-духоборів. Були засновані їх поселення Нововасилівка, Новоспаське, Астраханка і т.д..

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Державний архів Запорізької області: Короткий довідник. Запоріжжя: ДАЗО, 1999. 231 с.
2. Івлєва Я. А. Віровчення молокан таврійської губернії в першій половині XIX ст. /Християнство в Україні: доба відродження та нового часу . С.395-400
URL:<file:///C:/Users/Admin/Downloads/1290%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1295-1-10-20210410.pdf>
3. Каніболоцький Г.В. Історія селища міського типу Нововасилівка /книга пам'яті мешканців /в 4 частинах.Ч.1./Г.В.Каніболоцький. [на правах рукопису]
4. Колодний А.М. Молокани [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т. 7: Мі-О / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: В-во "Наукова думка", 2010. 728 с.: іл.. URL: <http://www.history.org.ua/?termin=Molokany>

Дорош Надія Валеріївна
Аспірант кафедри історії та археології
спеціальності 032 Історія та археологія
Мелітопольський державний педагогічний
університет
ім. Б.Хмельницького

THE INTERACTION OF PROTESTANT RELIGIOUS ORGANIZATIONS AND THE SLAVIC POPULATION OF SOUTHERN UKRAINE

The religious life of Ukraine, the absolute majority of organizations of which have a Christian orientation, is usually associated with Orthodoxy and Catholicism. But for the last 150 years, Protestantism has played a significant role in the spiritual life of the Ukrainian people. However, the history of its emergence and formation was not subject to objective and systematic research. Historiography lists dozens of names, but the problem is that the works mainly reflect the official attitude of the Soviet state,

which in turn was largely ideologized. This led to a clear falsification of the history of this religious trend. Even today, such an orientation with all its consequences is evident in some works. Therefore, the history of Protestantism in Ukraine needs objective analysis and coverage. It should be noted that the real possibility of research and work in this direction, without restrictions from the state or ideology, appeared after the declaration of independence of Ukraine and its course towards the development of a democratic society.

The possibilities of free religious practice contributed to the historical rethinking of religious policy. The problem of the contradiction between consolidating and separate tendencies in Protestantism is of exceptional interest at the present time, when the achievement of consolidation is one of the urgent issues of today and is considered as one of the conditions for the stable development of society, the achievement of a democratic system, and the revival of culture, morality and personality as a whole. Therefore, it makes sense to investigate the origins and trends in order to be able to more objectively assess the current state of the religious situation in Ukraine. The relevance of the study of the process of emergence and development trends is determined by a number of factors, among which, first of all, there is the need to have a complete history of the religious process in Ukraine and to identify the influence of political life on the religious and spiritual sphere [1; 2].

The object of the study is Protestant religious formations on the territory of Southern Ukraine.

The subject of the study is the history of the emergence and development trends of Protestantism in Southern Ukraine.

The chronological framework covers the second half of the 19th and 20th centuries, the period of formation of Protestantism in Southern Ukraine and its development.

The geographical framework of the study covers the territory of Southern Ukraine (modern Zaporizhia and Kherson regions).

The purpose of the study is the formation of Protestantism in Southern Ukraine and the analysis of the development trend of religious formations.

The following tasks correspond to the general purpose of the project:

- analyze the historiographical and source base of the research;
- reveal the process of emergence of Protestantism on the territory of Southern Ukraine;
- analyze the sequence of religious formations, their ideological and worldview and doctrinal and institutional features;
- reveal consolidating and separate tendencies in religious organizations.

A number of general and specifically scientific methods will be used in the research. Among them are methods of rational, socio-historical and philosophical understanding of religious phenomena, synthesis, historiographical and statistical analysis, principles of historicism and objectivity, comparison and generalization [3; 4].

The practical significance of the research. The research can be used when writing works on the history of the Ukrainian church, special works on the history of Protestantism, its development, the spread of confessions in the southern territory of Ukraine, when preparing lecture courses and special courses on the history of religion, for educational activities. Also, the research will be used to classify and preserve the history of local churches on the territory of Southern Ukraine.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безсонова О. К вопросу о религиозном влиянии немецких колонистов на население Украины. Миссионерская деятельность И.И. Вилера. Украина – Германия: экономическое и интеллектуальное сотрудничество (XIX – XX вв.). *Материалы международной научной конференции. Днепрпетровск, 2-3 октября 1997 г.* Т. 2. С. 18-25
2. Белікова М.В. Менонітські колонії Півдня України (1789-1917 рр.): автореф. дис. ... к.і.н. Запоріжжя, 2005. 27с.
3. Васильчук В.М. Німці в Україні. Історія і сучасність (друга половина XVIII). К., 2004.
4. Естеп В.Р. Історія анабаптизму. Радикальна реформація XVI століття. К.: «Книгоноша», 2017. 320 с.

Зубкович Остап Ігорович,
здобувач ступеня доктора філософії
спеціальності 032 Історія та археологія
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Науковий керівник – Ситник О.М.,
доцент історичних наук, професор
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЗАГОСТРЕННЯ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКИХ ВІДНОСИН У 2022 РОЦІ

У 2022 році відбулася значна ескалація напруженості у відносинах між РФ та Україною, позначена різноманітними політичними, військовими та економічними маневрами.

Політичний ландшафт продовжує залишатися затьмареним анексією Криму РФ у 2014 році та її підтримкою сепаратистських рухів на сході України. Відмова РФ визнати суверенітет України над Кримом залишається головним каменем спотикання. Україна, з іншого боку, залишалася непохитною у своїх зусиллях протистояти російському впливу як у політичному, так і у військовому плані. Уряд у Києві постійно шукав міжнародної підтримки для протидії російській агресії. Українське керівництво послідовно відстоює суверенітет, територіальну цілісність і незалежність перед обличчям російського тиску. Український уряд активно долучився до дипломатичних зусиль, спрямованих на отримання міжнародної підтримки та засудження дій РФ, включаючи надання міжнародній спільноті доказів участі РФ у конфлікті. Збройні сили України зазнали значних реформ і модернізації з моменту початку конфлікту в 2014 році. Вони отримали підтримку і підготовку від західних союзників, включаючи США і членів НАТО. Українське громадянське суспільство відіграло вирішальну роль у протистоянні російському впливу, виступаючи за демократичні реформи, права людини та антикорупційні заходи. Низові рухи, громадські організації та волонтерські групи надавали підтримку внутрішньо переміщеним особам, біженцям і жертвам конфлікту. Ініціативи громадянського суспільства також протидіяли російській дезінформації та пропаганді, просуваючи правду і

прозорість у висвітленні конфлікту в ЗМІ. Незважаючи на більш потужного супротивника, українські війська продемонстрували стійкість і ефективність у захисті території та відбитті наступу підтримуваних РФ сепаратистських сил. Незважаючи на економічні та політичні виклики, український уряд зберігає прозахідну орієнтацію, прагнучи тісніших зв'язків з Європейським Союзом та Конфлікт на сході України, зокрема на Донбасі, продовжував тліти. Незважаючи на численні угоди про припинення вогню, між українськими силами та підтримуваними РФ сепаратистами тривали бої. І РФ, і Україна проводили військові навчання, посилюючи напруженість уздовж спільного кордону. Нарощування Росією військового потенціалу в Криму та вздовж кордону викликало занепокоєння щодо потенційного широкомасштабного конфлікту. Зусилля міжнародних суб'єктів, включаючи Організацію Об'єднаних Націй, Європейський Союз та Сполучені Штати, щодо посередництва у врегулюванні конфлікту принесли обмежені результати¹.

Дипломатичні переговори часто зупинялися через глибоку недовіру між сторонами. Мінські домовленості, спрямовані на врегулювання конфлікту на сході України, залишилися невиконаними, при цьому обидві сторони звинувачують одна одну в порушенні умов. Конфлікт призвів до запровадження економічних санкцій як з боку РФ, так і з боку західних країн-партнерів. Ці санкції були спрямовані на ключові сектори, такі як енергетика, фінанси та оборона, що вплинуло на економіку обох країн. Залежність України від поставок російських енергоносіїв, зокрема природного газу, залишалася вразливим місцем, а суперечки щодо цін на газ і тарифів на транзит посилювали економічну напругу. Незважаючи на економічні виклики, що загострилися внаслідок конфлікту, Україна продемонструвала стійкість завдяки зусиллям, спрямованим на диверсифікацію економіки, зменшення залежності від російського імпорту та залучення іноземних інвестицій. Економічні реформи, спрямовані на

¹ Перспективи розвитку політики ЄС: глобальні та регіональні виміри : монографія / колектив авторів ; за заг. ред. О. І. Брусиловської, І. М. Коваля. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2019. Url: <http://surl.li/slwms>

поліпшення управління, зниження рівня корупції та підвищення прозорості, продовжуються з метою посилення стійкості України перед обличчям зовнішнього тиску. І РФ, і Україна були причетні до кібератак одна проти одної, спрямованих на об'єкти критичної інфраструктури, державні установи та засоби масової інформації. Ці атаки ще більше загострили напруженість і підірвали довіру².

Пропаганда та дезінформація широко використовувалися обома сторонами для формування громадської думки та виправдання своїх дій. Ця інформаційна війна додала конфлікту ще один вимір, ускладнивши зусилля з пошуку мирного врегулювання. Конфлікт, що триває, продовжує спричиняти значні гуманітарні страждання, включаючи переміщення цивільного населення, порушення прав людини та обмежений доступ до основних послуг на територіях, що постраждали від конфлікту³.

Отже, загострення російсько-українських відносин у 2022 році характеризувалося складним переплетінням політичних, військових, економічних та інформаційних чинників, при цьому обидві сторони залишалися на своїх позиціях, а дипломатичні зусилля здебільшого не змогли послабити напруженість. Ситуація залишалася вкрай нестабільною, а ризик подальшої ескалації - високим.

² Стаття: Без газової голки: яким чином Україна досягне енергонезалежності? Url: <http://surl.li/slwpw>

³ Сучасні інформаційні війни в мережевому он-лайн просторі. О.В.Курбан. – Київ: ВІКНУ, 2016. Url: <http://surl.li/midzy>

Віталій,
здобувач II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 032 Історія та археологія,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
Крилова Алла Миколаївна,
кандидат історичних наук,
доцент кафедри історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,

ДІЯЛЬНІСТЬ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО ЯК ОДИН З ПРИКЛАДІВ НАЦІОНАЛЬНОЇ РІШУЧОСТІ

Сьогоднішні реалії змушують все частіше звертатися до історії та з новим інтересом вивчати шлях українців, діяльність яких була спрямована на процвітання та збереження країни. Серед таких яскравою постаттю виступає Богдан Хмельницький. Великий український гетьман зумів не просто втримати славу козацтва, але й неабияк укріпив державу, а тому актуальність полягає у поновленні інтересу дослідників та простих громадян до особи Богдана Хмельницького та діяльності козацького війська за часів його гетьманування. Незважаючи на достатньо значну кількість наукового доробку, присвяченого цій темі, не можна не зазначити, що цікавим аспектом виступає не стільки особиста біографія гетьмана, скільки стратегії розвитку козацтва під його приводом через призму оточуючої нас дійсності, бажання проаналізувати процеси, що відбувались у XVII сторіччі, та їх відголоски у сторіччі XXI.

Не зважаючи на те, що нас від смерті Богдана Хмельницького відділяють три з половиною століття, історична наука дуже довгий час не могла прийти до однакової оцінки діла й особи великого гетьмана. Розглядалась і його військово-політична діяльність, і біографія, і листи – особливу увагу завжди акцентували на періоді 1648-1657 рр. Володимир Антонович же говорив і про недоліки політики гетьмана, звертаючи увагу на те, що Хмельницький, подарувавши свободу народу, не зміг пояснити, як правильно розпоряджатися тією свободою, все ж зазначає, що Богдан Хмельницький попри все намагався зробити «...на її

(країни) користь усе, що в умовах його часу і культури могла зробити людина» [1, с.15].

Наприклад, Пантелеймон Куліш писав, що *«він наш квітучий край обернув в пустиню, засипану попелом і засіяну кістками наших предків. Він надовго зупинив успіхи культури і шкільну просвіту, довівши її до того, що вже і полковники не вміли підписати договору власною рукою»* [3, с. 262]. А ось Михайло Грушевський у роботі «Історія Україна-Русь», докладно вивчаючи діяльність гетьмана, говорить: *«... (Б. Хмельницький) був людиною дійсно великою своїми індивідуальними здібностями і можливостями. Але цих здібностей не вистачило йому для розв'язання історичного вузла українського життя. Як провідник, двигун і рушійна сила має він показав себе дуже яскраво, але політиком був невеликим і, поскільки керував політикою своєї козацької держави, виходила вона не дуже мудро»* [2, с. 346]. Вивчення діяльності гетьмана розповсюдилось і за межі України – польський історик Людвик Кубаля визнає: *«в особі українського гетьмана стара Річ Посполита мала противника геніального»* [4, с.25]. Він же (Л. Кубаля) згадує про те, що Богдан Хмельницький у своїй діяльності нагадував Олівера Кромвеля (керівник Англійської революції 1643-1650-х років). Таке порівняння цілком можна назвати вдалим, оскільки обидва вони окрім легкої вдачі та відносно небагатого на воєнні стратегії й тактики досвіду не тільки блискуче обхитрували стратегії й тактики видатних на той момент полководців, але й мали багато спільних моментів у безпосередньо біографії. Проте, спираючись на думку того ж Л. Кубаля, перед Богданом Хмельницьким все ж стояло набагато важче завдання, оскільки він мав відкрити з усіх кордонів державу, не таку вже й активну (якщо не геть відсутню) підтримку інтелігенції, хитко вибудовані з сусідами стосунки та багато інших важливих аспектів, що мали у своїй суті складні до вирішення проблеми (військо, фінанси, державний устрій та інше).

Діяльність великого гетьмана мала значний вплив як на політичну карту Європи XVII століття, так і на розвиток українського суспільства (звільнення від іноземного гніту, об'єднання різних соціальних верств, феєричні перемоги на

полі бою, що забезпечили Україні певну автономію в межах Речі Посполитої), хоч і не була позбавлена програвів, пов'язаних з втратою у 1654 році частини політичної незалежності, розгорання після його смерті внутрішніх конфліктів, що у подальшому привели до розпаду Козацької держави, а також політичної ізоляції.

Незважаючи на почасті полярні думки стосовно Б. Хмельницького, можна з впевненістю сказати, що все ж глибинне вивчення його діяльності зможе відкрити цілу низку прикладів вибудови національної самостійності, об'єднання та стратегічного мислення, що може бути використано і в контексті нашого сьогодення. Саме він продемонстрував світу, що сила нації – в її єдності, доклав зусиль до створення суспільства, управління якого спиралось на законах та правах людини, а також невпинно демонстрував, що у боротьбі за краще майбутнє найнеобхіднішою складовою є рішучість. Сьогодні дослідники зможуть знайти багато спільного між подіями того часу та нинішнім станом речей у країні, а це у свою чергу допоможе зробити найголовніше – знайти всі помилки та здобутки минулого, аби зробити майбутнє кращим і уникнути неприємних для держави наслідків некомпетентних рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верстюк В., Гарань О. та ін. "Історія України", 2-е вид. К.: Альтернативи, 2000.
2. Смолій В., Степанков В. Богдан Хмельницький. Хроніка життя та діяльності, Київ: Наукова думка, 1994 р.
3. Грушевський М. Історія України, видання 1913р. Київ. 1990.
4. Тис-Крохмалю Ю. Бої Хмельницького. Львів, 1994.

Пачев Сергій Іванович,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри історії та археології
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Созанський Ігор Васильович
здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.03 Середня освіта (історія),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

МАТЕРІАЛИ ПЕРЕПИСУ НАСЕЛЕННЯ 1926 РОКУ ЯК ДЖЕРЕЛО ДОСЛІДЖЕННЯ ЕТНОДЕМОГРАФІЧНОГО РОЗВИТКУ ЗАПОРІЗЬКОГО ОКРУГУ

У регіональних історичних студіях Запорізького краю, однією з характерних особливостей якого є багатоетнічність складу населення, не останнє місце посідає дослідження комплексу питань, пов'язаних із аналізом кількісної характеристики етнічного складу, динаміки чисельності етнічних спільнот, визначенням характеру їхнього розселення, вивченням міграційних процесів, тобто тих питань, що становлять складові етнодемографічного розвитку.

Серед історичних джерел, що є документальною базою для вивчення етнодемографічного розвитку регіону, важливе значення має комплекс статистичних матеріалів, і у першу чергу, результатів переписів населення, оскільки саме вони, як правило, характеризуються найбільшою повнотою та репрезентативністю матеріалів порівняно із поточною статистикою. Проте при уведенні до наукового обігу цих джерел слід мати на увазі, що кожний перепис населення мав низку особливостей, пов'язаних із конкретноісторичними умовами його здійснення, характером соціального замовлення та нормативною базою, покладеною у його основу. І ці особливості необхідно враховувати при джерелознавчому аналізі.

Метою цієї наукової розвідки є аналіз матеріалів Перепису населення 1926 року як історичного джерела з історії етнодемографічного розвитку Запорізького краю у 20-х – 30-х роках ХХ ст.

Ця тема у розрізі Запорізького регіону на даний момент залишається недослідженою і пропонується авторами для розгляду уперше. Водночас, проблема вивчення матеріалів перепису 1926 року як історичного джерела у більш ширшому, всеукраїнському, масштабі, знайшла відображення в вітчизняній історіографії, зокрема у працях Володимира Скляра [2].

Перепис населення 1926 року проходив у досить сприятливих історичних умовах, на фоні економічних здобутків НЕПу та перших досягнень політики коренізації, відносно ліберального, порівняно із наступним періодом, політичного режиму. Перепис 1926 року був найменш політизованим з усіх радянських переписів, від нього чекали лише чесної точної демографічної інформації.

Перепис мав загальносоюзний статус і здійснювався упродовж двох тижнів, починаючи з 17 грудня 1926 р. (один тиждень у містах та два тижні у сільській місцевості). Перепис був організований за принципом підрахунку наявного населення, а критичним моментом перепису вважалася ніч з 16 на 17 грудня. Водночас, окрім наявного населення, існувала можливість підрахунку і постійного населення завдяки наявності, окрім особистих аркушів сімейних аркушів.

Важливе місце серед питань перепису було фіксація етнічної належності («народності») та рідної мови опитуваних осіб. Методика визначення віддавала перевагу не походженню, а самоідентифікації особи. Лише коли особа, народжена у змішаних шлюбах, вагалася при визначенні своєї «народності», перевага віддавалася «народності» матері. Рідною мовою вважалася мова, якою опитувана особа користувалася у щоденному спілкуванні, або якою краще володіла (знову ж таки зі слів опитуваних).

Обробка матеріалів перепису тривала до 1932 року. Публікація результатів почалася вже у 1927 році оприлюдненням попередніх підсумків. Скорочені узагальнені результати були опубліковані упродовж 1927 – 1929 років, а повні результати оприлюднені упродовж 1928 – 1933 років у 56 томах. Слід відзначити, що за рівнем повноти представленої інформації матеріали перепису 1926 року

перевищували аналогічні матеріали усіх наступних радянських переписів населення.

Матеріали по Запорізькому округу вміщені до XIII тому, опублікованому у 1929 році. Ці матеріали дають наступну етнодемографічну інформацію, розподіл населення за етнічною ознакою, рідною мовою та грамотністю по округу, а також окремо по містам і сільській місцевості, грамотність у розрізі мови грамотності за найбільшими етносами, зокрема українцям, росіянам, євреям, німцям, дані по іноземцям у розрізі країни походження, статеві-віковий розподіл населення по найбільшим етносам (українцям, росіянам та євреям), розподіл населення за статтю, етносам та рідній мові (українці, росіяни, євреї, поляки, німці, білоруси, роми, татари, латиші), у тому числі і у розрізі районів Запорізького округу, за статтю, віком, етносами та грамотності [1].

Таким чином, матеріали перепису населення 1926 року є важливим історичним джерелом при дослідженні питань етнодемографічного розвитку. Наявність опублікованих результатів у розрізі округів дає можливість включення їх до наукового обігу у регіональних дослідженнях. А методика проведення перепису та характер соціального замовлення дозволяють не сумніватися у правдивості його результатів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Всесоюзная перепись населения 1926 года. – Том XIII: Украинская Социалистическая Советская Республика. Степной подрайон. Днепропетровский подрайон. Горнопромышленный подрайон: народность, родной язык, возраст, грамотность / Центральное статистическое управление СССР, Отдел переписи. М.: Издание ЦСУ Союза ССР, 1929. 472 с.

2. Скляр В.М. Перепис населення 1926 року як джерело дослідження етнічних процесів в Україні. *Інформаційні технології: наука, техніка, технологія, освіта, здоров'я: тези доповідей XXVIII міжнародної науково-практичної конференції MicroCAD-2020, 28-30 жовтня 2020р.: у 5 ч. Ч. IV. / за ред. проф. Сокола Є.І.* Харків: НТУ «ХПІ». С.105.

Сворак Любомир Михайлович,
викладач, голова циклової комісії
гуманітарних та соціально-економічних дисциплін ВСП
Івано Франківський фаховий коледж ЛНУП

МІФОЛОГІЗАЦІЯ ІСТОРІЯ В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКО- РОСІЙСЬКОЇ ВІЙНИ

Трагічні події новітнього геноциду українців в контексті російсько-української війни давно стали предметом численних суперечок різноманітних профільних спеціалістів. Проте, досить часто, ми лише констатуємо факти без проведення глибокого аналізу проблеми. Саме спробі дослідження найбільш проблемних моментів даного питання буде присвячена дана публікація.

Отже, на сьогодні весь цивілізований світ переживає культурний шок від фактів відкритого геноциду українського народу. Звільнені Буча, Ірпінь та десятки інших населених пунктів нашої держави яскраво продемонстрували, що на даний момент наша нація веде боротьбу проти своєї одвічної екзистенційної загрози – рашизму, який у різні історичні періоди приймала різноманітні форми. Нажаль, на сьогодні більшість дослідників цього явища звертають увагу лише на зовнішні прояви цього явища і надзвичайно мало уваги приділяють глибоким причинам ненависті до всього українського яка проявляється у діях загарбників.

На наш погляд основа причина такої ненависті знаходиться значно глибше та бере свої витoki із комплексу меншовартості. Багато дослідників виводять цей «дефект» із часів монголо-татарської орди, проте більш коректним буде все ж погодитись із тим, що «Кривава модернізація XVIII століття приєднала її до цивілізованого світу й навіть офіційно зробила імперією, проте все одно залишила на задвірках у ролі другорядних персонажів. Натомість Росія мріяла про велич і визнання»[5]. Це прагнення до національної величі пройшло транзитом через наступні століття, проте аж до перемоги над Третім Рейхом в 1945 році залишалось домінантою мислення російських за духом, відмітимо, не обов'язково за походженням, керівників нового утворення відомого як СРСР. Парадоксально проте саме перемога над Німеччиною стала основою формування

у росіян відчуття всемогутності та глобального впливу. Зрозуміло, що розпад радянської системи став трагедією для багатьох людей, які прагнули до влади. Одним із них став і продукт радянської ідеології – В. В. Путін.

Його особисте сприйняття розвалу СРСР наклало відбиток на всю політичну активність РФ, починаючи із 2000 року. Парадоксально, проте Путін початково розраховував на перетворення власної держави на частину європейської спільноти (РФ навіть вступила до G7, та веде розмови про приєднання до НАТО), проте в подальшому різко змінив власну риторику. Основою для цього стало пропагування власної історичної міфотворчості, яка стала частиною ідеології сучасної Росії. Як правильно відмітив Костянтин Малєєв «Росіяни були серед переможців у Другій світовій війні, тому весь час накручувалася ідея, що Радянський Союз, а потім і росія — найсильніша і весь світ їй щось винен. Мовляв, розпад Союзу — це випадковість, тож треба відновити справедливість і знову всіх завоювати» [1].

Основою таких тезисів стала новосформована ідеологія відома як рашизм-путінізм. Його особливість чітко простежує Лариса Якубова, яка відмітила, що «Оскільки в основі путінізму лежить фашизм Ільїна, Дугіна, Проханова, то це глобальний проєкт, заточений на знищення не України, а західноєвропейської цивілізації та наступної глобальної війни зі США. Так що це новітня версія нацизму, яка зараз у процесі розгортання. Це нова чума ХХІ сторіччя, оприявленням і державною формою якої є путінська Росія.» [7]. Вона ж констатує Росія потребує реінсталяції тієї культурної матриці, яка вже не перший раз дає рецидиви в тоталітаризм. Та відмічає, що Росія за оце довге ХХ століття [включно з початком ХХІ століття] мала три версії російського фашизму в різних варіантах, – бачимо, що йдеться про етнос, який понад 100 років не спроможний модернізуватися. [7] І проблема тут виглядає більш глибокою, оскільки самі росіяни, в основній масі на прагнуть змінюватись постійно плекаючи власне відчуття ображеної дитини із якою не хочуть бавитись старші діти. Саме таке сприйняття на рівні нації приводить до продукування різноманітних міфів які

укріплюються в свідомості сотень тисяч людей та стають причиною їхнього прагнення підкорити Україну.

Відмітимо, 12 липня 2021 року на офіційному сайті президента Росії була опублікована антинаукова й українофобська стаття «Про історичну єдність росіян та українців». Основною ідейною лінією цієї псевдонаукової статті стає міф «українці та росіяни — «один народ», чи «триєдиний російський народ», який нібито впродовж століть «утворив єдиний духовний і культурний простір». У статті активно пропагувалася шовіністична ідея, нібито сучасна українська державність є наслідком «експериментів більшовиків» («Україна імені Леніна») та здебільшого створена на тому, що автор називає «історичною Росією». [2] Саме таке трактування, яке пропагували на всіх рівнях російського соціуму стало однією з причин готовності вступити у війну.

Тезис про «один народ», виступає банальним прикриттям справжнього інтересу РФ. Як відмітив Микола Рябчук «Україна для Путіна (і більшості росіян) – це частина російської ідентичності, тому її поглинання – це питання не (лише) відновлення імперії, а й (насамперед) відновлення російського неповного “я”. Всі інші чинники, на які посилаються, витлумачуючи російську агресію, доповнюють той головний, проте не є вирішальними». [6]

Потрібно також акцентувати увагу і на тому, що «протягом десятиріч радянська та російська пропаганда створювали гранд-наратив «Великої Вітчизняної війни», на якому тримався весь ідеологічний конструкт московського режиму» [8]. Вводячи його в інформаційне поле ідеологи кремля створювали викривлене сприйняття історії пропагуючи ідею про те, що росіяни, навіть без допомоги союзників та інших республік СРСР могли спокійно перемогти Гітлера. Саме через відсилки до цього міфу російська пропаганда активно пропагує тезис про денацифікацію України та боротьбу з українськими «навіками». Фактично такі твердження створюють в свідомості середньостатистичних росіян ілюзорну картину спадковості – наступне покоління «воює з фашизмом».

На світосприйняття рядового росіянина наклався і цілий ряд інших історичних міфів, зокрема такі як наратив про те, що українська культура нерозвинена, Голодомор спричинив неврожай, Голодомор спричинив неврожай[4] та цілий ряд інших. Особливо популярною ідеєю є міф про те, що в Україні порушували права російськомовних. За кремлівською легендою Майдан та втеча Януковича начебто могли створити величезну небезпеку для росіян та російськомовних в Україні, тому Путін вдався до анексії Криму й спробував створити Новоросію [3], та виокремив як одну із причин виправдання нападу на Україну 24 лютого.

Підводячи підсумки, первинно необхідно підкреслити, що російська ідеологія протягом тривалого періоду пропагувала у власному суспільстві цілий ряд історичних міфів, за допомогою яких продукувала викривлене сприйняття історії. Саме таке викривлене бачення реальності, яке наклалося на традиційне прагнення росіян до тоталітаризму та експансіонізму привело до початку російсько-української війни та спричинило високий рівень підтримки серед більшості росіян політики путіна відносно України. Усвідомлення небезпеки такого «відхилення» в мисленні цілої нації змушує кожного кожного українця прагнути до підтримки незалежності та суверенітету власної держави. оскільки відповідно до сформульованих міфів ця війна стала війною за виживання не окремих людей, котрі знаходяться при владі, а цілої нації відносно якої розпочався черговий етап російського геноциду направлено на втрату ідентичності нації та знищення самого поняття українець.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Геополітична концепція росії як комплекс меншовартості// URL: <https://www.armyfm.com.ua/ua/geopolitichna-koncepciya-rosii-yak-kompleks-menshovartosti/>
2. Один народ: як виник міф про «історичну єдність» України та Росії// URL: <https://ms.detector.media/trendi/post/33382/2023-11-03-odynnarod-yak-vynyk-mif-pro-istorychnu-iednist-ukrainy-ta-rosii/>

3. П'ять міфів російської пропаганди про Україну// URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29137371.html>
4. Справжня історія України: популярні міфи про Україну, які поширює рф// URL: <https://visitukraine.today/uk/blog/1856/ukraines-true-history-popular-misconceptions-about-ukraine-propagated-by-russia>
5. Фантомний імперський біль: як у Путіна та росіян з'явився комплекс меншовартості//URL:https://24tv.ua/chomu-putin-rosiyani-obrazheni-zahid-yak-nih-zyavivsvya-kompleks_n2223387 https://24tv.ua/chomu-putin-rosiyani-obrazheni-zahid-yak-nih-zyavivsvya-kompleks_n2223387
6. Шість російських історичних міфів про Україну.// URL: <https://localhistory.org.ua/texts/kolonki/ukrayina-v-rosiiskii-istorichnii-mifologiyi-mikola-riabchuk/>
7. Що таке рашизм?// URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/istorykynya-larysa-yakubova-shcho-take-rashyzm>
8. Як путінський режим використовує міф про «Велику Вітчизняну»// URL: <https://uinp.gov.ua/informaciyni-materialy/rosiysko-ukrayinska-viyna-istorychnyy-kontekst/yak-putinskyu-rezhym-vykorystovuye-mif-pro-velyku-vitchyznyanu-viynu-v-agresiyi-proty-ukrayiny>

Ситник О.М.

д. іст. н., професор кафедри історії та археології
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Абдулова К. І.

студентка 1 курсу магістратури спеціальності
014.03 Середня освіта (Історія)
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

**ОСОБЛИВОСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ ПАМ'ЯТОК СЕРЕДНЬОГО
ПОДНІПРОВ'Я СКІФСЬКОЇ ДОБИ: СПІЛЬНА УКРАЇНО-ПОЛЬСЬКА
ЕКСПЕДИЦІЯ 1995–1997 рр.**

На думку більшості вчених, під скіфами-хліборобами виступають, переважно, праслов'янські племена. Насамперед ті, котрі підпали під скіфський вплив, або ж – вступили з ними в певний етнічний симбіоз. Вони вели осілий спосіб життя і займалися лише землеробством. Для захисту від нападів скіфів праслов'яни будували укріплені городища: Трахтемирове (площа понад 500 га), Мотронинське (понад 200 га), Ходосовське (понад 2 000 га), Більське (понад 4 000 га) та ін. Вражає не лише площа цих поселень, а й міцні укріплення: вали були 8 м висотою та 30 м товщиною. Характер будівель був оборонний. Крім валів робили рови й частоколи. Городища, що з'являються трохи пізніше переймають традиції забудови античних міст.

У скіфський період на теренах лісостепового Правобережжя мешкало досить строкате населення. І лише частина його була пов'язана зі скіфами-сколотами. У цілому, виділяється низка локальних груп: київська, східноподільська, західноподільська й волинська. Припускається, що переважно це були нащадки носіїв чорноліської культури Дністро-Дніпровського межиріччя. Відтак прослідковується певна спадкоємність осіло-землеробського населення Правобережжя Українського Лісостепу від осілих землеробських чорноліських племен, котрі вважаються праслов'янськими. Певною мірою, близькою до них була ворсклинська група пам'яток Лівобережжя, що аналогічно були пов'язаними з чорноліською матеріальною культурою. Решта груп пам'яток Лівобережжя скіфського часу – посульська та сіверсько-донецька – більшою мірою є пов'язаними з власне скіфським степовим населенням.

Серед найдавніших пам'яток (VII-VI ст. до н.е.) Середнього Правобережжя виділяється поселення біля с. Жаботин на Чигиринщині. Поселення тут функціонувало на площі в 43 га, з відкритими 20-ма великими (5x10 м) будівлями напівземлянкового та землянкового типу з дерев'яно-каркасною конструкцією, поверх обмазаними глиною.

На цій території з VI ст. до н.е. почали виникати городища, котрі існували тут до IV-III ст. до н.е. Причому вони розміщувалися, зазвичай, на берегових мисах. Серед найбільш відомих городищ виділяють: Мотронинське, Пастирське,

Макіївське, Шарпівське й Буда-Макіївське городища. Особливою специфічною рисою цих городищ стала наявність дерев'яних конструкцій фортечних стін у розрізі земляних валів.

Особливо слід виділити Пастирське городище (VI-III ст. до н.е.), де на площі приблизно 18 га було досліджено 15 невеликих (13,5 м²) жител землянкового типу та залишки жертovníка. Розкопки тут проводили визначний дослідник чеського походження Вікентій Хвойка (1898 і 1901 рр.) та, пізніше, видатний український вчений Михайло Брайчевський (1949 і 1955 рр.) [4].

Також варто звернути увагу й на Трахтемирове городище (поблизу м. Канів). Його датування стосується VI ст. до н.е., з дослідженими 35 житлами наземного й землянкового типу та каркасними дерев'яними стінами, обмазаними глиною. Поблизу цього городища було виявлено незначні неукріплені поселення IV-III ст. до н.е. (Грищинці поблизу м. Канів тощо).

У XX ст. археологам вдалося заповнити прогалини в історії життя скіфів. На місці старих городищ почали проводити розкопки. Археологами було знайдено безліч артефактів, які допомогли краще зрозуміти особливості повсякденного життя скіфів їх знаряддя праці, релігії та обряди. Так само було встановлено, що городища на відміну від селищ (які зовсім не мали укріплень) були значно більшими і мали оборонні споруди. За свідченням О. Крютченка скіфи обирали саме рівнинну місцевість для місце знаходження своїх городищ. Для захисту від нападу ворога вони будували дерево-земляні споруди, рови з ескарпами та природними перешкодами, що зводилися по периметру городища, який мав циркулярний характер. Одна з систем оборони складалася з чергування валів і рову, що знаходилися один від одного на досить великій відстані. Ця система дозволяла не тільки ускладнити ворогові підступ до городищу, а й давала можливість у мирний час використовувати цю територію для ведення сільського господарства [1].

Одним із останніх курганних комплексів скіфської еліти, що зберігся до наших днів у досить цілісному вигляді є Великий Рижанівський курган – унікальна археологічна пам'ятка, що має значну наукову актуальність для

вивчення скіфської культури пізнього періоду (III ст. до н.е.). Перші розкопки кургану розпочалися ще в 1884 р. – Ю. Талько-Гринцевичем, проте вони носили хаотичний характер і не мали наукової методології. Лише наприкінці XIX ст., завдяки роботам таких визначних археологів, як Г. Оссовський розкопки курганів стали науково обґрунтованими [6]. Рижанівські знахідки уславили Готфрід Оссовські: його обрали член-кореспондентом Московського археологічного товариства. У 1890 р. Імператорська археологічна комісія відрядила до Великої Рижанівки Д. Самоквасова. Проте, результати його експедиції були незначними й дослідження надовго припинилися, хоча ніхто так і не добрався до головного – поховання самого вождя.

Вже наприкінці XX ст. Сергій Скорий з Інституту археології НАН України був запрошений до Ягеллонського університету (м. Краків) читати лекції про скіфів. У краківському музеї він побачив речі з Великого Рижанівського кургану й вирішив продовжити його дослідження. Ця ідею знайшла підтримку в директора Інституту археології Ягеллонського університету Яна Хохоровскі. Міжнародна експедиція розпочала свою роботу в травні 1995 р. Першими до Великої Рижанівки приїхали Скорий, Я. Хохоровскі та черкащанин Володимир Григор'єв, які визначили, котрий саме з курганів «рижанівської групи» є тим, де знайшли скіф'янку. Пізніше С. Скорий стверджував, що він назавжди запам'ятає 17 липня 1995 р. – день, коли стало зрозуміло: центральне поховання кургану ціле і не пограбоване [2]. Спільна україно-польська експедиція Інституту археології НАН України та Інституту археології університету Ягеллонського під керівництвом С. Скорого та Я. Хохоровського дала змогу провести масштабні дослідження скіфських курганів, що призвело до накопичення великого масиву археологічного матеріалу [3, с. 96-102]. Великий Рижанівський курган містить багатий і різноманітний інвентар, який дає уявлення про матеріальну культуру скіфської еліти III ст. до н.е. А так як він є одним із небагатьох скіфських курганів еліти, який не зазнав грабунку та зберігся до наших днів у первозданному вигляді. Це дає дослідникам унікальну можливість вивчити не лише матеріальну культуру скіфів, але й їхні похоронні ритуали та вірування [5].

Робота міжнародної Україно-польської експедиції Інституту Археології НАН України та Ягеллонського університету з досліджень скіфських курганів Звенигородщини продовжувалася до 1997 р. Відтак у Кракові була організована унікальна виставка знахідок з Великого Рижанівського кургану. А в 2000–2002 рр. ця Україно-польська експедиція розробляла проєкт «Мельники – Холодний Яр» з дослідження оборонних споруд Мотронинського городища (Чигиринщина) та розкопок його курганного могильника.

У цілому ж слід підсумувати, що землеробство не було характерним для скіфів, що підтверджують поодинокі знахідки землеробного інструменту. І тим не менш, відомо, що зерно, просо та деякі бобові рослини культивувалися в скіфських племенах й навіть були наявними в торгово-економічних відносинах з греками.

Загалом Великий Рижанівський курган дає нове розуміння скіфської культури напередодні сарматської епохи. Натомість більшість розкопок археологічних пам'яток є недоцільними, бо кожний новий розкопаний курган лише підтверджує вже давно установлені відомості про них. Тому набагато доцільніше було б приділити час і фінансування на вивчення вже знайдених артефактах. На даний час розкопки археологічних об'єктів виправдана лише тоді, коли останнім загрожує можливість знищення, наприклад під час будівництва.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Крютченко О. Довгі вали скіфського часу Дніпровського Лівобережного лісостепу. *Емінак*. 2018. № 1(3). С. 20-28. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eminak_2018_1%283%29__5
2. Мазира Л. Звенигородщина: курган скарбів, скандалів і... таємничого «духа». 27 Травня 2016. URL: <http://kozatske.ck.ua/viewtopic.php?f=117&t=6299>
3. Скорий С. А., Хохоровські Я., Григор'єв В. П., Ридзевські Я. Центральна могила Великого Рижанівського кургану/ *Археологія*. 1999. № 1. С.94-105.

4. Яковенко Е. В. Пастирське городище скіфського часу (за матеріалами розкопок 1955 р). *Археологія*. Т. XXI. 1968. URL: https://shron1.chtyvo.org.ua/Yakovenko_EV/Pastyrskoe_horodysche_skifskoho_chasu.pdf?PHPSESSID=m5f64rju2hlm8pu7loos1jrrr6

5. Chochorowski J., Skoryj S., Grigor'ev V., Rydzewski J. Trzeci sezon badań wykopaliskowych w Ryżanówce, raj. Zvenigorodka, obl. Ćerkassy (Ukraina). *Materiały i sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego*. Rzeszów-Krosno-Tarnów, 1998. Tom XIX. S.81-97.

6. Ossowski G. Wielki Kurhan Ryzanowski według badań dokonanych w latach 1884 i 1887. Krak.:w, 1888. URL: <https://catalog.hathitrust.org/Record/101665097>

Ситник О. М.

д. іст. н., професор кафедри історії та археології
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна.

Дорожкіна Г. В

студентка 1 курсу магістратури
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія).
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького
м. Запоріжжя, Україна.

ОСОБЛИВОСТІ ТРАНСФОРМАЦІЇ БІЛЬШОВИЗМУ В РОСІЙСЬКИЙ НЕОІМПЕРІАЛІЗМ

Російська імперська традиція впродовж кількох століть була суттєвим чинником геополітики в Європі. При цьому, особливо значним було її спрямування на Балкани. Вже з кінця XIX ст. в Росії спостерігалось формування більшовизму спочатку в якості опозиційної партії російському самодержавству. А вже після 1917 р. більшовизм, на відміну від інших партій соціал-демократичного спрямування, поступово набув ознак спадкоємності у відношенні до російського монархічного деспотизму. Російський більшовизм не лише увібрав у себе найгірші тоталітарні риси самодержавного деспотизму, але

й трансформував їх в крайню, людиноненависницьку форму тоталітаризму. І в цьому процесі визначальну роль відігравала ідеологія, пропаганда та різного роду міфи. Останні були тісно пов'язані саме з комуністичною ідеологією [8, с. 287, 288].

Більшовицька ідеологія, котра прикривалась демагогічними гаслами, являла собою суміш утопічних соціалістичних концепцій, вироблених і поширених у Західній Європі соціалістичних учень і пристосованих на російському феодально-самодержавному ґрунті, і традиційного для російського визвольного руху державницького централізму й шовінізму, котрий обґрунтовував свої імперські забаганки централістичними марксистськими концепціями та стверджував, що для блага всіх трудящих потрібна світова революція, бо пролетаріат усіх країн не має своєї батьківщини. Отже, не було сенсу боротися й за утвердження будь-якої національної держави, освіти, культури. Крім того, російські соціалісти, що створили більшовицьку партію та витворили відповідну ідеологію, увібрали в себе агресивний російський експансіонізм [5, с. 4]. При цьому ідеологія в російських більшовиків, зазвичай, не розходила з практикою. Насамперед це стосувалося реалізації їх завдань і прагнень стосовно захоплення влади в країні.

У 1921 р. відомий меншовицький діяч П. Б. Аксельрод твердив про більшовицьке самодержавство, а відтак, повертаючи із забуття контроверсійну марксистську категорію, – про «азіатський деспотизм». Прирівнюючи більшовицькі методи до методів найагресивніших реакціонерів, П. Аксельрод у певному сенсі випереджав паралель, встановлену пізніше між більшовизмом і фашизмом М. Мосом та Е. Галеві. Ще один лідер меншовизму О. Потресов, у 1921 р., також стверджував про більшовицьку деспотію, додаючи, що йдеться про «стабільну й міцну державну форму, котра може функціонувати протягом невизначеного періоду... і яка характеризується насильством, спрямованим не лише на населення, але й на саму економіку країни» [4, с. 48].

Комуністичний режим діяв в ім'я держави, що практикує політику ідеологічної гегемонії. Саме в ім'я доктрини, котра є логічною базою цієї системи, було

вигищено десятки мільйонів невинних людей без якогось особливого звинувачення, хіба що злочином ставало те, що були вони шляхетного походження, міщанами, куркулями, українцями і навіть робітниками чи членами комуністичної партії [6, с. 27, 28]. Значний успіх більшовиків був уможливлений їхньою ідеологією, котра, попри свою демагогічність і неконструктивність, змогла на перших порах привернути значні народні маси.

Р. Бжеський відзначив, що ідеологія більшовиків вже мала подібні аналоги в історії. Оскільки вона в багатьох аспектах є тотожною імперським ідеологемам й ідеологіям Олександра Македонського, давніх римлян, Наполеона Бонапарта, Гітлера тощо. [2, с. 21]. Коли б Наполеон умів не лише об'єднувати прихильників у рядах своїх ворогів, що є першим кроком до успішного завоювання, але й маскувати після перемоги справжні цілі французького імперіалізму, безперечно, його блискучі військові перемоги дали б цілком інші наслідки. Чи міг побудувати імперію Гітлер, проголосивши, що основою розвитку вищої арійської раси є рабське існування підкорених народів або їх часткове чи навіть повне винищення для забезпечення життєвого простору німців? Ні. Змобілізувавши власний народ на ідеях соціального расизму, він прирік людство на мільйонні жертви, а німців – на страшну відплату. Значно більшого досягли більшовики, розвинувши імперську ідеологію панування.

Д. Дорошенко стверджував, що більшовизм у Росії це явище, що виростало органічно з природи російського духу й має певне коріння в історії та укладі російських соціально-економічних відносин і він відповідає глибоким імперіалістичним, державницьким прагненням російського народу [7, с. 44]. Згідно М. Бердяєва, більшовизм став третім з'явленням російської великодержавності та імперіалізму (після московського царства й петровської імперії). Він виступав за сильну, централізовану державу. І в самій сутності більшовизму відбулося поєднання волі до соціальної правди з волею до державної могутності. Остання виявилася сильнішою, що зробило більшовизм потужною мілітаризованою силою [1, с. 99].

Більшовицький терор впливав із самої марксистсько-ленінської ідеології й прямим попередником Сталіна був Ленін. При цьому управлінський апарат СРСР, починаючи від 1918 р., використовував різні типи терору: економічний, фінансовий, психологічний та багато інших [3, с. 407, 408]. Одними з найбільш активних виконавців масового більшовицького терору були так звані «інтернаціоналісти» (угорці, латвійці тощо). Зокрема, вони були використані при придушенні липневого 1918 р. повстання соціалістів-революціонерів у Москві. Слід зауважити, що тема участі в громадянській війні 1918–1921 рр. цих «інтернаціоналістів» потребує ґрунтовного дослідження й висвітлення в силу її важливості задля осмислення розвитку загальносвітових ідеологічних напрямів. Адже поява такого роду «ландскнехтів» на початку ХХ століття вочевидь була спричинена втратою традицій та кризою духовності серед багатьох народів світу. Спокушені примарливою комуністичною ідеєю, одурманені більшовицькою агітацією та позбавлені моральних і духовних засад, «інтернаціоналісти» були схильними до проявів особливо жорстокого терору. І саме український народ чи не найбільше постраждав від нього. А одним із найбільш ненависних більшовицьких палачів був угорський революціонер Бела Кун.

На протязі кількох століть Московська (Російська) держава прагнула різноманітними засобами поширити свій вплив і значення на Балкани. Але впродовж останніх десятиліть, коли Балканські країни почали демонструвати все більшою мірою самостійну, від Росії політику, Москва все більш активно почала застосовувати тут методи своєї гібридної воєнної політики.

Впродовж ХІХ – початку ХХ століть Російська держава зарекомендувала себе як самодержавна й деспотична імперія, яка ставила перед собою головне завдання – пригнічення сусідніх народів. Для Російської імперії також характерним було прагнення до реалізації своїх імперських цілей практично влюбій частині Європи та Азії. Проте помітних успіхів в цьому вона не могла досягнути із-за наявних в неї: феодально-кріпосницької системи, самодержавно-деспотичного характеру влади, бюрократично-корупційного апарату тощо. Відсталість і розтління самодержавної монархії стали особливо помітними у період

російсько-японської та Першої світової війни. Російський імперіалізм мав шовіністичне наповнення. Тому він особливо агресивний щодо націй, які демонстрували інші цінності: демократизм, республіканізм і свободолюбство. Невипадково саме українська нація та її державність опинилися під головним ударом російського експансіонізму і шовінізму. Оскільки вони несуть в собі основні виклики російській імперській традиції: руйнують російські великодержавницькі міфи про «братські народи», «цивілізаційну роль» Російської імперії, «виправданість» російського комунізму та позбавляють імперію геополітичного розмаху. Оскільки Україна стала перешкодою для російського імперіалізму на шляху до оволодіння Причорномор'ям та Балканами.

Ідеологічний утопізм більшовиків не лише утвердив тоталітарний режим у Росії, Україні та більшості інших частин російської імперії, а й стратегічно був спрямований на світове домінування. Ігноруючи норми міжнародного права, більшовики з допомогою військової сили прагнули утвердити свої порядки скрізь, де це було можливо. Нині російський неоімперіалізм продовжує таку практику – особливо в умовах російсько-української війни.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бердяев Н. А. Истоки и смысл русского коммунизма. URL: https://vtoraya-literatura.com/pdf/berdyaev_istoki_i_smysl_russkogo_kommunizma_1955__ocr.pdf
2. Бжеський Р. (Паклен Р.) «Біла книга». Національна і соціальна політика совєтів на службі московського імперіалізму. Київ: Українська видавнича спілка ім. Ю. Липи, 2008. 216 с.
3. Білокінь С. Теорія практика більшовизму: голодомор та інші методи й способи терору. *Записки наукового товариства імені Т. Шевченка. Т. ССХХІІ. Праці історично-філософської секції.* Львів, 1991. С. 394-422.
4. Граціозі А. Війна і революція в Європі, 1905–1956 рр.; пер. з іт. М. Прокопович. Київ: Вид-во Соломії Павличко «Основи», 2005. 350 с.

5. Іванченко Р. П. Українська державність в 1920–90-х рр. / Р. П. Іванченко. Київ: МІЛП, 2000. 256 с.
6. Куртуа С. Злочини комунізму. *Чорна книга комунізму. Злочини, терор і репресії* / [Куртуа С., Верт Н., Панне Ж.-Л. та ін.]; пер. з франц. Я. Кравець. Львів: «Афіша», 2008. С. 23-46.
7. Лупандін О. І. Громадсько-політична та державна діяльність Д. Дорошенко. *Український історичний журнал*. 2007. № 3. С. 36-46.
8. Sytnyk O., Drogomyretsky B., Sytnyk J. & Sizarev K. (2023). Bolshevism, from Class Ideology to Imperialist Ideology. The Ukrainian Case. *Codrul Cosminului*. Vol. 29. No. 2, 287–306.

Сушков Сергій Васильович,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 032.Історія,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Ситник Олександр Миколайович,
доктор історичних наук,
професор кафедри історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЩОДО ПИТАННЯ ІСТОРИОГРАФІЇ ВИВЧЕННЯ НУМІЗМАТИКИ АНТИЧНИХ ДЕРЖАВ-ПОЛІСІВ ПІВНІЧНОГО ПРИЧОРНОМОР'Я

Історія античних держав-полісів Північного Причорномор'я, завжди була об'єктом історичного і не тільки інтересу у дослідників минулих століть, починаючи з перших масштабних розкопок на Північному Причорномор'ї та заснування у першій половині ХІХ ст., музеїв у Миколаєві (1806), Феодосії (1811), Одесі (1825) та Керчі (1826), що вивчали переважно античні пам'ятки. Важливу роль у вивченні та зібранні пам'яток Північного Причорномор'я зіграло засноване у 1839 р. Одеське товариство історії та старожитностей (Нині володіння товариства належать Одеському археологічному університету). Товариство з 1844 по 1919 рр. видало 33 томи «Записів Імператорського

Одеського товариства історії та старожитностей», публікації яких відрізнялися своїм суто науковим і критичним підходом до аналізу та доведення до суспільства пам'яток Причорноморського краю.

Монети, знайдені під час археологічних розвідок, що становили надійне джерело для окреслення не тільки соціально-економічних процесів у цих колоніях, а й вивчення їх історії загалом, також викликали зацікавленість, насамперед серед колекціонерів старожитностей, бо нумізматику протягом 18-19 ст., ще не виділилася як повноцінна або допоміжна історична наука, і асоціювалося саме з приватним колекціонуванням.

До середини XIX ст. щодо античних монет, на думку П. Каришковського, була проблема з їх класифікацією, та з описом проблем монетної справи й грошового обігу, чим виражалася обмеженість тодішньої археології. Першими, хто зайнявся їхнім дослідженням були, насамперед, колекціонери та вчені іноземного походження (К. Кене, Д. Сестіні, Г. Келер, П.Ж. Сабатьє, Д. Рауль-Рошетт та Ж. Бларамберг). Праця Ж. Бларамберга опублікована французькою – «Choix des médailles antiques d'Olbiopolis ou Olbia faisant partie du cabinet de Blaramberg à Odessa» (1822), присвячувалася опису історії Ольвії через призму монет цього полісу стала відправною точкою для поглибленого вивчення цих пам'яток. Вона включала в себе практично всі відомі різновиди ольвійських монет й відрізнялася від інших «повнотою, точністю більшості описів та великою кількістю непоганих для репродуктивної техніки початку XIX ст. гравюр» [2,с.5]. Також стосовно періоду XIX ст., в плані вивчення нумізматики грецьких колоній Північного Причорномор'я, заслуговують на увагу: каталог монет колекціонера І. Бурчакова (1884, з доповненнями до каталогу 1904 р., за редакцією О. Берт'є-Делагарда) – одне з перших нумізMATичних зведень всього відомого на той момент нумізMATичного матеріалу, хоча й з певними елементами непрофесійності та, подекуди, й фантазійні описами, малюнки монет; каталог О. Подшивалова (1884) відрізняється більш зрозумілим описом монет, хоча й фактично повною відсутністю ілюстрацій, через що згадується у інших джерелах досить рідко [2,с.9]. Більш точним у описах та ілюстраціях у дореволюційні

часи, можна назвати зібрання старожитностей О. Уварова (11 випусків, опубліковані протягом 1887–1908 рр.) – ініціатора відкриття першого в дореволюційній Росії нумізматичного товариства (1846). Впродовж 1851–1854 рр. він видав 2 випуски, присвячені дослідженню Причорноморським старожитностям різних часів, в тому числі й доби античності, в яких окрім поглибленого аналізу та публікацій історичних пам'яток Причорномор'я, в тому числі піддавалися критиці деякі ранні концепції та гіпотези інших вчених – зокрема Г. Келера. Він один з перших почав розглядати монети саме як важливий матеріал для археологічних досліджень.

Саме завдяки вище згаданим вченим й археологічним дослідженням другої половини XIX ст., що відкрили для дослідників більше нумізматичного матеріалу, питання вивчення монетного обігу та античних старожитностей набуло наукового змісту.

Вже після Другої світової війни археологічні дослідження античних пам'яток України набули досить значного розмаху. Це обумовило певну зацікавленість серед радянських науковців зазначеними пам'ятками, що потребувало також звернення, у зв'язку з новими політичними тенденціями, й до старої джерельної бази дореволюційного періоду.

Серед досліджень причорноморських старожитностей радянської доби слід згадати книгу О. Зографа «Античні монети» (1951). Незважаючи на стислість нарису, через що, на думку В. Анохіна «залишилися невирішеними такі проблеми, як класифікації нумізматичного матеріалу, так і його історичної інтерпретації» [1, с.4], праця О. Зографа стала прикладом однієї з перших цільних наукових досліджень за темою античної нумізматики, ставши таким собі зразком для інших радянських науковців.

Серед українських радянських дослідників античної нумізматики слід згадати В. Анохіна, спадщина якого налічує не тільки багато ґрунтовних наукових робіт щодо вивчення монетної справи кожної з причорноморських держав, але й один з найновітніших та найповніших каталогів – «Античні монети Північного Причорномор'я» (1997, 2011, з доповненнями); П. Карішковського,

об'єктом дослідження якого були монети Ольвії, Тіри та Боспорського царства. Головними працями вченого стали монографія «Монети Ольвії: Нарис грошового обігу Північно-Східного Причорномор'я у античну добу» (1988) та опублікована у 2003 р. докторська дисертація вченого «Монетна справа і грошовий обіг у Ольвії (VI ст. до н.е. – IV ст. н.е.), що включають в себе всі найвідоміші ольвійські монети на той момент, з детальним аналізом історіографічних джерел та історії обігу цих монет. У контексті цієї теми доречно згадати також В. Пиворовича та С. Булатович. Загалом на основних працях саме цих згаданих вчених і ґрунтується нинішнє уявлення про монетний обіг у Північно-Причорноморських колоніях.

Загалом, питання широкого вивчення античної нумізматики в Україні після 1991 р. не викликало такого жвавого наукового інтересу серед сучасних істориків та археологів: незважаючи на це, активні розкопки цих полісів у незалежній Україні також проводилися, хоча й не з таким розмахом, як це було за радянської доби. Ці фактори, у зв'язку з розквітом т. зв. «чорної археології» обумовили випуск каталогів, розрахований насамперед для «колекціонерів», з метою не тільки колекціонування, але й продажу цих монет – приклад – каталог В. Нечитайла [4], з вказанням актуальних на момент випуску каталогу цін на монети у гривнях і доларах). Справедливості заради, праці наукового характеру також публікувалися, причому не тільки роботи, в яких згадувалося про монетний обіг у Причорномор'ї в контексті історії колоній зазначеної території або історії загальної монетної справи в Україні, як це було у посібниках Р. Шуста [8] та С. Ольговського [5], але й ті, в яких на цьому питанні ставився основний акцент.

До цієї категорії можна сміливо віднести новітні публікації Одеського музею Нумізматики, заснованого у січні 1999 р., а саме номери наукового «Вісника Одеського музею нумізматики» за редакцією С. Охотнікова (протягом 2000–2016 рр. було видано 62 номери) та окремі роботи під авторством В. Алексєєва, П. Лободи, В. Лебедева, Г. Макандарова за редакцією С. Булатович й видавництва «Можливості Кіммерії», що існувало з 1991 по 2014

рр. у Николаєві, публікації котрого присвячені історії Миколаївщини, але й в тому числі питанням античної нумізматики, історичні статті там також публікували історики Т. Самойлова [7], С. Росляков [6], В. Назаров [3] та вже згаданий В. Анохін [1].

Існує також ціла низка наукових праць українських вчених, присвячених питанням загальної історії Причорноморських колоній. Проте питанням монетної справи та обігу там не приділялася відповідна увага.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анохин В. А. Античные монеты Северного Причерноморья. Николаев. 1997. 16 с.
2. Карышковский П. О. Монетное дело и денежное обращение Ольвии (VI в. до н.э. – IV в. н.э.). Одесса. 2003. 684 с.
3. Назаров В. В. Древнегреческое поселение на острове Березань. Николаев: Возможности Киммерии, 1997. 24 с.
4. Нечитайло В. В. Каталог античных монет Ольвии (VI в. до н.э. – III в. н.э). К., 2000. 78 с.
5. Ольговський С. Я. Античні держави Північного Причорномор'я. Навчальний посібник. К., 2007. 149 с.
6. Росляков С. Н. Ольвия: смерть и гибель цивилизаций. Николаев: Возможности Киммерии. 2003. 172 с.
7. Самойлова Т. Л. Античная Тира. Николаев: Возможности Киммерии, 1997. 24 с.
8. Шуст Р. М. Нумізматики: історія грошового обігу та монетної справи в Україні: Навчальний посібник. К.: Знання, 2007. 371 с.

Шерстюк Неля Геннадіївна
здобувачка другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.03 Середня освіта (історія),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Пачев Сергій Іванович,
кандидат історичних наук,
завідувач кафедри історії та археології

ІСТОРІЯ ЖІНОЧОГО РУХУ XVIII - XXI СТ. У ПРАЦЯХ МІШЕЛЬ ПЕРРО

Відомо, що жіночий рух вперше зародився у Франції під час Великої французької революції. Французькі жінки відіграють ключову роль в історії боротьби за права жінок, їхній досвід і досягнення можуть слугувати прикладом і стимулювати зусилля в боротьбі за гендерну рівність у різних країнах.

Французький жіночий рух завжди був важливою складовою суспільства, але його історія та досягнення часто залишалися невідомими або недооціненими. Однак завдяки великому внеску в цю галузь видатної французької історички Мішель Перро, ми отримали змогу краще зрозуміти розвиток і вплив жіночого активізму у Франції.

Мішель Перро — основоположниця гендерних досліджень у Франції. Почесна членкиня Паризького університету ім. Дені Дідро. Авторка фундаментального багатотомного видання “Історія жінок на Заході” (разом із Жоржем Дюбі). Публікувалася в “Liberation”, на радіо “Культура Франція” вела передачу “Lundi de l'histoire” (Історичний понеділок). Вона перша хто почала викладати жіночу історію у Франції в 1973 році. У 2009 році отримала премію Феміна за есе “Histoire de chambres” (Історія кімнат). У 2014 році вона отримала премію “Сімони де Бовуар за свободу жінок”.

Актуальність досліджень Мішель Перро полягає в тому, що вона допомагає розкрити складність і мінливість жіночого руху, який постійно адаптується до нових викликів і можливостей. Об'єктом її досліджень є історичний контекст, у якому формувалася боротьба жінок за свої права та рівність. До початку XX-го століття жінки, які з'являються в історичному дискурсі, є винятковими завдяки своїй красі, чеснотам чи героїзму. [2, с.71]

Однією з ключових праць Мішель Перро є книга “Le mouvement des femmes en France : de la révolution à nos jours” (Жіночий рух у Франції: від

Револуції до сучасності). У цій праці вона досліджує етапи розвитку жіночого активізму у Франції. Авторка детально розглядає ключові етапи боротьби жінок за свої права, включаючи важливі події, лідерів та організації, що вплинули на розвиток жіночого руху у Франції. Книга містить аналіз соціокультурних та політичних аспектів жіночого питання, а також висвітлює сучасний стан жіночого руху в країні. Дослідниця пропонує читачам глибоке розуміння історичних та сучасних аспектів боротьби жінок за рівність і права у французькому суспільстві. Жіночий рух у цій державі завжди був сильним і наполегливим, не зважаючи на численні виклики та перешкоди. Жінки боролися за свої права і гідність у будь-яких умовах, і їхні досягнення в історії Франції не можна недооцінити. Вони були водночас музами, лідерами і борцями за справедливість і рівність. Французький жіночий рух — це не лише історична подія, але й постійна боротьба за зміни в суспільстві, яка триває й сьогодні. [5, с. 35]

У книзі “Les Femmes ou les silences de l'histoire” (Жінки або мовчання історії) Перро досліджує роль жінок у французькій історії, звертаючи увагу на те, як їхні досягнення і внесок були часто ігноровані. Тут публічні та приватні сліди жінок стиралися, замовчувалися в державних архівах, ставали невидимими для історії. [3, с.13] Мішель Перро розглядає різні аспекти життя жінок, починаючи з античних часів і закінчуючи сучасністю.

Авторка також досліджує, як жіночий досвід був переданий у формі усної традиції, легенд і казок, оскільки багато історій про жінок не було зафіксовано в письмовому вигляді. Вона показує, що це мовчання приховувало важливий внесок жінок у розвиток суспільства.

Але якщо сліди жінок були стерті, як ми можемо дізнатися про їхнє повсякденне життя, інтерпретувати їхні думки, емоції та вчинки? Як ми можемо підійти до подій, які принесли зміни, з жіночої перспективи? Коротше кажучи, що ми знаємо про них, якщо навіть найслабші сліди “походять від погляду чоловіків, які керують містом, конструюють його пам'ять і керують його архівами.” [1, с. 44]

“Жінки або мовчання історії” є ключовим твором у дослідженні гендерної історії та феміністської теорії. Книжка викликала значний інтерес у гуманітарних науках і сприяла поширенню усвідомлення важливості включення жіночих голосів в історичний наратив.

“Histoire des femmes en Occident” (Історія жінок на Заході) — це масштабна серія книг від античності до сьогодення у 5 томах за загальною редакцією Жоржа Дюбі та Мішель Перро, яка складається з робіт 75 видатних істориків.

Том “Від древніх богинь до християнських святих”, що відкриває видання, виводить жінок на передній план. Тут уперше представлено новий погляд на більш ніж 2000-річну історію Стародавньої Греції та Риму. Автори використовують різноманітні та численні джерела, що включають надгробки, архітектурні плани, папірусні сувої, розписи на вазах і літературні твори, щоб показати, як уявлення про жінку і взаємовідносини між статями еволюціонувало протягом цієї епохи.

Другий том - “Мовчання Середніх віків” — вивчає те, як діяли жінки, прагнучи досягнути своєї мети, яку силу мало їхнє слово і як їхнє мовчання доводило до несамовитості. Тут представлено безліч образів жінок, наприклад, такі як богиня, мадонна, відьма.

Третій том під назвою “Парадокси епохи Відродження і Просвітництва” розглядає життя жінки детально: сім'я, шлюб, робота, призначення жінки та її природу. Тут жінка така, якою її втілювали в літературі та живописі.

Четвертий том - “Виникнення фемінізму: від Великої французької революції до Світової війни”. Саме в цей період жінки виявили ініціативу, опір і відкрити незгоду зі своїм становищем у суспільстві. Революції у Франції та Америці дозволили жінкам колективно збиратися поза звичними для них приватними просторами та організовувати політичні клуби. Дочки отримали право спадкування нарівні з синами. Відбулося відновлення свободи жінок : їм було дозволено робити вибір, який міг впливати на їхнє власне життя.

У завершальному для видання томі “Становлення культурної ідентичності у ХХ столітті” розглядається новий жіночий тип, який з'являється у США. Це

образ сучасної жінки. У книзі розповідається про мобілізацію на державну та військову службу, а також про роль жінок у Другій світовій війні.

Ця серія вражає масштабом проведених досліджень і надає прекрасний зразок наукового аналізу. Кожен том книги “Історія жінок на Заході” є важливим джерелом для дослідників з гендерної тематики та феміністичних рухів .

“La Révolution et les femmes” (Революція і жінки) — у цій роботі Перро досліджує вплив французької революції на життя жінок того часу. Вона аналізує роль жінок у революційних подіях, їх боротьбу за політичні права та спроби змінити своє становище в суспільстві. Книга розглядає різні історичні епохи та революції, де жінки виступали як активні учасниці та лідерки.

Одним із прикладів, який можна знайти в книзі “Революція і жінки”, є опис ролі жінок під час Французької революції. Мішель Перро детально аналізує участь жінок у політичних обговореннях, демонстраціях та боротьбі за рівність. Вона звертає увагу на те, як жінки активно впливали на політичну атмосферу того часу та виступали за свої права. [4 , с. 20]

Ще одним прикладом із книжки є розгляд жіночого руху в США в 1960-1970-х роках. Мішель Перро аналізує активну участь жінок у боротьбі за рівність, права на аборт, боротьбу із сексизмом та насильством проти жінок. Вона показує, як жіночий рух вплинув на суспільство та політику того періоду.

“Революція і жінки” — це дослідження, яке показує важливу роль жінок у революційних процесах і сприяє кращому розумінню їхнього впливу на історичні події. Ця книга Мішель Перро є цінним джерелом для тих, хто цікавиться історією гендерної проблематики та роллю жінок у суспільстві.

Дослідження Мішель Перро показують, як жіночий рух у Франції вплинув на законодавство, соціальну політику та культурні практики країни, а також як його досягнення впливають на сучасне суспільство. Її роботи сприяють поглибленню розуміння історичного значення жіночого активізму та його важливості для побудови більш справедливого та рівноправного суспільства.

Таким чином, внесок Мішель Перро у вивчення французького жіночого руху є надзвичайно важливим та актуальним, оскільки вона допомагає нам краще

зрозуміти історичний контекст боротьби жінок за свої права та свободи, а також їхню роль у формуванні сучасного суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. DUBY G. & PERROT M. “L’Histoire des femmes en Occident de l’Antiquité á nos jours” . Paris (1991)
2. PERROT M. “Escribir la historia de las mujeres: una experiencia francesa” (1995)
3. PERROT M. “Les Femmes ou les Silences de l’Histoire”, Paris (1999)
4. PERROT M. “La Révolution et les femmes”, Paris (1985)
5. PERROT M. “Le mouvement des femmes en France : de la révolution á nos jours” , Paris (2014)

Шкода Наталя Анатоліївна,
кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії та археології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ У ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ СОЦІАЛІСТИЧНОЇ ПАРТІЇ ТА УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ ПАРТІЇ НАДДНІПРЯНЩИНИ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Актуальність. Вивчення діяльності студентства в національних політичних процесах початку ХХ ст. сприяє відновленню досвіду партійно-політичного життя України в цілому та молодіжного руху в тому числі. Даний досвід є особливо актуальним у світлі активної громадянської позиції студентів у сучасному суспільно-політичному житті нашої держави.

Метою публікації є з’ясування участі студентської молоді в діяльності Української соціалістичної партії (УСП) та Української народної партії (УНП, партія національно-радикальної спрямованості) на початку ХХ ст.

На початку ХХ ст. відбувається оформлення партійно-політичної системи Наддніпрянської України на засадах різних ідеологій – соціалістичної,

ліберально-демократичної, націоналістичної. Результатом цього процесу стала поява Української соціалістичної партії (УСП) і Української народної партії (УНП).

УСП була заснована 1900 р. у Києві Б. Ярошевським. Її програма була своєрідним симбіозом соціалістичних ідей та ідей боротьби за створення незалежної української держави. Остання ідея активно пропагувалася тоді впливовою серед спольщеної молоді Правобережної України Польською партією соціалістичною, яка всіляко сприяла створенню українцями власної держави для виведення в майбутньому її (держави) зі сфери впливу Росії.

Соціальною базою УСП стали переважно студенти-українці Київського університету, переважно римо-католики за віросповіданням, шляхетські роди яких спольщилися у попередні століття. С. Єфремов у своїх спогадах цю партію називає «гуртком Б. Ярошевського» і разом з РУП визначає її як спробу політичної організації молоді [2, с.531]. Лідер партії Б.Ярошевський перебував у тісних відносинах з представниками української студентської громади. УСП жваво проводила видавничу діяльність і розробляла власну теоретичну базу.

У червні 1903 р. УСП розпочала входження до складу РУП. Цьому сприяла вікова близькість активістів обох партій, основу яких становила студіююча молодь. Через конфлікт Б. Ярошевського з лідерами РУП це об'єднання було припинено, а відносини з рупівцями розірвані [1, с. 19].

Історичні джерела містять численні факти допомоги молоді українським соціалістам. Наприклад, 1904 р. зафіксовано факт пересилки нелегальної літератури УСП зі Львова на адреси студентів Київського університету Я. Милковського та І. Петренка, студента Київського політехнічного інституту С. Кирієвського [4, с. 62]. Чи були членами УСП названі особи, джерела відповіді не дають.

УНП стала першою політичною організацією з крайньоправою націоналістичною позицією. Дослідження впливу студентської молоді на цю партію ускладнюється обмеженістю джерельної бази. Невідомими залишаються точна дата та обставини утворення УНП. Ймовірніше УНП виникла у проміжок

часу з кінця 1901 р. по весну 1902 р. Саме в цей час спостерігається тимчасове уповільнення активності РУП у Харкові, проголошується перехід до соціалістичних поглядів та відхід від тези «Самостійна Україна». Дану ситуацію використав активний суспільний діяч, адвокат М. Міхновський для об'єднання національних радикалів навколо ідей самостійності України. Результатом стало виникнення УНП.

Досі дискусійним у наукових колах залишається питання про значення РУП та «рупівського» студентства в утворенні УНП. Існують три погляди на дану проблему. Тривалий час домінувала точка зору, що перша у Наддніпрянщині партія національних радикалів виникла на базі РУП [4, с.21]. Інший погляд – УНП виникла на власній ідейній та кадровій основі. Третій погляд – вихідці з РУП приєднались вже до сформованої УНП. Жодна з версій не має переконливої доказової бази. Ускладнює з'ясування цієї проблеми законспірованість тодішніх партійних організацій. Очевидним є те, що обидві партії мали значний взаємний вплив.

Головним осередком діяльності УНП був Харків. Саме тут перебували найбільш активні представники самостійницької течії українського руху. До керівництва партії входили М. Міхновський, деякі представники національної інтелігенції, студенти Г. та В. Шевченки, студент Ветеринарного інституту О. Степаненко, студент Харківського університету М. Біленький. Студент М. Біленький разом з М. Міхновським створив на базі однієї з міських їдалень своєрідний клуб прихильників національного відродження – «українську їдальню». Студенти, постійні відвідувачі їдальні, активно розповсюджували літературу.

Групи УНП існували у Лубнах, Києві, Катеринославі, Прилуках. Члени партії вели роботу серед робітників, селянства, молоді вищих навчальних закладів. Роботі серед молоді приділялася велика увага. Наприклад, вплив М. Міхновського на Харківську студентську громаду, про що залишив спогади Ю. Коллард: «Міхновський... дуже цікавився молоддю... Його вплив на українське громадянство в Харкові, а особливо на студентство, був колосальний» [3, с.51].

М. Міхновський, як лідер УНП, величезні надії покладав на роль студіюючої молоді, розглядав її як авангард національного руху. Він враховував європейський досвід – виступи студентів на початку ХХ ст. в австрійському Інсбруку, чеському Градеці, українських студентів у Галичині. Саме завдяки молоді на захист власних прав піднялися місцеві робітники, інтелігенція, селянство.

Реальна практична діяльність студентської молоді в УНП була локальною та малоефективною. Джерела зберегли інформацію про діяльність бойової організації УНП «Оборона України». А. Б. Мартос вказує на причетність її членів до спроби підризу пам'ятника О. Пушкіну на Театральній площі Харкова у ніч 30 – 31 жовтня 1904 р. [4, 78]. Студенти розповсюджували по Харкову та по різних містах України листівки від УНП. Студенти прийняли участь у нараді УНП з питання організації всеукраїнської акції протесту в січні 1904 р. проти початку російсько-японської війни [4, с. 121].

Діяльність студентства, як і всіх членів нечисельної та надмірно законспірованої УНП, була малопродуктивною і малопомітною. Частково відповідальність за це, на наш погляд, можна покласти на особисті риси характеру лідера партії М. Міхновського: гарячий, зверхній у спілкуванні навіть з однодумцями в українському русі. Про це згадує його сучасник Є. Чикаленко [5, с. 26].

Отже, студентська молодь стояла біля витоків УСП та УНП, виступивши основою їх соціальної бази. У більшості фактів агітаційної роботи, організації гучних акцій, у виконанні рутинної роботи найбільш дієвим учасником виступало студентство.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дорошенко В. Революційна українська партія (РУП) 1900 – 1905 рр. Нарис з історії української соціал-демократичної партії. Львів – Київ : Видання ЦК УСДРП., 1921. 40 с.

2. Єфремов С. Щоденник. Про дні минулі (спогади). К.: Темпора, 2011. 792 с.

3. Коллард Ю. Спогади юнацьких днів. 1897 – 1906. Торонто : «Срібна сурма», 1972. 224 с.

4. Турченко Ф.Г. Микола Міхновський. К.: Генеза. 131 с.

5. Чикаленко Є. Щоденники (1918 – 1919) // Слово і час. 1993. № 10. С. 25 – 35.

РОЗДІЛ 2. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО В КОНТЕКСТІ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН СЬОГОДЕННЯ

Анастасія,
здобувачка 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Предместніков Олег Гарійович
д-р. юрид. наук, професор, заслужений юрист України
Завідувач кафедри права
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
м. Запоріжжя, Україна

РОЛЬ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА У ВРЕГУЛЮВАННІ КОНФЛІКТІВ ТА ЗАХИСТІ ПРАВ ЛЮДИНИ В УМОВАХ СУЧАСНИХ ГЕОПОЛІТИЧНИХ ЗМІН (РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКА ВІЙНА)

Геополітична напруженість сьогодення ідентифікує сучасний стан взаємодії суверенних політико-територіальних організацій суспільства у врегулюванні політичних, соціальних, економічних, ідеологічних або релігійних розбіжностей. Концептуальною дилемою дипломатичних гарантій інтернаціональної безпеки є місце та роль міжнародних організацій у запобіганні та протидії виникненню короткотривалих (блискавичних) криз та довготривалих (затяжних) конфліктів. Імпринтинг усесвітніх об'єднань, структур і організацій стосовно безпрецедентного захоплення російськими загарбниками частини Донецької та Луганської областей України (квітень 2014 р.), анексії Автономної Республіки Крим (березень 2014 р.), а також гласного повномасштабного вторгнення країни-агресора (лютий 2022 р.), зводиться до морально-етичного засудження та застосування санкцій.

Статут ООН (англ. United Nations), що був підписаний УРСР (Українська Радянська Соціалістична Республіка) у 1945 р. розд. I ст. 1 й ст. 2 проголошує основоположні цілі та принципи особистої діяльності. По-перше, ООН зобов'язується сприяти підтримці інтернаціональної безпеки. По-друге,

спираючись на засади рівноправності та самовизначення етносів, удосконалювати взаємовідносини між формами національної та етнічної єдності. По-третє, ООН покликана забезпечувати врегулювання всебічних проблемних ситуацій політико-правових, економічно-соціальних чи гуманітарних напрямків. І, по-четверте, зобов'язується не втручатися у внутрішні компетенції будь-якої держави, окрім ситуативних інцидентів використання примусових заходів, котрі регламентуються розд. VII Статуту Організації Об'єднаних Націй, не зачіпаючи право індивідуальної чи колективної самооборони [1].

Рада Безпеки ООН (англ. United Nations Security Council) – постійно діючий орган Організації Об'єднаних Націй, уповноважений забезпечувати дотримання умов мирних угод і направляти миротворчі сили у регіони підвищеного конфліктного рівню. Утім, щодо окупантських дій російських угруповань на території України, починаючи з 2015 р. країна-агресор безнастанно користувалася правом вето, що блокував будь-які спроби української сторони. Ба більше, й досі, ані обґрунтований ордер на арешт Президента РФ, котре офіційно опублікував Міжнародний суд ООН (англ. International Court of Justice), ані безліч задокументованих воєнних злочинів, скоєних російськими окупантами на теренах незалежної України не стали претекстом до, принаймні, призупинення членства РФ у Радбезі ООН. Уважаймо, що дискусійна модель поведінки Ради Безпеки ООН – це фундаментальна слабкість Організації Об'єднаних Націй та небувалий абсурд, що порушує загальноприйнятий Статут ООН. Натомість способом проведення офіційного голосування спеціальної сесії Генеральної Асамблеї ООН (англ. United Nations General Assembly) від 28.02.2022 р. було засуджено протиправне вторгнення російських загарбників на територію суверенної України, а голосуванням від 07.04.2022 р. було призупинено членство РФ у Раді ООН з прав людини (англ. United Nations Human Rights Council).

Правова доктрина міжнародного права – це плацдарм можливостей медіації у врегулюванні інтернаціональних конфліктів і криз, а також юрисдикційної підтримки країн-жертв збройної агресії. Міжнародні договори,

угоди, конвенції, резолюції займають провідне місце у створенні правової бази для можливостей уникнення та вирішення конфліктів між суб'єктами міжнародного устрою та розробці умов для співіснування і мирного врегулювання суперечок. Першочергово, система юридичних принципів і норм міжнародного права відображає методико-правове бачення та рамки врегулювання конфліктних ситуацій методом інтегрування правил і процедурних зобов'язань, які суб'єкти міжнародної юрисдикції обов'язуються дотримуватися. Це сприяє уникненню дестабілізації та мирного вирішення спорів. Створення механізмів врегулювання конфліктів і криз способом медіації, арбітражу чи дипломатичних перемовин надає можливість конфліктуючим сторонам виокремлювати компромісні рішення, а міжнародним структурам – ефективно реагувати на інтернаціональні кризи та конфліктні ситуації.

Наприклад, резолюцією “Політичні наслідки агресії РФ проти України” Парламентської Асамблеї Ради Європи (англ. Parliamentary Assembly of the Council of Europe) опосередковується контрреволюційні пункти, що сконцентровані на розвиток міждержавної підтримки та безпеки:

- підтримка членства України в НАТО (англ. North Atlantic Treaty Organization);
- активізація інтернаціональних безпекових дій;
- міжнародна ізоляція агресора (Росії) та співучасника (Білорусії);
- посилення міждержавної допомоги для військових і цивільних потреб;
- започаткування економічної автономії від природних ресурсів країни-агресора (газ, нафта та інше);
- визнання воєнізованих формувань РФ, що знаходяться та/або знаходились на території України, терористичними угрупованнями [2].

У висвітленні міжнародного значення спеціальної моніторингової місії Організації з безпеки і співробітництва в Європі (англ. Special Monitoring Mission OSCE to Ukraine) зазначимо, що безпосередня присутність моніторингових місій (наприклад, місія ОБСЄ на Донбасі) є свідченням міжнародного співробітництва та підтримки у врегулюванні конфліктів.

Збереження цілісності й унікальності об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО (англ. United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization) в умовах сучасних геополітичних трансформацій – це прерогатива спеціалізованої міжурядової організації ООН, практична діяльність якої зосереджена у галузі освіти, науки, національно-ідентифікаційної культури й самобутності та здійснюється методом довгострокових усесвітніх наукових програм й за допомогою міжнародно-організаційного співробітництва країн-учасниць. Моніторинг матеріальної та нематеріальної світової культурної спадщини, зокрібно, у природних, державних, адміністративних межах України реалізовується за допомогою супутникових знімків, що були зроблені до/після геополітичних змін (повномасштабне вторгнення російської армії 24 лютого 2022 р. на територію України). Сесійним рішенням Генеральної конференції ЮНЕСКО було ініційовано розгортання масової міжнародної кампанії реконструкції та подальшого фінансування зруйнованої війною культурної спадщини України з метою недопущення пропаганди насильства й ненависті, збереження та відродження пам'яток історії та культури.

Вузькопрофільна міжурядова організація МАГАТЕ (англ. International Atomic Energy Agency), котра делегує свої повноваження у сфері забезпечення формування стандартів і рекомендацій із питань міжнародної ядерної безпеки в умовах, зокрібно, воєнних міждержавних конфліктів, покликана забезпечувати інтернаціональний ядерний режим, який ґрунтується на засадах мирного використання атомної енергії та нерозповсюдженні ядерної зброї.

Міжнародне право – це осередок взаємодії суб'єктів інтернаціональної юрисдикції. Організація Об'єднаних Націй, Рада Безпеки ООН, Міжнародне агентство з атомної енергетики, Рада Європи, ЮНЕСКО та інші учасники міжнародних правовідносин відображають основоположні принципи, методики та завдання особливої правової системи, призначеної забезпечувати міжнародний стан безпеки й стабільності у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. United Nations. *United Nations Charter*. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>: веб-сайт. (дата звернення: 23.03.24);

2. Babel. *PACE adopted a resolution in support of Zelenskyi's peace plan*: веб-сайт. URL: <https://babel.ua/en/news/95446-pace-adopted-a-resolution-in-support-of-zelenskyi-s-peace-plan> (дата звернення: 24.03.24).

Бикова Наталія Сергіївна,
здобувач 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій,
м. Київ, Україна
Науковий керівник – Татарінова С.О.
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри соціальної роботи
Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій
м. Київ, Україна

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ (НА ПРИКЛАДІ РОБОТІ ДП «ДОКУМЕНТ»)

Права людини в сучасному українському суспільстві, яке потерпає від військової агресії, мають стати не другорядним завданням, що здійснюється у сфері функціонування виконавчої влади, а її найголовнішою метою, яка покликана принципово змінити історичну парадигму стосунків між державою і людиною.

Питання адміністративних послуг в Україні значною мірою потребують ґрунтовних наукових досліджень та відповідного адміністративно-правового оформлення. Безперечно, вони певною мірою були предметом науково-теоретичних досліджень таких вчених як В. Авер'янов, К. Афанасьєв, Б.Борисов, О. Вінніков, В. Гаращук, Н. Гнидюк, І. Голосніченко, Я. Гонцяж, В.Долечек, В. Євдокименко, І. Ібрагімова, Р. Калюжний, А. Каляєв, В. Кампо, С. Ківалов, А. Кірмач, В. Кудря, Т. Коломоєць, І. Коліушко, Є. Куріний, Р.Куйбіда, І. Лазарєв, А. Ластовецький, М. Лесечко, А. Ліпінцев, О.Люхтергандт, Н. Нижник, О. Пастух, В. Петренко, О. Поляк, В. Тимошук, О.Харитонова, В. Ципук, А. Чемерис, Б. Шльоер, Х. Ярмакі та ін. Водночас ці дослідження стосувалися

окремих аспектів адміністративних послуг, а комплексне дослідження питань адміністративних послуг майже не проводилося.

Україна почала розвивати адміністративні послуги та переходити до втілення принципу демократії ще в 1990-х роках. Цей процес передбачав, що держава повинна орієнтуватися на потреби своїх громадян, а державні службовці повинні стояти на службі у людей. Один зі стратегічних документів, який визначив напрямки реформування системи адміністративних послуг в Україні, це Концепція адміністративної реформи 1998 року. В цьому документі проголошувалося завдання впровадження нової ідеології в діяльність виконавчої влади та місцевого самоврядування, гарантування прав і свобод громадян, а також надання якісних державних послуг [1].

Концепція розвитку системи адміністративних послуг у 2006 році визначила ключові принципи надання таких послуг та заклала основи для їх подальшої децентралізації. Цей стратегічний документ також встановив систему мотивації працівників та визначив стандарти, за якими мають надаватися адміністративні послуги у кожному місті нашої країни [2].

Одним з таких міст є Дніпро. Провідний діловий, промисловий, науковий і культурний центр Південно-Східної України, який після початку війни перетворився одночасно на форпост, гуманітарний хаб та медичний центр. Нескорене місто тримає оборону на східному кордоні нашої держави. В ці важкі часи воєнного періоду, коли величезна кількість бізнесу припинила свою діяльність, державне підприємство «Документ», завдяки ефективним управлінським рішенням, зберегло робочі місця, забезпечило збереження персональних даних, відновило роботу Паспортних сервісів в Україні, в тому числі повністю відремонтовано та налагоджено роботу центрів, які постраждали внаслідок агресії, за дуже короткий період організувало роботу центрів за кордоном. Це важка робота, тим більше під час війни – без електроенергії, без тепла, під обстріли, ракети, тривоги. Підприємство справилося і навіть досягло певних результатів. А головне, це допомога мільйонам українців, які вимушені були виїхати із країни, зберігаючи їх права. Адже ефективно і вільно здійснення

прав людини — одна з головних ознак демократичного суспільства і правової держави.

Крім того, в ДП «Документ» впроваджені критерії для оцінки якості надання адміністративних послуг, такі як ефективність, своєчасність, доступність адміністративного органу для одержувачів послуг та наявність транспортних зв'язків. Також нами було введено принцип «єдиного вікна», що спрощує процес отримання послуг, та встановлено важливість поваги до громадян та створення комфортних умов під час їх обслуговування.

Ключовою характеристикою розвитку законодавства в демократичних країнах вбачаємо орієнтацію на захист прав та законних інтересів громадян у їх взаємодії з державою та її органами. Однією з найважливіших гарантій є чітке регулювання процесуальних аспектів цих відносин. Це означає, що державний службовець або працівник органу місцевого самоврядування діє не за власним бажанням, а відповідно до чітко визначених процедур. Це забезпечує рівність перед законом для всіх осіб, оскільки вони користуються однаковими процедурами. У той же час, існування законом встановленої процедури є важливою точкою відліку для контролю законності дій державних органів [2].

Ці аспекти мають особливе значення для України, оскільки більшість процедурних аспектів взаємодії між виконавчою та місцевою владою, їх посадовими особами та іншими уповноваженими законом суб'єктами, що здійснюють управлінські функції, не мають чіткого законодавчого регулювання або регулюються на основі нормативних актів. Тому дослідження підтверджує важливість поліпшення законодавчого середовища, а також статусу та функцій посадових осіб, які мають законні повноваження в урядовій сфері, зокрема у сфері взаємодії з громадянами.

Таким чином, концептуальне визначення підходу до побудови надання адміністративних послуг в Україні охоплює всі аспекти їх створення та функціонування, від вимог, рекомендацій щодо облаштування приміщень до правил поведінки адміністратора та соціальних працівників. Перспективним

завданням є подальше затвердження цих рекомендацій на законодавчому рівні та їх практичне впровадження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Верховна рада України – офіційний веб-портал. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/90-2006-%D1%80>
2. Про затвердження плану заходів щодо реалізації Концепції розвитку системи надання адміністративних послуг органами виконавчої влади : розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.06.2007 №494-р / Верховна Рада України – офіційний веб-портал URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/494-2007-р>.

Василенко Віталій Вікторович,
здобувач 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій,
м. Київ, Україна
Науковий керівник – Татарінова С.О.
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри соціальної роботи
Мелітопольського інституту екології та соціальних технологій
м. Київ, Україна

ПРИЧИНИ ТА ВИДИ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ ОСОБИСТОСТІ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

З початком повномасштабного вторгнення, кожен українець переживає почуття, про які раніше може навіть і не здогадувався: це і страх за власне життя та життя близьких, і гнів на окупантів, і безпорадність перед власною безсилля, і туга за неукладеними планами, і виснаженість від постійної напруги. Сучасні реалії відзначаються наростаючим рівнем агресивності як у загальному суспільстві, так і у окремих особистостей. Зростання інтенсивності агресивних виявів зафіксоване у всіх вікових групах. Дослідження агресивної поведінки неможливе без аналізу причин, що спонукають до її вияву.

Огляд спадкових та біологічних детермінант агресивної поведінки представлено в роботах З.Фрейда, К. Лоренца, Д. Зільмана; соціальних факторів

— А. Бандури, Р. Берона, Д. Річардсон; психологічних детермінант — Л. Берковіц, Д. Доллард, Н. Міллер та ін.; вплив хімічних речовин на появу агресії досліджували Т. Румянцева, С. Тейлор, К. Леонард, Р. Шунтіх та ін. Взаємозалежність агресії та статі проаналізовано в працях таких вчених, як: Е. Бімен, Г. Берд, Г. Кларк, К. Мойер та ін.

Аналіз наукових досліджень проблеми дозволив прийти до висновку, що термін «агресія» є досить узагальненим і означає дію або намір, спрямований на завдання шкоди іншій людині. Термін «агресивна поведінка» є більш конкретним і представляє собою одну з форм реагування на різноманітні негативні життєві ситуації, які можуть впливати на фізичний або психічний стан особи. Форми реагування можна класифікувати в залежності від типів агресії. Однією з найрозповсюдженіших є класифікація видів агресивної поведінки запропонована Е. Фроммом. Вчений розділив усі прояви агресивної поведінки на два основні види: *доброякісну* та *зляккісну* агресію. Доброякісна агресія, за твердженням Е. Фромма, є формою біологічно адаптованої агресії, що виникає як реакція на загрозу вітальним інтересам індивіда. Вона вбудована у філогенезі і характерна як для тварин, так і для людей. Ця форма агресії має вибуховий характер і виникає спонтанно як реакція на загрозу, а її наслідок може бути усунення або самої загрози, або її причини. Зляккісна агресія, натомість, має за мету лише задоволення агресора, нанесення шкоди чи виконання агресивних дій. Ця форма агресії властива виключно людині.

Агресія є складним явищем, що виникає внаслідок впливу різноманітних факторів, починаючи від індивідуальних особливостей людини і закінчуючи її оточенням та життєвим контекстом. Існує низка причин, які можуть викликати агресію, розглянемо деякі з них:

1. Еволюційні аспекти: з цієї точки зору, агресія може бути спадково обумовленою реакцією на загрозу або конкуренцію за ресурси, що було важливо для виживання наших предків.

2. Виховання: діти, які зазнають неправильного виховання, агресивного ставлення чи насильства, можуть бути більш схильними до агресивної поведінки.
3. Стрес: негативні емоції та стресові ситуації можуть викликати агресивні реакції як спосіб позбутися накопиченої напруги.
4. Фізіологічні чинники: зміни в роботі гормональної системи, підвищений рівень адреналіну чи тестостерону можуть підвищити схильність до агресивної поведінки.
5. Вплив середовища: оточення і культурні чинники можуть формувати несприятливу атмосферу, де агресія стає прийнятною або навіть заохочуваною формою поведінки.
6. Проблеми з ментальним здоров'ям: деякі психічні стани, такі як розлади особистості, психози чи депресія, можуть сприяти виникненню агресії.

Розглянуті причини агресії мають різне походження, функції та мету. Для кращого розуміння сутності феномену агресії необхідно виділити передумови її появи та розвитку. Факторів, що обумовлюють появу агресивної поведінки, дуже багато, і їх систематизація є складною. Здебільшого детермінанти агресивної поведінки розглядаються в залежності від таких підходів:

— Інстинктивний підхід: З. Фрейд вважає, що агресія є вродженою і обумовлюється людським потягом до руйнації та смерті; його думку підтримує і К. Лоренц, який вважає, що причина людської агресії криється у інстинкті самозбереження. Також існує біологізаторський підхід, в якому агресивна поведінка вважається спадковою та залежною від генетики.

— Фрустраційний підхід: Д. Доллард заснував теорію, згідно з якою причиною агресії завжди виступає фрустрація.

— Соціальний підхід: за теорією А. Бандури, вирішальну роль у формуванні агресивної поведінки виконує оточуюче середовище та соціальне навчання.

З позиції нашого дослідження, особливо цікавим є соціальний підхід до формування агресивної поведінки, який розподіляється на мікрофактори, мезофактори та макрофактори. Розберемо кожен групу більш детально.

До групи «*мікрофактори*» відноситься вплив найближчого значущого оточення (референтної групи) — сім'ї, друзів. Саме в найближчому оточенні людина переймає патерни поведінки, засвоює правила та норми, способи реагування та реакції на ті чи інші ситуації, включаючи агресивні дії та вчинки. До цієї групи факторів відносяться стиль виховання та спілкування в родині, ставлення членів сім'ї один до одного, взаємовідносини між дітьми та батьками, між сестрами та братами, ставлення до агресивної поведінки, моральні норми та погляди, що формуються в родині, повнота сім'ї та інше. Наприклад, Л.Н. Кузнецова зауважує, що стійкі агресивні тенденції у поведінці дітей формуються у сфері взаємодії зі значущими дорослими (батьки, пізніше вчителі), де вирішальним фактором є саме стиль поведінки дорослих. Цікаво, що діаметрально протилежні стилі (ігнорування або поблажливості до агресивних дій дитини, або навпаки, суворі покарання) є причиною появи агресивної поведінки особистості.

До групи «*мезофактори*» ми відносимо вплив неблизького оточення (колективи в дитячих садках, школах, товаришів), а також комп'ютерних ігор, засобів масової інформації, молодіжних течій у соціальних мережах. Наприклад, І.В. Бурмістров, Г.І. Забрянський, Ю.В. Староверова, Ю.В.Фомичева, А.В. Худяков, А.Г. Шмелев та інші, досліджуючи вплив комп'ютерних ігор як фактора на розвиток агресії, визначили, що комп'ютерні ігри (так само, як і фільми), що містять сцени жорстокості та насильства, призводять до схвального ставлення людини до агресії у реальному житті, а також формують установку, що жорстокість та насильство є невід'ємною частиною життя, і використання агресії для досягнення власної мети в соціальному середовищі є нормою.

Макрофактори включають глобальні впливи, такі як соціально-політичні та економічні кризи в світі, міжнаціональні конфлікти та війни, зростання рівня тероризму, а також сприйняття та реакція суспільства на прояви агресії.

Отже, аналіз проведеного теоретичного дослідження переконливо демонструє, що різноманітність факторів, які призводять до агресивної поведінки, обумовлена різними підходами до вивчення цього явища. Тому, для

ефективної корекційної роботи, виявлення причин агресивної поведінки і їх розуміння є дуже важливим.

Дуліба Євгенія Володимирівна,
доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри конституційного права та галузевих дисциплін
Навчально-наукового інституту права Національного університету водного
господарства та природокористування
м. Рівне, Україна

ДО ПИТАННЯ ВИПЛАТ РЕПАРАЦІЙ ТА СТВОРЕННЯ СПЕЦІАЛЬНОГО МІЖНАРОДНОГО КОМПЕНСАЦІЙНОГО МЕХАНІЗМУ ДЛЯ УКРАЇНИ

Одним з найбільш обговорюваних питань сьогодні на міжнародному рівні є питання про виплати відшкодування збитків України завданих російською федерацією. Прийнята резолюція Генеральної Асамблеї ООН від 07.11.2022 року «Сприяння засобам правового захисту та відшкодування за агресію проти України» (Res. (A/ES-11/L.6) не лише визнала, що російська федерація має бути притягнута до відповідальності за свою агресію проти України, має відшкодувати шкоду, заподіяну їй порушеннями міжнародного права, але й заклала основу для створення міжнародного механізму відшкодування шкоди, втрати або шкоди, що виникають внаслідок міжнародно-протиправних дій російської федерації в Україні або проти неї [1].

На жаль, Україна та міжнародна спільнота стикаються з рядом складних юридичних та політичних викликів щодо створення та функціонування такого механізму, оскільки ситуація з Україною є унікальною, що потребує специфічного підходу до її вирішення.

По-перше, сьогодні у міжнародному праві не існує механізму, який можна було б точно застосувати до умов повномасштабної війни російської федерації в Україні, що триває. Історично так склалося, що виплати репарацій, зазвичай, здійснювалися після закінчення воєн або збройних конфліктів. При цьому держави укладали угоди між собою та створювали комісії, що займалися виплатами або рішення про виплату репарацій та комісії створювалися за

резолюціями Ради Безпеки ООН. Наприклад, після збройного конфлікту між Федеративною демократичною республікою Ефіопія та Державою Еритрея була укладена Алжирська угода, в рамках якої створено дві комісії – Прикордонна комісія та Комісія з розгляду претензій [2]. Резолюцією Ради Безпеки ООН № 687 (1991) була створена Компенсаційна комісія ООН, як допоміжний орган Ради Безпеки ООН для розгляду претензій і виплати компенсації за збитки і шкоду, понесені в результаті незаконного вторгнення і окупації Іраком Кувейту в 1990-1991 роках [3].

По-друге, реалії сьогодення демонструють, що російська федерація не визнає свої дії протиправними, сповнена рішучості у продовженні ведення бойових дій на території України, надалі прагне завдати якомога більше шкоди Україні, а також ухилитися від своїх міжнародних зобов'язань. В цьому контексті укладання угоди між Україною і російською федерацією є малоймовірним явищем, адже російська федерація не має наміру виплачувати репарації. Поряд з цим, для управління процесом виплат репарацій Рада Безпеки ООН може прийняти резолюцію і створити компенсаційну комісію на кшталт тієї, яка була створена після вторгнення Іраку в Кувейт. Втім із врахуванням того, що російська федерація і Китайська народна республіка є постійними членами Ради Безпеки ООН, що мають право вето, прийняття такої резолюції теж є малоймовірним, оскільки відповідно до статуту ООН «рішення Ради Безпеки ООН... вважаються прийнятими, якщо за них подано голоси..., які збігаються, всіх постійних членів Ради» [4].

По-третє, сьогодні можна говорити про те, що Генеральна Асамблея ООН може відіграти провідну роль у створенні такої компенсаційної комісії, оскільки відповідно до статті 22 Статуту ООН «Генеральна Асамблея має повноваження засновувати такі допоміжні органи, які вона вважатиме за необхідні для здійснення своїй функцій» [4] або ж може бути укладена багатостороння угода між Україною та іншими країнами світу. Але за відсутності згоди російської федерації такий механізм зіткнеться з серйозними проблемами з накопиченням необхідних ресурсів та забезпечення виконання будь-яких необхідних платежів

російською федерацією, за винятком розроблення правових підстав для використання заморожених активів російської федерації. В цьому аспекті важливим є також створення спеціального фонду, де будуть накопичуватися кошти і за допомогою яких будуть здійснюватися виплати відшкодування збитків. Наприклад, Компенсаційна комісія ООН фінансувала компенсаційні вимоги за рахунок частини надходжень від продажу нафти в Іраку, що накопичувалися у Компенсаційному фонді ООН [5].

Отже, виплати репарацій для України можливі лише в результаті створення спеціального міжнародного компенсаційного механізму, що за своєю сутністю є унікальним і може стати прецедентом у майбутньому. З використанням досвіду виплати репарацій у 20 столітті, такий спеціальний міжнародний компенсаційний механізм має включати в себе створення реєстру збитків, завданих агресією російської федерації проти України, компенсаційної комісії, яка буде розглядати заяви (претензії), спеціального фонду, з якого виплачуватимуться компенсації та механізму виконання рішень, прийнятих комісією.

Сьогодні уже зроблений перший важливий крок до створення спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України: створено Реєстр збитків, завданих агресією російською федерацією проти України та затверджено його статут [6]. Зокрема, згідно з статутом Реєстру його члени (члени Ради Європи (крім Вірменії, Азербайджану, Боснії і Герцеговини, Угорщини, Сербії, Туреччини), а також Канада, Японія та США, Європейський Союз) [7] збирають та обробляють інформацію, що стосується заяв про відшкодування збитків та доказів, класифікують, систематизують, оцінюють та визначають прийнятність заяв для включення до Реєстру, реєструють прийнятні заяви з метою їх майбутнього розгляду та винесення рішень. Поряд з цим Реєстр не має жодних юрисдикційних функцій щодо винесення рішень стосовно таких заяв, включаючи визначення відповідальності та присудження будь-яких виплат чи компенсації [6].

Тому сьогодні завдання, що стоїть перед міжнародним співтовариством, полягає не лише в тому, щоб продовжити впроваджувати елементи спеціального міжнародного компенсаційного механізму для України, але й в тому, щоб знайти справедливі та ефективні шляхи відшкодування збитків України, закласти основу для запобігання майбутнім порушенням міжнародного права та забезпечення миру та стабільності не лише в регіоні, але й у світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Resolution of General Assembly UN (A/ES/-11/L.6) from 2022 Nov 7 Furtherance of remedy and reparation for aggression against Ukraine. URL: <https://www.justsecurity.org/wp-content/uploads/2022/11/N2267912.pdf>
2. Agreement Between the Government of The Federal Democratic Republic of Ethiopia and the Government of the State of Eritrea. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/125337/1392_Algers%20Agreement.pdf
3. Resolution Security Council 687 (1991) on 93 April 1991. URL: <https://www.un.org/depts/unmovic/documents/687.pdf>
4. United Nations Charter. URL: <https://www.un.org/en/about-us/un-charter>
5. The *United Nations Compensation Commission*. URL: <https://uncc.ch>
6. List of Partial Agreements, of Enlarged Partial Agreements and of Enlarged Agreements. URL: <https://www.coe.int/en/web/conventions/full-list1?module=partial-agreement-members&numeroAp=17>
7. Resolution CM/Res(2023)3 establishing the Enlarged Partial Agreement on the Register of Damage Caused by the Aggression of the Russian Federation against Ukraine. URL: <https://rm.coe.int/0900001680ab2595>

Майгор Наталія Анатоліївна,
здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна роботи, Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій Університету «Україна», м. Київ, Україна

Шукюрова Юлія Олександрівна,
здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 231 Соціальна роботи, Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій Університету «Україна»,

м. Київ, Україна
Фурса Вячеслав Олексійович,
старший викладач кафедри соціальної роботи
Мелітопольський інститут екології та соціальних
технологій Університету «Україна»,
м. Київ, Україна
Науковий керівник –Татарінова С.О.,
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри соціальної роботи
Мелітопольський інститут екології та соціальних
технологій Університету «Україна»,
м. Київ, Україна

ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНИХ СОЦІАЛЬНИХ СТАНДАРТІВ У ФОРМУВАННІ МОДЕЛІ СОЦІАЛЬНОЇ ПОЛІТИКИ В УКРАЇНІ

Вивчення світових моделей соціальної політики та визначення оптимальної моделі соціальної політики для сучасного українського суспільства є досить актуальним.

У зарубіжній соціальній практиці загальновизнаними є три моделі державної соціальної політики: ліберальна; континентально-європейська (консервативна) та скандинавська (соціал-демократична) [1, с.38].

Для моделі соціальної політики української держави конструктивним вбачається симбіоз лібералізму та соціальної орієнтації. Перше дає можливість створити умови для досягнення та самозабезпечення суб'єктів господарювання в умовах відсутності достатніх фінансових ресурсів з боку держави. Друга складова передбачає формування раціональної системи соціального захисту населення. В умовах соціально-ринкових перетворень держава повинна виступати соціальним амортизатором перетворень і водночас проводити активну соціальну політику на нових засадах, адекватну ринковим вимогам.

Із зарубіжних моделей змішаної соціальної політики та соціальної стратегії для України корисною на наш погляд є соціал-демократична модель загалом і, зокрема, регіональні типи, представлені скандинавською соціальною моделлю соціальної ринкової економіки, яка має найбільш виражену соціальну спрямованість і є найближчою до українських суспільних традицій, в яких важливу роль відіграють ідеї справедливості та соціальної захищеності.

Розвиток української моделі соціальної політики тісно пов'язаний з процесом інтеграції України до Європейського співтовариства, важливим проявом якого є інтеграція українського законодавства в міжнародне правове поле.

Прагнення міжнародної спільноти до глобального та системного розвитку прав людини знаходить своє відображення у формуванні стандартів прав людини на міжнародному рівні та їх закріпленні міжнародно-правовими засобами, серед яких, у зв'язку з впровадженням у міжнародне публічне право доктрини соціальної держави, виокремлюється самостійна група - міжнародні соціальні стандарти.

Міжнародні соціальні стандарти - це сукупність норм, закріплених у міжнародних правових актах, які визначають гідні умови життя людей, забезпечують розвиток особистості та соціальний захист. Ці стандарти мають бути прийняті в законодавство кожної країни шляхом підписання та ратифікації міжнародних договорів, а потім розвинуті та адаптовані до умов, що склалися в цій країні.

Міжнародні соціальні стандарти виокремлюються у окрему групу з наступних причин:

- 1) подальший розвиток важливості та ролі соціальних прав людини у розбудові демократичної правової держави та демократичного міжнародного співтовариства;
- 2) законодавче закріплення принципу соціальної держави;
- 3) проголошення важливості соціальних прав на міжнародному рівні;
- 4) об'єктивна необхідність гармонізації міжнародних та національних соціальних стандартів у сфері прав людини тощо [2, с. 18].

Серед найважливіших джерел міжнародних соціальних стандартів можна виділити наступні.

Загальна декларація прав людини, прийнята 25 державами-членами ООН 10 грудня 1948 року. Загальна декларація прав людини містить широкий спектр громадянських і політичних прав, а також соціально-економічних і культурних

прав. Зокрема, низка соціальних прав закріплена в статтях 22-26 Декларації. Так, у статті 22 зазначено: «Кожна людина, як член суспільства, має право на соціальне забезпечення і на здійснення необхідних для підтримання її гідності і вільного розвитку її особистості прав у економічній, соціальній і культурній галузях, необхідних для підтримання її гідності і для вільного розвитку її особистості, за допомогою національних зусиль і міжнародного співробітництва та відповідно до структури і ресурсів кожної держави» [3, с. 7].

Хоча Загальна декларація прав людини була прийнята як резолюція Генеральної Асамблеї ООН (тобто має лише рекомендаційний характер), більшість держав, визнаючи міжнародне звичаєве право джерелом міжнародного права, вважають права, проголошені в цьому документі, правовими нормами, яких необхідно дотримуватися.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права був прийнятий 16 грудня 1966 року і ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР № 2148-VIII від 19 жовтня 1973 року. Основні соціальні права відображені в статтях 6-13 Пакту. Зокрема, стаття 9 передбачає, що держави, які беруть участь у цьому Пакті, визнають право кожної людини на соціальне забезпечення, включаючи соціальне страхування.

Європейська соціальна хартія (далі - Хартія) була підписана державами-членами Ради Європи в Турині (Італія) 18 жовтня 1961 року і набула чинності 26 лютого 1965 року. 5 травня 1988 року дев'ять держав підписали Додатковий протокол до Хартії, який заповнив деякі прогалини в системі захисту соціально-економічних прав людини. З моменту прийняття Хартії до її тексту вносилися зміни та доповнення. Остання оновлена версія Хартії має назву Європейська соціальна хартія (переглянута) і загалом захищає 31 право у сфері захисту соціально-економічних прав людини в Європі [4, 32].

14 вересня 2006 року Україна ратифікувала Європейську соціальну хартію, зробивши відповідну заяву. Підписання цього документу поставило завдання не лише адаптувати національне законодавство до норм Європейської соціальної

хартії, а й впровадити соціальні стандарти у сфері праці, зайнятості, страхування, охорони здоров'я та соціального забезпечення.

Європейський кодекс соціального забезпечення, прийнятий під егідою Ради Європи, перша версія якого датується 16 квітня 1964 року. Кодекс містить мінімальні стандарти захисту, які держави-учасниці повинні забезпечити щодо дев'яти традиційних соціальних ризиків, а саме: хвороба, безробіття, старість, нещасні випадки на виробництві, професійні захворювання, материнство, інвалідність, пенсії у зв'язку з втратою годувальника та аліменти на утримання дітей.

Українське законодавство в цій частині відповідає вимогам оновленого Кодексу соціального забезпечення, оскільки всі ці соціальні ризики покриваються різними видами соціального захисту. Деякі з них покриваються соціальним страхуванням, інші - соціальними виплатами через державну систему соціальної допомоги [1, с. 42].

Конвенції Міжнародної організації праці посідають чільне місце в системі міжнародних соціальних стандартів. Міжнародна організація праці (МОП) - спеціалізована установа Ліги Націй, а після Другої світової війни - Організації Об'єднаних Націй, заснована в 1919 році урядами різних країн для підтримки міжнародного співробітництва в забезпеченні миру в усьому світі та зменшення соціальної несправедливості шляхом поліпшення умов праці. Систематизовані конвенції та рекомендації МОП утворюють Міжнародний трудовий кодекс. МОП ухвалила численні конвенції та рекомендації з широкого кола питань соціальної політики та соціального захисту. Серед них: № 2 "Про безробіття", № 26 "Про встановлення мінімальної заробітної плати", № 47 "Про скорочення робочого часу до 40 годин на тиждень", № 102 "Про мінімальні норми соціального забезпечення", № 122 "Про політику зайнятості", № 117 "Основні цілі та норми соціальної політики", № 157 "Про збереження прав на соціальне забезпечення" та ін. [2, с. 23].

Таким чином, досвід розвинених країн, насамперед європейських, у впровадженні міжнародних соціальних стандартів є важливим чинником для

реформування вітчизняної соціальної політики. Водночас стратегічні напрями та пріоритети соціальної політики і соціальної стратегії в Україні залежать від економічного розвитку держави та її спроможності реалізовувати соціальні програми, що забезпечують гідне життя суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Семигіна Т. Порівняльна соціальна політика: навч. посіб. Київ: МАУП, 2005. 276 с.
2. Міжнародні соціальні стандарти: навч. Посіб. / А.М. Юшко, Н.М. Швець; за заг. ред. В.В. Жернакова. Харків: Національний університет «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого», 2013. 121 с.
3. Загальна декларація прав людини: прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_015#Text.
4. Європейська соціальна політика та моделі соціального партнерства: навч. Посіб. / Н.Г. Діденко, Ю.Ю. Тодоров, О.Р. Чугріна, О.К. Міхеєва; за заг. ред. Н.Г. Діденко. Донецьк: ДонДУУ, 2011. 219 с.

Скребовська Світлана Вікторівна
Здобувачка 2 (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 081 Право
Херсонського державного університету
м. Івано-Франківськ, Україна
Предместніков Олег Гарійович
д-р. юрид. наук, професор, заслужений юрист України
Завідувач кафедри права
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
м. Запоріжжя, Україна

ГЛОБАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ В РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА:

ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ

Сучасна Україна переживає один з найдраматичніших періодів своєї історії. Перебуваючи в умовах агресії з боку РФ Україна, прагне перемогти, перебороти внутрішню смуту, й визначити власний шлях розвитку демократичної держави.

Вирішення цих завдань нерозривно пов'язане з тим, яке місце держава займає в новій системі міжнародних відносин, а також із забезпеченням національної безпеки [2, ст.136]. Так, як Україна, не є членом жодного з альянсів безпеки, вона потребує гарантії безпеки від світового співтовариства, а такі фактори як пандемія, кліматичні зміни, транснаціональний тероризм та кіберзагрози, підкреслюють необхідність інтегрованого підходу до розуміння та вирішення проблем національної безпеки. Однією з ключових складових цього аспекту є становлення та розвиток поняття міжнародної безпеки в межах міжнародного права. Врахування соціальних, економічних та технологічних вимірів безпеки стає важливою складовою стратегій міжнародного співтовариства в цілому. Вивчення цієї теми надає можливість не лише вдосконалити розуміння сучасних міжнародних відносин, але й з'ясувати, як правові норми впливають на забезпечення стабільності та миру в світі [3, ст. 680].

Загалом, система сучасної світової безпеки потрапила в тривалу та непередбачувану кризу, а захоплення РФ території України та масовий ядерний шантаж з боку агресора слугує їй очевидним підтвердженням. Збільшення терористичних угруповань на території країни та масове застосування кібератак свідчать про те, що традиційні методи забезпечення безпеки країни потребують перегляду. Терористичні групи використовують нові технології для координації та реалізації своїх планів. Міжнародна співпраця в області протидії тероризму та кіберзагрозам стала надзвичайно важливою, оскільки ці загрози не зупиняються на кордонах. Саме тому кібербезпека визнана у більшості країн світу як важлива складова національної безпеки, забезпечення якої неможливе без формування і функціонування загальнодержавної системи у сфері кібербезпеки, яка ґрунтується на таких засадах, як повага до принципів і норм міжнародного права, захист фундаментальних цінностей, визначених чинним законодавством, забезпечення національних інтересів у кіберпросторі [4, ст. 119].

Ситуація в Україні в цілому є і наслідком унікального геополітичного положення країни, адже вона перебуває на перехресті стратегічних інтересів провідних держав світу. Сучасні політичні відносини характеризуються

загостренням боротьби різних центрів сили, блоків, союзів, тимчасових альянсів за сфери впливу. Спостерігається значна екологізація міжнародних стосунків, коли цілі форуми присвячуються проблемам збереження природного довкілля. Крім того, багато країн другого та й першого світу потребують модернізації економіки, підвищення енергоефективності та переходу від викопного палива до чистої енергії. Глобальна зміна клімату стала загально визнаним, безумовний фактом, який викликає завдання урядів країн світу – розробляти системи раннього попередження погодніх подій, які несуть загрозу національній безпеці та життю громадян.

Тому, впровадження швидкого реагування та попередження глобальних кліматичних змін та екологізація міжнародних стосунків стає іманентною ознакою нового світового порядку [5, ст. 32].

Отже, за останні роки, ситуація в світі характеризується складними трансформаційними процесами, що виникають внаслідок викликів глобалізації, екологізації, кардинальними змінами у міжнародному середовищі та системі безпеки. За думкою Логвиненко С. однією з головних цілей нинішнього перерозподілу світу є не буквально забезпечення військової безпеки країни, а, швидше, контроль над природними ресурсами, над геостратегічними та військово-морськими шляхами до цих ресурсів, що в майбутньому убезпечить країну від будь-якої залежності. Узагальнюючі вище зазначене, робимо висновок, що військово-політична ситуація отримала якісно нові риси і продовжує швидко змінюватися під впливом потужних і швидкоплинних процесів у сфері міжнародних відносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Логвиненко С. Геополітичні суперечності в сучасному світі. *Політичний менеджмент*. 2010. №1. С. 133-139.
2. Лозовицький О.С. Геополітичні інтереси-чинник розвитку євроінтеграційних прагнень українського соціуму. *Український соціум*. 2009. №3 (30) С. 136-143.

3. Ківалова Т.С., Чернявський М.В. Становлення поняття міжнародної безпеки в міжнародному праві. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2024. № 1. С. 680-683.
4. Красніков С.А. Шляхи посилення стану забезпечення кібербезпеки в умовах воєнного стану. *Інформація і право*. 2023. №3 (46). С. 118-128.
5. Поліщук І. О. Геополітичні ознаки нового світового порядку. *Наукові рефлексії війни*. 2022. №2. С. 30-35.

Stadnik Olena Andriivna

1st year student of Educational-and-Scientific
Institute of Law and Innovative Education,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine

Scientific adviser - Nikitina I.P.

Senior Lecturer of Department of International Relations
and Social and Humanitarian Disciplines,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Dnipro, Ukraine

WOMEN IN THE ARMED FORCES: HISTORY AND CURRENT SITUATION

Women's involvement in the military has a rich and evolving history, dating back to the earliest days of organized warfare. From serving in combat to taking on critical support roles, women have played a vital part in military operations worldwide. Over the years, there has been a significant shift in the inclusion of women in combat missions, with their roles expanding into various spheres within the armed forces. This expansion has been particularly notable in recent decades, with women serving as pilots, mechanics, infantry officers, and in many other capacities essential to military operations.

The trajectory of women's involvement in the military took significant steps forward in the 20th century. Since 1914, women have increasingly been conscripted into military service across Western nations, assuming a diverse array of roles within their respective armed forces. This trend gained momentum in the 1970s when most

Western armies began permitting women to serve on active duty across all branches of the military [1, p. 8].

The global landscape of conscription saw further changes in the 21st century. By 2006, eight countries, including China, Israel, and North Korea, mandated the conscription of women into military service. Among NATO countries, Norway emerged as a trailblazer in 2013 by becoming the first to draft women on equal formal terms as men. This ground-breaking move was followed by Sweden in 2017 and the Netherlands in 2018, although the latter implements conscription only during times of active conflict [2, p. 7].

Looking ahead, Denmark has announced plans to join the ranks of countries conscripting women, with implementation set to begin in 2026. As of 2022, only Norway, Sweden, and the Netherlands conscript women and men under identical formal conditions, showcasing a notable stride toward gender equality in military service. However, variations persist among countries with laws allowing for the conscription of women, with disparities in service exemptions, duration of service, and other factors. The integration of women into the military stands as a testament to their capabilities, resilience, and commitment to defending their nations. As this trend continues to evolve, it reinforces the principle that gender should not be a barrier to serving one's country with honor and distinction in any capacity required by national defense [4, p. 61].

The representation of women within military forces varies significantly on a global scale, with each country demonstrating its unique proportions. In India, approximately 3% of military personnel are female, reflecting a relatively lower participation rate compared to other nations. Meanwhile, the United Kingdom boasts a higher proportion at 10%, indicative of a more substantial presence of women within its armed forces. France and Sweden follow suit, with 15% and 13% of their military personnel being female, respectively. In the United States, women comprise around 16% of the armed forces, showcasing a considerable level of gender diversity within its military ranks. Canada maintains a similar proportion, with 15.3% of its military personnel being women, contributing to the country's diverse military landscape.

On the African continent, South Africa stands out with an impressive representation of women in its military, accounting for 27% of its armed forces. This demonstrates a comparatively higher level of female participation within the military structure of South Africa. While the percentages of women in military service globally remain relatively modest, there has been a discernible upward trend over the years. Forecasts in the late 20th century suggested that the proportion of military women might reach around 10% by 1980, indicating a gradual but notable increase in female participation in armed forces worldwide [2, p. 47].

In a noteworthy development in 2021, the Nigerian Army deployed 300 female soldiers to secure the Kaduna-Abuja expressway. This action highlights Nigeria's recognition of the valuable contributions women can make to military operations and underscores the growing role of women in ensuring national security and defense. As countries continue to strive for greater gender equality and inclusivity within their armed forces, the representation of women in military service is expected to evolve further, reflecting the changing dynamics of modern military operations and the recognition of women's capabilities in all aspects of defense and security.

In the post-war era, the role of women in the military continued to evolve. The latter half of the 20th century saw the gradual opening of combat roles to women in several countries. In the United States, for example, the Women's Armed Services Integration Act of 1948 granted women permanent status in the military, albeit with restrictions on combat roles. Over subsequent decades, these restrictions were gradually lifted, culminating in the opening of all combat roles to women in 2015 [1, p. 48].

Similarly, other countries have also expanded opportunities for women in their armed forces. Countries like Norway, Canada, and Israel have been at the forefront of gender integration in the military, with women serving in combat roles and holding high-ranking positions. However, challenges such as gender bias, sexual harassment, and unequal opportunities persist in many militaries worldwide, hindering the full realization of gender equality in the armed forces [3, p. 6].

Despite these challenges, the participation of women in the armed forces continues to grow. Women now make up a significant percentage of military personnel in many countries, contributing their skills, expertise, and dedication to national defense and security. Efforts to promote gender equality and create inclusive environments in the military are ongoing, reflecting a commitment to harnessing the full potential of all service members, regardless of gender.

In conclusion, the history of women in the armed forces is one of resilience, perseverance, and progress. From their early roles as support personnel to their current participation in combat and leadership positions, women have proven their capabilities and commitment to military service. While significant strides have been made towards gender equality, there is still work to be done to address the remaining barriers and ensure that women have equal opportunities to serve and thrive in the armed forces.

REFERENCES

1. Abinales, Patricio N., and Donna J. Amoroso. *State and Society in the Philippines*. Rowman & Littlefield, 2017.
2. Cohen, Eliot A. *Citizens and soldiers: The dilemmas of military service*. Cornell University Press, 2019.
3. Cooke, Miriam. *Women and the war story*. Univ of California Press, 2023.
4. Seifert, Ruth. *War and rape: A preliminary analysis*. *The Criminology of War*. Routledge, 2017. 307-325.

РОЗДІЛ 3. СУВЕРЕНІТЕТ ДЕРЖАВИ: ТЕОРІЯ СУЧАСНОГО ЕТАПУ У ВОЄННИЙ ТА ПІСЛЯВОЄННИЙ ЧАС

Гапотій Віктор Дмитрович

кандидат юридичних наук, доцент кафедри права
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького

Узбек Віктор

здобувач вищої освіти
Мелітопольського державного педагогічного
університету імені Богдана Хмельницького

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСТОСУВАННЯ СУЧАСНИХ МЕТОДІВ ВИКЛАДАННЯ ПРАВОВИХ ДИСЦИПЛІН У ВИЩІЙ ШКОЛІ

Анотація: В науковій статті розглядаються класичні (сучасні) методи викладання юридичних дисциплін: пасивний, активний, інтерактивний, їх симбіоз; проводиться їх розподіл; обговорюються можливості проведення різних типів занять в активній та інтерактивній формах, формування фахових, предметних компетентностей (ПК). Застосування всіх методів навчання надається скрізь призму правових дисциплін та правознавства взагалі.

Ключові слова: методи навчання, пасивний, активний та інтерактивний методи навчання, аудиторні години, колоквіум; кейс-метод, ділова гра, рольова гра, тренінг, майстер-клас, робота в малих групах.

Основний закон держави, стаття 53 затверджує право громадянина України на освіту і в той же час громадянин має право на отримання якісного комплексу знань які б давали йому можливість реалізувати себе в сучасному світі.[1, с.7]. Конституційний Суд України у своєму рішенні підтвердив це право та роз'яснив забезпеченість держави її (освіти) безоплатності та доступності. [4, с.3].

Весь процес отримання знань здобувачами вищої освіти проходить через призму методів, які застосовуються науково-педагогічними працівниками для надання якісного продукту, та набуття студентами фахових, предметних компетентностей.[2, с.4]. Ми рахуємо ці методи класичними, тобто такими які застосовувались багато років. Хтось їх трактує як передовими, сучасними. Хоча

офіційно в Освітній Програмі Право спеціальності 081 Право зазначено: **Методи, методика та технології:** загальнонаукові і спеціальні методи пізнання правових явищ; методики правової оцінки поведінки чи діяльності індивідів і соціальних груп, ідентифікації правової проблеми та її вирішення на основі принципів права; інформаційно-комунікаційні технології. Слово в слово як зазначено в Стандарті вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2022 р. № 644. [5, с.3]. Цим документом затверджено вимоги до умов реалізації основних навчальних програм для бакалаврів.

Проводячи аналіз Стандарту приходимо до думки, що основною ідеєю та метою Освітніх Програм для бакалаврів права має бути визначений відсоток занять, які проводяться в активній та інтерактивній формах (методах) навчання. Між тим, Стандарт не встановлює «правове поле» у визначенні мінімального відсотку занять подібного типу, а дає таке право вищим навчальним закладам.

В той же час Стандарт вищої освіти за першим (бакалаврським) рівнем вищої освіти за спеціальністю 081 Право є **рамковим документом**, в якому визначається сукупність обов'язкових вимог до освітніх програм підготовки бакалаврів за спеціальністю 081 Право. Всі інші не менш важливі моменти покладаються на вищі навчальні заклади.

Рахуємо, що в навчальні та робочі програми обов'язкових освітніх компонентів Освітньої Програми повинні бути включені завдання, які б допомагали розвитку та закріпленню професійних компетентностей в об'ємі не менш як 25-30 % від загальної кількості кредитів, використовувалися активні та інтерактивні методи навчання на ряду з елементами пасивного методу навчання та його різновидів. Не менш важливою формою навчання в унісон вищезазначених методів також є поза аудиторна робота з метою формування та розвитку професійних навиків здобувачів вищої освіти.

Що до так званого *пасивного методу* надання матеріалу для слухачів. Прийнято трактувати пасивний метод викладання, або подання матеріалу, як

форма взаємодії викладача та студента в якій викладач є основною діючою особою, він корегує весь процес навчання, а здобувач вищої освіти (студент) є пасивним слухачем який підпорядкований вимогам викладача. В даному випадку основну роль грає монолог викладача, а зв'язок з студентами проходить через самостійну роботу, тести, запити виступи з доповідями, есе, тощо. Це класика. Але з точки зору сучасності пасивний метод не є ефективним. Низьке освоєння матеріалу, неухважність студентів впродовж відведеного часу на лекцію, інші суб'єктивні причини призводять до того, що про якість знань і мови не йдеться. Щодо пасивного методу, то на сьогодні повинно враховуватись такі на наш погляд моменти:

- велика мотивація, високий рівень зацікавленості здобувачів вищої освіти в отриманні перш за все якісних знань;

- доступ до інших інформаційних джерел, які дають можливість сформулювати у здобувача вищої освіти альтернативні версії вирішення проблемних питань;

- самоосвіта науково-педагогічних працівників, їх намагання відповідати сучасному стилю викладання, доведення інформації до студентів вчасно, якісно та в повному обсязі.

Не дивлячись на втрату популярності пасивного методу викладання, останні два роки він часто застосовувався в навчальному процесі. Введення в державі військового часу, переведення навчального процесу на дистанційну освіту, введення асинхронного навчання – все це давало право викладачеві застосовувати періодично пасивний метод, але з елементами осучаснення процесу. Наприклад в монолог викладача вставлявся аудіо запис (відеозапис) відомих правників-юристів, юристів-практиків представників державної влади, наприкінці монологу викладача студенти могли визначити самий цікавий відрізок цього монологу, що давало можливість викладачеві відповісти на питання: досягнута мета лекції, чи не досягнута і т.п.

Самим розповсюдженим видом занять в пасивній формі це лекція. Цей вид дуже часто застосовується в більшості вищих навчальних закладах, де

навчаються молоді, але вже сформовані люди, які мають мету в житті та намагання глибоко вникати в суть предмету. Крім того, пасивний метод навчання застосовується і під час семінарів, коли формою контролю виступає класичний опит студентів, де викладач продовжує тематику лекцій пояснюючи найбільш складні моменти. Однак з урахуванням необхідності реалізації компетентнісного підходу ми бачимо резонним деяку модифікацію, модернізацію пасивного методу. Наприклад на семінарах скорочуємо кількість теоретичних питань з підміною їх на практичне вирішення конкретних ситуацій.

Можливо замінити обов'язкові контрольні завдання на реферати по бажанню, або ессе, збільшити використання демонстрацій при публічному виступі. Наприклад визначити схематично дію того чи іншого нормативного акту.

Пасивний метод надання матеріалу давав можливість викладачеві відносно легко підготуватись до занять, надати студентам велику кількість навчального матеріалу в рамках відведених годин на лекцію. Ми згодні з думкою, що пасивний метод доцільно застосовувати досвідченим науково-педагогічним працівникам за умови визначення чіткої стратегії та мети лекції направленої на засвоєнні та вивчення матеріалу. В деяких випадках пасивну передачу інформації можливо трансформувати в лекцію-бесіду, чи лекцію-дискусію, або в проблемну лекцію та провести відрізок часу в активній формі.

Шляхом не складного аналізу учбового процесу ми прийшли до висновку про те, що 50-55% аудиторних (дистанційних) занять все ж таки проходять в діалоговому режимі викладача та студентів, в вільному обміні думками з тої чи іншої проблематики, взаємодіють один з одним. Присутній високий рівень активності студентів. Такий метод прийнято називати *активним*. З застосуванням активного методу можна проводити як лекції так і семінари. Що до проведення лекцій з застосуванням активного методу надання матеріалу на погляд провідних теоретиків та викладачів-практиків, і ми підтримуємо їх позицію, активний метод передбачає:

- забезпечення студентів презентаційними та роздатковими матеріалами завчасно до початку лекції з зазначенням з ними ознайомитись;
- рекомендовано починати лекцію з діалогу з метою виявити ті знання, які вже має студент, його рівень підготовки;
- під час проведення лекції ставити питання провокаційного характеру з метою отримання від студентів заперечень;
- використання відео матеріалів, відео звернень застосовуючи мережу Інтернет;
- пов'язувати теоретичні питання з практичним застосуванням;\відводити час для відповідей на запитання;
- підведення висновку через зворотній зв'язок.

З застосуванням активного методу можливо проводити і семінари або практичні заняття, колоквіуми. Семінари з застосуванням активного методу повинні бути направлені на розвиток у студентів самостійного мислення та здатності кваліфіковано вирішувати не стандартні професійні завдання. До видів активних форм проведення семінарів можливо віднести діалог, тренінг, дискусію, кейс-метод. Діалог – бесіда викладача переважно з одним. Або декількома студентами, яка складається з обміну репліками. Діалогова єдність забезпечується зв'язком різного роду реплік (питання-відповідь, згода - не згода). В свою чергу виділяють три типи діалогу:рівність, залежність, співробітництво.

Дискусія - обмін суперечливими аргументами між двома або більше співрозмовниками. Участь у дискусії передбачає наявність загальних поглядів, за допомогою яких допускається спір. Тим самим дискусія нагадує діалог, більш того, інколи ці поняття застосовують як синоніми. Але діалог це обмін думками, ідеями, або аргументами, дискусія це зіткнення ідей або аргументів.

Тренінг – метод активного навчання, направлений на розвиток знань, вмінь, навиків та соціальних установок. Достоїнство тренінгу закладається в тому,що він забезпечує активність всіх учасників в процесі навчання. Більшість

тренінгів направлені на формування та виробітку конкретного навичку, наприклад тренінг само презентації.

Шляхом аналізу окремих джерел ми прийшли до висновку, що при викладанні правових дисциплін рекомендовано застосовувати так званий «тренінг-протяг» який стимулює перш за все формування у студентів стійкої привички слідкувати за змінами діючого законодавства, використання тільки актуального правового матеріалу.

Кейс-метод – удосконалений метод аналізу конкретних ситуацій, заснований на навчанні шляхом вирішення конкретних завдань-ситуацій. Кейси прийнято розділяти на практичні, навчальні та дослідницькі.

Метод конкретних ситуацій – відноситься до імітаційних методів навчання. Пари вивченні конкретних ситуацій студенти повинні оцінити ситуацію, оцінити обстановку, визначити, є там проблема чи її немає, якщо є, то в чому її сутність, визначити свою роль у вирішенні проблеми. Та випрацювати свою лінію поведінки.

Мозковий штурм – найбільш ефективний на наш погляд метод стимулювання творчої активності. Цей метод може застосовуватись в будь-якій групі студентів, як в не великій так навпаки. Суть методу в тому, що викладач на початку роботи зі студентами формує проблему, а потім дає студентам ряд питань та отримує на них відповіді, тим самим виявляє рівень їх знань в тому, чи іншому питанні. В процесі заняття студенти формують варіанти рішення завдання (проблеми). В кінці заняття обговорюються всі надані відповіді з метою знайти оптимальний варіант.

Інтерактивне навчання (метод) прийнято пояснювати як спеціальний метод організації пізнавальної діяльності. Він має конкретну мету та прогнозовану ціль:

- підвищення ефективності навчального процесу, якості знань, досягнення високих результатів;
- посилення мотивації до вивчення навчальних дисциплін;
- формування та розвиток професійних навичок студентів;
- формування комунікативних навичок;

- розвиток навичок аналізу та рефлексивних проявів;
- розвиток навиків володіння сучасними технічними засобами та технологіями та обробки інформації.

Інтерактивний метод орієнтований перш за все на більш широку взаємодію студентів не тільки з викладачем, а й один з одним та на домінування активності студентів в процесі отримання інформації. Роль викладача на інтерактивних заняттях зводиться до коригування діяльності студентів на досягнення цілей заняття. Викладач також розробляє план заняття в ході його виконання студенти вивчають матеріал. Отже, основними складовими інтерактивного методу отримання знань є інтерактивні завдання, які виконуються студентами. Відмінність інтерактивного методу в тому, що виконуючи завдання студент не тільки закріплює вже вивчений матеріал, а й вивчає новий.

Шляхом аналізу навчального процесу спеціальності 081 Право у 2022-2023 р.р. у Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького приходимо до висновку, що найбільш активно використовувалась в навчальному процесі на семінарських заняттях так звана *ділова гра*. Ділова гра з її унікальними елементами поведінки сприяє розвитку навиків критичного мислення, комунікативних навиків, навиків успішного вирішення проблем, обробці різних варіантів поведінки в проблемних ситуаціях. Ділова гра як правило складається з декількох частин:

- інструктаж викладача по проведенню ділової гри де зазначається мета, наповнення та кінцевий результат, формування ігрових груп та розподіл ролей;
- вивчення студентами сценарію та підбір нормативно-правової бази;
- розподіл ролей у групах;
- сама гра яка включає в себе вивчення ситуації, обговорення, прийняття рішення та складання документації, її оформлення;
- публічний захист випрацьованих рішень та визначення переможців;
- підсумки ділової гри та аналіз самого процесу викладачем.

В останній час в навчальний процес активно входить такий інтерактивний метод як *майстер-клас*. На майстер-класі проходить передача концептуально нової авторської системи передачі навчальної інформації, свого роду ноу-хау, або шоу-хау (показати як). На наш погляд майстер-класи сприяють особистій орієнтації студента, його становленню професіоналізму та інтелектуальному, а також естетичному вихованню. В контексті майстер-класу професіоналізм означає перш за все вміння швидко та якісно вирішити навчальне завдання в практичній площині вибраного правового предмету.

Майстер-клас повинен вирішувати ряд завдань:

- надання студентам основ професіонального відношення до вибраної спеціальності;
- навчання професійному (специфічному) мові;
- передача продуктивних засобів (способів) роботи;
- приклад адекватної форми та способу надання особистого досвіду;

При цьому проведення майстер-класів не має строгих норм, однак як і інші інтерактивні методи вимагає ретельної підготовки від генерування самої ідеї до доведення інформації до студентів. Бажано перед майстер-класом провести декілька семінарів на близькі теми.

З розвитком комп'ютерних технологій в юридичну освіту активно входять і процеси, пов'язані з комп'ютерним моделюванням ситуацій. Передбачається, що майбутній юрист-правник повинен вміти розробляти комп'ютерні програми на рівні АТ-спеціаліста. Ці комп'ютерні програми дозволять моделювати навчальну ситуацію та послідовно її програмування з метою вирішення на комп'ютері поставлених цілей. Комп'ютерне моделювання окремих ситуацій дозволяє вивчати ту частину навколишньої дійсності, її аспектів, як не можуть бути вивчені іншим способом по ...безпеки, етики, високої вартості, необхідного технічного забезпечення або масштабу явлення. Моделювання дає можливість наглядно уявити абстрактні поняття.

Комп'ютерне моделювання як форма інтерактивного навчання має наступні можливості:

- складає образ реальних атрибутів діяльності;
- виступає як віртуальний аналог реальної взаємодії;
- надає умови заміщення реального виконання соціальних, або професіональних ролей;
- являється формою контролю ефективності професіонального навчання.

При використанні комп'ютера на навчальному занятті не виникає необхідності мотивації студентів на отримання знань, вони залюбки включаються в роботу та самостійно намагаються знайти вірне (або альтернативне) рішення через поглиблення самої суті.

Висновки. В процесі отримання знань всі методи навчання мають право на існування. На нашу думку і пасивний метод і активний та інтерактивний методи в «чистому» класичному варіанті на сьогодні застосовуються рідко. В Стандарті вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти галузі знань 08 Право, спеціальності 081 Право, затвердженого Наказом Міністерства освіти і науки України від 20.07.2022 р. № 644, опосередковано вказується на обов'язок широко в учбовому процесі застосовувати активні та інтерактивні методи навчання. В той же час законодавство України про освіту надає право науково-педагогічному працівникові на вільний вибір методів та засобів навчання в межах затверджених навчальних планів (ст. 50 Закону України « Про вищу освіту») [3, с.9]. Головна ціль - якість освіти. В той же час повністю визначити різницю між активним методом та інтерактивним визначити проблематично, оскільки і в першому і другому випадках можуть застосовуватися однакові форми надання навчального матеріалу. Законодавець перекладає тягар відповідальності на вищі навчальні заклади та на науково-педагогічний склад.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Конституція України (чинна з 1996 р. зі змінами) // Офіційний портал Верховної Ради України.
2. Закон України "Про освіту" (1060-12)

3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07. 2014 року N 1556- V II із змінами та доповненнями.

4. Рішення Конституційного Суду № 5-рп/2004 від 04.03.2004 «Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 50 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини третьої статті 53 Конституції України».

5. 5. Наказ МОУ №644 від 20.07.2022 року « Про затвердження Стандарту вищої освіти зі спеціальності 081 Право першого (бакалаврського) рівня вищої освіти» із змінами.

Berkovska Kira Oleksandrivna
1st year student of Educational-and-Scientific
Institute of Law and Innovative Education,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine
Scientific adviser - Nikitina I.P
Senior Lecturer of Department of International Relations
and Social and Humanitarian Disciplines,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Dnipro, Ukraine

THE INFLUENCE OF MILITARY CONFLICTS ON DEMOGRAPHIC PROCESSES

Ukraine, like many other countries of the world, suffered and continues to suffer the consequences of the military conflict at various levels of social life. One of the most specific areas undergoing significant changes is demographic and economic development.

The military conflict has a complex effect on the birth rate in Ukraine: tension and instability lead to a decrease in the birth rate, military actions cause a sharp increase in the death rate in the country. In addition, this applies not only to military personnel, but also to civilians who become victims of military operations. Mortality statistics in countries in a state of military conflict are much higher than in peacetime. These statistics are monitored by specialists using demographic analysis for further conclusions.

Demographic analysis is the process of studying demographic events, processes and phenomena, studying their dynamics and identifying the patterns of development of individual demographic processes and reproduction of the population in general in relation to the factors affecting them.

Depending on the subject of research, the following types of analysis are distinguished:

- population analysis
- analysis of fertility
- mortality analysis
- analysis of marriage level, etc.

Demographic analysis is carried out in relation to a certain period and region.[1]

In addition to the direct effects of war, increased mortality is associated with limited access to health care, poor sanitation, and the risk of infectious diseases due to the destruction of infrastructure. One in five people living in active or recent war zones suffer from depression, anxiety, post-traumatic stress disorder (PTSD), bipolar disorder or schizophrenia. [5] Depopulation and a high level of mental instability among the working population leads to the loss of schools, factories, roads, hospitals and much more, which makes it difficult to restore the economy.

Conflict can also displace entire communities. The process of displacement occurs when people in conflict zones are forced to evacuate their homes and seek refuge in more stable neighboring countries. [4]

Whether it's refugees crossing borders, uncontrolled infectious diseases spreading in neighboring countries, or terrorists taking advantage of instability to plot attacks abroad, conflict, even if initiated at the local level, rarely has consequences on the battlefield alone.

Military conflicts have a significant impact on the country's economy. First, the destruction of infrastructure, disruption of supplies of raw materials and energy carriers, loss of labor can lead to a significant reduction in production and gross domestic product. Loss of labor and reduction of human capital - this is not only a tragedy for relatives and friends, but also the loss of a potential contribution to

production and economic development. Countries with a high mortality rate have fewer opportunities to increase the gross domestic product and improve the quality of life of the population.

Secondly, military conflicts can have long-term economic consequences related to the reduction of investments and deterioration of the investment climate in the country. This can affect business development, reduce foreign trade and cause a loss of confidence among foreign investors.

Third, the death rate increases the need for health care and social security. An increase in the mortality rate leads to an increase in the need for medical services, treatment and support for the families of the deceased. This places a heavy financial burden on the government and society in general, especially in low-income countries.

A rapid decline in mortality must mean rapid population growth and equal or nearly equal growth in gross product to feed and otherwise support the growing population. In other words, even if the decline in mortality precedes development, there must be some economic uplift in aggregate terms to sustain such a decline in mortality.

[3]

Of course, high mortality rates can provide an economic incentive for investment in health and safety. Countries that pay special attention to disease prevention, road safety, and workplace safety can reduce health care and compensation costs, as well as increase productivity and quality of life in the country.

Thus, mortality is not only a social problem, but also an important economic factor. Understanding its impact on the economy can help develop effective strategies to ensure sustainable development and improve the quality of life of the population.

The military conflict has a complex impact on the demographic and economic development of Ukraine. The consequences can persist for many years after the end of the conflict, so it is important to take this into account when developing a country's socio-economic policy.

Even before the Russian invasion in February 2022, Ukraine had the lowest birth rate in Europe, and now Ukrainian demographers predict that the birth rate will become the lowest in the world, according to the Wall Street Journal. Declining birth rates will

accelerate decades of population decline and deepen the demographic crisis. In the first six months of 2023, the number of births is 28% less than in the same period of the pre-war year 2021, which is the sharpest drop since Ukraine gained independence in 1991. [2]

Russia's invasion of Ukraine is an unmitigated disaster for world peace and especially for peace in Europe. But war also significantly exacerbates a number of pre-existing adverse global economic trends, including rising inflation, extreme poverty, increased food insecurity, deglobalization, and worsening environmental degradation. [5] In addition, with the apparent end of the world's dividends, which have long helped finance higher social spending, rebalancing fiscal priorities may prove quite difficult even in developed countries.

The National Transfer Accounts (NTA) Project estimates that the era of population-driven economic growth is ending because the working-age population will grow more slowly or even decline in much of the world. Europe is especially quick to adapt to this conclusion, for various reasons. [7]

Population growth is more likely to have a positive impact on the economy. For example, more people will lead to greater access to labor, which will lead to increased productivity, which will then lead to more goods. As a result, the country's output (measured by GDP) will increase! More people in a country will also lead to more demand for goods. Demand and production of more goods will lead to economic growth. This is an example of population growth having a positive impact on the economy. The economic cycle will increase in population and gain new momentum in the international market.

At the same time, rapid population growth can be destructive for the country, since population growth requires an increase in infrastructure, human capital, and there is the potential for increased crime and social unrest, higher risk of spreading the disease, potential food and water shortages. Also, not every born person, due to his own characteristics, can become an efficient part of society.

Ukraine's economy is largely based on heavy industry, especially in the east, so there are thousands of industrial enterprises, chemical plants, coal mines and other

facilities that produce and store toxic waste. Attacks on these sites can contaminate the air, water, soil and sea, creating an immediate threat to human health and long-term environmental damage to water and soil. Not all civilian casualties are the result of direct violence. Many deaths are due to indirect causes, including war-induced poverty, hunger, and lack of health care.

It is impossible to find exact data on mortality in 2022-2024 due to the occupation of part of the lands of Ukraine and the active conduct of hostilities. The number of newborns in 2022 cannot be accurately calculated at the moment, due to the same military actions and Ukrainian women who gave birth abroad and did not have time to submit the relevant papers to the consulate or diplomatic mission of Ukraine. [6]

Conclusion: Despite the impossibility of conducting a demographic analysis in Ukraine from 2022, it is possible to see economic changes associated with increased mortality and immigration. Population decline threatens the critical level of the labor force, which carries with it a significant risk of economic crisis. Ukraine is in the center of Europe, its development is one of the most important issues today. The war not only stops the possibility of economic development, it introduces the country into economic decline. Any country exists at the expense of its inhabitants, therefore a high birth rate and a low death rate is an important issue for Ukraine.

REFERENCES

1. Doroshenko L. S. Demography: Workshop. K. MAUP, 2007. — 80 p.
2. Isabel Coles, Evgenia Syvorka The Wall Street Journal, 2023 URL: https://www.wsj.com/world/russias-invasion-triggers-baby-bust-in-ukraine-6a448a53?mod=hp_lead_pos10
3. Department of International Economy and Social Activities "POPULATION STUDIES, No. 95» Consequences of Mortality Trends and Differentials, United Nations New York, 1986, - pp. 32-44.
4. World 101 article The Civilian Consequences of Conflict, 2023 URL: <https://world101.cfr.org/understanding-international-system/conflict/civilian-consequences-conflict>

5. Kenneth Rogoff THE LONG-LASTING ECONOMIC SHOCK OF WAR, 2023, URL: <https://www.imf.org/en/Publications/fandd/issues/2022/03/the-long-lasting-economic-shock-of-war>

6. Article, Opendabot, 2023, URL: <https://opendabot.ua/ru/analytics/death-2022>

7. Fanny Kluge, Population Change and the Economy: results from a global comparative project, 2021

Bilous Ariana Ivanivna

1st year student of Educational-and-Scientific
Institute of Law and Innovative Education,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Dniprpo, Ukraine

Scientific adviser - Nikitina I.P

Senior Lecturer of Department of International Relations
and Social and Humanitarian Disciplines,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Dniprpo, Ukraine

INTERNAL MIGRATION: THE IMPACT OF MILITARY CONFLICTS ON POPULATION MOVEMENTS

Internal migration refers to the movement of people within a country's borders, and it is often influenced by various factors, including economic opportunities, social dynamics, and environmental conditions. However, one significant factor that can significantly impact internal migration patterns is military conflict. The repercussions of military conflicts extend far beyond the battlefield, affecting civilian populations in numerous ways, including their movement and resettlement.

Internal migration, which refers to movement within the borders of individual states, is no less important for economic and social development than international migration. Millions of people in Ukraine have left their homes due to the war. Some have moved within the country, while others have emigrated abroad. Some people moved temporarily and have already returned to their permanent places of residence, while for others, the question of emigration may arise later [1, p. 24]. The sudden displacement of a large population due to war creates new challenges and exacerbates

existing ones, both for host communities and for communities from which people are leaving.

Unfortunately, there is currently insufficient statistical or estimation data on the magnitude, direction, and composition of internal migration flows. The impact of internal migration on household welfare and the economic situation in regions of origin/destination has been studied very little. Therefore, it is primarily necessary to assess the situation, forecast the need for labor, determine the desired number of migrants, the regions they should be directed to, as well as those that can provide these human resources [4, p. 46]. Only after this can we begin to determine ways to achieve the set goals, improve legislation, identify institutions responsible for its implementation, develop plans and programs for specific actions.

When military conflicts erupt within a country, civilians often find themselves caught in the crossfire, facing violence, persecution, and displacement. As a result, they are forced to flee their homes in search of safety and security. This displacement can take various forms, including temporary displacement within the country or seeking refuge in neighboring regions or countries [2, p. 6].

One of the most profound impacts of military conflicts on internal migration is the displacement of large numbers of people from conflict-affected areas to relatively safer regions within the same country. This internal displacement not only disrupts the lives of individuals and families but also places immense strain on the receiving communities and resources. Host communities may struggle to accommodate the influx of displaced persons, leading to competition for scarce resources such as shelter, food, and employment opportunities.

Moreover, internal displacement resulting from military conflicts can exacerbate existing social and economic inequalities within a country. Displaced populations often face marginalization, discrimination, and limited access to essential services, further hindering their ability to rebuild their lives. Additionally, the loss of livelihoods and assets due to displacement can have long-term socio-economic consequences for individuals and communities, perpetuating cycles of poverty and vulnerability [3, p. 60].

Furthermore, military conflicts can disrupt essential infrastructure and services, including healthcare, education, and transportation networks, making it challenging for displaced populations to access basic necessities and support systems. This further complicates the process of internal migration and resettlement, as individuals and families must navigate an environment fraught with uncertainty and instability [4, p. 24].

In some cases, military conflicts can also lead to secondary displacement, where individuals or families who initially sought refuge in safer areas are forced to move again due to continued violence or deteriorating living conditions. This perpetual cycle of displacement can prolong the suffering of affected populations and hinder efforts to achieve durable solutions to the crisis.

Internally, the conflict has led to widespread displacement, with thousands of individuals and families fleeing their homes in conflict-affected areas such as Donetsk and Luhansk regions. Many have sought refuge in other parts of Ukraine, particularly in regions further west, where they have been absorbed by host communities or accommodated in temporary shelters and accommodation centers. This internal displacement has strained resources and services in host communities, creating challenges related to housing, employment, and social integration [2, p. 9]. Externally, the conflict has also spurred significant emigration, as individuals and families seek asylum or resettlement in other countries, particularly in Europe. Countries such as Poland, Germany, and Italy have received a substantial number of Ukrainian refugees, adding pressure to their own migration systems and raising questions about long-term integration and support.

Furthermore, the impact of military conflicts on population movements extends beyond immediate displacement. It has disrupted livelihoods, fractured communities, and exacerbated social and economic inequalities. Displaced populations often face barriers to accessing education, healthcare, and employment opportunities, leading to long-term socio-economic challenges for individuals and families. Moreover, the conflict has divided families and communities, with many individuals separated from their loved ones or unable to return to their places of origin due to continued insecurity

and instability. This separation has taken a significant toll on the social fabric of affected communities, contributing to feelings of loss, trauma, and dislocation [2, p. 5].

In addition to the direct impact on displaced populations, military conflicts in Ukraine have also affected the broader society, straining government resources, undermining economic development, and perpetuating political instability. The ongoing conflict has created a complex humanitarian crisis, requiring coordinated efforts from government agencies, humanitarian organizations, and the international community to address the needs of displaced populations, support host communities, and work towards a sustainable resolution to the conflict.

The impact of military conflicts on population movements in Ukraine has been profound, reshaping lives, communities, and the country's demographic landscape. Addressing the challenges posed by displacement requires comprehensive strategies that prioritize the protection, assistance, and rights of affected populations, while also addressing the root causes of the conflict to prevent further displacement and promote peace and stability in the region.

Overall, the impact of military conflicts on population movements within countries is profound and multifaceted, causing displacement and migration on various scales. They have devastating effects on civilian populations, leading to forced displacement, refugee crises, and humanitarian emergencies. Addressing the challenges posed by internal migration resulting from armed conflicts requires concerted efforts from governments, humanitarian organizations, and the international community to ensure the protection and well-being of displaced populations, promote inclusive approaches to resettlement and integration, and address the root causes of conflict to prevent further displacement in the future.

REFERENCES

1. Jargin, Sergei V. Environmental and social aspects of the conflict in Ukraine: An update. 2022.
2. Lichterman, Andrew. The Peace Movement and the Ukraine war: Where to now?. Journal for Peace and Nuclear Disarmament. 2022. P. 185-197.

3. Shumilova, Oleksandra. Impact of the Russia–Ukraine armed conflict on water resources and water infrastructure. *Nature Sustainability*. 2023. 578-586.
4. Vus Viktor, and Irina Esterlis. Support of the population within the Russian-Ukrainian war: Insider’s perspective. *Chronic Stress*. 2022. P. 24

Ostrovskiy Vladyslav Oleksandrovych

1st year student of Educational-and-Scientific
Institute of Law and Innovative Education,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs,
Dnipro, Ukraine

Scientific adviser - Nikitina I.P.

Senior Lecturer of Department of International Relations
and Social and Humanitarian Disciplines,
Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs
Dnipro, Ukraine

MODERN TRENDS AND PROBLEMS OF GENDER PARTICIPATION IN THE ARMY

Full-scale military aggression demonstrates that gender inequality can be situational and conditional. Conditions that existed in peaceful or semi-peaceful times before 2014 and from 2014 to February 24, 2022 (the day of full-scale invasion) are now impossible, and gender inequality in Ukraine, due to closed borders and mobilization of the male population, is simply unprecedented. Gender issues are part of the current level of modern discussions. However, the modern challenges and threats facing Ukrainian society add a particular sharpness to the perception of gender equality issues, gender stereotypes, leadership, and military aspects of this scientific topic [1, p. 85].

When we talk about gender, we often mean society's expectations of what roles men and women should fulfill. Gender is not just biological differences between men and women. Gender theory assumes a change in social reality that meets the needs of the present and aims to ensure gender equality. Gender equality means equal legal status for women and men and equal opportunities to achieve it, allowing individuals of both genders to participate equally in all spheres of societal life. Experts believe that

correcting gender stereotypes in society is more challenging than racial or ethnic prejudices [3, p. 36].

We consider gender aspects with an understanding of the concept of female leadership. As known, a leader is a person who influences a group of people and encourages them to work towards goals. According to the authors, female leadership is the ability of a woman to influence others to achieve goals, build social dialogue, achieve mutual understanding between authority and society, between individual social classes, strive for peace and harmony, and stabilize the political and economic situation. Additionally, female leadership is capable of humanizing social relations and ensuring peaceful conflict resolution [1, p. 26].

The principle of gender equality is enshrined in the Constitution of Ukraine. Article 3 of the Constitution establishes the equality of men and women in all spheres of life. In addition to this provision, gender equality is related to Articles 21, 24, and 51 of the Constitution of Ukraine. In particular, Part 3 of Article 24 of the Constitution of Ukraine is directly devoted to overcoming discrimination against women in Ukraine and emphasizes that equality of rights for women and men is ensured by providing women with equal opportunities with men in socio-political and cultural activities, in education and professional training, in work, and in remuneration for it [3, p. 7].

The issue of implementing gender equality in the Armed Forces of Ukraine today is extremely relevant. This is a purposeful, systematic, multi-sectoral management activity of the Ministry of Defense of Ukraine and the General Staff of the Armed Forces of Ukraine to improve the model of communication in the modern Ukrainian army. It should be noted that state policy on achieving gender equality is implemented in accordance with international obligations and national legislation, including the Constitution of Ukraine. Thus, Article 24 of the Constitution of Ukraine states that every citizen of society, whether male, male, or female, has all social, economic, political, and personal rights and freedoms [1, p. 14].

Over the past ten years of war, which has been ongoing in Ukraine since 2014, the situation regarding women's participation in public-political life has changed significantly. Today, women are more involved in social processes, especially in

politics and in the security and defense sectors. Support for ideas of gender equality is becoming increasingly noticeable at the level of public opinion.

Today, nearly 60,000 women serve in the Armed Forces of Ukraine, with 41,000 in military positions, nearly 19,000 as civilian employees, and 5,000 women serving on the front lines. They serve alongside men in mixed units. Ukrainian military veterans propose changing the status quo and creating combat units composed entirely of women. This initiative is intended to be an experiment that may have effects in the future.

Overall, over 80% of the population currently supports the idea of equality for women and men in the Armed Forces of Ukraine, compared to 2014. The components of gender equality in the Armed Forces of Ukraine include equal rights, freedoms, and responsibilities for servicemen taking into account physiological, psychological, and other gender-specific characteristics. The culture of relations with gender specifics and leadership style, taking into account gender aspects, sets standards for equal opportunities for men and women, which should be further developed.

It is worth noting that women also serve in the military in other countries around the world. This is not an isolated case, although today it is more of an exception than a rule. Some countries already have female (or predominantly female) units. For example, Israel has four battalions of light infantry, two-thirds of which are composed of women. They guard Israel's borders, but their duties do not include work behind enemy lines. In one of these battalions, an exclusively female armored unit was created to guard the border with Egypt [1, p. 48].

Military service in the United States is voluntary. The last draft for military service in the country occurred during the Vietnam War in the 1970s. At the same time, male citizens and immigrants are required to mobilize for military service. Women do not enlist for military service in the United States, but they can serve in the US military. In 2020, women accounted for 17% of the total US military personnel (224,000 individuals). In 2021, the US House of Representatives proposed changing the law to also require women to register for military service, but this did not receive support [2, p. 56].

In most countries around the world, women can voluntarily enlist in the army. Spain, Sweden, the United States, and the United Kingdom have special military units composed of women. In some countries, women hold leadership positions in defense agencies and hold high ranks in the military. For example, Ursula von der Leyen was the Minister of Defense of Germany from 2013 to 2019—the first woman in this position. In 2008, American Ann Dunwoody became the first woman in United States history to achieve the rank of four-star general. Currently, over a hundred women hold the rank of general in the US Armed Forces [2].

The need to conscript women is driven by several factors. Firstly, it will contribute to increasing the number of military personnel and enhancing the country's defense capability. Military service should not be solely a male affair, as female experience and knowledge can be valuable and crucial for the successful defense of the country in combat operations. Secondly, conscription of women into military service will help change stereotypes and prejudices regarding the role of women in the army. This can contribute to improving gender equality in Ukrainian society, as women will have more opportunities for professional and personal development [2].

Unfortunately, the war in Ukraine continues. The number of women participating in active combat tasks, various forms of volunteer activities, and supporting the army directly on the front lines continues to grow steadily, indicating the undeniable leadership qualities of women.

In various activist and academic discussions, it becomes clear that existing gender and war studies do not provide answers in the context of Ukrainian realities. Speaking about the military situation in Ukraine, one cannot bypass the issue of the formation of the Ukrainian nation. This war, which continues, is Ukraine's struggle for independence, closely linked to national formation. Even Ukrainian women refugees do not want to appear as typical helpless victims. They act as those who seek freedom of choice (a sense of responsibility for their fate and a desire to participate in processes that change the world for the better) to be ambassadors of Ukraine in the world. In Ukraine, women are building their independence, actively participating in socio-political events, volunteering, and defending Ukraine, especially in combat positions.

Women take their tasks seriously and, together with men, strive to bring Ukraine closer to victory. Under these circumstances, Ukraine is already considered by the world community as a unique state where, in practice, the abilities, skills, and aspirations of men and women are equally combined during combat operations to achieve peace and promote gender equality.

In conclusion, it is worth emphasizing that women play a significant role in the modern Ukrainian army. There is a persistent trend towards a significant increase in the number of women, and the geography of positions held by female servicemen is expanding significantly. However, to ensure gender equality in the Armed Forces of Ukraine, lawmakers need to improve the mechanism for considering the social gender specifics during military service. Furthermore, understanding gender equality in the military should not be seen as a mechanical identification of men and women but rather as taking into account the specificity of opportunities for individuals of different genders to participate in certain positions in the effective performance of their duties, with the most positive outcome.

REFERENCES

1. Hryniuk D., Smyrnov I., Stepanets I. Gender aspects in the historical origins of military tourism (on the example of the Czech amazon women) Multidisciplinary scientific notes. Theory, history Proceedings of the VI International Scientific and Practical Conference. Edmonton, Canada. 2022. Pp. 173–179. DOI: 10.46299/ISG.2022.2.6 URL: <https://isgkonf.com/multidisciplinary-scientific-notes-theory-history-and-practice/>
3. Morillo, Stephen. What is military history?. John Wiley & Sons, 2017.
4. Runyan, Anne Sisson. Global gender issues in the new millennium. Routledge, 2018.

РОЗДІЛ 4. АКТУАЛЬНІ НАПРЯМИ СУЧАСНИХ ГЕОГРАФІЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ: ТЕОРІЯ, МЕТОДИКА, ПРАКТИКА

Арабаджи Олена Семенівна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Арсененко Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Донець Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ В УМОВАХ РОСІЙСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ВІЙНИ: ПРОЯВИ ТА ВИКЛИКИ НА ПРИКЛАДІ ПРИФРОНТОВОЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Повномасштабна російсько-українська війна призвела до безпрецедентного з часів Другої світової війни явища – масової міграції населення та появи невідомого раніше в українському суспільстві феномена багатомільйонних вимушених мігрантів, внутрішньо переміщених осіб, біженців, переселенців тощо. Досить складні міграційні процеси з початку повномасштабного вторгнення спостерігаються у прифронтовій Запорізькій області, яка на початок 2022 року була потужним соціально-економічним регіоном України з чисельністю населення більше 1200 тис. осіб.

Зазначимо, що на сьогодні 64 із 67 територіальних громад Запорізької області або тимчасово окуповані, або в зоні військових дій, або на підконтрольній Україні території, яка знаходиться під постійними обстрілами. Внаслідок авіа-, артилерійських, ракетних ударів та дії вибухових пристроїв протягом війни тут загинуло 440 та було поранено 1175 цивільних осіб; зникло безвісти 560 цивільних осіб; зруйновано 18 тис. об'єктів цивільної інфраструктури, зокрема, 15 тис. будівель житлово-побутового призначення, 180 будівель освітньо-виховних та 60 оздоровчо-лікувальних закладів, 304 об'єкти інфраструктури життєзабезпечення та 90 об'єктів транспортної інфраструктури

тощо [1]. У березні 2024 року ракетним ударом пошкоджено дві станції та гребля Дніпровської ГЕС. Запорізькі промислові підприємства працюють на третину своїх можливостей. Втрата річкової та морської логістики, неможливість формування та відправки великих партій продукції суднами змусили потужні підприємства знизити виробництво.

Вже в перші дні війни було окуповано майже 70% території Запорізької області – це повністю Мелітопольський та Бердянський адміністративні райони, більша частина Василівського та Пологівського адміністративних районів, що змусило значну кількість населення цих районів стати вимушеними переселенцями. Так, за підрахунками Департаменту цивільного захисту населення Запорізької обласної військової адміністрації з початку війни з Бердянського району виїхало 25 тис. осіб, з Василівського – понад 49 тис. осіб, з Мелітопольського – 34 тис. осіб, з Пологівського – понад 55 тис. осіб, а з м. Мелітополя – більше 60 тис. осіб [2]. Частина мешканців зазначених районів за різних обставин залишилися на тимчасово окупованій території. Наразі по всій лінії розмежування виїзд на підконтрольну Україні територію з окупованих територій заблокований, виїхати можна лише через треті країни, а заїхати тільки через фільтраційний пункт аеропорту «Шереметьєво» країни агресора, при цьому відмову на в'їзд отримують більшість мігрантів.

Від початку війни Запорізька область стала гуманітарним коридором, логістичним хабом для біженців із Запорізької, Херсонської, Миколаївської, Донецької та Луганської областей. Так, через «дорогу життя» Василівка – Кам'янське – Запоріжжя протягом перших місяців війни було евакуйовано 355 тис. осіб [3]. Близько 100 тис. жінок та дітей – до м. Запоріжжя з Донецького та більше 72 тис. – з Херсонського напрямків.

Загалом, кількість людей, які пройшли через обласний центр в перші місяці війни, становить понад 400 тис. осіб. Зазначимо, що виконавча влада та громадськість м. Запоріжжя оперативно об'єдналися задля активної допомоги вимушеним переселенцям, демонструючи реальні приклади суспільної стійкості та соціальної згуртованості. Щоденно працювала комісія щодо проведення

евакуації, в пунктах прийому надавалася медична та психологічна допомога, переселенців забезпечували продуктами та прихистком. Для осіб, які вирішили їхати далі, організовували спеціальний транспорт до інших регіонів України. Зафіксовано, що максимальна кількість евакуйованих потягом із м. Запоріжжя складала 4130 осіб за добу. Отже, м. Запоріжжя стало важливим осередком притулку та подальшої евакуації мирного населення, відіграючи стратегічну роль безпеки та захисту мешканців півдня та сходу України.

За два роки повномасштабної російсько-української війни із Запорізької області виїхало приблизно 500 тисяч мешканців, у тому числі за кордон – 280-290 тис. осіб, в інші регіони України – більше 200 тис. осіб. Переселенці здебільшого надали перевагу більш безпечним західним та центральним регіонам України, оскільки майже 87% евакуйованих – це жінки з дітьми. На сьогодні продовжується евакуація охочих виїхати із м. Запоріжжя. Так, за даними Запорізької обласної військової адміністрації залізницею до м. Львова або Хмельницького безкоштовно виїжджає до 70 осіб щодобово [4].

Одним із важливих міграційних напрямків на підконтрольній Україні території залишається евакуація з прифронтових територій, неподалік яких ідуть інтенсивні бойові дії. Щодня фіксуються обстріли з артилерії, авіації, реактивних систем залпового вогню, застосовуються безпілотні літальні апарати по населених пунктах: Оріхову, Гуляйполю, Новодарівці, Малих Щербаках, Щербаках, Малинівці, Білогір'ю, Кам'янському, П'ятихатках, Залізничному, Роботиному, Новоандріївці, Ольгівському, Малій Токмачці, Темирівці, Полтавці, Лобковому, Степногірську. Знищено приватні будівки, пошкоджено господарські будівлі, підприємства, об'єкти інфраструктурного забезпечення, немає водопостачання, газу, електроенергії. Органи місцевого самоврядування в обмеженому форматі працюють на цих територіях та намагаються вирішити проблеми, які виникають повсякденно. З цих населених пунктів вже виїхало до 80-85% населення. Залишилися мешканці, переважно пенсійного віку, зазначимо, що наразі з прифронтових територій не проводиться обов'язкова евакуація. Але для охочих евакуюватися цілодобово працює гаряча лінія

«Координаційного гуманітарного центру, евакуаційні групи Національної поліції України. Під час евакуації люди отримують всю необхідну допомогу – фінансову, гуманітарну, соціальну тощо.

На сьогодні на підконтрольній Україні території Запорізької області мешкають приблизно 600-700 тис. осіб. Серед них близько 235 тис. осіб – це внутрішньо переміщені особи, більшість із яких з тимчасово окупованих районів Запорізької області, а також із Донецької та Херсонської областей. Місто Запоріжжя стало містом-форпостом для вимушених переселенців. Тут створені центри згуртування за територіальним принципом, а саме: інформаційно-ресурсний центр Бердянського району, відкритий простір допомоги «Саме тут» Мелітопольського району, простір єдності «Допомога поруч» Пологівського району, центр допомоги «Ми разом» Василівського району, центр підтримки переселенців «Я – Маріуполь». Також у м. Запоріжжі працюють точки зустрічі «Спільно». Це простори, де переселенці можуть отримати психологічну допомогу та середовище для спілкування й підтримки. Для дітей і підлітків організовано майстер-класи, заняття з арт-терапії, а також профорієнтаційні курси. У місті працює дві філії Благодійного фонду «Карітас України» – «Карітас Запоріжжя» та «Карітас Маріуполь», які надають гуманітарну, фінансову та інформаційну підтримку. При Запорізькій обласній військовій адміністрації організована Рада внутрішньо переміщених осіб.

Найголовніші проблеми переселенців у м. Запоріжжі – це відсутність житла та проблеми з працевлаштуванням. У місті і до повномасштабного вторгнення були проблеми з соціальним житлом для вразливих категорій населення і можливостями для успішного працевлаштування з гідною зарплатнею, якої б вистачало на життя та оренду квартири. Після початку повномасштабного вторгнення ця ситуація лише погіршилася. Місто знаходиться за 40 км від лінії фронту та втратило свою економічну потужність, тому не може задовольняти потреби нових жителів, переміщених з окупованих територій.

У забезпеченні вимушених переселенців тимчасовим житлом у м. Запоріжжі частково допомагають комунальні гуртожитки і шелтери, створені місцевими громадськими організаціями за підтримки міжнародних партнерів. Частина переселенців після певних складнощів переїзду з часом самостійно знайшли роботу та житло і почали будувати нове життя. Таким прикладом можуть бути релокована з-під обстрілів у м. Оріхові – кав'ярня; енергодарська їдальня, яка повернула власникам жагу до життя; мариупольський сервіс доставки фаст-фуду, який власники відродили саме у м. Запоріжжі. Але чималій кількості людей не вистачає фінансових можливостей, кваліфікації, мотивації та інших умов, щоб почати рух уперед [5].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. 700 днів повномасштабної війни у Запорізькій області: узагальнення подій. URL : <https://www.helsinki.org.ua/articles/700-dniv-povnomasshtabnoi-viyny-u-zaporizkiy-oblasti-uzahalnennia-podiy/>
2. Департамент з питань цивільного захисту населення Запорізької ОДА. URL : <http://depczn.zoda.gov.ua/>
3. Депортація дітей, тисячі переселенців, зруйновані будинки та життя. Яким був рік війни на Запоріжжі. URL : <https://suspilne.media/395369-deportacia-ditej-tisaci-pereselenciv-zrujnovani-budinki-ta-zitta-akim-buv-rik-vijni-na-zaporizzi/>
4. Щодня до 70 жителів Запорізької області виїжджають безкоштовними евакуаційними рейсами Укрзалізниці – Федоров. URL: <https://suspilne.media/687150-sodna-do-70-ziteliv-zaporizkoi-oblasti-viizdzaut-bezkostovnimi-evakuacijnimi-rejsami-ukrzalznici-fedorov/>
5. Перша підземна школа, незламні хаби та інклюзивне укриття – як змінилось Запоріжжя за два роки війни. URL : <https://zprz.city/news/view/persha-pidzemna-shkola-nezlamni-habi-ta-inklyuzivne-ukrittya-yak-zminilos-zaporizhzhya-za-dva-roki-vijni>

Арабаджи Олена Семенівна,
кандидат географічних наук, доцент
доцент кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Левада Ольга Михайлівна,
кандидат географічних наук, доцент
доцент кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ФОРМУВАННЯ ДЕМОГРАФІЧНИХ ПОНЯТЬ В КУРСІ ГЕОГРАФІЇ ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Формування географічних понять, у тому числі демографічних, під час навчання географії є актуальним завданням і однією з необхідних умов набуття усвідомлених, глибоких знань. Формування демографічних понять у шкільному курсі географії сприяє формуванню вмінь учнів аналізувати, інтерпретувати, систематизувати, узагальнювати, порівнювати ту чи іншу інформацію, працювати з додатковими джерелами інформації, оперувати фактами та створює уявлення про них, формує цілісну географічну картину світу, науковий світогляд [2,4,8].

Поняття виникали не одразу, їх формування тісно пов'язане з розвитком культури, торгівлею, науковими здобутками історичних епох, великими географічними відкриттями, розвитком національних мов. Поняття – це одиниці засвоєння, важлива частина змісту географії.

Географічні поняття, зокрема й демографічні, у процесі формування географічного мислення виконують такі функції: відкривають нові боки пізнаваного об'єкта, розкривають його сутнісні властивості та приватні характеристики. Тому деякі психологи розглядають процес мислення як «поняття в дії», як процес оперування поняттями [7].

Географічні поняття мають такі властивості:

– реальність – властивість, яка дає поняттю право на існування. Усі предмети в географії реальні. Усі географічні процеси можна побачити або уявити, наприклад, процеси зростання міст (урбанізація). Ця властивість

географічного поняття дає змогу уявити процес, що характеризується.

– об'єктивність – властивість географічного явища або об'єкта, яка точно передає значення того чи іншого поняття. У смислову основу поняття треба включати реально існуючі, а не вигадані характеристики;

– співмірність – формулювання визначення географічного поняття не повинно бути надто громіздким та об'ємним, перевантаженим інформацією;

– співвідпорядкованість – властивість поняття, що визначає місце цього поняття в системі методичного апарату будь-якої науки;

– цілісність – властивість поняття, що передає його зміст у повному обсязі;

– доступність – властивість поняття, що забезпечує швидке розуміння за допомогою наочностей, як-от карти, таблиці, схеми, відеофільми тощо; інформативність - властивість поняття, що визначає даний методичний апарат будь-якої науки; цілісність - властивість, що передає його зміст у повному обсязі

– інформативність – властивість поняття, що сприяє передачі поняттям інформації про зміст, основні риси даного поняття [5,6].

Поняття є необхідним засобом формування та накопичення досягнутих у суспільстві практичних і наукових знань.

Процес формування понять та особливості їх засвоєння, у тому числі демографічних, є складним. Це зумовлює необхідність застосування низки послідовних етапів: по-перше - визначення мети та мотивації навчальної діяльності; по-друге - організація чуттєво-конкретного сприйняття; по-третє - організація активної мисленнєвої діяльності, що спрямована на виокремлення суттєвих демографічних понять; наступний етап – узагальнення та словесне визначення поняття; заключний етап – уведення демографічного поняття в систему демографічних знань.

В.М Самойлено та ін., у змісті географічної освіти, а саме в методиці навчання географії, виокремлюють одиничні (часткові) та загальні географічні поняття. Загальні поняття вони диференціюють на загальнонаукові й загальногеографічні [3,с.87]

Одиничні поняття – поняття про конкретні регіони або об'єкти, які мають

власну географічну назву (ім'я), наприклад Карпати, Дніпро, Львів, Ялпуг тощо. В одиничному понятті відображаються загальні ознаки того чи іншого поняття та ознаки, характерні тільки для даного об'єкта або явища, що визначає його своєрідність.

У шкільних курсах географії більшість одиничних понять мають складну будову. Вони являють собою цілісну систему простіших понять, які взаємопов'язані між собою. Так, наприклад, одиничне поняття «Київ» містить у собі вужчі поняття – «столиця», «мегаполіс», «населення», «урбанізація», «міграція населення», «тривалість життя» тощо. Зміст одиничних понять розкривається за допомогою географічного мислення.

Загальні поняття – це поняття, за допомогою яких мисляться не окремі предмети або явища, а цілий клас однорідних предметів, процесів або явищ [3], що мають одне й те саме найменування, наприклад «село», «населений пункт» тощо. У визначенні загального поняття розкриваються істотні ознаки, які є загальними для всіх об'єктів, що належать до цього поняття. Наприклад, «населення», «демографія». Таким чином, загальні поняття становлять наукову основу всіх курсів шкільної географії. Процес їх формування має низку особливостей, які необхідно враховувати в навчанні географії.

Поняття не можуть бути засвоєні тільки в процесі заучування їхніх формулювань. Однією з особливостей у навчанні географії є забезпечення активної пізнавальної діяльності, що спрямована на перетворення предмета, що вивчається, і спирається на різні джерела знань, а не обмежуватися запам'ятовуванням визначень [3].

Інша особливість формування понять у географії зумовлена тим, що наукові поняття являють собою систему, в якій одні поняття пов'язані з іншими. У географічній науці та системі шкільної географії існує система фундаментальних, найзагальніших понять, які взаємопов'язані між собою та становлять «мову» географії. Наприклад, такі поняття як «географічна оболонка», «компоненти природи», «природно-територіальний комплекс», «геосистема» та інші.

Третя особливість формування географічних понять – це те, що вони засвоюються не одразу, а поетапно в міру вивчення географічного змісту і в ході логічного мовленнєвого мислення. Процес формування географічних понять є керованим і цілеспрямованим [1,5].

Поняття можуть формуватися двома шляхами: індуктивним (від окремого до загального) і дедуктивним (від загального до окремого) [3,с.89]. Однак індуктивний шлях має недоліки, він не може сприяти формуванню найбільш повних наукових понять, географічного мислення. Цей шлях заповнюється дедуктивним методом, який формує адекватну наукову картину світу, розвиває географічне мислення, сприяє встановленню причинно-наслідкових зв'язків.

Формування поняття включає не тільки його засвоєння, а й застосування в розв'язанні теоретичних і практичних завдань. Тому наявність продуманої системи завдань – вправ на застосування засвоєних понять – також становить одну з неодмінних умов для їх успішного засвоєння учнями.

Формування демографічних понять на пряму пов'язане з активною навчальною пізнавальною діяльністю учнів. Під час формування тих чи інших демографічних понять учні вчаться узагальнювати факти, встановлюють причинно-наслідкові зв'язки, формують уміння працювати з додатковими джерелами інформації, систематизують, аналізують інформацію, порівнюють, обґрунтовують, роблять висновки. Необхідною умовою формування понять, зокрема демографічних, є оперування фактами, побудова уявлень про них. Формування і розвиток понять багато в чому залежать від правильних доступних розумінню визначень.

Позитивну роль у формуванні демографічних понять відіграє наочність, що застосовується на уроках, особливо робота з картами, серед логічних прийомів можна виокремити порівняння, аналіз, синтез, узагальнення, а також застосування проблемних завдань і запитань.

Застосування різноманітних методів і прийомів роботи, наочностей, карт, схем, таблиць, інформаційних технологій на уроках, використання вже наявного багажу знань, уявлень, сприяє формуванню демографічних понять у школярів.

У методиці навчання географії нині використовується технологія формування та розвитку понять, що передбачає комплекс заходів, які сприяють формуванню якісного, цілісного, системного процесу навчання географії через послідовне, поступове ускладнення одержуваної інформації, зокрема й через формування, розвиток, видозміну географічних понять, що відповідають географічній дійсності.

Найпростіші демографічні поняття в географії під час процесу вивчення географії можуть лише видозмінюватися, а не ускладнюватися.

Таким чином, демографічні поняття можуть поетапно ускладнюватися, вивчатися і повторюватися з класу в клас, з року в рік. При цьому під час процесу навчання географії учні актуалізують раніше отримані знання, учні вже мають певний багаж цих знань і в них на цій основі формуються глибші, ширші знання з предмета, що характеризує це поняття. У цьому разі географічне поняття стає більш цілісним, системним, поглибленим, значущим і глибше усвідомлюються учнями. При цьому важливу роль відіграє логічне вивчення і формування тих чи інших демографічних понять.

Формування демографічних понять у школярів, їх запам'ятовування та засвоєння дуже важливе в процесі навчання географії. Через них на уроках учитель формує і передає учням максимальний обсяг знань з географії. Наявність продуманої системи теоретичних і практичних завдань є однією з необхідних і обов'язкових умов для успішного, усвідомленого засвоєння учнями демографічних понять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варакута О. Формування географічних понять як спеціально організований процес. *Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка. Серія : Педагогіка.* 2002. №8. С.62-64.
2. Гришко С.В., Зав'ялова Т.В., Непша О.В., Прохорова Л.А. Методичні підходи до формування географічних понять як компоненту географічних знань

учнів. *Actual scientific research in the modern world*. Journal. Pereiaslav, 2022. Issue 6(86). P. 4. С.13-17.

3. Самойленко В.М., Топузов О.М., Л.П. Вішнікіна Л.П., Ю. Діброва І.О. Дидактика географії: монографія. К.: Ніка-Центр, 2013. 570 с.

4. Удовиченко Л.В. Особливості формування системи навчальних понять з географії учнів старшої школи. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. 2017. Вип. 35. С. 161-166.

5. Федій О.А. Формування демографічних понять у процесі навчання економічної і соціальної географії: монографія. Полтава: ПНПУ ім. В.Г. Короленка, 2014. 139 с.

6. Чишкала М, Жемеров О. Нові підходи до формування понять у шкільному курсі «Соціально-економічна географія світу». *Проблеми безперервної географічної освіти і картографії. Збірник наукових праць*. Харків, 2016. Вип. 24. С.126-130.

7. Шулдик Н.В. Психологічні особливості формування теоретичних географічних понять в учнів середнього шкільного віку: дис. канд. психол. наук: 10.00.07. Київ, 2003. 182 с.

8. Nepsha O. Psychological and pedagogical aspects of formation of geographical concepts in the school geography course. *Moderní aspekty vědy: XLII. Díl mezinárodní kolektivní monografie / Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2024. pp.72-81.*

Богер Станіслав Володимирович,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Прохорова Лариса Анатоліївна,
кандидат геологічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ГЕОЛОГІЧНІ ПАМ'ЯТКИ ПРИРОДИ ЯК СКЛАДОВА ПРИРОДНО-ЗАПОВІДНОГО ФОНДУ ЛЬВІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Геологічна пам'ятка природи – унікальний або типовий геологічний об'єкт, який має наукову, культурно-пізнавальну або естетичну цінність і розглядається як геологічна спадщина [1].

Серед геологічних пам'яток виділяють:

- 1) за характером розкриття – природні, техногенні, природно-техногенні;
- 2) за походженням – магматичні, тектонічні, осадові, вулканічні, космогенні та ін.
- 3) за предметом пізнання – стратиграфічні (стратотипи, розрізи), петрографічні (відслонення, масиви порід), мінералогічні (місцезнаходження рідкісних мінералів), палеонтологічні (унікальні місцезнаходження скам'янілостей, відбитків, слідів життєдіяльності біоти), тектонічні (форми структур, тектонічних порушень), геоморфологічні (скелі, каньйони, кручі, печери, вулканічні конуси, метеоритні западини), гідрогеологічні (джерела мінеральні, гейзери, терми) та ін.
- 4) за екологічним станом – чисті, забруднені [1].

Геологічні пам'ятки природи, які по їх генезису, науково-пізнавальному значенню і атрактивності поділяють на наступні підтипи: стратиграфічний, геохронологічний, мінералогічний, петрологічний, літолого-седиментологічний, геобіохімічний і ґрунтовий, палеонтологічний, тектонічний, вулканічний, космогенний, геоморфологічний, палеогеографічний, гідрогеологічний, геоархеологічний, геокультурологічний, геоеконічний [4]

Територія Львівської області характеризується широким ландшафтним та природно-географічним різноманіттям – в її межах налічується 9 природних зон, відмінних за геолого-геоморфологічною будовою, ґрунто-кліматичними умовами, флористичними і геоботанічними особливостями, в тому числі Розточчя і Карпати. Цей фактор є визначальним у формуванні і територіальному розміщенні об'єктів природно-заповідного фонду. Станом на 01.01.2023 року у

Львівській області обліковувалось 205 пам'яток природи, серед них 19 – геологічних пам'яток природи [5, с.139] (табл. 1)

Таблиця 1

Геологічні пам'ятки природи Львівської області, складено за [2]

№	Назва	Площа, га	Адміністративне розташування та місцезнаходження об'єкту ПЗФ	Назва підприємства, установи - землекористувача (землевласника), у відані якого знаходиться об'єкт ПЗФ	Рішення, згідно з яким створено (оголошено) даний об'єкт ПЗФ, змінено його площу тощо
1	Відслонення тортонських пісковиків	80,0	Золочівський р-н, Заболотцівська територіальна громада, с.Підгірці	Заболотцівська СР	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
2	Ерозійний останець морських рифів Товтрів або Медоборів Сарматського віку в околицях с. Підкамінь	0,3	Золочівський район, Підкамінська територіальна громада, с. Підкамінь	Підкамінська селищна рада	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
3	Відклади крейдових порід, відслонених в бесейні р.Дністр біля смт Журавної Старе Село	4,0	Стрийський район, Журавненська територіальна громада, смт. Журавно	Журавненська селищна рада	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
4	Відслонення тортонських пісків із скупченням викопної тортонської фауни	12,1	Миколаївське л-во, кв.5, вид.8,9	Миколаївське ДЛГП «Галсільліс»	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
5	Бориславська розріз палеогену	2,0	Дрогобицький район, Бориславська територіальна громада, м. Борислав, лівий берег р. Тисмениці	Нафтогазодобувне управління «Бориславнафтогаз»	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
6	Найбільш продуктивна нафтова свердловина № 298	0,03	Дрогобицький район, Бориславська територіальна громада, м. Борислав, вул. Б.Хмельницького, 64	Нафтогазодобувне управління «Бориславнафтогаз»	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
7	Скеля з трьома печерами	51,0	Стільське л-во кв.117 вид.3,5	Філія «Стрийське лісове Господарство» ДП «Ліси України»	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495

8	Відслоєння	1,0	Самбірський район, Рудківська територіальна громада, м. Рудки	Руівська міська рада	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
9	Залишки польодовикової морени з викопним торфовищем	8,6	Яворівський р-н, Мостиська територіальна громада, с. Крукеничі	Мостиська територіальна громада	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
10	Валуни польодикового періоду	0,3	Яворівський район, Шегинівська територіальна громада, с.Боляновичі	Шегинівська МР	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
11	Печера "Писана криниця"	0,1	Опорецьке л-во кв.12 вид.33	Філія «Славське лісове господарство» ДП «Ліси України»	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
12	Скеля «Соколів Камінь» - останець Ямненського пісковика	5,5	Спаське л-во, кв.24, вид.10	Філія «Самбірське лісове господарство» ДП "Ліси України" ДП «Старосамбірське ЛМГ»	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495 Рішення
13	Печера	0,3	Сможанське л-во, кв.29 (7)	Філія «Славське лісове господарство» ДП «Ліси України»	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
14	Скеля	0,5	Самбірський район, Боринська територіальна громада, с. В. Висоцьке	Боринська селищна рада	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
15	Скеля	0,5	Самбірський район, Боринська територіальна громада смт. Бориня	Боринська селищна рада	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
16	Кортумова гора	21,4	Львівський район, Львівська територіальна громада, м. Львів	трест зеленого господарства/Львівсь ка МР	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
17	Медова печера	1,2	Львівський район, Львівська територіальна громада, м. Львів	трест зеленого господарства/Львівсь ка МР	Рішення виконкому Львівської обласної ради від 09.10.1984 №495
18	Красний Камінь	1,7	В.Синьовиднянське л- во, кв.13, л.д. 1	Філія «Сколівське лісове господарство» ДП «Ліси України»	Рішення виконкому Львівської обласної ради від

					09.10.1984 №495
19	Разом геологічних пам'яток - 19	190,6300			

Площа геологічних пам'яток Львівської області складає – 190,63 га (рис.1) [с.141]

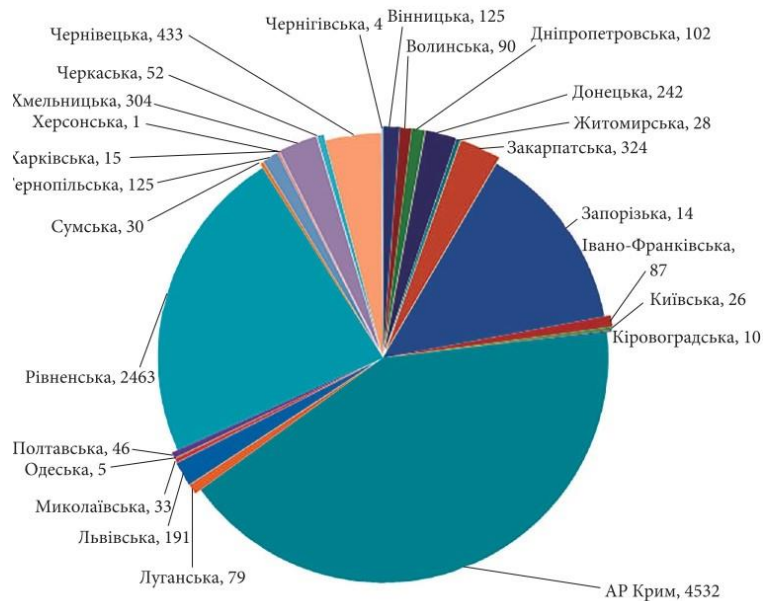

Рис. 1. Розподіл площі (га) геологічних об'єктів природно-заповідного фонду по областях (за даними Кадастру) [3,с.58]

На думку Л.В. Самойленко, мала частка геологічних об'єктів ПЗФ свідчить, як правило, не про незначну кількість чи відсутність унікальних об'єктів геологічної спадщини на території регіону, а про недостатню роботу щодо їх охорони, збереження та популяризації [3,с.58].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геологічна пам'ятка природи. *Геологічний словник*. URL: <https://geodictionary.com.ua/node/2167> (дата звернення: 11.03.2024)
2. Екологічний паспорт Львівської області за даними 2022 року. Львів, 2023. 207 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1gjO7FEyLLmaEl8AvBIQVKzMXWcm2SvMV/view> (дата звернення: 11.03.2024)

3. Самойленко Л.В. Геологічні пам'ятки природи як об'єкти природно-заповідного фонду (проблемні питання). *Геологічний журнал*. 2020. № 2 (371). С. 52-62. <https://doi.org/10.30836/igs.1>

4. Уїмблдон В.А.П., Герасименко Н.П., Іщенко А.А. Проблеми охорони геологічної спадщини України. Київ : ДНЦ РНС НАНУ, 1999. 129 с.

5. Щорічна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Львівській області в 2022 році. Львів, 2023. 296 с. <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoryng/regionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-seredovyshha-v-ukrayini/> (дата звернення: 11.03.2024)

Буруяне Юлія Миколаївна,
учитель географії,
Запорізька загальноосвітня школа І-ІІІ ступенів № 88
Запорізької міської ради Запорізької області
м. Запоріжжя, Україна

ПРАКТИЧНІ РОБОТИ ЗІ ШКІЛЬНОГО КУРСУ «ГЕОГРАФІЯ» 6 КЛАС НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Географія в уявленні Нової української школи – це знання з природничої освітньої галузі, метою якої є формування особистості учня, який знає і розуміє основні закономірності живої і неживої природи, володіє певними здібностями. досліджує, виявляє допитливість і на основі набутих знань і пізнавального досвіду усвідомлює цілісність природничо-наукової картини світу, здатний оцінити вплив природничих наук, техніки і технологій на сталий розвиток суспільства та можливі наслідки діяльності людини в природі, відповідально взаємодіє з навколишнім природним середовищем.

Географічний компонент передбачає формування базових знань з питань: географія як наука; роль географічної освіти в житті людини; Земля на географічній карті; геоінформаційні системи; Земля як геосистема, рівні геосистем; географічні наслідки параметрів і рухів Землі; географічна оболонка; антропосфера; взаємозв'язок процесів у літосфері, гідросфері, атмосфері, біосфері, антропосфері; природні комплекси; ресурсний потенціал оболонок

Землі, сучасні аспекти його використання; глобальні проблеми людства [1].

Вивчення географії у 6 класі в 2023/2024 навчальному році відбуватиметься за двома модельними навчальними програмами, які обирає вчитель. Це Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Запотоцький С.П., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Совенко В.В., Даценко Л.М., Назаренко Т.Г., Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Нікитчук А.В., Яценко В.С., Довгань Г.Д., Грома В.Д., Горовий О.В.) [5] та Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М.) [4].

Практична робота в курсі географії – це особлива форма навчання, яка дозволяє не тільки формувати, розвивати, закріплювати вміння та навички, а й здобувати нові знання. Практичні роботи спрямовані на набуття учнями практичних навичок орієнтування на місцевості, географічного спостереження/дослідження, формування в них навичок роботи з картою як основним джерелом географічної інформації, а також малюнками, схемами і таблицями, з приладами та інструментами, способами зйомки ділянки місцевості, обробки матеріалів метеорологічних спостережень і місцевих природних об'єктів, складання звітів і графічних матеріалів.

Учитель визначає, чи належить практична робота до відповідної групи (навчальна, тренувальна, підсумкова). Практичні роботи проводяться під керівництвом учителя або за запропонованим зразком. Навчальні роботи спрямовані на відпрацювання, вдосконалення та коректування навичок. Ці роботи проводяться на уроці під контролем учителя або як завдання, результати виконання яких контролює вчитель. Остаточні роботи виконуються самостійно. Їх завдання полягають у застосуванні знань і вмінь, набутих в умовах, подібних до навчально-тренувальної роботи. Кожна практична робота може містити різну кількість завдань, що відрізняються за рівнем складності [1,с.20].

Плануючи практичну роботу в шкільному курсі географії 6 класі, доцільно обирати для вивчення географічні об'єкти своєї місцевості.

Особливістю проведення практичних робіт у 6 класі є те, що деякі з них зазвичай проводяться протягом кількох уроків. Це пояснюється тим, що формування географічних умінь і навичок складне, потребує послідовності, поетапності, а іноді й тривалого спостереження. Отже, практичні роботи, пов'язані з визначенням відстаней, напрямків за планом чи картою чи веденням календаря погоди – це не одна, а декілька практичних робіт, ведення журналу та оцінювання, які можуть виконуватися на розсуд учителя [1].

Тематика практичних робіт запропонованих двома модельними програми з географії представлена в таблиці 1.

Таблиця 1

Перелік практичних занять шкільного курсу Географія 6 клас,
складено за [4,5]

Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Запотоцький С.П., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Совенко В.В., Даценко Л.М., Назаренко Т.Г., Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Нікитчук А.В., Яценко В.С., Довгань Г.Д., Грома В.Д., Горовий О.В.)		Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г., Даценко Л. М.)	
Тема курсу	Тематика практичних робіт	Тема курсу	Тематика практичних робіт
Тема 2. Як розвивалися знання про Землю	Складання таблиці «Етапи географічного пізнання Землі».	Тема 2. Зображення Землі на карті	Порівняння зображень однієї ділянки місцевості на картах різних масштабів.
Тема 1. Як можна зобразити Землю	Розв'язування задач на визначення масштабу карт, переведення одного виду мас-штабу в інший. • Визначення відстаней між об'єктами на топографічному плані та географічній карті.	Тема 1. Літосфера	Позначення на контурній карті меж літосферних плит, сейсмічних поясів, окремих вулканів, гір і рівнин. Визначення за планом місцевості, фізичними картами абсолютної і відносної висоти окремих об'єктів. Опис гір, рівнин за фізичною картою.

			Групування форм поверхні на фізичній карті (України, материка, світу) за висотою.
Тема 2. План – надійний помічник орієнтування на місцевості	Визначення напрямків на плані, абсолютної та відносної висоти точок, азимуту вказаних на плані об'єктів.	Тема 2. Атмосфера	Ведення та аналіз даних календаря погоди за місяць. Складання й аналіз графіка добового і річного ходу температури повітря, рози вітрів, діаграми хмарності й опадів. Характеристика погоди у даній місцевості з використанням метеоприладів / з допомогою онлайн-застосунків погоди.
Тема 3. Географічна карта – унікальний спосіб пізнання планети	Визначення географічної широти та географічної довготи позначених на карті об'єктів. • Визначення абсолютних і відносних висот та глибин географічних об'єктів з використанням шкали висот та глибин.	Тема 3. Гідросфера	Позначення на контурній карті назв океанів, морів, проток, заток, островів, річок, озер. Опис водного об'єкта за картою. Визначення довжини річки користуючись масштабом і ниткою або курвіметром.
Тема 1. Літосфера – кам'яний панцир планети	Нанесення на контурну карту елементів рельєфу, сейсмічних поясів Землі.	Тема 4. Біосфера та ґрунти	Складання ланцюга живлення для лісі/в степу/на лузі/у водоймі своєї місцевості.
Тема 2. Атмосфера – повітряна ковдра Землі	Визначення амплітуд та середньої температури повітря, побудова графіків зміни температури повітря за певний період часу. • Побудова рози вітрів, діаграм хмарності та опадів за наявними даними,	Тема 5. Природні комплекси	Аналіз схем кругообігу води, кисню, карбону в природі («ілюстрування прикладами схем кругообігу води, кисню, карбону в природі»). Характеристика одного з природних

	аналіз отриманих результатів. • Розв'язування задач на визначення висоти місцевості за різницею атмосферного тиску, розрахунок температури повітря залежно від висоти місцевості.		комплексів своєї місцевості за алгоритмом» (письмовий опис, відеоролик, фото презентація, малюнок, модель тощо).
Тема 3. Гідросфера – водне намисто планети	Позначення на контурній карті водних об'єктів світу та України.		
Тема 5. Природні комплекси – різні обличчя планети	Визначення за тематичними картами закономірностей зміни географічних поясів та природних зон світу. • Характеристика одного з місцевих природних комплексів за визначеним планом(
Тема 6. Антропосфера – середовище життя людини	Позначення на контурній карті найбільших за площею та кількістю населення країн світу, їхніх столиць.		

Вчителю необхідно знати, що практична робота є засобом формування умінь і навичок учнів у технології виконання завдань з картами атласів, конкурсними картами, статистичними матеріалами, довідниками [2,с.48]

Практична робота повинна бути спрямована на формування певних навичок учнів:

- робота з картографічним матеріалом (нанесення географічних об'єктів на контурну карту, робота з різними географічними джерелами інформації, розв'язування географічних питань і задач тощо);

- дослідницько-творчі роботи (складання карт, маршрутів, комп'ютерних презентацій, схем, характеристик географічних об'єктів, виявлення закономірностей, оцінка статистичних даних, складання прогнозів, проведення міні-досліджень, спостереження за об'єктами, процесами та явищами навколишнього середовища;

- робота з різними джерелами географічної інформації;
- складання описів і характеристик географічних об'єктів і явищ;
- виявлення причинно-наслідкових зав'язків;
- пояснення істотних ознак, властивостей об'єктів і географічних явищ;
- використовувати прилади та інструменти для визначення кількісних і якісних характеристик компонентів природи;

- визначення видів діяльності з охорони та раціонального використання природних ресурсів;

- дотримання заходів безпеки при стихійних лихах і техногенних катастрофах;

- застосування географічних знань у практичній діяльності та в побуті [2].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інструктивно-методичні рекомендації щодо викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2023/2024 навчальному році
URL:<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recommendazii/2023/09/12/IMR.2023-2024.Pryrodn.osv.haluz.12.09.2023-1.pdf> (дата звернення: 14.03.2024)

2. Кобернік С.Г. Практичні та самостійні роботи в шкільних курсах географії: методичний посібник для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 201 с.

3. Кобернік С. Г., Коваленко Р.Р., Скауратович О.Я. Методика навчання географії в загальноосвітніх навчальних закладах: Навч. метод. посібник / За ред. С. Г. Коберніка. К. : Навчальна книга, 2005. 319 с

4. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (авт. Кобернік С. Г., Коваленко Р. Р., Гільберг Т. Г.,

Даценко Л. М.) «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795) (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 09.02.2022 № 143) Київ, 2021. 67 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1Dj7Vmf6OyZrICo7Ts8RqBA8qe9LEMX6n/view?pli=1> (дата звернення: 12.03.2024)

5. Модельна навчальна програма «Географія. 6-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Запотоцький С.П., Карпюк Г.І., Гладковський Р.В., Довгань А.І., Сovenко В.В., Даценко Л.М., Назаренко Т.Г., Гільберг Т.Г., Савчук І.Г., Нікитчук А.В., Яценко В.С., Довгань Г.Д., Грома В.Д., Горовий О.В.) «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» Наказ Міністерства освіти і науки України від 12.07.2021 № 795 (у редакції наказу Міністерства освіти і науки України від 11.04.2022 № 324). Київ, 2021. 53 с. URL: <https://drive.google.com/file/d/1fJuTRkedVRRsdaS6iVAu4yTWhE25sHp3/view> (дата звернення: 12.03.2024)

Василюк Людмила Анатоліївна,
учитель географії
Любимівський заклад дошкільної, повної
загальної середньої освіти №2
Любимівської селищної ради
Каховського району Херсонської області
м. Каховка. Україна

ОРГАНІЗАЦІЯ НАВЧАЛЬНО-ДОСЛІДНИЦЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УЧНІВ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Перед освітою сьогодні стоїть завдання підготувати випускників до самостійного життя у світі, що дедалі швидше змінюється. Важливо зуміти задати здатність орієнтуватися в соціумі, а головне - реалізувати свій творчий потенціал. Однак учні не завжди можуть орієнтуватися в потоці нової інформації, витягувати необхідні факти і дані, продуктивно використовувати їх у своїй діяльності. Виходом із створеної проблемної ситуації може стати організація навчально-дослідницької діяльності.

Організація дослідницької діяльності на уроках географії дає можливість озброїти учнів необхідними інструментами (знаннями, уміннями, навичками)

для опанування стрімко зростаючого потоку інформації, орієнтації в ньому та систематизації позапрограмного матеріалу за одним із напрямів у вигляді дослідницької роботи. Актуальним є використання в навчанні прийомів і методів, які формують уміння самостійно здобувати нові знання, збирати необхідну інформацію, уміння висувати гіпотези, робити висновки та умовиводи [1-4].

Організована самостійна навчально-пізнавальна діяльність школярів, сприяє виробленню наступних знань і умінь:

- самостійно пояснювати й доводити нові факти, явища, закономірності;
- класифікувати, порівнювати, аналізувати й узагальнювати раніше вивчені явища, закономірності;
- знаходити кілька варіантів розв'язання, обирати й обґрунтовувати найбільш раціональний;
- встановлювати причинно-наслідкові зв'язки та відносини;
- розглядати одні й ті самі факти, явища, закономірності під новим кутом зору;
- застосовувати наукові методи дослідження (теоретичного аналізу та синтезу, моделювання тощо);
- рецензувати й оцінювати власну роботу дослідницького характеру, а також роботи товаришів [4,с.161].

Увесь період організації навчально-дослідницької діяльності можна поділити на 4 етапи, на кожному з яких розв'язуються певні завдання: від діагностування та виявлення учнів, схильних до дослідницької діяльності, до формування в учнів навичок самостійного дослідження, визначення перспектив подальшої роботи та самоаналізу.

I етап – діагностичний.

Мета: виявити учнів для індивідуальної роботи, які володіють розвиненими творчими здібностями і схильні до дослідницької діяльності, для створення групи учнів.

Завдання:

1. Розробка системи завдань з елементами дослідження.

2. Розробка системи практичних робіт з елементами творчих завдань і робіт з елементами дослідження.

3 Аналіз результатів виконання учнями практичних робіт.

4. Моніторинг рівня креативності учнів.

II етап – навчальний.

Мета: здійснити теоретичну підготовку учнів групи на рівні, що дає їм змогу самостійно виконувати реферативні роботи та планувати свої подальші дослідження.

Завдання:

1. організувати вивчення теоретичного матеріалу щодо виконання реферативних, проєктних, описових, експериментальних і дослідницьких робіт.

2. Провести моніторинг інтересів учнів з метою визначення галузі знань, у якій виконуватиметься робота.

3 Навчити формулювати тему роботи, виокремлювати об'єкт і предмет дослідження, мету та завдання дослідження.

4. здійснити написання реферативних робіт кожним членом групи.

III етап – практичний.

Мета: формування в учнів групи навичок дослідницької діяльності на рівні, що дає змогу виконувати їм під керівництвом учителя дослідницькі роботи.

Завдання:

1. організувати теоретичну підготовку учнів, зосередивши увагу на вимогах до дослідницьких робіт.

2. здійснювати керівництво учнями щодо вибору теми дослідження, виокремлення об'єкта і предмета дослідження, постановки цілей і завдань.

3 Здійснювати моніторинг навчальної діяльності, інтересів і нахилів учнів у динаміці.

4. Здійснити написання навчально-дослідницької роботи кожним членом групи.

IV – дослідницький.

Мета: самовизначення учнів на життєвому шляху через організацію їхньої самостійної, навчально-дослідницької діяльності.

Завдання:

1. Продовжувати теоретичну підготовку учнів, приділивши увагу формам роботи з великою аудиторією.

2 Здійснювати контроль написання дослідницької роботи учнями на всіх етапах її підготовки.

3. Провести роботу з профорієнтації.

4. Здійснити моніторинг ефективності навчально-дослідницької діяльності учнів.

Дослідницька діяльність на уроці або в позаурочний час покликані розв'язати проблеми, пов'язані з розвитком у школярів умінь і навичок самостійності та саморозвитку. Кінцевим результатом організації дослідницької діяльності буде сформованість умінь і навичок мислення, тобто здатність до самонавчання [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк Л.А, Непша О.В. Дослідницька робота в процесі вивчення географії (з досвіду роботи в Любимівській ЗОШ Каховського району Херсонської області). *Сучасна наука: тенденції та перспективи*: матеріали регіональної internet-конф. молодих учених (15-19 травня 2017 р.). Мелітополь, 2017. С. 342-344.

2. Галалюк Н. Дослідницькі методи на уроках географії. *Краєзнавство. географія. Туризм*. №. 2007. С. 6-7.

3. Покась Л.А. Формування дослідницької компетентності в учнів на уроках географії. *Географія та економіка в сучасній школі*. № 10-11. 2012. С.4-7.

4. Шиян Н. І., Криворучко А. В. Розвиток пізнавальної самостійності школярів у процесі вивчення хімії. *XVI Менделєєвські читання: Збірник наукових праць Всеукраїнської науково-практичної конференції*, (Полтава, 14-15 березня 2023 р.). Полтава: Редакційно-видавничий відділ ПНПУ імені В. Г.

Олена,
здобувачка 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Непша О.В.,
старший викладач кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ГЕОЛОГІЧНА ОЦІНКА РОДОВИЩ ПІДЗЕМНИХ ТА МІНЕРАЛЬНИХ ВОД ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Територія Запорізької області належить до двох великих гідрогеологічних басейнів – Причорноморського артезіанського басейну та Українського басейну тріщинних вод. Водонасні горизонти Причорноморського артезіанського басейну приурочені до осадових крейдових, палеогенових, неогенових та четвертинних відкладів (табл. 1). Водонасні горизонти Українського басейну тріщинних вод приурочені до тріщинуватої зони кристалічних порід докембрію та продуктів їх вивітрювання, осадових крейдових, палеогенових та неогенових відкладів. Експлуатаційні запаси прісних підземних вод Запорізької області, придані для питного водопостачання, складають близько 300 тис. м³/добу [2,3,8].

Таблиця 1

Основні водонасні горизонти підземних вод Запорізької області [8,с.80]

Геологічний індекс водовмісних порід	Кількість прогнозних ресурсів, тис. м ³ /добу	Кількість експлуатаційних запасів, тис. м ³ /добу
Запорізька область	1550,7	302,669
Причорноморський артезіанський басейн	1073,6	120,469
в тому числі:		
Q	-	-
N	693,8	32,208
PG	306,9	41,450
K	72,9	46,811
PR2	-	-
Область тріщинних вод Українського кристалічного щита	477,1	182,20-

в тому числі:		
Q	141,3	70,500
N	4,2	0,700
PG	269,2	87,070
K	41,8	12,800
PR2	20,6	11,130

Гідрогеологічні умови формування ресурсів підземних вод в різних частин області неоднакові. Територія Причорноморського басейну характеризується більш сприятливими умовами і тут кількість попередньо розвіданих підземних вод (ПРПВ) у межах адміністративного району, як правило, наближається або перевищує 100,0 тис. м³/добу. На площі Українського басейну гідрогеологічні умови значно гірші [8,с.80].

В межах Українського басейну тріщинних вод на території Запорізької області виділяються гідрогеологічні басейни другого порядку - Придніпровський басейн тріщинних вод, Приазовський басейн тріщинних вод і Кінсько-Ялинський дрібний артезіанський басейн [8,с.80].

Загальною закономірністю Українського басейну тріщинних вод і Причорноморського артезіанського басейну є приуроченість ґрунтових і міжпластових підземних вод не тільки до окремих стратиграфічних відкладів, а нерідко, і до їхніх комплексів. На Українському кристалічному щиті найбільш важливе значення для господарсько-питного і технічного водопостачання мають підземні води, приурочені до тріщинуватої зони кристалічних порід докембрію та продуктів їх вивітрювання, осадових крейдових, палеогенових, неогенових відкладів, що поширені в знижених ділянках кристалічного масиву (Кінсько-Ялинському дрібному артезіанському басейні) [8].

У Запорізькій області розвідані Азовське, Бердянське, Кирилівське, Лазурне, Мирненське, Молочанське, Мелітопольське, Приазовське родовища питних підземних та мінеральних вод. Питні підземні води Мирненського родовища приурочені до відкладів бучацької світи еоцену. За хімічним складом води сульфатно-хлоридно-гідрокарбонатні натрієві без специфічних компонентів, загальна мінералізація становить 0,67 г/л. Підземні води

Молочанського родовища за складом хлоридно-сульфатно-гідрокарбонатні кальцієво-натрієві, магнієво-кальцієво-натрієві та сульфатно-хлоридно-гідрокарбонатні. Мінералізація 0,6–0,9 г/л. За складом та санітарно-бактеріологічними показниками вода «Молочанська» відповідає вимогам, пред'явленим до природно-столових вод [3,4].

У місті Бердянськ розташовано кілька джерел мінеральних вод. Тут видобувають йодобромні води високої мінералізації, хлоридно-натрієві води середньої мінералізації та мулові сульфідні грязі [1,3]. Родовища тимчасово окуповане.

Мінеральні води, щодо яких встановлено можливість використання у природному стані для внутрішнього застосування, розкрито в середній частині Бердянської коси, на ділянці «Морського курорту «Ореанда», на глибини 48,2–67,0 м (свр. № 2 РЕ). Води маломінералізовані хлоридні магнієво-кальцієво-натрієві без специфічних компонентів та властивостей, нейтральні, холодні [1,с.36]. Хімічний склад мінеральних вод наведено у таблиці 2.

Таблиця 2

Макрокомпонентний склад мінеральних вод свердловини № 2 РЕ

[1,с.36]

Період досліджень	Компоненти, мг/дм ³						Мінералізація, г/дм ³	Формула хімічного складу	рН од рН
	Na ⁺ +K ⁺	Ca ²⁺	Mg ²⁺	Cl ⁻	SO ₄ ²⁻	HCO ₃ ⁻			
2006-2007	734,8-811,3	296,0-332,0	160,5-172,7	1633,0-1757,3	479,6-528,2	244,0-280,6	3,63-3,77	Cl 75-78 SO ₄ 16-18 (Na+K)51-55 Ca23-26 Mg21-23	7,1

В складі мінеральних вод визначено різноманітні компоненти та сполуки. У концентраціях менш за 0,01 мг/дм³ – цинк, кадмій, мідь, у межах 0,01-0,1 мг/дм³ – миш'як, свинець, ванадій, хром. У воді також присутні (в мг/д³): йод – 0,30, бром – 4,16, фтор – 0,16, стронцій – 0,47, залізо закисне – 2,0, метакремнієва кислота – 15,67, вуглець органічний – 3,7, діоксид вуглецю – 44,4-56,8, сірководень – 0,2-0,4 [1,с.36].

Підземні мінеральні води, які розкрито на курорті «Бердянськ» на глибинах більш 100 м, відносяться до високомінералізованих вод та розсолів,

які у природному стані використовуються для зовнішнього застосування. Води пов'язані з неогеновими відкладами – середньосарматськими (інтервал залягання 121,0-144,0 м) та тортон-нижньосарматськими (інтервал залягання 220,0-241,0 м), а також утвореннями крейдової системи (інтервал залягання 554,0-582,0 м. Середньосарматський водоносний горизонт експлуатується на трьох ділянках курорту – санаторію «Азов-3», «Лазурний», «Бердянськ». Води високомінералізовані хлоридні натрієві з вмістом йоду 1,0-7,0 мг/д³, бромю – 14,0- 40,0 мг/дм³, ортоборної кислоти – 10,0-57,0 мг/дм³. Загальна мінералізація вод – 12,2-14,0 г/дм³ [1,с.36].

Водоносний горизонт тортон-нижньосарматських відкладів експлуатується на двох ділянках курорту – санаторію «Бердянськ» та санаторію «Нива». Води відносяться до розсолів хлоридних натрієвих, які містять йод 3,8 – 8,0 мг/дм³, бром – 70,0-99,0 мг/дм³, ортоборну кислоту – 22,362,0 мг/ дм³. Загальна мінералізація розсолів – 37,2- 41,1 г/дм³ [1,с.36].

На Кирилівському родовищі мінеральних вод виведені води зі середньо-верхньосарматських відкладів і з олігоценових відкладів [5,6,7,9].

Води сарматських відкладів за іонним складом хлоридно-натрієві (Cl>90, Na>85 % екв.), середньомінералізовані (від 7 до 9 г/л), з вмістом бромю від 13 до 20 мг/л, йоду 1,2 мг/л, кремнієвої кислоти 2,0–2,6 мг/л, заліза (загального) 0,8-1,8 мг/л. За хімічним складом вони близькі до вод Миргородського і Старо-Руського типів, займаючи проміжне положення між ними за величиною мінералізації (табл. 3). Мінеральні води без смаку, без запаху, без осаду зі слаболужною реакцією (рН 7,2–7,3) [5].

Води олігоценового горизонту за величиною мінералізації (50-52 г/л) є розсолами. За іонним складом розсоли хлоридно-натрієві. З катіонів різко переважають іони натрію, що складає 84,59–99,27%. У різко підлеглий кількості присутні кальцій (2,516-6,09 % екв.), магній (8,75-9,62 % екв.). серед аніонів великий вміст хлору (>98 % екв.). Сульфат-гідрокарбонатіони присутні в кількостях 0,02–0,03 % екв. і 0,21–0,74 % екв. У водах олігоцену вміст бромю досягає бальнеологічних норм (60-100 мг/л) [5,6].

Характеристика родовищ мінеральних вод середньо-верхньосарматського та олігоценового водоносних горизонтів курорту «Кирилівка», складено за [5]

№ св.	Мінералізація води г/л	Формула іонного складу води	Вміст у воді осн. бальнеол. КОМПОН. МГ/Л	pH	Температура води °С
8-К	9	$Mg \frac{Cl\ 96}{(Na + K)\ 77}$ Mg19	—	7,7	15,2
7-К	9	$Mg \frac{Cl\ 96}{(Na + K)\ 77}$ Mg19	—	7,98	15,0
1/1	8	$Mg \frac{Cl\ 94}{(Na + K)\ 77}$ Mg17	Br 59,9 I 12	7,84 7,2	15,0 22,0
10-К	50	$Mg \frac{Cl\ 99}{Na\ 84\ Mg\ 10}$	Br 99 I 15	7,3	22,0

Розсоли олігоценового водоносного горизонту також як і води середньо-верхньосарматських відкладів, відповідно до газових аналізів, проведеним лабораторією УкрНІІГРІ м. Львів у 1986 р., містять спонтанний газ переважно азотно-метанового складу (табл. 3). За фізичними властивостями розсоли прозорі, безбарвні, без запаху, гірко-солоні на смак, за температурою – хлоридні (15 °С).

Мінеральні води Кирилівського родовища використовуються санаторієм «Кирилівка» в лікувальних цілях. На території санаторію «Кирилівка» знаходиться 5 свердловин, з них: 1/1, 7-К, 8-К пробурені на середньо-верхньосарматський водоносний горизонт, свердловини, 10-к, 11-к на олігоценовий водоносний горизонт. Родовище тимчасово окуповане.

Запорізька область володіє значними запасами різних мінеральних вод та лікувальних грязей, які відіграють важливу роль у рекреаційно-лікувальній галузі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабов К.Д., Нікіпелова О.М., Погребний А.П., Солодова Л.Б., Ніколенко С.І. Сучасний стан якості мінеральних лікувальних вод курорту «Бердянськ» Запорізької області. *Water: hygiene and ecology*. № 1-4(2). 2014.

C.35-39.

2. Іванова В.М., Непша О.В. Гідрогеологічні умови формування ресурсів підземних вод Запорізької області. *Меліорація та водокористування – екологічна безпека водних об'єктів*: матеріали науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 29-30 березня 2018 р.). Мелітополь, 2018. С. 59-62.

3. Корисні копалини Запорізької області. URL: <https://insgeo.com.ua/korysni-kopalyny-zaporizkoi-oblasti/> (дата звернення: 5.03.2024)

4. Непша О.В. Гідрогеологічні умови залягання підземних вод Молочанського та Токмацького водозаборів території Запорізької області. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукове сьогодні: перспективи розвитку регіональної науки» (м. Запоріжжя, 17 листопада 2023 р). Запоріжжя-Мелітополь: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2023. С.115-119.

5. Пояснювальна довідка про хід виконання робіт по корегуванню округу та зон санітарної охорони курорту Кирилівка Якимівського району Запорізької області. Запоріжжя: КНВП «ЕКОЦЕНТР», 2004. 27 с.

6. Прохорова Л., Гришко С., Непша О. Підземні води району курорту «Кирилівка»: гідрогеологічні умови залягання, використання та охорона. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том IV: Зміни та синергія в розвитку науки та освіти: колективна монографія* / Наукова редакція: Я. Гжесяк, І. Зимомря, В. Ільницький. Конін-Ужгород-Херсон -Київ: Посвіт, 2020. С.200-219.

7. Прохорова Л.А., Зав'ялова Т.В., Непша О.В. Підземні мінеральні води родовища санаторію «Кирилівка» (Запорізька область). *Нові виміри сучасного світу*: матеріали X Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Мелітополь, 2014. С. 56-59.

8. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Запорізькій області у 2022 році. Запоріжжя, 2023. 181 с.

9. Стецишин М.М., Непша О.В., Шастіна І.В. Природно-рекреаційний

потенціал курорту «Кирилівка» Запорізька область. Збірник тез VII всеукраїнської науково-практичної конференції студентів і молодих учених (Донецьк, 29.03. 2012 р.). Донецьк: ДІСО, 2012. С. 53-54.

Ганжа Ілля Сергійович,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Прохорова Лариса Анатоліївна,
кандидат геологічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

СТЕПАН РУДНИЦЬКИЙ ТА ЙОГО ВПЛИВ НА СТВОРЕННЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЧНОЇ ДУМКИ

Сучасні дослідники шляху становлення української географічної наукової думки неодноразово називали Степана Львовича Рудницького фундатором національної географії і картографії. Саме з появою наукових праць Рудницького з картографії та загальної географії пов'язано етап становлення та подальшого розвитку української географічної науки.

Необхідно відмітити все ж таки, що це не була географія у сучасно-науковому сенсі цього терміну, бо остаточна кристалізація термінологічної бази відбувається у Західній Європі у другій половині XIX ст. з започаткування філософсько-парадигмальної бази розподілення наукового знання на два напрями:

- перший напрям – природничий, фізичний;
- другий напрям – антропогеографічний, географія людини.

Саме з періоду кінця XIX – початок XX ст. географічні дослідження, а найбільш антропогеографічний напрям набуває україноцентричного руху в межах Галичини, де відбувалася структурна побудова української географії від теоретико-фундаментальних засад географічного та картографічного досліджень

до прикладних польових географічних та картографічних експедицій протягом значного відрізка часу з 1902 до 1943 років. Все це відбувалося під керівництвом та безпосереднім науковим вкладом Степана Львовича Рудницького.

Рис. 1. Степан Львович Рудницький

(03.12. 1877 р., Пшемисль, Галичина - 03.11.1937 р., Сандармох, Росія)

Степан Рудницький – засновник наукової географії України, академік Вільної Української Академії Наук (1926); дійсний член Наукового товариства імені Шевченка (Всесвітня українська академічна організація, багатoproфільна академія наук) (з 1901 року); український географ, картограф, педагог, державний діяч, історик, політолог. У 1929 році отримав звання почесного академіка Всеукраїнської Академії Наук. У 1930-х працював в Українській Радянській Енциклопедії і був співзасновником журналу «Вісник природознавства».

Період україноцентричного періоду у географії остаточно зафіксований публікацією у 1910 році у Києві навчального посібника Степана Рудницького

«Коротка географія України. Фізична географія». Як демонстрація більш повного переліку монографій та навчальних посібників з географії для гімназій і системи народних шкіл можна назвати такі праці:

- С. Рудницький. «Коротка географія України. Ч. II. Антропогеографія», 1914;

- С. Рудницький «Ukraina. Land und Volk», 1916;

- С. Рудницький «Україна – наш рідний край», 1917;

- С. Рудницький «Початкова географія для народних шкіл», 1919;

- С. Рудницький «Основи землезнання України», кн. I, 1924;

- С. Рудницький «Основи землезнання України», кн. II, 1926;

Все своє географічне наукове надбання Степан Рудницький, перший з знаних українських географів, присвятив процесу долучення національної географії до контексту європейського загального землезнання, теорії, науковим методологіям та методикам. Цьому сприяло виведення української географічної науки на європейський теоретичний науковий рівень через вчення Рудницького з визначенням трьох ведучих фундаментальних питань:

1. Питання щодо місця географії у системі наук.

Питання приналежності географії до природничої системи наук чи суспільної системи наук завжди було гострим та дискусійним в межах її історичного визнання. Степан Рудницький чітко логічно й послідовно визначає географію як загальну просторову науку про Землю та цілком відносить її саме до системи природничих наук. Розв'язання цього питання мало два вирішення – дуалістичне та моністичне. Одна плеяда географів, спираючись на погляди стародавніх віків, а також на теософський період дохристиянської давньої Греції чи християнський період середньовічної Європі, трактували географію як науку про Людину, її духовний зв'язок з Природою, зв'язок Природи та суспільства. Такий керований антропоцентризм у філософському світогляді потребував розглядати географію дійсно як науку суспільну, гуманітарну. Степан Рудницький відносився до тих, хто ставився до такої точки зору різко негативно.

Соціально-економічна галузь, як окремий важливий напрям на стику XIX і XX ст., все більше відокремлювалася від загальної географічної науки та наближалася до економічної у вигляді просторового розміщення (так звана «штандортна теорія» про найбільш вигідне розміщення промислового підприємства, що використовує сировину у двох різних точках та ринку в третій точці) та має коріння не з географії, а з напряму «описового державознавства», державної статистики. У свою чергу, державна статистика виродилось у галузево-статистичний напрямок, відірваний і від природи, і від людини. Разом з тим, ще від античного географічного знання Птоломея, і набагато пізніше, від XVIII ст. нової історії, у Європі внаслідок науково-технічної революції і затвердження теорії «позитивізму» у філософії формується новий природно-науковий підхід, який на початку XX ст. остаточно перемагає. В той час, як у географії кінця XVIII – початку XX ст. перемагає «природничий» монізм, що і відмічає у свої працях Рудницький, кажучи, що географія майбутнього має бути суто природничою наукою, яка навіть людські справи повинна досліджувати природничими методами.

На той історичний період розвитку соціуму такий погляд був доволі прогресивний та надавав географії широкі можливості різнобічного використання своїх досягнень у суміжних науках про Землю – геології, кліматології, геофізиці, опрацьовувати дослідження об'єктивних природничих закономірностей з подальшим застосуванням нових природничих методів у інші дослідницькі напрямки.

2. Питання щодо об'єкту та предмету географії.

Під час наукової діяльності Степана Рудницького поняття об'єкту і предмету науки не були структуровані окремо, ототожнювалися та використовувався лише термін «предмет». У наш час поняття об'єкту і предмету науки - це різні науково-філософські категорії, які чітко та логічно структурують кожен науку, кожен наукову галузь та дослідження. У свій час Степан Рудницький доклав багато наукових зусиль для визначення цих категорій в межах географії. У своїх працях він стверджує та теоретично-фундаментально

закріплює дуже важливу для теорії і методології географії істину, що Земля як цілісність, та зокрема земна поверхня – це предмет географії. У світі сучасної географії це розуміється як те, що загальним об'єктом географії є Земля, але вона постає спільним об'єктом дослідження для різних наук також – геології, геохімії, геофізики, океанології, астрономії та інших. Відносно конкретного об'єкту вивчення географії, то зараз ним постає географічна оболонка як комплекс тісної взаємодії літосфери, гідросфери, атмосфери, біосфери та соціосфери. Взаємодія найактивніше відбувається на земній поверхні, яка є зберігачем і носієм інформації про взаємодію у минулому. З огляду цього, земна поверхня є нескінченним для наукового пізнання об'єктом географічної науки, що має постійну тенденцію розгортатися у концептуальній поняттєво-категоріальній системі географічної оболонки і який не досліджується більше жодною іншою наукою.

В той же час, звуження розуміння земної поверхні до топографічної поверхні є помилковим. Земна поверхня складне комплексне поняття, яке охоплює геологічну, фізичну, біологічну та суспільну компоненти; матеріальні, енергетичні, інформаційні й духовні складові, а також безліч взаємозв'язків між ними. Степан Рудницький у своїх працях вірно наголошував що специфічною рисою географії є те, що вона ретельно розглядає всі прояви земних просторів та предмети в цих межах не тільки як самих по собі, а у їхніх взаєминах, всебічних загально-земних географічних взаємозв'язках.

3. Питання щодо сутності географічних законів.

До географічних законів Степан Рудницький відносив закони просторового буття явищ і процесів на земній поверхні. Проблема усвідомлення законів у географії була та залишається до цього часу принциповою, неоднозначною та фундаментальною. Це пов'язане з тим, що є перша когорта вчених, яка відстоює позиції що кожна наука має свої закон і друга когорта, коли вчені заперечують існування географічних законів. Степан Рудницький ще на початку ХХ ст. чітко не тільки виявив та описав суть географічних законів, але й виявив та систематизував їх різноманітність. У своїх думках він пов'язував

це з загальною географією, яка має аналізувати надані хорографією дані, абстрагує реальні властивості явищ та предметів від випадкових рис і рухається у розумінні географічних законів від окремих явищ та предметів до загальних понять. Загальна географія, в розумінні Степана Рудницького, об'єднує предмети і явища згідно категорії спорідненості та виявляє їх причинно-наслідкові взаємозв'язки. Якщо (за певних причин) визначаються завжди однакові наслідки, то так пізнається внутрішня співпричетність природних предметів і явищ та географічних законів. При такому теоретично-методологічному погляді загальна географія відкриває закони комплексності, цілісності розвитку земної поверхні і всього, що на ній знаходиться. Степан Рудницький таким чином відстоював тезис, що загальна географія розглядає кожний предмет і явище всебічно, з позиції геологічного аспекту, морфологічного аспекту, динамічного і генетичного аспектів також та відстежує за цими показниками по усій Землі, щоб визначити співвідношення цього конкретного предмета чи явища до Землі та її поверхні, як частини цілісності за природним закони, яким підлягає цей рух.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Академік Степан Рудницький – основоположник української географічної науки: збірник наукових праць / Львівський державний університет ім. І. Франка, Львівський відділ українського географічного товариства, Наукове товариство ім. Шевченка, Комісія географії; відп. ред. О. І. Шаблій. Львів: Львів. держ. ун-т ім. І. Франка, 1994. 136 с.

2. Шевчук С. Н. Академік Степан Рудницький – засновник та лідер наукової школи української географії першої третини ХХ століття. *Східно-європейський науковий журнал (EESJ)*. 2015. № 4. С. 39-42.

Данило,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Прохорова Лариса Анатоліївна,

кандидат геологічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ГЕОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА ЗАПАСІВ ТА ВИДОБУТКУ СІРКИ В УКРАЇНІ

Промислові поклади самородної сірки в Україні виявлені в Передкарпатському крайовому прогині. Просторово і генетично вони пов'язані тільки з гіпсоангідритовим горизонтом тираської світи середнього бадену неогену і сконцентровані у вузькій смузі зчленування Східно-Європейської платформи та її складчастого облямування з Більче-Волицькою зоною, утворюючи Прикарпатський сірчаний басейн (вузька смуга довжиною 500 км, що простежується на території Львівської та Івано-Франківської областей, поширюючись на територію Польщі) [1].

Рудними сірковміщуючими горизонтами є також сульфатно-карбонатні породи верхнього тортону неогену, які утворюють пластоподібні і лінзовидні поклади потужністю від 30,0 до 150,0 м [2].

Промислова сірконосність пов'язана з надгіпсовими тонкокристалічними вапняками ратинського горизонту та залягаючими вище піщано-глинистими відкладами косівської світи, сумарна потужність яких змінюється від 2-3 до 30,0 м. вміст сірки в руді коливається від 17,54 до 31,4 % [2].

За умовами утворення родовища Передкарпатського басейну належать до інфільтраційно-метасоматичного типу.

Відкриття, розвідка і вивчення родовищ Прикарпаття були основними з основоположних чинників у діяльності Львівської ГРЕ. на протязі декількох десятиріч цим підприємством відкритий і розвіданий великий сірчаний басейн, де на глибинах від 14,0 до 885,0 м виявлена ціла низка родовищ, із яких детально розвідані Немирівське, Язівське, Подорожненське, Роздольське. На запасах цих родовищ були побудовані великі підприємства з видобутку і переробки сірки (ВО «Сірка», ДГХП «Сірка») [2] (рис. 1).

Рис. 1. Мінерально-сировинна база сірки в Україні [2]

За обсягом розвіданих запасів Прикарпатський сірчаний басейн посідав одне з провідних місць у світі і перше серед країн СНД за видобутком і експортом сірки. Усі родовища самородної сірки Передкарпатського сірконосного басейну належать до двох типів: вапнякових і глинисто-вапнякових з вмістом сірки 5,0-26,2%. На даний час через складні економічні умови і екологічні обставини, що склалися в останні роки в сіркодобувній галузі, постановами Кабінету Міністрів України видобування сірки на рудниках відкритих гірничих робіт (ВГР) і підземної виплавки (ПВС) припинено [2].

З 2000 року на всіх сірчаних кар'єрах Прикарпатського басейну проводяться тільки необхідні заходи з підтримання об'єктів і систем в екологічно безпечному стані. В основному це осушення колишніх кар'єрів та водовідведення.

Запаси високопроникливих руд в Карпатському регіоні обмежені і тому постає гостра потреба розробки і вдосконалення технології ПВС для слабопроникливих руд, запаси яких доволі значні, особливо в південно-східній частині басейну. Розробка і впровадження ефективних технологій виплавки

сірки із слабопроникливих руд дозволить проводити рентабельний видобуток сірки на Гримнівському, Загайпільському, Шевченківському, Жуківському, Тлумацькому, Великокам'янському та Любовецькому родовищах [2].

Державним балансом запасів корисних копалин України враховується 10 родовищ самородної сірки та 2 об'єкти обліку елементарної сірки в нафтових родовищах (Коханівське, Прокопенківське). Сірка нафтових родовищ вилучається, але через незначний видобуток майже вся втрачається. Промислове значення сірки встановлено також в нафтових родовищах Дніпровсько-Донецької западини (>0,5 %) [2].

Слід зазначити, що у зв'язку з військовим станом, відповідно до Указу Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» від 24.02.2022 № 64/2022 згідно до підпункту 4 пункту 1 Постанови Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 р. №263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем, публічних електронних реєстрів умовах воєнного стану» [4] та з метою відведення загрози національній безпеці, ДНВП «Геоінформ України» тимчасово призупинило доступ публічних реєстрів та баз даних. Тому в своїй роботі ми користуємося статистичними даними за 2018 рік і проводимо відповідний аналіз на кінець 2018 року [2].

Відомості щодо запасів і видобутку сірки в Україні наводяться в таблиці 1.

Таблиця 1

Розподіл запасів і видобутку сірки по адміністративних областях України (руда, тис.т.,_сірка, тис.т) [2, с.123]

Назва області	Кількість родовищ		Запаси на 01.01.2018 р.				Погашення в 2017 р.		
	Всього	у т.ч. що розробляються	Всього		у т.ч. що розробляються		Всього	у тому числі:	
			A+B+C ₁	C ₂	A+B+C ₁	C ₂		видобуток	втрати
ВСЬОГО В УКРАЇНІ	10+2*	1*	$\frac{406934,0}{100205,0}$	$\frac{79680,0}{18487,0}$	$\frac{353,0}{29,0}$	-	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$
сірка нафтових родовищ	2*	1*	$\frac{356,0}{30,0}$	-	$\frac{353,0}{29,0}$	-	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$

сірка самородна	10	-	$\frac{406578,0}{100175,0}$	$\frac{79680,0}{18487,0}$	-	-	-	-	-
Івано-Франківська	4	-	$\frac{125342,0}{33846,0}$	$\frac{49115,0}{11948,0}$	-	-	-	-	-
сірка самородна			$\frac{125342,0}{33846,0}$	$\frac{49115,0}{11948,0}$	-	-	-	-	-
Львівська	6+1*	1*	$\frac{281589,0}{66358,0}$	$\frac{30565,0}{6539,0}$	$\frac{353,0}{29,0}$	-	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$
сірка нафтових родовищ			$\frac{353,0}{29,0}$	-	$\frac{353,0}{29,0}$	-	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$
сірка самородна			$\frac{281236,0}{66329,0}$	$\frac{30565,0}{6539,0}$	-	-	-	-	-
Сумська	1*	-	$\frac{3}{1}$	-	$\frac{3}{1}$	-	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$
сірка нафтових родовищ			$\frac{3}{1}$	-	$\frac{3}{1}$	-	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$	$\frac{0}{0}$

Примітка: * – об’єкти обліку, які входять до складу комплексних родовищ

Родовища сірки також відомі на Керченському півострові, а її прояви – в інших районах країни: на південно-східному продовженні Передкарпатського басейну самородної сірки, в Передкарпатському прогині, північно-східному схилі Львівської западини, Дніпровсько-Донецькій западині, північно-західному схилі Донбасу – в районах, у розрізі яких є сульфатні породи з умістом вуглеводнів (нафти, газу). Основний метод збагачення сірчанних руд флотація, результати якої залежать від умісту глини і бітумів [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Білецький В.С. Сірчані руди. *Велика українська енциклопедія*. URL: [https://vue.gov.ua/Сірчані руди](https://vue.gov.ua/Сірчані_руди) (дата звернення: 21.03.2024).
2. Мінеральні ресурси України. К.: Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2018. 270 с.
3. Мінерально-сировинна база сірки в Україні. Державна геологічна служба України URL: <https://www.geo.gov.ua/> (дата звернення: 15.03.2024)
4. Постанова Кабінету Міністрів України від 12.03.2022 р. №263 «Деякі питання забезпечення функціонування інформаційно-комунікаційних систем,

публічних електронних реєстрів умовах воєнного стану» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/263-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.03.2024)

Голуб Олег Сергійович,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

БОЛОТА ЯК ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ ШАЦЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ПРИРОДНОГО ПАРКУ

Шацький національний природний парк (парк) територіально знаходиться в адміністративних межах Волинської області і займає площу 48977 га., з них болота – 1947,4 га.

Окрім лісів та озер, у Шацькому національному природному парку багато боліт, які є невід’ємною складовою ландшафту Полісся. Їх рекреаційна роль незначна, але вони мають велике наукове значення і, завдяки своїй особливій красі, дуже цікаві для пізнавальних і туристичних поїздок.

На території парку переважають евтрофні або низинні болота, що утворилися в заплавах річок і на міжозерних ділянках. Верхові і перехідні болота зустрічаються рідше і приурочені до міжозерних ділянок [1].

Серед рослинності низинних боліт переважають осока, очерет і рогоз, а рослинність верхових боліт представлена угрупованнями сосни чагарникової та сфагнового моху, пуху та чорниці в ґрунтопокривному ярусі. Також можна зустріти хижу червонокнижну рослину росичку [1].

Найбільшу цінність для озер має здатність боліт утримувати воду в періоди високої води і віддавати її в періоди посухи.

Осушувальні меліорації, проведені в районі Шацьких озер у 60-80-х роках минулого століття, мали негативні наслідки для боліт Шацького національного природного парку. Відновлювальні заходи призвели до значних змін у

природних процесах, зокрема до зменшення площі боліт, зменшення водності озер та загального водозбору.

Тому у 1995 році відповідно до «Програми заходів щодо створення мережі заповідних територій, що охороняються, та ренатуралізації водно-болотних комплексів Полісся» ділянку Шацьких озер було обрано пробним майданчиком для відновлення водно-болотних угідь (постанова Кабінету Міністрів України № 935 від 23.11.95) [4].

Ділянка озера Кримне була обрана модельною ділянкою для практичних дій з ренатуралізації водно-болотних угідь у межах Шацького національного природного парку в рамках проекту №Ренатуралізація водно-болотного комплексу оз. Кримно і оточуючих його боліт та торфовищ». Площа реконструкції тут становила 440 га [4].

Це перший досвід ренатуралізації водно-болотних угідь в Україні. Це стало можливим завдяки фінансовій підтримці німецького благодійного фонду EECONET Action Fund (European Natural Heritage) [4,7].

Другим проектом з ренатуралізації став впроваджений в 2000 році Проект покращення гідрологічного стану озерних комплексів озер Люцимер і Велике Чорне та навколишніх боліт [4]. Влітку 1998 року за кошти райдержадміністрації та Шацького НПП було очищено озеро Люцимер, а у 2000 році – Пулемецьке та Остров'янське озера [7]. Таким чином, значну частину території національного парку повернуто до природного стану, в якому він існував у минулі століття.

Більша частина боліт та прилеглих до них озерно-лісових комплексів входять до заповідної зони парку.

Болото «Втенське лісове» – ботанічний заказник загальнодержавного значення площею 130,5 га; створено в 1980 р. (рис. 1). Це рідкісне сосново-сфагнове болото особливої висоти, в трав'яному ярусі якого зустрічаються журавлина, пухівка піхвова, лохина, багно болотне та інші оліготрофно-болотні види. У центральній частині болота очерет бере участь у формуванні травостою. Моховий покрив складається зі сфагнуму та ін. Основу розвиненого суцільного мохового покриву складають рослини-торфоутворювачі – білі мохи сфагнуми –

магеллановий (*Sphagnum magelanicum* Brid.) і бурий (*S. fuscum* (Schimp.) H. Klinggr.). Болото є джерелом харчування для тетерука [5,6,7].

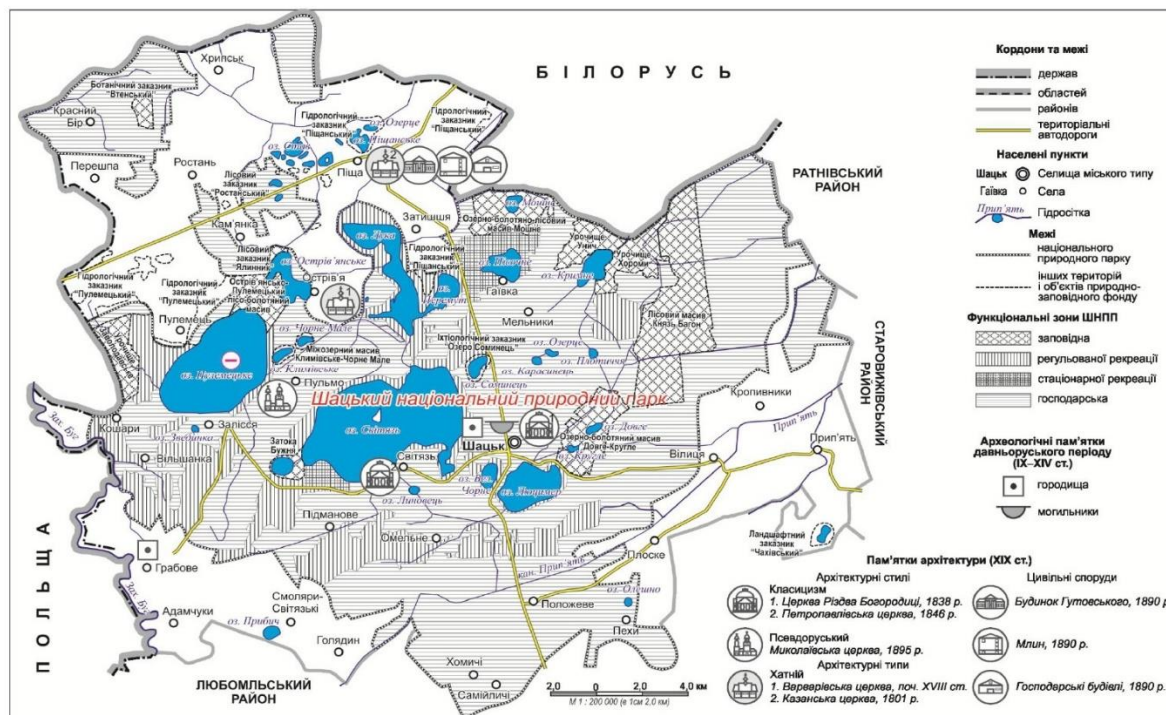

Рис. 1. Природно-антропогенні та історико-культурні рекреаційні ресурси Шацького району [5,с.69]

Озерно-болотний лісовий масив Мошне – площа складає 614,0 га. Масив включає в себе ліс і невеличке евтрофне озеро, береги якого сильно заросли очеретом і рогозом вузьколистим. Потужність водного шару складає всього до 1,5 нижче якого до 12 м знаходиться потужний шар сапропелю. На околицях озера ростуть соснові ліси, які постраждали від меліорації в 70-х роках ХХ століття. В результаті осушувальних меліорацій лісового верхового болота зникли березово-соснові ліси журавлиново-сфагнові угруповання рослин. В цьому масиві лісові ділянки чергуються з невеличкими трав'янистими болотами. Озерно-болотний масив є місцем гніздування чорного лелеки (*Ciconia nigra*) [7].

Озерно-болотний масив Довге-Кругле займає площу у 599,0 га. Представляє собою систему двох проточних озер Довге і Кругле, з'єднаних між собою протокою. Озера оточують болота з чагарниками та травами, на яких росте ряд рідкісних видів рослин, у тому числі занесених до Червоної книги

України. Щороку тут спостерігаються колонії крячка річкового (*Sterna Hirundo*) та крячка чорного (*Chlidonias niger*) [7].

Лісово-болотна ділянка між озерами Остров'янським і Пулемецьким займає площу у 325,0 га. Характеризується унікальним поєднанням лісових ділянок з чагарниками, представлених верболозами, і трав'яними дрібно-осоковими болотами. Лісові масиви представлені березово-вільховими лісами з орляково-чорницевиими, гравілатовими і жіночоппоротевими. Входить до складу гідрологічного заказника «Пулемецький» площею 519,4 га.[5,7]

У формуванні вербових лісів беруть участь берви попеляста, п'ятитичинкова розмаринолиста, пурпура, чорніюча. Також до верб ділянками домішується береза низька [7]. Тут також зростають рідкісні болотяні види трав – локалітети, серед яких меч-трава болотна (*Cladium Mariscus (L.) pohl.*) [2].

До водно-болотних угідь міжнародного значення Шацьких озер (входять межі Шацького національного природного парку), площа яких становить 32850 га, у тому числі 6932 га водойм, 1344 га боліт і торфовищ, 4763 га луків (рис. 2). [3, с.83].

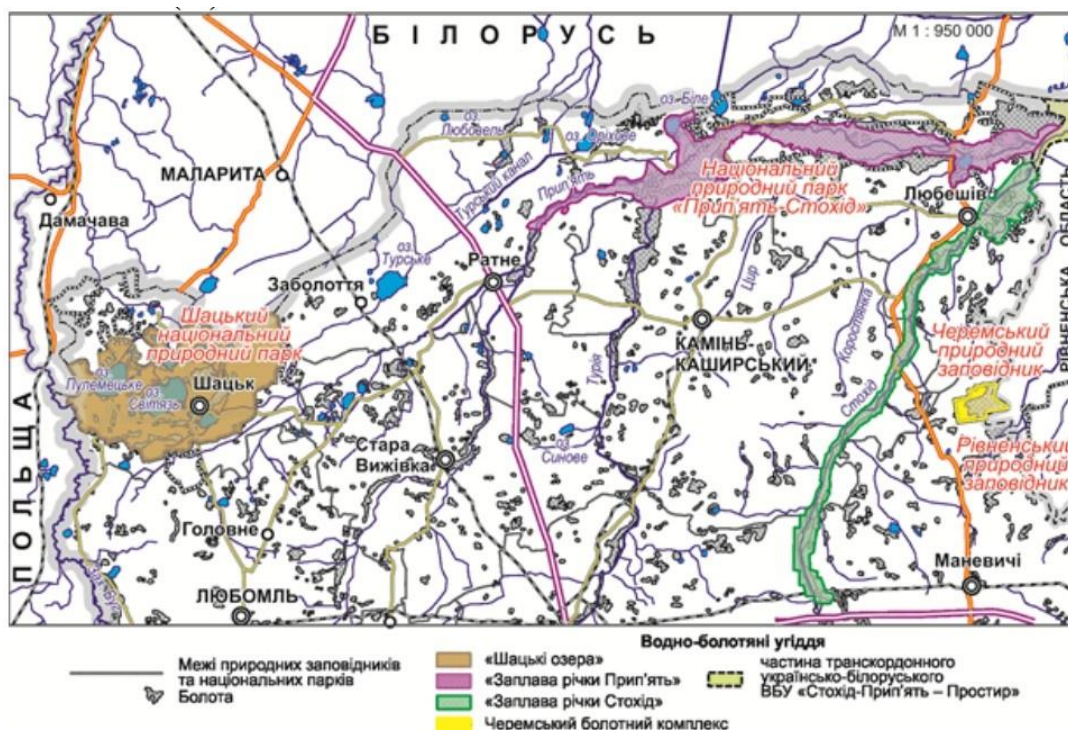

Рис. 2. Водно-болотяні угіддя міжнародного значення у межах Волинської області [3, с.82].

Земля є частиною унікального озерного комплексу, який відіграє дуже важливу роль не лише в охороні фауни та флори боліт, а й як місце гніздування та міграції значної кількості водно-болотних птахів.

Територія Шацького національного природного парку входить до Рамсарського переліку водно-болотних угідь міжнародного значення згідно Резолюції Постійного комітету Бернської конвенції № 4 від 1995, а з 11 липня 2012 року – як складова трilaterального Міжнародного біосферного резервату «Західне Полісся» [4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Григора І.М., Воробйов Є.О., Соломаха В.А. Лісові болота Українського Полісся (походження, динаміка, класифікація рослинності). К.: Фітосоціоцентр, 2005. 415 с.

2. Матейчик В., Яценко П. Про стан збереженості популяції меч-трави болотної (*Cladium Mariscus* (L.) pohl.) у Шацькому національному природному парку Матеріали всеукраїнської наукової конференції «*Стан і біорізноманіття екосистем Шацького національного природного парку та інших природоохоронних територій*», 8-11.09.2022 р. Львів : СПОЛОМ, 2022. С.97-101.

3. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища у Волинській області за 2022 рік. Луцьк: Волинська обласна державна адміністрація; Управління екологія та природних ресурсів, 2023. 154 с. URL: <https://voladm.gov.ua/article/regionalna-dopovid-pro-stan-dovkilliya/>(дата звернення: 11.03.2024)

4. Терещенко Ольга. Природний катаклізм Шацьких озер. URL: https://lb.ua/blog/olha_tereshchenko/447863_prirodniy_kataklizm_shatskih_ozer.htm | (дата звернення: 11.03.2024)

5. Фесюк В. О. Карпюк З. К. Мороз І. А. С Рекреаційний потенціал Шацького району Волинської області. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. В. Зузука. Т. 1. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. № 14. С.56-63.*

6. Фіцайло Т.В., Пашкевич Н.А., Мала Ю.І., Дідух Я.П. Екологічна диференціація біотопів Шацького національного природного парку. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій* : зб. наук. пр. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. № 9. С. 276–283.

7. Шацький національний природний парк URL: <http://shpark.com.ua/>
(дата звернення: 14.03.2024)

Гришко Світлана Вікторівна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЗМІСТОВНИЙ КОМПОНЕНТ ВИРОБНИЧОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ПРАКТИКИ СТУДЕНТІВ СПЕЦІАЛЬНОСТІ 014.07 СЕРЕДНЯ ОСВІТА (ГЕОГРАФІЯ)

Виробнича педагогічна практика є одним з елементів підготовки фахівців у системі вищої педагогічної освіти. Вона розглядається як форма організації навчальної діяльності, що впливає на процес формування професійної компетентності та особистості, і як засіб навчання, що допомагає зорієнтувати знання на комплексне вивчення різних видів діяльності студентів. Виробнича педагогічна практика базується на кількох компонентах: світоглядному, змістовому, діяльнісному та контрольньо-оцінювальному. Світоглядний компонент включає знання з суспільних, гуманітарних та природничих наук. Змістовий компонент відображає сукупність дисциплінарних і педагогічних знань студентів про специфіку педагогічної діяльності та передбачає наявність спеціальних умінь і навичок. Діяльнісний компонент формує взаємовідносини в системі «вчитель – учень», а контрольньо-оцінний є критерієм аналізу роботи колег, викладачів і самого студента [1-4].

Змістовий компонент, як і інші, є системою, що складається з цільового, практичного, технологічного та гностичного блоків. Перший блок відображає функції компонента: освітню, виховну, розвивальну. Другий блок забезпечує

безпосередню участь студентів у педагогічній діяльності. Він закладає основи для розвитку організаційних, пізнавальних, комунікативних, діагностичних та інших умінь здобувачів. Вони виражаються в правильному розподілі часу уроку, організації класу, застосуванні різних методів і прийомів, налагодженні взаємин зі студентами і т.ін. Третій блок орієнтований на оволодіння студентами педагогічними технологіями, вміннями аналізувати навчально-виховний процес і використовувати психолого-педагогічну діагностику в дослідженні особистості і класного колективу. Особлива роль у четвертому блоці належить дисциплінарно-педагогічним предметам. Гносеологічна функція здійснюється через аналіз навчального матеріалу, засобів навчання, інтересів і здібностей учнів; виявлення найскладніших для засвоєння текстів; синтез навчальної та позакласної роботи.

Виробнича педагогічна практика на географічному факультеті студентів спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія) поділяється на два етапи. Перший етап практики є адаптаційно-стимулюючий: студенти знайомляться зі шкільною документацією, асистують та проводять різні типи уроків (переважно традиційні), здійснюють педагогічну та психологічну роботу. Другий етап – проектний: проводяться уроки у старших класах з використанням сучасних технологій, організовуються позакласні заходи, здійснюється науково-дослідницька та методична діяльність. Результати педагогічної практики презентуються на підсумковій конференції, де студенти представляють різні форми педагогічної діяльності: презентація зразків педагогічного досвіду, презентація системи видів, форм і методів контролю та ін. Кожен з етапів педагогічної практики включає періоди організації та ознайомлення, навчання, дослідження, викладання та навчання, звітності та контролю, які характеризуються певними аспектами діяльності та мають різні часові періоди.

Змістовий компонент виробничої педагогічної практики на всіх етапах включає дидактичну, виховну та методичну діяльність. Навчальна діяльність включає ознайомлення з професійним середовищем, адаптацію до умов праці, вивчення системи роботи вчителів-предметників, підготовку, проведення та

аналіз уроків географії.

Виховна діяльність включає вивчення системи виховної роботи класного керівника; оволодіння методикою планування виховної діяльності з класним колективом; підготовку, проведення та аналіз позакласних заходів.

Методична діяльність складається з ознайомлення студентів з навчально-методичною літературою, шкільною документацією, опрацювання дидактичних матеріалів до уроків та позакласних заходів; виконання завдань психолого-педагогічного вивчення учня та класного колективу; написання тематичних звітів з навчально-дослідницької діяльності.

Виробнича педагогічна практика є комплексним видом практичної діяльності, тому змістовий компонент представлений у ній інформаційною, результативною та організаційною частинами. Її успішне проходження передбачає колективні педагогічні зусилля за кількома напрямками, такими як розвиток педагогічної культури студента, створення інформаційно-освітнього середовища в класі, використання методів навчання з регулюванням діяльності студентів, структурування знаннєвого компонента та рефлексивної діяльності. У контекстному навчанні студенти формуються не тільки як фахівці, а й як соціум з аксіологічною та акмеологічною орієнтацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безверхня Г.В. Педагогічна практика: Методичні рекомендації. Умань : УДПУ імені Павла Тичини, 2015. 28 с.
2. Браславська О.В., Макаревич І.М. Сучасні підходи до створення організаційно-педагогічних умов педагогічної практики студентів ВНЗ. *Збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету*. 2014. Ч. 1. С. 52-58.
3. Донченко Л.М., Іванова В.М., Непша О.В., Сапун Т.О. Роль і місце виробничої практики в професійному становленні майбутніх учителів географії. *Інноваційна педагогіка*. 2019. Вип. 11. Т. 1. С. 126-130.
4. Северіна Т. Педагогічна практика в системі особистісного самовдосконалення майбутнього вчителя. *Вісник Інституту розвитку дитини*.

Донець Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,

Арсененко Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,

Худобіна Олена Миколаївна

здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),,

Хомотюк Юрій Павлович,

здобувач 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ ВИКОРИСТАННЯ ГОСПОДАРСЬКОГО ПОТЕНЦІАЛУ ВОЛИНСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Сучасне українське суспільство не зважаючи на військовий стан в країні, дійсно намагається здійснити радикальні зміни, які можуть сприяти впровадженню економічних реформ. Це відкриває шлях до створення сприятливого середовища для розвитку вітчизняних виробництв та формування стійкої, конкурентоспроможної економіки. Ключовими аспектами цього процесу є: створення сприятливого правового та інституційного поля, що передбачає усунення бюрократичних бар'єрів, захист прав власності, забезпечення верховенства права та прозорості у веденні бізнесу; стимулювання інвестицій (залучати вітчизняні й іноземні інвестиції в ключові галузі економіки); підтримка малого та середнього бізнесу (необхідні доступні кредити, податкові пільги та інші стимули); розвиток інфраструктури (сучасна інфраструктура — це основа для розвитку будь-якої економіки); зростання людського капіталу (важливо вкладати в освіту та науку, готувати фахівців, які відповідають сучасним потребам ринку праці); інтеграція в світову економіку (участь України у світових торговельних угодах та співпраця з іншими країнами).

Серед багатьох регіонів України, Волинська область володіє значним економічним потенціалом, який формують підприємства таких галузей промисловості: харчова, машинобудівна, деревообробна та виробництво паперу, виробництво гумової та пластмасової продукції, виробництво меблів, а також металургійна, добувна та хімічна галузі, текстильне виробництво та виробництво одягу тощо.

Зазначимо, що Стратегія розвитку Волинської області до 2027 р. формувалась в довоєнний час і чітко окреслює на сьогодні амбітну мету регіону: створення умов для збалансованого розвитку, що гарантує підвищення якості життя і добробуту населення. Область є інтегрованою у європейський простір як конкурентоспроможний регіон збалансованого модернізаційного розвитку. Ця стратегія ґрунтується на ключових принципах: підвищення рівня життя, збалансований розвиток, модернізація, Європейська інтеграція, добробут, гендерна рівність, збереження та капіталізація потенціалу, динамічний розвиток, міжрегіональна співпраця [6].

Разом з тим, економіка Волині стикається з низкою викликів: висока енерго- та матеріалоємність продукції (це робить її неконкурентоспроможною на світовому ринку); високий ступінь зносу основних засобів (потребує значних інвестицій у модернізацію виробництва); насиченість внутрішнього ринку товарами, що завозяться за заниженою митною вартістю та контрабандним шляхом, що шкодить вітчизняним товаровиробникам; недостатня інноваційна активність підприємств (веде до відставання у використанні нових технологій та зниження конкурентоспроможності).

Проведені дослідження свідчать, що Волинська область має міцний потенціал для розвитку транзиту, зумовлений вигідним географічним положенням. Регіон знаходиться на перетині транспортних коридорів, що пов'язують Європу з Азією; межує з країнами ЄС, що відкриває доступ до європейського ринку; володіє розвиненою мережею автошляхів, залізниць та аеропортів. Однак сьогодні цей потенціал не використовується на повну потужність через низку проблем, наприклад: у сфері вантажних перевезень

(черги на митницях та відсутність інформації про них, що призводить до затримок у доставці вантажів та збільшення витрат для перевізників; відсутність інфраструктури для ефективного обслуговування (місць відстою транспорту, центрів обробки та перевантаження, інфраструктури для ремонту та обслуговування транспорту, оформлення документів, логістичних центрів).

Окрім того, існують проблеми і у сфері пасажирських перевезень: відсутність обладнаних пересадочних пунктів, інфраструктури для обслуговування пасажирів, пасажирських маршрутів на окремих напрямках, єдиного логістичного центру управління перевезеннями. Вирішення цих проблем може бути здійснено шляхом: створення логістично-інформаційного центру, будівництва та модернізації інфраструктури, встановлення нових пасажирських маршрутів, створення єдиного логістичного центру управління перевезеннями [6].

Аграрний сектор області – це потужна галузь, яка відіграє ключову роль у забезпеченні продовольчої безпеки регіону та всієї країни. У сільському господарстві створюється понад 20 % валової доданої вартості регіону. Волинська область є одним з лідерів з виробництва зернових культур, цукру, м'яса, молока та інших продуктів харчування. Це забезпечує жителів регіону свіжими та якісними продуктами харчування. Основу агропромислового комплексу (АПК) Волині складають: близько 1000 агропідприємств (фермерські господарства, сільськогосподарські кооперативи, товариства з обмеженою відповідальністю та інші підприємства); 147 тисяч особистих селянських господарств, які відіграють важливу роль у виробництві продуктів харчування для внутрішнього ринку. Найбільше фермерств утворено у Рожищенській громаді (11 СФГ) і Горохівській ТГ (9 СФГ) [4].

У довоєнний час, у 2021 р. сільське господарство регіону демонструвало динамічне зростання виробництва зернових культур та стабільні показники у тваринництві. Індекс сільськогосподарської продукції складав: 101,0% загалом (порівняно з 2020 роком), 104,3% у підприємствах, 97,2% у господарствах населення. Індекс продукції: 103,3% рослинництва, 95,9% тваринництва.

Виробництво зернових та зернобобових: 1 523,3 тис. тонн (у початково оприбуткованій масі), зростання на 4,0% порівняно з 2020 роком. 48,1 ц/га в середньому з 1 га зібраної площі (на 2,1% більше).

У 2021 р., в регіоні дослідження спостерігалось динамічне зростання виробництва окремих сільськогосподарських культур (кукурудза на зерно: 480,4 тис. тонн (на 17,9% більше, ніж у 2020 р.), цукровий буряк фабричний – 360,7 тис. тонн (на 7,0% більше), ріпак – 157,3 тис. тонн (на 10,5% більше), соя – 98,7 тис. тонн (на 9,0% більше).

Водночас, визначалось і скорочення виробництва: ячменю – 112,0 тис. тонн (на 5,3% менше, ніж у 2020 р.), вівса – 95,7 тис. тонн (на 2,3% менше), культур зернобобових – 5,0 тис. тонн (на 19,5% менше).

Тваринницьке господарство Волині у 2021 р. продемонструвало змішані результати у порівнянні з 2020 р. Виробництво: м'яса – 153,6 тис. тонн (на 5,5% менше), молока – 338,1 тис. тонн (на 4,4% менше), яєць – 207,1 млн штук (на 0,1% менше). Частка господарств населення складала: м'ясо – 32%, молоко – 70%, яйця – 82%. Поголів'я тварин на 1.01.2022 р.: великої рогатої худоби (ВРХ) – 110,8 тис. голів (на 2,9% менше, ніж на 01.01.2021 р.), корови – 71,9 тис. голів (на 4,4% менше), свині — 241,4 тис. голів (на 3,7% менше), овці та кози – 16,9 тис. голів (на 1,8% більше), птиця свійська – 7,4 млн голів (на 7,8% менше). Частка поголів'я у господарствах населення: ВРХ – 61%, корови – 74%, свині – 74%, овці та кози – 91%, птиця свійська – 37% [4].

АПК Волині є одним з визначальних секторів економіки регіону, який демонструє стійке зростання та значний потенціал для подальшого розвитку. Висока питома вага у виробництві продукції сільського господарства України: 3% - це значний показник, який підкреслює важливу роль Волині у забезпеченні продовольчої безпеки країни [5].

Промисловість відіграє ключову роль у розвитку регіону. Створення 15% валової доданої вартості, що свідчить про те, що промисловість є одним з основних двигунів економіки регіону. Більше 70% іноземних інвестицій в область вкладаються саме в промислове виробництво, що підкреслює

інвестиційну привабливість регіону та довіру іноземних інвесторів до його промислового потенціалу. Економічний потенціал Волинської області формують підприємства таких галузей промисловості: харчова промисловість – м'ясопереробна промисловість (ПрАТ «Володимир-Волинський м'ясокомбінат», ТОВ «М'ясний дім «Кузьмич», ТОВ «Розважанський м'ясокомбінат»), молочна промисловість (ПАТ "Нововолинський маслозавод", ТОВ «Волинмолоко», ТОВ «Дубенський молокозавод»), хлібопекарська промисловість (ПАТ «Луцький хлібозавод», ТОВ «Кромберг енд Шуберт Україна», ТОВ «Волинський хлібозавод»), кондитерська промисловість (ПАТ «Волинські ласощі», ТОВ «Луцькцукор», ТОВ «Канті»); машинобудівна промисловість: сільськогосподарське машинобудівництво (ПАТ «Кромберг енд Шуберт Україна», ТОВ «Мотор-Л», ТОВ «Луцький завод технічного скла»), електротехнічна промисловість (ПАТ «Електромашина», ТОВ «Луцький підшипниковий завод», ТОВ «Завод електротехнічних виробів»), приладобудівна промисловість (ПАТ «Волиньприлад», ТОВ «Інтерприбор», ТОВ «Луцький завод напівпровідників»); деревообробна та целюлозно-паперова промисловість: лісозаготівля та деревообробка (ТОВ «Волиньліс», ТОВ «Нововолинський лісозавод», ТОВ «Кромберг енд Шуберт Україна»); целюлозно-паперова промисловість (ПАТ «Розважанський картонно-паперовий комбінат», ТОВ «Луцька картонна фабрика», ТОВ «Володимир-Волинська картонна фабрика»); виробництво гумових та пластмасових виробів (ТОВ «Інтерпак», ТОВ «Волиньпластик», ТОВ «Луцькгума») [1, 2].

Індекс промислової продукції у 2021 р. склав 109,4%, що у порівнянні з 2020 роком свідчить про: зростання у переробній промисловості – 109,6%, виготовленні продукції з деревини – +21,4%, а також паперу та поліграфічних матеріалів – +16,2%, текстильних виробів – +10,9%, і одягу – +7,4%, натомість шкіряне виробництво та машинобудування відповідно – +4,6%, – +4,0%. Обсяг реалізованої промислової продукції склав 43,1 млрд грн. Зростання у всіх основних галузях промисловості свідчить про динамічний розвиток та диверсифікацію промислового сектору Волині [4].

У 2021 році будівельна галузь регіону продемонструвала стійке зростання: обсяг будівельної продукції дорівнює: 3,3 млрд грн., індекс будівельної продукції – 108,4% у порівнянні з 2020 роком; зростання обсягів будівництва: будівель – +9,4%, житлові будівлі – +190% (в 1,9 рази), нежитлові будівлі – 15,2%, будівництво інженерних споруд – +7,2%; структура виробленої будівельної продукції: нове будівництво – 43,7%, ремонт (капітальний та поточний) – 43,8%, реконструкція і технічне переоснащення – 12,5% [3, 4].

У 2021 році автомобільний транспорт Волині продемонстрував динамічне зростання показників перевезень вантажів та пасажирів. Вантажоперевезення: обсяг перевезених вантажів: 5,8 млн тонн, вантажообіг: 2353,4 млн ткм. Відбулося зростання порівняно з 2020 роком: вантажоперевезення: +20,5%, вантажообіг: +13,6%; пасажирські перевезення – пасажирообіг (975,1 млн пас. км), перевезено пасажирів – 43,4 млн осіб; розподіл за видами транспорту: автомобільний транспорт (71,6% пасажирів) та міський електричний транспорт (28,4% пасажирів) [3, 4].

Отже, повномасштабні бойові дії в Україні суттєво вплинули на економіку всіх регіонів країни, і Волинська область не стала винятком. З одного боку, війна призвела до низки негативних наслідків, таких як руйнування інфраструктури, скорочення обсягів виробництва та експорту, зростання безробіття. З іншого боку, створила нові можливості для розвитку економіки Волині. Однією з ключових особливостей воєнного час стало те, що в регіон приїхала велика кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО). Разом з собою ВПО перевезли й свій бізнес, що призвело до релокації багатьох підприємств з інших регіонів України. Як показала практика, релоковані підприємства стали добросовісними інвесторами, які не лише дають роботу місцевим жителям, але й сприяють розвитку економіки області загалом.

Господарський потенціал Волинської області характеризує можливості його розвитку при використанні усього комплексу територіальних ресурсів, особливостей існуючої і перспективної структури господарства, географічного положення з метою підвищення якості життя населення регіону. В наш час

головною умовою розвитку регіону є не створення чи збільшення господарського потенціалу загалом, а використання наявного потенціалу, його збільшення в тих напрямках, які можуть забезпечити соціально-економічну віддачу. В Україні на часі – завдання визначення внутрішніх резервів економічного розвитку регіонів. Важливий засіб виявлення і мобілізації внутрішніх резервів розвитку регіону – оцінка структури і якості наявного господарського потенціалу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волинська обласна державна адміністрація. URL : <https://www.voladm.gov.ua/>
2. Волинь промислова. URL : <https://invest.volyn.ua/ua/Volin-promislova.html>
3. Головне управління Держпродспоживслужби у Волинській області. URL : [https://www.facebook.com/voldpss?_cft__\[0\]=AZUUUijqRd-=-UC%2CP-R](https://www.facebook.com/voldpss?_cft__[0]=AZUUUijqRd-=-UC%2CP-R)
4. Державна служба статистики України. Головне управління статистики у Волинській області. URL : <http://www.lutsk.ukrstat.gov.ua/>
5. Паспорт Волинської області. URL : <https://www.voladm.gov.ua/article/pasport-oblasti/>
6. План заходів на 2021-2023 роки з реалізації Стратегії розвитку Волинської області. URL : <https://voladm.gov.ua/article/plan-zahodiv-na-2021-2023-roki-z-realizaciyi-strategiyi-rozvitku-volinskoyi-oblasti/>

Дорожко Галина Іванівна,
учитель географії
Новенський ЗЗСО Токмацької міської ради
Запорізької області
м. Токмак, Україна

САМОСТІЙНА РОБОТА ЯК ПІЗНАВАЛЬНА ДІЯЛЬНІСТЬ УЧНІВ У НАВЧАННІ ШКІЛЬНОЇ ГЕОГРАФІЇ

Географія є міждисциплінарним та інтегрованим предметом, що охоплює як навколишнє середовище, соціум, так і характер взаємодії між ними,

демографію, етнографію, географію транспорту, туризму, релігій, культури та багато інших напрямів. Сталий розвиток територій країни та світу, глобальні проблеми людства розглядаються в географії, і тому значна роль має відводитися методиці її викладання як предмета, що формує в учнів цілісне уявлення про світ.

Навчання географії в школі має важливе освітнє та виховне значення. Освітнє значення полягає в тому, що географія як навчальний предмет дає учневі географічні знання. Це – знання про Землю, її внутрішню будову, про рельєф, клімат, води, ґрунти, рослинність, про тварин, населення, природні ресурси, світове господарство, про природу та господарство країн, про світовий океан та окремі океани, про свою країну тощо [3].

Завдяки цим знанням можна пояснити з наукового погляду багато природних і суспільних явищ і навчитися орієнтуватися в навколишньому світі. Вони сприяють також розвитку широкого кругозору. Викладання географії дає не тільки географічні знання, а й знання з інших галузей наук, основи яких не вивчають у школі, забезпечує економічну підготовку учнів [3]. Школярі отримують цілісне уявлення про господарство, його галузі, форми організації, природні ресурси та світове господарство.

Від шкільної загальноосвітньої підготовки залежить рівень географічної культури населення, що передбачає елементарні навички географічного мислення. Новітні досягнення географічної науки повільно проникають і в середню освіту, тож як науковці, так і вчителі мають докласти чимало зусиль, щоб підняти викладання шкільної географії до рівня точної, фундаментальної науки.

Гуманізація освіти, відновлення позицій географії призводить до поглиблення вивчення і, як наслідок, підвищення науковості цього предмета та самостійності у вивченні окремих елементів географії. Самостійна робота у вивченні географії в школі слугує виробленню вмінь і навичок учнів, розвитку в них самостійної пізнавальної діяльності та набуттю нових знань.

Аналіз науково-педагогічної літератури [1-2, 4-9], говорить про наступне, самостійна навчальна робота – це керована пізнавальна діяльність учнів, яка

здійснюється учнями за завданням і під контролем учителя у спеціально наданий для цього час. Під час виконання самостійної роботи учні усвідомлено прагнуть досягти поставленої вчителем мети, використовуючи наявні знання, уміння та досвід самостійного виконання завдань. Самостійна робота відіграє винятково важливу роль у формуванні вмінь і навичок у форматі змісту досліджуваної теми уроку. Основною умовою організації самостійної роботи учнів є її керованість і контроль з боку вчителя. У педагогіці теперішнього часу цей вид навчальної діяльності відповідно до цієї умови її організації заведено визначати як керована самостійна робота учнів.

Основними ознаками керованої самостійної роботи учнів є наявність: завдання вчителя, спеціально відведеного часу на уроці для виконання завдання, алгоритму дій учнів щодо виконання завдання, результативність самостійної роботи та необхідність застосування учнями наявних у них знань і вмінь. Результатом самостійної роботи є освітні продукти учнів: висновки, узагальнення, описи, характеристики, повідомлення, реферати, доповіді, схеми, таблиці, графіки, діаграми, типові карти на основі контурних карт, встановлені учнями причинно-наслідкові зв'язки, географічні прогнози, мультимедійні презентації, дослідницькі проекти, географічні кросворди тощо.

Розрізняють два основні види самостійних робіт: типові та творчі. Типові роботи належать до репродуктивного методу навчання (учні діють при цьому в знайомій навчальній ситуації, за зразком і планом). Проблемні, творчі завдання використовуються у складі частково-пошукового та дослідницького методів навчання. Виконання таких завдань вимагає великих зусиль, учні при цьому самостійно здійснюють як пошук рішення, так і саме рішення [7].

Можна виділити такі види самостійних і практичних робіт:

1) роботи з географічною картою (описи за картою, креслення картосхем на класній дошці, роботи з контурною картою тощо);

2) роботи з наочними посібниками (аналіз і опис навчальних картин, уявні мандрівки картинами, різні види порівняння, складання фотомонтажів і тематичних колекційних монтажів, аналіз діапозитивів, діафільмів, навчальних

кінофільмів тощо);

3) роботи зі статистичним матеріалом (порівняння й конкретизація цифр, розбивка цифрових показників на групи, читання таблиць, графіків і діаграм, креслення графіків і діаграм);

4) роботи з підручником і додатковою літературою (складання розгорнутих планів, вибіркоче читання, зіставлення тексту та ілюстративного матеріалу, графічний вираз тексту, складання тез, конспекту, підготовка рефератів, доповідей, повідомлень, робота із запитаннями та завданнями, аналіз ілюстративного матеріалу тощо);

5) практичні роботи на місцевості (зйомка плану місцевості, визначення напрямів, азимутів, висоти і крутизни пагорба, вивчення гірських порід і рельєфу, вивчення водного об'єкта, спостереження за погодою, вивчення населення і населеного пункту тощо) [5].

Організація керованої самостійної роботи учнів визначається дотриманням основних дидактичних принципів, які мають у цьому виді навчальної діяльності свої особливості. Завдання для самостійної роботи, що пропонуються учням, мають складати систему самостійних робіт і мати цілеспрямований характер із конкретною, чітко сформульованою та досяжною метою, а також із певним алгоритмом дій із виконання завдань [1,2,4].

Під час організації керованої самостійної роботи необхідно враховувати різний темп навчальної діяльності учнів, що визначає необхідність диференційованого підходу під час виконання ними завдань самостійної роботи. Ці завдання повинні викликати в учнів пізнавальний інтерес і мати практичну спрямованість.

Самостійні роботи учнів мають бути включені в усі види навчальної діяльності учнів і проводитися ними під час перевірки домашнього завдання, вивчення нового матеріалу, закріплення та повторення вивченого. Виконання домашнього завдання повністю передбачає самостійну пізнавальну діяльність учнів.

Виконання завдань самостійної роботи учнями потребує методично

грамотної управлінської діяльності вчителя. Самостійна робота учнів має яскраво виражену керованість її виконання та контроль з боку вчителя і є винятково важливою у формуванні як загально-дидактичних, так і спеціальних (географічних) умінь учнів.

У контексті проблем, що розглядаються, значення географії велике як унікального шкільного предмета, що охоплює широкий спектр проблем, які взаємодіють, і сприяє усвідомленню учнями взаємозв'язку природничих і суспільних дисциплін, природи і суспільства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бенедюк В., Бойчук Є., Бущук С. Методичні особливості організації самостійної роботи учнів при вивченні географії. *Суспільно-географічні чинники розвитку регіонів* : матеріали IV Міжнар. наук.- практ. Інтернет-конференції (м. Луцьк, 9-10 квітня 2020 р.) / за ред. Ю. М. Барського, С. О. Пугача. Луцьк, 2020. С.129-130/
2. Буряк В. Самостійна робота як вид навчальної діяльності школяра. *Рідна школа*. 2001. № 9. С. 49-52.
3. Гришко С.В., Непша Я.Ю. Освітньо-виховне значення шкільного курсу географії у розвитку всебічно розвиненої особистості. *Географія та туризм: Матеріали III Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди* (26 лютого 2020 р., м. Харків) / за заг. ред. Муромцевої Ю.І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. С.41-45.
4. Долженко М.О., Тімець О.В. Роль самостійної пізнавальної діяльності учнів на уроках географії URL: https://dspace.udpu.edu.ua/bitstream/6789/286/1/Samos_pizn_diyal.pdf 9дата (дата звернення: 03.04.2024)
5. Кобернік С.Г. Практичні та самостійні роботи в шкільних курсах географії: методичний посібник для студентів географічних спеціальностей вищих навчальних закладів. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2012. 201с.
6. Корнеєв В.П., Ламекіна Г.О. Самостійні роботи з загальної географії

у 6 класі. *Рідна школа*. 2003. № 5. С. 36-37.

7. Ламекіна Г.О. Самостійна робота учнів у процесі вивчення географії (експериментальний аспект). *Рідна школа*. 2003. №1. С. 40-42.

8. Топузов О. М., Самойленко В.М., Вішнікіна Л.П. Загальна методика навчання географії: Підручник. В. Київ: ДНВП «Картографія», 2012. 512 с.

9. Філенко Л. І. Самостійна робота учнів у процесі вивчення географії. *Географія*. 2007. № 9 (85). С. 2-7.

Дьячкова Анастасія Василівна,
здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта(Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна.

Гришко Світлана Вікторівна,
кандидат географічних наук, доцент
доцент, завідувачка кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ПРИРОДНІ РЕСУРСИ ТИЛІГУЛЬСЬКОГО ЛИМАНУ ТА ЇХ ЗБЕРЕЖЕННЯ

Узбережжю Тилігульського лиману притаманний багатий ландшафтний різновид: кліфи, хвилеприбійні ніші, бенчі узбережжя, піщані коси та острови, мілководдя й заливні луки, очеретяні зарості, степові і лісові ділянки. Акваторія лиману створює також сприятливі умови для біологічного різноманіття. Флора узбережжя лиману нараховує не менш 650 видів судинних рослин, з яких не менш 70 є домінантами рослинних угруповань, а 22 види занесені в національну та міжнародну Червоні книги. З корисних рослин, що складають цінний генофонд рослинних ресурсів, на узбережжі лиману зафіксовано 140 лікарських видів, 110 медоносних, 103 кормових, 93 харчових, 92 декоративних, 80 олієвмісних, 40 фарбувальних та ін. Ресурси деяких з цих рослин настільки значні, що дозволяють їх заготовляти [1,3].

Цінність рослинного покриву узбережжя Тилігульського лиману полягає в

його репрезентативності для південної степової підзони України, наявності рослинних угруповань, занесених в Зелену книгу України, та видів рослин, занесених в різні охоронні списки міжнародного, державного та місцевого рівня.

Тилігульський лиман характеризується також високим рівнем біологічного багатства фауни. Він є місцем існування 70 % орнітофауни водно-болотних угідь України. В різні сезони року, в період міграцій, гніздування та зимівлі тут зустрічаються приблизно 300 видів птахів, з яких 26 видів занесені в Червону книгу України і 3 види (*Phalacrocorax pygmeus* Pall. – гніздиться; *Haliaeetus albicilla* – перелітний, який зимує; *Rufibrenta ruficollis* Pall. – перелітний) – в Європейський червоний список. Поза гніздового періоду, особливо в період весняної та осінньої міграції, на акваторії лиману, мілководдях й плесах мешкає більше 70 видів водно-болотних птахів [3]. Загальна кількість птахів становить від 2000 до 7000 пар. Кількість птахів, що зимують, становить приблизно 10 000 особин, а перелітають – приблизно 8 000 особин [2].

Враховуючи значення Тилігульського лиману як місця нагулу, гніздування та відпочинку мігруючих птахів, він включений до переліку ІВА-територій, а також в міжнародний список Рамсарської конвенції про захист водно-болотних угідь, як водно-болотне угіддя міжнародного значення, що відіграє важливу роль для існування водоплавних птахів.

На узбережжі лиману мешкає не менш 1500 видів безхребетних тварин. 23 види комах занесені в Червону книгу України, а 2 види (*Sagapedo (Pallas, 1771)*, *Zerynthia polyxena (Denis et Schifermuller, 1775)*) – включені також до Європейського червоного списку. Тут зустрічаються 7 видів амфібій та 7 видів рептилій, 31 вид ссавців, 6 з яких занесені в Червону книгу України [5].

Тилігульський лиман є одним з небагатьох “ветландів”, які зберегли сьогодні природні приморські ландшафти; його екологічна система має унікальні умови для життя тваринного і рослинного світу, акваторія лиману являє собою велику цінність для підтримання біологічної рівноваги регіону.

У водах Тилігульського лиману виявлені 118 видів планктонних мікроводоростей, 51 вид донної рослинності, включаючи багатоклітинні

водорості і квіткові макрофіти, 30 видів мезо- та макрзоопланктону, 46 видів макрзообентосу, 25-30 видів риби [4].

Тилігульський лиман і прилегла територія мають значні рекреаційні ресурси. Унікальний ландшафт узбережжя, багатство флори і фауни акваторії лиману, а також прилеглих територій, сприяють розвитку екологічного («зеленого») туризму й обмеженим напрямкам аматорського рибальства.

Високим балом пляжної привабливості характеризується морська сторона піщаного пересипу, що відокремлює лиман від моря, з її широким піщаним пляжем і прибережним мілководдям, а також ділянки узбережжя лиману розташовані вздовж зовнішнього контуру пересипу, кіс і терас, а також біля підніжжя прилеглих до них активних кліфів. Малі пляжі зустрічаються на вершинах увігнутостей берега та заток, особливо в південній частині лиману. Загалом, лиманні пляжі є невеликими у порівнянні із морськими. Їх ширина не перевищує 5-10 м, а висота зазвичай дорівнює 0,3-0,5 м [1,с.19].

Центральне місце в сучасному туристично-рекреаційному комплексі території морського узбережжя, прилеглої до Тилігульського лиману, займають приморські кліматичні курорти Коблево, Рибаківка, Сичавка. Вони мають у своєму розпорядженні певну кількість туристичних баз відпочинку, кемпінгів та пансіонатів. Курорти профільовані на кліматотерапію в комфортний період року (приблизно 130 днів на рік – з середини травня до середини вересня), оздоровлення хворих з неінфекційними ураженнями легень і верхніх дихальних шляхів та з серцево-судинними захворюваннями. Додатковими факторами рекреації є виноградолікування за спеціальними дієтами для хворих з порушеннями ендокринної системи, спортивне рибальство в Чорному морі й Тилігульському лимані, різні види екологічного туризму на території регіональних ландшафтних парків [1,с.19].

Великий потенціал для розвитку рекреаційної лікувально-оздоровчої діяльності представляють бальнеологічні ресурси Тилігульського лиману. Тут розташоване одне з найбільших в Причорномор'ї родовище мінеральних лікувальних магнезієво-натрієвих мулових грязей, запаси яких сягають 15,8 тис.

м³. Його загальна площа становить 23,2 км². Лікувальні грязі являють собою візуально чорну або темно-сіру масу, що складається з води, мінеральних та органічних інгредієнтів, має тонкодисперсну структуру, однорідність, мазеподібну консистенцію, жирний блиск та запах сірководню. Грязь характеризується об'ємною вагою 1,23-1,31, вмістом води – 62-70 %, сірководню – 0,05-0,07 %, органічних речовин – 1,7-2,1 %, рН – 8,25-8,5. Грязьовий розчин магнієво-натрієвого типу з мінералізацією 13,5-15,6 г/л [2]. Грязі можуть використовуватися для лікування захворювань органів опорно-рухового апарату, нервової системи, гінекологічного профілю та ін.

Для збереження вищевказаних природних ресурсів Тилігульського лиману на його берегах та акваторії створені 2 однойменних регіональних ландшафтних парки в межах Одеської (3973 га суші та 9981 га акваторії лиману) (рис. 1) та Миколаївської (3440,1 га суші та 4755,3 га акваторії лиману) областей, а також заказники місцевого значення: ботанічний «Калинівський» (92 га), орнітологічний «Тилігульський пересип» (390 га), ландшафтні «Каїрівський» (150 га) і «Новомиколаївський» (315 га) – в Одеській області та орнітологічний «Пониззя Тилігульського лиману» (120 га) – в Миколаївській області. Крім цього, на берегах лиману розташовується створений в 1974-1985 рр. орнітологічний заказник загальнодержавного значення «Коса стрілка» (394 га, Одеська область). Ці об'єкти включені до природно-заповідного фонду України [1,6,7].

Рис. 1. Краєвиди регіонального ландшафтного парку «Тилігульський!» (Одеська область) [6, с.102]

Так, у ботанічному заказнику «Калинівський» збереглося понад 20 видів рідкісних та зникаючих рослин, в тому числі занесених до Червоної книги України (голонасінник одеський, ковила волосиста, ряска Буше) та Червоного списку Одеської області (гіацинтік блідий, горицвіт весняний, мигдаль степовий). Орнітологічний заказник «Тилігульський пересип» є місцем сезонних концентрацій та міграції біля 70% видів птахів України, з них до Червоної книги внесені баклан малий, дерихвіст лучний, журавель сірий, орел беркут, орлан білохвіст, пелікан рожевий тощо. Заказник «Коса Стрілка» є не лише місцем нагулу та зимівлі водоплаваючих птахів на прилиманських схилах Тилігульського лиману тут зростають такі види рослин занесених до Червоної книги, як гімносперміум одеський, шафран сітчастий, ряс уцільнений [6, с.101].

До складу регіонального ландшафтного парку «Тилігульський» входить водно-болотне угіддя міжнародного значення «Тилігульський лиман» відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 23.11.1995 № 935 «Про заходи щодо охорони водно-болотних угідь, які мають міжнародне значення» [6, с.101].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Водні ресурси та гідроекологічний стан Тилигульського лиману: Монографія / за ред. Ю.С. Тучковенка, Н.С. Лободи. Одеський державний екологічний університет. Одеса: ТЕС, 2014. 278 с
2. Заболотний В.З., Лисецький Ф.М., Молодецький А.Е. Миколаївська область. Географічний словник-довідник. Миколаїв: ІУУ, 1995. С.100-102, 154.
3. Комплексное использование земель Евразийских степей. (Менеджментплан: Тилигульский региональный парк): Технический отчет 352 (мероприятие 2.2.2 А) по проекту Региональной Программы ТАСИС Европейского Союза EuropeAid/124907/C/SER/Multi/5. 62 с.
4. Северо-западная часть Черного моря: биология и экология: монография / Отв.редакторы Ю.П.Зайцев, Б.Г. Александров, Г.Г. Миничева; Одесский филиал ин-та биологии южных морей НАН Украины. Киев: Наукова думка, 2006. С.422-427.
5. Стан навколишнього природного середовища в Одеській області (2011 р.). Під ред. Лоевой І.Д. Одеса: НДУ УкрНЦЕМ. 2011. С.61-63.
6. Щорічна доповідь про стан навколишнього природного середовища Одеської області у 2022 році. Одеса, 2023. 206 с. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoryng/regionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-seredovyshha-v-ukrayini/> (дата звернення: 12.03.2014)
7. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Миколаївській області у 2022 році. Миколаїв, 2023. 232 с. URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoryng/regionalni-dopovidi-pro-stan-navkolyshnogo-seredovyshha-v-ukrayini/> (дата звернення: 12.03.2014)

Євдокімова Віолета Сергіївна,
учениця 9 класу
Портна Аріанна Анатоліївна
учениця 8 класу
Новенський заклад загальної середньої освіти
Токмацької міської ради Запорізької області
м. Токмак, Україна

Науковий керівник – Дорошко Г. І.,
учитель географії
Новенський заклад загальної середньої освіти
Токмацької міської ради Запорізької області
м. Токмак, Україна

Науковий консультант – Непша О.В.,
старший викладач кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
м. Запоріжжя, Україна

ДОСЛІДЖЕННЯ МЕХАНІЧНОГО СКЛАДУ ҐРУНТІВ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

Дослідження ґрунтів Запорізької області були виконані в рамках проведення II обласного етапу Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна». Напрямок експедиції: Географія рідного краю». На конкурс була подана колективна робота на тему: «Ґрунти Запорізької області: характеристика та сучасні геоекологічні проблеми використання» у листопаді 2023 року. Учасниками експедиції була проведена пошукова, науково-дослідницька робота, збір даних та фактичних матеріалів.

Польові ґрунтові дослідження проводилось у жовтні 2023 року. Зразки ґрунтів відбирались на правому березі річки Дніпро в межах м. Запоріжжя (рис. 1.).

Рис. 1. Відбір зразку ґрунту

Відповідно до ґрунтової карти Запорізької області ґрунтовий зразок відібраний в м. Запоріжжі належить до чорноземів звичайних на лесових породах і утворений на лесових ґрунтоутворних породах [2,4].

Метою наших досліджень – було визначити механічний склад ґрунтів району дослідження.

Механічний (гранулометричний) склад ґрунту – це відносний вміст фракцій твердих частинок (механічних елементів) різної величини [2].

Методи дослідження – метод сухого розтирання ґрунту, метод скачування ґрунту у вологому стані.

Визначення механічного складу ґрунту сухим методом

1. Для визначення механічного складу відібраного зразку ґрунту ми спочатку підсушили його природним способом при кімнатній температурі, так як зразок був вологим. Підсушування ґрунту було необхідне для отримання достовірних результатів.

2. Грудочку ґрунту я роздавила на долоні і втирала пальцем у шкіру. За опором і співвідношенням піщинок та глинистих частинок зробила висновок про

механічний склад.

3. Чим міцніше, твердіше грудочка, чим більше частинок втирається у шкіру, тим «важче» гранулометричний склад ґрунту. За допомогою сухого розтирання добре відрізняється пісок від глинистого піску та супіску (чистий пісок не втирається у долоню, і вона залишається чистою; супісок та глинистий пісок забруднюють долоню дрібними частинками) (табл. 1).

Таблиця 1

Результати визначення гранулометричного складу ґрунту сухим методом

№ зразка	Наявність	
	піщаних часток	глинистих часток
1	Спостерігається слабка шорсткість, тобто це говорить про наявність піщаних частинок У зразку піщаних частинок незначна кількість.	При розтиранні на долоні з'являється відчуття борошністості (глинисті чи тонкопилюваті частки). У зразку переважають глинисті частинки

Висновок: ґрунт за механічним складом важко-суглинковий

Визначення механічного складу ґрунту мокрим методом

1. Невелику кількість ґрунтового матеріалу, приблизно об'ємом столової ложки ми очистили від сторонніх предметів (гілочки, корені, трава та ін.) акуратно розтирли у фарфоровій ступці до однорідної розсипчастої маси та змочили водою до густої в'язкої тістоподібної консистенції.

2. Потім отриману масу скачуємо в кульку діаметром близько 1,5-2 см.

3. Кульку розкачуємо на більш-менш рівній поверхні столу в шнур довжиною близько 5 см рівномірною товщиною близько 4–5 мм.

4. Отриманий шнур акуратно згинаємо в кільце також на рівній поверхні (рис. 3). (Не допускається згинання у кільце пересохлого чи перезволоженого шнура: якщо шнур висох, то необхідно додати небагато води і розкочати матеріал знову, якщо він перезволожений – злегка обдути його для випаровування води з поверхні).

5. За характером розкачування зразка в шнур, його морфології, наявності та кількості шпарунів на ньому ми визначили належність зразка ґрунту який ми відібрали до тієї чи іншої групи гранулометричного складу із таблиці 1.

Рис. 3. Дослідження механічного складу ґрунту мокрим способом

Висновок: механічний склад ґрунту важко-суглинковий

В результаті проведеного дослідження механічного складу ґрунту району дослідження ми отримали однакові результати. Ґрунти в районі дослідження за механічним складом відносяться до важко-суглинкових ґрунтів.

Наша робота зайняла почесне III місце II обласного етапу Всеукраїнської краєзнавчої експедиції учнівської молоді «Моя Батьківщина – Україна».

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Карта ґрунтів Запорізької області. URL: <https://geomap.land.kiev.ua/obl-7.html> (дата звернення: 14.03.2024)
2. Механічний склад ґрунтів. Словник агронома. URL: <https://superagronom.com/slovník-agronoma/mehanichniy-sklad-gruntiv-id20180> (дата звернення: 12.10.2023)
3. Недвига М.В. Лабораторний і польовий практикум з ґрунтознавства. К.: Агропромвидав України, 1999. 240 с.
4. Непша О.В., Непша О.М., Дьячкова А.В. Фізико-хімічні властивості чорноземних ґрунтів на лесових породах території Запорізької області. The II

International Scientific and Practical Conference «Modern issues of practice and theory», January 17-19, London, Great Britain. 2022. P.125-131.

Денис,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Непша О.В.,
старший викладач кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

НЕРУДНІ КОРИСНІ КОПАЛИНИ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ

У межах Запорізької області розвідані та видобуваються різноманітні корисні копалини (рис. 1). За різноманітністю та багатством мінерально-сировинних ресурсів область займає одне з провідних місць в Україні.

Рис. 1. Корисні копалини Запорізької області відносно загальних запасів України, складено за [8,с.78]

Газ. Приазовське газове родовище розташоване у Мелітопольському районі Запорізької області, за 6 км на південь від смт Приазовське і обмежене з південного сходу берегом Азовського моря. У структурному відношенні Приазовське родовище приурочене до Приазовського мегаблоку Українського кристалічного щита. Газоносність Приазовського родовища пов'язана з неогеновою товщею чорних глин з прошарками і лінзами сірих алевролітів, пісків, пісковиків. Поклади газу літологічно обмежені. Мінімальні глибини залягання покрівлі горизонтів становлять 88 і 115 м. Газоносні пласти на півдні родовища виклинюються. Потужність газових покладів – 50–64 м. Найбільші потужності газонасичених колекторів характерні для центральної частини родовища [1,2,3].

Буре вугілля. У межах Запорізької області родовища бурого вугілля зосереджені у північній частині області. Ці родовища належать до Дніпровського буровугільного басейну і є його південним крилом. Західніше м. Оріхів розташоване Оріхівське родовище, а у північно-східній частині Пологівського району знаходиться Санжарівське родовище. Вугілля тут залягає на глибинах від 25 до 50 м та має велику теплотвірну здатність [2].

Апатит. *Новополтавське апатит-рідкіснометалеве родовище* розташоване за 1 км на північ від смт Чернігівка, у Пологівському та

Бердянському районах (рис. 2). Дане родовище є комплексним. Корисною копалиною виступають апатит, руди танталові, руди ніобієві, руд стронцієві, руди рідкісноземельні, руди уранові, фтор, магнетитовий концентрат та карбонатна сировина [2,5,9].

Рис. 2. Оглядова карта родовищ апатиту в Україні [2]

Торф. У області відомо 5 родовищ торфу, що перебувають на обліку ДКЗ України. Геологічні запаси оцінювались у 343 тис. т. Станом на 01.01.2018 р. дані родовища не розробляються [2].

Графіт. Поклади графіту у області приурочені до Темрюцько-Троїцького графітоносного поля. До цього поля відносяться Темрюцьке, Троїцьке та Сачкинське родовища, що розташовані по середній течії р. Берда та в пониззі її приток поблизу с. Миколаївка та за 45 км від м. Бердянськ на межі із Донецькою областю. *Троїцьке родовище* графіту приурочене до Берестівської синкіналі. У геологічній будові родовища беруть участь амфіболові, біотитові, гранат-біотитові гнейси та кальцифіри, що вміщують пласти амфіболових гнейсів з графітом. Середній вміст графіту становить 4,5% [2,5,9].

Пегматити. Єлисеївське пегматитове поле розміщене у межах Салтичанської куполоподібної структури у басейні річки Чокрак та відоме

родовищами Зелена Могила та Балка Великого Табору. Дані родовища приурочені до Чокракського розлому північно-західного простягання. *Родовище Зелена Могила* повністю відпрацьоване, наразі кар'єр частково затоплений. На родовищі було встановлено 15 пегматитових та аплітових жил (потужність найбільших складала до 90 м, довжина сягала до 400 м). На даний час у бортах кар'єру можна спостерігати жили письмового пегматиту потужністю до 5 м, субвертикального залягання. *Родовище Балка Великого Табору* розробляється на польовошпатову сировину для керамічної та скляної промисловості. На родовищі жильні тіла складені переважно пегматитами неяснографічної та графічної структури, меншу роль відіграють пегматити пегматоїдної, зернистої та блокової структур. Розміри найбільшої з жил складають 630 м по довжині, потужністю 40-50 м [2].

Граніти. Найбільш поширеними природними будівельними матеріалами, що видобувають у області є граніти. Тут видобувають сірі (дніпровські) та червоні граніти. Відслонення гранітів зустрічається у багатьох місцях області. Найчастіше зустрічаються дніпровські граніти, який виходить на денну поверхню вздовж річок Дніпро, Конка та Берда. У межах області розробляються великі гранітно-щебеневі родовища – Запорізьке, Янцівське, Салтичанське, Мокрянське, Передаточнінське, Царевоконстантинівське, Стульнівське та Остріківське [2].

Діабази. Поклади діабазів залягають у вигляді потужних дайок, що проривають мігматити, гнейси та інші кристалічні породи Приазовського мегаблоку. Родовища діабазів розташовані по балці Купурун, що впадає у верхів'я долини р. Корсак. Зелено-сірі діабази зустрічаються північніше с. Мар'янівка. Темно-сірі діабази знайдено між с. Зеленівка та с. Юр'ївка. Виходи діабазів можна зустріти також і поблизу гирла р. Чокрак, на правому березі р. Обитічна, на р. Конка та р. Суха Конка [2,9].

Порфірити. Найбільш поширені авгітові та діабазові порфірити. Потужність покладів незначна. Найкращим родовищем у області є дайка, що розташована по руслу р. Бельманка [2,9].

Амфіболіти. Амфіболіти залягають у вигляді лінз по р. Валюхова, по р. Токмак, по р. Юшанли, а також поблизу рр. Обитічна, Кільтиччя та Берда. Великі поклади амфіболітів є у балці Каїнкули, поблизу с. Новоукраїнка [2,9].

Каоліни. Поклади каолінітів зосереджені у центральній частині області. Найбільш якісні каоліни залягають у Пологівському районі (у верхів'ї р. Конка, межуючи із кристалічним масивом; у верхів'ях лівих приток р. Молочна, вздовж західної межі кристалічного масиву та на лівому березі р. Берда). Розробляються родовища каоліну поблизу с. Кінські Роздори у балці Біла та біля м. Пологи [2].

Пологівське родовище каолінів та вогнетривких глин простягається вздовж берегів р. Конки смугою завдовжки 30 км і завширшки близько 5 км. Складається з 10 ділянок. Поклади пластоподібні, пов'язані із неогеновими відкладами, залягають на глибині 3–25 м. Загальна потужність покладів становить від 1,5 до 15 м. [2,10]

Біляївське родовище каоліну знаходиться на північ від м. Вільнянськ. Родовище приурочене до Вільнянської антикліналі Мокромосковського гранітного масиву і пов'язане з продуктами вивітрювання кристалічних порід. На родовищі каолін залягає у вигляді трьох покладів. Станом на серпень 2021 р. родовище не розроблялось [2].

Магнезит. Поблизу с. Веселянка Запорізького району розташований *Веселянський прояв тальк-магнезиту*, який наразі не розробляється. Прояв приурочений до Конкської магнітної аномалії та складений метаморфічними комплексами нижнього архею, перекритими кайнозойськими відкладами. Поклад пластоподібної форми. Талько-магнезити зеленувато-сірі, світло-сірі, щільні, жирні на дотик. Складені вони відповідно із тальку та магнезиту, які приблизно у рівних кількостях входять до складу породи [2].

Глини. У Пологівському районі розробляють родовища глин, придатних для виготовлення черепиці. Всього у області обліковується 45 родовищ глин, придатних для цегельно-черепичної промисловості, з яких розробляють 4. Поблизу хутора Конські Води залягають глини придатні для виготовлення вогнетривкої цегли. Також вогнетривкі глини залягають у смт Розівка, близько

верхів'я р. Мокрі Яли. Біля м. Токмак присутні глини, придатні для гончарного промислу. У області відомо два родовища керамзитової глини – Токмацьке та Веселівське, які на даний час не розробляються [2,5,9].

Піски. Скляні піски видобувають на Буряківському родовищі, піски Малотокмачанського, Білогір'ївського та Омельницького родовищ не розробляються. У області відомі два родовища формувальних пісків, з яких одне розробляється. Поблизу м. Пологи залягають дрібнозернисті чисті кварцові піски. Високоякісні піски видобувають у Пологівському районі та в околицях м. Запоріжжя. Значні запаси пісків є в районі сіл Новоданилівка, Терпіння, Майське, Спаське та міст Молочанськ, Токмак, Мелітополь [2,5,6,9].

Пісковики. Поблизу м. Василівка відомі поклади пісковиків потужністю до 6 м. На південний захід від станції Пологи залягають потужні шари пісковиків, потужністю до 10 м. Також значні запаси виявлені у Пологівському, Бердянському та Мелітопольському районах [2].

Вапняки. На березі р. Дніпро, в районі с. Біленьке розташоване родовище вапняку [2].

Опока. У області відоме *Новосеменівське родовище* опоки, яке наразі не розробляється. Корисна копалина представлена трепелом алевролітовим та опокою крем'янистою [2].

Запорізька область володіє значними запасами різних корисних копалин, які відіграють важливу роль у галузі енергетики, металургії, будівництва та інших промислових секторах. Потенціал цих ресурсів сприяє розвитку економіки та створенню нових робочих місць в регіоні. Подальший розвиток експлуатації та використання цих корисних копалин може сприяти стимулюванню економічного зростання, підвищенню життєвого рівня населення та розвитку інфраструктури області. Однак необхідно враховувати також екологічні аспекти та забезпечити сталі та ефективне використання природних ресурсів для збереження довкілля та забезпечення збалансованого розвитку регіону [2,7].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воронка В.П. Природний газ Приазов'я. *Мелітопольський краєведческий журнал*. №13. 2019. С. 41-47.
2. Корисні копалини Запорізької області. URL: <https://insgeo.com.ua/korysni-kopalyny-zaporizkoi-oblasti/> (дата звернення: 5.03.2024)
3. Крылов Н. В., Даценко Л. Н. К истории изучения и освоения Приазовского газового месторождения. *Проблемы экологии и природопользования: сборник научных трудов пре преподавателей и сотрудников естественно-географического факультета МГПИ*. Мелітополь, 1994. С. 179-183.
4. Мінеральні ресурси України. Київ: Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2021. 270 с.
5. Непша О.В., Марченко О.А., Воронка В.П. Стан використання надр Запорізької області. *Розвиток географічної думки на півдні України: проблеми і пошуки*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Мелітопольського відділу Українського географічного товариства, (27-28 вересня 2006 року). Мелітополь: «Видавництво Мелітополь», 2006. С. 253-256.
6. Непша О.В. Геолого-економічна оцінка ділянки «Спаська-3» родовища будівельних пісків Мелітопольського району Запорізької області. *Наукове сьогодні: стан та перспективи регіональних досліджень* : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 19 травня 2021 р.). Мелітополь, 2021. С. 45-50.
7. Непша О.В., Димитрова Д. М., Мовчан А.О., Шквиря Н.С Стан та використання мінерально-сировинної бази Запорізького регіону. *Actual scientific research in the modern world*. Journal. Pereiaslav, 2023. Issue 1(93). P. 3. С.100-103.
8. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Запорізькій області у 2022 році. Запоріжжя, 2023. 181 с.
9. Фізична географія Запорізької області. Хрестоматія / Даценко Л.М.,

Молодиченко В.В., Воровка В.П. та ін.; Відп. ред. Л.М. Даценко Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.

10. Datsenko L., Hanchuk M., Chebanova Yu., Malyuta S., Mazykina O. Pologivskiy kaolin deposit: geology, mineral and chemical composition, technological properties. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Геологія*. Київ : КНУ ім. Тараса Шевченка, 2022. 2(97). С. 74-84.

Зав'ялова Тетяна Василівна,
старший викладач кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

НАВЧАЛЬНА ПРАКТИКА З ГЕОГРАФІЇ ҐРУНТІВ В СИСТЕМІ ПРАКТИЧНОЇ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ГЕОГРАФІВ

У системі природничих наук про Землю географічні дисципліни формують у студентів-географів природничо-історичний світогляд на природу, географічний підхід до розуміння властивостей окремих її компонентів і чинників, що їх обумовлюють. На початкових етапах географічної освіти одну з провідних ролей відіграє курс «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства з навчальною практикою».

У процесі вивчення цього предмета у студентів-географів закладається фундамент про генезис, будову і властивості ґрунтів – найважливіших компонентів ландшафту. Цьому сприяють суміжні курси із загального землезнавства, геології, геоморфології, картографії та інші, які добре доповнюють загальну концепцію щодо сукупної ролі чинників географічного середовища.

В системі Державних стандартів України, розроблених за участі Інституту ґрунтознавства та агрохімії ім. О. Н. Соколовського, ґрунт визначається як природно-історичне органо-мінеральне тіло, яке утворилося на поверхні земної кори і є осередком найбільшої концентрації поживних речовин, основою життя та розвитку людства завдяки найціннішій своїй властивості – родючості [1,с.23].

В.В. Докучаєв стверджував про те, що ґрунт є дзеркалом ландшафту. Його склад, властивості і ознаки залежить від сучасного комплексу факторів ґрунтоутворення, так і минулого їх стану [4,с.7].

Теоретичний матеріал, вивчений студентами в курсі «Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства з навчальною практикою», закріплюється на практиці під час польових досліджень. На другому курсі під час проведення навчальної практики підкреслюється, що ґрунт – це багатокомпонентна поліфакторна відкрита система.

Навчальна практика з географії ґрунтів ставить за мету показати функціонування ґрунту як складної самостійної підсистеми в системі біогеоценозу і систем вищого рівня. Основним практичним завданням на навчальній практиці є навчання студентів складанню ґрунтових карт, визначенню морфометричних ознак ґрунтів та їхніх властивостей [2].

Найскладнішим моментом у навчальній практиці під час картографування ґрунтового покриву є визначення точки закладання ґрунтових розрізів.

При розміщенні розрізів слід дотримуватися таких правил:

1) Умовно розчленувати територію на топографічній карті на геоморфологічні елементи і приурочити розрізи до окремих елементів рельєфу, розташовуючи їх на більш характерних місцях.

2) Для закладання основного розрізу необхідно вибрати більш і типовіші геоморфологічні елементи, однорідні за рельєфом і рослинністю.

3) Бажано розрізи розміщувати за профілями (вершина схилу, середина і підніжжя), що дасть змогу виявити наявність ерозійних процесів, намитість і гідроморфізм.

4) Для розрізів необхідно обирати місця подалі від доріг, ярів, лісових узлісь, міжгір'їв тощо [3].

Вивчення морфології ґрунтів дає змогу зробити висновки про умови перебігу ґрунтоутворювального процесу, родючість ґрунту і ступінь придатності ґрунту під сільськогосподарські культури. Наприклад, заболоченість і оглеєність ґрунтів як екологічні чинники росту і розвитку рослин, позначаються на

врожайності сільськогосподарських культур. Вивчення гранулометричного складу ґрунтів має важливе значення, тому що від нього залежать усі властивості та режими ґрунту (водний, тепловий, повітряний, поживний режими, фізичні та фізико-механічні властивості).

Одночасно з вивченням ґрунтового покриву місцевості, досліджується рельєф, оскільки на опуклих, крутих і довгих схилах активізуються процеси ерозії ґрунтів. Ерозія змінює також властивості ґрунтів на територіях, які не піддаються їй безпосередньо, бо спричиняє замулення річок, водосховищ, забруднення їх добривами, пестицидами, що вимиваються з полів. На карті оконтурюють осередки еродованих і ерозійно-небезпечних земель, намічають заходи щодо їх усунення.

Підсумком польової практики є ґрунтова карта, що дає уявлення про якісний склад і просторове поширення ґрунтів на тій чи іншій ділянці. Враховується вміння складання ґрунтової карти та її практична значущість.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аріон А.О., Купач Т.Г., Дем'яненко С.О. Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства: Навчально-методичний посібник. К., 2017. 226 с.
2. Зав'ялова Т.В. Практико-орієнтоване навчання студентів-географів під час проходження навчальної практики з географії ґрунтів. Збірник тез II Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції *«II Шкловські читання «Проблеми сучасних природничо-математичних наук та методик їх викладання»*. Глухів, 2020. С. 102.
3. Навчальна практика з географічних дисциплін : навч.-метод. посіб. / А. О. Корнус, О. Г. Корнус, С. І. Сюткін, О. С. Данильченко; за загальною ред. А. О. Корнуса. Суми : СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2018. 100 с.
4. Чорний І.Б. Географія ґрунтів з основами ґрунтознавства: Навчальний посібник. К.: Вища школа, 1995. 240 с.

Віталій,
здобувач 1 курсу (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)

Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Прохорова Лариса Анатоліївна,
кандидат геологічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ПРОБЛЕМАТИКА ГЕОЛОГО-ГЕОМОРФОЛОГІЧНОЇ БУДОВИ ПІВНІЧНО-ЗАХІДНОГО ПРИАЗОВ'Я

Розробка теоретичних проблем геолого-геоморфологічної будови будь-якого об'єкту земної поверхні завжди постає як комплексне сполучення достатньо важких теоретичних та прикладних ключових завдань, що можна сконструювати за наступним алгоритмом:

1. Визначення геологічного часу та ведучих геолого-тектонічних процесів, які послідовно відбувалися на цій території та призвели до формування геологічної бази послідуєчих геоморфологічних проявів;

2. Визначення екзогенних процесів, які продовжили формування геолого-геоморфологічної будови та надали йому завершеного сучасного вигляду;

3. Геолого-розвідувальний пошук нових родовищ корисних копалин різного генезису, які можуть стати основною базою індустріального та/або аграрного розвитку;

4. Дослідження та визначення гідрологічних умов, як пріоритетних ресурсів для геолого-геоморфологічного розвитку та антропогенних перетворень;

5. Науково-геологічне обґрунтування для подальших будівних проектів та інженерне-технічне використання геолого – геоморфологічного природного об'єкту з моделюванням й прогнозуванням впливів та наслідків після закінчення будівного процесу;

6. Визначена та сформована законодавча-нормативна база для охорони геолого-геоморфологічного природного об'єкту з метою раціонального використання природних його компонентів.

Проблемними питання геологічної історії та схеми тектонічної будови Північно-Західне Приазов'я (континентальної частини і узбережжя Азовського моря) займалася плеяда визначних геологів, геоморфологів у достатньо жвавих наукових диспутах, як в минулому столітті так і в нинішньому, що знайшло своє відображення у наукових працях таких наукових діячів: Шпіндлера Й.Б., Андрусова М.І., Візе В.Ю., Карабаснікова М.Н., Сулоєва А.І., Пантелеєва П.Г., Дядченко М.Г., Ткаченко Т.А., Аксьонова А.А., Панова Д.Г., Хрустальова Ю.П., Мамікіної В.А., Щербакова Ф.А. Проблемами вивчення геологічної будови, ресурсно-сировинної бази та перспектив рудоносності Азовського моря з 1964 р. займається відділ морської геології Інституту геологічних наук АН України. Видатний внесок у проблему дослідження геологічної будови, геофізики та геохімії Північно-Західне Приазов'я в межах геологічних досліджень України, у тому числі Азовського моря, зробив академік НАНУ Шнюков Є.Ф. Проблемам геології, стратиграфії, геоморфології морських відкладів Азовського моря та континентальної частини Північно-Західне Приазов'я присвячені значна кількість праці співробітників Інституту геологічних наук НАНУ Гожики П.Ф., Митропольського О.Ю., Шовкопляса В.М., Ємельянова В.О.

У результаті багаторічної наукової діяльності було визначено головні напрямки щодо геолого-геоморфологічного формування та розвитку Північно-Західного Приазов'я. Північно-Західне Приазов'я у тектонічному відношенні належить до Приазовського мегаблоку Українського кристалічного щита, його південного схилу, з прилеглистю до нього вузької смуги Причорноморської та Азово-Кубанської западин. Ця ділянка характеризується глибинною складною тектонічною будовою земної кори.

Системи розривних порушень служать тектонічно-структурними межами виступу докембрійського кристалічного цоколя Північно-Західного Приазов'я з сусідніми западинами. У стратиграфічному розрізі приповерхневої ділянки земної кори регіону чітко визначені дві неоднорідності, що відрізняються регіональними структурними розбіжностями та сформовані у різні геологічні

часові відрізки. Вони виділяються та являють собою два структуровані відокремлені поверхи (знизу догори):

- кристалічний докембрійський фундамент Українського кристалічного щита;
- платформний (осадовий) альпійський чохол, складений мезозой-кайназойськими відкладами.

Кожний поверх також має власні латеральні і вертикальні розбіжностями, неоднорідності у будові з існуванням власних схем геолого-тектонічного районування.

Геоморфологічний рівнинний рельєф Північно-Західного Приазов'я пояснюється міцним зануренням території протягом пізнього кайнозою, що у кінцевому результаті сприяло акумуляції потужних континентальних і морських відкладів (рис. 1). Це призвело до процесу пенипленізації (виположення) рельєфу і подальшому створенню гіпсографічно-слаборозчленованих рівнин, що тягнуться вузькою смугою уздовж Азовського моря.

У північному напрямку від Приазовської западини знаходиться Приазовська височина, яка відповідає виходу Приазовського мегаблоку Українського кристалічного щита в найбільш високих ділянках абсолютними гіпсографічними відмітками 260-324 м, яка геолого-геоморфологічно створена виходами на денну поверхню блокової кристалічної приазовської частини Українського щита. Поверхню Приазовської височини перекриває товща субаеральних відкладів невеликої потужності. Породи докембрійського, нижнього структурного поверху, виходять на земну поверхню в північній частині регіону та занурюються різко на південь, проходячи в межах північно-азовських акумулятивних кіс на глибині від 750 м до 1100 м. Докембрійський фундамент складено дислокованими і магматичними і метаморфічними архей-протерозойськими породами, в основному гранітоїдної генези [3,5].

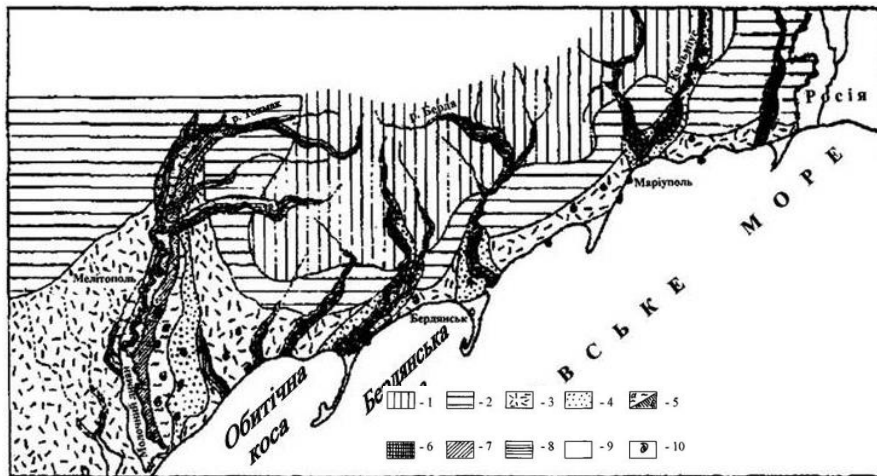

Рис. 1. Геоморфологічна схема Північно-Західного Приазов'я [1]

Умовні позначення: Рівнини: 1 – структурно-денудаційна хвиляста лесова на кристалічній докембрійській основі; 2 – денудаційно-аккумулятивна лесова на неогеновій основі; 3 – пізньопліоценові алювіальні, алювіально-озерні і дельтові VI тераси, перекриті лесовими породами; 4 – ранньоплейстоценові алювіальні і алювіально-дельтові V тераси, перекриті лесовими породами; 5 – середньоплейстоценові IV і III терас перекриті пізньоплейстоценовими лесовими породами: а – алювіальні, б – морські; 6 – нерозчленований комплекс пізньоплейстоценових терас; 7 – пізньоплейстоценові II тераси; 8 – пізньоплейстоценові I тераси; 9 – сучасні заплавні і лиманні тераси, морські коси; 10 – місця зборів палеонтологічних залишків.

Найстарішими, з точки зору геологічного часу, постають малопотужні пачки, лінзи, дрібні останці архейських гнейсів, що які сконцентровані в полі інтенсивного розвитку метаморфізації порід гранітоїдно-магматитового комплексу. Гранітоїдно-магматитовий комплекс являє собою різні за складом магматити (біотитові, піроксен-амфіболові, біотит-амфіболові) та пов'язані з ними граніти. Протерозойські утворення Північно-Західного Приазов'я складають анадольський гранітний, дайково-ефузивний і граніто-сієнітовий комплекси [3].

Дослідження неотектонічних вертикальних рухів земної кори свідчить щодо піднесення оголеної частини Приазовського кристалічного масиву із швидкістю 1,1-3,4 мм/рік. Зону Бердянсько-Мариупольського розлому характеризує якісна зміна руху: територія Азово-Кубанської западини відзначається нестійкими імпульсними рухами переважного опускання зі швидкістю 0,55-1,1 мм/рік [5].

За принципами геолого-геоморфологічного районування територію Північно-Західного Приазов'я було віднесено до Придніпровсько-Приазовської області пластових та денудаційних височин та пластово-аккумулятивних підвищених рівнин (Азовсько-Придніпровська височина) та Причорноморської області пластово-денудаційних та пластово-аккумулятивних низовинних рівнин (Причорноморська низовина) [3].

Геоморфологічно-гідрологічно Приазовська структурно-денудаційна вододільна височина піднята над рівнем моря близько 300 м. Попереочною наскрізною улоговиною вододільна височина поділяється на дві частини - східну і західну. Над помірно-хвилястою поверхнею значно виділяються два значні останці (екзогенні залишки): Могила Бельмак – 325 м над рівнем моря, Могила Токмак – 308 м над рівнем моря. Вододільна височина характеризується формуванням в її межах витоків приазовських річок басейнів Азовського і Чорного морів [2,3].

Густота мережі ерозійного розчленування височини у середньому становить 0,45-0,6 км/км², іноді збільшуючись до 1,1-1,2 км/км². Ерозійне розчленування має диференційовану глибину від 150 м у центрі вододільної височини до 50 м на периферійних ділянках. Значне горизонтальне і вертикальне розчленування території зумовило хвилястість вододільної височини, перекрити сарматськими і понтичними морськими відкладами, породами пліоценової кори вивітрювання та лесової антропогенової формації [3].

Річкові долини приазовських річок басейнів Азовського і Чорного морів вузькі та глибоко врізані (до 50 м), сягаючи до поверхні порід кристалічного фундаменту. Заплавні частини річкових долин складені товщами малопотужних алювіальних відкладів, а руслові ділянки вкриті дресвою та уламками кристалічних порід. Поверхня вододілу ускладнена ерозійно-балковою мережею, при тому деякі яри знаходяться у стані нерозвинутого профілю у зв'язку з високим заляганням кристалічних порід і близьким базисом місцевої ерозії.

Практично на всій території Північно-Західного Приазов'я геолого-геоморфологічний будівний процес супроводжувався поширенням покриву континентальних четвертинних відкладів, які приймають участь у будові всіх геоморфологічних елементів рельєфу регіону дослідження [6].

Приазовська низовина обмежена з півночі виходами кристалічних порід Приазовського масиву та пізньопліоценових морських відкладів, з півдня – басейном Азовського моря. Приазовська низовина являє собою низовинну акумулятивну рівнину на неогеновій основі, майже повсюдно вкриту алювієм еоплейстоценових терас, в межах річкових долин – алювієм голоцену та неоплейстоцену, а на узбережжі Азовського моря залягають морські четвертинні відклади.

Таким чином, формування рельєфу Північно-Західного Приазов'я відбувається під впливом всього переліку ендегенних та екзогенних процесів, спираючись на геолого-геоморфологічну будову.

Вплив ендегенних процесів проявляється у прояві тектонічних вертикальних рухів – негативних і позитивних, та спричиняє умови для формування тектонічних западин та тектонічних підняттяв.

Вплив екзогенних геолого-геоморфологічних процесів на формування рельєфу Північно-Західного Приазов'я спрямовані на вирівнювання (пеніпленізацію) рельєфу в просторово-регіональному плані: в межах низовинних ділянок характерний розвиток акумулятивних процесів, а в межах височинних ділянок переважають ерозійні та денудаційні процеси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Мацуй В.М., Христофорова Т.Ф., Шелкопляс В.Н. Субаэральные отложения Северного Приазовья. К.: Наукова думка, 1981. 152 с.
2. Панченко А.Ю., Тамбовцев Г.В., Непша О.В. Особенности геолого-геоморфологической будови Приазовської низовини та Приазовської височини. *Актуальные научные исследования в современном мире*. Журнал. Переяслав-Хмельницкий, 2019. Вып. 3(47). Ч. 2. С. 95-100.

3. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоecологічний стан: монографія / Даценко Л.М., Молодиченко В.В., Непша О.В. та ін. Мелітополь: Видавництво МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 308 с.

4. Прохорова Л.А., Непша А.В., Иванова В.М. Современные черты рельефа Северо-Западного Приазовья. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Географічні науки*. Херсон, 2018. Вип. 9. С. 169-175.

5. Фізична географія Запорізької області. Хрестоматія / Даценко Л. М., Молодиченко В.В., Воронка В. П. та ін. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.

6. Prokhorova L.A., Grishko S.A., Nepsha O.V., Bilyk I.I. Modern natural conditions of the NorthWestern Pryazovia region as a coastal marine area of Southern Ukraine. *Science, research, development: monografia pokonferencyjna*. № 7. Warszawa: Sp. z.o.o. «Diamond trading tour», 2018. P. 25-27.

Клименко Володимир Миколайович,
учитель географії, спеціаліст вищої категорії, учитель-методист,
Ліцей № 5 Мелітопольської міської ради Запорізької області,
м. Запоріжжя, Україна

ШКІЛЬНА ГЕОГРАФІЯ У 90-ТІ РОКИ ХХ СТОЛІТТЯ В УКРАЇНІ

Мета статті полягає у ретроспективному аналізі шкільної географічної освіти в Україні після отримання нашою державою незалежності у 90-ті рр. ХХ ст. Ці роки стали часом розвитку і становлення шкільної географії в Україні. Ретроспективний аналіз допомагає зважено розглядати сучасні процеси й тенденції шкільної географічної освіти.

На початку 90-х рр. географічна освіта зазнала суттєвих структурних змін. Цей період став переходом від радянської до української національної школи, це був складний період пошуку. В цей час започатковуються перші національні видання, виходять друком підручники, атласи, українські методичні посібники, журнали, газети, хрестоматії, словники, енциклопедії. Наявність вищевказаного

друкованого слова сприяла поліпшенню навчально-виховного процесу в школах. Учителі географії, викладаючи свій предмет, керуються новими програмами та державними стандартами. Відбувається довготривалий, але результативний пошук та відточування методичних прийомів і педагогічної майстерності для удосконалення змісту середньої освіти.

Після розпаду Радянського Союзу в Україні настав новий етап розвитку методики навчання географії, що супроводжувався перебудовою структури і змісту шкільної географії. Затверджено Державний стандарт базової та повної середньої освіти, Концепцію загальної середньої освіти, Концепцію змісту географічної освіти в загальноосвітній школі, нові стандарти середньої й вищої базової освіти з географії, складено нові навчальні плани, програми для 6-10 класів середньої школи [1]. Нові програми з географії створюють у напрямі гуманізації змісту предмета, орієнтації на розвиток особистості учня, інтеграції географічних знань з іншими шкільними дисциплінами, підвищення мотивації навчання, розроблення комп'ютерних програм, електронних підручників.

Шляхи і засоби підвищення якості викладання різноманітні. Серед них перше місце посідають творчі методи: проблемний, евристичний, дослідницький, частково-пошуковий [3]. Багато уваги приділяється пошуку причинно-наслідкових та міжпредметних зв'язків, використанню різноманітних джерел знань. Успішному викладанню географії сприяє раціональний вибір форми навчання учнів: фронтальну роботу поєднують з груповою та індивідуальною. Індивідуальна робота забезпечує диференційований підхід до учнів, дає змогу розвивати різнобічні здібності, задовольняти пізнавальні потреби допитливих дітей.

З'являються перші спроби стандартизації освіти взагалі та географічної зокрема. Перший проєкт стандарту освітньої галузі «Земля» створено 1993 р. У документі зазначено, що наукові знання (основи наук) є важливим, але не єдиним елементом шкільної географії. В її змісті, крім наукових знань про Землю як об'єкт реального світу, повинні бути уявлення про Землю з погляду мистецтва й релігії, а також історично сформовані та усталені норми і правила ставлення

людини до Землі [1].

До 1991 р. географія України викладалась як додаток до загальносоюзної географії. У першій половині 90-х рр. у 8 класі вивчався курс географії країн колишнього СРСР.

У другій половині 90-х рр. географія в середніх закладах освіти вивчалася за двома структурними варіантами. Розподіл курсів і годин було визначено відповідно до базового навчального плану та програм з географії 1996 р. видання. Зміст структурного варіанта залежав від рішення педагогічного колективу конкретної школи, на його вибір впливали особливості регіону, бажання учнів і батьків, рівень матеріально-технічної бази (табл. 1).

Таблиця 1

Зміст шкільного курсу «Географія» у другій половині 90-х рр. ХХ ст. в Україні

Клас	I структурний рівень	II структурний рівень
7 клас	Географія світу	Географія материків і океанів
8 клас	Географія світу	Географія України (Фізична географія України)
9 клас	Географія України	Географія України (Економічна і соціальна географія України)

Курси для 5, 6, 10 класів були однаковими для обох структурних рівнів. Варіативність було ліквідовано у 1999-2000 н.р. на користь дисципліни «Географія України», яка вивчалась у 8-9 класах.

У методиці викладання географії в 90-х роках ХХ століття широко використовувалися листи опорних сигналів (ЛОС) та структурно-логічні схеми (СЛС) В. Шаталова, М. Винокур, О. Скуратовича, Р. Коваленка, проблемно-символічні сигнали (ПСС), проблемно-графічні схеми (ПГС) модельно-символічної технології П. Барабохи.

Серед вимог до уроку вагоме місце посідали розуміння взаємозв'язків між географічними явищами, аналіз причинно-наслідкових зв'язків, господарська

оцінка природних умов і ресурсів, створення проблемних ситуацій і формулювання проблемних питань. Одним із найважливіших принципів побудови уроку географії залишається краєзнавчий.

Засоби навчання географії – це різні види джерел знань, які використовували у навчальному процесі вчителі 90-х рр. з метою формування в учнів відповідних знань, умінь і навичок.

Колекції гірських порід та мінералів, корисних копалин, зразки промислової продукції, гербарії допомагали учням на уроках доторкнутись до натуральних географічних об'єктів.

Об'ємні моделі (глобус, телурій, форми поверхні), метеорологічні вимірювальні прилади; навчальні посібники (підручники, робочі зошити, довідники) результативно виконували роль наочності на уроках.

Картографічні посібники (стінні географічні карти, атласи, контурні карти, картосхеми); площинні ілюстративні посібники (картини, малюнки, фотокартки, діафільми, кінофільми, слайди з ТЗН; телевізор, магнітофон, відеоманітофон, епідіаскоп, діапроектор допомагали учням візуалізувати справжні географічні об'єкти.

Віддамо належне забезпеченню школи навчально-методичним комплексом у 70-80-х рр. (підручники, зошити, атласи, контурні карти, книжки для читання, хрестоматії – для учнів; програми, методичні посібники, дидактичний матеріал, унаочнення тощо – для вчителів). Не можемо оминати увагою і той факт, що тогочасні українські програми й підручники були перекладом російських джерел, оскільки створювались раніше здебільшого московськими авторами та видавцями.

Тривалий час у школах використовувався підручник М.М. Паламарчука «Географія України», що витримав кілька перевидань. М.М. Паламарчук у той час був академіком НАН України, радником інституту географії НАН України.

На початку української незалежності вчителі географії використовували перекладені підручники Т.П. Герасимової, Н.П. Неклюкової, В.А. Коринської, І.В. Душиної, В.П. Дронова, В.Я. Рома, Ю.М. Гладкова, С.Б. Лаврова,

В.П. Максаковського. Ці підручники перевидувались на початку 90-х рр.

Учителі охоче користувались першим виданням енциклопедичного характеру – «Географічною енциклопедією України» (ГЕУ) під редакцією О.М. Маринича, виданою у 1989-1993 рр. у трьох томах, та навчальним посібником «Географія України» Ф.Д. Заставного, виданим у 1994 р.

З проголошенням незалежності України виникла потреба створення підручників з географії національної школи. Авторами підручників з географії для середньої школи стала яскрава плеяда географів, методистів, учених і практиків, а саме: О.Я. Скуратович, А.Й. Сиротенко, П.О. Масляк, П.Г. Шищенко, Р.Р. Коваленко, Л.І. Круглик, В.Ю. Пестушко, Г.Є. Уварова, В.О. Сасихов, Б.О. Чернов, В.Я. Плахута, Б.П. Яценко.

З авторськими колективами успішно співпрацювали видавництва «Просвіта», «Зодіак-Еко», «Абрис», «Освіта», «АртЕк». У 1995 р. у м. Львів під редакцією О.І. Шаблія вийшов друком підручник «Соціально-економічна географія України» для поглибленого вивчення географії України у профільних класах.

Керував шкільною географією в 90-ті рр. О.Я. Скуратович – провідний, головний спеціаліст Міносвіти України, автор підручників, посібників, атласів, автор структурно-логічних схем та опорних сигналів для уроків географії.

У 1994 р. було здійснено першу спробу проведення тестування для одинадцятикласників, де в переліку предметів включено і географію: проводилось ДПА з географії для учнів 9 та 11 класів.

Ще одним нововведенням тих часів у 2000-му році став перехід на 12-ти бальну систему оцінювання.

У 90-ті рр. одним з невідкладних завдань методистів було створення навчально-методичного комплексу з географії. Це був копіткий та довготривалий процес [2]. Практично кожна область створила посібники, робочі зошити шкільного курсу «Рідний край», який було впроваджено у школах у 1991 р., а за рік трансформовано у красзнавчий курс «Географія рідного краю», що замінив «Природознавство» у 5-му класі загальноосвітньої школи.

Авторами посібника «Географія рідного краю: Запорізька область», що був створений у 1997 р., стали вчителі-методисти середньої школи № 14 м. Мелітополь Л.Г. Шилова та В.І. Тимашова.

У 1997 р. також вийшли друком нові атласи для 6-10 класів (упорядник О.Я. Скуратович), а в 1995-1996 рр. – робочі зошити учня «Рідний край. Географія та краєзнавство» 5 клас (Л.М. Булава, В.М. Булига та ін.); «Загальна географія» 6 клас (Л.М. Микитенко); «Географія світу» 7 клас (М.Д. Білоус); «Географія світу» 8 клас (О.Я. Скуратович, В.П. Корнеєв); «Географія України» 8-9 класи (П.О. Масляк, П.Г. Шищенко); «Географія України» 9 клас (В.П. Корнеєв, А.Й. Сиротенко, Б.О. Чернов); «Економічна і соціальна географія світу» 10 клас (Л.М. Микитенко).

Авторським колективом, до якого увійшли П.О. Масляк, Я.Б. Олійник, А.В. Степаненко, у 1996 р. було створено «Словник-довідник учня з економічної і соціальної географії». Це був перший навчальний посібник довідникового характеру, що вийшов друком у незалежній Україні.

Також було надруковано «Хрестоматію з географії України» П.О. Масляка і П.Г. Шищенка, видано посібники для контролю за рівнем засвоєння знань учнями.

Упродовж кількох років друкувалися контурні карти для всіх класів.

Таким чином, учителі України мали можливість використовувати у своїй роботі новий навчально-методичний комплекс, до того ж підготовлений вітчизняними авторами для національної школи. Використання навчально-методичного комплексу давало змогу урізноманітнити методи, форми і засоби навчання географії, підвищити ефективність навчально-виховного процесу в цілому.

У 1992 р. на з'їзді Творчої спілки вчителів України виникла ідея створення Асоціації вчителів географії України (АВГУ). Головою асоціації було обрано Н. Муніч. До складу правління увійшли В. Бойко, Л. Паламарчук, І. Іванова, Н. Чанцева, В. Серебрій, А. Волкова.

Перша конкретна справа АВГУ – видання науково-педагогічного журналу

«Географія в школах України» (1995 р.), який пізніше отримав назву «Географія та основи економіки в школі» (головний редактор – Микола Задорожний); а з 1996 р. виходить газета «Краєзнавство. Географія. Туризм» (головний редактор – В. Серебрій).

На сторінках видань у 90-ті рр. друкувались, ділячись досвідом, М. Пістун, О. Жемеров, С. Коберник, Р. Коваленко, О. Бейдик, В. Корнєєв, В. Загородній, О. Топузов, Н. Бєскова, Н. Синя, Н. Усова, І. Родіонова, Л. Зеленська та ін.

Асоціація вчителів України ініціювала та провела конкурс на найкращий краєзнавчий підручник «Рідний край».

Вагомим внеском у популяризацію професії вчителя-географа у 90-ті рр. стало започаткування та проведення Всеукраїнського конкурсу «Учитель року». Перший конкурс найкращих учителів географії відбувся у м. Чернівці у квітні 1996 р., другий – там само у квітні 1999 р.

Фіналістами I конкурсу стали відомі в усій країні професіонали: В. Місевич, С. Коберник, Л. Козак, А. Євтушенко, Т. Корчук, О. Андрієвський, Т. Рум'янцева; II конкурсу – С. Капіруліна, М. Сорока, Я. Пилипів, Є. Матіяш. Переможець I конкурсу – Г.І. Карп'юк, учителька Морозівської СШ Київської області, II конкурсу – В.В. Фостій, учителька загальноосвітньої школи № 28 м. Чернівці. Переможці отримали звання «Заслужений учитель України».

90-ті рр. багаті на визначні події, які увійшли в історію. Ось найвизначніші з них.

12 жовтня 1992 р. відзначалось 500-річчя відкриття Христофором Колумбом Америки.

6 лютого 1996 р. – знаменна дата в історії української науки. В цей день наша країна стала власницею антарктичної станції, а разом з нею отримала міжнародний статус антарктичної держави.

17 липня 1996 р. відзначалось 150-річчя з дня народження М.М. Миклухо-Маклая. Його внесок в антропогеографію, етнографію, поведінкову географію безцінний. Він є автором близько 160 наукових праць.

У перші роки незалежності Всеукраїнські олімпіади проводились згідно з

нормативами СРСР та УРСР. Визначальним у процедурі проведення олімпіад стало затвердження у 1993 р. «Положення про Всеукраїнські учнівські олімпіади з базових і спеціальних дисциплін, турніри і конкурси-захисти науково-дослідницьких робіт та конкурси фахової майстерності», що у 1995 та 1998 рр. скасовувалось та затверджувалось нове.

На 90-ті рр. припадає проведення XIX-XXVII Всеукраїнських учнівських олімпіад з географії, а у 1998 р. вперше пройшла Всеукраїнська учнівська олімпіада з економіки.

У 90-ті рр. учні незалежної України брали участь у Міжнародних географічних олімпіадах. Перша з них відбулась 1993 р. в м. Лондон, друга – 1995 р. в м. Орландо, штат Флорида, третя – 1997 р. у м. Вашингтон.

У 1996 р. запроваджено курс «Основи економічних знань» в 11 класах, для якого у видавництві «Зодіак-Еко» випущено підручник «Основи економіки», автор – І. Радіонова.

Б. Яценко став автором програми для 11 класу «Географія світового господарства з основами економічних знань».

Автор цієї статті особисто напрацьовував матеріали для викладання цього курсу та впроваджував їх в практику навчання учнів 11 класів економічного профілю.

У часи становлення структури географічних курсів для різних класів А. Сиротенко, академік, наполягав: «...не можна завершувати вивчення географії у школі курсом зарубіжної географії. Необхідно створити підсумковий курс прикладного характеру, який би систематизував знання учнів, отримані за всі роки навчання. Місце цього курсу у навчальному плані 11 класу (1 година на тиждень)» [4]. Ці слова були сказані у 1997 р. І лише у 2019-2020 н.р. у навчальний план 11 класу введено курс географії (рівень стандарту) «Географічний простір Землі», який завершує шкільну географічну освіту. Зауважимо, що профільний рівень вивчення географії було введено в 2011-2012 н.р. для класів географічного та економічного профілів.

Автор цієї статті розпочав свою шкільну педагогічну діяльність на посаді

вчителя географії у 1991 р., тому був свідком та активним учасником усіх змін у розвитку та становленні шкільної географії в Україні. Шкільна географія в 90-х рр. у зв'язку з отриманням Україною незалежності отримала потужний поштовх до розвитку, модернізації, застосування нових форм організації освітнього процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Браславська Оксана. Передмова сучасного стану вітчизняної географічної освіти: історичні аспекти ХХ-ХХІ століття. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2014. № 9. С.201-208.
2. Задорожний Микола. Навчально-методичний комплекс з географії: на шляху до створення. *Географія та основи економіки в школі*. 1997. № 1. С.2.
3. Корнєєв Віктор. Навчально-методичне забезпечення вивчення географії в школі. *Географія та основи економіки в школі*. 1998. № 3. С.19-22.
4. Сиротенко Анатолій. Сучасні проблеми шкільної географії. *Краєзнавство. Географія. Туризм*. 1997. № 4. С.5.
5. Шоробура Інна. Становлення шкільної освіти в Україні (ХІХ-ХХ століття). *Педагогічний альманах*. 2017. Вип. 36. С. 218-223.

Коваль Дмитро Олексійович,
здобувач 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Непша Олександр Вікторович
старший викладач кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЗАБЕЗПЕЧЕНІСТЬ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ РУДНИМИ КОРИСНИМИ КОПАЛИНАМИ

У Запорізькій області розташовано чимало родовищ корисних копалин, які відіграють важливу роль у розвитку промисловості та економіки регіону. У тектонічному відношенні територія Запорізької області належить до двох

великих геоструктурних блоків. Північна частина області розташована у межах Приазовського мегаблоку Українського щита, якій у рельєфі відповідає Приазовська височина, а південна – у межах Причорноморської западини, яка у рельєфі виражена Причорноморською низовиною [1,4].

Таке розташування зумовлює відмінності у просторовому розподілі родовищ корисних копалин. Основна частина родовищ приурочена до північної частини області, де розробляються родовища залізних, марганцевих руд, гранітів, порфіритів тощо. Таке геологічне положення сприяє розвитку гірничо-металургійної промисловості та забезпечує потенціал для подальшого економічного зростання регіону [1,7].

Залізні руди. Білозерський залізорудний район – це група родовищ залізних руд у Запорізькій області на південному схилі Українського кристалічного щита. Відкритий Західноукраїнською геологічною експедицією у 1948 р. До нього входять Південно-Білозерське, Північно-Білозерське та Переверзівське родовища (рис.1). Корисна товща представлена архейськими залізистими кварцитами, потужністю від 60 до 250 м, що простежуються за простяганням на кілька кілометрів і за падінням на понад 1500 м. За мінералогічним складом залізні руди гематит-мартитового типу. Середній вміст заліза у рудах становить 60,6% [1,7].

Рис. 1. Оглядова карта родовищ заліза в Україні [2, с.18]

Приазовський залізорудний район – це група залізорудних родовищ у Запорізькій та Донецькій областях. До району входять Маріупольське, Куксунгурське та Оріхово-Гуляйпільське рудні поля. Корисні товщі представлені залістими кварцитами нижньопротерозойської та верхньоархейської формації. Вміст заліза у рудах коливається від 15 до 34 %. До Куксунгурського рудного поля входять Куксунгурське, Сергіївське, Корсакське, Новоукраїнське та Павлівське родовища. До Оріхово-Гуляйпільського рудного поля входять Гуляйпільське, Васинівське і Северотерсянське родовища [1,4,7].

Марганцеві руди. У області розташоване одне з найбільших родовищ марганцевих руд в Україні та світі – Велико-Токмацьке в Пологівському районі (рис.2). Родовище приурочене до Нікопольського марганцеворудного басейну. Рудні поклади представлені олігоценною товщею, складеною піщано-алевритоглинистими породами, яка залягає на корі вивітрювання кристалічних порід. Рудна речовина представлена жовнами, округлими концентрично-шаруватими утвореннями, кутастими шматками, суцільними прошарками, землістою масою,

які у сумі займають до 50 % товщі. На родовищі виділяються оксидні, оксидно-карбонатні та карбонатні руди, при чому останні переважають [1,2,3,4,7].

Рис. 2 Оглядова карта родовищ марганцю в Україні [2]

Титан, циркон. На території області розташовані два розсіпні райони комплексних циркон-ільменітових розсіпів Української розсіпної провінції: Гуляйпільський та Токмацький. До Гуляйпільського району входять Новомиколаївська група покладів, Ульянівський та Стульнівський поклади. До Токмацького району входять Ногайське, Бердянське та Новопетрівське родовища. На даний момент ці поклади не розробляються [1,7].

Золото. Основним золоторудним об'єктом Запорізької області є Суразьке родовище. Воно розташоване у Бердянському районі. Золоторудна мінералізація приурочена до Сорокинської зелено-кам'яної структури, на перетині розломів північно-західного та північно-східного простягання. Рудовмісна асоціація представлена залізистими кварцитами, metabазальтами, метакоматіітами, метаріодацитами та сланцями. Рудні тіла представлені пластовими тілами

окварцьованих та сульфідизованих метасоматитів у катаклазованих, брекчійованих сланцях, амфіболітах, магнетитових кварцитах [1,6] (рис. 3).

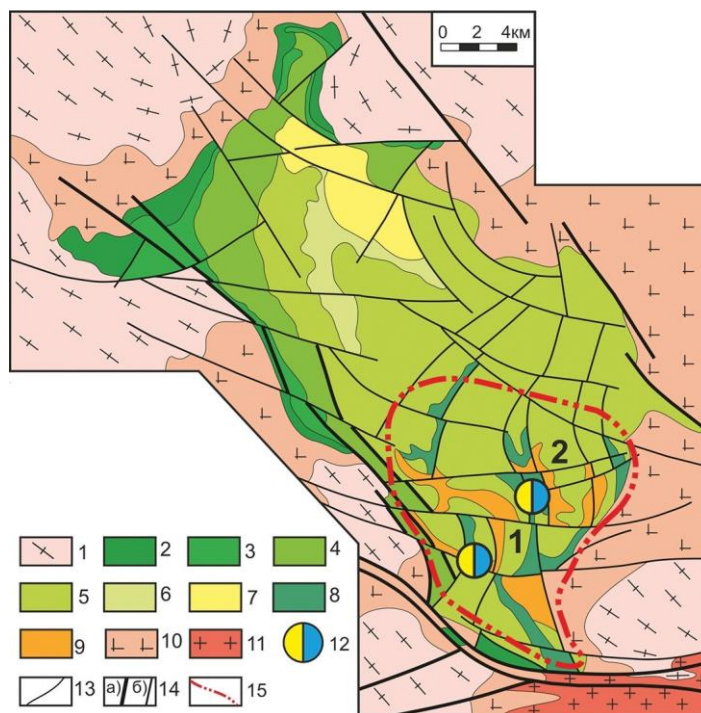

Рис. 3. Геологічна карта Суразької зелено-кам'яної структури [6,с.5]

Умовні позначки: 1 – мігматити, 2 – амфіболіти, 3 – метакоматіїти, 4 – метабазальти, метаосадки, метакоматіїти, залістисті кварцити (BIF); 5 – метабазальти, 6 – метакоматіїти, метабазальти; 7 – метатуфи базальтів, метатуфїти; 8 – метагабродолерити, 9 – метадацити, метаріодацити; 10 – плагіограніти, 11 – граніти, 12 – родовища золота: 1 – Сергіївське і 2 – Балка золота; 13 – геологічні границі, 14 – розломи: а) головні, б) локальні; 15 – межа Солонянського рудного поля

Воно згідно залягають серед вмісних порід, часто приурочені до контактів порід різного складу. Вміст золота на окремих ділянках родовища сягає 10 г/т [1].

Молибден, вольфрам, берилій. Молибденова мінералізація відома на Чернігівському, Салтичанському та Обіточному масивах. Перспективним на виявлення вольфрамої мінералізації у області є Суразьке золоторудне родовище. Рудопрояви берилію у області відомі на родовищі літєвих пегматитів «Балка Крута», а також Єлисеєвському полі керамічних пегматитів [1,7].

Платиноїди, германій. Для ультрабазитів басейну р. Обитічна, Сорокинської зони характерні підвищені вмісти платини та платиноїдів. Прояви германію у Запорізькій області відомі на Гуляйпільському залізорудному родовищі [1].

Тантал, ніобій, літій. Рудопрояв «Крута Балка» розташований у Бердянському районі, на правому березі р. Берда. Основними корисними копалинами на родовищі виступають руди танталу, ніобію, літію, що містяться у пегматитах та руди цезієві, рубідієві та літієві, що містяться у слюдитах і ослюдєнілих породах [1].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Корисні копалини Запорізької області. URL: <https://insgeo.com.ua/korysni-kopalyny-zaporizkoi-oblasti/> (дата звернення: 5.03.2024)
2. Мінеральні ресурси України. Київ: Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2021. 270 с.
3. Непша О.В., Дорожко Г.І. Велико-Токмацьке родовище марганцевих руд (Запорізька область): геологія, історія освоєння, сучасний стан та перспективи розвитку. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів міжнародної науково-практичної інтернет-конференції. Переяслав-Хмельницький. 2016. Вип. 7. С.11-15.
4. Непша О.В., Марченко О.А., Воронка В.П. Стан використання надр Запорізької області. *Розвиток географічної думки на півдні України: проблеми і пошуки*: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої 50-річчю Мелітопольського відділу Українського географічного товариства, (27-28 вересня 2006 року). Мелітополь: «Видавництво Мелітополь», 2006. С. 253-256.
5. Скупий І.О, Федосєєв О.П., Левада О.М. Надрокористування в Запорізькій області в умовах сталого розвитку (на прикладі Васинівського родовища залізних руд). *Географія та туризм*: Матеріали III Всеукраїнської

науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди (26 лютого 2020 р., м. Харків) / за заг. ред. Муромцевої Ю.І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2020. С.55-58.

6. Сукач В.В., Бобров О.Б. Солонянське рудне поле – пріоритетний об'єкт для старту промислового видобутку золота в Україні. *Мінеральні ресурси України*. №3. 2021. С.3-12.

7. Фізична географія Запорізької області. Хрестоматія / Даценко Л.М., Молодиченко В.В., Воровка В.П. та ін.; Відп. ред. Л.М. Даценко Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.

8. Цапенко М.О., Непша О.В. Геолого-економічна оцінка Велико-Токмацького родовища марганцевих руд. *Географія та туризм: Матеріали VII Всеукраїнської науково-практичної Інтернет-конференції Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (28 лютого 2024 р., м. Харків) / за заг. ред. Лоцмана П. І. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2024. С.221-225.*

Кудлай Наталія Михайлівна,
вчителька географії та фінансової грамотності,
спеціаліст вищої категорії, учитель-методист,
Правдинський ліцей Білозерської селищної ради
Херсонського району Херсонської області
смт. Білозерка, Україна

ІНТЕГРАЦІЯ ФІНАНСОВОЇ ГРАМОТНОСТІ НА УРОКАХ ГЕОГРАФІЇ

Фінанси рухають світ у якому ми живемо. Самі собою гроші фактично нічого не варті, але від того у чиїх руках вони знаходяться, залежить, які саме ідеї, задуми, програми будуть реалізовані. Людина, спрямовуючи витрати на особистий чи професійний розвиток, страхування здоров'я та відраховуючи внески на пенсію, має змогу покращити якість свого життя. Кожна людина може стати інвестором, коли відкриває власну справу або вкладає гроші у ту справу, яку вважає перспективною, купуючи акції підприємства. Будучи громадянами ми є часткою держави, і також маємо розуміти, що під нашим контролем повинні бути не тільки сплачені податки, а й їх розподіл. Тільки так можливо навести лад

і в родині, і в економічній сфері суспільства. На думку З.В. Філончук, «впровадження шкільної фінансової освіти дозволяє формувати фінансові компетенції, необхідні у повсякденному економічному житті при виконанні будь-яких економічних ролей. Адже відсутність компетенцій в сфері особистих фінансів призводить до того, що чисельність неграмотних споживачів та інвесторів, а також ненадійних кредиторів поповнюється представниками молодого покоління» [3, с. 61].

Сьогодні фінансова грамотність є однією з ключових компетентностей Нової української школи, що передбачено Законом «Про освіту»; для змісту навчання всіх шкільних предметів актуальним є впровадження наскрізної лінії «Підприємливість і фінансова грамотність».

Одним із важливих напрямків діяльності вчителя є організація навчально-виховного процесу, яка забезпечує формування в учнів життєво важливих умінь і навичок навчання, що сприятиме їх адаптації до активної участі в житті суспільства. Наскрізні змістові лінії є засобом інтеграції ключових і загальних компетентностей навчальної дисципліни, тому їх необхідно враховувати при формуванні шкільного середовища [1], особливо в процесі навчання географії в 9, 10 і 11 класах.

Важливою умовою навчального процесу є формування пізнавального інтересу, який досягається використанням різноманітних методів і методичних прийомів, вибір яких залежить від мети і змісту уроку, рівня підготовки учня, наявні наочні засоби навчання, обраний тип уроку та його структура .

Географія, як навчальний предмет, покликана передавати систему світоглядних уявлень, формувати мислення, навчально-географічну компетентність, економічну, політичну та екологічну культуру тих, хто здобуває освіту.

Загальнодидактичні принципи реалізації «через навчання» полягають у наданні інформації про окремі аспекти сталого розвитку та передбачають формування стійких умінь практичного використання набутих знань. У майбутньому це також означає суттєву зміну ціннісних пріоритетів та світогляду

в бік формування відповідальної, соціально активної, екологічно збалансованої поведінки.

Структурування навчального матеріалу навколо наскрізних змістових ліній формує ядро, яке об'єднує знання в систему, забезпечує їх інтеграцію і, отже, полегшує розуміння навчального матеріалу.

Завдання курсу сучасної географії реалізуються через формування ключових умінь і наскрізних змістових ліній. Мета наскрізних ліній – «сконцентрувати» увагу та зусилля вчителів-предметників, класних керівників і, зрештою, всього педагогічного колективу на досягненні життєво важливої для учня та суспільства мети, висвітлити ключові компетентності.

Компетентнісний підхід до навчання, на відміну від предметно-орієнтованого, передбачає інтеграцію змісту навчальних дисциплін на основі суспільно та особистісно значущих ідей, втілених у сучасній освіті, – ініціативності та підприємливості [2]. Для реалізації цієї ідеї обрано наскрізну змістову лінію «Підприємливість та фінансова грамотність».

Проводячи паралель між географією та фінансовою грамотністю, перш за все, необхідно виділити в освітніх програмах сумісні між собою теми та пропустити їх крізь призму наскрізної змістової лінії «Підприємливість і фінансова грамотність».

Ознайомлення з розділами 4. «Національна економіка та роль держави в її функціонуванні» та 5. «Світова економіка та процеси інтеграції», у яких розкриваються закономірності функціонування національної економіки в цілому, роль уряду. у забезпеченні цієї цілісності та її інструментів впливу на економіку, дозволить зрозуміти та критично оцінити важливість міжнародної економічної інтеграції та особистої участі в ній країн світу, формування торгових відносин України з рештою країн світу. світу на засадах гарантування економічної безпеки національної економіки, конкурентні переваги України на світових ринках сільськогосподарської продукції, сировини, руд і металів: запаси мінеральних ресурсів, місце України в системі міжнародних економічних відносин та необхідність майбутніх змін, переваги та загрози національній

економіці внаслідок глобалізації. Активно-оцінювальний навчальний компонент результатів навчально-пізнавальної діяльності також здійснюється в рамках виконання 8 практичних робіт. Особливою формою, методом і засобом перевірки та оцінювання результатів навчання є практичні роботи. Під час практичної роботи вдосконалюються навички обробки та обробки статистичних даних і фактичних матеріалів, вміння характеризувати і порівнювати економічні явища, виявляти загальноекономічні закономірності, встановлювати зв'язки і залежності, робити висновки, прогнозувати, вдосконалювати графічну грамотність. навички, розвивати логіку. мислення, творчі та підприємницькі здібності, розвивати вміння працювати з різними інформаційними ресурсами [4].

При розкритті наскрізних змістових ліній важливою умовою залишається формування пізнавального інтересу, який досягається використанням різноманітних методичних методів і прийомів. Одним із методів, який я реалізую під час навчання географії, є проблемне навчання з використанням графічних прийомів та «розумних» карт (опорних схем).

Загальноприйнято вважати, що проблемою є не складне питання, а те, що в цьому питанні є протиріччя. Тому в умовах проблемного навчання необхідно систематично створювати проблемні ситуації, формувати вміння бачити протиріччя та формулювати проблему. Яскравим прикладом роботи за цією змістовою лінією є теми «Національне господарство» та «Світове господарство»

1. Робота в групах.

За текстом підручника складіть «інтелектуальну» карту однієї з галузей промисловості.

2. Творча лабораторія (проблемні та творчі завдання). приклад:

– паливно-енергетичних ресурсів на планеті з кожним днем стає все менше.

Але потреби людини в енергії (світло, тепло, паливо) дедалі більше зростають. Запропонуйте свої шляхи вирішення цієї проблеми;

– проблема зменшення природних запасів корисних копалин, які в майбутньому можуть бути вичерпані, поступається екологічній проблемі. Доведіть або спростуйте цю точку зору.

При розкритті цього змістового ряду в темах «Світова промисловість», «Світове сільське господарство» та інших для вивчення географічного тексту включається великий статистичний матеріал, поданий у вигляді таблиць, діаграм, картограм і графіків. , для уточнення вивчених теоретичних положень. Кожен об'єкт має не тільки якісні, а й кількісні характеристики. Тому необхідно навчити учнів розуміти кількісні показники, пояснити, як вони розраховуються, навчити вибирати необхідні, порівнювати дані, наводити їх як докази, робити висновки та узагальнення.

Фінансова грамотність покликана допомогти на практиці підвищити обізнаність про важливість раціонального використання природних ресурсів; мотивує до енергозбереження.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бурим С.Г. Наскрізнi змістовні лінії при викладанні географії URL: <https://naurok.com.ua/prezentaciya-naskrizni-zmistovi-lini-pri-vikladanni-geografi-89670.html> (дата звернення: 11.03.2024)
2. Пужайчерда Л. М. Висвітлюємо впровадження наскрізної лінії «Підприємливість та Фінансова грамотність». *Економіка в школах України (Основа)*. 2018. № 10. С. 5-11.
3. Філончук З. В. Фінансова грамотність учнів як чинник їхньої успішної економічної соціалізації. *Актуальні проблеми психології* : Збірник наукових праць Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України. 2017. Т.І: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія. Вип. 46. С.59-66.
4. Щодо методичних рекомендацій про викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2019/2020 навчальному році. Лист МОН № 1/11-5966 від 01.07.2019. URL: https://www.auc.org.ua/sites/default/files/sectors/u-137/2019_mon_metodychni_rekomendaciyi_27-06.pdf (дата звернення: 11.03.2024)

Лисенко Валерій Іванович,
доктор біологічних наук, професор

професор кафедри екології та інформаційних технологій,
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій
Університету «Україна»
м. Київ, Україна

Сурядна Наталія Миколаївна,
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та інформаційних технологій,
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій
Університету «Україна»
м. Київ, Україна

Бартенєв Олександр Сергійович,
здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 101 Екологія,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

ВПЛИВ ВІЙНИ НА ПРИРОДООХОРОННІ ТЕРИТОРІЇ УКРАЇНИ

Воєнні дії несуть небезпеку життю та здоров'ю громадян та природі України. Відбувається комплексний вплив на всі компоненти довкілля – повітря, ґрунти, води, біорізноманіття, клімат, рельєф територій та все георізноманіття, що призводить до хімічного забруднення, потужного фізичного впливу й безпосереднього знищення всієї м'якої і твердої інфраструктури. Особливо в небезпечному стані перебувають природоохоронні території різного рівня та охоронного статусу (міжнародний, національний, регіональний): біосферні резервати ЮНЕСКО, території Смарагдової мережі, водно-болотні угіддя міжнародного значення, природні заповідники, національні парки та інші території природно-заповідного фонду, а також території цінні для птахів вздовж Дніпра та узбережжя Чорного й Азовського морів, які є частиною Афро-Євразійського міграційного шляху [1].

На сьогодні збудована потужна онлайн-інфраструктура з фіксації злочинів, оцінки збитків і все це постійно потребує аналітичного узагальнення та систематизації, розробки та впровадження подальших шляхів відновлення. Метою роботи є оцінка наслідків впливу війни на природоохоронні території.

Близько 45 % всіх природоохоронних територій, включаючи об'єкти природно-заповідного фонду України потрапили під вплив бойових дій або окупацію. В зоні, з активними бойовими діями знаходиться 100 % популяції 21

виду рослин та 2 видів тварин, які є суперендеміками, тобто зустрічаються на вкрай обмежених площах.

Воєнні дії спричиняють негативний вплив та загибель рідкісних видів тваринного світу, занесених до Червоної книги України, Міжнародного червоного списку, переліків тварин відповідно до міжнародних угод та конвенцій. Таким чином бойові дії можуть призвести до повного вимирання цих видів [2]. За даними Екодозору, та Зої близько 7,5% важливих для природи територій України зазнали помірної або значної шкоди [3-5]. Багато з них були тимчасово окуповані або залишаються такими, і близько 19% екологічно важливих територій все ще перебувають поза контролем. Інші опинилися на лінії фронту протягом різних періодів. Фізичні наслідки близькості до лінії фронту різноманітні. Вони включають пошкодження від вибухової зброї, які можуть включати утворення вирв, знищення рослинності і розсіювання осколків і токсичних складових боєприпасів. Якщо вибухова зброя потрапляє у водойми, водні організми можуть постраждати від акустичного шоку. Пожежі можуть виникати в місцях обстрілів та падіння снарядів.

Станом на кінець 2023 року пожежі уразили 12 000 км² території країни, 75% з них сталися в межах 30 км від лінії фронту. Аналіз показує, що 1650 км² площі, ураженої пожежами в екосистемах, належить до екологічно важливих територій. Вирви і пожежі можуть зробити ландшафти більш вразливими до ерозії та заселення інвазивними видами.

Загалом, у межах природоохоронних територій воєнні дії впливають на природу так само, які і на територіях без охорони. Однак є низка додаткових проблем. Так, ведення бойових дій на територіях природно-заповідного фонду чи безпосередньо поблизу них зазвичай унеможлиблює проведення патрулювань цих територій з боку охорони. А це призводить до підвищення обсягів браконьєрства та інших порушень заповідного режиму. Крім цього, окупанти часто розграбовують будівлі адміністрацій об'єктів ПЗФ і таким чином ще більше ускладнюють діяльність відповідних установ, зокрема охоронну. Популяції диких тварин на заповідних територіях можуть мати нижчі темпи

рості або навіть бути знищеними. Також зупиняється проведення наукових досліджень та моніторингові роботи. Іншою великою проблемою, наприклад для більшості національних парків, є практично повна зупинка туристичної діяльності на час активних військових дій та розмінування території. Що стосується природоохоронних територій міжнародного значення, наприклад Рамсарських водно-болотних угідь та територій Смарагдової мережі, то через відсутність спеціальних адміністрацій вплив на них практично не буде відрізнятися від схожих природних територій без охоронного статусу.

Оскільки війна в Україні триває, багато відомостей про руйнування природоохоронних територій залишаються невідомими. Проте планування відновлення довкілля повинне продовжуватися там, де це можливо. В ідеалі відновлення має націленість на довоєнне повернення природи України. Але виникає питання про можливість покращення, а не просто збереження довоєнного довкілля. Необхідні короткострокові та довгострокові заходи з відновлення, які потребують тісної координації між різними національними та міжнародними суб'єктами, а також чітких та інклюзивних пріоритетів [5].

На сьогодні можемо окреслити основні принципи, на яких базуватиметься розроблення стратегічних планів повоєнної відбудови України, зокрема [2]:

- 1) наскрізність екологічної політики та розвиток країни на засадах Європейського зеленого курсу;
- 2) відновлення має слугувати потребам українців і сприяти сталому розвитку України;
- 3) екологічні стандарти на всіх рівнях формування і реалізації політики у сфері охорони довкілля;
- 4) дотримання європейських екологічних інструментів планування у розбудові України;
- 5) ефективне функціонування і використання цільових/донорських фондів для післявоєнного відновлення і розбудови зеленої економіки.

Задля вирішення наявних проблем необхідно провести ряд горизонтальних реформ, спрямованих на створення прозорого, відкритого, демократичного та

європейсько орієнтованого середовища. Це сприятиме активізації євроінтеграційних процесів в Україні та формуванню сучасних, проєвропейських інституцій, які базуватимуться на принципах прозорості та відкритості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ангурець О., Хазан П., Колесникова К., Кущ М., Чернохова М., Гавранек М. Наслідки для довкілля війни росії проти України. Електронне науково-популярне видання. 2022. 84 с. URL: <https://cleanair.org.ua/wp-content/uploads/2023/03/cleanair.org.ua-war-damages-ua-version-04-low-res.pdf> (Дата звернення 05.04.2024).

2. Кравченко Олена, Богдан Кученко, Ольга Мелень-Забрамна, Соломія Баран, Анатолій Павелко, Альона Варуха. Планування відновлення довкілля. Аналітична записка / [за заг. ред. О. Кравченко]. Львів: Видавництво «Компанія “Манускрипт”», 2022. 108 с. URL: <https://epl.org.ua> (Дата звернення 15.04.2024).

3. Ecodozor. Екологічні наслідки та ризики бойових дій в Україні URL: <https://ecodozor.org/> (Дата звернення 10.04.2024).

4. Екологічний тягар війни: огляд шкоди довкіллю і злочинів російських військ 7 с. URL: <https://epl.org.ua/wp-content/uploads/2022/04/Oglyad-zagrozi604.pdf> (Дата звернення 15.04.2024).

5. War on Ukraine. Zoï Environment Network. URL: <https://zoinet.org/topics/war-on-ukraine/> (Дата звернення 15.04.2024).

Малуєв Микола Миколайович,
здобувач 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта(Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Непша Олександр Вікторович,
старший викладач кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

НАСЛІДКИ АНТРОПОГЕННОГО ВПЛИВУ НА ГЕОЛОГІЧНЕ СЕРЕДОВИЩЕ ЗЕМЛІ

Сучасні технології та технічний рівень дозволяють людині істотно змінити геологічне середовище. Величезні масштаби впливу на природне середовище можна порівняти з геологічними процесами. Обсяг виконаної роботи та зміни, яких зазнає геологічне середовище внаслідок розвитку економіки, дали підстави академіку В. І. Вернадському визнати діяльність людини «величезною геологічною силою».

Приповерхнева частина земної кори є одним із найважливіших компонентів глобальної соціоекосистеми. З одного боку, це мінерально-сировинна база виробничої діяльності, а з іншого – середовище існування всієї господарської діяльності людства [3].

Геологічним середовищем називають гірські породи у верхній частині літосфери, які знаходяться під впливом інженерно-господарської діяльності людини.

З розвитком людського суспільства антропогенний вплив видозмінює природні геологічні процеси, перетворює їх на антропогенні (інженерно-геологічні), що впливають на стан навколишнього середовища.

Геологічне середовище – це складне середовище, з ним прямо або опосередковано пов'язані всі компоненти ландшафту будь-якої частини нашої планети. З одного боку, гірські породи як основний компонент геологічного середовища безпосередньо впливають на ґрунт і рослинність, що на них розвивається, а опосередковано – на тваринний світ та інші компоненти природи. З іншого боку, рельєф, клімат, рослинний і тваринний світ, люди впливають на стан геологічного середовища [2].

В наш час вплив людини на геологічне середовище набув гігантських масштабів і став помітним не лише в окремих регіонах, а й у глобальному масштабі по всій планеті. Серед екзогенних процесів, які зазвичай узагальнюють під назвою антропогенний або техногенез. Науковий термін «техногенез» був запропонований в 1937 році академіком А.Е. Ферсмана під час вивчення рудних

родовищ [4]. Загалом, на думку В.І. Вернадського, це процеси зміни складу і будови верхньої частини земної кори, насамперед природних комплексів на її поверхні, під впливом діяльності людини [5]. За своїм масштабом і важливістю геологічну діяльність людини сьогодні можна порівняти з будь-яким з екзогенних процесів.

В антропогенному геологічному процесі спостерігаються чотири напрямки фізичних, фізико-хімічних і, нарешті, геологічних перетворень, а при будь-якому екзогенному процесі, характерному для зони гіпергенезу:

- руйнування первинної речовини земної кори, подрібнення матеріалу;
- рух продуктів деструкції (транспорт) та їх розсіювання (дисоціація);
- утворення нових порід;
- зміни хімічного складу підземних вод і порушення на локальному рівні гідрохімічного районування [1].

Але під впливом людини ці процеси протікають набагато швидше і іноді мають більший масштаб, ніж природні перетворення. Так, руйнування земної кори відбувається внаслідок видобутку корисних копалин, різноманітних будівельних і вибухових робіт тощо. З метою переробки для господарських потреб людства порушується структура гірських порід, умови їх залягання та масивність.

Гірські породи, що видобуваються з надр Землі, особливо руди, вугілля, різноманітні будівельні матеріали, мінеральні добрива та ін., транспортуються у великих обсягах на значні відстані.

Утворення нових порід пов'язане з видобутком (відвалом) і переробкою корисних копалин. З відходів виробництва утворюються нові пухкі поклади, складені подрібненими уламками пустої породи або новими хімічними сполуками, які утворюють на поверхні землі пласти, лінзи, а іноді й цілі гори (терикони) [2].

Найбільше на геологічне середовище впливають видобуток корисних копалин, сільськогосподарська діяльність людини та будівництво та експлуатації різноманітних будівель та інженерних споруд, будівництва та експлуатації

лінійних комунікацій (газо- і нафтопроводів, залізниць, доріг), експлуатації великих промислових і міських водозбірників.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Екологічна геологія: підручник. / За ред. д.г.-м.н. М.М.Коржнева. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2005. 257 с.
2. Лобода Н.С., Отченаш Н.Д. Підземні води, їх забруднення та вплив на навколишнє: середовище: навчальний посібник. Одеса, 2017. 199 с.
3. Основи соціоекології: навч. посібник / За ред. Г.О.Бачинського. К.: Вища школа, 1995. 238 с.
4. Прохорова Л.А. Непша О.В. Геологічне середовище та техногенез. Збірник тез за матеріалами Міжнародної науково-практичної конференції «Філософські обрії сьогодення» 19 листопада 2020 р. Херсон: ХДАЕУ, 2020. С.98-100.
5. Цебро О.В. Вчення В.І. Вернадського про ноосферу як база для інноваційного забезпечення екологічного розвитку регіонів (ноорегіонів). *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка і управління.* Том 28 (67). № 1. 2017. С.5-10.

Роман,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта(Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна.

Гришко Світлана Вікторівна,
кандидат географічних наук, доцент
доцент, завідувачка кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ГЕОЛОГІЧНІ ТА ГІДРОГЕОЛОГІЧНІ УМОВИ УКРАЇНСЬКОЇ ЧАСТИНИ БАСЕЙНУ РІЧКИ ТИСА

Територією Закарпатської області протікає 9429 річок і потічків. Річка Тиса являється найбільшою річкою області з них і є лівою притокою Дунаю, яка

утворюється від злиття Білої і Чорної Тиси. Витік Чорної Тиси знаходиться у підніжжя гори Свидовець на висоті 1400 м над морем. Витік Білої Тиси – на Чорній горі, на висоті 1650 м над рівнем моря. Після злиття річок Чорна і Біла Тиса на висоті 440 м над рівнем моря на північ від м. Рахів річка отримує назву Тиса. Довжина становить 966 км, площа басейну 153 тис. км² (у межах України – 265 км і 12,8 тис. км²) [4, с. 13]

Українська частина басейну Тиси розміщена в межах молодої (альпійської) складчастої споруди Карпат і охоплює центральну частину українського сегменту складчастих Карпат з прилеглим Закарпатським внутрішнім прогином (Рис. 1). Розділяє ці два основних поздовжніх сегменти центральна шовна зона (зона Закарпатського, або інакше Перипенінського глибинного розлому) [1].

У геологічній будові території беруть участь утворення двох структурних поверхів. Нижній структурний поверх формує фундамент Закарпатського прогину і Складчасті Карпати. У фундаменті прогину розвинені інтенсивно дислоковані осадові, вулканогенні та метаморфічні утворення палеозою та мезозой-кайнозою. Складчасті Карпати сформовано карбонатно-теригенними та теригенними мезозой-кайнозойськими формаціями, що складають декілька структурно-фаціальних зон. Вони інтенсивно дислоковані і утворюють пакет покривних структур.

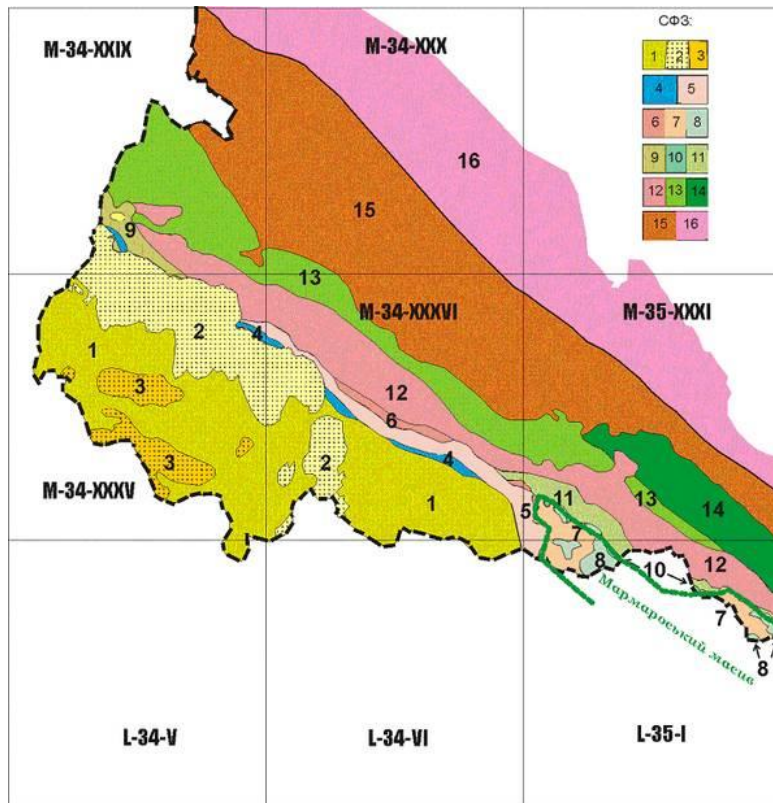

Рис. 1. Схема структурно-фаціального районування території [2]

Умовні позначки:

Закарпатський внутрішній прогин:

1 – Закарпатський внутрішній прогин,

2,3 – Вигорлат-Гутинське пасмо і Берегівське підняття та «поховані» вулкани (ріоліти, андезити, базальти, їх туфи, та туфопороди).

Пенінська зона скель:

4 – Пенінська зона (вапняки, аргіліти, пісковики з гравелітами і конгломератами).

Зона мармароських скель:

5, 6 – Монастирецький і Вежанський покриви (конгломерати, мергелі, пісковики, аргіліти з гравелітами, вапняками, алевролітами);

Мармароський масив:

7, 8 – Діловецький і Білопотоцький покриви (гнейси, сланці різного складу, кварцити, мармури і мармуризовані вапняки, вапняки і доломіти, граніт-порфіри, гранітогнейси, амфіболіти, габро, туфи, філіти, аргіліти, алевроліти, пісковики, туфи, кам'яне вугілля, конгломерати)

9, 11 – Магурський і Рахівський покриви (фліш , масивні пісковики місцями з вапняками),

10, 15 – Кам'янопотоцький покрив і Кросненська зона (пісковики, вапняки, аргіліти, місцями спіліти, діабазити та їх туфи),

12, 13, 14, 16 – Поркулецький, Дуклянський, Черногорський і Скибовий покриви (фліш, аргіліти, мергелі, пісковики, алевроліти)

Відклади верхнього структурного поверху виповнюють Закарпатський внутрішній прогин. Це неоген–четвертинні осадові, вулканогенні та вулканоміктові, подекуди вугленосні моласові утворення, що залягають переважно субгоризонтально і утворюють покривний комплекс. Загальна покривно-лускувата структура Карпат (з переміщенням мас з південного заходу на північний схід) ускладнена серією регіональних і локальних повздожних і поперечних розломів, найкрупніші з яких визначали фаціальну поширеність осадових відкладів, розвиток соляно-діапирових структур і блокової тектоніки, і, таким чином, значною мірою контролюють розвиток сучасних морфоструктур і геолого-гідрогеологічні умови формування підземних водних тіл [3].

Українські Карпати – складна гідродинамічна система, в якій за геоструктурними ознаками та умовами формування, накопичення і циркуляції підземних вод виділяють Передкарпатський, Карпатський та Закарпатський басейни підземних вод [5].

Карпатський басейн підземних вод охоплює гірську складчасту споруду Карпат. Водовмісними породами майже виключно є теригенні флішові породи крейди і палеогену, зім'яті в численні складки, часто розірвані, перевернуті та ускладнені насувами. Карпатський басейн відрізняється слабкою наводненістю в силу переважно глинистого складу флішових порід, а також інтенсивних денудаційних процесів, які утруднюють формування зон екзогенної тріщинуватості, що являються основними місцями накопичення і руху підземних вод. Це обумовлює відсутність тут витриманих по площі і в розрізі водоносних горизонтів. Циркуляція підземних вод відбувається в локальних зонах екзогенної тріщинуватості корінних порід (зона вивітрювання) та в зонах тектонічної

тріщинуватості. Підземні води вивітрілої зони безнапірні, прісні. Води зон тектонічної тріщинуватості напірні, часто мінералізовані [1].

Живлення підземних вод Карпатського басейну відбувається за рахунок атмосферних опадів, розвантаження здійснюється гідрографічною мережею. У гірській частині основним джерелом водопостачання для більшості дрібних населених пунктів є водоносні горизонти в алювіальних утвореннях річкових долин, делювіальних, пролювіальних відкладах і в зоні екзогенної тріщинуватості корінних порід. Водовідбори здебільшого автономні з джерел та криниць [1].

Закарпатський басейн підземних вод охоплює територію Закарпатського внутрішнього прогину. Основним джерелом прісних підземних вод є алювіальний водоносний горизонт, який має значне поширення, утримує значні запаси підземних вод і за рахунок експлуатації якого відбувається забезпечення населення питною водою. Водоносний горизонт безнапірний. За своїми хімічними та органолептичними показниками підземні води алювію в цілому відповідають державним санітарним нормам, але в місцях уповільненого водообміну вміст заліза та марганцю природного походження перевищує граничнодопустимі показники. Водоносний горизонт не достатньо захищений від поверхневих джерел забруднення внаслідок незначної потужності покривних водотривких відкладів, і при зростанні антропогенного тиску підвищуються ризики зниження якості підземних вод. Живлення водоносного горизонту здійснюється, в основному, за рахунок інфільтрації атмосферних опадів. Основне розвантаження підземного потоку здійснюється в ріку Тису та її притоки, а також відбувається в результаті випаровування і шляхом штучного водовідбору. Підземні води алювіального водоносного горизонту мають в області найбільше практичне значення, широко використовуються для централізованого водопостачання всіх крупних населених пунктів і окремих промислових та сільськогосподарських підприємств [1].

Значні запаси прісних підземних вод акумулює вулканічний комплекс Вигорлат-Гутинського пасма. Водовмісними є тріщинуваті, кавернозні та

пористі туфи, андезити, андезито-базальти, вулканоміктові конгломерати та брекчії. До верхньої зони інтенсивної тріщинуватості вивітрювання приурочені тріщинно-пластові ґрунтові води, які характеризуються доброю питною якістю. Води зон тектонічної тріщинуватості набувають напору, мають часто підвищену температуру та мінералізацію, специфічний хімічний склад. Як правило, вони збагачені іонами ортокремнієвої кислоти. Води, які інфільтруються через високо-проникні і високо-пористі туфи, можуть додатково збагачуватись іонами Ca^{2+} , Mg^{2+} (джерело – реакції гідролізу силікатів), сульфат-іонами та розчинними комплексами важких металів (джерело – реакції окислення і гідратації сульфідів, які завжди присутні в вулканічних основних породах). Інтенсивність зміни складу вод залежить від наявності додаткових техногенних чинників [1,6].

Живлення водоносного комплексу відбувається за рахунок атмосферних опадів і поверхневих вод. Розвантажується водоносний комплекс у гідрографічну мережу та водоносний горизонт алювіальних відкладів. Водоносний комплекс Вигорлат-Гутинського пасма експлуатується груповими водозаборами для централізованого господарсько-питного водопостачання деяких населених пунктів і досить часто використовується окремими поодинокими свердловинами для водопостачання промислових та сільськогосподарських об'єктів і домогосподарств. Мінеральні води комплексу використовуються в бальнеології і для промислового розливу [1,6].

Підземні води водоносних комплексів глибокого залягання приурочені до шарів і прошарків пісків, пісковиків, конгломератів, туфів та туфітів, що залягають серед суттєво глинистих товщ. Поширення підземних вод носить локальний характер, обводненими, зазвичай, є зони тектонічної тріщинуватості, які утримують високо-мінералізовані, теплоенергетичні води. Як джерело питного водопостачання води даних підземних водних тіл практично не використовуються, на базі мінеральних теплоенергетичних вод функціонують санаторії та басейни лікувально-оздоровчих комплексів [1,6].

Основні підземні водні тіла прикордонної зони мають продовження в суміжних державах і утворюють єдиний басейн підземних вод, більша частина водних ресурсів якого формується в межах Української частини басейну р. Тиси.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Геологія та гідрогеологія. *Національний план правлінням басейном р. Тиса* / С. Афанасьєв, І. Байсарович Ві.Дуркот, В. Касьянчук, О.Коноваленко, В. Манівчук, О. Марушевська, Ю. Набиванець, Л.Ніщенко, О. Ободовський, Н. Осадча, Е. Осійський, С. Ребрик, М. Скоблей, О. Ярошевич. URL: https://buvrtyisa.gov.ua/newsite/download/National%20plan%20final_ost.pdf (дата звернення: 12.03.2024)
2. Державна геологічна карта України масштабу 1:200 000, аркуші М-34-XXXVI (Хуст), L-34-VI (Бая-Маре), М-35-XXXI (Надвірна), L-35-I (Вішеу-Де-Сус), Карпатська серія. Пояснювальна записка. К.: УкрДГРІ, 2009. 188 с.
3. Державна геологічна карта України масштабу 1:200 000, аркуші М-34-XXIX (Сніна), М-34-XXXV (Ужгород), L-34-V (Сату-Маре). К.: Міністерство екології та природних ресурсів України, державне геологічне підприємство «Західукргеологія», 2003. 96 с.
4. Левчак О. Ю., Лета В.В., Осійський Е. Й. Гідроекологічна характеристика Верхньої Тиси (в межах Закарпатської області). *Науковий вісник Ужгородського університету: Серія: Географія. Землеустрій. Природокористування*. Ужгород : Говерла, 2013. Вип. 2. С. 13-20.
5. Шестопалов В. М., Лютий Г. Г., Саніна І. В. Сучасні підходи до гідрогеологічного районування України. *Мінеральні ресурси України*. 2019. Т. 2. С.3-12
6. Яцик А.В. Закарпатський артезіанський басейн. *Енциклопедія Сучасної України* / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2010. URL.: <https://esu.com.ua/article-14616> (дата звернення: 11.03.2034)

Міщенко Наталія Олексіївна,
здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти

спеціальності 014.07 Середня освіта(Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Гришко Світлана Вікторівна,
кандидат географічних наук, доцент
доцент, завідувачка кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ ТА ОХОРОНА МАЛИХ РІЧОК УКРАЇНИ

У зв'язку з імплементацією Директиви 2000/60/ЄС Європейського парламенту та Ради «Про встановлення рамок діяльності Співтовариства в галузі водної політики» в Україні протягом останніх років було реформовано законодавство країни у водній та земельній сферах. Одним із головних зобов'язань України щодо виконання вимог ВРД ЄС є досягнення/підтримка доброго екологічного стану вод [3].

Річкові долини є концентраторами ландшафтного різноманіття, важливими міграційними шляхами для багатьох видів рослин і тварин, хоча вони також можуть бути для них непрохідними бар'єрами. Життя людини пов'язане з водою фізично і духовно. Це важливо як для людини окремо так і цілого народу, маленького селища чи багатомільйонного міста.

Залежно від кліматичних умов, літологічної будови і рельєфу суходолу сформувалися тисячі річок, які живляться водозбірними басейнами в районі природного стоку. Залежно від площі водозбору річки поділяються на великі, середні та малі (класифікація згідно ст. 79 Водного кодексу України) [2]. Великі річки розташовані в декількох географічних районах і мають водозбірну площу понад 50 тис. км². До середніх належать річки з площею водозбору від 2 до 50 тис. км². До малих належать річки з площею водозбору до 2 тис. км² [2]. Малих річок в Україні нараховується 63029 малих річок [1].

За площею водозбору малі річки України розподіляються таким чином: з площею водозбору 10 км² і менше – 10916 річок (17,3%); 50,1-100 км² – 10647

(16,9%); 101-200 км² – 10591 (16,8%) (табл. 1). В цілому розподілення малих річок за площею водозбору відносно рівномірне, за винятком річок з площею 10,1-20 км² і 1000-2000 км² [8].

Таблиця 1

Розподіл малих річок України за площею водозбору [4]

Градації площ водозбору км ²	Малі річки					
	Кількість	Сумарна довжина, тис. км	Середня довжина, км	у тому числі завдовжки понад 10 км.		
				Кількість	Сумарна довжина, тис. км	Середня довжина, км
До 10,0	10916	24,9	2,28	104	1,68	16,2
10,1-20	503	1,3	2,58	59	0,66	11,2
20,1-50	8658	21,5	2,48	797	9,8	12,3
50,1-100	10647	30,1	2,83	890	13,8	15,5
101-200	10591	32,4	3,06	653	14,1	21,6
201-500	9696	34,8	3,59	453	15,7	34,6
501-1000	6911	23,6	3,41	168	10,0	59,5
1001-2000	5107	17,7	3,47	88	7,9	89,8
Разом	63029	185,8	2,95	3212	73,7	22,9

Малі річки дуже чутливі до впливу людини. Десятки тисяч малих річок повністю або частково зникли через природні та природно-антропогенні причини: зміна клімату, реконфігурацію русел, природні сукцесійні процеси, відновлення дренажу, забір води для господарських потреб, будівництво водосховищ, вирубка лісів, розорювання тощо. розширення. населених пунктів, вузлів промислового розвитку, транспортних шляхів тощо. Десятки малих річок «поховані» під асфальтом великих міст, «закриті» в підземних трубах, пересохли через засмічення та засмічення джерел і криниць. Стан малих річок є показником стану всієї річкової мережі кожної країни. Тому так важливо проводити спеціальні комплексні заходи щодо охорони малих річок від втрат, забруднення та пересихання та спрямовувати їх на усунення негативного впливу антропогенних факторів [5,6].

Багато ландшафтів річкових долин трансформуються та руйнуються під тиском господарювання людини. Відбувається інтегративне багатоконпонентне

забруднення ландшафтів – механічне, теплове, звукове, електромагнітне, хімічне та біотичне.

Важливим завданням сьогодення є збереження малих річок та їх охорона. Це можливе у створенні певних умов, які зберігають природне або наближене до природного функціонування збалансованої екологічної системи даного водотоку. Річка не існує сама по собі, особливо мала. Якість її вод залежить від стану заплави, долини і всього вододілу в цілому. І чим ближче та чи інша ділянка до урізу води, тим більше її значення для процесів, що відбуваються в самому водотоці [7].

Завдяки клімату, літології та ґрунтовому покриву, значним обсягам сонячної радіації, історії формування біоти та іншим причинам малі річки України мають величезний біофонд цінних тварин і рослин, містять величезні запаси води, є поверхневими колекторами стоку, тобто об'єкти, в яких, завдяки значній здатності до самоочищення, відбувається очищення від усіляких забруднень, що потрапляють сюди з навколишнього водозбору.

Основними негативними моментами, які нині впливають на малі річки, є замулення, яке тісно пов'язане з ерозією водозбору, забрудненням, зарегулюванням і напрямком, погіршенням самоочисної здатності, збідненням генетичного фонду корисних тварин і рослин, реабілітаційними роботами. Тому природоохоронні заходи в інтересах малих річок повинні враховувати вищезазначені моменти.

Одним із найважливіших способів боротьби за збереження малої річки є запобігання її засміченню. Раніше, на початку 20 століття, цієї проблеми практично не існувало. Коли водозбірні басейни малих річок України були в основному заліснені в Поліській зоні, майже наполовину в лісостеповій і частково в степовій (незважаючи на те, що тут значні площі були вкриті багаторічною трав'янистою рослинністю), під лісом, а на ділянках чистого степу сніг поступово розтанув. Велика частина води була поглинена ґрунтом і просочувалася глибоко, поповнюючи ґрунтові води. Усе в природі взаємопов'язане. Порушення в одному місці викликають зміни в іншому.

Перевищення лімітів площ, дозволених під сільськогосподарські культури, разом із розорюванням схилів долин є основною причиною ерозії та замулення. Адже однорічні культури, порівняно з лісами та багаторічними трав'янистими рослинами, виконують значно слабшу ґрунтозахисну роль, оскільки розміщені на пухкому ґрунті, який більш схильний до ерозії талими та дощовими водами.

Основною стратегією боротьби з ерозією та замуленням малих річок є, перш за все, раціональне ведення сільського господарства, збереження природної чагарниково-деревної та лучно-степової рослинності в заплавах, на схилах долин і на вододілах вододілів, широке впровадження і своєчасне проведення комплексу протиерозійних і водоохоронних заходів, суворе дотримання правил агротехніки, дотримання оптимального співвідношення ріллі та інших водозбірних площ, що в цілому забезпечувало б нормальне функціонування екосистеми водозбору.

Заходи з охорони малих річок визначено у ст. 80 Водного кодексу України. Зокрема, з метою охорони водності малих річок забороняється:

- 1) змінювати рельєф басейну річки;
- 2) руйнувати русла пересихаючих річок, струмки та водотоки;
- 3) випрямляти русла річок та поглиблювати їх дно нижче природного рівня або перекривати їх без улаштування водостоків, перепусків чи акведуків;
- 4) зменшувати природний рослинний покрив і лісистість басейну річки;
- 5) розорювати заплавні землі та застосовувати на них засоби хімізації;
- 6) проводити осушувальні меліоративні роботи на заболочених ділянках та урочищах у верхів'ях річок;
- 7) надавати земельні ділянки у заплавах річок під будь-яке будівництво (крім гідротехнічних, гідрометричних та лінійних споруд), а також для садівництва та городництва;
- 8) здійснювати інші роботи, що можуть негативно впливати чи впливають на водність річки і якість води в ній.

Здійснення комплексних заходів щодо збереження водності річок та охорони їх від забруднення і засмічення здійснюють водокористувачі та

землекористувачі, землі яких знаходяться в басейні цих річок. Однак на сучасному етапі розвитку господарства всі вищеперераховані заборони постійно порушуються.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бабич М.Я., Яцюк М.В. Води України. Енциклопедія Сучасної України / Редкол. : І. М. Дзюба, А. І. Жуковський, М. Г. Железняк та ін.; НАН України, НТШ. К.: Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2006. URL: <https://esu.com.ua/article-27318> (дата звернення: 04.03.2024)

2. Водний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/213/95-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 04.03.2024)

3. Голубєв Ю. О. Ревіталізація малих річок. Упорядкування ВОЗ та ПЗС водних об'єктів. Київ : ТОВ «ЕКОБЕРЕГ», 2021, 26 с.

4. Зуб Л. М., Карпова Г. О. Малі річки України: характеристика, сучасний стан, шляхи збереження. Режим доступу: http://urn.iatp.org.ua/ukr_rvrs/ukrrivers.htm

5. Крапівко І. О., Непша О. В. Особливості водокористування в басейнах малих річок України. *Сучасна наука: тенденції та перспективи: матеріали регіональної internet-конф. молодих учених (15-19 травня 2017 р.)*. Мелітополь. 2017. С. 378–380.

6. Малі річки та їх охорона. URL: https://epl.org.ua/human-posts/mali-richky-ta-yih-ohorona/?ajaxCalendar=1&long_events=1&mo=5&yr=2021 (дата звернення: 04.03.2024)

7. Труфап І. В. Окремі напрямки щодо вдосконалення правового режиму прилеглих до малої річки територій. *Актуальні проблеми вдосконалення чинного законодавства України. Збірник наукових статей*. Випуск XVI. Івано-Франківськ, 2006. С.162-167.

8. Швебс Г.І., Ігошин М.І. Каталог річок і водойм України: Навчально-довідковий посібник. Одеса: Астропринт, 2003. 392с.

Непша Олександр Вікторович,
старший викладач кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ГЕОЛОГО-ЕКОНОМІЧНА ОЦІНКА МОКРЯНСЬКОГО-II РОДОВИЩА ГРАНІТІВ (ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ)

Мокрянське-II родовище гранітів розташоване в Запорізькому районі Запорізької області, в 4-5 км на північний схід від м. Запоріжжя на правому березі р. Мокра Московка та видовжене вздовж неї з заходу на схід на протязі 1,0-1,5 км. Площа родовища, що визначена Спеціальним дозволом №3797 від 30.12.2005 року, складає 56 га (0,56 км²) (рис. 1)

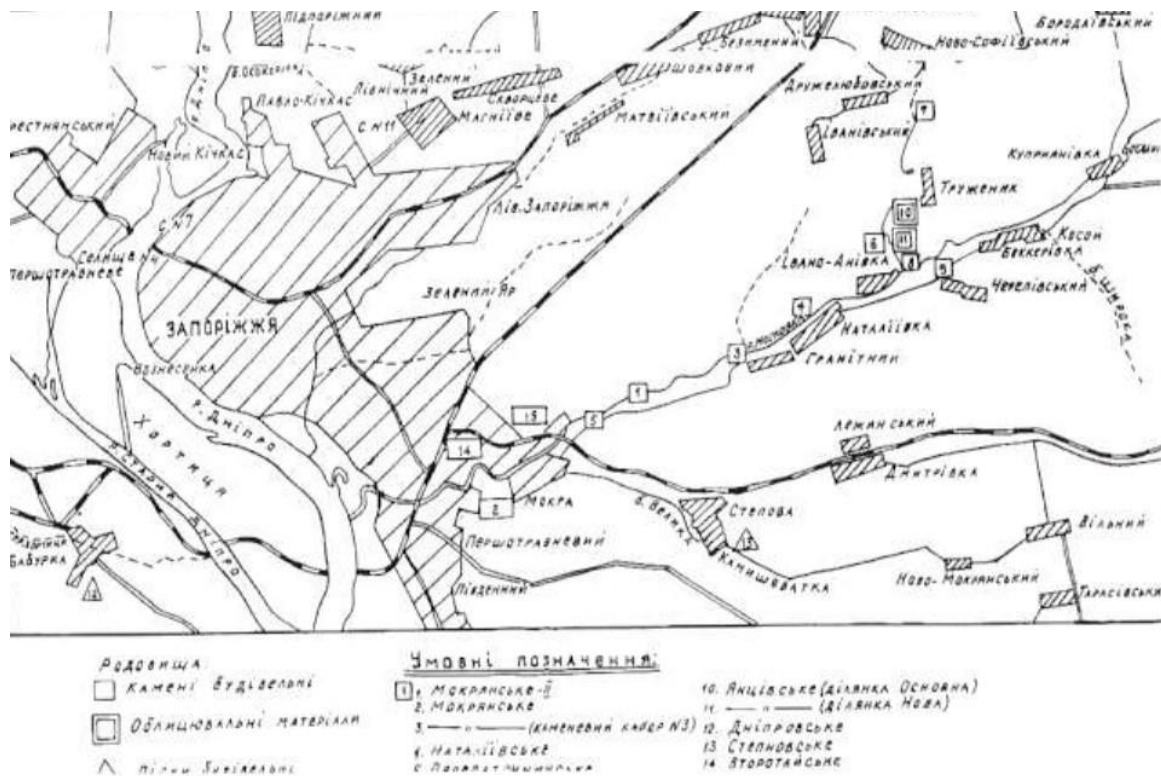

Рис. 1. Оглядова карта району родовища з даними гірничо-видобувної промисловості [3]

Граніти Мокрянського-II родовища гранітів у геологічному відношенні належать до мокромосковського комплексу двопольовошпатових гранітів, який виділяється на півдні Середнього Подніпров'я, лівому березі Дніпра, в районі м. Запоріжжя. Граніти відслонюються в долині р. Мокра Московка – лівої притоки

Дніпра [5]. Породи мокромосковського комплексу, як і токівського, за Кореляційною схемою докембрію УЩ датуються 2,8 млрд років [1]. Граніти мокромосковського комплексу були впроваджені у гнейси вільнянської товщі, які їх оточують. Вони мають, здебільшого, гіпідіоморфну структуру. Мінеральний склад гранітів: плагіоклаз, мікроклін, кварц, біотит (рис. 2) [6].

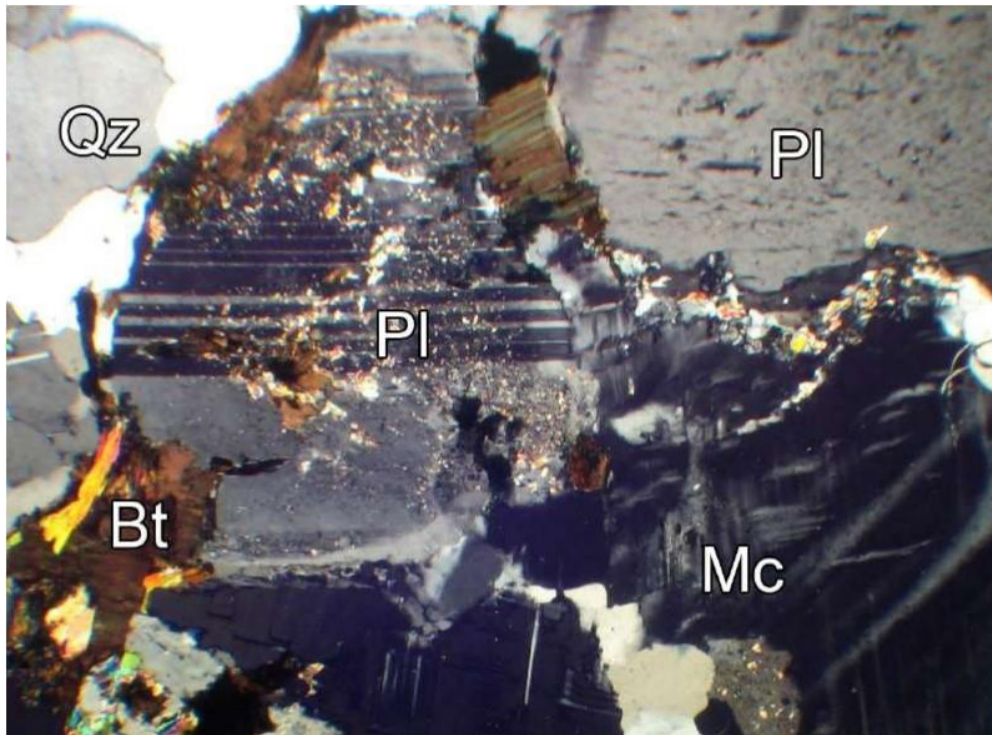

Рис. 2. Граніт мокромосковського комплексу. Мокрянське родовище[2, с.98]

Умовні позначки: Pl – плагіоклаз, Qz – кварц, Bt – біотит, Mc – мікроклін.

Найближчими населеними пунктами (крім обласного центр) є: с. Кремінне, знаходить на відстані 0,6 км на південь, а с. Будівельник – 0,5 км на північ від родовища. В південно-східному напрямку від родовища на відстані 4 км та 0,5 км розташовані відповідно, с. Станове та ділянки садівничого товариства Хутори. Грабатов, Крюков та Гранітний віддалені від родовища на 2-3 км на схід.

З містом родовище сполучається асфальтованою дорогою. Окрім того, в 4 км на північний захід від нього пролягає автомагістраль Харків-Сімферополь.

В транспортному відношенні Мокрянське-ІІ родовище розташоване в сприятливих умовах. До каменедробильного заводу, який розробляє родовище, підведена залізнична гілка нормальної колії, якою вагонами здійснюється вивіз

продукції (бутового каменю та щебню». Крім того, з населеними пунктами родовище сполучається автомобільними дорогами.

Питна та технічна вода для потреб кар'єру та заводу постачається, переважно, із міського водоводу та. частково, для технічних потреб із річки Мокра Московка.

Видобуток та переробку гранітів Мокрянського-II родовища проводить ТОВ «БОСС ТЕХНОЛОДЖИ». Розробка здійснюватиметься згідно з Спеціальним дозволом на користування надрами від 30.12.2005 року № 3797.

Родовище розробляється відкритим способом, підготовка корисної копалини проводиться з застосуванням буро-вибухових робіт методом свердловинних зарядів. Ведення гірничих робіт на родовищі здійснюватиметься поглиблювальним методом, паралельним переміщенням фронту гірничих робіт, з внутрішнім і зовнішнім відвалоутворенням розкривних порід [3]

Загальна площа Мокрянського-II родовища становить 56,00 га, затвердженні запаси корисної копалини протоколом ДКЗ України від 26.11.2015 року № 3465, тис. м³: В + С₁ – 18 820,00; В – 13 400,00; С₁ – 5 420,00. Річна продуктивність кар'єру становитиме 269,20 тис. м³ граніту; річний обсяг випуску переробленої корисної копалини становитиме 700,00 тис. тонн щебню, 28,00 тис. м³ бетонної суміші. Термін експлуатації кар'єру – 67,8 років. Напрямок розвитку фронту гірничих робіт – західний, північний і східний, глибинний. Відмітки добувних горизонтів: +58,00(+56,00), +50,00, +40,00(42,00), +30,00, +15,00, 0,00, -15,00, -30,00, -45,00, -60,00. Довжина фронту гірничих робіт на уступі становитиме від 250,00 м до 400,00 м [3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Кореляційна хроностратиграфічна схема раннього докембрію Українського щита (пояснювальна записка) / К. Ю. Єсипчук, О. Б. Бобров, Л. М. Степанюк, М. П. Щербак, Є. Б. Глеваський, В. М. Скобелев, А. С. Дранник, М. В. Гейченко. Київ, 2004. 30 с.

2. Нікітенко І.С. Петрологія кам'яної сировини археологічних об'єктів Середнього Подніпров'я: дис.... д-ра. геол. наук: 04.00.08 / Національний

технічний університет «Дніпровська політехніка», Міністерство освіти і науки України. Інститут геохімії, мінералогії та рудоутворення ім. М. П. Семененка Національної академії наук України, Київ, 2022. 415 с.

3. Повідомлення про плановану діяльність, яка підлягає оцінці впливу на довкілля Товариство з обмеженою відповідальністю «Босс Технолоджи» інформує про намір провадити плановану діяльність та оцінку її впливу на довкілля URL:

https://zp.gov.ua/upload/editor/povidomlennya_boss_tehnolodzhi_z_nomerom.pdf

(дата звернення: 11.03.2024)

4. Угода №3797 про умови користування надрами з метою видобування корисних копалин від 10.04.2019 р. Додаток до спеціального дозволу на користування надрами, наданого з метою видобування гранітів ділянки надр «Мокрянського-II» родовища гранітів від 3797 від 30 грудня 2005 року. URL:

<http://surl.li/toqvc> (дата звернення: 11.03.2024)

5. Усенко О.В. Условия формирования гранитоидов Среднеприднепровской гранит-зеленокаменной области. *Геофизический журнал*. 2014. № 2 (36). С. 57-74.

6. Щербаков И.Б. Петрология Украинского щита. Львов: ЗУКЦ, 2005. 366 с.

Одарченко Захар Євгенович,
учень 10 класу Опорного комунального закладу
загальної середньої освіти «Орієнтир»
Петро-Михайлівської сільської ради
Запорізького району Запорізької області
м. Вільняськ, Україна
Науковий керівник – Олійник М.О.,
учитель географії Опорного комунального закладу
загальної середньої освіти «Орієнтир»
Петро-Михайлівської сільської ради
Запорізького району Запорізької області
м. Вільняськ, Україна

ФОРМИ ЗАЛЯГАННЯ КРИСТАЛІВ ГПСУ

НА ТЕРИТОРІЇ ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ ТА СУСІДНІХ РАЙОНІВ ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Кристали – це результат тривалої і клопіткої праці самої природи, коли застигла в надрах Землі магма утворює мінерали з різною кристалічною будовою. При зростанні кристалів на їх поверхні виникають плоскі грані, утворюючи різні геометричні форми і варіації, завдяки яким багаті природні шедеври прикрашають музеї мінералогії по всьому світу.

Територія Запорізької області представлена переважно молодими четвертинними відкладами, і місць, де можна знайти, кристал майже не має, але і в цих відкладах можна відшукати зростки кристалів гіпсу різної форми та габітусу. Їх знаходять в ярах, балках та урвистих берегах річок.

На жаль, в умовах воєнного стану та тимчасової окупації майже 70% Запорізької області – на території прифронтової зони, яка становить 30%, проводити дослідження дуже важко, але проаналізувавши польові дослідження довоєнного періоду, зокрема проведені три геологічні експедиції до с. Новокам'янка Нікопольського району Дніпропетровської області, під час яких були досліджені знахідки різних форм залягання гіпсових кристалів.

При дослідженні, серед іншого, використовувались результати експедицій та напрацювання гуртка «Географічне краєзнавство» 2021-2023 рр., а також статті та результати наукових геологічних експедицій, надані нам Володимиром Манюком [3-7].

У межах цієї дослідницько-пошукової роботи ми виступили на 43 обласній краєзнавчій конференції учнівської молоді «Краєзнавчі нариси Запорізького краю», де зайняли I місце [1]. Також наша стаття була надрукована у збірнику матеріалів конференції.

Проаналізувавши існуючі літературні джерела, з цього питання, ми побачили, що систематичних геологічних досліджень з цього питання, проводились дуже мало. У 1884 р. розвідку північної частини Запорізької області здійснює В.О. Домгер, якому належить честь відкриття одного з найбільших у світі родовищ марганцю – Нікопольського. У наш час, численні матеріали

геологічних зйомок і наукові напрацювання були проведені В.В. Манюком у 1992, 1994, 1998, 2000 роках, під час виконання яких здійснені детальні маршрутні геологічні дослідження різних частин території Запорізької області та узбережжя Каховського водосховища, які й стали підґрунтям для проведення досліджень [3-7].

Для досягнення мети роботи проводились польові дослідження на відслоненні в с. Новокам'янка, яке розташоване на узбережжі Каховського водосховища, на північ від м. Енергодар.

Під час дослідження проводилися комплексні стратиграфічне та палеонтологічне визначення регіоюрів. Збір матеріалу проводився безпосередньо в шарах породи за допомогою геологічного молотка. На осипах та відвалах для градації та просіювання породи, використовувались сита різного діаметру. Для вимірювання висоти схилів використовувалась геодезична рулетка довжиною 50 м. та лазерний далекомір. Знахідки фіксувались цифровою фотокамерою, що володіє можливостями макрозйомки. Визначення супутніх гірських порід, проводилась на основі посібника «Мінералогічні дослідження» Савельєва А.Г. [8].

Під час роботи над темою, проводились онлайн-консультації з Володимиром Манюком – кандидатом геолого-мінералогічних наук, доцентом Дніпровського Національного Університету ім. Олеся Гончара, який надав інформацію про польові наукові дослідження зацікавленої нами території [6,7]. Також ми попросили старшого викладача природо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету Олександра Непшу провести онлайн-лекцію про гіпси Запорізької області. Олександр Вікторович, до повномасштабної війни та окупації частини Запорізької області, проводив дослідження зі студентською молоддю в південному Приазов'ї.

Також ми поспілкуватись з краєзнавцем і педагогом Сергієм Бородіним та заступником директора КЗ «Центр туризму» ЗОР, відомим екологом – Віталієм Шелегедою, які проводили численні природничі експедиції Запорізькою областю та виявляли виходи гіпсу. Окремо проконсультувались з Тамарою

Деркач – членкинею палеонтологічного товариства Національної академії наук України. Також провели бесіду із вчителем географії Привільненського НВК – Миколою Меланко.

Дослідження відслонення та результати експедиційних досліджень. Провівши комплексні літолого-фаціальні дослідження та консультації з Володимиром Манюком, ми визначили, що на поверхню виходять різноманітні гірські породи неогенового віку, які накопичувалися у морських басейнах океану Паратетис і містять рештки викопної фауни чудової збереженості [7].

Найбільша концентрація гіпсу виявлена в нижній частині середньо сарматського ярусу, а саме, в чорних глинах. Слід відзначити цікаву особливість розрізу чорних глин, яка притаманна їм у будь-якому відслоненні і яка відбивається помітною загіпсованістю товщі.

Гіпс трапляється у вигляді добре огранованих, чистих, прозорих кристалів різного габітусу, їх закономірних двійників та зрощень з розмірами від 1-2см до 20 см, розташованих у тріщинних порожнинах і між площинами окремоті, що свідчить про їхнє епігенетичне походження.

Колекція зібраних тут гіпсів вражає різноманітністю форм, досконалістю кристалів та їхніх зрощень, прозорістю і чистотою їх і, безумовно, є чудовим об'єктом для спеціальних кристалографічних досліджень. Опрацювавши літературні джерела, з цього питання, ми встановили, що товщі в яких поширений гіпс відносяться до нижнього та середнього сармату

Під час камеральних досліджень нам стало цікаво: а де ще на території Запорізької області можна знайти кристали чи виходи гіпсу? На жаль, сьогодення унеможливорює польові дослідження більшості регіонів, але звернувшись до Манюка В.В. з цим питанням, ми отримали потрібну інформацію. Схожі відклади виходять в північній частині м. Василівка, яке розташоване на узбережжі вже колишнього Каховського водосховища. Кристали були виявлені Володимиром Васильовичем під час польових практик в період між 1992-2000 років у тих же самих аргелітових чорних глинах середнього сармату, але мають

різний габітус і цікаву будову. Цю інформацію підтвердив і краєзнавець Шелегеда В.І.

Під час опрацювання літератури з цього питання, ми знайшли публікацію в засобах масової інформації, що в Обласному краєзнавчому музеї є зразки кристалів гіпсу з району м. Орхів Запорізької області. З цим питанням ми звернулись до Деркач Тамари Григорівни, до 2023 року – старшої наукової співробітниці Запорізького обласного краєзнавчого музею, членкині палеонтологічного товариства Національної академії наук України. Тамара Григорівна повідомила нам, що раніше в експозиції музею були представлені ці зразки, але зараз вони знаходяться в запасниках музею і їх не можна побачити, але вона надала нам власні фото цих зразків та інформацією про них. З її слів кристали гіпсу представлені у вигляді друз та гіпсових троянд. Гіпсові троянди передали до експозиції музею у 2021 році з приватної колекції колекціонера з Орхова Миколи Дубини, після його смерті.

Ці зростки нагадують троянди, тому їх так і називають «Троянда пустелі» – утворення кристалічних кластерів гіпсу або бариту, що позначає одну з морфологічних різновидів мінералу гіпс. Мінеральні агрегати утворюють характерні зростки лінзоподібних сплюснених скупчень кристалів (розеток), схожих на квітку, звідки й назва[7]. Вона розповідає, що на Орхівщині та Василівському районі такі породи трапляються часто, суцільними горизонтами або окремими зразками. «Вони бувають різного кольору: прозорі, молочно – білі, сіруваті, залежно від того скільки там окису заліза. Треба сказати, що у нашій області багато заліза і в ґрунтах, і в покладах. І тому, коли ми бачимо червоні піски або червоні глини, там присутній закис заліза. Такі знахідки говорять про зміни клімату, про хімічні процеси, які відбувалися у різний час» – зазначає Тамара Григорівна [9].

Проаналізувавши геологічну карту і карту корисних копалин дочетвертинних утворень Геологічної служби України цього району[9], ми можемо зробити висновок, що процеси гіпсоутворення могли проявлятися в формувальних пісках неогенового віку.

Цікаву інформацію про виходи гіпсу в Запорізькій області надав вчитель географії Привільненського НВК – Меланко Микола Іванович, який під час краєзнавчих подорожей Новомиколаївською громадою, біля м. Новомиколаївка виявив масивні виходи гіпсу. Зразки представлені суцільними шарами потужністю від 7-10 см до 15 см, які виходять на зовні. Вік території де формуються виходи відноситься до неогенової системи. В експозиціях природничого музею ОКЗ «Орієнтир» є декілька зразків, зібраних учнями в різні часи, та в різних частинах Запорізької області й України, які показують різноманіття залягання та кристалізації гіпсу.

У музеї представлені зразки, які були знайдені у південній частині смт. Кирилівка, а саме, на урвищі в червоних глинах, які утворені внаслідок морської абразії на самому березі Азовського моря. Зростки лускуватих кристалів розміром від 3 до 15 мм, які утворюють друзи та щітки. Хочемо зазначити, що розмір друз залежить від розмірів пластинок кристалів. Червоні глини, які сформувались на даній території утворені в четвертинний період і говорять про те, що ці гіпсові утворення є наймолодшими, які поширені на території Запорізької області.

Окремих кристалів, або великих парних кристалів, які були представлені в районі Каховського водосховища, в зазначеному районі, нами не виявлено, але краєзнавець Сергій Бородин надав нам цікаву інформацію про ще один район поширення гіпсу з району того ж узбережжя Азовського моря, а саме, виходи між селами Строганівка та Райнівка. Також передав у наш Природничий музей унікальну гіпсову друзу, яка зовсім відрізняється від лускуватих друз, які були виявлені в смт. Кирилівка, а більше схожа на друзи виявлені в районі Каховського водосховища. Розмір кристалів, прозорість та їх напрям формування і масивність вказує на те, що в певний геологічний період на цій території формувались насичені кислоти, які впливали на формування саме таких кристалів. Зважаючи на ці факти, ми дійшли висновку, що вік цих кристалів сарматський і вони формувались з вод Сарматського моря.

Виходячи з вище сказаного, можна зробити висновки, що завдання, поставлені на початку роботи, виконані:

1. Територія Запорізької області не має промислових запасів гіпсу, поширення гіпсових кристалів на території нерівномірне. Кристали були виявлені в районі села Новокам'янки (Нікопольський район, Дніпропетровська обл) та м. Василівки – на півночі, в районі сел. Новомиколаївка – північний-схід, район м. Оріхів – центр, узбережжя Азовського моря – південь.

2. Гіпсові утворення та кристали мають, переважно, середньосарматський вік і утворені на місці колишнього Сарматського моря. Сформувались на територіях з насиченими сульфатними розчинами внаслідок їх пересихання та кристалізації. Трапляються, переважно, в глинах, рідше – в пісках. Гіпси району. Кирилівки утворені в четвертинний період і говорять про те, що ці гіпсові утворення є наймолодшими, які поширені на території Запорізької області.

3. Форми кристалів на території області неоднакові, найбільш схожі кристали басейну Каховського водосховища, район с. Новокам'янки та м. Василівки, які утворені в чорних аргелітових глинах. Кристали, які були виявлені в районі м. Оріхів, утворюються в пісках і мають голчасту структуру та пластинчасту будову в формі троянди. Гіпси, виявлені в червоних глинах смт. Кирилівка, мають лускувату будову об'єднані в друзи різного розміру. В районі сел. Новомиколаївка гіпс залягає масивом, кристалізації не виявлено.

4. Після проведення камеральної обробки, ми доповнили мінералогічну колекцію в нашому шкільному музеї, яка містить зразки не лише знайдені на території Запорізької області, а й зразки різних регіонів України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відбулася 43 обласна краєзнавча конференція учнівської молоді «Краєзнавчі нариси Запорізького краю». 20.11.2024 р. URL: <http://surl.li/pfznu> (дата звернення 08.03.2024).

2. Державна геологічна карта України, масштабу 1:200 000, аркуші М-34-XXIII (Пшемисль), М-34-XXIV (Дрогобич). Карпатська серія. Геологічна

карта і карта корисних копалин дочетвертинних утворень. К. : Західукргеологія, 2005. 133 с.

3. Манюк .В.В Деградація морських басейнів в після середньосарматський час в Південній Україні. *Еволюція органічного світу як підґрунтя для вирішення проблем стратиграфії*. Київ: Логос , 2002. С.93-96.

4. Манюк В.В. Про характер неотектонічних деформацій у слаболітифікованих відкладах палеогену та неогену Середнього Придніпров'я. *Проблеми геологічної науки і освіти*. Матеріали наукової конференції, присвяченої 50-річчю геологічного факультету (Львів, 19-21 жовтня 1995 року). Львів:ЛГУ, 1995. С.319-320.

5. Манюк В.В. Унікальний об'єкт геологічної спадщини «Каховські кручі». *Вісник Дніпропетровського національного університету. Серія: Геологія, географія*. 2008. Вип. 10. Т.16. № 3/2. С. 5 – 14.

6. Манюк В.В. До стратиграфії палеоген-неогенових відкладень Південного схилу Українського щита. *Актуальні проблеми геології, географії та охорони навколишнього середовища: збірник* . Д.: ДДУ, 1997. С.24-34.

7. Манюк В.В. Особливості ранньосарматського седиментогенезу у зоні зчленування Причорноморської западини з Українським щитом. *Актуальні проблеми біостратиграфії фанерозою України: збірник наукових праць ІГН НАНУ*. К.: Знання, 1999. С.73-74.

8. Савельєв О.Г. Мінерологічні дослідження. Запоріжжя: КЗ «Центр туризму» ЗОР, 2019. 40 с.

9. У Запорізькому краєзнавчому музеї готують виставку гіпсових троянд. URL: <http://surl.li/pfecqr> (дата звернення 15.03.2024).

Покидько Кароліна Ігорівна,
учениця 11-А класу,
Херсонський ліцей № 51 Херсонської міської ради
м. Херсон, Україна
Науковий керівник – Сапога Л.М.,
учитель географії,
Херсонський ліцей № 51 Херсонської міської ради
м. Херсон, Україна

ВІДНОВЛЕННЯ КАХОВСЬКОГО ВОДОСХОВИЩА: ГЕОГРАФІЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ

Каховську гідроелектростанцію, її водоскидну греблю та прилеглі споруди було повністю зруйновано російськими військами, шляхом підриву зсередини, вранці 6 червня 2023 року. У нижній течії річки Дніпро, внаслідок різкого спуску води Каховського водосховища, було затоплено обширні території, зокрема чотири міста та кілька десятків сіл, що призвело до смерті багатьох людей і зруйнування та пошкодження промислової, сільськогосподарської та комунальної інфраструктури. Бактеріологічне та хімічне забруднення було зафіксоване як у нижньому Дніпрі, так і на північному заході Чорного моря. Постачання води було припинено для обширних сільськогосподарських земель, кількох великих міст і містечок, а також основних енергетичних станцій, включаючи Запорізьку атомну електростанцію.

Внаслідок прориву греблі Каховської ГЕС затоплено 620 квадратних кілометрів території в чотирьох областях – Херсонській, Миколаївській, Дніпропетровській та Запорізькій, що безпосередньо вплинуло на життя 100 тис. мешканців. Згідно з комплексним звітом, пряма шкода, завдана інфраструктурі та активам, склала 2,79 мільярда доларів США [1].

Підриг росіянами греблі Каховської ГЕС призвів до катастрофічних наслідків для екосистеми Херсонщини. Окрім величезної шкоди довкіллю, руйнація греблі спричинила мільйонні збитки для економіки України. У звіті Кабінету Міністрів України та ООН йдеться про суму збитків майже у 14 мільярдів доларів США. Початкова оцінка загальних потреб у відновленні та відбудові становить 5,04 мільярда доларів США. Ця цифра зростатиме в міру проведення більш детальних оцінок. У короткостроковій перспективі на заходи з відновлення у 2023/2024 роках необхідно 1,82 мільярда доларів США [1].

Каховські ГЕС та водосховище виконували різні функції: забезпечення електроенергією, судноплавство, зрошення та водопостачання — питне і технічне: промисловість, енергетика (зокрема, охолодження реакторів

Запорізької АЕС). Але ця територія (без ГЕС та водосховища) також може надавати екосистемні послуги, які теж мають свою ціну і свою цінність [2].

Одразу після трагедії почалася і дискусія про те що робити з осушеною територією дна водосховища і самою греблею. Звісно ж що поки це зона активних бойових дій то ніяких активних програм щодо відновлення або рекультивації земель проводитись не буде. Але вже є значний конфлікт між владою, яка планує відбудувати греблю, і водосховище, і вченими, думку яких ніхто не врахував. Тому дане дослідження спрямовано на аналіз і оцінку поглядів та підходів щодо питання відновлення водосховища і греблі. Навіть зараз, коли вже пройшло пів року після трагедії, немає комплексного аналізу всіх викликів та ризиків і переваг у питанні відновлення греблі і водосховища.

Тому, метою дослідження є проведення концептуального аналізу питання відновлення Каховської ГЕС та водосховища в аспекті просторових факторів функціонування природно-господарського комплексу регіону.

Завдання дослідження полягають в наступному:

- 1) описати специфіку Каховської ГЕС та водосховища;
- 2) визначити наслідки руйнування греблі та спуску водосховища;
- 3) здійснити аналіз наукових підходів щодо питання відновлення греблі та водосховища, зазначити домінуючі «за» та «проти» .

Об'єкт дослідження: є Каховське водосховище та прилеглі території як система природно-господарського комплексу.

Предмет дослідження: погляди, стратегії та концепції щодо питання відновлення Каховської гідропоруди та водосховища та послідуочого функціонування природно-господарської системи регіону.

Основним методом дослідження був метод експертних оцінок та пошуково-аналітичний. Також в дослідженні використовувались космічні знімки для оцінки наслідків катастрофи із застосуванням методів дистанційного зондування.

Дослідження являє собою аналіз різних підходів та точок зору на питання післявоєнної відбудови Каховської ГЕС та відновлення Каховського

водосховища. В роботі зібрано та узагальнено звіти, публікації та інтерв'ю науковців та державних установ щодо даного питання. Зокрема в статті описані точки зору та думки, висловленні експертами та науковцями Інституті сільського господарства Степу Національної академії аграрних наук України, Інституту історії України НАН України, Інституту морської біології НАН України, Інституту гідробіології НАН України, Херсонського державного університету, Центру дослідження енергетики, Інституту ботаніки імені М. Г. Холодного НАН України, Української природоохоронної групи, інформаційно-аналітичного центру «АГРО ПЕРСПЕКТИВА» та інших.

Отже, раціональними є як думки щодо відновлення водосховища і греблі, так і тези проти такого відновлення. Зрозуміло що найбільш вдалим буде проведення глибокого аналізу і експертизи по кожному окремому блоку: енергетика, зрошення, водопостачання, екологія тощо. Лише після детального аналізу можна робити висновки у якому вигляді, що і як відновлювати. Як було нами зазначено, варто в першу чергу врахувати європейський та американський досвід по демонтажу гребель та спуску водосховищ. Компромісним рішенням буде запроєктувати оновлене водосховище з меншою водною площею, але це рішення мають детально пропрацювати науковці та економісти.

Нами було проаналізовано три основні підходи щодо вирішення питання:

1. Консервативний. Основне рішення – це відновлення греблі і водосховища у майже такому ж вигляді як вони існували. Основні тези: необхідність відновлення промисловості, енергетики та зрошення. Дана пропозиція зрозуміла з позиції довоєнного функціонування, але не є економічно рентабельною у сучасних умовах.

2. Ультрапрогресивний. Основні рішення – абсолютна відмова від рішень щодо відновлення греблі і водосховища. Прихильники цієї концепції стверджують, що майже будь-яку функцію водосховища можна замінити альтернативними варіантами, які будуть менш шкідливі для природи. У більшій мірі прихильниками цих поглядів є екоактивісти та історики.

3. Компромiсний. Базується на розрахунках водовитрат та стоку Дніпра. За розрахунками, без водосховища нормальне функціонування інфраструктури, промисловості та сільського господарства буде дещо ускладнене але можливе. З метою нівеляції можливих критичних ситуацій, потрібно відновити греблю і водосховище, але в значно менших масштабах, забезпечивши цим баланс в природокористуванні. Дана концепція в більшій мірі відповідає глобальній концепції сталого розвитку.

Отже, розглянувши домінуючі погляди на питання відновлення Каховського водосховища, основний висновок – потрібно проводити подальші дослідження, консультації та експертне обговорення, адже більшість окремих поглядів і коментарів базуються лише на певних аспектах, а не на комплексному системному підході.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Підрив окупантами греблі Каховської ГЕС завдав Україні збитків на суму майже у 14 мільярдів доларів США. 19.10.2023. URL: <http://nppn.org.ua/news/zbitki-shho-sprichiniv-pidriv-kahovsko%D1%97-ges-okupantami> (дата звернення: 01.03.2024)

2. Що буде з Каховським морем? Цікаві висновки науковця після експедиції до берегів змілілого водосховища URL: <https://texty.org.ua/fragments/110265/sho-bude-z-kahovskym-morem-cikavi-vysnovky-naukovcya-pislya-ekspedyciyi-do-berehiv-zmililoho-vodoshovysya/> (дата звернення: 01.03.2024)

Прохорова Лариса Анатоліївна,
кандидат геологічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

МЕДИЧНА ГЕОГРАФІЯ В СИСТЕМІ НАУК ПРО ЗЕМЛЮ

Виникненню інтеграційних процесів у вивченні простору сприяє закономірна «економізація», «соціологізація», «політизація», «гуманізація» та

«екологізація» сучасної географічної науки. Ці тенденції збагатили структуру і зміст географії, висунули на перший план фундаментальні дослідження і, водночас, сприяли вирішенню практичних завдань. Вона зблизила «галузеві» дисципліни географії із суміжними науками і створила підґрунтя для формування нових інтегральних дисциплін на перетині наук – тенденція, яка, ймовірно, продовжиться і в майбутньому. Яскравим прикладом прояву всіх цих процесів є, зокрема, медична географія.

Медична географія, як частина суспільно-географічних наук, розвивається на перетині суспільних, природничих і гуманітарних наук. Таке суміжне положення визначає не тільки її складну і багатогранну структуру, а й наявність численних зв'язків з іншими науками та науковими і навчальними дисциплінами. Як інтегративна наука, медична географія широко використовує методологічні положення та методичні підходи як медицини, так і географії, тобто тих наук, що безпосередньо відображено в назві науки – «медична географія». Крім того, вона ґрунтується на синтезі низки результатів, отриманих у медико-біологічних, еколого-географічних, суспільних, гуманітарних та організаційно-правових науках. Теоретичні, методологічні та практичні результати цих суміжних наук переломлюються та інтегруються медичною географією, збагачуючись результатами власних фундаментальних і прикладних досліджень.

Медична географія має тривалу історію становлення та розвитку. Мабуть, як і географія та медицина, які її складають, вона є найдавнішою наукою. Коли люди відкривали нові території, вони часто відчували на собі вплив незвичних природних умов і шукали шляхи збереження свого здоров'я. Внаслідок цих обставин їм доводилося вивчати навколишнє природне середовище, встановлювати взаємозв'язок між властивостями навколишнього середовища і здоров'ям людей, як прибульців, так і тих, хто постійно проживав у даній місцевості. У ході цих досліджень виявлялися причини захворюваності, вивчалися особливості природних і соціальних умов місць, де люди проживали або тимчасово перебували. Таким чином, з початкового етапу становлення

медичної географії виникли і розвивалися обидві її галузі – медицина і географія. Пізніше вони були доповнені такими науками, як організація охорони здоров'я, соціальна та комунальна гігієна, антропология, генетика та мікробіологія.

За тривалий період розвитку медична географія стала конструктивною і перетворюючою галуззю науки, яка вивчає географічні одиниці та окремі компоненти навколишнього середовища в їх зв'язках і відношеннях зі здоров'ям населення [1-5]. Ці зв'язки і відносини визначають ідеологію комплексності та інтеграції знань про людину, формують концептуальну основу і стратегію розвитку медичної географії.

Вивчення будь-якого виду взаємодії людини з навколишнім середовищем неможливе без використання методів, прийомів і, головне, результатів досліджень природничої та суспільної географії, а також геології, геофізики, геохімії та низки інших наук. Кожна з цих наук, вбираючи в себе елементи знань з інших наук, також дає нові результати, які можуть бути використані для виявлення закономірностей природних явищ, що впливають на стан природного середовища навколо людини. Таким чином, медична географія стає «зеленішою», а її зв'язок з геоекологією – міцнішим. Суть цього процесу полягає не у створенні нової галузі знань, не в простому перекладі вже усталеної мови науки на іншу термінологію, а в оснащенні наукового знання новим світоглядним багажем.

Зв'язок медичної географії з іншими галузями географічної науки визначається тим, що результати фізико-географічних і суспільно-географічних досліджень можуть слугувати джерелом матеріалу для фундаментальних і прикладних розробок у медичній географії.

Для медичної географії дуже важливими є дослідження геопатогенних зон, магнітних бур, екстремальних температур, атмосферного тиску, вітрів та повеней. Всі ці природні катаклізми негативно впливають на здоров'я і життєдіяльність людей і тому повинні враховуватися при територіальній (життєвій) організації суспільства. Це особливо важливо в містобудівній діяльності, особливо при розробці планів землекористування, генеральних

планів міст, проектуванні населених пунктів, а також особливо охоронюваних природних територій [3]. Співпраця між медичними географами та фахівцями з містобудування (архітекторами, географами, геологами, екологами тощо) забезпечує сталий розвиток територій, регіональних економік, інженерної інфраструктури та систем розселення.

Просторова організація (життя) суспільства значною мірою визначає спосіб і якість життя людей, а отже, і здоров'я населення та окремих людей. Вона також може бути причиною виникнення і поширення хвороб. Для вирішення цих питань необхідна медико-географічна таксономія території, яка має базуватися на використанні вагомих результатів проблемного районування та програмно-цільового управління розвитком охорони здоров'я [1]. А створення медико-географічних карт неможливо уявити без використання методології комплексного (природно-господарського та соціально-економічного) районування [4]. Причому найбільший ефект таке районування може мати, якщо воно здійснюється спільно медичними географами та економічними географами.

Говорячи про зв'язки медичної географії з науками про Землю, не можна оминати увагою аспекти тематичного картографування. У сучасних умовах як фундаментальні, так і прикладні успіхи медичної географії значною мірою пов'язані з розвитком і використанням картографічних ідей і методів на основі ГІС-технологій. Можна із задоволенням відзначити, що розробка комплексних, компонентних і галузевих медико-географічних карт справила найбільший вплив на формування теоретико-методологічних і методичних основ медичної географії.

Медична географія – міждисциплінарна наука, спрямована на вирішення актуальних проблем (як фундаментальних, так і прикладних), пов'язаних із встановленням закономірностей впливу комплексу природних, екологічних і соціально-економічних чинників на виникнення і географічне поширення хвороб, на стан здоров'я окремих осіб і популяцій. До її завдань входить виявлення причинно-наслідкових зв'язків, що визначають патогенний вплив біотичних і абіотичних факторів, які сприяють збереженню і зміцненню здоров'я

людини. Медико-географічні дослідження базуються на теоретико-методологічних засадах географічної науки. Вони мають важливе значення для територіальної організації охорони здоров'я та управління закладами охорони здоров'я.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гуцуляк В.М., Нечипоренко Г.Л., Шевченко В.О. Загальна медична географія світу: монографія. Київ, 1998. 178 с.
2. Гуцуляк, В.М. Медична географія: Екологічний аспект: навчальний посібник. Чернівці : Рута, 2008. 132 с.
3. Козубенко Ю.Л. Медична географія: навч. посіб. Переяслав-Хмельницький (Київ. обл.): Домбровська Я.М., 2018. 145 с.
4. Шевченко В.А. Медико-географическое картографирование территории Украины. К.: Наукова думка, 1994. 158 с.
5. Шевчук Л.Т. Медична географія: навчальний посібник. Львів: 1997. 168 с.

Сапога Лариса Миколаївна,
учитель географії,
Херсонський ліцей № 51 Херсонської міської ради
м. Херсон, Україна

ФОРМУВАННЯ ПРОСТОРОВИХ УЯВЛЕНЬ В ШКІЛЬНОМУ КУРСІ ГЕОГРАФІЇ

Просторові уявлення є одним з інтелектуальних умінь, що забезпечують розвиток особистості сучасної людини. А тому наявність сформованих просторових уявлень у школярів є одним із найважливіших показників їхнього розумового розвитку.

Водночас уміння вільно оперувати просторовими уявленнями є необхідним і для забезпечення ефективності процесу навчання, бо просторові уявлення та операції з ними використовуються під час вивчення більшості шкільних предметів.

Також сформовані просторові уявлення забезпечують ефективну діяльність людини в різних галузях сучасного життя. Адже сьогодні важко назвати таку сферу людської діяльності, де б тією чи іншою мірою не використовувалися вміння оперувати просторовими образами. Психологічна наука вважає вміння оперувати просторовими уявленнями однією з найважливіших якостей, необхідних у сучасній професійній діяльності [4,5]. Адже просторові уявлення створюють той план, на якому розгортається все наше внутрішнє емоційне та інтелектуальне життя. Завдяки уявленням людина вільна від влади безпосереднього оточення. Вона здатна оперувати в розумі минулим досвідом і програмувати майбутні дії, ставити перед собою віддалені цілі та розробляти оптимальні шляхи їх досягнення .

Оперування просторовими образами, а потім у процесі уявлення, має місце в процесі розв'язання багатьох практичних і теоретичних завдань. Просторові уявлення є вихідною базою, основою мислення людини, необхідною умовою її розвитку. Що багатшим і різноманітнішим є запас просторових уявлень, то легше протікатиме процес оперування ними, бо не можна, як відомо, оперувати тим, чого не опанував, чого не маєш у наявності.

Інтелектуальний розвиток людини передбачає наявність у неї «просторового інтелекту», вміння подумки оперувати уявленнями [4].

Також наявність у людини сформованих просторових уявлень високого рівня дуже важлива, оскільки саме вони є основою для формування образів-еталонів, когнітивних карт, концептуальних моделей, наочних схем, планів та інших «когнітивних утворень», необхідних для виконання будь-якої діяльності [6]. А використання цих інтелектуальних концептів у будь-якій роботі дасть змогу виконувати її ефективно й успішно.

Особливої значущості набувають просторові уявлення, коли ми говоримо про процес вивчення шкільного предмета "Географія". Адже на цих уроках учні пізнають навколишній світ планети Земля. При цьому часто матеріал, що вивчається на уроках географії, стосується об'єктів і явищ, з якими учні у своєму повсякденному житті часто не стикалися. Тому важливо, щоб у них

сформувалося істинне неспотворене, повноцінне уявлення досліджуваного матеріалу, причому досліджуваний предмет або явище повинно закарбуватися в певному оточенні, тобто в певному просторі.

Проте для забезпечення якісного вивчення шкільного предмета «Географія» наявність саме сформованих просторових уявлень є дуже важливою.

Що ж таке просторові уявлення, які формуються на матеріалі шкільного предмета географія?

С.В. Гришко та ін. в своїх дослідженнях дають таке визначення «географічні уявлення – це образи географічних об'єктів у пам'яті» [2, с.158]. На їх думку ці образи можна створити, спостерігаючи за предметами в природі, на малюнках і на моделях. Багато географічних уявлень можна сформувати, вивчаючи місцеві географічні об'єкти та явища (уявлення про рівнину, плоску рівнину, клімат, річку, озеро, населення тощо). Завдання вчителя - організувати спостереження за місцевими географічними об'єктами і явищами, навчити спостереженню, зафіксувати результати, встановити важливі властивості і на основі спостережень скласти опис [2, с.158-159].

Проте в шкільній географії вивчають переважно віддалені географічні об'єкти, про які необхідно створити уявлення. Для цього використовуються наочні засоби. За допомогою навчальних відео можна побувати в різних куточках земної кулі, показати процеси, які відбуваються то швидко, то повільно. Використовуються також навчальні географічні настінні карти. У них показано узагальнений образ території, подано найхарактерніші ознаки [3, с.130].

Об'ємні наочні посібники, макети, моделі в схематичному вигляді забезпечують об'ємне зображення. Використовуються також звичайні наочні посібники – схеми, графіки, діаграми. При вивченні гірських порід використовуються корисні копалини, мінерали, рослинність, відповідні колекції та гербарії рослин.

У процесі формування уявлення необхідне використання географічної карти. Адже за картою визначаються географічне положення і форма об'єкта,

встановлюються приблизні розміри. Всі досліджувані географічні об'єкти обов'язково показуються на мапі [1].

Виходячи з цього, під час вивчення будь-якого географічного матеріалу у школярів необхідно сформувані просторове уявлення кожного досліджуваного об'єкта, або явища. При цьому в характеристиці цього об'єкта або явища повинні знайти своє відображення всі вищеназвані складові.

Наявність в учня сформованого уявлення об'єкта, що вивчається, дасть йому змогу відповісти на запитання: де? (знаходження в певному місці простору); який? (визначення властивостей об'єкта: розмір, колір, форма тощо); що розташоване поруч? (в оточенні яких предметів (об'єктів) розташовується об'єкт, що вивчається, і де вони розташовані щодо нього). Якщо учень здатний відповісти на всі ці запитання щодо вивченого об'єкта, то можна стверджувати, що в учня сформовано просторове уявлення об'єкта, що вивчається.

Тому, на мій погляд, у процесі вивчення шкільного предмета «Географія» можна ефективно проводити роботу з учнями щодо формування в них просторових уявлень. Цей процес на уроках географії можна організувати за певним планом: будь-який об'єкт (або явище), що вивчається, треба розглядати за виділеними трьома напрямками згідно з поставленими запитаннями: Де? Який? Що поруч? А вивчення матеріалу на уроці географії згідно з подібною логікою його викладення дасть змогу насправді реально сформувані в учнів просторові уявлення досліджуваних об'єктів (явищ). А це, своєю чергою, дасть змогу уникнути формальності в процесі вивчення географічного матеріалу, тобто зробити освітній процес більш ефективним і пізнавальним.

Подібна робота з формування просторових уявлень може і повинна проводитися систематично, на кожному уроці географії, а прийомами формування просторових уявлень в учнів в силах оволодіти кожен учитель географії.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гришко С.В., Зав'ялова Т.В. Педагогічні умови розвитку просторового мислення учнів при роботі з модельною наочністю та

географічними картами на уроках географії. *Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки фахівців в умовах сучасного освітнього простору*: матеріали VII Науково-практичної конференції, м. Харків, 23 квітня 2021 року. Харків: ХДАФК, 2021. С.53-57.

2. Гришко С.В., Іванова В.М., Непша О.В., Тамбовцев Г.В. Методичні підходи до формування географічних знань як компоненту предметної географічної компетентності учнів загальноосвітніх шкіл. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах* : зб. наук. пр. / редкол.: А.В. Сущенко (голов. ред.) та ін. Запоріжжя : КПУ, 2020. Вип. 68. Т. 1. С.156-162.

3. Непша О., Прохорова Л., Зав'ялова Т. Методичні підходи до роботи з картографічними посібниками на уроках географії. *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Том II. Контексти ідентичності й свободи в освіті та науці* : монографія. Конін-Ужгород-Київ : Посвіт, 2019. С. 130–139.

4. Психологія професійної діяльності та психологічна діагностика організацій: курс лекцій для студентів денної і заочної форм навчання спеціальності 053 «Психологія», ступінь «Магістр», / укладач О.С. Юрков. Мукачєво: МДУ, 2017. 116 с.

5. Психологія професійної діяльності: підручник / за ред. С. К. Шандрука. Тернопіль: ЗУНУ, 2022. 256 с.

6. Ушакова І.М. Теоретико-методологічні проблеми психології: курс лекцій. Х.: НУЦЗУ, 2016. 191 с.

Стросва Маріанна Йосипівна,
кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та інформаційних технологій,
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна.

Сурядна Наталія Миколаївна,
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та інформаційних технологій,
Мелітопольський інститут екології та соціальних технологій
Університету «Україна»

м. Київ, Україна.
Бурцев Валерій Валерійович
здобувач 4 курсу першого (бакалаврського)
рівня вищої освіти спеціальності 101 Екологія,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна.

ОЦІНКА СТАНУ ОХОРОННИХ ТЕРИТОРІЙ БАСЕЙНУ РІЧОК ПРИАЗОВ'Я

Управління водними ресурсами за басейновим принципом є ключовим елементом сталого водокористування та забезпечення екологічно стійкого розвитку регіонів, оскільки дозволяє зберегти та ефективно використовувати водні ресурси у межах конкретного басейну, зменшити ризики пов'язані з їх використанням, а також забезпечити сталість та прозорість управління. Зазначене передбачає розробку інтегрованих планів управління, які охоплюють всі аспекти водокористування в межах певного водного басейну. Це включає управління водопостачанням, водокористуванням, водовідведенням, водоохороною, забезпеченням питної води, регулюванням рівня водойм та інше [1]. Басейновий підхід передбачає спільне управління водними ресурсами всіма користувачами, які мають відношення до певного водного басейну.

Особливе значення в межах басейну мають охоронні території різного рівня та цільового призначення, які зазвичай часто залишаються поза увагою органів влади та бізнесу, оскільки передбачають особливі «незручні» підходи природокористування, зокрема, з огляду дотримання таких важливих європейських інструментів як оцінка впливу на довкілля та стратегічна екологічна оцінка. Більше того їх розташування потребує дотримання певних обмежень, охоронних зобов'язань, врахування наявності та цінності цих природоохоронних об'єктів. Тому характеристика саме цього елемента плану управління потребує особливого аналізу і узагальнення.

Необхідність та актуальність оцінки стану охоронних територій саме в межах басейну річок Приазов'я очевидна, оскільки наразі вся територія знаходиться в окупації або під активними бойовими діями. Тому метою даної

роботи є оцінка стану охоронних територій басейну річок Приазов'я, з подальшим плануванням відновлення та належного функціонування.

Район басейну річок Приазов'я розташований в межах Луганської, Донецької, Запорізької та Херсонської областей (рис. 1). Площа водозбору річок басейну – 37 878 км². Басейн охоплює 6,3% території України. Гідрографічна мережа РБР Приазов'я включає 121 річку із площею водозбору більше 10 км² та 11 озер із площею більше 0,5 км² [2].

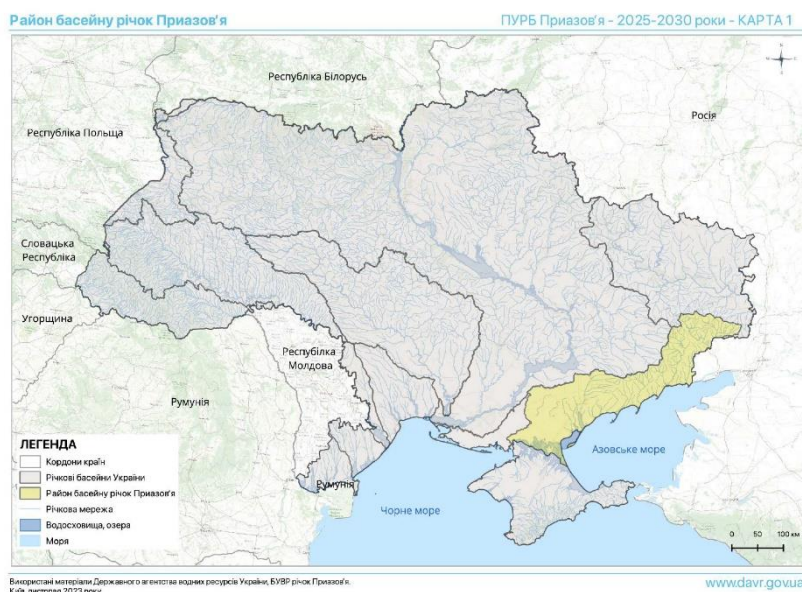

Рис. 1. Район річок басейну Приазов'я [2]

Охоронні території, як окремий розділ плану управління та, щодо котрих повинні розроблятися басейнові управлінські рішення, досягнення стандартів та екологічних цілей, включають: об'єкти Смарагдової мережі; зони санітарної охорони; зони охорони цінних видів водних біоресурсів; масиви поверхневих / підземних вод, які використовуються для рекреаційних, лікувальних, курортних та оздоровчих цілей, а також води, призначені для купання; зони, вразливі до (накопичення) нітратів; уразливі та менш уразливі зони. Розглянемо характеристику цих територій, яка безпосередньо надається у плані управління та описується у Звіті про стратегічну екологічну оцінку [2-4].

1. *Об'єкти Смарагдової мережі.* Смарагдова мережа – це мережа природоохоронних територій європейського значення, яка створюється на виконання положень Конвенції про охорону дикої флори та фауни і природних

середовищ існування в Європі (Бернської конвенції). У плані управління зазначено, що в межах басейну річок Приазов'я розташовано 21 об'єкт Смарагдової мережі [5].

За категоріями об'єкти Смарагдової мережі басейну поділяються на: територія Смарагдової мережі – 7; - заказник – 6; національний природний парк – 3; природний заповідник – 2; регіональний ландшафтний парк – 1; пам'ятка природи місцевого значення – 1; без природоохоронного статусу – 1.

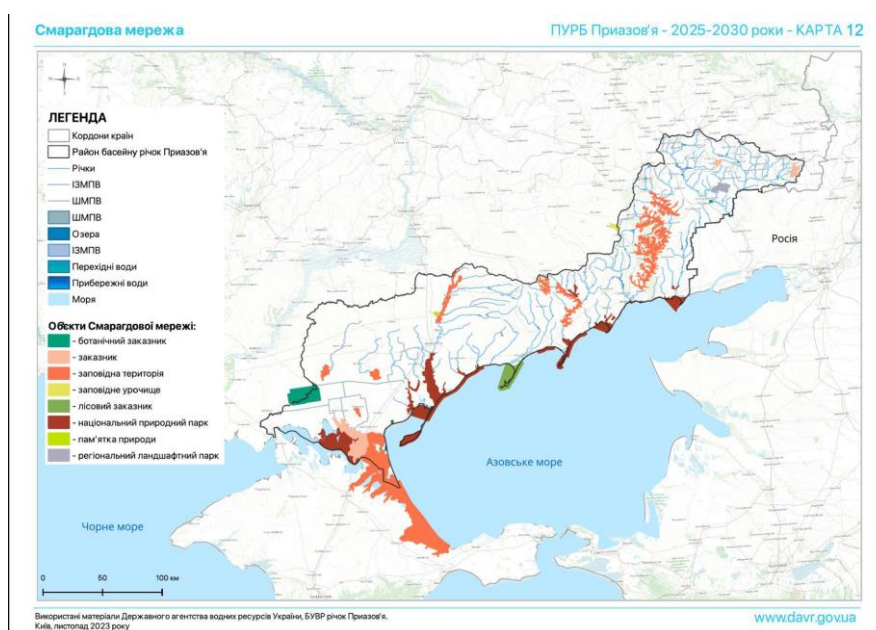

Рис. 2. Карто-схема об'єктів Смарагдової мережі в межах басейну річок Приазов'я

Об'єкти Смарагдової мережі розташовані на території Донецької, Луганської, Запорізької та Херсонської областях перебувають в окупації з лютого 2022 року, що говорить, про обмеження доступу до території та відсутність важливої інформації про їх стан.

2. *Зони санітарної охорони* включають в себе території розміщення водозаборів для питного водопостачання населення. У межах басейну річок Приазов'я розташовано 108 водозаборів (дані 2021 р.), що здійснюють забір води об'ємом більше 10 м³ на добу. З них водозаборів 104 підземних та 4 поверхневих.

3. *Зони охорони цінних видів водних біоресурсів.* Зони, визначені для охорони економічно важливих водних видів чи зони охорони цінних видів

водних біоресурсів, включають в себе ті зони, де проживають або вирощують такі водні ресурси що представляють значну економічну цінність. Враховуючи відсутність відповідної законодавчої та нормативно-правової бази, зони охорони цінних видів біоресурсів в Україні не визначені.

4. *Масиви поверхневих/підземних вод, які використовуються для рекреаційних, лікувальних, курортних та оздоровчих цілей, а також води, призначені для купання.* Зони рекреації водних об'єктів – це земельні ділянки з прилеглим водним простором, призначені для організованого відпочинку населення на прибережних захисних смугах водних об'єктів. Місця масового відпочинку визначаються органами місцевого самоврядування відповідно до наданих їм повноважень щороку перед початком літнього купального сезону.

Екологічні цілі для зон рекреації: якість води водоймищ і рік, що використовуються в зонах рекреації, повинна відповідати вимогам санітарного законодавства; склад і властивості води в районі рекреаційного водокористування повинні відповідати вимогам за фізико-хімічними та санітарно-мікробіологічними показниками. Станом на листопад 2023 року у басейні річок Приазов'я місця рекреації не визначені у зв'язку з окупацією території басейну.

5. *Зони, вразливі до (накопичення) нітратів.* Приймаючи до уваги, що в Україні: найвищий відсоток розораності земель в світі (53,9%, данні 2021 р.), а показник розораності сільськогосподарських земель при цьому – 78,2%; відсутня достатня кількість репрезентативної та достовірної інформації по вмісту біогенних речовин в поверхневих та підземних водах; евтрофікація водних об'єктів є поширеним явищем; початковий рівень імплементації Нітратної директиви ЄС то, на період 2025-2030 років пропонується визначити всю територію України як зону, вразливу до нітратів.

6. *Уразливі та менш уразливі зони, визначені відповідно до критеріїв, що затверджуються Міндовкілля.* Станом на 2023 рік уразливі та менш уразливі зони в Україні не визначено. Держводагентством підготовлено подання до органів місцевого самоврядування. Проте, у зв'язку з тимчасовою окупацією території

рішення про визнання масивів поверхневих вод уразливими зонами не може бути прийнято. В цілому для басейну річок Приазов'я пропонується визнати 40 масивів поверхневих вод уразливими зонами.

Отже, в межах басейну річок Приазов'я розташовано 21 об'єкт Смарагдової мережі. Зони санітарної охорони включають 108 водозаборів (104 підземних та 4 поверхневих). Зони охорони цінних видів водних біоресурсів не визначені. Масиви поверхневих/підземних вод, які використовуються для рекреаційних, лікувальних, курортних та оздоровчих цілей, а також води, призначені для купання у басейні річок Приазов'я не затверджені у зв'язку з окупацією території басейну. Зони, вразливі до (накопичення) нітратів не визначені. Станом на 2023 рік уразливі та менш уразливі зони в Україні не визначено, але в цілому, для басейну річок Приазов'я пропонується визнати 40 масивів поверхневих вод уразливими зонами. Водне законодавство України потребує подальшої інтеграції та імплементації, особливо щодо охоронних територій в межах річкових басейнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Principles of Integrated Water Resources Management in Municipalities and their River Basins Expert Document of Slovak Association of Towns and Villages (ZMOS). May 2008. 23 p. URL: http://www.waterparadigm.org/download/Principles_IWRM_Municipalities_River_Basins.pdf (Дата звернення 05.04.2024).
2. План управління річковим басейном річок Приазов'я. URL: <https://davr.gov.ua/plan-upravlinnya-richkovim-basejnom-richok-priazovya1> (дата звернення 25.03.2024).
3. Карти до Плану управління річковим басейном річок Приазов'я. URL: https://davr.gov.ua/fls18/tu/RBMP_Azov_sea_rivers/purb_az.pdf (дата звернення 25.03.2024).
4. Звіт про стратегічну екологічну оцінку Плану управління річковим басейном річок Приазов'я. URL: https://davr.gov.ua/fls18/pl24/Pryazovya_SEO.pdf (дата звернення 25.03.2024).

5. Updated list of officially adopted emerald sites (November 2018)
Document prepared by the Directorate of Democratic Participation and Marc Roekaerts
(EUREKO). URL: <https://rm.coe.int/updated-list-of-officially-adopted-emerald-sitesnovember-2018-/16808f184d> (дата звернення 05.04.2024).

Стросва Маріанна Йосипівна,
кандидат хімічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та інформаційних технологій,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

Шаптала Катерина Вікторівна,
здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 101 Екологія,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

Єрмоленко Ольга Володимирівна,
директор Мелітопольського фахового коледжу
Університету «Україна»,
м. Київ, Україна

ВОДНІ РЕСУРСИ ПОЛТАВЩИНИ ТА ЇХ ВИКОРИСТАННЯ

Полтавщина розташована в центральній частині України в лісостеповій зоні з помірно-континентальним кліматом. Природні ландшафти області майже не збереглися, тому наслідки антропогенного навантаження очевидні. Особливо це відчутно для водних ресурсів, бо мова йде про якість питної води, забруднення, замулювання і врешті виснаження водних об'єктів. Все це негативно впливає на процеси обміну речовин у водоймах, що може призвести до передчасного старіння, формування осередку інфекції та до подальшої деградації водних екосистем. Постійне різнобічне антропогенне навантаження призвело до втрати самовідновлювальних властивостей, тиск перевищив асиміляційну здатність водойм і маємо зараз проблему, яка потребує розробки та впровадження відповідних управлінських рішень. Першочерговим у даному напрямку, є оцінка стану і напрямків водокористування області у адміністративному та басейновому розрізі. Екологічні ризики, зумовлюють

необхідність застосування комплексного підходу для вивчення тенденцій зміни якісних показників водних об'єктів.

Водогосподарський комплекс Полтавщини створений у 60-70-х роках минулого століття та призначений для гарантованого забезпечення галузей економіки та населення водними ресурсами необхідної якості та кількості [1].

Територія області покрита густою мережею річок, в кількості 1780 шт, загальною протяжністю 13006 кілометрів (до земель водного фонду в області належать землі, зайняті річками, озерами, водосховищами, ставками, болотами, а також прибережні захисні смуги уздовж річок та навколо водойм, землі під гідротехнічними спорудами та каналами) [2].

За даними Регіонального офісу водних ресурсів у Полтавській області річкова мережа включає: одну велику річку – Дніпро, яка протікає в межах області на ділянці довжиною 145 км, 8 середніх річок загальною протяжністю 1360 км (Сула – 213 км, Удай – 129 км, Оржиця – 89 км, Псел – 350 км, Хорол – 241 км, Ворскла – 226 км, Мерла – 28 км, Оріль – 80 км) та 1634 малих річок, водотоків і струмків загальною протяжністю 7905 км, в тому числі малих річок завдовжки понад 10 км в області нараховується 137, їх загальна довжина 3596 кілометрів [3]. Всі річки відносяться до басейну середнього Дніпра (рис. 1) [4].

Рис 1. Басейн середнього Дніпра [4]

Основними джерелами водних ресурсів області є річки Сула, Псел, Ворскла, Оріль та їх притоки, а також Кременчуцьке та Кам'янське водосховища на річці Дніпро.

В межах області формується стік трьох річок: Сліпорід, Говтва, Тагамлик. Гідрографічна мережа річок області помірно розвинута, середня густота її, без врахування малих річок, водотоків і струмків довжиною менше 10 км становить 0,17 км на 1 км², а з їх врахуванням – 0,45 км на 1 км², що майже співпадає із середньою густиною річкової мережі в Україні.

В області 65 водосховищ загальною площею водного дзеркала 6332,4 га і загальним об'ємом 144,74 млн. м³; 2691 ставків загальною площею водного дзеркала 200245 га і загальним об'ємом 279,012 млн. м³; 583 озера, загальною площею водного дзеркала 4534 га і загальним об'ємом 7,85 млн. м³ води. Запаси підземних вод в межах області складають: прогнозні експлуатаційні – 4046,5 тис. м³/добу, розвідані та затверджені – 806,88 тис. м³/добу.

Водозабезпеченість на одного жителя в середній по водності рік за рахунок місцевого стоку становить 1,33 тис. м³/рік. Водні ресурси річок, що формуються на території області становлять: в середній по водності рік – 1940 млн. м³, в маловодний рік 75% забезпеченості – 1310 млн. м³, в надзвичайно маловодний рік 45% забезпеченості – 760 млн. м³.

Південна та південно-західна частина області прилягає до двох великих водосховищ – Кременчуцького та Кам'янського, повний об'єм яких становить, відповідно – 13520 та 2450,94 млн.м³ зарегульованої в них води.

За останніми звітними даними із природних водних об'єктів Полтавщини забрано 98,658 млн. м³, що менше ніж у попередньому році на 15,126 млн. м³ (або 15 %), в тому числі 63,14 млн. м³ (що на 6,693 млн. м³, або на 10 % менше ніж у 2021 році) з підземних водних об'єктів (рис.2).

Використання свіжої води у порівнянні з попереднім роком зменшилось на 9,258 млн.м³ (або на 12,9 %): у 2022 році 545 водокористувачами використано 70,353 млн. м³; у 2021 році 567 водокористувачами використано 80,721 млн. м³ води; у 2020 р. 428 водокористувачами – 72,184 млн. м³ води, у 2019 році 544 водокористувачами – 84,01 млн. м³; у 2018 р. 549 водокористувачів використали 86,49 млн. кубометрів води.

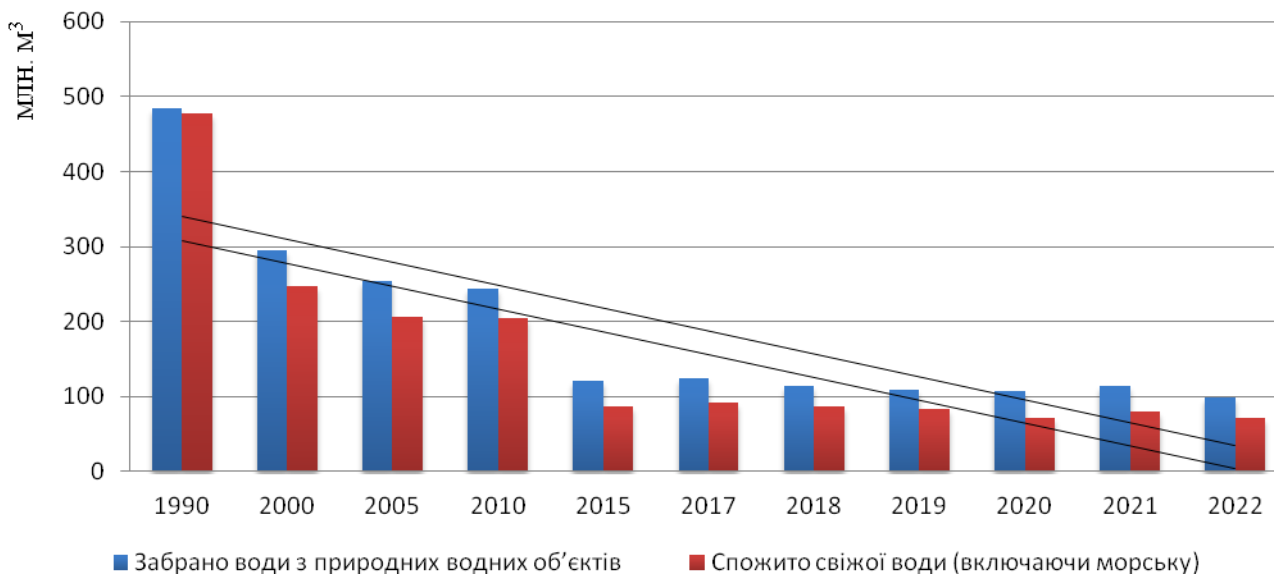

Рис 2. Динаміка основних показників водокористування та водоспоживання Полтавщини [2]

На питні і санітарно-гігієнічні потреби надійшло: 33,111 млн.м³ води, збільшення на 3,4 % (2021 р. – 34,328 млн. м³ , 2020 р. – 32,778 млн. м³); на виробничі потреби – 28,72 млн. м³ , зменшення на 7,9 % (2021 р. – 31,003 млн. м³ ; 2020 р. – 28,597 млн. м³); на зрошення – 5,709 млн.м³, зменшилось на 54 % (2021 – 10,49 млн. м³, 2020 р. – 8,496 млн. м³) [2].

Найбільше свіжої води використовується у житло-комунальному і побутовому господарстві (водопостачання; каналізація; поводження з відходами) – 34,449 млн. м³ (або 48 % від загального використання води) та у добувній промисловості і розробленні кар'єрів 13,232 млн. м³ (або 18,4 % загального використання води по області). Також великі обсяги води надходять на потреби сільського господарства, а саме вирощування однорічних і дворічних

культур – 10,165 млн. м³ (або 14,2 % обласного використання). Високі показники споживання води у підприємств переробної промисловості – 5,648 млн. м³ (або 7,9 % загального обласного використання).

Використання свіжої води у розрахунку на одну особу становило 52 м³, що менше на 11,8% (59,7 м³ – у 2021 році; 52,63 м³ – у 2020 році), в тому числі використання води на господарсько-питні потреби одним мешканцем зменшилось майже на 1,4 м³, або на 5,8 % до 24 м³ на рік (у 2021 році – 25,4 м³; у 2019р. – 23,9 м³).

Отже, водокористування у Полтавській області зменшилось на 15 %, в тому числі на 10 % з підземних водних об'єктів. Використання свіжої води зменшилось на 12,9 %. При цьому на питні і санітарно-гігієнічні потреби маємо збільшення на 3,4 %; на виробничі потреби та зрошення – зменшення на 7,9 %; та на 54 %, відповідно. 48 % від загального використання води йде на житло-комунальне і побутове господарство. 18,4 % використовується у добувній промисловості. 14,2 % – на потреби сільського господарства. 7,9 % споживається води підприємствами переробної промисловості. У розрахунку на одну особу спостерігається зменшення на 11,8%, в тому числі, на господарсько-питні потреби одним мешканцем, зменшилось майже на 5,8 %. Аналіз динаміки основних показників водокористування та водоспоживання Полтавщини показав чітку тенденцію до зменшення, але при цьому кількість проблем пов'язаних з водозабезпеченням, станом річок та інших водних об'єктів тільки зростає потребує подальшого напрацювання дієвих заходів з врахуванням європейських стандартів басейнового управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Степова О.В., Гах Т.О., Тягній Л.М. Стан поверхневих водних об'єктів Полтавської області. *Екологічні науки* № 6(39). 2021. С. 58-63. DOI <https://doi.org/10.32846/2306-9716/2021.есо.6-39.9> (дата звернення 15.04.2024).

2. Регіональна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Полтавській області у 2022 році. Полтавська обласна військова

адміністрація. Департамент екології та природних ресурсів. Полтава, 2023. 163 с. URL: <https://mepr.gov.ua> (дата звернення 11.04.2024).

3. Регіональний офіс водних ресурсів у Полтавській області. URL: <https://poltavavodgosp.gov.ua/vodni-resursy-poltavshchynu-2/> (дата звернення 05.04.2024).

4. План управління річковим басейном Дніпра. Державне агентство водних ресурсів України. URL: <https://davr.gov.ua/plan-upravlinnya-richkovim-basejnom-dnipra1> (дата звернення 05.04.2024).

Максим,
здобувач 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.07 Середня освіта(Географія)
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Непша Олександр Вікторович,
старший викладач кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ФІЗИКО-ГЕОГРАФІЧНА ХАРАКТЕРИСТИКА БАСЕЙНУ РІЧКИ БЕРДА

Витік річки Берда розташований на південних схилах головного вододільного простору Приазовської височини з джерел у кристалічному масиві, Річка відноситься до малих річок (згідно Листу облводгоспу №06/5666 від 17.07.1996 р.). Її довжина сягає 120 км, а площа водозбору 1743 км². Вона має 11 притоків довжиною близько 10 км, разом – 332 км, і 192 притоків різного порядку, які мають довжину менше 10 км, разом – 271 км. Всього в басейні р. Берда знаходяться 201 річки та потічки, які мають загальну довжину 622 км. Густота річкової мережі становить 0,36 км/км². Русло звивисте. Його глибина сягає до 1,5 м, а ширина – 6-10 м, і має поодинокі розливи до 1-25 м. Заплава річки одностороння. Її ширина сягає понад 100 м, у пониззі заплава є двосторонньою, в багатьох місцях вона є заболоченою. Зі сходу, з нею межує басейн річки Кальчик, з заходу – басейн р. Обитічна [1, 4, 5].

Весь регіон вздовж р. Берда має поступово знижувану висоту в південному і, в деяких частинах, в південно-західному напрямку. У верхній течії висота становить 95-100 м над рівнем моря; в середній течії – 53-57 м над рівнем моря і в гирлі – 38-42 м над рівнем моря. Долина річки є неглибокою (до 50 м), трапецієподібною, з широтою від 500 м – до 3 км, злегка терасована, а в подекуди звужується через вихід кам'янистих порід. У цих місцях русло річки з незначними порогами. У верхній течії річка є типово гірською, з крутими схилами, де наявне велике розчленування поверхні Приазовської височини, що стало причиною до утворення вузької не терасованої долини, яка розтинає гранітне ложе. В напрямку до півдня долина ріки розширюється, з'являються тераси [2, 4].

Як і для інших малих річок, основними джерелами живлення є талі води і атмосферні опади, на які припадає понад 50% річного стоку. До 10% живлення складають дощі і зливи теплої пори року, понад 40% - підземні води. Підземні води постачаються в річку з Приазовського кристалічного масиву, в цілому у верхній і середній течії річки. Постійна течія у верхів'ях р. Берда зумовлена рясними джерелами і великим ухилом до 3,0-3,5 м/км. Паводки відбуваються восени та влітку, причому літні мають меншу тривалість, але більшу кількість води, в порівнянні з весняними [2, 4, 5].

Долина р. Берда від с. Новомиколаївка затоплена водами Бердянського водосховища. Нижче водосховища річка залишає межі кристалічного масиву і починає зиватися широкою долиною. Нижче за течією від с. Осипенко до Бердянського лиману р. Берда плавно повертає на південь. Перед Азовським морем вона утворює Бердянський лиман, що пояснюється пониженням Приазовської прибережної рівнини, і впадає в море біля м. Бердянськ [2, 4].

Найкрупнішими притоками р. Берда, є річки: Більманка, Грузенька, Каратюк, Каратиш, Берестова [4].

Каратюк – ліва притока річки Берда, впадає в неї поблизу с. Захаріївка. Довжина річки становить 31 км, площа басейну – 244 км². Витік річки розташований на території Донецької області. У Запорізькій області наявна її

частина довжиною 17 км. Річка витікає на південно-східних схилах Приазовської височини. Долина річки коритоподібна, її ширина становить 1,5 км, а глибина – 30 м. У долині річки Каратюк створено 8 ставків. Русло слабо-хвилясте, шириною до 5 м. Глибина річки 0,4–0,5 м, а подекуди до 2 м. Похил 4,9 м/км. Живлення річки головним чином снігове і дощове. У маловодні роки річка пересихає. Лід на річці наявний з грудня до кінця лютого [1, 4].

Каратиш – ліва притока річки Берди, впадає в неї нижче с. Захаріївка Пологівського району. Довжиною річка 38,8 км, площа басейну становить 466 км². Як і Каратюк її витік знаходяться в межах Донецької області. На території Запорізького Приазов'я річка має довжину 18 км. Долина річки за формою трапецієподібна, шириною до 3 км, глибиною 40 м. Заплава річки є слабовираженою. Русло помірно звивисте. Його ширина становить 5 м. Похил річки складає 5,4 м/км. Живлення переважно снігове і дощове. Стік регулюється ставками [1, 4].

Більманка – ліва притока Берди. Довжина річки складає 14 км, похил – 11 м/км. Утворюється з багатьох струмків без імені та кількох водойм. Площа басейну складає 75,9 км². Бере початок річка у с. Трудове, Пологівського районі. Протікає здебільшого на південний схід через с. Більманка. Впадає до річки Берди на його південно-східній околиці [1, 4].

Більмак – балка, права притока річки Більманки. Її довжина складає орієнтовно 10 км. Її витік знаходиться поблизу с. Трудове, тече спершу на південний схід повз с. Дубове, потім здебільшого на південь і у с. Більманка впадає у р. Більманку [1, 4].

Грузська – ліва притока Берди. Її довжина складає 14,5 км, а площа басейну – 110 км². Має вузьку, час від часу зі стрімкими схилами, розчленованими балками і ярами долину. Русло слабозвивисте (у пониззі стає більш звивистим). У долині річки споруджено кілька ставків. Річка бере початок поряд південно-західної околиці смт. Комиш-Зоря. Тече в напрямку на південний схід. Впадає до р. Берди в межах с. Білоцерківки. Основною притокою є річка Грузенька [1, 4].

Грузенька – ліва притока р. Грузької. Її довжина становить 14,5 км, площа басейну – 47 км². Має вузьку і відносно глибоку, час від часу зі стрімкими схилами, розчленовану балками і ярами долину. Русло є слабозвивистим, яке у верхній течії пересихає. Витік річки розташований в південній стороні с. Тернового, Пологівського району. Тече в межах Приазовської височини здебільшого на південь, у пригирловій частині — на південний захід. Впадає до р. Грузької на околицях с. Білоцерківки, Пологівського району [1, 4].

Берестова – права притока Берди. Її довжина становить 22,3 км, а площа басейну – 146 км². Має вузьку і відносно глибоку, подекуди зі стрімкими схилами, розчленовану балками і ярами долину, в якій західні (праві) схили здебільшого є вищими ніж східні. Русло є слабозвивистим, подекуди пересихає. У долині річки споруджено кілька ставків. Витік річки розташований на північно західних околицях с. Берестового, Бердянського району. Тече здебільшого на південний схід. Впадає до р. Берди на західних околицях с. Новосолдатське [1, 4].

Долина річки Берди має різноманітні ландшафти і складність ландшафтно-типологічної структури. У верхніх течіях річки переважає ерозійно-структурний водороздільний денудаційно-останцевий тип місцевості. Сама долина річки приурочена до ерозійно-структурного долинно-балочного типу місцевості. На схилах в переважності прирічковий яружно-балковий тип місцевості. В районі сіл Ланцеве, Білоцерківка і Сачки, а також в межах від гирла р. Каратиш до с. Калайтанівка – заплавної тип місцевості, а в місцях впадання річок і великих балок – надзаплавно-терасовий [3].

Зазвичай кожен тип місцевості має свої характерні ґрунтові різновиди і рослинність [3]. У верхів'ї і середній течії р. Берди є обривисті кам'яністі схили, які підходять до русла, в наслідок чого створюються нагромадження різних форм і розмірів. Районами їх поширення є с. Сачки – с. Захарівка (урочище «Чорні скелі»), с. Захарівка – гирлі р. Каратиш (урочище «Знайдена криниця»), села Калайтанівка – Миколаївка (урочища «Грецька балка», «Кривий Ріг», «Висока скеля»). Тут розвинені щербеністі чорноземи на елювії масивно-кристалічних

порід, а в рослинному покриві в переважності знаходяться види петрофітону: деякі видів шипшин, карагана кущова, різноманітні види вушанки, очитку, ломикаменю, піщанки, смілок, гвоздики. Група ефемерів і ефемероїдів тут представлена тюльпаном гранітним, гіацинтіком Палласа, гусячим луком подільським. На ділянках де травостіц є прорідженим подекуди можна зустріти мохи. На голих гранітних скелях в більшості розвинені накипні лишайники. В середній частині долини ріки, серед берегових скель, в печерах, в розщілинах, під кам'яними навісами зустрічаються авринія скельна, тюльпан гранітний, сон-трава [2, 3].

Яристо-балочний тип місцевості в цьому районі є незначним за розповсюдженням. Тут переважають змиті звичайні чорноземи малогумусні та малогумусні малопотужні. Переважна кількість балок знаходяться перпендикулярно до річкової долини. Приуроченість лісової рослинності до елементів долинно-балочного рельєфу пояснюється її знаходженням в крайніх екологічних умовах існування. Подекуди в деревостій входять: клен польовий, клен татарський, в'яз Висоцького, липа серцелиста. Несильно поширеною є чагарникова рослинність, до якої входять: вишня степова, бересклет Черняєва, бузина чорна, терен степовий, ряд видів глоду [2, 3].

На схилах ярів переважно розвинені чорноземи звичайні мало-гумусні в поєднанні з чорноземами щебенюватими і лучно-чорноземними ґрунтами. Тут переважають злакові (костриця, келерія, ковила, житняк) і бобові (астрагал, конюшина, люцерна) рослини [2, 3].

На заплаві переважно розвинені лучні і чорноземно-лучні ґрунти з коротко заливними солонцово-солончаковими і солончаковими лугами з галофільною рослинністю, де ростуть переважно багато видів пирію, костриці, перстачу, ситнику, подекуди конюшини [2, 3].

Болота поширені здебільшого в нижніх течіях річки. Ґрунти тут чорноземоподібні, на карбонатному субстраті Болотяна рослинність представлена здебільшого такими формами як: очерет звичайний, рогіз

вузьколистий і широколистий, бульбокомиш морський. Ці рослини належать до природних біофільтрів, тобто зберігають гідрохімічний режим водойми [3, 4].

На плакорах (пласката або слабохвиляста привододільна ділянка басейну рівнинної річки) в переважності різнотравно-типчаково-ковилові і ковилові степи. В основному в трав'яному покриві в долині переважають степові види з малою домішкою лісових. Ґрунтовий покрив ландшафтною області представлений чорноземами звичайними середньогумусними на лесоподібних суглинках важкосуглинного та глинистого характеру [2, 3].

Річка Берда розташована на півдні України, в степовій зоні. Ця територія є біологічно різноманітним осередком серед сільськогосподарських ландшафтів, де весь водозбір річки розораний, тоді як в межах долини збереглися залишки природної рослинності [7,с.159].

До водної рослинності можна віднести скупчення із зануреними і напівзануреними рослинами (рис. 1).

Рис. 1. Заплавна рослинність в районі гирла річки Берда [6]

У руслі річки поширими є угруповання частухи подорожникової, сусака зонтичного ; до повністю занурених рослин відносяться: елодея канадська, рупія морська, рдесник гребінчастий. Тут поширені середньо- та сильнозмиті чорноземні ґрунти [2, 3].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Водні ресурси Запорізької області URL: <https://buvrzp.gov.ua/%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8/> (дата звернення: 11.03.2024)
2. Ґрунтковська Т. Г. Біорізноманіття долини річки Берда. *Проблеми відтворення та охорони біорізноманіття України*. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. Полтава: Астроя, 2011. С. 179-181.
3. Непша О., Іванова В., Зав'ялова Т. Особливості організації та проведення перспективного туристсько-екскурсійного маршруту «Долиною річки Берда». *Розвиток сучасної освіти і науки: результати, проблеми, перспективи. Зміни та синергія в розвитку науки та освіти*: колективна монографія. Конін-Ужгород-Херсон-Київ: Посвіт, 2020. С. 147-157.
4. Північно-Західне Приазов'я: геологія, геоморфологія, геолого-геоморфологічні процеси, геоекологічний стан: монографія / Даценко Л. М., Молодиченко В. В., Непша О. В. та ін. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 308 с.
5. Фізична географія Запорізької області. Хрестоматія / Даценко Л. М., Молодиченко В.В., Воровка В. П. та ін. Мелітополь: Вид-во МДПУ ім. Б. Хмельницького, 2014. 200 с.
6. Berda URL: <https://www.wikidata.org/wiki/Q4084052> (дата звернення: 15.03.2024)
7. Vynokurov Denys, Goncharenko Igor, Borovyk Dariia, Bronskova Olena Classification of dry grasslands of the Berda River Valley (Ukraine). *Tuexenia*. № 43. 2023. pp. 159-182.

Шепітько Дмитро Сергійович,
здобувач 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Непша Олександр Вікторович,
старший викладач кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ГЕОЕКОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ РІЧКИ СУХА МОСКОВКА (ЗАПОРІЗЬКА ОБЛАСТЬ)

Річка Суха Московка – ліва притока річки Дніпро, протікає по Запорізькому районі Запорізької області. Загальна довжині річки – 15,0 км, площа водозбірної басейну складає 86,9 км² [2]. Річка бере свій початок в районі села Матвіївка Запорізького району. Спершу тече на південний захід. Впродовж 12,6 км у пониззі тече територією м. Запоріжжя і впадає у Дніпро поблизу міського парку «Перемоги». Річка має 5 приток, загальною довжиною 9,0 км [1].

Станом на березень 2023 року річка Суха Московка утворила нове гирло, яке розташоване на 1,5 метра нижче колишнього рівня води та тече у Дніпро вздовж піщаної коси, утворюючи не лише піщану мілину, яка заглиблюється у Дніпро на десяток метрів, а й створює бухту. З падінням рівня Дніпра берегова лінія річкової артерії стала дуже звивиста. Вважається, що ці бухти та коси колишнього гирла вже зниклих маленьких річок, що впадали до Дніпра або внаслідок повеней, які вимивали в березі Дніпра вирви. Також з відступом води під шаром жовтого піску є можливість побачити червоні відкладення річки у період активної праці промислового майданчика. Нині майже зник струмок біля ТЦ «Епіцентр» [1].

Основним джерелом забруднення вод р. Мокра Московка є виливання побутових відходів та підприємства промисловості міста – акціонерне товариство «Запорізький завод феросплавів. В таблиці 1 наведені дані про скидання стічних вод з цього підприємства у річку Суха Московка.

Таблиця 1

Середньорічні концентрації забруднюючих речовин у контрольних створах на річці Суха Московка у 2022 році (мг/л), складено за [3]

Місце спостереження заякістю води	Забруднюючі речовини										
	сульфати	хлориди	Азот амонійний	нітрати	нафтопродукти	фосфати	цинк	нітриги	фториди	залізо	мідь
АТ «Запорізький завод феросплавів											
р. Суха Московка в межах м Запоріжжя КС випуску № 4 (площадка «Мокра») («сухий» період)	726,6	20,7	0,7	7,0	0,21	0,59	-	0,44	0,20	0,38	-
р. Мокра Московка в межах м Запоріжжя КС випусків № 1 (ЗОС -54), №2 (ЗОС- 53) («мокрый» період)	751,9	215,8	1,3	2,7	0,21	0,63	-	0,20	0,16	0,96	-

В травні 2023 року за ініціативи волонтерів-аналітиків ГО «Екосенс» були відібрані проби води у річці та направлені для лабораторного аналізу. За дослідженими параметрами, вода у р Суха Московка має посередній потенціал джерела нецентралізованого водопостачання (на верхній межі переходу до поганого потенціалу). Якість води визначає високий вміст розчинених сполук, нітрат та нітрит-іону. Підвищений вміст солей жорсткості та ортофосфат іону. Досліджена вода має ознаки первинного господарсько-фекального забруднення, що обумовлює ризик та обмеження використання цієї води для цілей водопостачання. Потенціал для альтернативного питного водопостачання: із застереженнями про підвищений солевміст та вміст сполук нітрогену. Вода потребує спеціальних (додаткових) методів очищення. Рекомендація розглядати це джерело для питного водопостачання у крайній потребі та на випадок

відсутності інших альтернатив. Потенціал для господарсько-побутового та технічного водопостачання – так, із застосуванням загальної схеми нецентралізованого водопостачання у надзвичайних умовах (вода має бути ретельно профільтована, кондиціонована вугільним фільтром та знезаражена) Порівняння отриманих результатів свідчить про покращення якості води за період контрольних спостережень (від кінця листопада 2022 року). Експедиція ГО «Екосенс» у листопаді 2022 року виявила забруднення води сполуками нітрогену (нітратами, нітритами), ортофосфатами. За цей період ми спостерігаємо зменшення загальної кількості розчинених сполук у воді, зменшення вмісту нітрат іону та ортофосфат іону. Проте відбулося збільшення вмісту нітрит іону. Для порівняння індекс потенціалу джерела у листопаді 22 року склав 3,8 (категорія «погана якість») а у травні 2023 року – 3.2 (категорія «посередня якість» на верхній межі переходу до «поганої якості») [4,6].

29 серпня 2018 року 31 сесія Запорізької міської ради затвердила Програму ревіталізації малих річок на інших водойм міста Запоріжжя на 2018-2028 роки. [5]. Програма спрямована на реалізацію комплексу заходів, спрямованих на відновлення водних об'єктів природним шляхом; відновлення сприятливого гідрологічного режиму та санітарного стану річок, струмків і водойм; раціональне використання водоохоронних зон, у тому числі прибережних захисних смуг; благоустрій територій, прилеглих до водних об'єктів та забезпечення комфортних умов для проживання і відпочинку мешканців міста.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Суха Московка URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%85%D0%B0_%D0%9C%D0%BE%D1%81%D0%BA%D0%BE%D0%B2%D0%BA%D0%B0 (дата звернення: 13.03.2024)
2. Водні ресурси Запорізької області URL: <https://buvrzp.gov.ua/%D0%B2%D0%BE%D0%B4%D0%BD%D1%96-%D1%80%D0%B5%D1%81%D1%83%D1%80%D1%81%D0%B8/> (дата звернення: 11.03.2024)

3. Екологічний паспорт Запорізької області за 2022 рік URL: <https://mepr.gov.ua/diyalnist/napryamky/ekologichnyj-monitoryng/ekologichni-pasporty/> (дата звернення: 15.03.2024)
4. Куди годиться вода з Сухої Московки? Результати аналізу. ГО «Екосенс». 17.05.2023 р. URL: <https://vidnova.info/kudy-godytsya-voda-z-suhoyi-moskovky.html> (дата звернення: 15.03.2024)
5. Програма ревіталізації малих річок на інших водойм міста Запоріжжя на 2018-2028 роки. URL: <https://zp.gov.ua/uk/sessions/11/resolution/32117> (дата звернення: 10.03.2024)
6. Протокол попередньої оцінки якості води за результатами громадського моніторингу водних ресурсів з використанням тест-систем JBL PRO AQUATEST річки Суха Московка (м. Запоріжжя, Пришляховий провулок, 7) 15.05.2023 р. URL: <https://vidnova.info/wp-content/uploads/2023/05/Protokol-suha-moskovka-15-05-23.pdf> (дата звернення: 10.03.2024)

РОЗДІЛ 5. ТУРИЗМ І РЕКРЕАЦІЯ: ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Арсененко Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Арабаджи Олена Семенівна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Донець Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Донченко Лариса Михайлівна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ТУРИСТИЧНА КУЛЬТУРНА ТА ПРИРОДНА СПАДЩИНА УКРАЇНИ: ЗБЕРЕЖЕННЯ В УМОВАХ ВІЙСЬКОВОГО СТАНУ ТА ПОВОЄННИЙ ЧАС

Культурна та природна спадщина є важливим фактором розвитку туризму в країні і складає її туристичний потенціал. Україна, мала в наявності багату культурну (історичні, археологічні, архітектурні та монументальні пам'ятки, музеї, твори мистецтва та ін. об'єкти) і природну (різноманітний природний ландшафт – гори, ліси, степи, морські узбережжя, природно-заповідні території та об'єкти) спадщину, розвинену мережу курортів та санаторіїв.

Проте, повномасштабна війна призвела до руйнування значної частини туристичного потенціалу України. Сьогодні через військовий стан держава стикається з надзвичайною складністю, що впливає на збереження її культурної (в т.ч. не матеріальної) та природної спадщини (КПС) як в цілому, так і можливістю їх використання в туристично-рекреаційній сфері та екскурсійній діяльності [1].

В контексті російсько-українського військового конфлікту в Україні розглянемо актуальні питання збереження туристичної КПС, які виходять за

межі традиційних проблем і вимагають специфічних стратегій та підходів, можливих шляхів їх вирішення.

Основними надзвичайними викликами збереження туристичної культурної спадщини України є:

– в певному сенсі втрата культурної ідентичності. Війна призводить до руйнування традиційних культурних цінностей та аматорського мистецтва, зникнення носіїв мови та інших аспектів національної ідентичності;

– знищення історичних пам'яток. Військовий конфлікт призводить до знищення цінних археологічних та архітектурних пам'яток, що є невід'ємною частиною культурного надбання України [2].

Основними надзвичайними викликами збереження туристичної природної спадщини України є:

– екологічні наслідки війни. Бойові дії призводять до серйозних екологічних збитків, таких як забруднення ґрунтів та водойм, знищення лісів та природних місць, що загрожує біорізноманіттю та екосистемам;

– ураження природно-заповідних територій. Військовий конфлікт ставить під загрозу функціональну діяльність національних природних парків і заповідників, інших природоохоронних територій, які знаходяться в зоні бойових дій, або взагалі приводить до знищення унікальних природних об'єктів та зменшення біорізноманіття.

Окрім того, до основних проблем збереження туристичної КПС внаслідок російської агресії і здійснення тим самим бойових дій відносяться:

– повне або часткове руйнування об'єктів КПС. З початку повномасштабної війни в Україні було пошкоджено чи знищено тисячі об'єктів культурного, історичного та природного надбання, а також туристичної інфраструктури;

– відвідування об'єктів КПС пов'язано з небезпекою та неможливістю організації туристичних подорожей і екскурсійних програм на місце їх розташування. Багато регіонів України, на ТОТ, які мають значний туристичний потенціал, залишаються взагалі закритими для відвідування;

– обмеження роботи підприємств індустрії туризму та туристичної інфраструктури. Багато підприємств готельно-ресторанного господарства, санаторно-курортних закладів, транспортних компаній, що надавали туристичні послуги не працюють, вони або пошкоджені або знищені;

– порушення роботи туристично-інформаційних ресурсів. Значна кількість туристичних сайтів та додатків були закриті або перестали оновлюватись в умовах війни;

– втрата робочих місць у сфері туризму. Більшість підприємств туристичного бізнесу (особливо в прифронтових регіонах і на тимчасово окупованих територіях) були змушені припинити надання туристичних послуг, а їх працівники втратили роботу внаслідок війни.

Окрім того, маємо визначити і додаткові проблеми, пов'язані з використанням туристичної КПС в Україні в умовах війни:

– зміна пріоритетів у розвитку туризму в країні. Зрозуміло, що сьогодні розвиток туристичного сектору, як сфери економіки відійшов на інший план, а лише після закінчення війни держава зосередиться на відновленні економіки та соціальної сфери;

– зменшення попиту на туристичні послуги в країні. Більшість туристів стурбовані безпекою подорожей до України, а також якістю надання туристичних послуг, що відповідно впливає на зниження попиту та відвідування об'єктів КПС в регіонах;

– конкуренція з боку інших туристичних країн які не потерпали від військових конфліктів, і можуть запропонувати туристам більш привабливі і якісні умови для відпочинку.

Вирішення вище зазначених проблем, дозволить Україні поступово відновити туристичну галузь і зробити країну ще більш привабливою для туристів після закінчення бойових дій.

На наш погляд, вже сьогодні, як в умовах війни так і в повоєнний час необхідно розробити конкретні заходи, які мають бути впроваджені з метою

збереження туристичної КПС та за необхідністю їх поступового відновлення, а саме:

- аналіз сучасного стану всієї КПС в Україні та її регіонах;
- захист об'єктів від можливих збройних конфліктів, що може включати розгортання спеціалізованих заходів безпеки, вивчення можливостей евакуації цінних артефактів та розроблення планів дій у випадку загрози;
- інвентаризацію, оцінку збитків та відновлення (повну або часткову реставрацію) пошкоджених об'єктів культурної спадщини;
- запобігання розкраданню та втратам. Умови бойових дій можуть створити серйозні ризики для цінних артефактів та пам'яток культури через розкрадання, вандалізм або навіть знищення. Необхідно розглядати питання забезпечення безпеки та нагляду за цими об'єктами, а при необхідності повернення на Батьківщину всіх вивезених артефактів української історії та культури, а також всіх корінних народів, які проживають в країні;
- збереження інфраструктури та екосистем в зоні бойових дій;
- інвентаризацію, оцінку збитків та відновлення пошкоджених об'єктів природної спадщини (за умови надання дозволу військових експертів);
- забезпечення безпеки туристів у регіонах, при здійсненні туристичних подорожей;
- поступове відновлення роботи підприємств індустрії туризму та туристичної інфраструктури;
- забезпечення надання якісних туристичних послуг і виробництво туристичних продуктів;
- поновлення роботи туристично-інформаційних центрів і інтернет ресурсів, їх наповнення;
- створення нових робочих місць у сфері туризму і рекреації;
- міжнародне співробітництво та підтримка. Україна може взяти на озброєння досвід і практику інших країн, які стикалися зі схожими проблемами у період війни або конфлікту. Міжнародне співробітництво може включати

надання фінансової підтримки, навчання та консультації з питань збереження спадщини.

Отже, в умовах бойових дій збереження туристичної КПС в Україні вимагає комплексного підходу та співпраці між різними рівнями уряду, місцевими органами влади, громадськістю та міжнародними партнерами. Необхідно розробити стратегію розвитку туризму в країні в умовах повоєнного періоду, яка має враховувати зміни, що відбулися у світовому туризмі та внаслідок війни, а також пріоритети розвитку, збереження та відновлення об'єктів туристичної КПС в Україні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Beidyk Oleksandr O., Donets Iryna A., Arabadji Olena S., Arsenenko Iryna A. Intangible cultural heritage of Ukraine: scientific and practical significance, structure, and development prospects. *Journ. Geol. Geograph. Geoecology*. № 33(1). pp. 35-43. <https://doi.org/10.15421/112404>

2. Арсененко І.А., Арабаджи О.С., Донець І.А., Донченко Л.М. Природна та культурна спадщина як важливий туристичний ресурс. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції «Наукове сьогодні: перспективи розвитку регіональної науки» (м. Запоріжжя, 17 листопада 2023 р). Запоріжжя-Мелітополь: МДПУ імені Богдана Хмельницького, 2023. С.163-166.

Бейдик Олександр Олексійович,
доктор географічних наук, професор,
професор кафедри географії та туризму

Арсененко Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,

Донець Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,

Гарбузов Іван Михайлович,
здобувач I курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ, ПОЛІТИЧНА НЕСТАБІЛЬНІСТЬ І ТЕРОРИЗМ НА ПОЧАТКУ ХХІ СТОРІЧЧЯ: ВПЛИВ НА РОЗВИТОК МІЖНАРОДНОГО ТУРИЗМУ

Міжнародний туризм в світі є важливим стимулом для економічного розвитку і культурного обміну між країнами та туристичними макрорегіонами. У 2023 р. міжнародний туризм приніс до світової економіки понад 1,4 трлн. дол. США, що становить близько 10% глобального ВВП. Міжнародний туризм також є важливим джерелом створення робочих місць, забезпечуючи занятість понад 300 млн. людей в світі [1]. Проте, після глобальних криз, таких як пандемія COVID-19 та інші надзвичайні події міжнародний туризм відновився не повністю. Світова індустрія туризму стикається з низкою глобальних проблем, які можуть негативно вплинути на її розвиток у майбутньому, серед основних, пандемічні обмеження, військові конфлікти, політична нестабільність і тероризм в певних країнах туристичних макрорегіонів, економічна криза, конкуренція між підприємствами індустрії туризму (транспорт, готельно-ресторане господарство, заклади креативних індустрій та ін.) та туристичними напрямками, екологічні проблеми та ін.

Упродовж останніх років Пандемія COVID-19 продовжувала негативно впливати на міжнародний туризм у світі, включаючи всі туристичні макрорегіони світу. У 2023 р. спостерігається зростання кількості випадків зараження коронавірусом, та виявлення нових штамів, таких як Омікрон-варіант SARS-CoV-2 (SARS-CoV-2 Omicron, SARS-CoV-2 B.1.1.529) - варіант коронавірусу SARS-CoV-2[1], вперше ідентифікований у Ботсвані та ПАР у листопаді 2021 р., відрізняється великою кількістю мутацій у пепломерах) [2]. Така негативна тенденція розповсюдження може призвести до нових обмежень на подорожі, та занепаду функціональної діяльності підприємств індустрії туризму.

Поряд з вище зазначеним, однією з основних проблем, що гальмують розвиток міжнародного туризму в туристичних макрорегіонів є військові конфлікти, політична нестабільність та тероризм в світі. На початку ХХІ сторіччя

відбулася певна кількість негативних політичних і військових подій, які негативно вплинули на світовий туристичний бізнес. Наведемо деякі приклади в межах туристичних макрорегіонів світу:

У Європейському туристичному макрорегіоні (ЄТМ): російсько-українська війна (2022 р.) спричинила значне зниження туристичних потоків до ЄТМ; сучасний військовий конфлікт між Ізраїлем та Палестиною (2024 р.) унеможливило подорожі в ці регіони; у Білорусі політична криза (2020 р.) призвела до певних обмежень для відвідувачів з багатьох країн; у Польщі (2023 р.), у Черногорії (2023 р.) та Чехії (2009 р.) зростання політичного напруження викликало зменшення кількості відвідувачів з інших країн ЄТМ; в Іспанії (2022 р.) терористичні загрози призвели до обмежень функціональної діяльності деяких туристичних об'єктів і зниження рівня безпеки в країні.

У Американському туристичному макрорегіоні (АмТМ): у Гондурасі (2009 р.) політична криза спричинила закриття кордонів для подорожуючих з інших країн; у Мексиці (2022 р.) призвела до значного зниження відвідувачів; у Сальвадорі (2018 р.) до зменшення кількості туристів з країн Центральної Америки.

У Азіатсько-Тихоокеанському туристичному макрорегіоні (АзТМ): громадянська війна у М'янмі (2021 р.) та політична криза в Шрі-Ланці (2022 р.) призвели до значного зниження туристичних потоків в дані країни; у КНР політична напруженість між КНР та Тайванем (2022 р.) спричинила зниження кількості туристів із Тайваню; у Пакистані політична нестабільність між Індією та Пакистаном (2019 р.) призвела до зменшення відвідувачів з Індії; у Японії та Таїланді зростання терористичних загроз викликає зниження кількості туристів з ЄТМ та АмТМ.

У Африканському туристичному макрорегіоні (АфТМ): політична криза в Бурунді (2016 р.) та збройний конфлікт у Ефіопії (2020 р.) призвели до значного зниження туристичних потоків в регіон; через два воєнні перевороти, що відбулися в Буркіна-Фасо (2022 р.) та у зростання терористичних загроз у Марокко вплинуло на зменшення відвідувачів з ЄТМ та США.

У Близькосхідному туристичному макрореґіоні (БТМ): у Єгипті (2011 р, 2013 р.) політична напруженість сприяла зменшенню кількості туристів з ЄТМ; війна в Україні викликала зниження туристичних потоків з ЄТМ, які традиційно відвідували країни макрореґіону. У 2023 р. Саудівська Аравія була змушена скасувати низку міжнародних спортивних заходів, таких як Гран-прі Формули-1 через терористичні загрози, а політична напруженість може призвести до закриття кордонів між країнами [3].

Ризик для подальшого відновлення міжнародного туризму є, і перш за все, найбільше занепокоєння викликає людська трагедія, яка відбувається в Україні. Військовий наступ Росії на Україну є негативним ризиком для міжнародного туризму. Тривалий конфлікт може призвести до втрати значних доходів від міжнародного туризму в усьому світі. Це посилило і без того високі ціни на нафту та транспортні витрати, підкреслило невизначеність та спричинило перебої з подорожами у Східній Європі. За даними Economist Intelligence Unit, військовий конфлікт вплине на туристичну індустрію ЄТМ наступним чином:

- втрата російських та українських туристів;
- обмеження щодо діяльності авіакомпаній та використання повітряного простору;
- збільшення витрат на харчування та паливо;
- зниження впевненості мандрівників та доходу [4].

Послаблення обмежень пов'язані з COVID-2022 сприяє нормалізації подорожей, але політичні кризи продовжують становити серйозну загрозу для відновлення.

За даними Євроконтролю, найбільш постраждалими напрямками (крім Росії та України) є Республіка Молдова, Словенія, Латвія та Фінляндія [5]. Ринки АмТМ та АзТМ також можуть постраждати, особливо щодо подорожей у ЄТМ, оскільки ринки даних туристичних макрореґіонів історично більш схильні до ризику.

Таким чином, військові конфлікти, політична нестабільність і тероризм на початку ХХІ сторіччя можуть перешкодити поверненню довіри до здійснення

глобальних подорожей і подальшому розвитку міжнародного туризму в межах туристичних макрорегіонів світу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. UNWTO World Tourism Barometer: January 2024 ***EXCERPT***. URL: <http://surl.li/spape> (дата звернення: 11.03.2024)
2. Омикрон-варіант SARS-CoV-2 URL: <http://surl.li/spapl> (дата звернення: 11.03.2024)
3. Євген Букет. «Тиха третя світова»: прогноз розвитку війни в Україні та інших конфліктів у світі. URL: <http://surl.li/spapp> (дата звернення: 11.03.2024)
4. Шоварго К.А., Зайцева В.М. Вплив російської агресії в Україні на європейський туристичний ринок. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/shovargo.htm (дата звернення: 11.03.2024)
5. Eurostat. Products Statistical working papers. URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/en/web/products-statistical-working-papers> (дата звернення: 11.03.2024)

Воловик Володимир Миколайович,

доктор географічних наук, професор,
професор кафедри географії
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна

Шлапацький Владислав Олександрович,

здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 103 Науки про Землю
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського,
м. Вінниця, Україна

ДЕФІНІЦІЯ ПРИГОДНИЦЬКОГО ТУРИЗМУ

Туризм є одним з швидкозростаючих секторів економіки, а пригодницький туризм є однією з його категорій, що розвиваються найшвидше. Оскільки туристи шукають нових та різноманітних вражень, цей напрям продовжує набувати популярності [8]. У Всесвітньої туристичної організації ООН немає дефініції пригодницького туризму, але асоціація пригодницьких подорожей визначає його як

подорож, що включає не менше двох з наступних 3 елементів: *фізична активність, довкілля та занурення у культурне середовище*. Наприклад, такий підхід припускає, що поїздка до Перу, передбачає трекінг (фізична активність) стежкою Мачу-Пікчу (довкілля) і спілкування з місцевими етносами (етнокультурне занурення).

У контексті туризму термін «пригодницький туризм» охоплює всі типи комерційного туризму на природі, де присутній значний елемент збудження, але цей широкий термін [4] перераховує понад 40 активних видів діяльності, пов'язаних з туризмом. Це може бути авантюрна подорож, де є дослідження та фізичне напруження, і вона пов'язана з уявним або реальним ризиком; туристи часто виходять за межі зони комфорту. Пригодницький туризм тісно пов'язаний з природним туризмом, а також перетинається з екотуризмом. Тому можна вважати, що пригодницький туризм – це «природний туризм із ентузіазмом, природний туризм із певним ризиком і фізичною витривалістю» [5].

Є спектр заходів для відпочинку на свіжому повітрі, представлених у вигляді комерційних турів, починаючи від пішохідних походів і завершуючи дорогими турами з високотехнологічним обладнанням із залученням експедиційних круїзних кораблів і гелікоптерів (рис. 1).

Пригодницький туризм поєднує подорожі, спорт і відпочинок на природі. Гірський пригодницький туризм розширив традиційний альпінізм (скелелазіння та піші прогулянки), так що сьогодні в горах по всьому світу альпінізм був переосмислений. Скелелазіння тепер є пригодницьким або спортивним скелелазінням; ходьба в гори була переосмислена як трекінг; скремблінг став гібридною діяльністю зі своїми чіткими путівниками; каньйонінг став частиною пригодницької діяльності, як і банджі-джампінг, сафарі розширило територіальні межі, збільшилась кількість національних парків та їх відвідувачів.

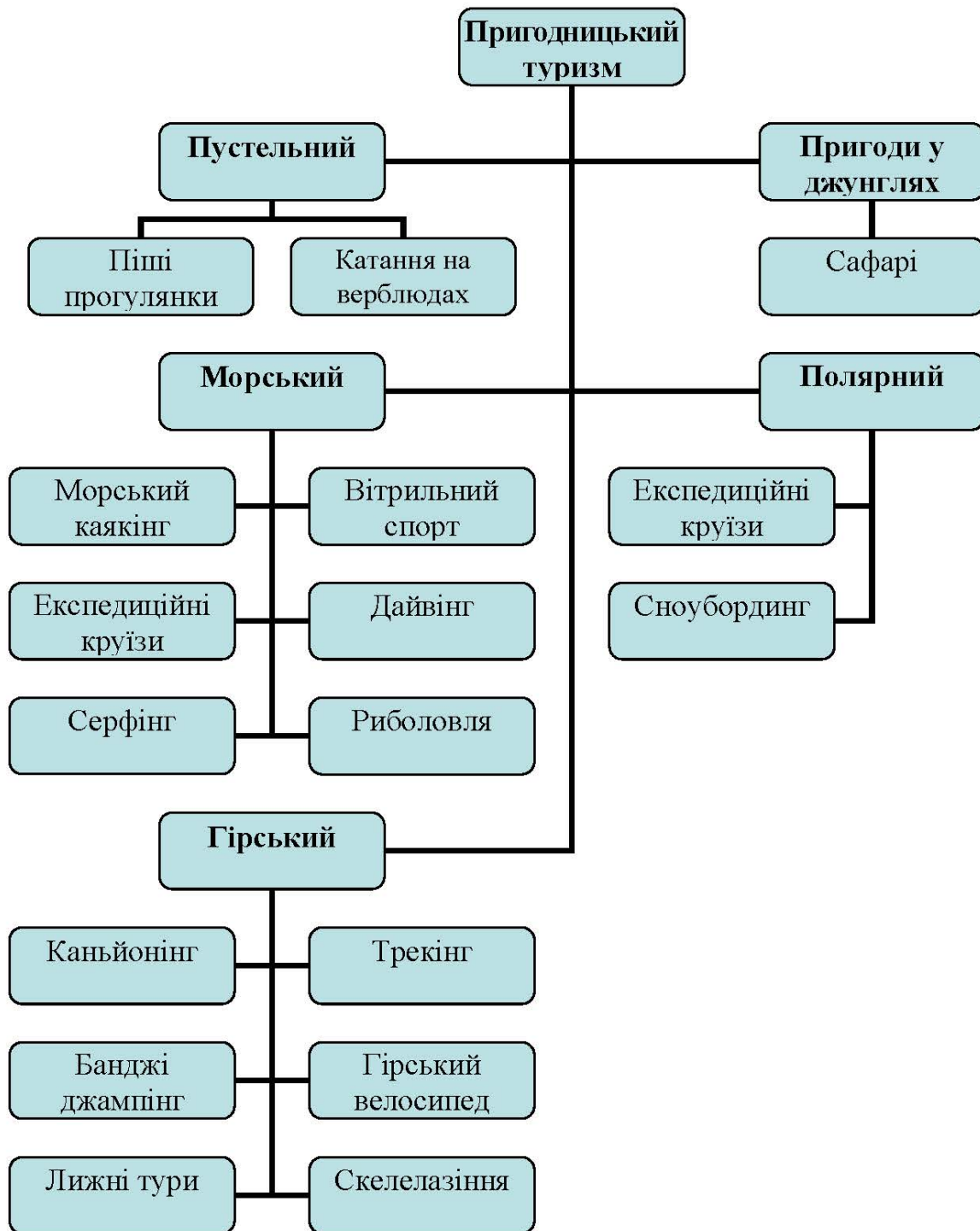

Рис. 1. Різноманітність пригодницького туризму, складено за [7]

Пригодницький туризм поєднує подорожі, спорт і відпочинок на природі. Гірський пригодницький туризм розширив традиційний альпінізм (скелелазіння та піші прогулянки), так що сьогодні в горах по всьому світу альпінізм був переосмислений. Скелелазіння тепер є пригодницьким або спортивним скелелазінням; ходьба в гори була переосмислена як трекінг; скремблінг став

гібридною діяльністю зі своїми чіткими путівниками; каньйонінг став частиною пригодницької діяльності, як і банджі-джампінг, сафарі розширило територіальні межі, збільшилась кількість національних парків та їх відвідувачів.

Пригодницький туризм можна окреслити як такий, що містить певні з *n'яти елементів*: а) певний реальний або уявний ризик, пов'язаний з фізичною активністю, віддаленістю або незнайомим місцезрештуванням регіону; б) відбувається у природному середовищі, яке є відносно недослідженим і з мінімальним впливом урбанізованих структур; в) фізична активність, яка перевіряє як розумову, так і фізичну витривалість; д) занурення у культурне або етнокультурне середовище [1]; е) мінімалізм, який підтримує екологічний туризм і перешкоджає безглуздому споживанню ресурсів [6].

Певне відношення до пригодницького туризму мають й інші напрями, такі як: сталий туризм, екологічний туризм, волонтерський туризм, геотуризм, туризм орієнтований на природу. Є також певні не до кінця окреслені форми пригодницького туризму, включаючи туризм катастроф, духовний туризм, етнокультурний туризм [1, 2]. Важливо зазначити, що жоден із цих видів туризму, які можна включити в широке обговорення пригодницького туризму, не є взаємовиключним, а визначення можуть збігатися [6].

Визначення пригодницького туризму є досить різноманітними та найбільш вживаними в англомовних джерелах [3], в українських цей напрям тільки починають досліджувати останні 5-10 років. Проаналізуємо окремі з цих дефініцій, щоб запропонувати власне визначення пригодницького туризму. На початку XXI століття одне з визначень запропоноване К. Мілінгтоном (2001): «Пригодницька подорож – це розваги, які відбуваються в незвичайному, екзотичному, віддаленому місці або в дикій місцевості. Це, як правило, подія пов'язана з високим рівнем активності учасника, переважно на відкритому повітрі. Мандрівники очікують відчути різні рівні ризику, хвилювання та спокій і пройти особисту перевірку. Зокрема, вони є дослідниками незайманих, екзотичних куточків планети, а також шукають особистих викликів» [3, с. 28]; подібного плану є визначення Д. Гранта (2001): «... головним чинником, що відрізняє пригодницький туризм від усіх інших форм

туризму, є планування та підготовка. Хоча щось із цієї характеристики може бути присутнім у всіх формах подорожей і туризму, воно є важливим для пригодницького туризму. «Мандрівка розуму» стосується не адміністративного планування всіх поїздок, а тієї частини планування та підготовки, яка дозволяє мріяти про пристрасть, хвилювання та страх, які можна відчувати, а також про ризики, з якими можна зіткнутися, більшу частину це обрамлено розповідями про подорожі минулих дослідників. По суті, розумова подорож кожної людини є унікальною» [3, с. 28]; дещо вибивається з класичної дефініції визначення яке дав Т.Е. Мюллер (2000): «Пригодницький туризм характеризується своєю здатністю забезпечити туриста відносно високим рівнем сенсорної стимуляції, що зазвичай досягається шляхом включення фізично складних емпіричних компонентів у (як правило, короткий) туристичний досвід» [3, с. 29].

Проаналізувавши визначення, прийшли до висновку, що потрібно застосовувати термін «*пригодницький туризм*», для означення переважно комерційних турів з гідом, головною привабливістю яких є активний відпочинок на свіжому повітрі, який залежить від особливостей природного рельєфу, зазвичай потребує спеціального спортивного або подібного обладнання та є захоплюючим для клієнтів туру. Загалом, пригодницький туризм – це сукупність явищ і відносин, які виникають у результаті взаємодії пригодницької туристичної діяльності з природним середовищем поза межами звичайного місця проживання учасника та містить елементи ризику, в яких на результат впливають участь, обстановка та організація досвіду туриста.

Є три відмінності, які використовують до напряму пригодницького туризму:

- для статистики діяльність у сфері дозвілля кваліфікується як туризм, лише якщо вона включає ночівлю та подорож поза місцем проживання учасника. Багато комерційних пригодницьких заходів є одноденними турами;
- коли клієнт платить туроператору за отримання пригодницького досвіду, та пригодницьким відпочинком, де окремі учасники здійснюють ту саму діяльність самостійно;
- між стаціонарною та мобільною туристичною діяльністю. Знову ж таки,

лінія розмежування нечітка. Гірськолижний курорт, наприклад, має фіксоване місце, тоді як гірськолижний тур є мобільним.

Висновок. Пригодницький туризм знаходиться на передньому краю індустрії туризму як структурно, так і географічно. Він є важливим напрямом для розвитку туристичної галузі. Проте, для забезпечення його стійкого розвитку необхідно пам'ятати про збереження природних ресурсів, а також встановлювати правила й обмеження для зменшення негативного впливу на природу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воловик В. М. Етнокультурні ландшафти: регіональні структури і природокористування: монографія]. Вінниця: ТОВ «Вінницька міська друкарня», 2013. 464 с.
2. Денисик Г.І., Браславська О.В., Воловик В.М., Вальчук О.М., Буряк-Габрись І.О., Стефанков Л.Л. Каркасні антропогенні ландшафти. Вінниця: ТВОРИ, 2021. 316 с. (Серія «Антропогенні ландшафти Поділля»).
3. Adventure Tourism. The new frontier. Oxford: Butterworth-Heinemann, 2003. 354 p.
4. Buckley Ralf. Adventure tourism. Wallingford, CAB International, 2006. 515 p.
5. Christ C., Hillel O., Matus S., Sweeting J. (2003). Tourism and biodiversity – Mapping tourism's global footprint. Washington, DC: Conservation International. Available, 2003. 54 p. URL: http://www.unep.org/PDF/Tourism_and_biodiversity_report.pdf. (дата звернення: 12.03.2024)
6. Huddart D., Tim S. Adventure Tourism. Environmental Impacts and Management. Cham: Palgrave Macmillan, 2020. 475 p.
7. Sport and adventure tourism. Edited by Simon Hudson. Binghamton: The Haworth Hospitality Press, 2023. 327 p.
8. Wicker J. What is adventure tourism? Available. 2017. URL: <https://headrushtech.com/blogs/what-is-adventure-tourism> (дата звернення: 11.03.2024)

Дениsik Григорій Іванович
доктор географічних наук, професор,
професор кафедри географії
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

Багрій Вікторія Ігорівна
здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)

Савчук Дмитро Ігорович
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
м. Вінниця, Україна

ПОРОГИ СЕРЕДНЬОГО ПОБУЖЖЯ ЯК ОСНОВА ФОРМУВАННЯ ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНИХ ОСЕРЕДКІВ

З початку XXI ст. туристично-рекреаційне освоєння Середнього Побужжя постійно зростає [1,2,3]. Війна росії проти України і неможливість поки що активніше використовувати туристично-рекреаційні ресурси Азовського і Чорного морів призвела до збільшення рекреаційного навантаження долин річок України, зокрема і Південного Бугу. Найбільш привабливим для туристично-рекреаційного освоєння є Середнє Побужжя, а в структурі його ландшафту чітко виокремлюються ділянки річища з оригінальними каскадами порогів. Саме вони є і у майбутньому будуть основою формування своєрідних туристично-рекреаційних осередків.

Після затоплення водосховищами дніпровських порогів, пороги Південного Бугу за усіма параметрами є одними з найпотужніших і оригінальних у межах України. Вони досліджені й описані поки що мало, особливо, що стосується їх туристично-рекреаційної привабливості.

У різноманітних географічних словниках і довідниках та енциклопедіях пороги визначають чітко, однак надто безбарвно: «кам'янисте підвищення поперек річкового русла, яке прискорює течію і затруднює судноплавство». Та побувавши на порогах Південного Бугу, забуваєш про те, що вони затруднюють судноплавство. Перш за все вражає їхня краса і могутність. Так хочеться запитати: «Хто і коли створив оцю красу, надав воді стрімкий плин і своєрідну

мову?» А між іншим, важко знайти на Середньому Побужжі більш стародавні витвори природи, ніж Побузькі пороги. Та й не кожний витвір так вражає, як пороги.

Утворення порогів на Південному Бугу пов'язане з особливостями будови Українського кристалічного щита, в межах якого протікає річка. Кристалічний щит складений з окремих блоків, які мають не однакову амплітуду підняття. Там, де блоки інтенсивно підіймаються, річка змушена прорізати їх і утворює гранітні пороги. Піщинку за піщинкою, камінець за камінцем виносить без упину вода з гранітних блоків упродовж мільйонів років. Боротьба води і граніту триває і сьогодні. Окремі брили граніту підіймаються над водою на висоту до півтора метра. Часто вони розміщені настільки близько, що можна по них перейти з одного берега на другий. Між брилами з великою швидкістю, шумом і клекотом тече вода. Такі ж виходи кристалічних порід характерні і для заплави долини Південного Бугу, що прилягає до порогів. Тільки тут простір між гранітними брилами заповнений піщано-глинистими наносами. Коли перший раз потрапляєш на таку заплаву, то здається що це —«кладовище» порогів. Під час повені кам'янисті заплави нагадують звичайні пороги. Береги долини Південного Бугу біля порогів круті і кам'янисті, часто тут характерні мальовничі стрімчаки. А все разом – пороги, кам'янисті заплави і круті гранітні береги—створює враження гірських місцевостей, що надають Південному Бугу своєрідної краси.

Людей здавна притягала не лише краса і своєрідність порогів, але і їхнє життєве значення. Перші поселення найбільш давніх у Західній Європі хліборобських племен Буго-Дністерської культури виникли саме біля Побузьких порогів. Тут були прекрасні умови для розвитку землеробства, рибальства, легше можна було перебратися на протилежний берег. А можливо, і краса порогів приваблювала давніх людей. Понад тисячі років тому біля порогів виникли села Тиврів, Стрільчинці, Печера, Сокілець та інші. Про те, що пороги активно використовувалися упродовж століть, свідчать численні загати, греблі і млини. Їхні руїни зараз мало прикрашають пороги.

Краса порогів – у їхній різноманітності і мінливості. Побувайте біля Стрільчинець. Тут Буг значно розширюється і робить досить крутий поворот. Пороги починаються зразу за кар'єром і п'ятьма каскадами тягнуться майже на півтора кілометри. Кілька каскадів мають і Губницькі пороги. Каскади Печерських порогів входять у санаторно-курортний комплекс будинків відпочинку в селах Печері і Соکیلці. Саме тут з кожним роком зростає кількість відпочиваючих. У вихідні дні червня за нашими підрахунками, на Печерських порогах буває від 250 до 500 осіб. І це на відрізок річки 2,5-3 км. Мабуть, рекреаційне значення заплави Південного Бугу в районах порогів з кожним роком зростатиме. Тут виникнуть нові будинки відпочинку, санаторії, а тому збереження і примноження краси Південного Бугу в районах порогів – уже сьогодні першочергове завдання. Вважаємо, що розбудова туристично-рекреаційних осередків у межах оригінальних ділянок порогів на Середньому Побужжі та їх сучасне дизайнерське оформлення й подальше раціональне використання та охорона, сприятимуть цьому.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Денисик Г.І. Природнича географія Поділля: навчальний посібник. Вінниця. ЕкобізнесЦентр. 1914. 183 с.
2. Дмитрук О.Ю., Денисик Б.Г. Рекреаційні осередки та геоекотони Середнього Побужжя: монографія. Вінниця. ТОВ «ТВОРИ». 2019. 204с.
3. Середнє Побужжя: монографія/ За ред. Г.І. Денисика]. Вінниця. Гіпаніс. 2002.280 с.

Донець Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,

Арсененко Ірина Анатоліївна,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,

Здор Аміна Ігорівна,
здобувачка 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 242 Туризм,

Хомотюк Юрій Павлович,
здобувач 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),

ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА СУЧАСНИЙ РОЗВИТОК РЕЛІГІЙНОГО ТУРИЗМУ ЖИТОМИРЩИНИ

Релігійний туризм – це різновид туризму, де віра стає рушійною силою. Мандрівники шукають духовне збагачення, відвідуючи святині та релігійні центри; відкривають для себе нові культури та традиції, пов'язані з вірою; виходять за межі звичного середовища, щоб поглибити зв'язок з Богом, релігією та однодумцями. Як зазначив Нагірняк А.Я., більше 90% туристичних об'єктів у світі пов'язані з релігійним туризмом [5, 9].

Особливою гілкою релігійного туризму є паломницький туризм, який переживає стрімке зростання та набуває все більшої популярності. Цей феномен несе в собі значний позитивний вплив на економічний розвиток регіонів, де зосереджені відомі релігійні об'єкти та духовні реліквії [8].

Економічні переваги релігійного туризму: стимулювання інвестицій (зростання кількості паломників та туристів мотивує інвесторів вкладати кошти в розвиток інфраструктури, будівництво готелів, ресторанів, магазинів та інших об'єктів, необхідних для комфортного перебування мандрівників); створення нових робочих місць: розвиток паломницького туризму генерує нові робочі місця в сфері обслуговування, торгівлі, транспорті, екскурсійному супроводі, що веде до покращення добробуту місцевого населення); підтримка локальних ремесел (паломники та туристи часто цікавляться сувенірами та продуктами місцевого виробництва, що стимулює розвиток ремесел, народних промислів та сприяє збереженню культурної спадщини регіону); збільшення податкових надходжень (зростання економічної активності внаслідок паломницького туризму веде до збільшення податкових надходжень, які можуть бути реінвестовані в розвиток інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та інших сфер життя регіону) [8].

Мотивацією для мандрівників є прагнення до духовного розвитку та збагачення, ознайомлення із релігійними артефактами та історичними місцями, участь у паломництвах та релігійних ритуалах, можливість знайти душевний спокій та сенс життя.

Отже, релігійний туризм в Україні має багатий потенціал та історичні передумови: глибока віра українського народу (історично українці завжди були релігійним народом, що робить ґрунт для розвитку релігійного туризму надзвичайно сприятливим) та багатство сакральних пам'яток (Україна володіє великою кількістю пам'яток релігійного призначення, які мають значну історичну, культурну та духовну цінність).

Проте, в більшості областях України розвиток релігійного туризму знаходиться у стадії формування. Релігійні пам'ятки продовжують залишатися ізольованими від загального туристичного простору. Причин тому чимало: недостатня взаємоінформованість між релігійною і туристичною сферою, відсутність навичок у співпраці [5].

Житомирська область володіє значним потенціалом для розвитку релігійного туризму. Цей регіон багатий на різноманітні релігійні пам'ятки, мають багату історію та архітектурну цінність (наприклад, Свято-Троїцький Малинський монастир (1240 р), Костел Святої Софії (1840 р.) Покровський кафедральний собор. (1901 р.)), які можуть зацікавити паломників та туристів з усього світу.

26.06.1804 р. м. Житомир отримав статус центру Волинської губернії (указ Олександра І). Ця знаменна подія стимулювала амбітні плани з будівництва величного собору, який би символізував велич імперії та духовну силу нового губернського центру. Будівництво Спасо-Преображенського кафедрального собору розпочалося у 1851 р. Проте, через два роки, у 1853 р. сталась трагедія: майже закінчена будівля несподівано звалилася. Причиною краху стали помилки в розрахунках та недостатня міцність місцевої цегли-сирцю. Дзвіниця, що впала вночі, зруйнувала не лише себе, але й всю будівлю собору. Другий етап будівництва розпочався у 1866 р. і закінчився у 1874 р., собор зводився за

проектом академіка архітектури Карла Рахау, приймав участь професор Ернест Жібер та архітектор В.Г. Шаламов. Місткість собору складала 3000 богомольців. Особливостями інтер'єру було втілення ідеї багатства Житомирщини: використання рідкісних порід каменю та мармуру; мозаїчні панно та ікони, що підкреслюють красу української природи; різьблення по дереву та інші елементи декору, що підкреслюють велич собору [7].

На мальовничих берегах річки Тетерів, неподалік від Житомира, розташувався Тригірський чоловічий монастир. Цей духовний центр, заснований у XIV ст., протягом століть притягує до себе паломників та мандрівників, які прагнуть доторкнутися до святинь та відчутти атмосферу вічності. Історія монастиря сягає корінням у часи правління Володимира Ольгердовича, київського князя. Саме він, згідно з легендою, заснував обитель на мальовничому пагорбі, оточеному трьома горами. Звідси й походить назва монастиря – Тригірський. З давніх часів Тригірський монастир є відомим місцем паломництва куди приїжджають віруючі аби поклонитися чудотворній іконі Богоматері та мощам мучеників Печерських. Ці святині, що зберігаються у головному храмі монастиря — Спасо-Преображенській церкві, протягом століть дарують зцілення та духовну підтримку тисячам людей. Тригірський монастир – це не лише релігійний центр, але й справжня скарбниця української історії та культури. На території обителі можна побачити стародавні храми, келії, де жили та молилися монахи, а також численні ікони та інші предмети релігійного мистецтва [10].

У м. Бердичеві, на пагорбах над річкою Гнилоп'ять, височіє величний бастион віри та краси — Монастир-фортеця Ордену босих кармелітів. Ця унікальна пам'ятка, збудована у стилі бароко, протягом століть вражає уяву мандрівників та паломників. Історія монастиря сягає корінням у XVII ст, коли польський магнат Ян Заславський запросив до Бердичева ченців-кармелітів. Завдяки їхнім зусиллям було збудовано монастирський комплекс, який протягом століть слугував не лише духовним центром, але й оборонною фортецею. Монастир-фортеця Ордену босих кармелітів (пам'ятка архітектури, постанова

Ради Міністрів УРСР №970 від 24.08.1963 р.) – це справжній шедевр архітектури бароко (пишні фасади, витончені скульптури та багатий декор вражають уяву). Окрім архітектурної краси, монастир-фортеця відомий і своїми святинями. Тут зберігаються мощі святого Альберта, покровителя Бердичева, а також численні ікони та інші предмети релігійного мистецтва. Протягом століть монастир-фортеця Ордену босих кармелітів був не лише духовним центром, але й важливим культурним осередком. Тут діяла бібліотека, школа та друкарня, які робили значний внесок у розвиток української культури [6, 10].

Кіпячевський чоловічий монастир Казанської ікони Божої Матері – це релігійна обитель, яка розташована в урочищі Кип'яче, недалеко від селища Чоповичі. Монастир протягом століть притягує до себе паломників та мандрівників, які прагнуть доторкнутися до святині, помолитися біля чудотворної ікони Казанської Божої Матері, набрати цілющої води з джерела, відчувати атмосферу спокою та умиротворення. Історія монастиря сягає корінням у 1911 р., коли на місці, де з'явилася ікона Казанської Божої Матері, забило джерело з цілющою водою. У 1923 р. на місці явлення ікони був збудований храм, а в 1937 р. – заснований монастир. Протягом радянських часів обитель зазнавала гонінь, але в 1992 р. вона була відновлена [3, 10].

Свято-Анастасіївський монастир, що з'явився на карті м. Житомира у 1999 р., за свою недовгу історію вже зумів стати одним із визначних духовних центрів не лише для паломників, але й для самих жителів міста. Заснували монастир на честь святої преподобномучениці Анастасії Римлянки. У 2011 р. монастирю надано статус ставропігійного, що підкреслює його духовну й адміністративну самостійність. Свято-Анастасіївський монастир – це не лише місце для молитви й богослужінь, але й активний духовний, культурний та соціальний центр Житомира. Приваблює Свято-Анастасіївський монастир чудотворними іконами (святої Анастасії Римлянки, Пресвятої Богородиці «Всіх скорботних Радість» та інші шановані образи), джерелами з цілющою водою. У монастирі живуть духовні наставники, які готові дати пораду, підтримку та мудрі настанови всім, хто цього потребує [10].

На мальовничому березі річки Случ, в селищі Городниця, розташувалася Свято-Георгіївський Городницький чоловічий монастир (заснований у XVIII ст.). Ця обитель, протягом століть, слугує не лише духовним центром, але й берегиною історичної спадщини краю. На території монастиря виявлено стародавні поховання, які свідчать про багатовікову присутність православ'я в цих місцях. У 1774 р., завдяки пожертвам прихожан, була збудована дерев'яна церква в честь Святого мученика Георгія Побідоносця. Чернече життя в Городниці розпочалося в 1891 р. з заснування жіночої громади. У 1914 р., в часи Першої світової війни, при монастирі була створена чоловіча чернеча громада. Радянська влада жорстоко переслідувала монастир (у 1920-х роках обитель була закрита, а храми зруйновані). Відродження Городницького монастиря розпочалося у 1990-х роках. Завдяки зусиллям віруючих та духовенства було відбудовано храми, келії та інші монастирські споруди [1, 10].

На території області представлені різні релігійні конфесії, що робить її цікавою для людей з різними віруваннями, станом на 20.10.2022 р. зареєстровано 980 релігійних організацій. Управління культури та туризму Житомирської ОВА інформує, що протягом 2023 року Житомирська область спостерігала динамічне зростання релігійного життя. За цей період було зареєстровано 25 статутів новостворених релігійних громад (3 конфесійні напрямки), що свідчить про активізацію духовних пошуків та потреб населення. Безперечно, динаміка реєстрації нових релігійних громад на Житомирщині свідчить про ряд важливих тенденцій: активне реформування та оновлення релігійного середовища (віруючі прагнуть до більш відкритих та гнучких форм релігійного життя, що відповідає сучасним потребам суспільства); зростання релігійної самосвідомості (люди все більше усвідомлюють важливість духовності у своєму житті та шукають шляхи до самопізнання та самовдосконалення); розширення конфесійного спектру (Житомирщина стає все більш поліконфесійним регіоном, де представлені різні релігійні традиції та віросповідання); зміцнення міжконфесійного діалогу (релігійні громади Житомирщини дедалі більше співпрацюють між собою, що сприяє взаємному порозумінню та терпимості) [2, 4].

Отже, релігійний туризм відіграє важливу роль у розвитку Житомирщини, адже це не лише можливість для людей відвідати святині та відчутти духовну атмосферу, але й шанс познайомитися з багатою історією та культурою краю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Городницький Свято-Георгіївський монастир Української Православної Церкви. URL : <https://horodnica.church.ua/about/#2024-04-11> (дата звернення: 14.03.2024)

2. Державно-церковні та суспільно-релігійні відносини в умовах війни Росії проти України: аналіт. доп. / С. І. Здіорук, В. В. Токман; за ред. С. І. Здіорука. Київ : НІСД, 2023. 36 с. <https://doi.org/10.53679/NISS-analytrep.2023.07>.

3. Кип'ячевський чоловічий монастир Казанської ікони Божої Матері на Житомирщині є популярним місцем паломництва. URL : <https://zhitomir-online.com/podiyi/83234-kiyachevskyy-cholovichyy-monastyr-kazanskoyi-ikony-bozhoyi-materi-na-zhytomirschyni-ye-populyarnym-miscem-palomnytva-foto.html> (дата звернення: 11.03.2024)

4. На Житомирщині 50 православних громад перейшли до Православної Церкви України. URL : <https://zt.20minut.ua/Podii/na-zhitomirschini-50-pravoslavnih-gromad-pereyshli-do-pravoslavnoyi-ts-11912451.html> (дата звернення: 12.03.2024)

5. Нагірняк А.Я. Паломництво та релігійний туризм: характерні риси та особливості. *Економіка та суспільство*. 2022. №44. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-44-91> (дата звернення: 14.03.2024)

6. Пл. Соборна, 25. Монастир Кармелітів Босих. URL : <http://berdychiv.in.ua/%D0%BC%D0%BE%D0%BD%D0%B0%D1%81%D1%82%D0%B8%D1%80-%D0%BA%D0%B0%D85/> (дата звернення: 04.03.2024)

7. Українська Православна Церква. Житомирська Єпархія. URL : <http://zhytomyr-eparchy.org/uk/kafedralniy-sobor.html> (дата звернення: 09.03.2024)

8. Чміль О., Чміль В. Релігієзнавчі мандрівки та релігійний туризм. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*. 2009. №9. С. 36-41.

9. Шандор Ф.Ф., Кляп М.П. Сучасні різновиди туризму: підручник. К.: Знання, 2013. 334 с.

10. IGotoWorld.com - Your GUIDE TO the WORLD. URL : https://ua.igotoworld.com/ua/poi_catalog/3517-226-monasteries-zhytomyr-oblast.htm

(дата звернення: 14.03.2024)

Зімов Станіслав Олександрович,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Прохорова Лариса Анатоліївна,
кандидат геологічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ПІДЗЕМНІ МІНЕРАЛЬНІ ВОДИ ЯК ЧИННИК РОЗВИТКУ ЛІКУВАЛЬНО-ОЗДОРОВЧОГО ТА МЕДИЧНОГО ТУРИЗМУ В ЗАКАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

За якістю та кількістю мінеральних вод Закарпаття займає перше місце в Україні. В області наявні майже всі аналоги найвідоміших у світі мінеральних вод: гідрокарбонатні натрієві, гідро-карбонатні сульфатні, кальцієво-магнієві, сульфідні, миш'яковисті, кремнієві. Всього на території області 62 родовища, 30 типів та 400 видів вод [3, с.11].

Мінеральні підземні води розвідані на 26 родовищах на 39 ділянках, надано ліцензій – 45. Сумарна кількість запасів становить 4215,0 м³/добу. Термальні води представлені родовищами що розробляється «Берегівським», балансові запаси якого становлять 0,871 тис. м³/добу та «Косинським». На теплоенергетичні води надано 5 ліцензій [1, с.91; 2, с.257]

Перша згадка про лікувальні властивості мінеральних вод Закарпаття зустрічається в історичному літописі в XV столітті, в 1463 році. Розлив і експорт мінеральної води із Закарпаття почався в 1800 році. Воду почали експортувати в країни Західної Європи, популярність її поступово збільшувалася. Мінеральній

воді «Свалівська» в 1842 році на виставці в Будапешті було присвоєно звання призове місце, а на престижній виставці мінеральних вод в Парижі, що відбулася в 1855 році, вона отримала «Золотий диплом».

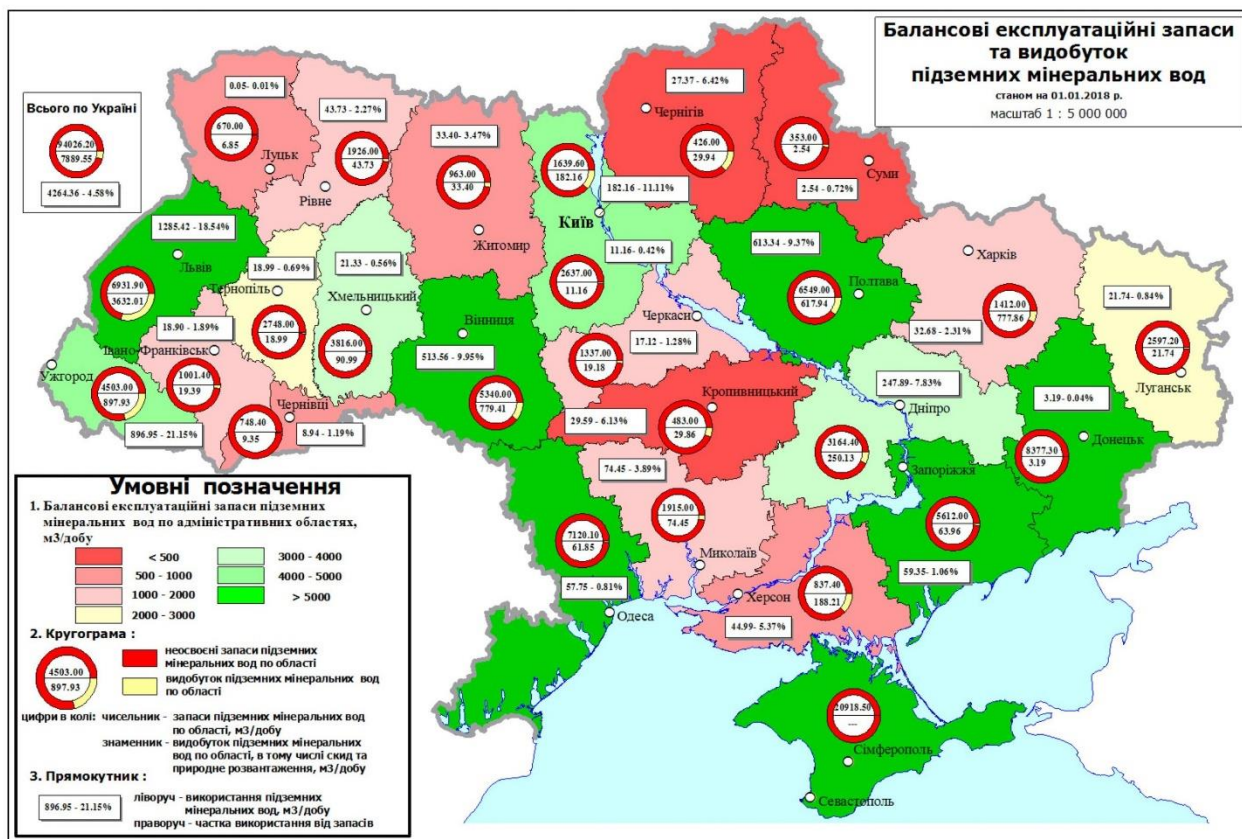

Рис. 1. Балансові експлуатаційні запаси та видобуток підземних мінеральних вод в Україні [2,с.259]

Мінеральні води Закарпаття унікальні за своїми властивостями і не тільки не поступаються, а часто навіть перевершують популярні води Кавказу, Франції, Польщі та Чехії. Вони мають виражену терапевтичну дію при лікуванні профілактиці захворювань органів шлунково-кишкового тракту, опорно-рухової і нервової системи, органів кровообігу. Можуть успішно застосовуватися при запальних захворюваннях стравоходу, хронічних гастритах, виразковій хворобі шлунку і дванадцятипалої кишки, хронічних гепатитах, холециститах, дискінезіях жовчовивідних шляхів, жовчнокам'яної хвороби, хронічних панкреатитах, хронічних ентеритах і колітах [4].

Найвідомішими питними мінеральними водами Закарпаття є: «Поляна Купель», «Поляна Квасова», «Лужанська», «Свалява», «Шаянська», «Теплиця», «Олегівська», «Боржавська», «Кушницька», «Келечинська», «Сойминський», «Гірськотисянського», «Драгівська», «Неліпинського» з родовищ Полянське, Плосківське, Голубинське, Соймовское, Келечинське і Шаянське.

Мінеральні води Закарпаття:

«Поляна квасова». Мінеральний склад: гідрокарбонатно-натрієва борна, фторова Мінералізація, г/ л: 6,5-12. Лікувальна дія: знижує підвищену кислотність шлункового соку за рахунок нейтралізації шлункового вмісту, вилуження ротової порожнини, шлунку, кишечника і дванадцятипалої кишки; підсилює секрецію і виділення жовчі і ферментів підшлункової залози, активізує дію травних ферментів, підсилює стійкість організму до несприятливих факторів, знижує явища ацидозу при цукровому діабеті і ожирінні; попереджає розвиток остеопорозу; сприяє виведенню шлаків, токсинів, надає антисептичну дію. Застосовується в санаторіях: Сонячна Долина, Сольва, Квелле Поляна [4].

«Поляна купель». Мінеральний склад: гідрокарбонатно-натрієва борна, фторова Мінералізація, г/л: 7-11 Лікувальна дія: знижує підвищену кислотність шлункового соку за рахунок нейтралізації шлункового вмісту, вилуження ротової порожнини, шлунку, кишечника і дванадцятипалої кишки; підсилює секрецію і виділення жовчі і ферментів підшлункової залози, активізує дію травних ферментів, підсилює стійкість організму до несприятливих факторів, знижує явища ацидозу при цукровому діабеті і ожирінні; попереджає розвиток остеопорозу; сприяє виведенню шлаків, токсинів, надає антисептичну дію. Застосовується в санаторіях: Квелле Поляна, Сонячна долина, Карпати [4].

«Свалява». Мінеральний склад: гідрокарбонатна натрієва Мінералізація, г/л: 4-8 Лікувальна дія: показана при підвищеній кислотності шлункового соку, знімає відчуття печії, тяжкість в шлунку, нейтралізує шлунковий вміст, вилуговує вміст дванадцятипалої кишки; надає стимулюючу дію на секрецію жовчі і моторику жовчовивідних шляхів, збільшує активність травних ферментів; знижує прояви метаболічного ацидозу при порушеннях обміну

речовин з розвитком ожиріння і цукрового діабету; надає вилугувальну дію на рН сечі, що сприяє виведенню кристалів солей, попереджає утворення каменів в нирках; покращує обмін вуглеводів і ліпідів, роботу печінки [4].

«Лужанська-4» Мінеральний склад: гідрокарбонатна натрієва Мінералізація, г / л: 2,8-6,5 Лікувальна дія: знижує кислотність шлункового соку, знімає симптоми шлункової і кишкової диспепсії; має сечогінну і антисептичну дію при інфекціях сечовидільної системи; нормалізує виділення жовчі і панкреатичного соку, сприяє виведенню шлаків і токсинів; в вуглекислих мінеральних ваннах надає дію на периферичні нервові рецептори і дрібні судини, відновлює порушення і гальмування в центральній нервовій системі. Застосовується в санаторіях: Квітка Полонини [4].

«Лужанська-7». Мінеральний склад: гідрокарбонатна натрієва Мінералізація, г / л: 6,5-9 Лікувальна дія: знижує високу кислотність шлункового соку; нормалізує обмін речовин і кислотно-лужний баланс; ліквідує симптоми кишкової і шлункової диспепсії; надає стимулюючу дію на виділення жовчі і соку підшлункової залози; сприяє виведенню шлаків і токсинів, розчиняє і виводить слиз із шлунка, бронхів і сечових шляхів; надає антисептичну дію при хронічних інфекціях і інтоксикаціях різної етіології. Застосовується в санаторіях: Квітка Полонини [4].

«Шаянська №242». Мінеральний склад: кремніста гідрокарбонатно-натрієва Мінералізація, г / л: 2,5-5 Лікувальна дія: наявність кремнієвої кислоти надає адсорбційна, в'язучий, седативну, беззаспокійливу, протизапальну дію, бере участь в окисно-відновних процесах, регулює кровотворення, білковий і вуглеводний обмін ; виводить з організму токсини, шлаки і сечовий пісок; знижує моторику кишечника, знижує кислотність шлункового соку; нормалізує виділення жовчі і секрету підшлункової залози; в зв'язку з високою мінералізацією має жовчогінну та сечогінну дію; уповільнює процеси старіння організму. Застосовується в санаторіях: МРЦ Шаян , Карпатія [4].

«Боржавська». Мінеральний склад: борна гідрокарбонатна кальцієво-натрієва Мінералізація, г/л: 1-2,5. Лікувальна дія: виявляє спазмолітичну,

протизапальну, знеболюючу, жовчогінну, сечогінну, нефропротекторну дію; знижує прояви диспептичного і астеновегетативного синдрому [4].

«Теплиця». Мінеральний склад: борна бромна кремниста залозиста хлоридно-натрієва Мінералізація, г/л: 4,4-4,7 Лікувальна дія: при зовнішньому застосуванні у вигляді лікувальних ванн надає протизапальну і знеболювальну дію при захворюваннях суглобів; діє седативно; активізує захисні реакції організму; покращує метаболізм; показана до застосування при нейроциркуляторна дистонія за гіпотонічним типом, артеріальної гіпертензії, ревматичних пороках серця, збільшує пружність венозних стінок, нормалізує відтік крові при венозному застої. При прийомі всередину надає протизапальну дію, знижує моторну і секреторну функцію органів травлення, знижує кислотність шлункового соку. Показана при комбінованої патології печінки і шлунку. Застосовується в санаторіях: Теплиця , Боржава [4].

«Олегівська». Мінеральний склад: кремниста гідрокарбонатна кальцієво-натрієва Мінералізація, г/л: 2,5-3,2 Лікувальна дія: активізує сечо- і жовчовиділення, надає нефропротекторну, гепатопротекторну, протизапальну та знеболювальну дію, попереджає розвиток і прогресування атеросклерозу, покращує стан шкіри, кісткової і хрящової тканини, нормалізує метаболізм. Застосовується в санаторіях: Теплиця, Боржава [4].

«Кущницька». Мінеральний склад: борна гідрокарбонатна натрієва Мінералізація, г / л: 2,8-3,1 Лікувальна дія: застосовується при захворюваннях печінки, жовчовивідних шляхів і шлунку, чинить спазмолітичну, протизапальну, знеболювальну дію, нормалізує моторику і секрецію органів травного тракту, знижує кислотність шлункового соку. Застосовується в санаторіях: Теплиця, Боржава [4].

«Іршавська». Мінеральний склад: гідрокарбонатно-сульфатна кальцієво-натрієва Мінералізація, г/л: 1-2 Лікувальна дія: знижує рівень кислотності шлункового соку, нормалізує секреторну і моторну функцію травного тракту, надає абсорбційну, в'язучу, протизапальну і беззаспокійливу дію [4].

«Гірськотисяянського». Мінеральний склад: миш'яковиста, хлоридно-гідрокарбонатно-кальцієво-натрієва з підвищеним вмістом метаборної кислоти Мінералізація, г/л: 0,5-2 Лікувальна дія: має тонізуючу і загальнозміцнюючу дію, активізує шлункову секрецію, покращує травлення; при анеміях збільшує рівень гемоглобіну і кількість еритроцитів в периферичній крові; покращує роботу печінки і нирок; активізує регенерацію кісткової і хрящової тканини; відновлює метаболізм; нормалізує процеси збудження і гальмування в ЦНС; стабілізує роботу нервової, серцево-судинної та ендокринної системи; відновлює обмін речовин при подагрі. Застосовується в санаторіях: Гірська Тиса [4].

«Мінеральна вода свердловини №852». (Н. Солотвино) Мінеральний склад: кремниста, гідрокарбонатна кальцієво-натрієва Мінералізація, г/л:0,5-2 Лікувальна дія: активізує сечо-і жовчовиділення, надає нефропротекторну, гепатопротекторну, протизапальну та знеболювальну дію, попереджає розвиток і прогресування атеросклерозу, покращує стан шкіри, кісткової і хрящової тканини, нормалізує метаболізм. Застосовується в санаторіях: Термал Стар [4].

«Мінеральна вода свердловини № 32-Т». (Н. Солотвино) Мінеральний склад: висококремниста, хлоридно-натрієва, термальна Мінералізація, г / л:15-35 Лікувальна дія: має гепатопротекторну, протизапальну і болезаспокійливу дію, попереджає розвиток і прогресування атеросклерозу, нормалізує метаболізм, покращує стан шкіри, кісткової і хрящової тканини. Застосовується в санаторіях: Термал Стар [4].

«Плосківська». Мінеральний склад: гідрокарбонатно-натрієва борна Мінералізація, г/л: 3,5-7,5/ Лікувальна дія: знижує підвищену кислотність шлункового соку за рахунок нейтралізації шлункового вмісту, вилучення ротової порожнини, шлунку, кишечника і дванадцятипалої кишки; підсилює секрецію і виділення жовчі і ферментів підшлункової залози, активізує дію травних ферментів, підсилює стійкість організму до несприятливих факторів, знижує явища ацидозу при цукровому діабеті і ожирінні; сприяє виведенню шлаків, токсинів, надає антисептичну дію. Застосовується в санаторіях: Теплиця[4].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Доповідь про стан навколишнього природного середовища Закарпатської області за 2022 рік. Ужгород, 2023. 146 с. URL: https://ecozakarp.at.gov.ua/?page_id=308 (дата звернення: 11.04.2024)
2. Мінеральні ресурси України. Київ: Державне науково-виробниче підприємство «Державний інформаційний геологічний фонд України», 2018. 270 с.
3. Регіональна стратегія розвитку Закарпатської області на період 2021-2027 років. Затверджено рішенням обласної ради 20.12.2019 №1630 (зі змінами, внесеними рішенням обласної ради від 01.10.2020 № 1840) Ужгород, 2019. 154 с. URL: <https://carpathia.gov.ua/storage/app/sites/21/Economics/201001-1840p.pdf> (дата звернення: 11.04.2024)
4. Характеристика мінеральних вод Закарпаття. URL: https://shajan.ozdorov.info/p/blog-page_30.html (дата звернення: 11.03.2024)

Лившенко Тетяна Олексіївна,
вчитель англійської мови
КЗ «Мелітопольський ліцей-інтернат» ЗОР

РЕКРЕАЦІЙНИЙ ТУРИЗМ В УКРАЇНІ ПІД ЧАС ВІЙНИ: ПРОБЛЕМИ, ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Туристична індустрія була серйозно пошкоджена внаслідок пандемії COVID-19, яка призвела до значного зменшення попиту на послуги турагентств. Як тільки сфера почала відновлюватися після коронавірусу, вторгнення РФ до України ще раз вразило туристичний бізнес. Однак навіть у таких складних умовах галузь намагається відновлюватися і планувати майбутнє, адже, під час війни українці мають особливу потребу в рекреаційному туризмі як для фізичного, так і для психологічного відновлення, підтримки місцевої економіки та підвищення морального духу, свідомості та культурного розвитку.

Війна на території України створює значні виклики для розвитку рекреаційного туризму. Надходження від галузі до держбюджету скоротилися у 2022 році на понад 30%. За даними Державного агентства розвитку туризму, приріст надходжень на 46% був лише від діяльності пансіонатів та гуртожитків. Це пов'язано з тим, що у 2022 році їх використовували як тимчасовий прихисток для переселенців, які змушені були покинути свої домівки через бойові дії. Станом на зараз в Україні помітні наступні тенденції:

- туристи найчастіше цікавляться оздоровчим відпочинком у санаторіях та іншими схожими опціями, де можна відновити спокій якомога далі від вибухів та повітряних тривог;
- зріс запит на подорожі для однієї людини або для родини. Натомість групові тури стали менш популярними;
- наявність укриття — пріоритетна вимога до готелів, хостелів тощо;
- українці бронюють тури переважно в останній момент, адже планувати наперед під час повномасштабної війни не вдається;
- українські туроператори та організації активно співпрацюють з урядом для створення спеціалізованих програм для реабілітації військових та біженців.

Скільки разів ви відвідували інші регіони України з туристичною метою з 24 лютого 2022 року?

Якому виду відпочинку в Україні ви надаєте перевагу зараз?

Кількість респондентів 5 525 | Вік 14-34+ | 18-27.08 2023 р. | Разом з Державним агентством розвитку туризму

Незважаючи на складну ситуацію, в країні є потенціал для розвитку туризму, який може стати важливим чинником для відновлення економіки та підтримки духу нації. У цій статті розглянемо проблеми, з якими стикається рекреаційний туризм в Україні під час війни, а також визначимо його потенційні перспективи.

Проблеми рекреаційного туризму в Україні під час війни:

1. **Безпека та стабільність:** Наявність зон бойових дій та окупованих територій обмежує доступ до певних туристичних об'єктів та регіонів, підвищуючи загрозу безпеці відвідувачів.

2. **Інфраструктура та сервіси:** Воєнний стан може призвести до зношення та пошкодження інфраструктури, включаючи дороги, готелі, ресторани та інші сервіси, необхідні для рекреаційного туризму.

3. **Відтік професійних кадрів за кордон.**

4. Фінансування та інвестиції: Відсутність інвестицій та державної підтримки може гальмувати розвиток рекреаційного сектору в умовах війни.

Виклики та можливі шляхи вирішення:

1. Збільшення безпеки: Державні органи повинні зробити все можливе для забезпечення безпеки туристів.

2. Реконструкція інфраструктури: Інвестиції у відновлення та покращення інфраструктури туристичних місць є ключовим чинником для повернення туристів. У разі неможливості державного інвестування необхідно надати відповідні можливості малому та середньому бізнесу.

3. Маркетингові кампанії: Проведення ефективних маркетингових кампаній для просування туристичних маршрутів та можливостей в Україні.

4. Розвиток альтернативних маршрутів: Пошук і розвиток альтернативних туристичних маршрутів

Перспективи розвитку рекреаційного туризму в Україні:

1. Природні ресурси: Україна має багатий природний потенціал, який може привернути увагу туристів.

2. Культурні надбання: Багата історія, архітектура та національна спадщина можуть бути використані для розвитку туристичних маршрутів.

3. Нові підходи до туризму: Розвиток екологічного та екологічно-культурного туризму, що відповідає сучасним тенденціям. Рекреаційний туризм може стати ефективним інструментом для переосмислення ідентичності.

4. Підтримка держави: Активна підтримка з боку уряду, фінансова підтримка та стимулювання для інвесторів у туризмі.

Україна має потенціал для розвитку рекреаційного туризму. Проблеми безпеки, інфраструктури та фінансування можуть бути подолані завдяки належному управлінню та підтримці з боку держави. За наявності правильної стратегії та інвестицій Україна може стати популярним напрямком для рекреаційного туризму, що сприятиме відновленню економіки та позитивному іміджу країни.

Мірошник Лариса Павлівна,
Вчитель географії, старший вчитель
Енергодарська гімназія №4 Енергодарської міської
ради Василівського району Запорізької області,
м. Енергодар, Україна

ТУРИЗМ В УКРАЇНІ: ПРОБЛЕМИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Туристична галузь України в повоєнний період буде відбудовуватись як частина Плану відновлення України, що був представлений українським урядом в м. Лугано (Швейцарія) на Міжнародній конференції з питань відновлення України 04.07.2022 р. [1]. Одна з програм цього плану («Розширення та інтеграція логістики із ЄС»).

Війна в Україні спричинила падіння обсягів туристичних потоків не лише в країні, її наслідки були відчутними у міжнародному туризмі. Пандемія 2019 р. та війна 2022 р. стали негативними викликами для туристичної індустрії, яка є досить чутливою до факторів зовнішнього середовища. Більша частина українців принципово відмовилась від туристичних послуг, як такі, що не на часі, повністю занурившись в роботу наближуючи перемогу.

Водночас постійний стрес, надмірне завантаження на роботі, обстріли країною агресором мирного населення та інфраструктури країни, витрата 50-60% зарплатні на продовольчий кошик, а це найвищий показник серед країн світу на 2023 рік, все це говорить про необхідність відпочинку, різних видів туризму як для населення так і для військових, для дітей як шкільного віку, так і студентства. А отже очікується поступове відновлення туризму в Україні та у світі, однак таке зростання буде нерівномірним. Відкладений попит і певна зміна вподобань туристів, обумовлена, у першу чергу, безпекою, тому визначатиметься розвиток туризму у кожному регіоні, і навіть країні, індивідуально.

Сфера туризму та рекреації стає однією з основних галузей, що впливає на загальний стан і тенденції світової економіки. Для подолання наслідків військової агресії Україна має вирішити першочергові питання:

1. Підвищити якість життя населення шляхом забезпечення економічного зростання, екологічної безпеки, консолідації суспільства, надання доступу до послуг у сфері туризму та курортів;
2. Створити нові робочі місця, розширити можливості населення щодо працевлаштування та само зайнятості;
3. Маємо визнати, що рівень вітчизняного туризму не відповідає європейським стандартам сьогодення, необхідно забезпечити відповідності ціни та якості туристичних послуг.
4. Функціонування Єдиної туристичної інформаційної системи, що містить інформацію про всі туристичні та рекреаційні ресурси країни, придатні для використання в туризмі, у тому числі об'єкти культурної спадщини та природно-заповідного фонду, у світовому інформаційному просторі;
5. Підвищити конкурентоспроможність національного та регіональних туристичних продуктів;
6. Лібералізація візового режиму з країнами світу, що є цільовими туристичними ринками для України.
7. І оскільки ми маємо частково зруйновану інфраструктуру, то маємо попідклубатись про створення привабливого інвестиційного клімату у сфері туризму та курортів;
8. Подолання корупції на всіх рівнях.

Створення системи стратегічного планування розвитку видів туризму на основі їх чіткої класифікації та визначення пріоритетних на державному та регіональному рівнях, а саме:

- міський туризм;
- екологічний, або зелений туризм;
- етнічний;
- сільський;
- культурно-пізнавальний;

- медичний, лікувально-оздоровчий;
- гастрономічний;
- релігійний;
- гірський, спортивний, велосипедний;
- пригодницький та активний;
- науковий та освітній;
- круїзний та яхтовий;
- шопінг;
- розважальний туризм;
- екстримальний;
- промисловий;
- техногенний.

Питаннями розвитку туристичної і рекреаційної індустрії займаються як уряди окремих країн, так і міжнародні організації, серед яких – Організація Об'єднаних Націй, Всесвітня туристична організація (ЮНВТО / UNWTO), Організація економічного співробітництва і розвитку, Всесвітня рада з подорожей і туризму (WTTC), Всесвітня асоціація з питань дозвілля і відпочинку (WLRA) «Global Consumer Study», інші. У експертних доповідях цих організацій комплексно висвітлені пріоритети та стратегічні напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери. Послуги, «пов'язані з туризмом» виокремлені у класифікації послуг системи ГАТС (COT), публікаціях ЮНКТАД, Класифікації торгівлі послугами ОЕСР та Євростату (ЄС) [2].

Європейському Союзу виокремлено забезпечення розвитку туристичної та рекреаційної індустрії в контексті дотримання стандартів екологічно безпечного, сталого та інклюзивного розвитку. У Європейській хартії сталого туризму на захищених територіях (European Charter for Sustainable Tourism in Protected

Areas) сформовано вимоги щодо забезпечення розвитку сталого туризму, до яких віднесено: поінформованість (громадськості, споживачів) щодо принципів функціонування «захищених територій» як спадщини людства, яка має бути збережена для нинішніх та для наступних поколінь; дотримання стандартів екологічності, що враховують 32 інтереси, безпеку та потреби довкілля, місцевих мешканців, місцевих підприємців та відвідувачів (туристів, рекреантів); захист і покращення природної і культурної спадщини місцевих територій, недопущення знищення унікальної туристично-рекреаційної спадщини на місцях через загрози антропогенного навантаження. Особлива увага приділена питанням раціонального використання туристично-рекреаційного потенціалу, охороні довкілля від туристично-рекреаційної діяльності. Визначено принципи сталого розвитку туризму на «захищених територіях» (екологічно-безпечних територіях), серед яких передбачено залучення представників місцевої і регіональної влади, громадського сектору, екологічних організацій, представників туристичної і рекреаційної індустрії до процесів досягнення перспектив сталого розвитку відповідних територій [3].

Таблиця 1.1

О. Бартошук, Н. Юрченко визначають такі моделі розвитку туристичної галузі

«Американська модель туризму»	Країна посідає 2 місце у світі за кількістю туристів, поступаючись Франції, але 1 місце у світі за доходами від туристичної галузі. Усі питання щодо розвитку туристично-рекреаційної сфери вирішуються на рівні регіонів або самостійно
«Європейська модель»	Розвитком галузі займаються спеціалізовані галузеві підрозділи, які мають статус самостійного адміністративного органу.
«Бюджетоутворююча»	Передбачає наявність авторитетного державного органу, яке займається безпосередньо розвитком та контролем туристично-рекреаційної сфери (інвестиції, кадрова політика, маркетинг, реклама тощо), а спеціалізовані органи займаються функціонуванням відповідної галузі.
«Змішана»	Передбачає створення комбінованого міністерства, яке, охоплює і суміжні з ним напрями соціально-економічної політики.

Отже головною метою для нашої держави, в галузі туризму та рекреації, є формування сприятливих умов для активізації розвитку сфери туризму та

курортів згідно з міжнародними стандартами якості та з урахуванням європейських цінностей, перетворення її на високорентабельну, інтегровану у світовий ринок конкурентоспроможну сферу, що забезпечує прискорення соціально-економічного розвитку регіонів і держави в цілому, сприяє підвищенню якості життя населення, гармонійному розвитку і консолідації суспільства, популяризації України у світі.

Туристичний і рекреаційний потенціали України використовуються не повною мірою. Удосконалено організаційно-економічний механізм сталого розвитку на міждержавному, національному та місцевому рівнях, на основі конкретизації суб'єктів, об'єктів; визначення принципів, методів та інструментів. Взаємодія складових елементів запропонованого механізму націлена на досягнення 181 поставлених орієнтирів у соціальній сфері сприятиме забезпеченню доступності туристично-рекреаційних послуг та залученню стейкхолдерів до процесу їх створення, регулювання та контролю якості; в економічній сфері – підвищенню рівня конкурентоспроможності, прозорості ринкових відносин, інвестиційної привабливості та збільшення прибутковості туристично-рекреаційної сфери; щодо покращення екологічної ситуації – підтримці стабільного стану екосистеми, охороні довкілля, запобіганню потенційного негативного техногенного впливу на навколишнє природне середовище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Проекти розділів плану заходів з післявоєнного відновлення та розвитку України. Урядовий портал: сайт. 22.07.2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/opryliudnenodlia-komentuvannia-rozdily-planu-vidnovlennia-ukrainy>
2. Офіційний вісник України від 31.03.2017 — 2017 р., № 26, С. 86, стаття 752.
3. Європейська хартія екологічно безпечного туризму на захищених територіях. European Charter for Sustainable Tourism in Protected Areas. URL: <http://www.european-charter.org/home/>.

4. Коросташивець Ю. Спільні та відмінні риси понять «туристична послуга» та «туристичний продукт» за законодавством України та інших держав. Підприємництво, госп-во і право. 2010. № 7. С. 105–108.

5. Федорченко В. К., Мініч І. М. Туристський словник довідник. Київ, 2000. С. 136.

Прегар Валентин Володимирович,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти,
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Прохорова Лариса Анатоліївна,
кандидат геологічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЙОДО-БРОМНІ РЕСУРСИ ЯК ЧИННИК ОЗДОРОВЧОГО ТУРИЗМУ УКРАЇНИ

Поняття «оздоровчого туризму» в Україні і світі пройшло довгий шлях формування як з точки зору науково-понятійного аспекту, так і з точки зору науково-прикладного впровадження у звичайне життя пересічних громадян, які є, у кінцевому результаті, головними бенефіціарами цього напрямку послуг.

З розуміння пріоритетних векторів розвитку цього напрямку – лікування вже надбаних хвороб або підтримання організму у стані здорового життя (превентивного оздоровлення), виникає багато понять і різновидів цього терміну, які не входять між собою у суперечливий формат, але ж все ж таки мають деякі різні тлумачення. У самій своїй поширеній дефініції «оздоровчий туризм» звучить як просторове переміщення до специфічних місцевостей (курортних) з метою лікування та оздоровлення.

Головною метою оздоровчого (лікувально-оздоровчого) туризму постає комплексне використання природних лікувальних факторів для рухової діяльності в оздоровче-профілактичних або лікувальних цілях [1].

Розвитку оздоровчого (лікувально-оздоровчого) туризму передує наукове дослідження природних чинників, які складають ресурсно-сировинну базу для створення того або іншого напрямку цього туристичного руху. Мінералогічний склад того або іншого оздоровчого напрямку безумовно пов'язана з геолого-мінералогічною, гідрогеологічною, біохімічною складовою географічного простору, який бере на себе оздоровчі або лікувально-оздоровчі функції. Для обслуговування профілактичних оздоровчих та лікувальних процесів, на стику геології, мінералогії, гідрології та фізіології людини (медицини) виник напрям бальнеології, який вирішує конкретні багаточисленні запити щодо стану здоров'я людини.

Бальнеологія (від латинської *balneum* – купання та грецької *λόγος*-вчення) вивчає мінеральні води, їх генетично-мінералогічне походження, фізико-хімічні властивості, а також покази та протипокази для лікувально-профілактичного ефекту. Одними з найбільш затребуваних бальнеологічним напрямком постають **йодо-бромні води**.

Роздивимося мінералогічно-речовинну складову цього важливого ресурсу оздоровчого напрямку для людини:

Йод (I) – рідкісний елемент, відкритий у 1811 році французьким хіміком Бертом Куртуа. Йод надзвичайно сильно розсіяний у природі і є практично скрізь. Йод (I) знаходиться у вигляді йодидів у морській воді (20-30 мг/ т морської води), також присутній у клітках у живих організмів, найбільше у водоростях. Йод (I), як хімічна речовина, здатна активізувати вироблення організмом гормону тироксину, який впливає на білковий метаболізм. Також ця речовина сприяє поліпшенню властивостей крові. Дефіцит йоду формує цілий перелік хворобливих станів у здоров'я населення та має чітку географічність розподілу в межах України (рис. 1).

Бром (Br) – хімічний елемент, що належить до галогенів, друга активна речовина мінерально-ресурсного складу йодо-бромної води та має визначений розслаблюючий і заспокійливий ефект.

Рис. 1. Регіони України за ступенем йододефіциту (йододефіцитний синдром) за кольорами: червоний – регіони з вираженим йододефіцитом, помаранчевий – регіони з частково вираженим йододефіцитом, жовтий – регіони з помірно вираженим йододефіцитом, блакитний – регіони з незначним йододефіцитом

На базі застосування цих мінерально-речовинних ресурсів сформована така дієва процедура як **йодо-бромна ванна** – дія зовнішнього бальнеолікування, одна з сучасних терапевтичних методик, яка позитивно впливає на багато систем організму. Користь йодо-бромної ванни для людського організму величезна та значний терапевтичний ефект, а саме:

- її призначають при розладах в роботі щитовидної залози що засновано на властивостях іонів йоду, а бром додає релаксійні функції;
- має загальнозміцнюючу дію, бо згідно з прикладними науковими дослідженнями, лише одного курсу водних йодо-бромних процедур для дітей та людей похилого віку достатньо для того, щоб хворіти в 2-3 рази рідше, ніж до проходження терапії;
- не має вікових та фізичних обмежень, приймати йодо-бромну ванну можна (і потрібно) похилим людям з обмеженими можливостями;

– надає довгостроковий ефект, бо після завершення курсу активні речовини осідають на епітелії, формують тонку плівку (так званий «плащ»), що дозволяє відчувати результати курсу довго після завершення.

Ступень ефективності та міцність терапевтичного результату процедури йодо-бромної ванни суттєво залежить від біохімічної методики її проведення. У процесі проведення цієї важливої бальнеологічної процедури людський організм у середньому насичується близько 150 мікрограмами активного йоду та близько 0,30 грамами активного брому. Ці активні речовини проникають у організм людини через слизові оболонки верхньої частини дихальної системи та шкірний покрив. При надходженні активного йоду з бромом у організм, починається більш глибоке просочування у кровоносну систему, де відзначатиметься їх акумуляція в м'язових тканинах, з послідуєчим проникненням та визначенням в тканинах щитовидної залози, печінці, головного мозку (його гіпоталамо-гіпофізарній частини, яка корелює з щитовидною залозою).

Вищеописаний методико-оздоровчий процес на базі мінералогічної дії йоду та брому сприяє отриманню комплексного позитивного ефекту в межах всього організму в цілому, але з більш направленою дією:

- для серцево-судинної системи, а саме: збільшується обсяг циркулюючої крові (ударний та загальний та ударний); приходить у норму артеріальний тиск; нормалізується пульс; мікроциркуляція у дрібних кровоносних судинах периферійної системи покращується; відзначається активація припливу крові до всіх внутрішніх органів; кров стає значно кращою за всіма своїми реологічними характеристиками - знижується коагуляція, нормалізується згортання крові, підвищується фібринолітична активність, знижується рівень «шкідливого» холестерину;

- для центральної та периферійної нервової системи з метою покращення її функціонування, а саме: відзначається суттєве збудження нервових клітин, що піддаються дії різних хімічних активних речовин; стабілізується мікрооточення нервових закінчень в епітелії; підвищується нервовий поріг чутливості до болю; знижується загальний гіпертонус м'язів;

зазначається гарний седативний ефект, приходить у норму процес сну; посилюються процеси стабілізації нейрогальмування в мозку, що сприяє поступовому рятуванню від неврозів, неврастінь; зводиться до мінімуму прояви мігрені; у пацієнтів з церебральним паралічем гіперкінетичного типу спостерігається ефект нервового розслаблення;

- для обмінних процесів, а саме: активізація обмінних процесів окиснення вуглеводів; стимулювання метаболізму жирів, посилення вироблення білка; профілактика атеросклерозу; зростання високощільних ліпопротеїнів у крові, яке уповільнює процес накопичення жирових відкладень на судинних стінках; сприяє виведенню з організму холестерину та прискорення процесів його ферментування; поступове розсмоктування вогнищ запалень; нормалізація роботи органів дихальної системи; стимуляція вироблення кортизолу у надниркових залозах; зниження запальних процесів у хрящах та кістках; ефективна боротьба із запорами; рятування від метеоризму;

- для імунної системи, а саме: загальне зміцнення та посилення роботи імунітету; активація процесів вироблення антитіл до шкідливих бактерій та вірусів; зменшення переліку алергічних реакцій; приведення до норми терморегуляції; «допомога» організму в процесах адаптації; включення регенерації пошкоджених тканин; стимулювання вироблення антиоксидантів у тканинах; покращення, загального фізичного стану організму, психологічного настрою

Згідно з великою кількістю клінічних статистичних спостережень, відгуки про процедуру йодоборної ванни позитивні у 99% випадків, бо ці бальнеологічні процедури із застосуванням таких мінералів як активний йод та бром дійсно показують стабільно високу ефективність. Безумовно, що є особиста непереносимість цієї мінерально-рідинної процедури для категорії людей, які не переносять йод, то подібні медичні заходи їм протипоказані. Але категорія тих людей, хто не страждає алергією на бром або йод, при систематичному проходженні курсів йодо-бромних ванн, можуть достатньо швидко та якісно привести у норму роботу організму, бо в результаті

йодобромні ванни здатні активізувати обмінні процеси в організмі, поліпшити згортання крові, усунути болючі відчуття, заперечити утворення бляшок холестерину, «почистити» судини, привести в норму роботу нервової системи.

В межах України, у довійськовий мірний період часу життя нашої держави, працювала розгалужена система бальнеологічного-курортних центрів: Вінницька область (Хмільник); Івано-Франківська область (Черче); Львівська область (Східниця, Трускавець, Немирів, Моршин, Великий Любінь); Рівненська область («Горинь»); Закарпатська область (Поляна, Берегове, Шаян, Кваси, Свалява), Полтавська область (Миргород); Житомирська область (Дениші), Одеська область (Куяльник); АР Крим (Євпаторія, Саки, Феодосія); Донецька область (Слов'янськ) [2]. Але ми віримо що важкі часи випробувань пройдуть, Україна з честю відновить свій бальнеологічний потенціал та займе гідне місце у внутрідержавному та міжнародному оздоровчому туризмі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Рутинський М., Петранівський В. Лікувально-оздоровчий туризм: актуальні цілі та сучасні підходи до організації. *Вісник Львівського університету. Серія міжнародні відносини*. 2012. Вип. 29. Ч.1.С. 179-189.
2. Фоменко Н.В. Рекреаційні ресурси та курортологія. Київ: Центр навчальної літератури, 2007. 312 с.

Associate Professor **Vanya Vasileva** PhD
Associate Professor **Dora Kabakchieva** PhD
Konstantin Preslavsky University of Shumen
Bulgaria
Irina Pavlova
Shumen Plateau Nature Park Directorate
Bulgaria

SHUMEN PLATEAU NATURE PARK'S (BULGARIA) TOURIST FUNCTIONS

Keywords: Shumen Plateau Nature Park, natural environment, protected areas, touristic functions, participation of partners in management;

ABSTRACT: Protected areas are a valuable natural tourism resource because they uniquely combine flora, fauna and attractive elements of non-living nature and provide important ecosystem services. However, this is precisely why the development of tourism in them is accompanied by risks. Excessive anthropogenic pressure on these territories contradicts the concept of their protection, but on a global scale (and increasingly in Bulgaria) there are a number of examples of a harmonious combination of tourism and environmental protection. Such an example is the *Shumen Plateau* Nature Park. In addition to the natural components of the natural environment (biotic and abiotic), the territory of the park also includes a number of elements of the tourist infrastructure, the purpose of which is to socialize the natural environment, make it accessible and pleasant for visitors.

The aim of the present study is to present an up-to-date management model of a protected area, highlighting its touristic functions and evaluating the participation of partners in this management. The nature of the *Shumen Plateau* is relatively well studied. Together with scientists from Shumen University and specialists from various interested institutions, the park directorate carries out a number of serious studies, thanks to which the rock composition, soils, karst formations and caves, birds and grass communities, hydrological features, as well as rock monasteries have already been thoroughly analyzed.

The tourist functions of *Shumen Plateau* Nature Park have been less studied. Therefore, the present study aims to fill in this gap.

This research focuses on the mentioned nature park, located in the eastern limits of the Danube hilly plain of Bulgaria and more specifically on the opinion of the visitors regarding the tourist use of the park territory.

There are **11 nature parks** in Bulgaria, with a total area of about 250,000 ha. They are not still sufficiently recognized as a valuable tourist resource, except in the cases of short-term recreation mainly for local residents. ***Shumen Plateau Nature Park*** is located in northeastern Bulgaria, southwest of the city of Shumen. Some of the city's neighborhoods are in close proximity to the park. It was established in 1980 to protect the broad-leaved forests of the Shumen Plateau, a large part of which were

recreated as a result of afforestation after the destruction of the natural vegetation at the beginning of the last century. It covers an area of 3 929,9 ha, of which nearly 90% is covered with forests, mostly deciduous. Although it stands out against the surrounding flat landscape, it actually has an average height of only 350 m above sea level. This is one of the places in Bulgaria where **karst and karst forms** are well developed. There are a lot of surface karst forms - swirls, ovals, sinkholes. The Shumen plateau is rich in caves. They are believed to be over 60. They are found to be spread over three levels. The highest level are dry caves that were used for rock churches, monasteries and cells. The most interesting with its formations is the **Biserna cave**, also known as Zandana. It is located in the eastern part of the plateau. It is the longest and most beautiful cave in the park. The Shumen plateau refers to the area with a transitional rainfall regime. The annual amount of precipitation is about 600 mm. The average annual temperature varies from +11°C (at the foot of the plateau) to +9.3°C (in its highest part). Due to the carbonate rocks and the karst terrain, the plateau is poor in surface water. River waters are formed only in its periphery, where there are numerous springs and fountains. They give rise to radially flowing small rivers with typical underground karst nourishment. Humus-carbonate soils are the most common (52%). The remaining soil types are dark gray, gray and light gray forest. Within the boundaries of the Shumen Plateau, there is a well-maintained *Bukaka* reserve, named after the centuries-old beech trees preserved there. Some of the beech forests on the plateau are between 100 and 120 years old. Passing through the reserve is permitted only for scientific purposes, and various types of research require permission from the Regional Inspectorate for Environment and Water - Shumen and/or consultation with other competent authorities. The necessary control observations must be carried out on foot.

As a NATURA 2000 site, the *Shumen Plateau* Nature Park has a high value for the national network of protected areas. It contains 17 habitat types according to the EUNIS classification, 12 of which are of conservation importance under the Habitats Directive (forests, grasslands, rocks).

Undoubtedly, the Shumen Plateau has been inhabited by people since ancient times. Throughout history, numerous Thracian, ancient and medieval settlements and fortresses existed on the territory of the park. Remains of Thracian settlements from the 4th - 2nd centuries BC have been identified in the Visoka Polyana, Bobata and Harachi Boaz areas.

Shumen Fortress (The Old Town) is the most significant historical and archaeological site in the area of the *Shumen Plateau* Nature Park. **The rock churches, monasteries and monastic cells** date back to the Second Bulgarian Kingdom (XII - XIV c.) and for more than two centuries have been a place of religious, spiritual and cultural life. They are associated with the development of Hesychasm, a religious teaching that preaches "pure Christianity". **The memorial complex *Founders of the Bulgarian State*** is located in the southeastern part of the Shumen Plateau. It was built in honor of the 1300th anniversary of Bulgaria as a state. It was opened in 1981. A relatively new, interesting and still little known object of the *Shumensko Plateau* is the **Center for Natural Sciences with an astronomical observatory**. It was established due to a joint initiative of Shumen University and the Nature Park Directorate. The observatory was completed in 2015 and in 2016 the telescopes were installed and it was opened to visitors.

Shumen Plateau is a pleasant and attractive place for rest, sports, walks and tourism. To practice these activities the nature park socialization is of key importance. It is taken care of by the Directorate of the Park, part of the Forestry Executive Agency under the Ministry of Agriculture and Food. The tourist infrastructure includes 11 shelters and numerous places for picnics, marked trails for walking tours, eco-trails, information and signposts. The tourist superstructure is located mainly in the eastern part of the park and includes dining and entertainment establishments, hotels, huts, company bases. The most frequently used starting points to go to Shumen Plateau are the Forest Park *Kioskovete* and the *Founders of the Bulgarian State* monument.

Sports activities such as hiking, orienteering and cycling are particularly popular.

The directorate of *Shumensko Plateau* Nature Park has developed and marked numerous tourist routes, which are regularly renewed and cleaned. The staff maintain

the information and signposts, offer a variety of information, presentations and talks, qualified guides, photo tours, etc.

The designated routes are of several types: **main routes**, **thematic routes**, **bicycle routes**. Various types of activities and tourism are practiced in the Nature Park: hiking, cycling, air sports, sport events, rock climbing, ecotourism, activities for children etc.

The accommodation on the territory of *Shumen Plateau* Nature Park includes *Stakloto* complex, *Stariya Grad* hotel, *Pazachnitsa* villa, *Obshinata* villa and *Bukatsite* hut in the upper part of the plateau. At its eastern foothills (in *Kioshkovete* forest park) are the hotels *Kioshkovete* and *Orbita*. Apart from the city of Shumen itself, accommodation is also available in the surrounding villages (*Osmar*, *Kyulevcha*, *Madara*, *Drumevo*, *Dibich*, etc.).

The management of *Shumen Plateau* Nature Park is carried out through the conservation and management plan. In this foundational document, all restrictions and permitted activities within the protected area are described in detail. Based on the requirements of the European ecological network NATURA 2000, the Law on Protected Areas and the Categorization System of the International Union for Conservation of Nature (IUCN), several zones are distinguished:

- *an area for the maintenance of biological diversity;*
- *a biodiversity restoration area;*
- *a multifunctional management area;*
- *an area of buildings and facilities;*
- *a reserve area.*

Certain restrictive regimes operate in all zones to overcome or prevent the impact of identified threats and to provide conditions for control and making management decision.

One of the main problems related to tourism on *Shumen Plateau* is garbage pollution and lack of information about prohibited and undesirable activities in the forests, such as lighting fires in unmarked places.

Destruction of protected plants due to ignorance and lack of interest is also a problem that should be addressed.

Since the Shumen Plateau is close to the city and often visited, unscrupulous tourists make their own paths, which is against the rules. The network of unmarked trails can lead to confusion about basic directions, poor orientation, and accidents.

Dangerous situations arise due to lovers of motor sports, which are practiced without a specific route on the plateau. They endanger pedestrians and cyclists and destroy forest paths.

More control is needed to monitor the restoration of forest paths after logging.

Forest fires are another problem.

It is necessary for the management of the territory to be more closely connected with the local population and non-governmental organizations, which can change the public opinion towards the protected territories in an economic and social aspect.

Despite the existing problems, *Shumen Plateau* Nature park has potential for the protection and management of natural processes. Its territory offers conditions for preserving, protecting and maintaining natural ecosystems and landscape.

Shumen Plateau Nature park is a site for the development of sustainable tourism at the local, national and international level. The existing visitor interest is determined by the opportunities that the protected area offers in combination with the adjacent areas:

- relatively evenly distributed interesting routes directing visitors to all parts of the park;
- specialized routes connecting places with biological diversity, sites of cultural and historical heritage, tourist sites, panoramic viewing platforms, etc.;
- places for recreation and relaxation;
- places for food and accommodation.

More efficient use of existing tourism resources can provide increased economic benefits for the local population and other stakeholders. Future environmental improvements can undoubtedly further increase this appeal. The development of alternative forms of tourism, combined with the development of traditional agricultural

practices and opportunities to offer ecologically clean products, are a prerequisite for the economic revitalization of the area. So far, alternative ways of generating economic benefits without negative impacts on the environment are not implemented, but there is potential to initiate new forms of use of natural resources through EU programs and the launch of environmentally sustainable enterprises. At the same time, this is extremely important for forming a correct attitude of the local people towards the protection of the natural complex.

INTRODUCTION. Protected areas are important providers of ecosystem services. [2, p. 35] They are an essential element in the ecological use of nature in tourism. [3, p. 14] They favor the development of ecotourism, cognitive tourism, various types of sports tourism, weekend tourism, etc. However, this requires the appropriate tourist infrastructure. Developing tourism in protected areas, on the one hand, leads to an increase of informativeness and environmental awareness. On the other hand, however, the risk of disruptive behaviour increases. Human influence on nature in protected areas must be carried out with particular care. The number of tourists must be regulated, and their attitude must be conscious and responsible, so that environmental contradictions and conflicts do not arise. According to Art. 144 paragraph 1 of the Law on Forests, the access to forest territories is free, at one's own risk, and a subject to compliance with the instructions of the forest administration. [8]

There are **11 nature parks** in Bulgaria, with a total area of about 250,000 ha. They are not still sufficiently recognized as a valuable tourist resource, except in the cases of short-term recreation mainly for local residents. [1, p. 20, 5, p. 271, 4, p. 163]

Shumen Plateau Nature Park is located in northeastern Bulgaria, southwest of the city of Shumen. Some of the city's neighborhoods are in close proximity to the park. It was established in 1980 to protect the broad-leaved forests of the Shumen Plateau, a large part of which were recreated as a result of afforestation after the destruction of the natural vegetation at the beginning of the last century. It covers an area of 3 929,9 ha, of which nearly 90% is covered with forests, mostly deciduous. [10] It is among the small nature parks in terms of area, but it is a valuable natural site among the vast, highly anthropogenically modified territory of the eastern part of the Danube plain.

The aim of the present study is to present an up-to-date management model of a protected area, highlighting its touristic functions and evaluating the participation of partners in this management.

THEORETICAL BASICS AND RESEARCH METHODS. Territories including diverse ecosystems with a variety of plant and animal species and their habitats, with characteristic and remarkable landscapes and objects of inanimate nature are declared nature parks. The Law on Protected Areas allows for the presence of towns, villages and resorts within the boundaries of nature parks, as well as the implementation of productions and activities that do not pollute the environment. The Law on Protected Areas prohibits clear-cutting, bivouacing (except in designated areas), hunting, gathering plants, etc. [9]

The nature of the *Shumen Plateau* is relatively well studied. Together with scientists from Shumen University and specialists from various interested institutions, the park directorate carries out a number of serious studies, thanks to which the rock composition, soils, karst formations and caves, birds and grass communities, hydrological features, as well as rock monasteries have already been thoroughly analyzed.

The tourist functions of *Shumen Plateau* Nature Park have been less studied. Therefore, the present study aims to fill in this gap. A set of various methods were used to achieve the goal. They include:

- field observations of both the natural environment and cultural elements, as well as the infrastructure;
- a review of the literature review on the topic;
- general methods, including analysis, synthesis, summary, evaluation, etc.

CHARACTERISTICS OF THE NATURAL ENVIRONMENT. In the vast flat and deforested northern part of Bulgaria, the Shumen Plateau stands out for its height, and is often mistaken for a mountain by non-specialists. Although it stands out against the surrounding flat landscape, it actually has an average height of only 350 m above sea level. Until recently, it was believed that the highest point in the entire Danube plain is located here - Mount Tarnov Dyal. It is believed that nowadays the

Shumen Plateau continues to rise by 3 mm per year. The plateau's relief makes it particularly suitable for easy hikes and bike tours.

This is one of the places in Bulgaria where **karst and karst forms** are well developed. There are a lot of surface karst forms - swirls, ovals, sinkholes. The Shumen plateau is rich in caves. They are believed to be over 60. They are found to be spread over three levels. The highest level are dry caves that were used for rock churches, monasteries and cells. The caves of the second level are deep, low in height and damp. The third level caves are water caves with underground streams running through them. Such are Pearl, Mermaid and Secret Abyss. All caves are well explored, but most are not open for visitors without special equipment and training for safety reasons. Biserna and the Secret Abyss are among the largest caves in Bulgaria. The most easily accessible is the Rusalka cave (Sulmara), along which a pedestrian route passes.

The most interesting with its formations is the **Biserna cave**, also known as Zandana. It is located in the eastern part of the plateau. It is the longest and most beautiful cave in the park. Its length is 2.7 km and it has two floors. It has its name due to the beautiful cave formations in it and the constantly forming drops of karst water. It is assumed that its formation began about 3.5 million years ago. The first information about the cave dates from 1928, and its research began in 1968. The development of Biserna began in 1976, continued in the 1980s and ended in 2016. Meanwhile, part of the cave formations (especially those located closer to the artificially created entrance) have suffered from unscrupulous visitors.

Biserna is one of the newest improved caves in Bulgaria. It contains Mud Gallery, Eastern Gallery, Small Gallery, Main Hall, Beautiful Hall, Siphon, Dry Gallery, and Water Gallery. Among the bizarre rock formations are the Castle, the Beehive, the Cacti, the Throne, the Ships, etc. Small stalactites and stalagmites with a length of 5 - 15 cm are characteristic of the Great Hall. The tallest reach 1.5 m. It is likely that their glare is the reason to name the cave Biserna. An underground river flows through the lower floor of the cave, which is fed by more than 40 whirlpools on the Shumen plateau and has a highly variable flow rate. To date, 2,716 m of the cave have been explored and the research is ongoing. Of these, 800 m are accessible to

tourists during the periods when the cave is open for visits. Lights are part of the attraction, creating colorful lighting effects in the halls. Instruments have been installed to study the microclimate and seismic activity. Bat colonies are also studied, which are particularly diverse. 14 species of bats have been identified, of which the most common species is the Great Night Bat. Visits to the cave are carried out with prior registration through the Directorate of *Shumen Plateau* Nature Park. Up to 12 people are allowed in one visitor group outside of the summer and winter seasons when the cave is closed to visitors so as not to disturb the bats.

The Shumen plateau refers to the area with a transitional rainfall regime. The annual amount of precipitation is about 600 mm. The average annual temperature varies from +11°C (at the foot of the plateau) to +9.3°C (in its highest part). Due to the carbonate rocks and the karst terrain, the plateau is poor in surface water. River waters are formed only in its periphery, where there are numerous springs and fountains. They give rise to radially flowing small rivers with typical underground karst nourishment. Humus-carbonate soils are the most common (52%). The remaining soil types are dark gray, gray and light gray forest.

It was established that there are 532 species of higher plants on the territory of the Shumensko Plateau Natural park. 9 species of lichens and 99 species of mosses as well as freshwater algae were also found. The species of red algae *Batrachospermum arcuatum* was discovered for science precisely here. Shumensko Plateau Natural park is rich in orchids - 19 species (Orchidaceae), as well as medicinal plants - over 250 species. [6, p. 32] Widespread are rosehip, hawthorn, yarrow, thyme, sumac, wild strawberry, etc. There are 64 plant species with nature protection status. The endemic elements of Mediterranean type (39%) and Euro-Siberian type (36%) predominate. Forests cover 90% of the park's territory. Of the natural forests, those of Mysian beech predominate. Common and bald hornbeam, hairy oak, cer, blagun, common gorun are also typical. Most forests are of secondary origin on previously deforested areas.

The Shumensko Plateau National Park is home to 345 species of invertebrates and over 240 species of vertebrates. Of the invertebrates, the diversity of butterflies is particularly large - 285 species, of which 11 species have conservation significance.

Among the vertebrates, the diversity of birds is the greatest – 152 species. Songbirds (great tit, robin, finch, blackbird, song thrush, etc.) are well represented among them. Therefore, the Shoumen Plateau National Park is a suitable place for birdwatching, especially early in the morning when they are most active. The rocky southern edges of the plateau are home to birds of prey such as the golden eagle and common buzzard. Until recently, an Egyptian vulture was also encountered, and it is hoped that it will settle again. Another very rare bird here is the goshawk. Amphibians and reptiles are 28 species, represented by the tree frog, forest long-legged frog, rain frog, Crimean lizard, forest lizard, green lizard, spiny-tailed and spiny turtle, etc. The variety is great, but the bats - 20 species. Before 1980, when the nature park was created, the natural environment was subjected to strong anthropogenic pressure, which is why the species of the bald eagle, the osprey, the spotted ferret and the Dobrudja hamster, etc., are no longer found. [11]

Within the boundaries of the Shumen Plateau, there is a well-maintained *Bukaka* reserve, named after the centuries-old beech trees preserved there. Passing through the reserve is permitted only for scientific purposes, and various types of research require permission from the Regional Inspectorate for Environment and Water - Shumen and/or consultation with other competent authorities. The necessary control observations must be carried out on foot.

As a NATURA 2000 site, the *Shumen Plateau* Nature Park has a high value for the national network of protected areas. It contains 17 habitat types according to the EUNIS classification, 12 of which are of conservation importance under the Habitats Directive (forests, grasslands, rocks).

CULTURE AND SCIENCE. Undoubtedly, the Shumen Plateau has been inhabited by people since ancient times. Throughout history, numerous Thracian, ancient and medieval settlements and fortresses existed on the territory of the park. Remains of Thracian settlements from the IV - II centuries BC have been identified in the Visoka Polyana, Bobata and Harachi Boaz areas.

Shumen Fortress (The Old Town) is the most significant historical and archaeological site in the area of the *Shumen Plateau* Nature Park. It is located about 3

km. west of the town of Shumen. Archaeological studies prove the existence of a fortified settlement as early as the time of the Thracians (V-II c. BC). During the Roman era (II - IV centuries), the fortification became a fortress guarding important Roman roads. In the 5th - 6th centuries, it was a Byzantine fortress guarding the roads to Stara Planina. The most significant period is during the Late Middle Ages (XII - XIV c.), when the Shumen fortress was one of the most important urban centers of the Second Bulgarian Kingdom. In 1388, the fortress was captured by the troops of Ali Pasha. It was finally destroyed in 1444 during the clash between the Turkish garrison and the crusaders of Vladislav III Jagiellon. Today, Shumen fortress is a well-studied, preserved and partially restored historical-archaeological reserve, included in the list of 100 national tourist sites.

The rock churches, monasteries and monastic cells date back to the Second Bulgarian Kingdom (XII - XIV c.) and for more than two centuries have been a place of religious, spiritual and cultural life. They are associated with the development of Hesychasm, a religious teaching that preaches "pure Christianity". They are concentrated in the southern and eastern parts of the plateau. They are built in natural caves or rock niches in high, hard-to-pass slopes or rock ridges. They were reached by steps cut into the rocks or by wooden and rope ladders. The rock monasteries (complexes) along the Shumen Plateau most often include churches, various cells and tombs. The rock niches are best preserved. The most famous is the Osmar rock monastery. Next to it you can also see the impressive rock formation *The Eye*. Nearby is the area of Osmarski Koloni, as well as the Bukatsite hut. Other lesser-known rock monasteries are located near the villages of Troitsa and Khan Krum. More than ten monastic cells above the Divdyadovo area have also been preserved. The oldest artefacts found in these caves and rock niches date back to the Stone and Copper Age - stone, flint and bone tools.

The memorial complex *Founders of the Bulgarian State* is located in the southeastern part of the Shumen Plateau. It was built in honor of the 1300th anniversary of Bulgaria as a state. It was opened in 1981. Through massive sculptural compositions, mosaic panels and fragments with inscriptions, the monument recreates

the most important moments in the history of the First Bulgarian Kingdom. It consists of two separate parts. The first reflects the age of the pagan state. A central figure in it is Khan Asparukh. The second is the "Gallery of Khans", in which the rulers Tervel, Krum and Omurtag are presented. The second separate part symbolizes the Golden Age of Christian Bulgaria. In the center of the sculptural composition is King Simeon. Multicolored mosaic panels interpret the themes of the conversion of the Bulgarians and the mission of Cyril and Methodius and their disciples. The monument is crowned with a granite sculpture of a lion, symbolizing the spirit and power of the Bulgarians over the centuries. And this site is included in the list of the 100 national tourist sites.

A relatively new, interesting and still little known object of the *Shumen Plateau* is the **Center for Natural Sciences with an astronomical observatory**. It was established due to a joint initiative of Shumen University and the Nature Park Directorate. The observatory was completed in 2015 and in 2016 the telescopes were installed and it was opened to visitors. Since 2017, it has been functioning as a research and educational complex of Shumen University , and in 2021 it has expanded its activities and has become a Center for Natural Sciences (astronomy, physics, chemistry, biology, geography). Visitors are offered both daily and night visit. During the daily visit you can see astronomical appliances and minerals, as well as the video hall on the first floor. The domes and telescopes of the observatory are located on the roof of the building. The telescope management server is located on the second floor, in the astronomers' office. Next to it is a study hall for theoretical and practical classes in astronomy. Telescopes are used not only for scientific and research purposes, but also for observations of anyone tempted by the beauty of the starry sky. The hours of night visits depend on the seasons and the hours of the nightfall. Various events are organized: the spring equinox, Enyovden, the days of open doors for student groups, etc. The astronomical observatory near Shumen is the only one of its kind in Northern Bulgaria. [12]

TOURIST INFRASTRUCTURE AND TYPES OF TOURISM. *Shumen Plateau* is a pleasant and attractive place for rest, sports, walks and tourism. To practice these activities the nature park socialization is of key importance. It is taken care of by

the Directorate of the Park, part of the Forestry Executive Agency under the Ministry of Agriculture and Food. The tourist infrastructure includes 11 shelters and numerous places for picnics, marked trails for walking tours, eco-trails. information and signposts. The tourist superstructure is located mainly in the eastern part of the park and includes dining and entertainment establishments, hotels, huts, company bases. The most frequently used starting points to go to Shumen Plateau are the Forest Park *Kioskovete* and the *Founders of the Bulgarian State* monument.

Sports activities such as hiking, orienteering and cycling are particularly popular.

The directorate of *Shumen Plateau* Nature Park has developed and marked numerous tourist routes, which are regularly renewed and cleaned. The staff maintain the information and signposts, offer a variety of information, presentations and talks, qualified guides, photo tours, etc.

The designated routes are of several types:

- **main routes** – they pass through the most interesting sights in the park. These are *Adrenaline* (duration 2 hours); *Lesson on the Forest Path* (1 hour); *With a backpack to the Bukatsite* hut (3 hours); *Journey to the past* (2 hours); *This is where Bulgaria begins* (4 hours); *Relax* (2 hours); *The magic of the forest* (4 hours);

- **thematic routes** – its aim is to direct visitors' attention to certain aspects of the natural environment - flora, fauna, landscape, such as *Dendrological trail* (2 hours); *Karst under protection - a gift for the forthcoming generations* (2 hours and 30 minutes); *Floristic trail* (2 hours and 30 minutes);

- **bicycle routes** - designed for cycling enthusiasts. The *Amateurs* route has a low degree of difficulty, its length is about 5 km on a forest road with an elevation gain of 100 meters. The *Great Turn* route is of medium difficulty, its length is about 16 km., it's a forest road with a displacement of about 500 meters. The *Professionals'* route is of a high degree of difficulty, about 6 km long, the terrain has forest paths, a dirt road and asphalt driveways, the displacement is about 600 meters.

Information about all opportunities for sports and tourism is provided in the administrative center of the Directorate of *Shumen Plateau* Nature Park (in *Kioshkovete* forest park).

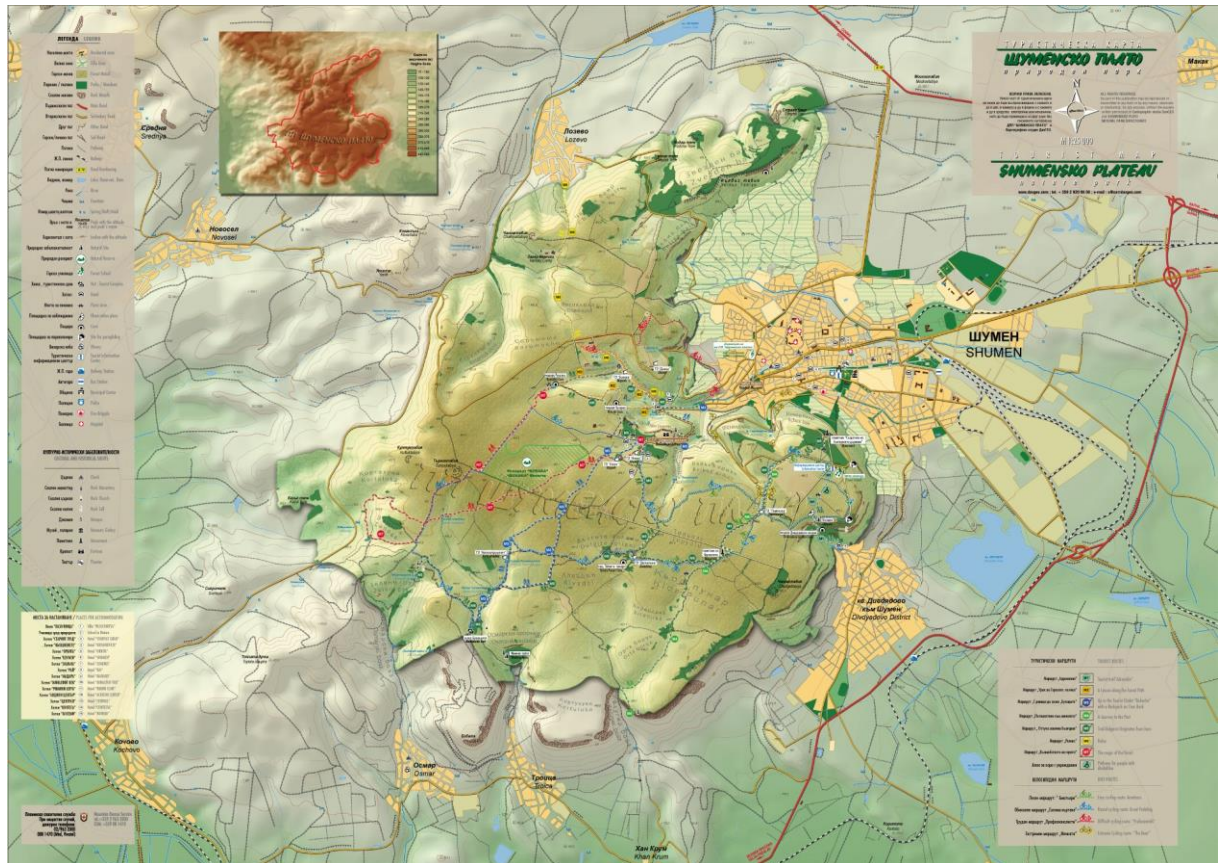

Fig. 1: Tourist routes in *Shumen Plateau* Nature Park

Source: *Shumen Plateau* Nature Park Directorate

The summer information center (at the parking lot of the *Founders of the Bulgarian State Monument*) is also at the service of all the interested. The natural and cultural resources of the park, the historical past, the opportunities for recreation and tourism are presented in an attractive way. It has an interactive hall with a capacity of 30 seats. Souvenirs and informational materials are available for *Shumen Plateau* Nature Park. Visitors can "talk" using a special phone with the birds in the forest and hear their voices; they can try to recognize the tracks of forest animals; to "run" all the hiking and cycling tourist routes in the park, as well as to establish the location of the landmarks on its territory - caves, rocks, monasteries, shelters; they can learn who the Bulgarian national and nature parks are and where they are located and rent a bicycle. Visitors can also go through a "Forest Maze" where they look for hidden figures of forest animals.

Sport events. Shumen Plateau is an attractive place for organized mass hikes of tourist societies and sports associations from all over the country (iRun - Varna, *Zelena Strandzha* - Burgas, TarnovoRuns - Veliko Tarnovo, etc.). Local clubs also organize weekly hikes.

Lovers of slow running can run a 5 km cross-country every Saturday throughout the year in the area of the Information Center on the Plateau. The organizer is the national 5kmRun chain.

Every year several orienteering competitions are held, organized by the *Madarski Konnik* club, as well as the *Shumen Plateau - running, cycling and duathlon* competition, organized by the *Ilcov Bair* cycling club. About 200 competitors from the country and abroad take part in the events. The Park Directorate organizes accompanying events to promote the plateau as a tourist destination.

The *Old Capitals* and *Valery Velikov* rallies are held on the *Shumen Plateau* and are extremely popular. The Rally *Old Capitals* is a round of the National Rally Championship of the country.

Air sports. There are 4 paragliding sites on the territory of *Shumen Plateau* Nature Park, which are located in the area of *Founders of the Bulgarian State* monument. The Northern platform allows flights in northerly winds. The *East Start* platform is the most famous in the country among the practitioners of this sport. It is located on the so-called *panoramic turn* from which a wonderful view is revealed. The area offers the most suitable winds for paragliding and hang gliding, that is why all the international competitions are held here. The other two platforms are *Southeast start* and *South start*.

Rock climbing. The southern steep and rocky edge of the plateau is suitable for rock climbing. There are two climbing sites: on the rock ridge above the *Divdyadovo* area and at the Devil's Pass in the *Kyoshkove* area.

The climbing site *Divdyadovo* was developed at the end of the 1980^s by the Shumen Alpine Club *Madarski Konnik* and was renovated in 2004. It is a rock separated from the main plateau with a height of 30-35 m. Facing south and sheltered from the wind, the site is a favorite place for climbing on autumn, sunny winter and

spring days. The rocks are not crumbling and falling rocks are not common. Currently, there are 24 climbing routes of varying degrees of difficulty made here. The area is signposted.

Fig. 2: Routes for rock climbing in *Shumen Plateau* Nature Park

Wine tourism. Opportunities for this type of tourism are offered by the wine cellars in the town of Veliki Preslav and the village of Osmar, picturesquely located at the southern foot of Shumen plateau. Tastings include presentations about the technological process, the characteristics of different varieties of grapes and the traditions in the production of various types of alcoholic beverages from this region - wines, wormwood wines (Osmar village), brandy (Veliki Preslav).

Activities for children. In the Directorate of *Shumen Plateau* Nature Park, activities with children are held by prior request, using the principles of forest pedagogy - outdoor activities with natural materials. Presentations are shown, events, games and competitions are organized. A Forest School, suitable for outdoor educational activities, has been built near the *Founders of the Bulgarian State* monument. Along the "Forest Labyrinth" path, interesting information boards introduce children to the animals in the forest. There are several playgrounds, where

lessons about the forest are held with children from all over the country. An impressive place is also the zoo in the Kyoshkovete area, renovated and reopened to visitors in 2023.

Accommodation. The accommodation on the territory of *Shumen Plateau* Nature Park includes *Stakloto* complex, *Stariya Grad* hotel, *Pazachnitsa* villa, *Obshinata* villa and *Bukatsite* hut in the upper part of the plateau. At its eastern foothills (in Kioshkovete forest park) are the hotels *Kioshkovete* and *Orbita*. Apart from the city of Shumen itself, accommodation is also available in the surrounding villages (Osmar, Kyulevcha, Madara, Drumevo, Dibich, etc.).

CONSERVATION AND MANAGEMENT PLAN. The management of *Shumen Plateau* Nature Park is carried out through the conservation and management plan. In this foundational document, all restrictions and permitted activities within the protected area are described in detail. Based on the requirements of the European ecological network NATURA 2000, the Law on Protected Areas and the Categorization System of the International Union for Conservation of Nature (IUCN), several zones are distinguished:

- *an area for the maintenance of biological diversity.*

The purpose of its management is to maintain the natural processes and qualities of the environment for a long period of time; to preserve the natural state of places with endangered habitats. It covers 815 ha, 20.7% of the park's territory. Limited and specific human intervention is allowed;

- *a biodiversity restoration area.*

Its management also aims to provide opportunities for physical and emotional satisfaction of visitors with ecologically sustainable use of natural resources. It covers 1293 ha, 32.9% of the park's territory;

- *a multifunctional management area.*

Environmentally sustainable forestry practices compatible with management objectives are encouraged and promoted on its territory. Допуска се изграждането на специализирана туристическа инфраструктура, места за рекреация и спорт. Обхваща 1624,ха, 41,3% от територията на парка The construction of specialized

tourist infrastructure, places for recreation and sports is allowed in this area. It covers 1,624 ha, 41.3% of the park's territory;

- *an area of buildings and facilities.*

The purpose of its management is to provide facilities for recreation and accommodation of visitors, development of specialized tourism and sports activities that protect nature. It covers 134 ha, 3.4% of the park's territory;

- *a reserve area.*

Priority is given to natural processes. There is a strict protection mode. The access is generally restricted to management, monitoring and research purposes only. The area includes "Bukaka" reserve, 62 ha, 1.7% of the park's territory. [11]

Certain restrictive regimes operate in all zones to overcome or prevent the impact of identified threats and to provide conditions for control and making management decision.

PROBLEMS. One of the main problems related to tourism on *Shumen Plateau* is garbage pollution and lack of information about prohibited and undesirable activities in the forests, such as lighting fires in unmarked places. Despite large-scale information campaigns, work with children and the continuous efforts of various institutions and organizations, the disposal of waste from food packages and construction activities continues. There are containers placed at the main shelters and tourist sites, which are emptied regularly, but it is still necessary to routinely clean the area and organize public campaigns.

Destruction of protected plants due to ignorance and lack of interest is also a problem that should be addressed.

Since the Shumen Plateau is close to the city and often visited, unscrupulous tourists make their own paths, which is against the rules. The network of unmarked trails can lead to confusion about basic directions, poor orientation, and accidents.

Dangerous situations arise due to lovers of motor sports, which are practiced without a specific route on the plateau. They endanger pedestrians and cyclists and destroy forest paths.

More control is needed to monitor the restoration of forest paths after logging.

Forest fires are another problem. The last big fire in the summer of 2020 destroyed more than 40 hectares of the easily flammable and atypical white pine forest on the southern slope of Shumen Plateau. In January 2021, this large area was afforested with oak with the active participation of a large number of volunteers, mostly residents of the town of Shumen.

Some of the beech forests on the plateau are between 100 and 120 years old, which poses risks for tourists. As a result of strong winds, storms and rainfall, these massive trees fall, increasing the danger of accidents. To remove them is impossible and unjustifiable, but people should consider the natural life cycles of forests.

It is necessary for the management of the territory to be more closely connected with the local population and non-governmental organizations, which can change the public opinion towards the protected territories in an economic and social aspect.

Despite the existing problems, *Shumen Plateau* Nature park has potential for the protection and management of natural processes. Its territory offers conditions for preserving, protecting and maintaining natural ecosystems and landscape.

INTER-INSTITUTIONAL RELATIONS. *Shumen Plateau* Nature Park functioning as a tourism site would be unthinkable without ties to the local government and institutions in Shumen.

First of all, the maintenance of the roads connecting the plateau to the city is of primary importance for making visits to the main and most interesting sites in the park. The Municipality of Shumen, as the owner of the roads, carries out repairs, takes safety measures and snow removal. The activities are carried out responsibly, and this is also related to the fact that *Founders of the Bulgarian State* monument located on the Shumen Plateau belongs to the municipality and is also part of the most frequently visited tourist attractions. There are numerous company villas, lodgings, small hotels and restaurants on the plateau. There are roads that need to be renovated, such as the road to Biserna cave, which is also a municipal property, and joint efforts are needed in this direction. The rally route *Old Capitals* also needs renovation.

The Municipality of Shumen and the Directorate of Shumen Plateau Nature Park are also partners in organizing events. As an example, we can point to the herb festival Enyovden, which gathers residents of Shumen and guests from all over the country.

The directorate of *Shumen Plateau* Nature Park together with *Konstantin Preslavsky* University of Shumen manages the Astronomical Observatory and, together with teachers, students and the academic community in general, a number of events are held for tourists, activities for children and students, practices for students promoting biodiversity and the unique landscape of the region. Mentoring programs are in progress.

Joint activities with schools from North-Eastern Bulgaria are an essential part of the work of the expert on educational activities and publicity in the Directorate. Children are offered a complete educational product that includes knowledge, field activities and experiential learning. Lessons are taught not only to students from Shumen, but also Varna, Dobrich, Novi Pazar, Tervel, Provadia and many others towns and villages of the Northeast. Professional internships are offered to students. The park provides great opportunities for conducting ecological-educational and tourist programs. It offers rich and interesting information about the plant and animal life, as well as about the cultural and historical heritage. There is an increased interest in such programs, either through the formal education system, non-formal education and training or through the associated health benefits.

CONCLUSION. *Shumen Plateau* Nature park is a site for the development of sustainable tourism at the local, national and international level. The existing visitor interest is determined by the opportunities that the protected area offers in combination with the adjacent areas:

- relatively evenly distributed interesting routes directing visitors to all parts of the park;
- specialized routes connecting places with biological diversity, sites of cultural and historical heritage, tourist sites, panoramic viewing platforms, etc.;
- places for recreation and relaxation;
- places for food and accommodation.

More efficient use of existing tourism resources can provide increased economic benefits for the local population and other stakeholders. Future environmental improvements can undoubtedly further increase this appeal. The development of alternative forms of tourism, combined with the development of traditional agricultural practices and opportunities to offer ecologically clean products, are a prerequisite for the economic revitalization of the area. So far, alternative ways of generating economic benefits without negative impacts on the environment are not implemented, but there is potential to initiate new forms of use of natural resources through EU programs and the launch of environmentally sustainable enterprises. At the same time, this is extremely important for forming a correct attitude of the local people towards the protection of the natural complex.

REFERENCES

1. Georgiev, G., Nature under protection. Sofia: ed. Gaia Lieblis, 2010.
2. Stoyanova, Z., "Sustainable development and protection of natural resources", ed. complex - UNSS, Sofia, 2021
3. Toncheva, T., "Nature use in tourism", Univ. ed. "Economy", Sofia, 2009.
4. Tsonev, R., Protected territories and preservation of biological diversity. Sofia: Univ. ed. St. Kliment Ohridski, 2020.
5. Vasileva, V., "Natural tourist resources of Bulgaria", ed. "Himera", Shumen, 2018.
6. Zahariev, D., E. Radoslavova, Plants of the Shumen Plateau, Ed. "Himera", Shumen, 2010.
7. Environmental Protection Act, 25.09.2002 ... 08.12.2023.
8. Forest Law, 8.03. 2011... 08.12.2023.
9. Protected areas Law, 11.11. 1998....08.12.2023.
10. parks.bg
11. <https://shumenskoplato.bg/>, Shumen Plateau Nature Park.
12. <https://www.shu.bg/centers/cpn/nachalo/>, Center for Early Sciences with Astronomical Observatory

Yuliia Muromtseva,
PhD in Economics, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Social and Economic
Disciplines and Geography,
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University,
Kharkiv, Ukraine

KHARKIV'S INDUSTRIAL TOURISM RESOURCES AND OPPORTUNITIES TO USE THEM FOR EDUCATIONAL EXCURSIONS

Kharkiv has a rich and diverse industrial heritage, making it an ideal candidate for the development of industrial tourism. This type of tourism involves visiting and exploring industrial objects, such as factories, mines, and power plants, in order to study their historical, cultural, and educational value. There is also a growing interest in industrial tourism in the world and in Ukraine. This interest is due to a number of factors, including the growing popularity of ethno-tourism, the growing awareness of the importance of industrial history, and the desire for unique and authentic travel experiences.

Theoretical and practical aspects of industrial tourism research are presented in the works of foreign and domestic scientists. Bujok, P., Klempa, M., Jelinek, J., Porzer, M., [1], Kuzior, A., Lyulyov, O., Pimonenko, T., Kwilinski, A [2] made a significant contribution to the study of the processes of creating tourist innovations. The authors Bozhko L. [5], Danyliuk V., Afanasyev O., Pavlakovič, B., Jereb, E. [4], Nekos A. [3], Muromtseva Yu. [3,6,7], Patsyuk, V. Kazakov V. [8], Protsenko L. [9], studied the prospects of tourism development in industrial areas, management of this process and use in educational processes.

Kharkiv has significant industrial areas, the share of which in the city area is about 15.4%. The development of industrial tourism in Kharkiv can bring a number of advantages to the local economy, and can also be used in the educational process. At H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University the resources of the industrial tourism of the city of Kharkiv were used in educational geographical practices (ecological and cartographic) and the following courses: Nature management, Economic and social geography of Ukraine, Geography of tourism, Excursion business

[8]. In addition, industrial tourism can help raise awareness of the region's industrial heritage and foster a sense of pride in the local community.

Among the main recreational objects of industrial tourism in Kharkiv, which were already used before the Russian aggression and can be used for this purpose in the future, the following can be distinguished:

Kharkiv Railway Museum. Visitors can see innovations from the past centuries at the Museum of History and Railway Technology of the Southern Railway. The museum features old and rare exhibits, as well as an interactive model of the high-speed «Stolychny Express Kharkiv-Kyiv» route. There is a branch of this museum in a 1957 carriage at the «Kharkiv-Sorting» locomotive depot (Figure 1).

Kharkiv Aviation Plant. Excursions to the Kharkiv Aviation Institute and the aircraft plant tell the story of aircraft construction and space programs of the USSR. Before the Russian aggression, the plant cooperated with space and aircraft development companies from the USA, Japan, Germany, Mexico, the Netherlands, and China. The KhAI Museum tells about the history of aviation development, demonstrates the structure of military and civil aircraft, and much more interesting information (Figure 2).

Figure 1. Students of H.S. Skovoroda KhNPU for excursions to the Kharkiv Railway Museum

Figure 2. Students of H.S. Skovoroda KhNPU on excursions to the museum of the Kharkiv Aviation Plant

Kharkiv Tractor Plant. This plant was founded in 1930 and is one of the largest tractor plants in the world. It offers tours of its premises, which also houses a museum of the history of tractors.

Turboatom. Founded in 1934, Turboatom is one of the world's leading manufacturers of steam turbines. Before the war, the company offered tours of its premises and the museum of turbine history located on the territory of the plant (Figure 3).

Kharkiv Machine-Building Plant «Svitlo Shakhtarya». «Svitlo Shakhtarya» (now KORUM) is one of the oldest machine-building enterprises in the coal industry, located in Kharkiv, Ukraine. For decades, the plant was a monopoly manufacturer of powerful mine scraper conveyors in the former USSR, during which time the plant accumulated unique experience in the field of product design and development of its manufacturing technology (Figure 4). Founded in 1891.

Figure 3. Students of H.S. Skovoroda KhNPU on an excursion to the Turboatom plant.

Figure 4. Students of H.S. Skovoroda KhNPU on an excursion to Kharkiv factory "Svitolo Shakhtarya" (KORUM)

Kharkiv brewery «Rogan» is an enterprise of the food industry of Ukraine, engaged in the production and sale of beer. Located in the city of Kharkiv. Off-balance sheet branch of one of Ukraine's largest beer producers, PJSC «ABINBEV EFES UKRAINE», owned by the leader of the world beer market, Anheuser-Busch InBev Corporation, and Turkey's largest brewing company, Anadolu Efes. A tour of the enterprise includes both an inspection of the production process and a tasting of the products.

Other industrial excursions that are used as classes in schools, vocational and higher education institutions in Kharkiv are:

Firefighting exhibition. This tour offers visitors the opportunity to visit the exhibition of the Ministry of Emergency Situations and learn more about the difficult

work of firefighters who protect us at the cost of their own lives. Here you can see the hall of state fire supervision and the hall of fire automatics, where there is a model of a 16-storey residential building. In the hall of fire equipment and tools, you can learn about the development of communication means, fire extinguishers, rescue devices, firefighting clothes, and much more.

Museum Pharmacy. The history of Kharkiv pharmacy has its roots in the 18th century: the first full-fledged pharmacy appeared in Kharkiv in 1778. And in 1877, the eighth independent pharmacy in the city opened, which in September 2014 was transformed into a Museum Pharmacy, that has a large number of interesting and diverse exhibits that tell about the work of pharmacies in pre-revolutionary and Soviet times.

Confectionery factory. The confectionery factory consists of 6 workshops, two of which were used for excursions. There were two routes for the choice of tourists - with a visit to the workshop for the production of chocolate-waffle cakes and the production of marshmallows, as well as a route with a visit to the workshop that produces biscuit cakes and pancakes. At the end of the tour, a tasting of the best samples of the factory's products was offered.

Ahmad Tea Factory. The only tea factory in Ukraine that produces about 22 types of tea opens its doors to visitors. Here you can learn about the history of tea and tea tradition, exclusive information about tea varieties and types, and take part in a tea ceremony.

Kulynychy plant. High quality, hundreds of product names, unique own recipes and much more have turned the company into a leader in production in Ukraine and a special Kharkiv brand. On the tour, you can touch the process of making real bread, get acquainted with the baking technology, and also, under the guidance of specialists, independently make a product that is no feast without.

Students take a tour during which they collect information according to the plan necessary for writing a report. After the tour, students in teams make a report in the form of an essay or presentation according to the following plan [6, p.29]:

1. Brief historical background about the enterprise.

2. Assortment of products of the enterprise, its importance for the population and economy.
3. Raw materials needed for the production of the enterprise.
4. Fuel and energy base of the enterprise.
5. Features of the use of water and land by the enterprise.
6. Related enterprises that participate in the production of products, the territorial production complex created by this enterprise.
7. Features of technological processes (their energy, material, labor intensity, impact on the environment, main pollutants).
8. Environmental protection measures of the enterprise (special equipment, payment of fines, etc.).
9. Consumers of the enterprise's products, production and trade relations of the enterprise.
10. Problems and prospects of the enterprise development.

The report is accompanied by statistical data, photographs of the enterprise's products, the enterprise itself, and maps of the enterprise's production and consumer ties.

Educational tours cover a whole range of studied topics, since at the enterprise students have the opportunity to look at and explore the cooperative and economic ties of the enterprise in the production of products; study the impact of industrial production on the environment; analyze the use of land, water, and mineral resources by the enterprise; research environmental protection measures, etc.

REFERENCES

1. Bujok, P., Klempa, M., Jelinek, J., Porzer, M., Rodriguez Gonzalez, M. A. G. Industrial tourism in the context of the industrial heritage. *Geojournal of Tourism and Geosites*. 2015. № 15(1). pp. 81-92.
2. Kuzior, A., Lyulyov, O., Pimonenko, T., Kwilinski, A., Krawczyk, D. Post-industrial tourism as a driver of sustainable development. *Sustainability*. 2021. № 13(15). p. 8145.

3. Nekos A. N., Muromtseva Yu I. Estimation of the Air Emissions of Pollutants Influence on Primary Morbidity Indicator of the Population: Case in Kharkiv Region – Ukraine. *Visnyk of VN Karazin Kharkiv National University series «Ecology»* №.24. 202 pp. 57-65.
4. Pavlakovič B., Jereb E. Human resources in industrial tourism. *Academica Turistica-Tourism and Innovation Journal*. 2020. № 13(1). pp.51-65.
5. Божко Л. Д. Індустріальний туризм як нова форма туристичної поведінки та практики. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Сер.: Історія та географія*. Вип. 50. 2014. С. 146-153.
6. Муромцева Ю.І. Методичні рекомендації до курсу «Використання природних ресурсів» для студентів спеціальностей 014 Середня освіта. Географія всіх форм навчання. Методичні рекомендації. Харків: ХНПУ ім. Г.С. Сковороди, 2023. 46 с.
7. Муромцева Ю. І., Лоцман П.І., Некос С.В. Методичні рекомендації до курсу «Рекреаційні ресурси світу» для студентів спеціальності 014 Середня освіта. Географія всіх форм навчання / Харків. нац. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Харків : ХНПУ ім. Г. С. Сковороди, 2021. 31 с.
8. Муромцева Ю. І. Туризм у профорієнтаційній роботі вчителя. *Географія та туризм* : матеріали II Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф., Харків, 26 лют. 2019 р. / Харків. нац. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди ; за заг. ред. О. Г. Стадника. Харків : ХНПУ, 2019. С. 17-25.
9. Пацюк В., Казаков В. Індустріальний туризм як ефективний напрям регенерації міст (аналіз досвіду Кривого Рогу). *Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Геологія. Географія. Екологія»*. 2023. Вип. 58. С. 188-201.
10. Проценко Л. В. Перспективи післявоєнного розвитку культурно-пізнавального туризму у Харківській області. 2023. <http://surl.li/tosmi> (дата звернення; 12.03.2014).

РОЗДІЛ 6. СУЧАСНІ ТРЕНДИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ, СПОРТУ ТА ЗДОРОВ'Я ЛЮДИНИ

Абдуллаєв Алтай Карам огли,
старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту,
Таврійський державний агротехнологічний
університет імені Дмитра Моторного
м. Запоріжжя, Україна

Нестеров Олексій Сергійович,
старший викладач кафедри фізичного виховання і спорту,
Таврійський державний агротехнологічний
університет імені Дмитра Моторного
м. Запоріжжя, Україна

Ребар Інесса Василівна,
старший викладач кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ПСИХОЛОГІЧНА ПІДГОТОВКА СПОРТСМЕНІВ З ВІЛЬНОЇ БОРОТЬБИ

Одна з важливих і актуальних проблем сучасної спортивної підготовки – посилення виховного компонента в роботі тренера і спортсменів. Виховання спортсмена – складний і багатосторонній процес. І тут не обійтися без творчого підходу тренера до описуваної проблеми в цілому.

Сучасний спорт вищих досягнень неможливий без великої багаторічної праці спортсмена. Психологічна підготовка має бути «вплетена» в тренувальний процес. Вона включає низку компонентів, які ми розкриємо в цій статті.

Удосконалення психологічних можливостей набагато складніше за фізичну і технічну підготовку спортсменів. Тому всі спроби швидко вирішити цю проблему простим, прямолінійним шляхом бувають неспроможними. Як і всі сторони підготовки сильного спортсмена, його психіка вдосконалюється багато років. У дітей це більшою мірою відбувається в процесі тренувань, а у дорослих – у змаганнях і тренуваннях.

Всілякі спеціальні засоби, наприклад, комплекси самонавіювання перед змаганнями, можуть і повинні доповнювати цей природний процес у міру підвищення результатів і віку спортсменів [6].

Психологічна підготовка поведінки в разі невдач.

Перші роки спортивної підготовки зазвичай проходять для спортсмена успішно. Тому незвичний програш змагань або тривалий застій у результатах сприймаються спортсменами дуже болісно. З огляду на це тренер повинен готувати своїх спортсменів до думки про неминучість невдач на шляху до вищої спортивної майстерності.

Корисно спеціально розбирати найхарактерніші причини і вікові терміни можливих зривів. Іноді потрібно заздалегідь попередити спортсмена про можливий зрив, якщо для цього є об'єктивні або навіть суб'єктивні передумови.

Дуже важлива поведінка тренера в момент невдалого виступу після нього. Насамперед, не поспішайте втручатися, дайте спортсменові самому собі оговтатися і зібратися з думками. Не намагайтеся одразу пояснювати спортсмену його помилки та вказувати шляхи їх виправлення. Усі серйозні розмови краще починати за добу, коли можна зробити детальний аналіз того, що сталося, а спортсмен, впоравшись з емоціями, буде готовий до розбору.

Якщо спортсмен прямо не винен у тому, що трапилося, потрібно його підбадьорити, відволікти, показати, що ви самі повністю поділяєте з ним його засмучення. Якщо невдача сталася з вини спортсмена (прямі порушення вказівок тренера, порушення спортивного режиму, невинуваті зриви тренувального процесу тощо), тренеру краще зайняти нейтральну позицію. Важливо поводитися стримано, бути спокійним, рівним, не підкреслювати своєї правоти, постаратися тактовно залишити спортсмена з його важкими думками. Наступного дня спочатку вислухайте думку спортсмена, якщо він сам зрозумів свої помилки, зробіть об'єктивний аналіз, щадячи його самолюбство.

За найменшої спроби спортсмена зняти з себе провину тренер повинен жорстко і доказово провести розбір того, що сталося. Негативний змагальний досвід, що став надбанням групи, допомагає іншим спортсменам уникнути повторення помилок, краще зрозуміти причини своїх невдач. Однак при цьому треба бути уважним і тактовним. Не можна забувати, що багато своїх відчуттів, переживань і думок учень довіряє тільки вам. Тому, якщо якісь причини невдачі

вашого спортсмена важливо знати іншим, краще розповісти про це в безособовій формі.

Психологічна підготовка до випробування славою.

Перемога дістається в боротьбі, і чемпіон має розуміти свою відповідальність. Важливо навчити спортсменів розділяти радість перемоги з усіма, хто до неї причетний. Перемога на змаганнях приносить популярність, і переможець повинен розуміти, що до нього тепер прикута увага безлічі упереджених і вимогливих спостерігачів.

Психологічна підготовка спортсмена до подолання труднощів.

Зазвичай молодий спортсмен відчуває серйозні труднощі, стикаючись із новими незвичними вимогами. Тому для вирішення виховних завдань і з метою вдосконалення психологічної стійкості тренеру бажано регулярно вводити тренування з підвищеною інтенсивністю або об'ємом тренувальних засобів, незвичайними технічними й тактичними вимогами.

Рекомендовані прийоми з психологічної підготовки спортсмена до подолання труднощів:

1. Наприкінці бігового тренування, коли спортсмен вважає, що він добігає останній відрізок, треба запропонувати йому додаткове пробігання. Краще це зробити несподівано, але в межах реальних можливостей спортсмена. Можна значно підвищити інтенсивність окремого тренування і цим створити необхідність подолання труднощів. Для технічного варіанта можна використати вдосконалення техніки на незвичній завищеній швидкості рухів.

2. Зазвичай тренер не планує спортсмену показ високих результатів, якщо він недостатньо тренований. Однак таке завдання може бути поставлене перед спортсменом, якщо воно допоможе у виховних цілях. Ми знаємо, що тренування на витривалість із завданням виконувати вправи до відмови зазвичай використовується для спортсменів старших розрядів, але в розумних межах таке тренування можна використовувати і для виховання волі.

3. Ніколи не треба втрачати можливості потренуватися у важких умовах (дощ, вітер, спека, холод тощо) [1-5].

Психологічна підготовка до несподіванок.

У спорті, як ніде, можливі «дива», приємні та неприємні несподіванки. Тому ми теж повинні готувати своїх спортсменів.

Рекомендовані прийоми та вправи:

1. Починати краще з малого. Доручаючи керівництво групою під час самостійного тренування, тренер зазвичай добирає найсильніших, найкраще підготовлених і рішучих спортсменів, тож решта звикають до ролі підлеглих. Спробуйте змінити тактику і призначайте старшими найбоязкіших спортсменів. Така заміна здивує тих та інших і корисна для перевірки хлопців у незвичній для них ролі.

2. Можна створювати несподіванки підбором нових вправ, незвичайних форм проведення тренування, незапланованим жорстким контролем тощо. На перший погляд усе перераховане може здатися тренеру незначним і навіть непотрібним, але не треба поспішати з висновками. Спробуйте на практиці заздалегідь за кілька днів налаштувати свою групу на легке ігрове тренування і замініть його несподівано тривалим бігом або жорстким контрольним тренуванням. Реакція спортсменів буде бурхливою, і мало хто легко перебудується на запропоновану зміну.

3. Використовуйте дрібні змагання для незапланованих раніше стартів і, особливо, в незвичних для спортсмена видах. Виступи у змаганнях розширюють досвід спортсменів, особливо, якщо всі незвичні ситуації та реакція на них будуть піддані ретельному аналізу [1-5].

Психологічна підготовка прагнення до конкурентної боротьби.

Бажання змагатися є далеко не у всіх спортсменів. Багато хто більше любить лише сам процес тренування. Вони зазвичай уникають змагань, а якщо під натиском тренера і виступають, то зазвичай показують результати, нижчі за свої можливості. Таке ставлення до змагань може обумовлюватися комплексом причин і, особливо, слабкістю характеру.

Однак спортсмени часто уникають змагання, не розуміючи, що для них це продовження тренування, нова форма спортивного вдосконалення.

У подібних випадках тренеру необхідно встановити, чому спортсмен уникає змагання. Потрібно пам'ятати, що відсутність бажання змагатися сама по собі і з віком не проходить. Як правило, зі зростанням результатів і конкуренції такий стан психіки спортсмена стає міцнішим.

Тому виховувати інтерес до змагання потрібно з дитинства і найрішучішими заходами. Доцільно на два – три місяці відійти від «об'ємного» варіанту підготовки, форсуючи тренування. У цьому разі, виступаючи в кількох змаганнях, спортсмен може домогтися значного поліпшення результатів [6].

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Вейнберг Р.С., Гоулд Д. Психологія спорту: Навчальне видання. Київ: «Олімпійська література», 2001. 335 с.
2. Воронова В. І. Психологія спорту : навч. посіб. К. : Олімпійська література, 2007. 298 с.
3. Гринь О. Р. Психологічне забезпечення та супровід підготовки кваліфікованих спортсменів. К.: Олімпійська література, 2015. 276 с.
4. Данько Г.В., Лаврентьев О.М., Данько Т.Г., Крупеня С.В., Живолович С.А. Психологічна підготовка спортсменів з вільної боротьби. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. Вип.8 (168). 2023. С.39-45.
5. Кириленко Т. С. Психологія спорту. Регуляція психічних станів: навч. посіб. К.: Інст післядиплом. освіти Київ, ун-ту імені Т. Шевченка, 2002. 112 с.
6. Лаврентьев О., Сергієнко Ю., Антоненко С., Крупеня С., Бут О. Психологічна підготовка борців вільного стилю під час змагань. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2023. Вип. (9(169)). С. 86-91. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.9\(169\).18](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2023.9(169).18)

Бессараб Артем Олександрович,
здобувач 2 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Проценко Андрій Анатолійович,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

СУЧАСНІ ТЕНДЕНЦІЇ ТРЕНУВАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ КВАЛІФІКОВАНИХ ФУТБОЛІСТІВ

Основою спортивної майстерності футболістів є технічна підготовленість, яка проявляється у відповідних, залежно від поставленого завдання, тактичних діях, якість яких багато в чому визначає результативність і видовищність гри. Сучасний футбол характеризується значною динамікою ігрових ситуацій, високою швидкістю виконання гравцями техніко-тактичні дії (ТТД), напруженим, досить тривалим процесом змагальної боротьби [5].

Сьогодні тренери зацікавлені в об'єктивному й інформативному кількісному оцінюванні стану футболістів, організації їх ТТД, структури ведення гри, побудови тренувального процесу тощо. Це дає змогу застосовувати поряд з емпіричними знаннями точні математичні розрахунки [3, 1]. Під технікою змагальних дій розуміють ефективні способи їх виконання, як первинно-цільові форми побудови рухової діяльності спортсмена, а під тактикою змагальної діяльності – загальні форми її доцільної побудови загалом з послідовним об'єднанням змагальних дій відповідно до задуму й основних ліній поведінки спортсмена або команди на змаганні [4].

Структурною особливістю рухової діяльності у футболі є виконання великого арсеналу заздалегідь відпрацьованих технічних прийомів (рухових навичок), вибір і реалізацію яких визначає оперативний аналіз ігрової ситуації. Ці рухові навички пов'язані із діями з м'ячем, ударами, передачами та іншими операціями. Крім того, велику роль відіграють дії без м'яча, обумовлені

оперативним прогнозуванням змін ігрової ситуації. Великий простір футбольного поля, значні прискорення в розбігу і гальмуванні, особливо в поєднанні з реалізацією технічних прийомів з м'ячем – усе це обумовлює посилення функцій не тільки енергетичного компонента діяльності, але і статокінетичної рівноваги, яка протидіє дестабілізуючій дії розгальмовування пізнотонічних вроджених рефлексів.

Разом зі спортивними результатами і даними, отриманими при спортивно-педагогічному контролі, їх визначення необхідні для оцінювання стану підготовленості спортсмена і керування його тренувальним процесом [2]. Вибір того або іншого навантаження повинен бути обґрунтований насамперед з позицій ефективності. До найбільш істотних ознак ефективності тренувальних навантажень можна зарахувати такі:

- 1) спеціалізованість, тобто міру подібності до змагальних дій;
- 2) напруженість задіювання різних механізмів енергозабезпечення для розвитку конкретних рухових якостей;
- 3) обсяг, інтенсивність та час, як кількісні міри впливу вправи на організм спортсмена.

Техніку футболу розуміють як уміння застосовувати в грі найбільш ефективні й доцільні прийоми володіння м'ячем у різних поєднаннях для досягнення поставленої мети. Контроль підготовленості футболістів передбачає оцінювання техніки володіння м'ячем у різних умовах і визначення тих чинників, які можуть лімітувати прояв технічної майстерності в змагальних іграх [1,2], а керування тренувальним процесом неможливе без інформації про результати педагогічних впливів на окремих футболістів і команди цілком на підґрунті певних тактичних схем ведення гри.

Основою змагальної діяльності футболістів є ТТД, тому дуже важливо знати їх кількісні та якісні показники [2, 4]. ТТД умовно поділяються на передачі, протиборства, підбори, перехоплення, обведення, відбір, оволодіння і втрата м'яча тощо.

У контролі змагальної діяльності виділяють три блоки: інформаційний,

аналітичний і цільовий.

Реалізація операцій трьох блоків повинна підвищити знання про структуру ігрової діяльності, її закономірностях.

Педагогічний контроль ігрової діяльності дозволяє отримати інформацію про діяльність конкретних гравців і команди загалом [6]. Тренувальна діяльність в сучасних умовах будується на підґрунті об'єктивної інформації про стан техніко-тактичної підготовленості футболістів, що дозволяє вести підготовку тих, хто займається, на рівні вимог, висунутих до керованих процесів, а педагогічний контроль у цьому випадку є головним апаратом керування.

Сьогодні існує кілька методик реєстрації змагальної діяльності. Графічний метод реєстрації змагальної діяльності гравців на схемі ігрового майданчика або футбольного поля в зменшеному масштабі дає змогу реєструвати практично весь комплекс основних ТТД на основі стенографічного запису. Він широко застосовується в практиці роботи команд майстрів. З метою пришвидшення обробки результатів реєстрації змагальної діяльності (ЗД) застосовуються самописні прилади зі спеціальними клавішними приставками на пульті керування. Одним з засобів реєстрації ЗД є цифровий запис основних ТТД на диктофон із подальшим розшифруванням на спеціальному бланку протоколу, який може застосовуватися і для графічного записування з наступним розрахунком кількісних і якісних характеристик гри окремих спортсменів і всієї команди загалом. Достатньо повно дає змогу дослідити всі аспекти ЗД футболістів сучасна система компанії «Instat».

Удосконалення різних компонентів змагальної діяльності займає одне з провідних місць у навчально-тренувальній діяльності тренера з футболу. Тому вивчення закономірностей гри команд високої кваліфікації на сучасному етапі дозволить підвищити якість підготовки фахівців та ефективність навчально-тренувального процесу у футбольних клубах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булатова М.М., Линець М.М., Платонов В.М. Розвиток фізичних якостей. Теорія і методика фізичного виховання: підручник для студ. ВНЗ фіз.

виховання і спорту: в 2 т. / за заг.ред. Т. Ю. Круцевич. Київ: Олімпійська література, 2008. Т1, гл.9. С. 175-295.

2. Козина Ж. Л., Петренко П.О. Індивідуальний підхід при заняттях футболом з юнаками 15-16 років. *Актуальні проблеми фізкультурної освіти* : зб. наук. пр. Х., 2012. С. 32-36.

3. Костюкевич В. М. Контроль і аналіз змагальної діяльності в елітному футболі. *Фізична культура, спорт та здоров'я нації*: зб. наук. пр. Вінниця, 2010. Вип. 9. С. 80–88.

4. Ковальчук О., Мустафаєв С. Застосування та класифікація засобів фізичної підготовки у сучасному футболі. *Гуманітарний простір науки: досвід та перспективи*: зб. матеріалів XXIV Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф., 7 жовтня 2019 р. Вип. 24. С. 187-191.

5. Професійна педагогічна освіта: інноваційні технології та методики: монографія / за ред. О. А. Дубасенюк. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2009. 564 с.

6. Шамардін В. М. Моделювання підготовленості кваліфікованих футболістів. Дніпропетровськ: Пороги, 2002. 200 с.

Буша Анастасія Сергіївна,
магістр 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 227 Фізична терапія, ерготерапія
спеціалізація 227.1 Фізична терапія,
Запорізький державний медико-фармацевтичний університет,
м. Запоріжжя, Україна

Олійник Михайло Олександрович,
кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
старший викладач кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ЗАСОБІВ ФІЗИЧНОЇ ТЕРАПІЇ ПРИ ЗАХВОРЮВАННЯХ ОПОРНО-РУХОВОГО АПАРАТУ ДЛЯ ДІТЕЙ, ЯКІ ЗАЙМАЮТЬСЯ ФУТБОЛОМ

Вступ. Підвищений травматизм, передпатологічні та патологічні стани, різноманітні професійні захворювання, що можуть становити загрозу для здоров'я, а інколи навіть і життя – з усім цим, так чи інакше, рано чи пізно, зустрічається кожен спортсмен, адже у сучасному спорті з кожним днем з'являється все більше вимог, що обумовлює ще більшу інтенсивність та обсяг тренувальних навантажень, і це торкається навіть початківців. Однією з найважливіших проблем дитячої спортивної медицини є комплексна діагностика і реабілітація юних спортсменів, що має на меті моніторинг стану здоров'я та розроблення програм з корекції для реабілітації при захворюваннях та ушкодженнях опорно-рухового апарату.

Тому, щоб реалізувати поставлену задачу необхідна співпраця багатьох спеціалістів, зокрема: тренера з обраного виду спорту, лікаря-реабітолога, лікаря-фізіотерапевта, інструктора ЛФК (фізичного терапевта), хірурга-ортопеда, психолога, нутріціолога, дієтолога та інших.

Метою нашої роботи є визначення переваг засобів фізичної терапії, зокрема масажу та ЛФК, при захворюваннях опорно-рухового апарату для дітей, які займаються футболом, при застосуванні їх у якості самостійних методів реабілітації та/або у складі комплексної терапії.

Методи дослідження: теоретичний аналіз та узагальнення даних сучасної науково-методичної літератури та документальних матеріалів.

Результати дослідження та їх обговорення. Під час дослідження ефективності різних методів реабілітації при захворюваннях опорно-рухового апарату у дітей, які займаються футболом, виявилось, що комбіновані методи є найбільш ефективними.

Проаналізувавши наявні сучасні джерела інформації стосовно особливостей засобів фізичної терапії при захворюваннях опорно-рухового апарату дітей що займаються футболом, було з'ясовано, що:

- особливості опорно-рухового апарату та процесів фізичного виховання мають значний вплив на здоров'я та функціональні можливості дітей, зокрема тих, хто займається футболом. Врахування цих особливостей є критичним у

визначенні стратегій профілактики, лікування та реабілітації захворювань опорно-рухового апарату у цієї категорії пацієнтів;

- особливості опорно-рухового апарату, такі як: швидкість росту кісток та м'язова система, стабільність суглобів та рівень фізичної активності, впливають на схильність до травм та розвиток патологій. Тому індивідуальний підхід до фізичної активності та реабілітації необхідний для досягнення оптимальних результатів;

- особливості процесів фізичного виховання, такі як: інтенсивність тренувань, методи навантаження та використання спеціалізованих технік, також мають велике значення для здоров'я та функціональних можливостей спортсменів. Врахування цих факторів дозволяє уникнути перевантаження та травм, забезпечуючи стабільний та продуктивний процес тренувань [2;4;5].

Таким чином, розуміння взаємозв'язку між особливостями опорно-рухового апарату та процесами фізичного виховання дозволяє розробляти ефективні стратегії попередження травм та покращення функціональних можливостей дітей, що займаються футболом.

Під час дослідження ефективності різних методів реабілітації при захворюваннях опорно-рухового апарату у дітей, які займаються футболом, виявилось, що комбіновані методи є найбільш ефективними [1].

Комбінація фізичної терапії з масажем (можна поєднувати також з іншими спеціалізованими методиками) дозволяє досягти кращих результатів у відновленні функцій опорно-рухового апарату та спортивної продуктивності.

Комбіновані методи реабілітації дозволяють розробляти індивідуальний підхід до кожного пацієнта, враховуючи особливості його захворювання, вікові особливості, фізичний стан та функціональні можливості. Вони також дозволяють забезпечити комплексний підхід до лікування, включаючи не лише фізичну, але й психологічну та соціальну підтримку [6].

Висновки. Отже, комбіновані методи реабілітації є перспективним напрямком у лікуванні захворювань опорно-рухового апарату у дітей, які займаються футболом. Вони дозволяють досягти найкращих результатів у

відновленні здоров'я та функціональності організму, що є важливим аспектом у підтримці спортивної діяльності цієї категорії пацієнтів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анікієнко Л.В. Сучасний стан проблеми спортивного травматизму у футболі. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. Науково- педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). (8(128). 2020р. С. 14-16. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.8\(128\).02](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2020.8(128).02)

2. Грубар І.Я., Грубар Ю.О., Грабик Н.М. Шкільний травматизм: причини виникнення та шляхи профілактики 2023р. 27с. <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/31680>

3. Гузак О.Ю. Фізична реабілітація юних спортсменів з нефіксованими порушеннями опорно-рухового апарату: автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту: [спец.] 24.00.03 "Фізична реабілітація". Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ, 2021. 27 с.

4. Abbasi H., Akhonda A., Sharifatpour R., Abedinzadeh S., Ayatizadeh F. Comparison of the Effect of 8 Weeks of Training in Water and Land Environment on Pain and Range of Motion of Athletes with Acute Ankle Sprain: A Semi-Experimental Study. JRUMS 2023; 22 (1): P. 65-78 URL: <http://journal.rums.ac.ir/article-1-6681-en.html>

5. Gurau T.V., Gurau G., Voinescu D.C., Anghel L., Onose G., Iordan D.A., Munteanu C., Onu I., Musat C.L. Epidemiology of Injuries in Men's Professional and Amateur Football (Part I). J. Clin. Med. 2023. 12, P. 5569. <https://doi.org/10.3390/jcm12175569>

6. White G.E., West S.L., Caterini J.E., Di Battista A.P., Rhind S.G., Wells G.D. Massage Therapy Modulates Inflammatory Mediators Following Sprint Exercise in Healthy Male Athletes. J Funct Morphol Kinesiol. 2020 Jan 29; 5(1):9. doi: 10.3390/jfmk5010009. PMID: 33467225; PMCID: PMC7739334

Олена,
здобувачка 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Суханова Ганна Петрівна,
старший викладач кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ІННОВАЦІЙНИХ ФІТНЕС-ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЗИЧНІЙ КУЛЬТУРІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ (НА ПРИКЛАДІ СПІНБАЙК- АЕРОБІКИ)

З метою досягнення і підтримання високого рівня фізичного стану розроблено різні фітнес-програми з використанням кардіоваскулярних та ізотонічних тренажерів (тредмілл, велоергометри, веслувальні, лижні та степ-тренажери). Поєднати і значною мірою посилити вплив різних тренажерних систем на організм тих, хто займається, дає змогу клас спінбайк-аеробіки (spinning, cycling, cycle-reebok).

Спінбайк аеробіка – це фітнес-програма з використанням спеціалізованих велотренажерів [2,5], яка була розроблена і впроваджена в практику в 1993 році американським тренером Джонні Голдбергом [3]. Популярність цього виду аеробіки пояснюється тим, що цілеспрямована, високоефективна стимуляція серцево-судинної та дихальної систем, функцій опорно-рухового апарату, рівня енергетичного обміну організму тих, хто займається, що загалом характерна для процесу тренувань на велотренажерах [3,5], гармонійно доповнюється низкою інших позитивних чинників у системі різних видів велосипедної їзди. Поряд з основним видом тренувальної роботи – крутінням педалей, використовуються різні варіанти рухів, в яких задіяні м'язи тулуба і верхнього плечового поясу, що сприяє розвитку витривалості різних видів, динамічної і статичної сили, швидкісних якостей, здатності швидко переключатися з одного режиму тренувальної роботи на інший [4].

Спінбайк-аеробіка являє собою модернізоване в результаті використання спеціального тренажера велотренування в умовах залу, що імітує основні елементи рухової діяльності спортсмена-шосейника.

Спінбайк-аеробіка дає змогу поряд з основним видом тренувальної роботи – педалюванням – виконувати різні вправи за участю м'язів верхнього плечового пояса та тулуба, що сприяє розвитку витривалості різного типу, динамічної та статичної сили, швидкісних якостей, здатності швидкого перемикання з одного режиму тренувальної роботи на інший [1, с.104] (табл. 1).

Таблиця 1

Загальна характеристика тренувальної роботи базових комплексів спінбайк-аеробіки

Програми виконуваної роботи	Тренувальні комплекси				
	Їзда по рівнині	Їзда в гору (сидячи в сідлі)	Їзда в гору (стоячи над сідлом)	Їзда зі зміною положення тіла (стоячи, сидячи)	Прискорення (стоячи, сидячи)
Тривалість, хв	5-15	5-10	1-3	3-10	0,5-1
Частота рухів, об/хв	100-120	50-70	50-70	100-120	140-160 110-140 70-110
Величина опору	Ниже середнього, середня	Середня, вище середньої	Велика	Середня	Мала, середня, велика
Спрямованість роботи	Аеробна	Аеробно-анаеробна	Анаеробна, з вираженим силовим компонентом динамічної роботи м'язів ніг і статичної роботи	Аеробно-анаеробна з вираженим компонентом динамічної роботи м'язів рук і тулуба	Швидкісно-силова
Приріст ЧСС до вихідного рівня, %	70-80	90-100	110-120	130-140	150 та більше

У процесі заняття всі учасники «перегонів» дотримуються інструкцій та емоційно-темпового лідирування тренера, проте передбачено можливість індивідуальної регуляції рівня інтенсивності виконуваної роботи. Вправи виконуються в широкому діапазоні навантажень аеробного, анаеробного, швидкісно-силового характеру з адекватним музичним супроводом,

програмувальним характером основних компонентів тренувань (тривалість активних фаз, зміна темпу, паузи активного відпочинку).

До основних варіантів спрямованості занять спінбайк-аеробікою належать:

– розминочно-відновлювальний, з переважним використанням першого тренувального комплексу;

– для розвитку загальної витривалості (другий і четвертий комплекси);

– швидко-силовий (вибірково третій і четвертий, повністю п'ятий комплекс);

– універсальний, із застосуванням усього арсеналу тренувальних засобів спінбайк-аеробіки [1, с.104-105].

Принцип спінбайк-аеробіки було використано при моделюванні базової моделі тредингу – групового бігу спеціальною доріжкою в умовах тренажерного залу під музику і відповідні команди інструктора. Як і в заняттях спінінгом, тут ті, хто займається, самі контролюють величину виконуваного навантаження, встановлюючи рівень опору (ступінь складності на своєму тренажері). Популярність тредингу забезпечує можливість систематичних колективних занять вибіркової спрямованості в будь-яку пору року.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Інноваційні технології фізичного виховання студентів: Навчальний посібник / за заг. ред. Вихляєва Ю. М.; КПІ ім. Ігоря Сікорського. Київ : КПІ ім. Ігоря Сікорського. 2018. 543 с.

2. Falsetti H. Heart Rate Response and Calories Burned in a Spinning Class. New York: Simon & Shuster, 1999. 417 p.

3. Goldberg G. Spinning instructors manual (Phase 1, 2). New York: Simon & Shuster, 2004. 253 p.

4. Howley E.T., Don Franks B. Health Fitness Instructor's Handbook (third Edition). Human Kinetics, 1997. 496 p.

5. Smith K. Caloric Expenditure During a Spinning Class. New York: Simon & Shuster, 1996. 425 p.

ПОШУК НАЙПОПУЛЯРНІШИХ ВИДІВ ФІТНЕС-НАПРЯМКІВ СЕРЕД ЗДОБУВАЧІВ ОСВІТИ КОЛЕДЖУ

Постановка проблеми. Останнім часом спостерігається стрімке погіршення стану здоров'я населення України, особливо студентської молоді, у зв'язку зі значними недоліками в системі охорони здоров'я, соціальною та економічною кризою, різким падінням рівня та якості життя на тлі поганої екологічної та політичної ситуації в країні в цілому. Серед головних причин погіршення стану здоров'я сучасної молоді окремі науковці [2, 5] вбачають у неефективності сучасної організації фізичного виховання в різнопрофільних закладах фахової передвищої освіти країни.

Багато науковців стверджують про те, що нині перед педагогічною наукою постала проблема прищеплення навичок здорового способу життя студентській молоді, а для цього необхідною умовою є формування такого соціокультурного феномену як культура здоров'я студентів [2, 4].

Деякі науковці [3,5] стверджують про те, що причиною погіршення всіх компонентів здоров'я студентів є відсутність сформованої культури здоров'я як провідного чинника його зміцнення та збереження протягом життя.

Закордонний досвід свідчить про те, що в багатьох країнах світу вагоме значення відводиться клубним формам організації фізичного виховання, які реалізуються на основі діяльності навчально-оздоровчих комплексів, а також у сукупності з традиційними академічними заняттями, які сприяють оптимізації рухової активності студентів і дозволяють забезпечити варіативність та водночас високу ефективність процесу фізичного виховання студентської молоді.

У зв'язку з цим, першочерговим завданням є зміцнення здоров'я студентської молоді за рахунок формування їх культури здоров'я.

Формування культури здоров'я здобувачів освіти є основою формування здорового способу життя сучасної молоді. Найбільш дієвим засобом формування культури здоров'я здобувачів освіти є формування належного рівня фітнес-культури, яку можна розглядати як частину загальної культури, що являє собою творчу діяльність спрямовану на гармонійне формування особистості і є сукупністю досягнень суспільства у сфері фітнес-вдосконалення та оздоровлення студентської молоді засобами фітнес-технологій.

Мета дослідження. Виявити найпопулярніші види фітнес-програм серед здобувачів освіти, що у подальшому дозволять сформувати їх культуру здоров'я.

Матеріал і методи дослідження. У дослідженні взяло участь 180 здобувача освіти (120 дівчат та 60 юнаків) першого курсу Дніпровського транспортно-економічного фахового коледжу.

З метою визначення бажань здобувачів освіти щодо занять різними видами фітнесу нами було проведено анкетування. Анкета передбачала наявність 15 виду занять, що використовуються у сучасній фітнес-індустрії.

Результати дослідження. На початку дослідження нами було проведено опитування серед здобувачів освіти з метою виявлення їх ставлення до занять з фізичної культури. Як свідчать результати опитування, більшість здобувачі освіти негативно ставляться до занять з фізичного виховання через низку причин:

- відсутність стійкої мотивації до занять - 30 %
- відсутність матеріально-технічного забезпечення для проведення занять -25 %,
- застаріла форма їх проведення – 23%

Під час опитування щодо бажань займатися іншими видами активних занять, більшість здобувачів освіти надали перевагу фітнес-заняттям, які є сучасними формами проведення занять з фізичної культури на відміну від традиційних занять.

Так, серед наведених оздоровчих фітнес-програм, дівчата найбільший пріоритет віддали заняттям з Fitness Mix (27%), які спрямовані на всебічний

розвиток всіх систем організму, покращення стану здоров'я та рівня фізичної підготовки й проводяться за різними фітнес-напрямами (Dance Aerobics, Functional Training, Body Sculpt, Step Aerobics, Fitball, Pilates, Crossfit Training, тощо).

Друге місце у рейтингу посідає програма Step Aerobics (19%), під час занять якою використовуються степ-платформи різної висоти із застосуванням базових та комбінованих кроків. Аеробна частина триває до 35 хвилин, а силова до 20 хвилин. Заняття спрямовані на розвиток координації рухів, зміцнення серцево-судинної системи, покращення психоемоційного стану та схуднення.

На третьому місці опинилася програма Dance Aerobics (15%), заняття якої містять в собі елементи танцювальних рухів під музичний супровід, спрямованих на розвиток координації психоемоційного стану та схуднення.

Подальше четверте місце займає програма Functional Training (10%), спрямоване на функціональне тренування середньої інтенсивності з використанням додаткового обладнання, спрямованого на опрацювання глибоких м'язів тіла.

На п'ятому місці посіло високо інтенсивне тренування Tabata Training (6%), засноване на інтервальному фізичному навантаженні, яке розвиває силу, гнучкість, витривалість, спритність та потужність, що тим самим покращує всі фізичні показники та максимально швидко підвищує стан роботи всіх функціональних систем організму й сприяє схудненню.

Інші фітнес-програми меншою мірою викликають у дівчат бажання займатися.

Хлопці-здобувачі освіти перевагу надають тим фітнес-програмам, які спрямовані на виконання силових навантажень.

Найбільшою популярністю виявилась фітнес-програма Crossfit Training (20,8%), яка спрямована на розвиток швидко-силових якостей з використанням елементів важкої та легкої атлетики, гирьового спорту і гімнастики. Ця програма розвиває гнучкість, силу, координацію, спритність,

витривалість організму, максимально покращує всі морфо-функціональні показники організму.

Друге місце у рейтингу занять займає фітнес-програма Kickboxing (17,0%), яка передбачає кардіотренування силового спрямування з елементами боксу та кікбоксінгу, під час яких використовуються високо інтенсивні удари руками і ногами, що поєднані у різні комбінації. Також бажання займатися даною фітнес-програмою пов'язано із бажанням бути сильними, мужніми та впевненими у своїх силах та діях.

Третє місце посіла програма Tabata Training (16,2%). Четверте місце рейтингу посіла фітнес-програма Body Sculpt (12,8%), яка спрямована на опрацювання всіх основних м'язових груп із використанням гантелей, бодібарів, міні-штанг, медболів та іншого навантаження для розвитку сили, витривалості та пропорційної мускулатури.

П'яте місце рейтингу фітнес-занять хлопців-студентів займає Workout (10,3%) – силове тренування для опрацювання основних груп м'язів.

Останні роки можна характеризувати бурхливим розвитком у світі новітніх технологій фізичного виховання фізкультурно-оздоровчого напрямку [1]. Сучасний розвиток сфери оздоровчої фізичної культури супроводжується появою нових термінів і понять. Одним з таких понять є фітнес. Фітнес за останні роки набув великого розповсюдження, став популярним поміж різноманітних видів оздоровлення населення, тому посів популярне місце в назвах оздоровчих закладів та оздоровчих програм.

На сьогодні фітнес визначають як популярну методику оздоровлення організму, яка дозволяє знизити вагу, поєднуючи як активні тренування, так і правильне харчування. Режим харчування та активні навантаження підбираються для кожного індивідуально з урахуванням рівня фізичної підготовки, протипоказань, будови організму і наявних протипоказань, а згодом з'явилося і нове поняття «фітнес-технологія» [3,6].

Фітнес-технології передусім це технології, що забезпечують результативність в заняттях фітнесом. Більш точно їх можна визначити як

сукупність певних методів, прийомів, сформованих в певний алгоритм дій, який реалізується певним чином в інтересах підвищення ефективності оздоровчого процесу, що забезпечує гарантоване досягнення результату, на основі вільного мотивованого вибору занять фізичними вправами з використанням інноваційних засобів, методів, організаційних форм занять фітнесу, сучасного інвентарю та обладнання.

Сьогодні найбільш їх з'являється в фітнес-індустрії, яка розвивається швидкими темпами, та бере для вирішення своїх завдань все найцінніше, напрацьоване за багато років в оздоровчій фізичній культурі. Внаслідок модернізації цих надбань створюються фітнес-технології, опис яких зустрічається як в наукових дослідженнях, методичних розробках, так і в освітніх програмах, які з успіхом застосовуються в різних видах фізичної культури.

Грамотне і цілеспрямоване впровадження фітнес-технологій у заняття фізичною культурою з метою оздоровлення, розвитку і виховання дітей, підлітків та студентської молоді є нині однією з основних і актуальних завдань модернізації освіти [5].

Висновки:

1. Найбільшу зацікавленість дівчата-здобувачі освіти виявили до наступних фітнес-програм: Fines Mix, Step Aerobics, Dance Aerobics, Functional Training, Tabata Training.

2. Найбільшу зацікавленість юнаків-здобувачів освіти виявили до наступних фітнес-програм: Crossfit Training, Kickboxing, Tabata Training, Body Sculpt, Workout.

3. Впровадження нових фітнес-програм дає можливість зацікавити здобувачів освіти до регулярних занять фізичною культурою, що в свою чергу в позитивно вплине на різні показники здоров'я студентської молоді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Беляк Ю. І. Характеристика сучасних програм оздоровчого фітнесу //Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб.наук. пр. 2006. № 4. С. 14–16.

2. Гаркуша С.В. Сучасні тенденції у стані здоров'я дітей і молоді в умовах навчання. Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту: зб. наук. пр. / за ред. Єрмакова С.С. Харків: ХДАДМ(ХХІІІ), 2013. №10. С.62-65.
3. Грибан Г.П. Управління фізкультурно-оздоровчою діяльністю студентів в умовах трансформації України в європейський освітній простір. Фізична культура, спорт та здоров'я нації (8). 2019. С. 336-341.
4. Жамардій В. О. Фітнес-технології як шлях до здоров'язбереження студентів. Здоров'язбережувальні технології в освітньому середовищі: колективна монографія. за ред. Л. М. Рибалко. Тернопіль: Осадца В. М., 2019. С. 241–259.
5. Жлобо Т.М., Жлобо В.О. Застосування здоров'я розвивальних фітнес технологій у фізичному вихованні студенток закладів вищої освіти. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Сер. 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт) : зб. наук. праць. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. Вип. 3К (110). С. 208 – 212.
6. Максимова К.В., Мулик К.В. Актуальні питання збереження та зміцнення здоров'я студенток 17-21 років вищих навчальних закладів за рахунок фізкультурно- оздоровчих фітнес-занять. Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Фізичне виховання, спорт і здоров'я людини. Випуск 10.2017. С.301-311.

Ковальчук Оксана Володимирівна,
старший викладач кафедри біології людини та екології,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

СУЧАСНІ ПОГЛЯДИ НА ОСОБЛИВОСТІ ФІЗИЧНОГО РОЗВИТКУ В ЮНАЦЬКОМУ ВІСІ

Сукупність різноманітних факторів середовища, що впливають на організм, становлять ендogenous та екзогенні чинники. Дія ендogenous або генетичних факторів проявляється на різних рівнях регуляції, починаючи від молекулярного аж до рівня організму, зумовлюючи всі структури і функції організму, рівень метаболізму, а також фізичні та психічні властивості. Тривалі соціально-економічні зміни, стихійні лиха, різні фактори зовнішнього середовища впливають на стан здоров'я людей і нерідко призводять до змін генетичного характеру, тому здоров'я майбутнього покоління у значній мірі залежить від того, який «генетичний тягар» вони отримали у спадщину від попередніх поколінь і яку кількість мутацій встигли накопичити. Тому фенотип індивідууму у процесі розвитку залежить не тільки від генотипу, а також від сумарної дії ендogenous та екзогенних факторів.

Комплекс різноманітних чинників середовища, що впливають на організм, становлять екзогенні фактори: природні та суспільно-економічні. До природних чинників належать: фауна і флора, мінеральні і водні ресурси, склад повітря, клімат, рельєф, радіація, електричні і магнітні поля, гравітаційна сила і прискорення. Серед екзогенних чинників суспільно-економічного характеру особливе місце займає режим дня та спосіб харчування, руховий режим, фізичні та емоційні навантаження.

Географічний розподіл інтенсивності вікових змін довжини тіла та його компонентів має чітку територіальну приуроченість. Геокліматичні умови існування тісно пов'язані з особливостями соматичної статури людини [3]. Також визначено, що національності, які мешкають у регіонах із складними геокліматичними умовами, мають менші розміри тіла, проте є роботи, в яких відмічено, що величина довжини тіла до певної міри обумовлена етнічною приналежністю і немає чіткого зв'язку зі способом життя, кліматичними умовами та зоною проживання. Встановлено значний вплив на фізичний розвиток юнаків висоти місця проживання над рівнем моря, показано, що клімат є важливим фактором морфологічної диференціації. Аналізуючи етнобіологічні особливості юнаків та підлітків високогірної зони Закарпаття встановили, що у

мешканців високих гір, у порівнянні з мешканцями низин, під впливом тривалого пристосування організмів до відповідної екологічної зони спостерігаються: збільшення кількості еритроцитів та гемоглобіну, нижчі показники артеріального тиску, сповільнення серцевого ритму, збільшення периметру грудної клітки і маси тіла [3, 2]. Встановлений вплив мінерального складу навколишнього середовища на фізичний розвиток індивідуумів. Виявлено позитивну кореляцію вмісту у навколишньому середовищі фосфору, кальцію, алюмінію та заліза з довжиною тіла і поздовжнім розміром голови, а також негативну кореляцію – з морфологічною висотою обличчя. У той же час вміст кремнію позитивно корелює з поперечними розмірами голови і обличчя, негативно – з довжиною тіла. Проведені чисельні клініко експериментальні дослідження свідчать про різноплановий вплив фтору на різні системи організму залежно від його вмісту у воді. У дітей, які мешкають у регіоні з підвищеним вмістом фтору у питній воді, підтвердили факт розвитку флюорозу зубів, затримку фізичного розвитку у хлопчиків та дисгармонійний фізичний розвиток у дівчаток. Забруднення атмосфери сприяє недостатньому проникненню ультрафіолетових променів, що перешкоджає утворенню ендogenous вітаміну D, уповільнює ростові процеси на всіх стадіях онтогенезу.

Інша група екзогенних чинників – це фактори суспільно-економічні. Серед екзогенних чинників особливе місце займає спосіб харчування. Останнє, як екологічний фактор, має визначний вплив на обмін речовин, функціональну активність органів травлення. Їжа повинна відповідати сформованим еволюцією механізмам, адекватне функціонування яких забезпечує потреби організму у конкретних кліматичних умовах, відповідає традиційному способу діяльності і умовам життя.

Вплив середовища на швидкість росту організму корелює дуже чітко. Виділяють ще одну групу екзогенних факторів, що впливає на фізичний розвиток – це спосіб життя, який нерозривно зв'язаний з екологічними факторами і становить комплекс навиків, які впливають на перебіг розвитку. Фізична активність людини – це один з найважливіших чинників, що стимулює фізичний

розвиток та стан здоров'я. Рух, пов'язаний з професією, спортом чи іграми має поряд з харчуванням одне з найважливіших значень. Роль правильно підібраних і систематично виконуваних фізичних вправ для профілактики ожиріння і метаболічних захворювань, не підлягає сумніву. Фізичні тренування, модифікують дію системи нейрогуморальної регуляції метаболізму та чутливість периферичних тканин на впливи з боку нервової та гормональної системи. Навіть короткотривале, але значне обмеження фізичної активності, погіршує сприйняття організмом вуглеводів. Під впливом помірної фізичної активності відбуваються такі зміни: підвищується вміст глікогену, фосфокреатиніну, АТФ, міозину, актину у клітинах скелетних м'язів; відбувається кращий розвиток капілярів скелетних м'язів; фізіологічна гіпертрофія серцевого м'язу, збільшення скоротливої здатності серця і зменшення частоти його скорочень у стані спокою; підвищується кількість еритроцитів; збільшується запас глікогену у печінці. Помірна рухова активність також корисно впливає на будову і формування скелету, стимулює остеобласти окістя, протидіє деформації кісток і скелету, зміцнює зв'язки, суглоби та забезпечує еластичність рухів. Систематична фізична активність має формуючий вплив на пропорції тіла. Найбільш видимим результатом тренувань є збільшення м'язової маси, що проявляється формуванням м'язів більшого поперечного перерізу та з більш вираженим рельєфом [1]. При відсутності або значному обмеженні рухової активності з'являються негативні зміни у постачанні киснем організму, зменшується хвилиний об'єм крові, а також загальний об'єм крові у системі кровообігу. У той же час обмеження рухової активності чи повна її відсутність призводить до виникнення цивілізаційних хвороб: коронарна хвороба серця, ожиріння, цукровий діабет і підвищений кров'яний тиск [4].

Таким чином, фізичний розвиток напряму залежить і від генетичної різноманітності, і в значній мірі обумовлений дією факторів навколишнього середовища, на першому місці серед яких виділяють спосіб харчування та режим фізичного навантаження. Тільки враховуючи ці фактори, можна стверджувати

про гармонійний розвиток молодого покоління, який є запорукою біологічної цінності людини у дорослому віці.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Берзінь В. І., Стельмахівська В.П. Проблема вивчення фізичного розвитку дітей та підлітків у гігієнічних дослідженнях. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2007. № 4. С. 81-85.
2. Поворознюк В.В., Климовицький Ф.В., Балацька Н.І., Поворознюк В.В. *Структурно-функціональний стан кісткової тканини, антропометричні показники та біологічний вік у хлопчиків північного району Донецької області. Травма*. 2010. Т. 11. № 1. С. 137-38.
3. Хотієнко С.В., Вовк А.В., Азанова-Фролова Т.Д. Анатомо-фізіологічні параметри та оцінка фізичної підготовленості студентської молоді. *Педагогіка, психологія та медико-біологічні проблеми фізичного виховання і спорту*. 2011. № 5. С. 103-106.
4. Щурова Н. В. Фізичний розвиток як основна характеристика фізичного здоров'я старшокласників. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка*. 2010. № 15 (202). С. 99-105.

Котлова Мілана Михайлівна,
магістр 2 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 227 Фізична терапія, ерготерапія
спеціалізація 227.1 Фізична терапія,
Запорізький державний медико-фармацевтичний університет,
м. Запоріжжя, Україна

Олійник Михайло Олександрович,
кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
старший викладач кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ВПЛИВ ЗАСОБІВ ЛІКУВАЛЬНОЇ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ

Вступ. Комплексне дослідження впливу лікувальної фізичної культури (ЛФК) на психоемоційний стан людей похилого віку дало суттєві та багатогранні

результати, що охоплюють покращення самооцінки, тривожності, депресії та гормонального статусу [4, с. 153].

У нашому суспільстві всі люди проходять ті самі психічні ступені, але кожен проходить їх по-різному. Типологічні та індивідуальні відмінності існують як у процесі розвитку, так і в результатах цього процесу. Вони виявляються в функціональних характеристиках нервової системи, розумових, емоційних, моральних, вольових якостях, потребах, інтересах, здібностях і характерологічних рисах людей. У процесі розвитку формується унікальна особливість особистості.

Тому, щоб реалізувати поставлену задачу необхідна співпраця багатьох спеціалістів, зокрема: лікаря-реабітолога, лікаря-фізіотерапевта, інструктора ЛФК (фізичного терапевта), психолога та інших.

Метою нашої роботи є визначення впливу засобів фізичної терапії, зокрема ЛФК на психоемоційний стан людей похилого віку, що дозволить оптимізувати процес структурованої фізичної активності цієї демографічної групи.

Методи дослідження: огляд останніх клінічних випробувань, емпіричних досліджень та відповідної літератури про реабілітацію літніх людей..

Результати дослідження та їх обговорення.

Під час аналізу було отримано значний пласт інформації про вплив лікувальної фізичної культури на психоемоційне благополуччя людей похилого віку. Комплексне дослідження, що охоплює різноманітні параметри і використовує як кількісні, так і якісні методології, забезпечило міцну основу для розуміння складного взаємозв'язку між фізичною активністю і психічним здоров'ям у людей похилого віку [1, с. 48].

Кількісні та якісні дані виявили суттєвий позитивний вплив на настрій, рівень стресу, самооцінку, тривогу та депресію [5, с. 117]. Покращення настали одразу після втручання і зберігалися протягом шести місяців спостереження, що свідчить про стійкий позитивний ефект. Дослідження успішно заглибилося у складний взаємозв'язок між фізичною активністю та психоемоційним благополуччям серед людей похилого віку.

Когнітивні переваги, включаючи поліпшення пам'яті та виконавчих функцій, спостерігалися серед учасників, які активно займалися за програмою ЛФК. Дослідження підкреслило потенціал структурованої фізичної активності позитивно впливати на когнітивне здоров'я у людей похилого віку. Крім того, були очевидні фізіологічні адаптації, такі як гормональні зміни, що вказують на складну взаємодію між ЛФК і нейрохімічною регуляцією, пов'язаною з настроєм і задоволенням [2, с. 35].

Дослідження виявило значну роль соціальної динаміки в програмі ЛФК, що сприяє формуванню почуття товариства та підтримки серед учасників. Спостерігалось довготривале залучення: 80% учасників продовжували займатися фізичною активністю в тій чи іншій формі після завершення програми. Тривале залучення підкреслює позитивний досвід і тривалий вплив програми на ставлення учасників до регулярних занять фізичними вправами.

Ретельне порівняння виявило чіткі відмінності між залученими та незалученими групами. Активно залучені учасники відчували покращення рівня енергії, когнітивних функцій, якості сну та фізіологічної адаптації. На противагу цьому, група, яка не займалася спортом, продемонструвала стабільність або незначне погіршення цих показників, що підкреслює потенційні ризики для здоров'я, пов'язані з сидячим способом життя.

Дослідження підтверджує, що ЛФК - це не просто фізичне втручання, а цілісний підхід, який позитивно впливає на різні виміри благополуччя. Воно виходить за рамки традиційного фокусу на фізичному здоров'ї і досліджує складні зв'язки між структурованою фізичною активністю, когнітивними функціями, якістю сну та нейрохімічними адаптаціями [3, с. 5].

Позитивні зміни, що спостерігалися в психоемоційному стані учасників, зберігалися протягом шестимісячного спостереження, що підкреслює довготривалі переваги включення лікувальної фізичної культури в життя людей похилого віку.

Висновки. Отже, одним із важливих результатів цього дослідження є демонстрація стійкого впливу ЛФК. Отримані дані підкреслюють важливу роль

довготривалої участі в програмі для отримання максимальної користі від ЛФК. Той факт, що 80% учасників продовжували займатися фізичною активністю в тій чи іншій формі після втручання, підкреслює тривалий вплив програми на поведінку учасників і їхнє ставлення до фізичних вправ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва О.В., Гакман А.В., Дудіцька С.П., Медвідь А.М. Особливості рухової активності жінок похилого віку у режимі дня санаторно-курортного комплексу. Спортивна медицина і фізична реабілітація. 2019 С. 46 – 50. DOI: <https://doi.org/10.32652/spmed.2019.2.46-50>

2. Гакман А. Залучення осіб похилого віку до оздоровчої рухової активності. Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Фізичне виховання і спорт. 2019 С. 33 – 39.

3. Дудіцька С., Медвідь А., Ячнюк М., Хрипко І. Психофізичний стан жінок похилого віку: задоволеність та якість життя Фізична активність і якість життя людини. Фізична активність і якість життя людини: збірник тез доповідей V Міжнародної науково-практичної конференції. 2021. С. 5-6

4. Черенько Л.М. Модель рівня життя в умовах соціально-економічної нестабільності: монографія. К. : Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи НАН України, 2021. 423 с.

5. Paskaleva R., Milcheva H. Kinesitherapy, ergotherapy and sport as factors improving the quality of life of older people, Activities in Physical Education and Sport, 2016, Vol. 6, No. 1, pp.117-119.

Котова Олена Володимирівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького
(м.Запоріжжя, Україна)
Олександр
Здобувач I курсу вищої освіти
спеціальності 014.11

ПЕРСПЕКТИВИ ПОДАЛЬШОГО РОЗВИТКУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Система освіти України з 24 лютого 2022 р., як і вся країна, функціонує в екстремальних умовах. Особливістю цього періоду є необхідність поєднання важливих завдань, що тягнуться з минулого та потребують свого логічного завершення, з актуальними завданнями, спричиненими війною, й завданнями, які визначатимуть перспективу подальшого розвитку системи фахової передвищої та вищої освіти. Глобальні виклики, зумовлені розвитком технологій, змінами структури економіки, ринку праці та сфери зайнятості, пов'язаними з повномасштабною військовою агресією російської федерації. Перед системою освіти постали завдання, що потребують негайного розв'язання та які в мирний час ніколи не були б такими нагальними, а саме: безпека функціонування закладів освіти, організація освітнього процесу в умовах воєнного стану й багато інших[1,с.101]. В Україні, як і в усьому світі, спостерігається збільшення кількості здобувачів освіти, які мають бажання навчатися в режимі віддаленого доступу, зростає кількість закладів освіти, що застосовують дистанційне навчання, створюється велика кількість відкритих віртуальних закладів освіти. Дистанційно в Україні можуть навчатися громадяни, які мають середню, професійну, вищу освіту, а також ті, що мають можливість виконувати дистанційно необхідні завдання за допомогою освітніх технологій. [1, с 102]. Освітній процес побудований на використанні різних комунікаційних засобів. Поняття дистанційної освіти з'явилося не так давно. У 1969 році був започаткований перший університет, який повноцінно розпочав свою діяльність у подібному форматі – це Відкритий Університет Великобританії. Проте, для забезпечення освітнього процесу з цією формою навчання на належному рівні, необхідне масштабне застосування потужних комп'ютерних систем, які будуть у змозі забезпечити віддалений (дистанційний) доступ до захищених

інформаційних систем і ресурсів освітнього призначення. [2, с.120]. Традиційне та дистанційне навчання при однаковому змісті відрізняються формою подачі матеріалу, що зумовлює потребу у змішаному навчанні, як взаємодією викладача та студента. Обидві ці форми навчання побудовані на одних і тих самих принципах (системність, науковість, активність, інтеграція), але в змішаному навчанні вони реалізуються за допомогою використання інформаційного Інтернет середовища та його специфіки. [3, с.140].

Аналіз досліджень у галузі дистанційної освіти як складової змішаного навчання вказує на те, що низка досліджень спрямована, в першу чергу, на вирішення проблем технічного та програмного забезпечення. Змішане навчання є сучасною, новою формою освіти, яке не може бути автономною освітньою системою, тому що має ті ж цілі, що й денне навчання, та ґрунтується на державних стандартах.[1, с.107].

Дистанційне навчання у закладах вищої освіти, маючи такі перевагами як: гнучкість (можливість навчатися у будь-який час та у будь-якому місці без відриву від виробництва), наявність і доступність необхідних навчальних матеріалів, можливість навчатися за індивідуальним графіком та у «своєму» темпі, мобільність (підтримання діалогу з викладачем у віртуальному просторі), відносна економічність на етапі користування, можна розглядати як альтернативу заочній формі і навіть згодом її заміну. Доступність комп'ютерів та Інтернету роблять дистанційне навчання простішим і популярнішим. Сьогодні у авторів курсів дистанційної освіти існують широкі програмні можливості для створення якісних мультимедійних засобів навчання. Слід підкреслити, що специфіка вивчення фахових дисциплін, зокрема формування таких фахових компетенцій, як здатність генерувати, систематизувати, відображати, узагальнювати інформацію та формувати знання для задоволення інтересів осіб, що приймають рішення та розв'язують велику кількість завдань різної складності. Сьогодні у процесі реформування систем освіти переноситься на навчання вмінню самостійно здобувати потрібну інформацію, виділяти проблеми і знаходити шляхи їх раціонального вирішення, вміти критично

аналізувати набуті знання і застосовувати їх для розв'язання нових завдань. [3, с.139].

Дистанційний формат навчання вирішує ряд проблем. Одним з основних є наступні: значно знижує грошові витрати на оплату семестрів; зменшує кількість часу, необхідну для щоденних зборів та транспортування до місця локації закладу; надає можливість самостійно планувати час на навчання та коригувати ступінь навантаження; гарантує вільний вибір закладу для отримання освіти – як на території України, так і за її межами; оптимізує навчальні процеси під потреби кожного окремого студента, за рахунок чого, значно підвищується якість засвоєння матеріалу; не перешкоджає основному типу діяльності слухача (робота, хобі, мандрівки). Дистанційне навчання, індивідуалізоване у своїй основі, не виключає разом із тим можливості широкої комунікації тих, хто навчається. Це комплекс навчальних послуг, що надаються широким верствам населення в країні та за кордоном за допомогою спеціалізованого інформаційного середовища, яке базується на засобах обміну навчальною інформацією на відстані. Дистанційне навчання це нова форма організації освітнього процесу, яка базується на принципі самостійного навчання студента. [5.с 126]. Дистанційне навчання є відкритим і доступним для всіх, незалежно від того місця, де людина мешкає. Це навчання, а не самоосвіта. Воно використовує як технологічну основу сучасні засоби нових інформаційних технологій і засоби масової комунікації – як звичні (радіо, телебачення, факс), так і нові (аудіо-, теле- і відеоконференції, комп'ютерні телекомунікації). Отже, основу освітнього процесу при дистанційній формі навчання становить цілеспрямована та контрольована інтенсивна самостійна діяльність здобувачів, які мають змогу навчатися в зручному для себе місці, за розкладом, маючи при собі комплект спеціальних засобів навчання та узгоджену можливість контакту з викладачем по телефону, електронній та звичайній пошті, а також віч-на-віч.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дистанційне навчання як сучасна освітня технологія: матеріали міжвузівського вебінару (м. Вінниця, 31 березня 2018 р.) / відп. ред. Л.Б. Ліщинська. Вінниця : ВТЕІ КНТЕУ, 2018. С.102.
2. Москаленко Н., Торбанюк Г. Інноваційні підходи до залучення школярів і студентів до рухової активності. Придніпровська державна академія фізичної культури і спорту. Спортивний вісник Придніпров'я. 2019. № 2. С. 115–121.
3. Самоленко Т.В., Гордійчук Б.В., Дембіцька О.О. Рухова активність студентів в рамках дистанційного навчання. Актуальні наукові дослідження в сучасному світі // Журнал - Переяслав, 2020. - Вип. 4(60), ч. 4 – 171 с. – С. 139-140.
4. Слухенська Р. В., Куліш Н. М., Маланій В. І., Бамбурак В. Б. Фізична культура у вищих навчальних закладах в умовах карантинних обмежень 2020 року. Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах. 2020. № 73. Т. 2. С. 195.
5. Шандригось В.І., Шандригось Г.А. Дистанційне навчання у професійній підготовці майбутніх фахівців з фізичної культури і спорту. Наукові-методичні основи використання інформаційних технологій в галузі фізичної культури та спорту. 2019. Вип.1. С. 125-128.

Котова Олена Володимирівна
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
(м.Запоріжжя, Україна)

Сопотницька Олена Валеріївна
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичних основ і методики фізичного виховання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ ОЗДОРОВЧИХ ФІТНЕС– ТЕХНОЛОГІЙ У ФІЗИЧНОМУ ВИХОВАННІ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

На сьогодні на території України проходить повномасштабна війна. Це складне суспільно-політичне явище, пов'язане з розв'язанням суперечностей між державами, яке має негативні наслідки. Важливу роль у розвитку фізичної культури відіграє здоровий спосіб життя. Тільки дотримуючись здорового способу життя, можливо переносити стресові ситуації в умовах воєнного стану, формувати сприятливий психологічний клімат у колективі.

Актуальність формування фізичної культури як невід'ємної частини життя студентської молоді в сучасному українському суспільстві задекларована у багатьох законодавчих та нормативних документах останнього періоду [1].

Сучасна ситуація має потребу в нових умовах освіти, що стимулюють активність студентів, в поступовому переході від формування себе усередині освіти до самоосвіти. У зв'язку з цим зростає значимість фізичної культури як однієї з основних ланок державного сектора для зміцнення і збереження здоров'я, збільшення тривалості життєвої і творчої активності, підвищення розумової працездатності [3,4]. Тому збереження і зміцнення здоров'я студентської молоді є сьогодні пріоритетним завданням системи освіти України. Отже відзначаємо, що вагомою тенденцією у сфері наукових пошуків методів оптимізації системи фізичного виховання стає розробка та впровадження фітнес-технологій в дистанційну форму навчання і є на сьогоднішній день одним з основних і актуальних завдань модернізації сучасної системи освіти. [2,3].

Зміст дистанційного навчання полягає у раціональному поєднанні традиційних форм та інноваційних фізкультурно-оздоровчих підходів, що забезпечують належну фізичну підготовку здобувачів. Постає питання всебічної активізації студентської молоді до занять фізичною культурою та спортом, як генеруючого чинника їх способу життя.

Важливість у застосуванні інноваційних підходів щодо забезпечення рухової активності студентської молоді не викликає сумнівів. Саме з цих причин в сучасних умовах більшість здобувачів вищої освіти обирають сучасні напрями оздоровчої фізичної культури, які формуються фітнес-технологіями та є трендовими, оскільки допомагають не тільки покращити зовнішній вигляд й фізичний стан, але й зміцнити фізичне здоров'я. [4].

За існуючими дослідженнями С. Герасименко, І. Скипченко, О. Котової, провідні позиції за рейтингом популярності під час проведення занять зі студентами посідають різновиди оздоровчого фітнесу. Це зумовлює інтерес науковців до розробки організаційно-методичних аспектів використання фітнес-технологій в освітньому процесі з фізичного виховання, та вивченні

особливостей впливу таких занять на організм [2,5.6].

Відмінною особливістю фітнес-технологій, розроблених для студентської молоді є їх доступність, ефективність, емоційність, відповідність моді на ті чи інші види рухової активності. В той же час, вони відображають специфіку та завдання занять фітнесом. Перш за все, це підвищення рівня загальної фізичної підготовленості, зміцнення здоров'я за рахунок інтересу до рухової діяльності, обумовленого привабливістю вправ, високою емоційністю. У залежності від місця проведення занять, фітнес поділяється на in-door (в приміщенні) та out-door (види фітнесу на відкритому повітрі), які також, поділяються на групові та індивідуальні. Відповідно до принципів, особливостей мотивації сучасного суспільства та з метою розв'язання основних завдань фітнесу, науковцями було розроблено фітнес-технології [3,4]. Розмаїття фітнес-програм не означає довільність, їх структура та використання різних видів рухової активності повинна відповідати основним принципам фізичного виховання. Яка б оригінальна не була та чи та фітнес-програма, у її структурі виділяють такі компоненти [5,6]:

- розминка;
- аеробна частина;
- кардіореспіраторний компонент (частина програми, орієнтована на розвиток аеробної продуктивності);
- силова частина;
- компонент розвитку гнучкості (стретчинг);
- заключна (відновна) частина

Запропонована загальна структура фітнес-програми може корегуватися залежно від цільової спрямованості занять, рівня фізичного стану тих, хто займається. Наприклад, у фітнес-програмах, заснованих на оздоровчих видах гімнастики, розрізняють 8 цільових компонентів або блоків:

- підвідний (підготовка організму до заняття);
- аеробний (розвиток серцево-судинної та дихальної систем організму);

- танцювальне-хореографічний(реалізація естетичних мотивів і установок, розвиток координаційних здібностей);
- коректувальний (корекція фігури і силові вправи);
- профілактичний (профілактика різних захворювань);
- додатковий (розвиток спритності, гнучкості, вестибулярної стійкості);
- вільний (розвиток музично-ритмічних здібностей);
- релаксаційний (відновлення після занять, зняття втоми і розслаблення).

Важливим компонентом сучасних фітнес- програм є оздоровчий фітнес – це система оздоровлення, одна з форм фізичної культури. Простота вправ, достатні паузи для відпочинку і відновлення, індивідуальні дозування навантаження роблять її доступною для різних вікових груп населення, що бажають зробити свою фігуру красивою, а здоров'я міцним. Запропонована колова форма проведення занять, як одного із основних видів оздоровчого фітнесу, що сприяє збереженню здоров'я, підвищенню адаптаційних можливостей та працездатності, корекції тіла, а також підготовці гармонійно розвиненої особистості. Отже, заняття оздоровчим фітнесом допомагають збільшити запас життєвих сил, і протистояти хронічному стомленню. Безпосередньо самі фізичні навантаження дозволили студентам почувати себе протягом дня енергійно, бо мозок отримував додатковий запас кисню. Відповідно в організмі скорочувалися надлишки адреналіну та гормонів, що сприяють виникненню стресу. Фізичні вправи стимулювали обмін речовин, та зміцнювали серцево-судинну систему. Заняття з фітнесу підвищили мотивацію до занять, а саме: зміцнили віру у власні сили. Індивідуально орієнтовані фітнес-технології для студентів відповідали наступним вимогам: доступність тренувального та підтримуючого ефекту засобів оздоровчого фітнесу в системі підготовки та урахування індивідуальних можливостей та інтересів студентів.

Висновки. Аналіз методичної літератури пов'язаної із особливостями використання оздоровчих фітнес–технологій у фізичному вихованні

студентської молоді виявив що дані питання є актуальними і потребують вивчення. Важливим резервом оновлення освітнього процесу є система застосування саме оздоровчих технологій у процесі фізичного виховання студентів, впровадження якої надає можливість сформувати у молоді знання, вміння та навички управління індивідуальним здоров'ям і підготувати їх до майбутньої професійної діяльності. Вивчення сучасних засобів оздоровчого фітнесу переконливо доводить, що використання сучасних видів фітнесу є цікавими для студентської молоді і можуть бути використані в освітньому процесі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про деякі питання організації роботи закладів фахової передвищої, вищої освіти на час воєнного стану : наказ Міністерства освіти і науки України від 07.03.2022 № 235. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0235729-22#Text>.
2. Герасименко С.І Оцінка рівня фізичної працездатності учнів 10-х класів /Матеріали XII Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції «Проблеми та перспективи розвитку науки на початку третього тисячоліття у країнах Європи та Азії» // Збірник наукових праць. – Переяслав-Хмельницький, 2016. – С. 258–260.
3. Данило Л.І. Сутність сучасного фітнесу та фітнес- технологій /Науковий вісник Львівської академії. Серія: Педагогічні науки. 2018. Вип. 3. С. 345 – 350. Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/sbfasps_2018_3_57 (дата звернення 25. 04. 2021).
4. Дубинська О.Я., Петренко Н.В.. Сучасні-фітнес технології у фізичному вихованні учнівської і студентської молоді: проектування, розробка, специфічні особливості : монографія. Суми : Вид-во Сум ДПУ імені А.С.Макаренка, 2019. 566 с.
5. Котова О.В. Застосування сучасних фізкультурно-оздоровчих технологій у фізичному вихованні студентів закладів вищої освіти. Current challenges of modern science // Collection of Scientific Works. Pereiaslav, 2023. Issue 3(79). С.60-63.4
6. Скрипченко І.Т. Застосування сучасних оздоровчих фітнес-

технологій у фізичному вихованні студентів на заняттях пілатесом. «Проблеми фізичного виховання та здоров'я молоді в сучасному освітньому середовищі»: збірник матеріалів міжнародного форуму (Дніпро, 18 травня 2023). Дніпро: 2023. С.130-131.

Котова Олена Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольського державного
педагогічного університету імені Богдана Хмельницького,
Запоріжжя, Україна
Сопотницька Олена Валеріївна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теоретичних основ і методики фізичного виховання
Тернопільського національного педагогічного університету
імені Володимира Гнатюка, м. Тернопіль, Україна

ПРОФЕСІЙНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ТРЕНЕРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ СЬОГОДЕННЯ

Актуальність дослідження обумовлена тим, що професійна діяльність учителів фізичної культури безпосередньо виявляється в організації освітнього процесу, актуалізуючи розширення соціально-педагогічних, психолого-педагогічних знань, оволодіння практичними вміннями та навичками, підвищення загальної та методологічної культури, творчої ініціативи. Досить часто вчителів фізичної культури залучають до тренерської діяльності в спортивній секції з ігрових видів спорту. Від особистості вчителя фізичної культури, його життєвих і спортивних принципів, високої професійної кваліфікації, педагогічної майстерності залежить успішне розв'язання загальних педагогічних завдань «навчання – виховання – розвиток», і досягнення високих спортивних результатів.

У науковій літературі всебічно висвітлено загальні аспекти підготовки майбутніх учителів фізичної культури (М. Карченкова, А. Конох, О. Проніков, Л. Сущенко, О. Тимошенко, Б. Шиян та ін.), досліджено можливості компетентнісного підходу у формуванні професіоналізму вчителів фізичної

культури (В. Зданюк, О. Онопрієнко, Н. Самсутіна, В. Троценко, А. Чепелюк та ін.), проаналізовані психолого-педагогічні підходи до формування готовності вчителів фізичної культури до різних видів професійної діяльності (К. Дроздова, Є. Жуковський, Р. Карпюк, О. Котова, Р. Маслюк). Впровадження інноваційних технологій у професійну підготовку майбутніх вчителів фізичної культури розглядалися в працях Г. Генсерук, В. Іщука, Н. Москаленко, Г. Омеляненко, В. Папучі, О. Печка, О. Суравова, Б. Ференчука, І. Шеремет, М. Янової.

Дослідження виконувалось за планом науково-дослідної роботи кафедри теоретичних основ і методики фізичного виховання Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка відповідно до теми «Професійно-педагогічна підготовка майбутніх фахівців до формування фізичної культури учнівської молоді» (номер державної реєстрації: 0120U103906) та Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького згідно з темою кафедри теорії та методики фізичного виховання та спорту «Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури в умовах трансформації освіти» (номер державної реєстрації: 0160U103316).

Виходячи із зазначеного у процесі написання статті, було поставлено завдання - визначити початковий рівень готовності майбутніх учителів фізичної культури до тренерської діяльності з умов сучасності. Як вид фізкультурної освіти, процес підготовки вчителів до професійної діяльності має три складових: навчання, виховання і розвиток. Вони утворюють структуру освіти і відображають його специфічні функції – засвоєння знань, умінь, навичок, формування особистості й різнобічне її удосконалення. Структура цих компонентів єдина, оскільки педагогічний процес – цілісне явище і окремі його аспекти розглядаються умовно. В умовах реформування національної системи освіти набувають вагомого значення нові засади підготовки вчителя фізичної культури до професійної діяльності. (Kotova & Sopotnytska, 2020).

Важливе місце у підготовці майбутніх вчителів фізичної культури до тренерської діяльності займає формування компонентів готовності здобувачів

вищої освіти. Тому на основі особистісно-орієнтованого підходу були визначені компоненти, які забезпечили формування готовності студентів закладів вищої педагогічної освіти до тренерської діяльності. Для визначення компонентів розглянемо поняття готовність. (Сопотницька, 2016)

Таким чином, готовність вчителя фізичної культури до професійної діяльності в галузі ігрових видів спорту представлена сукупністю певних педагогічних, інтелектуальних та рухових здібностей, а також складом конкретних знань, умінь і навичок, що забезпечують успішність процесів навчання і виховання вихованців, які виражаються в динаміці підвищення рівнів фізичної, технічної і психічної підготовленості.

З метою встановити початковий рівень готовності майбутніх учителів фізичної культури до тренерської діяльності з ігрових видів спорту нами організовано вступний контроль. Контроль проводився на I курсі зі студентами під час перших занять з освітнього компоненту «Вступ до спеціальності» шляхом опитування, анкетування, комплексної контрольної роботи, використання ситуативних завдань.

Зупинимося на аналізі результатів вступного контролю щодо сформованості показників *мотиваційного компоненту* готовності майбутніх учителів фізичної культури до тренерської діяльності з ігрових видів спорту. Для діагностики рівня сформованості *мотиваційного* компонента готовності обрано такий діагностичний інструментарій: методику «Мотивація навчання у ВНЗ»; тестування «Визначення мотивації професійної діяльності (за К. Замфір в модифікації А. Реана; методику «Оцінка здатності до самовдосконалення, самоосвіти у студентів».

На підставі аналізу отриманих результатів тестування «Визначення мотивації професійної діяльності» розробленого К. Замфіром в модифікації А. Реана встановлено, що лише у 11 (13,58%) осіб із 81 розвинута внутрішня мотивація професійної діяльності. Тоді як у переважної більшості (64 (79,01%)) встановлено позитивну зовнішню мотивацію. Невтішним визнано той факт, що у 6 студентів встановлено негативну зовнішню мотивацію. На підставі аналізу

отриманих результатів тестування «Визначення мотивації професійної діяльності» розробленого К. Замфіром в модифікації А. Реана встановлено, що лише у 11 (13,58%) осіб із 81 розвинута внутрішня мотивація професійної діяльності. Тоді як у переважній більшості (64 (79,01%)) встановлено позитивну зовнішню мотивацію. Невтішним визнано той факт, що у 6 студентів встановлено негативну зовнішню мотивацію.

Таким чином, можемо узагальнити два суттєвих моменти, по-перше, суттєвих відмінностей у результатах сформованості показників мотиваційного компоненту готовності майбутніх учителів фізичної культури до тренерської діяльності з ігрових видів спорту між студентами ЕГ та КГ не виявлено, по-друге, мотиваційна сфера потребує суттєвого вдосконалення. На основі самооцінювання були встановлені посередні знання студентів щодо володіння технікою фізичних вправ обраного і допоміжних видів спорту. Студенти не поставили собі високих результатів щодо володіння способами організації переміщень учнів в залі, на майданчику, не вміють передбачати, осмислювати та проектувати діяльність тренера з ігрових видів спорту. Майбутнім фахівцям не відомо, як саме необхідно проводити встановлення обсягу, змісту і послідовності викладу інформації за всіма видами діяльності вихованців під час відвідування ними тренувань. Як показали результати тестування, студенти, які здобувають кваліфікацію вчитель фізичної культури закладів загальної середньої освіти мають дещо кращі результати щодо сформованості показників фізичного компоненту готовності до тренерської діяльності з ігрових видів спорту в порівнянні з іншими. Цей факт ми пояснюємо тим, що студенти, які вступають вчитися на спеціальність: 014.11 Середня освіта (Фізична культура), мають хороші фізичні показники, займалися ще до вступу у заклад вищої педагогічної освіти у цілому, відвідували спортивні секції та мають сформовані спеціальні рухові уміння та навички, які їм необхідні в ігрових видах спорту.

Отже, результати вхідного контролю свідчать про однакові початкові умови, в яких перебувають студенти КГ (41 студент) та ЕГ (40 студентів), а також показали реальну потребу у формуванні у майбутніх учителів фізичної культури

готовності до тренерської діяльності в спортивній секції з ігрових видів спорту ще під час навчання у ВНЗ. Подальше наше дослідження полягає у впровадженні виокремлених нами педагогічних умов та структурно-педагогічної моделі у студентських групах, які об'єднані у ЕГ.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Котова О. В., Сопотницька О. В. Теоретичні та методичні засади системи професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до педагогічної діяльності. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. Педагогічні науки.* 2020. № 1(332). С. 237–247. DOI: [https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-1\(332\)-237-247](https://doi.org/10.12958/2227-2844-2020-1(332)-237-247).

2. Сопотницька О. Компоненти готовності майбутніх учителів фізичної культури до тренерської діяльності. *Vědecký průmysl evropského kontinentu – 2013 : materiály IX mezinárodní vědecko-praktická konference (Praha, 27 listopadu – 05 prosinců 2013 r.)*. Praha : Publsshing House «Education and Science», 2013. Díl 18 : Pedagogika. S. 8–15.

3. Антоненко О. В. Формування готовності майбутніх учителів фізичного виховання до роботи сучасній загальноосвітній школі. *Педагогіка, психологія та мед.-біол. пробл. фіз. виховання і спорту.* 2006. № 10. С. 79–81.

4. Линенко А. Ф. Готовність майбутніх учителів до педагогічної діяльності. *Педагогіка і психологія.* 1995. № 1. С. 125–132.

5. Остапенко Г. О Циганок О. В. , Жестков С. Г. Структурні компоненти готовності майбутніх учителів фізичної культури до організації здоров'язбережувального навчально-виховного середовища загальноосвітньої школи. *Вісник Запорізького національного університету.* 2012. №1(7). С. 37–46.

6. Сопотницька О. В. Педагогічні основи формування готовності майбутніх вчителів фізичної культури до тренерської діяльності в ігрових видах спорту. *Інноваційний розвиток вищої освіти: глобальний та національний виміри змін: матеріали III міжнар. наук.-практ. конф.*(Суми, 6–7 квіт. 2016 р.). Суми : вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка. 2016. Т. 1. С. 221–222.

Котова Олена Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії і методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний
педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Суханова Ганна Петрівна,
старший викладач кафедри теорії
та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

МОТИВАЦІЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ДО ЗАНЯТЬ РІЗНИМИ ВИДАМИ РУХОВОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО ТА ДИСТАНЦІЙНОГО НАВЧАННЯ

Аналіз останніх досліджень і публікацій, свідчить, що активні заняття фізичною культурою і спортом позитивно впливають на функціональний стан і підвищують показники фізичної підготовленості тих, хто займаються, та сприяють покращенню їх здоров'я в цілому. Покращення здоров'я студентської молоді відноситься до пріоритетних напрямів державної політики, тому що визначає генофонд нації, впливаючи тим самим на майбутнє держави, а також підвищує економічний потенціал суспільства. Питання збереження здоров'я студентів сьогодні стоїть дуже гостро [1; 3; 5]. Дослідження науковців констатують, що на момент закінчення навчальних закладів кількість здорових студентів, не перевищує 10 % [3;4]. В період пандемії та військових дій у зв'язку з переходом на дистанційне навчання гостро постає проблема збереження здоров'я тих, хто навчається. Коли студенти не відвідують навчальний заклад, рівень їх фізичної активності помітно знижується, а тривала робота за комп'ютером і малорухомий спосіб життя негативно впливають на здоров'я в цілому. Разом з тим фахівцями у сфері фізичної культури доведено, що систематичні заняття фізичними вправами позитивно впливають на нервову й психічну стійкість до емоційних стресів, підтримують на оптимальному рівні розумову працездатність та сприяють успішності навчання студентів [1; 3; 4]. В таких умовах фізичне виховання є єдиною навчальною дисципліною, що сприяє

підвищенню фізичної активності та дає можливість здобувачам вищої освіти зберігати та зміцнювати здоров'я. В умовах сьогодення неможливо не відмітити таку проблему сучасного суспільства, як відношення студентської молоді до занять фізичною культурою і спорту. Спостерігається достатньо низька мотивація здобувачів вищої освіти до занять різними видами рухової діяльності. Метою дослідження є пошук засобів і методів, що сприяють підвищенню мотивації здобувачів вищої освіти до занять фізичною культурою і спортом [1;2;4]. В дослідженні взяли участь студентки Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького, нами було проведено анкетування. Данні анкетування свідчить про низьку мотивацію здобувачів вищої освіти до занять фізичними вправами. Так, 46,8% студенток допускають пропуски занять без поважних причин; 26,6% студенток закладу освіти відвідують заняття заради отримання заліку, а де які взагалі не виконують фізичних вправ. Проби Генчі та Штанге дозволяють оцінити загальний стан дихальної системи студенток і стійкість її до гіпоксії. Показники студенток, що взяли участь у дослідженні, в основному були відмінними (37,9%) та добрими (25,9 %). Відповідно, 22,4% і 13,8% здобувачів освіти показали задовільні та незадовільні результати. Одномоментна проба характеризує можливості серцево-судинної системи і відновлення її після навантаження. Отримані результати свідчать, що лише у 24,2% студенток показники функціонального стану серцево-судинної системи відповідають оцінкам «відмінно» та «добре». У 8,1% тих, хто брали участь у дослідженні, висока ЧСС спостерігалася ще до виконання навантаження, що вказує на можливі проблеми зі здоров'ям. ІМТ дозволяє визначити наявність дефіциту маси тіла або її перевищення. Аналіз отриманих результатів показав, що у 54,8% студенток він відповідає нормі, дефіцит маси тіла спостерігається у 8,1%, 36,6% – мають збиткову масу. На основі отриманих результатів можна зробити висновки щодо необхідності здійснення пошуку засобів та методів для оптимального сполучення оздоровчого, освітнього та тренувального компонентів фізичного виховання. Фахівці вказують на необхідність створення умов, які будуть сприяти

підвищенню мотивації студентів до занять фізичною культурою а також організувати їх діяльність таким чином, щоб надати оптимальне навантаження з урахуванням рівня підготовленості та стану здоров'я. Розглядаючи цю проблему в рамках воєнного та дистанційного навчання, слід враховувати, що займатися здобувачі будуть в умовах обмеженого простору. Відповідно до цього підбір вправ повинен відповідати вище зазначеним вимогам. Це можуть бути різноманітні вправи з аеробіки, які виконуються з інвентарем та без нього. Найбільш придатними до цього можуть бути вправи з фітнес-гумками, які не потребують великих фінансових витрат та простору для виконання. Разом з тим за допомогою цих вправ можна сприяти розвитку майже всіх м'язових груп [4;6]. Аеробіка в загалі це емоційний та цікавий вид фізичних вправ, які підвищують мотивацію до занять фізичною культурою. Мотивація вважається однією із самих складних структур особистості. Мотив завжди розглядається як основа діяльності. Для рішення актуальної проблеми сьогодення, пов'язаної із залученням студенток до занять фізичними вправами, викладачам слід постійно здійснювати пошук ефективних засобів і методів фізичного виховання. Одним з таких методів вважаємо метод колового тренування, а цікавими та корисними засобами є вправи з різних видів аеробіки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Зубрицький Б. Шляхи підвищення мотивації студентів до фізичного виховання й спорту у вищому навчальному закладі. Фізичне виховання, спорт і культури здоров'я у сучасному суспільстві. 2018. Вип. 6. С. 43–45.

2. Котова О.В., Вавілюк А.О. Використання сучасних фітнес-технологій у програмі фізичної культури в закладах вищої освіти Наука III тисячоліття: пошуки, проблеми, перспективи розвитку: матеріали III Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. Бердянськ: БДПУ, 2019. С. 219-220.

3. Маракушин А., Чередніченко А. Бондар Л. Фізичне виховання студентів в умовах загальнонаціонального карантину. Актуальні питання гуманітарних наук. 2021. Вип. 35. Т. 4. С. 203–209.

4. Синиця С. В. Оцінка готовності майбутніх тренерів до використання фітнестехнологій у професійній діяльності / С.В. Синиця, Т.О. Синиця, О.К. Корносенко // Фізичне виховання та спорт: збірник наук. пр. – 2021. – № 4. С. 65-71.

5. Товт В.А. Теорія і технології оздоровчо-рекреаційної рухової активності : навч. посібник для викладачів і студентів / Товт В.А. [та ін.]. – Ужгород, ДВНЗ «УжНУ», «Говерла». 2015. – 88 с.

6. Шестерова Л. Є., Пятницька Д. Використання вправ з фітнес-гумками для попередження гіподинамії під час карантину у студентів ЗВО. Фізичне виховання та спорт в закладах вищої освіти. Харків. ХНЕУ імені С. Кузнеця, 2020. С. 53–56.

Інна,
здобувачка III курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Котова Олена Володимирівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

МУЗИЧНО-РИТМІЧНА ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ВЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ

Сьогодні вчителі фізичної культури та фахівці в галузі фізичного виховання і спорту у своїй професійній діяльності все частіше використовують музичний супровід. Музика є міцним стимулюючим засобом, що підвищує емоційність занять, допомагає вчителю, тренеру без зайвого напруження голосових зв'язок підтримувати необхідний ритм і темп виконання фізичних вправ. Будь-яку музику можна виразити рухами, що було доведено ще багато років тому відомою американською танцівницею Айседорою Дункан та її

послідовниками, а також багатьма фахівцями в галузі фізичної культури та спорту, що в своїй професійній діяльності використовували творчий потенціал цього виду мистецтва. Аналіз сучасних навчальних планів спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура) показує, що одним із важливих вибіркового освітніх компонентів, що забезпечують музично-ритмічну підготовку вчителів фізичного виховання є курс «Музично-ритмічне виховання», тому дослідження його змісту та форм викладання з метою їх подальшого удосконалення є безумовно актуальним. Як показує аналіз навчальних планів зі спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура), розроблені з урахуванням кредитно-модульної системи навчання, дисципліна «Музично-ритмічне виховання» має забезпечити музично-ритмічну підготовку майбутніх учителів фізичної культури. Цей освітній компонент є вибіркоким і викладається на четвертому курсі у обсязі 108 год. З них на лекції (теоретичну підготовку) відведено 20 год., практичні заняття - 40 год., самостійну роботу - 40 год. Зміст робочої програми та сілабус освітнього компоненту музично-ритмічне виховання підготовлений викладачами кафедри теорії та методики фізичного виховання та спорту Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького і свідчить, що цей освітній компонент має напрямок на удосконалення музичної та рухової культури здобувачів, всебічний гармонійний розвиток особистості, формування знань, умінь і навичок з музично-ритмічного виховання і основ хореографії, необхідних майбутньому вчителю фізичної культури. [2;5]. Її головними завданнями є озброєння студентів елементарними знаннями з музичної грамоти, необхідними для професійного проведення різних форм роботи з фізичного виховання у закладах загальної середньої освіти з використанням музичного супроводу; формування в студентів фахових умінь та навичок із складання та проведення комплексів фізичних вправ згідно змісту музичних творів. [1;2]. Головними засобами музично-ритмічного виховання є спеціальні музично-ритмічні вправи та музичні ігри, вправи класичної та народної хореографії, ритмічної гімнастики, сучасних оздоровчих видів аеробіки, елементи народних та сучасних танців. Застосування цих засобів поряд

з музично-ритмічною підготовкою має сприяти розвитку рухових здібностей майбутніх фахівців. Ознайомлення з елементами класичних, народних і сучасних танців сприятиме естетичному й національному вихованню майбутніх вчителів фізичної культури, а також сформує у них уміння правильно та красиво рухатися. Зміст курсу «Музично-ритмічне виховання», як правило, проводиться у формі лекційних, практичних та індивідуальних занять, а також самостійної роботи студентів. На лекційних заняттях розкриваються мета, завдання та значення курсу, дається огляд програмного матеріалу та навчально-методичних посібників і підручників, необхідних для проведення уроків фізичної культури з музичним супроводом. Метою практичних занять є опанування технікою виконання хореографічних і танцювальних вправ, вправ сучасних видів аеробіки та вмінням гармонійно їх узгоджувати з музичним супроводом, оволодіння вміннями та навичками з проведення музично-ритмічних ігор, підбору музичного супроводу для різних видів занять фізичними й танцювальними вправами. Самостійна робота передбачає вивчення студентами теоретичного матеріалу та розробку планів-конспектів окремих частин уроків та уроків фізичної культури в цілому, що проводяться з використанням музичного супроводу, складання комплексів фізичних і танцювальних вправ під музичний супровід для учнів різних вікових груп, підбір аудіоматеріалу, перегляд та аналіз відеоматеріалу. [3;4]. Облік успішності студентів проводиться під час практичних занять, перевірки практичних завдань і якості виконання самостійної роботи та за допомогою заліку, передбаченого навчальним планом. Слід окремо зазначити, що велике значення в процесі музично-ритмічного виховання має надаватися хореографічним вправам, які сьогодні широко використовуються в закладах освіти на заняттях ритмікою та фізичною культурою. Головне завдання вправ з музично ритмічного виховання полягає в тому, щоб шляхом доцільно підібраних вправ, які постійно повторюються, варіюються та ускладнюються допомогти тим, хто займається розвинути тіло й навчити вільно керувати своїми рухами. У процесі занять ритмікою розвивається вміння тримати правильну поставу, виворотне положення ніг, шліфується техніка виконання танцювальних

кроків, поворотів та стрибків, виховується гнучкість, вестибулярна стійкість та координація рухів. [5;6].

Висновки. Найбільш ефективно музично-ритмічний розвиток студентів у взаємодії фізичного і естетичного виховання здійснюється під час комплексних ритмічних занять засобами ритміки, ритмічної гімнастики, аеробіки в різних співвідношеннях. Всі ці напрямки мають одні історичні корені, становлячи єдиний засіб ритмічного виховання, що є частиною естетичного виховання студентів заснованого на єдності музики і рухів. Музика як галузь мистецтва належить до естетичного виховання, а рухи, фізичні вправи є складовою частиною фізичного виховання. Отже, у предметі ритмічного розвитку наявні як естетичні, так і фізичні корені, які знаходяться в тісній єдності і взаємодії. Музика – це емоції, ритм, а ритм – це такий компонент музики, що найбільш природно відбивається в русі. Тому музично-ритмічна діяльність подобається студентам, привертає їх своєю емоційністю і можливістю активно висловлювати свої почуття. [2;6]. На нашу думку, на подальше дослідження заслуговують питання використання комп'ютерних технологій у музично-ритмічній підготовці студентів спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура), а також пошук нових інноваційних форм цієї підготовки.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1.Гейтенко В.В., Сорокін Ю. Організаційно- педагогічні умови дистанційних технологій навчання зі студентами спеціальності «Фізична культура і спорт». *Теорія і методика професійної освіти*. 2020. Вип. 29. Т. 1. С. 94–97.

2.Гринченко І.Б. Сучасні напрями впровадження інновацій у професійну підготовку майбутніх учителів фізичної культури. *Вісник Житомирського державного університету. Загальна педагогіка та історія педагогіки*. 2017. Вип. 64. С. 103–107.

3.Гордейченко О.А. Степ-аеробіка: методичні рекомендації для студентів факультету фізичного виховання / О.А. Гордейченко, О.Є. Черненко, А.М. Гурєєва. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2019. – 38 с.

4. Строгова Н.В. Вплив музики на психоемоційний стан людини / Н.В. Строгова: [Електронний ресурс]. – Режим доступа: <http://festival.1september.ru/articles/516025/>

5. Котова О.В., Непша О.В. Структурні компоненти підготовки майбутніх вчителів фізичної культури у вищих навчальних закладах. Збірник наукових праць. Педагогічні науки. Херсон: ХДУ. 2017. Вип. 81. Т 1. С. 164–168.

6. Ушаков В.С., Проценко А.А. Професійна підготовка майбутніх вчителів фізичного виховання у вищих навчальних закладах. Фізичне виховання та спорт у контексті державної програми розвитку фізичної культури в Україні: досвід, проблеми, перспективи. Житомир: ЖДУ імені Івана Франка. 2016. С. 157–160.

Максимчук Борис Анатолійович,
доктор педагогічних наук, професор,
професор кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
м. Ізмаїл, Україна

Максимчук Ірина Анатоліївна,
доктор педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
м. Ізмаїл, Україна

Максимчук Максим Борисович,
студент кафедри фізичного виховання, спорту та здоров'я людини,
Ізмаїльський державний гуманітарний університет,
м. Ізмаїл, Україна

ВПЛИВ УСМІШКИ НА ДОСЯГНЕННЯ У СПОРТІ

Усмішка – це не просто вираз обличчя, це потужний інструмент, який може позитивно впливати на наше життя у багатьох сферах, включаючи спорт. Дослідження показують, що посмішка може покращити наші фізичні та психологічні показники, що призводить до кращих результатів у спорті.

Вплив усмішки на фізичні показники:

Знижує рівень стресу. Стрес може негативно впливати на фізичну працездатність. Коли ми посміхаємося, наше тіло виділяє ендорфіни, які мають знеболюючий та емоційний піднімаючий ефект.

Покращує концентрацію. Усмішка може допомогти нам зосередитися на завданні та блокувати відволікаючі фактори.

Збільшує витривалість. Дослідження показали, що спортсмени, які посміхаються під час тренувань, можуть тренуватися довше та з більшою інтенсивністю, перш ніж відчути втоми.

Вплив усмішки на психологічні показники:

Підвищує впевненість у собі. Коли ми посміхаємося, ми посилаємо сигнал нашому мозку про те, що ми щасливі та впевнені. Це може призвести до покращення нашої самооцінки та віри у власні сили.

Збільшує мотивацію. Усмішка може зробити тренування більш приємним та мотивувати нас досягати своїх цілей.

Покращує настрій. Посмішка може допомогти нам залишатися позитивними та оптимістичними, навіть коли важко. Це може бути особливо корисно для спортсменів, які стикаються з невдачами або травмами.

Як використовувати усмішку у спорті:

Посміхайтесь перед змаганнями. Це допоможе вам розслабитися, зосередитися та відчути себе більш впевнено.

Посміхайтесь під час тренувань. Це допоможе вам тренуватися довше та з більшою інтенсивністю.

Посміхайтесь своїм суперникам. Це може допомогти створити позитивну атмосферу та зменшити стрес.

Посміхайтесь, коли ви перемагаєте. Це допоможе вам насолодитися своїм успіхом та мотивувати вас на майбутнє.

Посміхайтесь, коли ви програєте. Це допоможе вам зберегти позитивний настрій та швидше оговтатися від невдачі.

Таким чином, хочемо зазначити, що посмішка – це простий, але потужний інструмент, який може допомогти вам покращити свої результати у спорті. Вона може знизити рівень стресу, покращити концентрацію та витривалість, підвищити впевненість у собі та мотивацію. Тож наступного разу, коли ви будете тренуватися або змагатися, не забудьте посміхнутися!

Додаткові поради:

Можна також використовувати техніку візуалізації, щоб уявити себе посміхаючись під час тренувань або змагань.

Можна слухати музику, яка викликає у вас позитивні емоції та змушує вас посміхатися.

Можна оточити себе позитивними людьми, які підтримують вас і змушують вас почуватися щасливими.

Пам'ятайте: посмішка - це заразна! Тож посміхніться, і ви побачите, як це може змінити ваше життя на краще!

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Influence of Smiling on Stress Levels and Physical Performance. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/35285408/>
2. Smiling as a Cognitive Enhancer. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7297298/>
3. The Effect of Smiling on Self-Confidence and Motivation. URL: <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC6356968/>
4. The Power of a Smile: How Smiling Can Change Your Life. URL: <https://www.amazon.com/Rothschilds-Family/s?k=The+Rothschilds+Family>
5. Sport Psychology. URL: https://www.amazon.com/Sports-Psychology-Pete-Carroll-Miscellaneous-eBooks/s?rh=n%3A159880011%2Cp_lbr_one_browse-bin%3APete+Carroll
6. Peak: The Secret to Winning in Life and Sports. URL: <https://www.amazon.com/Peak-Secrets-New-Science-Expertise/dp/0544947223>
7. Психологія сьогодні. URL: <https://www.psychologytoday.com/us>
8. Американська психологічна асоціація. URL: <https://www.apa.org/>
9. Американська психологічна асоціація. URL: <https://www.apa.org/monitor/2008/07-08/sport-psych>

Митчик Олександр Петрович,
канд. наук з фіз. вих. та спорту, доцент,
завідувач кафедри фізичної культури КЗВО «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради, м. Луцьк, Україна

ОЛІМПІЙСЬКА ОСВІТА ШКОЛЯРІВ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Олімпізм – це життєва філософія, яка звеличує та об'єднує в гармонійне ціле якості тіла, волі і розуму. Поєднуючи спорт з культурою та освітою олімпізм прагне створити такий спосіб життя, який базувався б на радощах, здобутих через зусилля, освітніх цінностях доброго прикладу та повазі універсальних етичних принципів.

П'єр де Кубертен вважав необхідним одночасний розвиток духовних, інтелектуальних та фізичних якостей людини. Його бачення олімпійської педагогіки було цілісним та багатограним. Вона охоплювала різноманітні дисципліни, які мали чітко визначені соціально-культурні та гуманістичні цілі.

Освіта – процес розвитку та саморозвитку особистості, пов'язаний з оволодінням соціально значущим досвідом людства, що втілений у знання, вміння, творчу діяльність та емоційно-ціннісне ставлення до світу; необхідна умова діяльності особистості та суспільства щодо збереження й розвитку матеріальної і духовної культури.

Сучасна шкільна освіта в Україні спрямована на створення умов для розвитку і самореалізації кожної особистості, виховання покоління, здатного вчитися протягом усього життя, створювати і розвивати цінності громадського суспільства. Вивчення історії олімпійського руху, його ідеалів і цінностей, місця у системі явищ сучасного суспільства має велике виховне й освітнє значення. Саме тому у нинішніх умовах особливого значення набуває олімпійська освіта.

Інтеграція олімпійської освіти в освітній процес загальноосвітніх навчальних закладів має важливе практичне значення. Вона здатна підвищити ефективність формування фізичного, психічного, соціального і духовного здоров'я особистості. Формування ціннісних орієнтацій на олімпійський спорт,

здоровий спосіб життя, систематичні заняття фізичними вправами залежить від володіння певним обсягом знань.

Олімпійська освіта – багаторівневий спеціально організований педагогічний процес формування гармонійно розвиненої особистості через набуття знань, умінь і навичок, розвиток здібностей, інтересів, потреб та ціннісних орієнтацій, що базуються на гуманістичних ідеалах і цінностях олімпізму і є складовою частиною загальної освіти [1]. Аналіз науково-методичної літератури переконує, що існує безліч визначень мети та завдань олімпійської освіти або олімпійського виховання. За концепцією Кубертена олімпійське виховання полягає передусім у подоланні розриву між фізичним і духовним розвитком людини.

Мета дослідження – визначити сутність, місце та значення олімпійської освіти учнів у закладах загальної середньої освіти. Для досягнення мети були застосовані такі методи: аналіз, синтез, узагальнення наукової інформації, навчально-методичної літератури та інтернет ресурсів.

У філософії та науці освіта розглядається як вільна взаємодія між особистістю та навколишнім світом як динамічний, довготривалий процес, який не має завершення [3; 7].

Головна мета олімпійської освіти полягає в гармонійному розвитку особистості та вихованні молоді в дусі соціальної відповідальності і розумінні міжкультурних цінностей та покликана виховувати гармонійну людину, сприяти створенню мирної громадськості, яка піклується, забезпечує та шанує гідність особистості.

Здійснивши аналіз літератури, ми дотримуємося точки зору, що кінцевою метою і результатом реалізації олімпійської освіти є формування особистості, яка у своїх діях і думках у рамках фізкультурно-спортивної діяльності й у повсякденному житті керується загальнолюдськими гуманістичними нормами поведінки, які культивуються олімпізмом та принципами Олімпійської Хартії.

Президент Олімпійської академії України М. Булатова визначає такі основні завдання у процесі педагогічної діяльності в рамках олімпійської освіти:

формування світогляду, основу якого становлять патріотизм, моральність, законослухняність, здоровий спосіб життя; формування позитивних мотивацій до навчання і праці, творчого ставлення до своїх обов'язків; гармонійний розвиток з урахуванням індивідуальних можливостей і вимог школи; підвищення ролі олімпійського виховання в повсякденному житті [1].

Серед основних завдань олімпійської освіти слід виділити певну систему, яка передбачає формування у дітей шкільного віку: знань, мотивацій інтересів, потреб, ціннісних орієнтацій, установок тощо; здібностей, умінь і навичок, які проявляються у певній діяльності. Олімпійська освіта покликана сприяти моральному й естетичному вихованню школярів через олімпійські ідеали, орієнтовані на всебічний гармонійний розвиток особистості.

У своїй роботі В. Наумчук та Ю. Палічук [6] з'ясували перспективи олімпійської освіти школярів у контексті вимоги реформування середньої школи, основні шляхи підвищення ефективності цього цілеспрямованого процесу в сучасних реаліях. Авторами було з'ясовано перспективи олімпійської освіти школярів у контексті вимог реформування загальноосвітньої школи, визначено основні шляхи підвищення ефективності цього цілеспрямованого процесу в сучасних реаліях.

Питання патріотичного виховання на сьогодні в багатьох країнах є актуальним, тому активно обговорюється в сучасній педагогіці. У зв'язку з цим відбувається залучення дітей до ідеалів олімпізму, спрямування яких полягає у вихованні загальнолюдських, гуманістичних духовно-моральних, національних цінностей засобами олімпійської освіти. Олімпійська освіта має на меті поширення знань про олімпізм, принципи та ідеали сучасного спорту, роль олімпійських видів спорту в системі виховання та освіти, його зв'язок з іншими явищами суспільного життя [5, с. 300].

Доведено, що олімпійська освіта є одним із ефективних засобів для розвитку суспільства загалом і формування в нього патріотичних цінностей. Олімпійська освіта ґрунтовно займається вихованням підростаючого покоління,

де пріоритетне значення надається загальнолюдським цінностям, а навчально-виховний процес побудований на цінностях олімпізму [2; 4].

Сучасний олімпійський рух поєднує спортивні, виховні й освітні аспекти, що робить його універсальним явищем, яке сприяє гармонійному розвитку особистості, формує всебічно розвиненого індивіда, який вирізняється високими загальнолюдськими якостями [8, с. 335]. На сьогодні олімпізм є одним із найвпливовіших чинників культури. Його можна назвати важливим і потужним інструментом для формування національних загальнолюдських цінностей, адже йому притаманна певна система ідеалів, принципів та норм, які безпосередньо вказують на значущість олімпійського руху в суспільстві. Завдяки олімпійській освіті здійснюється гуманізація сучасного покоління, вплив на особистість та суспільство загалом. Дослідження різних аспектів олімпійської освіти підтверджують її позитивний вплив на навчання та виховання [2; 4; 8].

Активне впровадження олімпійської освіти у заклади загальної середньої освіти дозволяє протидіяти негативному впливу вулиці на дітей шкільного віку, протистояти соціальним негараздам, сприяє формуванню потреби до занять фізичною культурою та спортом, здорового способу життя, відмови від згубних звичок, що, у свою чергу, є фундаментом благополучної, патріотичної, гуманістичної і орієнтованої нації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Булатова М. М. Олімпійська освіта у системі навчально-виховної роботи загальноосвітніх навчальних закладів України / М. М. Булатова, В. М. Єрмолова. – К. : Олімп. л-ра, 2007. 44 с.

2. Гакман А., Галан Я., Кошура А. Теоретичні засади патріотичного виховання в системі олімпійської освіти підростаючого покоління. Інноваційна педагогіка. Вип. 27. Причорноморськ : Видавничий дім “Гельветика”, 2020. № 28. С. 186-189.

3. Єрмолова В.М. Олімпійська освіта: теорія і практика : навч. Посібник. К.: Олімпійська література, 2011. 335 с.

4. Кожокар М., Васкан І., Галан Я. Олімпійська освіта як складник патріотичного виховання дітей і молоді. Інноваційна педагогіка. 2019. Вип. 18 “Теорія і методика виховання”. Т. 2. С. 180-183.
5. Кожокар М., Галан Я. Олімпійська освіта як стрижень реалізації методів, форм і засобів патріотичного виховання в новій українській школі : Актуальні питання гуманітарних наук. 2020. Вип. 27. Т. 2. С. 300-303.
6. Наумчук В., Палічук Ю. Розвиток олімпійської освіти школярів в умовах становлення Нової української школи // Олімпійський рух на теренах України – минуле та сьогодення : матеріали всеукраїнської наукової конференції (27 лютого 2023 р.). Тернопіль : ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2023. С. 144-148.
7. Солопчук М.С., Боднар А.О. Олімпійська освіта : навч.-метод. посібник. Кам’янець-Подільський. Кам’янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, 2013. 176 с.
8. Щербашин Я. Олімпійська освіта та процес виховання дітей і молоді : Молода спортивна наука України. 2009. Т.1. С. 335-339.

Митчик Олександр Петрович,
кандидат наук з фізичного виховання та спорту, доцент,
доцент, завідувач кафедри фізичної культури
КЗВО «Луцький педагогічний коледж»
Волинської обласної ради,
м. Луцьк, Україна

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ДО ЗДОРОВ’ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Критична ситуація зі станом здоров’я та потреба в підвищенні рухової активності школярів зумовлюють особливу значущість професійної діяльності вчителя, його майстерності у проведенні фізкультурно-оздоровчої роботи. Саме тому з позицій сьогодення набуває особливої уваги та потребує вирішення проблема якісної підготовки майбутніх учителів фізичної культури як фахівців, спроможних сформувати в учнів знання, вміння та навички здоров’язбереження.

Треба зазначити, що побудова нових стратегій у фізичному вихованні передбачає, насамперед, підготовку майбутніх вчителів фізичної культури до здоров'язбережувальної діяльності. Отже, виникає потреба у якісній підготовці професійно компетентного фахівця, який спроможний впровадити свої знання, вміння та навички у навчально-виховний процес закладів загальної середньої освіти.

Водночас у підготовці майбутніх учителів фізичної культури до формування в учнів здоров'язбережувальної компетентності існує низка суперечностей: між вимогами суспільства до підготовки майбутніх учителів фізичної культури, як координаторів здоров'язбережувальної освіти й недостатнім осмисленням і узагальненням цього процесу в педагогічній науці; між масовістю підготовки майбутніх учителів фізичної культури та індивідуально-творчим характером їх професійної діяльності; між орієнтацією на нові моделі навчально-виховного процесу у вищій школі та традиційним змістом, формами і методами підготовки майбутніх учителів.

Необхідність вирішення цих суперечностей потребує переосмислення мети, змісту і завдань підготовки майбутніх учителів фізичної культури до формування в учнів загальноосвітніх шкіл знань, умінь та навичок здоров'язбереження відповідно до вимог сучасної освіти.

Посилення оздоровчої функції фізичної культури у загальноосвітніх навчальних закладах має за мету створення для учня здоров'язбережувального освітнього середовища, яке потребує оновлення змісту підготовки майбутніх учителів фізичної культури у вищих навчальних закладах і спрямування його на формування творчої особистості, здатної виконувати роль керівника та координатора здоров'язбережувальної діяльності у школі. Сьогодні відповідальне завдання покладається державою насамперед на вчителя: головна увага має бути зосереджена на підготовці нового покоління педагогів, підвищенні їхньої загальної культури, професійної кваліфікації та соціального статусу до рівня, що відповідає їхній ролі в суспільстві. Тому перед закладами вищої освіти сьогодні постає важливе завдання щодо підготовки майбутнього

вчителя до оздоровчої роботи з учнями загальноосвітніх шкіл, який здатний не лише навчати й виховувати школярів, а й формувати в них культуру здоров'я [3; 4]. Результати досліджень [1; 2; 3; 8] засвідчують, що традиційні способи фізичного виховання оздоровчої спрямованості малоефективні, тому виникла необхідність пошуку і обґрунтування нових оздоровчих технологій. Дані наукових досліджень переконливо показують, що лише 25 % дітей, які приходять в перший клас, можна віднести до категорії здорових [3; 7; 8]. Теоретичний аналіз наукових досліджень свідчить, що проблема підготовки майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної професійної діяльності ще не достатньо досліджена в педагогічній теорії, а тому не знайшла належного відображення в практичній діяльності навчальних закладів. Зокрема існує низка суперечностей, які відображають сутність, структуру та зміст професійної підготовки майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної професійної діяльності, не відображене програмно-методичне забезпечення закладів вищої освіти до здоров'язбережувальної професійної діяльності, не визначені педагогічні умови з формування підготовленості майбутніх фахівців до здоров'язбережувальної діяльності у школі [8]. Залишаються недостатньо розробленими теоретичні і методологічні аспекти технологій формування професійної готовності студентів до здоров'язбережувальної діяльності [4; 5]. Необхідність вирішення цих суперечностей потребує переосмислення мети, змісту і завдань підготовки майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної професійної діяльності з учнями загальноосвітніх навчальних закладів відповідно до вимог сучасної освіти [6]. Підготовка майбутніх учителів фізичного виховання, яка здійснюється за усталеними планами й технологіями, лише поглиблює суперечності між змінами в системі загальної освіти, спрямованими на формування в школярів високого рівня оздоровчої освіти, та відсутністю відповідної професійної підготовки учителів фізичного виховання в цьому напрямку. Є підстави стверджувати, що існує суперечність між соціальним замовленням суспільства на забезпечення підготовленості учителя фізичної культури до здоров'язбережувальної

професійної діяльності. Круцевич Т.Ю. [6] вважає, що на сучасному етапі вирішити завдання, поставлені суспільством перед школою, зможе тільки учитель фізичної культури, у якого сформовано системний, творчий погляд на фізичне виховання і здоров'язбережувальну освіту школярів. Поняття «підготовка майбутніх учителів фізичної культури до здоров'язбережувальної роботи з учнями загальноосвітніх шкіл» нами розглядається як навчально-виховний процес у закладах вищої освіти з метою набуття студентами компетенцій, які дадуть змогу їм успішно формувати здоровий спосіб життя школярів, сприяти фізичному розвитку і підвищенню працездатності учнів середньої школи, самостійному та свідомому виконанню ними фізичних вправ у режимі дня, усвідомленню необхідності удосконалення основних якостей фізичного розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Горащук В.П. Теоретичні і методологічні засади формування культури здоров'я школярів [Текст] : автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.01 / Горащук Валерій Павлович ; Харківський національний педагогічний ун-т ім. Г.С. Сковороди. – Х., 2004. – 40 с.
2. Долинський Б.Т. Методологія здоров'язберігаючої діяльності майбутнього вчителя початкової школи: [монографія] / Б.Т. Долинський – Одеса: Видавець М.П. Черкасов, 2010. – 266 с.
3. Дубогай О.Д. Навчання в русі: Здоров'язберігаючі педагогічні технології в початковій школі / О.Д. Дубогай – К.: Видавничий дім "Шкільний світ", 2005. – 112 с.
4. Завидівська Н. Н. Фундаменталізація фізкультурно-оздоровчої освіти: аспект здоров'язбережувального навчання студентів : монографія / Н. Н. Завидівська. – К. : УБС НБУ, 2012. – 402 с.
5. Звєкова В.К. Теоретичні засади дослідження проблеми організації здоров'язберігаючого дозвілля школярів / В.К. Звєкова // Науковий вісник Південноукраїнського державного педагогічного університету ім. К.Д. Ушинського: Зб. наук. пр. – Одеса, 2008. – Вип. № 1-2. – С.31-39.

6. Круцевич Т. Ю. Управління процесом фізичного виховання / Т. Ю. Круцевич, В. В. Петровський. – К. : Олімпійська література, 2008. – 379 с.

7. Омельченко С. Здоров'я та здоровий спосіб життя людини: погляди, думки, висновки / С. Омельченко // Рідна школа. – 2005. – № 7. – С.6-9.

8. Сущенко Л.П. Про професійне самовизначення майбутніх фахівців фізичного виховання та спорту / Сущенко Л.П. // Педагогіка і психологія формування творчої особистості: проблеми і пошуки: Зб. наук. пр. / Редкол.: Т.І. Сущенко (відп. ред.). – Київ-Запоріжжя. – 2004. – Вип. 31. – С. 383-389.

Ольга,

здобувачка 1 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти спеціальності 017 Фізична культура і спорт, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна

Олійник Михайло Олександрович,

кандидат наук з фізичного виховання та спорту, старший викладач кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, м. Запоріжжя, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ З ЛЮДЬМИ СЕРЕДНЬОГО ТА ЛІТНЬОГО ВІКУ

Вступ. Питання збереження й зміцнення здоров'я населення різних груп населення за всіх часів була і залишається однією із ключових у суспільстві. Так, як здоров'я нації – це показник цивілізованості усієї держави, що відображає рівень її соціально-економічного розвитку, основний критерій доцільності та результативності всіх сфер діяльності людини. Саме тому зміцнення та збереження здоров'я людей середнього та літнього віку за допомогою засобів фізичного виховання є досить актуальною.

Метою нашої роботи є дослідження особливостей організації та проведення занять з фізичного виховання з людьми середнього та літнього віку.

Методи дослідження. Нами був проведений аналіз та узагальнення даних науково-методичних літературних джерел і мережі «Інтернет» з проблеми

дослідження.

Результати дослідження та їх обговорення. У боротьбі за поліпшення здоров'я, підвищення рівня працездатності і подовження життя людини велике значення має рухова активність. Якщо людина веде малорухливий спосіб життя вікові зміни можуть проявлятися вже в 30–40 років (проте спочатку вони виражені незначною мірою).

Науковці [1;3;5] наголошують, що люди віком від 45 до 59 років відносяться до середнього віку, в той час коли люди 60–74 років відносяться до літнього і люди старше 75 років – до старечого віку. Проте такий поділ є умовним, бо процеси старіння і темпи його розвитку у людей є досить варіативні й виражені індивідуально.

Старіння людини – природний закономірний фізіологічний процес. Науковцями [2;3], які вивчають проблеми інволюції, було виявлено, що вікові зміни відбуваються в різних органах і тканинах організму людини. Проте старіння це не тільки згасання функцій, а також одночасний розвиток в організмі компенсаторних механізмів, які протидіють його зношенню.

В процесі занять з фізичного виховання з людьми середнього та літнього віку велике оздоровче та загартовуюче значення мають плавання, ходьба на лижах, катання на ковзанах, веслування на човнах.

Займатися такими видами рекомендується людям, які оволоділи даними руховими навичками або набули їх раніше. При цьому навантаження на організм в процесі цих занять залежить від швидкості пересування, ступеня володіння технікою рухів, температури повітря або води, відстані і витраченого часу, рельєфу місцевості. Слід зазначити, що дозування навантаження залежить від стану здоров'я осіб, які займаються [6].

Плавання, як вид фізичної активності, за своєю емоційною, профілактичною, оздоровчою, гігієнічною і лікувальною дією є цінним засобом у заняттях з людьми середнього та літнього віку. Людям зазначеної вікової категорії займатися краще у басейні з підігрівом води при її температурі 22–23°C, а також температурі повітря 25–26°C. В процесі адаптації організму плавати

можна і при температурі води 18–19°C, а повітря 20–21 °C. Саме заняття складаються з гімнастичних вправ на суші (15–25 хв) і плавання (35–45 хв) з перервами для відпочинку. Слід також включати вільне плавання, навчання техніки, ігри у воді.

Процес планування має бути річним із розрахунку два заняття в тиждень, за умови переважного проведення їх на відкритому повітрі. Це дає можливість поєднувати позитивний вплив фізичних вправ на організм людини, а також сприяти загартовуванню. В залежності від складу групи, матеріально-технічної бази, кліматичних і сезонних умов, стажу занять заняття може бути сплановано на матеріалі одного із засобів фізичної культури. Найбільш ефективними є комплексні заняття, що містять поєднання різних видів вправ, або ті, що чергуються за змінним графіком: спочатку на ігровому майданчику, а потім у гімнастичному залі, басейні, на стадіоні тощо [4].

Слід зазначити, що заняття будується за загальноприйнятою тричастинною структурою, причому чим старші за віком люди, які займаються, тим довша його підготовча і заключна частини (це пов'язано зі сповільненням процесів впрацювання і відновлення). З метою підтримання досягнутого рівня фізичної підготовленості, як правило, немає необхідності збільшувати частоту занять.

В процесі проведення занять слід суворо дотримуватися поступовості і послідовності збільшення навантаження. Саме для цього вправи слід добирати таким чином, щоб кожна попередня готувала організм людини до виконання наступної, одночасно забезпечуючи чергування роботи різних м'язових груп згідно принципу розсіяного навантаження. Треба частіше робити паузи для відпочинку, як активного, так і пасивного, включати в заняття дихальні вправи і вправи на розслаблення. Загальнорозвиваючі вправи повинні забезпечувати різнобічний і вибірковий вплив на окремі м'язові групи і суглоби, а також відділи хребта. Це дасть змогу цілеспрямовано впливати на розвиток і підтримання рухових якостей, збереження або відновлення обсягу рухів у суглобах, поліпшити координацію і поставу[1;2].

В процесі виконання вправ особливу увагу треба звертати на правильну

постановку дихання. Воно має поєднуватись з рухами, бути без затримок, вільним. При цьому видих має бути тривалішим, ніж вдих.

Все це сприяє покращанню вентиляції, газообміну і притоку крові до серця. Треба зазначити, що нахил і повороти тулуба, піднімання та опускання рук, присідання, піднімання і згинання ніг виконують на видиху.

Особливу увагу слід звернути на вихідні положення. Їх слід чергувати, виключаючи такі, що затримують або ускладнюють дихання, викликають різкі притоки крові до голови, ускладнюють виконання рухів. Слід також враховувати, що різка зміна положень стоячи – лежачи (і навпаки) негативно впливає на серцево-судинну систему осіб середнього та літнього віку. Їм рекомендується чергувати вихідні положення так: стоячи, сидячи, лежачи, сидячи, стоячи.

У ході занять реакція організму на навантаження визначається за зовнішніми ознаками, поведінкою, самопочуттям, рівнем працездатності осіб, що займаються. Слід відзначити, що орієнтація на суб'єктивну оцінку навантаження може інколи бути не досить адекватною і призвести до негативних наслідків через переоцінку людьми своїх можливостей. Саме тому при контролі за інтенсивністю і допустимістю навантаження треба орієнтуватися на ЧСС. Для цього перед початком заняття, в основній частині, а також в кінці заключної частини визначають рівень ЧСС. Припустима її величина становить для 40-49-річних – 150 уд./хв. ; 50-59-річних – 140 уд./хв.; 60-річних і старше – 130 уд./хв.. Фізіологічна крива навантаження має поступово зростати на початку заняття, досягати свого максимуму до середини або у другій третині основної частини і повільно знижуватись до кінця заняття. Щільність занять з фізичного виховання у перші місяці не повинна перевищувати 40-55%, а через півроку може наблизитись до 60-65% [3].

Висновки. Отже, регулярні заняття з фізичного виховання з людьми середнього та літнього віку значно підвищують рівень життя та зміцнюють їх здоров'я. Фізичні вправи сприятливо впливають на людей зазначеної вікової категорії лише за умови раціонально спланованих, методично правильно та чітко організованих і побудованих занять.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрєєва О., Дутчак М., Благий О. Теоретичні засади оздоровчо-рекреаційної рухової активності різних груп населення. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2020; 2:59–66. DOI: 10.32652/tmfvs.2020.
2. Гакман А.В, Зорій Я.Б, Балацька Л.В, Молдован А.Д. Теоретичні засади курортно-рекреаційної діяльності у структурі дозвілля людей похилого віку. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт), 2021. 10(141):30-4. DOI: 10.31392/NPU-nc.series15.2021.10(141).07
3. Григус І.М., Нагорна О.Б. Основи фізичної терапії: навч. посіб. Рівне, 2022. С. 8-17.
4. Павлова Ю.О. Вплив фізичної активності на формування якості життя осіб літнього віку. Слобожанський науково-спортивний вісник. Харків: ХДАФК, 2016. № 1(51). С. 53-56. doi:10.15391/snsv.2016-1.009.
5. Kim E.S., Kubzansky L.D., Soo J., Boehm J.K. Maintaining Healthy Behavior: a Prospective Study of Psychological Well-Being and Physical Activity. Ann Behav Med. 2017 Jun; 51(3):337–347. DOI: 10.1007/s12160-016-9856-y.
6. Specific features of the ukrainian urban adolescents' physical activity: A cross-sectional study. Journal of Environmental and Public Health. 2020; Art. ID 3404285. DOI: 10.1155/2020/3404285

Мусієнко Наталія Леонідівна,
здобувачка 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура),
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Котова Олена Володимирівна,
кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЗАСОБИ ТА МЕТОДИ РОЗВИТКУ ШВИДКІСНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Швидкість – це комплекс властивостей, які безпосередньо визначають швидкісні характеристики руху і час реакції двигуна. Швидкість, як фізична якість, характеризує один з аспектів рухових здібностей людини. Під швидкістю розуміють здатність людини виконувати рухові дії в найкоротший час, можливий для даних умов. Спеціальна швидкість - це здатність виконувати окремі прийоми, способи і дії з необхідною, як правило, дуже високою швидкістю [2, с.11].

Швидкісні здібності - це комплекс функціональних можливостей людини, які забезпечують виконання рухових дій за мінімальний для даних умов час. Розрізняють елементарні та складні форми швидкісних здібностей. До елементарних форм швидкості відносяться: швидкість реакції, швидкість одиночного руху, частота (темп) рухів, одиночна реакція [2, с.11].

Засобами розвитку швидкості є вправи, що виконуються на граничній або близькій до неї швидкості – швидкісні вправи [1-4]. Їх можна розділити на чотири основні групи:

1. Вправи комплексного (різнобічного) впливу на всі основні компоненти швидкісних якостей. Це насамперед спортивні та рухливі ігри, естафети, біг з перешкодами, єдиноборства. Наприклад, в процесі занять баскетболом (виконання індивідуальних, групових і командних дій) розвивається швидкість реакції, швидкість окремих рухів і швидкість дій в цілому. Інша справа, що підготовлений педагог може використовувати баскетбольні вправи з акцентом на окремий компонент – на швидкість реакції (з м'ячем і без м'яча), на підвищення частоти рухів (при веденні або під час передачі і ловлі м'яча) і т.ін.;

2. Швидкісні вправи, спрямовані на окремі компоненти швидкісних навичок:

- на швидкість реакції;
- на швидкість виконання окремих рухів;

- на вдосконалення частоти рухів;
- на вдосконалення стартової швидкості;
- на швидкісний опір;
- швидкість виконання послідовних рухових дій в цілому (наприклад, біг, плавання, ведення м'яча).

Підібрані таким чином вправи сприяють розвитку окремих сторін швидкості людини (наприклад, частоти рухів ніг або швидкості реакції), які відстають, але потребують розвитку у зв'язку з вивченням освоюваних рухових дій, важливі як компонент загальної або спеціальної фізичної підготовленості студента або як навичка, від якої залежить успіх у спорті [3].

3. Вправи з комбінованим впливом на швидкість і всі інші здібності (швидкісно-силові, швидкісно-координаційні, швидкісно-силові, швидкісно-силові і витривалість).

4. Вправи з комбінованим впливом на швидкість і рухові якості (в бігу, плаванні, спортивних іграх тощо) [1,4].

Наприклад, стрибкові вправи можна використовувати для одночасного розвитку швидкості і сили; вправи на орієнтування (в бігу, іграх, на полі) створюють хороші можливості для одночасного вдосконалення швидкості і координаційних здібностей (орієнтування в просторі, швидкості рухів, реакції). Усі перераховані вище групи швидкісних вправ представлені у змісті комплексних програм з фізичної культури для учнів загальноосвітніх шкіл.

Методи розвитку швидкісних якостей. Основними методами розвитку швидкісних якостей є

- суворо регламентовані методи виконання вправ;
- змагальний метод;
- ігровий метод;
- метод колового тренування [1-4].

До методів суворо регламентованих вправ відносяться:

- метод повторного виконання дій із встановленням максимальної швидкості руху;

– метод перемінної (варіативної) вправи з варіюванням швидкості і прискорень за заданою програмою в спеціально створених умовах.

При використанні методу перемінної (варіативної) вправи чергують рухи з високою інтенсивністю (протягом 4-5 с) і рухи з меншою інтенсивністю – спочатку збільшують швидкість, потім утримують її і зменшують швидкість. Це повторюється кілька разів поспіль [1,2,4].

Змагальний метод використовується у вигляді різноманітних тренувальних змагань (матчів, естафет, змагань) та фінальних змагань. Ефективність цього методу дуже висока, оскільки спортсмени різного рівня підготовленості отримують можливість змагатися один з одним на рівних, з емоційним піднесенням, проявляючи максимум вольових зусиль [1,2,4].

Ігровий метод передбачає виконання різних вправ з максимально можливою швидкістю в рухливих і спортивних іграх. При цьому вправи виконуються дуже емоційно, без надмірних зусиль. Крім того, цей метод забезпечує високий ступінь варіативності дій, запобігаючи утворенню «швидкісного бар'єру» [1,2,4].

Метод колового тренування використовується з метою цілеспрямованого виховання різних видів швидкісних навичок на станціях, а також для вдосконалення швидкісних рухових дій, передбачених шкільною програмою, і, відповідно, пов'язаних з ними швидкісних якостей [1,2,4].

У процесі тренування швидкісних якостей вищезазначені методи використовуються в комплексі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Линець М.М. Основи методики розвитку рухових якостей: Навч. посібник. Львів: «Штабар», 1997. 207 с.

2. Методичні вказівки виконані у відповідності до вимог навчальної програми з дисципліни «Фізичне виховання» для студентів I курсу з підготовки фахівців другого (магістерського) рівня вищої освіти галузі знань 22 «Охорона здоров'я», спеціальності 222 «Медицина» / Уклад.: проф. Магльований А.В., доц. Кунинець О.Б., доц. Хомишин В.П., доц. Стрельбицький Л.В., доц. Іваночко

О.Ю., ст. викл., к.н.з фіз.вих.і спорту Хохла А.І., ст.викл. Новицький О. О., ст. викл. Романюк О.Б., ст.викл. Киван-Мультап Н.В. За загальною редакцією завідувача кафедри фізичного виховання і спортивної медицини к.б.н., доц. Кунинець О.Б. Львів, 2019. 20 с.

3. Прокопова Л.І. Курс лекцій з теорії і методики фізичного виховання: Навчальний посібник для студентів факультетів фізичної культури педагогічних університетів. Ч. II. Сумиб СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2005. 144 с.

4. Шиян Б.М. Теорія і методика фізичного виховання школярів. Ч.1. Тернопіль: Богдан, 2001. 272 с.

Олійник Михайло Олександрович,
кандидат наук з фізичного виховання та спорту,
старший викладач кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Олійник Ірина Сергіївна,
доктор філософії з галузі знань 01 «Освіта/Педагогіка»
за спеціальністю 017 «Фізична культура і спорт» ,
старший викладач кафедри теорії та методики
фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ОСОБЛИВОСТІ ОПТИМІЗАЦІЇ ПСИХОЛОГІЧНОГО СТАНУ ЛЮДЕЙ ПОХИЛОГО ВІКУ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Вступ. Зараз в Україні спостерігається тенденція погіршення здоров'я людей похилого віку, яка набула загрозливого рівня. Це зумовлено збідненням вагової частини населення, розповсюдженням здоров'яруйнівних стереотипів поведінки, погіршенням екологічної ситуації, зменшенням доступності до якісних медичних послуг, здоров'явитратністю сучасної системи освіти, які відображаються у сфері захисту людей похилого віку.

За даними ВООЗ до 2050 р. кількість осіб літнього віку у світі збільшиться

до 38%, і швидко настане період, коли такі люди переважатимуть у загальній популяції. У країнах ЄС очікувана тривалість життя чоловіків становить 74 – 77 років, жінок 80 – 82 роки. Стан здоров'я й особливості захворюваності в людей похилого і літнього віку обумовлені підвищенням кількості хронічних хвороб, понад 40% осіб віком 50-65 років виявляють 4-5 хвороб, а у 66% людей віком понад 75 років — їх уже більше 5. Захворюваність в похилому віці (60 – 74 роки) майже в 2 рази вища, а в старечому (75 років і більше) - у 6 разів вища, ніж у осіб молодого віку.

Україна відноситься до демографічно старих країн світу, частка населення 60 років і старших становить 20,3%. Досить невтішним є прогноз демографічного розвитку України фахівців ООН до 2050 року. Вони стверджують, що населення України може зменшитися до 35 мільйонів, а темпи його скорочення є одними з найбільш високих у всьому світі.

Психологічні аспекти старіння, особливості особистості в пізній період свого життя знаходяться у центрі будь-яких наукових проблем старіння людини.

Фізіологічно обумовлено в старості відбувається природне й обов'язкове обмеження фізичних можливостей, зниження сили. Ці інволюційні процеси знаходять своє відображення і в психічній діяльності також, що виражається в різноманітних психічних станах, які не супроводжуються слабоумством, а значить вказують на психічні занепади. Прояви фізичного занепаду знаходять своє вираження в зменшенні кола інтересів, психічної млявості, пасивності. Проте час його прояву, тяжкість, швидкість прогресування та глибина є різними.

На жаль, вікові зміни, що відбуваються в організмі людини, часто поєднуються з патологічними відхиленнями функцій окремих органів і систем. А отже, і в психологічному здоров'ї людей похилого віку відбуваються зміни. Саме тому ефективним є використання засобів фізичної культури з метою поліпшення їх психологічного стану.

Метою нашої роботи є дослідження особливостей оптимізації психологічного стану людей похилого віку в процесі занять фізичною культурою.

Методи дослідження. Нами був проведений аналіз та узагальнення даних

науково-методичних літературних джерел і мережі «Інтернет» з проблеми дослідження.

Результати дослідження та їх обговорення. Фізичні вправи в заняттях з людьми похилого віку повинні здійснювати не тільки оздоровчий, але й лікувальний вплив.

При цьому підвищення рухової активності повинно сприяти уповільненню процесів старіння в організмі людини, зменшенню ступеня їх вираженості.

Заняття фізичними вправами з людьми похилого віку повинні вирішувати такі наступні завдання:

- здійснювати тонізуючу дію на нервову систему;
- безперервно стимулювати функції серцево-судинної і дихальної систем;
- поліпшувати процеси обміну речовин;
- покращувати м'язову систему, зберігати та підвищувати рухливість в суглобах;
- зберігати повноцінність життєво важливих рухових якостей, навичок і умінь [6, с. 2865].

В процесі організації організації занять ЛФК з людьми похилого віку треба враховувати їх вікові особливості, рівень фізичної підготовленості, стан здоров'я.

При цьому заняття для чоловіків і жінок слід проводити окремо, але при невеликій кількості вони можуть також займаються в змішаних групах. Люди похилого віку, які хочуть відвідувати заняття у групах здоров'я, повинні пройти обстеження у лікаря та дізнатися про стан свого здоров'я, рівень фізичної підготовленості, функціональних особливостей організму, а також пристосованості до м'язового навантаження. Після цього вони будуть зараховані в одну з трьох медичних груп:

I група – майже здорові особи з помірними віковими змінами, а також достатньою для свого віку фізичною підготовленістю.

II група – особи, вікові зміни у яких поєднуються з помірними відхиленнями у стані здоров'я, без значних функціональних розладів і задовільним рівнем фізичної підготовленості.

ІІІ група – особи, які окрім значних вікових змін мають виразні відхилення у стані здоров'я, знижену пристосовуваність до фізичних навантажень і слабку фізичну підготовленість [4, с. 370].

Слід зазначити, що особи, у яких процес старіння ускладнюється різного роду захворюваннями, які призводять до вагомих зрушень у стані здоров'я, у названі групи не додаються, а направляються у лікувально-профілактичні установи для занять ЛФК.

Людей похилого віку в групи здоров'я комплектують відповідно до зазначених груп, та статі. Різниця у віці людей, які зараховуються в одну групу, може складати від 5 до 10 років (з урахуванням їх рівня фізичної підготовленості). У І групі може займатися до 20-25 осіб. В той час, як в ІІ і ІІІ – не більше 12-15, бо у цих групах необхідне велике диференціювання фізичних навантажень, а також ретельніший індивідуальний контроль [1, с. 37].

У програму занять з людьми похилого віку входять ті засоби фізичної культури, які забезпечують найбільший оздоровчий ефект, а саме: вправи основної гімнастики, спортивні ігри за спрощеними правилами, рухливі ігри, ходьба, метання, біг, стрибки, плавання, ходьба на лижах, веслування, катання на ковзанах, їзда на велосипеді, туризм та інші.

Центральне місце у заняттях з людьми похилого віку займають вправи основної гімнастики завдяки їхній всебічній дії на організм, вибірковому впливу на певні м'язові групи, можливості індивідуального дозування, суглоби, хребет, окремі органи. В процесі занять використовують вправи без предметів і з предметами, на гімнастичній лаві та гімнастичній стінці, тренажерах для зміцнення мускулатури (особливо це стосується згиначів ніг, розгиначів рук, м'язів, що фіксують хребет), а також вправи, які спрямовані на координацію, збільшення обсягу рухів у суглобах, розслаблення [3, с. 40].

Для жінок похилого віку у заняття слід вводити елементи художньої гімнастики, а для чоловіків – деякі вправи атлетичної гімнастики. У цьому віці можна використати танцювальні елементи і їх комбінації, вільні вправи (починаючи з елементарних за координацією і технікою виконання рухів, які

поступово ускладнюються).

Невід'ємною складовою частиною кожного заняття є ходьба. Це найелементарніший та найприродніший вид рухів, її легко дозувати, а отже можна використовувати самостійно як засіб безперервного тренування у всіх вікових групах. Тим людям, які віднесені до III групи, рекомендована щоденна ходьба 3-4 км за 30-50 хв, а тим, хто займається у II групі – 5-7 км за 60-75 хв, в той час, як представникам I групи – 7-10 км за 70-100 хв [2, с. 13].

Біг у II групі рекомендується людям зазначеного віку у вигляді коротких пробігів у поєднанні з прискореною ходьбою, в той час, як у III групі – у вигляді короткочасного бігу підтюпцем. Як самостійну форму його можна використати особам похилого віку у I групі, а при наявності додаткового дозволу лікаря – і у II.

У заняття з людьми похилого віку вводять рухливі та спортивні ігри за спрощеними правилами. З переліку спортивних ігор використовують волейбол, теніс, баскетбол, бадмінтон тощо. У представників II і III груп похилого віку рухливі та спортивні ігри носять короткочасний характер, щоб не викликати занадто великий емоційний підйом, травму, перенапруження. Даній категорії осіб рекомендують рухливі ігри, різні естафети з прискореннями, ходьбою, бігом, передачами м'яча [5, с. 444].

Висновки. Отже, проведений аналіз особливостей використання засобів фізичної культури з метою оптимізації психологічного стану людей похилого віку дає змогу побачити, що фізичні вправи мають величезне значення в процесі відновлення осіб зазначеної вікової категорії. Застосування розглянутого підходу може виявитися дієвим не лише для фізичного одужання, а й для збільшення впевненості у собі та адаптації до нових умов, а також для загального покращення психологічного стану.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гакман А.В. Роль рухової активності та процесів старіння для осіб похилого віку. Молодий вчений, 2018. № 3.3. (55.3). С. 34-38.
2. Григус І.М., Нагорна О.Б. Основи фізичної терапії: навч. посіб. Рівне,

2022. С. 8-17.

3. Подорожний В.Г. Соціально-психологічні особливості особистісного відчуження людей похилого віку. [дисертація]. Вінниця; 2021. С. 246.

4. Ahn Y.D., Shin J-H. A Study on the Differences in Senior Fitness Levels for Health Life in the Elderly Women. Journal of the Korea Entertainment Industry Association. 2019;13:367–375. 10.21184/jkeia.2019.12.13.8.367.

5. Bianco A., Napoli G., Di Pasquale M., Filippi A., Gómez-López M., Messina G., Iovane A., Tabacchi G. Factors associated with the subjective health complaints among adolescents: Results from the ASSO Project. Journal of Human Sport and Exercise. 2019;14(2):443-455. DOI: 10.14198/jhse.2019.142.16

6. Hakman A., Andrieieva O., Kashuba V., Dutchak M., Tomenko O., Cherednichenko S., Bolshakova I. Effect of recreational activities in urban parks on the overall condition of sedentary older adults. Journal of Physical Education and Sport. 2021;21:2864-2871. DOI: 10.7752/jpes.2021. S5381

Проценко Андрій Анатолійович

кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
(м.Запоріжжя, Україна)

Кирієнко Олександр Геннадійович

старший викладач, кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ПЕДАГОГІЧНА ПРАКТИКА ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ

Особливості підходів до організації навчальної практики майбутніх учителів фізичної культури зумовлені низкою специфічних ознак цього виду діяльності. Зокрема, особливість практики визначається широким спектром закладів, у яких може проходити практику студент, які належать до різних рівнів і типів, оскільки на відміну від інших педагогічних спеціальностей, вчитель фізичної культури повинен бути готовим до роботи з усіма категоріями дітей

різного віку» [1, с.105]. В Україні, як і в усьому світі, спостерігається збільшення кількості здобувачів освіти, які мають бажання навчатися в режимі віддаленого доступу, зростає кількість закладів освіти, що застосовують дистанційне навчання, створюється велика кількість відкритих віртуальних закладів освіти. Проте, для забезпечення освітнього процесу з цією формою навчання на належному рівні, необхідне масштабне застосування потужних комп'ютерних систем, які будуть у змозі забезпечити віддалений (дистанційний) доступ до захищених інформаційних систем і ресурсів освітнього призначення. [2, с.185].

Педагогічна практика є одним з найвпливовіших засобів формування професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури, що забезпечує практичну підготовку майбутніх учителів до реальної професійної діяльності. Компетентнісний підхід є важливим акцентом системи засвоєних майбутнім вчителем професійних знань, загальних та фахових компетенцій на результати навчання, до вирішення професійних завдань та реалізації професійних функцій. [1, с.74].

Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури у вищому педагогічному навчальному закладі розуміється як «процес становлення його особистості, розвитку загальної і професійної педагогічної культури, компетентності, професійних компетенцій, що виступають передумовою ефективної майбутньої професійної діяльності вчителя в закладах загальної середньої освіти» [1,4].

Як відомо, підготовка фахівців в галузі фізичної культури в Україні в педагогічному вищому навчальному закладі містить вагому педагогічну складову майбутніх учителів фізичної культури, коли відбувається формування професійної готовності майбутніх учителів до практичної діяльності в закладах загальної середньої освіти зі здобувачами як основної мети професійної підготовки у закладах вищої педагогічної освіти [1, 2,3].

Педагогічна практика у процесі професійної підготовки постає важливим засобом формування професійної компетентності майбутнього фахівця. У процесі професійної підготовки фахівців з вищою освітою практика

розглядається як її невід'ємна складова. Вона спрямована на закріплення теоретичних знань, отриманих студентами за час навчання, набуття і удосконалення практичних навичок і умінь за відповідною спеціальністю. Професійна компетентність майбутніх учителів означає єдність теоретичної та практичної підготовки до здійснення професійних функцій та вирішення професійних завдань. Педагогічна практика є початковим етапом у системі фахової підготовки, першою ланкою практичного засвоєння педагогічної професії. У цей період закладаються основи професійної діяльності майбутніх фахівців, які володіють майстерністю викладання, практичними вміннями і навичками; формуються професійні якості особистості та інтерес до майбутньої професії. Тому обов'язковою умовою освітнього процесу закладу вищої педагогічної освіти у системі професійної підготовки майбутнього педагога є проходження педагогічної практики, що сприяє формуванню творчого ставлення здобувачів до майбутньої професійної діяльності, визначає ступінь їх професійної здатності та рівень педагогічної спрямованості. [3].

Закон України «Про вищу освіту» відносить практичну підготовку студентів до основних форми організації освітнього процесу у вищій школі разом із навчальними заняттями, самостійною роботою та контрольними заходами Практична підготовка «здійснюється шляхом проходження практики на підприємствах, в установах та організаціях згідно з укладеними вищими навчальними закладами договорами або у його структурних підрозділах, що забезпечують практичну підготовку» [3,с.251].

Згідно з Положенням про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України (1994), її метою є «оволодіння студентами сучасними методами, формами організації та знаряддями праці в галузі їх майбутньої професії, формування у них, на базі одержаних у вищому навчальному закладі знань, професійних умінь і навичок для прийняття самостійних рішень під час конкретної роботи в реальних ринкових і виробничих умовах, виховання потреби систематично поновлювати свої знання та творчо їх застосовувати в практичній діяльності» [3,с.250].

Педагогічна практика у процесі професійної підготовки стає першим кроком на шляху практичного засвоєння професії. Вона сприяє формуванню складових професійної компетентності майбутніх учителів у єдності її особистісно-мотиваційного, змістового та операційно-діяльнісного компонентів. Саме під час педагогічної практики майбутні фахівці отримують можливість не лише ознайомитися із специфікою обраної професії, а й виявити свою професійну компетентність як реалізаційну здатність до здійснення професійної діяльності в її реальних умовах. Важлива форма професійної підготовки учителів, педагогічна практика здійснюється в умовах, максимально наближених до професійної діяльності.

Під час педагогічної практики відбувається інтенсивне засвоєння усіх аспектів майбутньої професії, формується критичне та осмислене ставлення до професійних знань, розвиваються необхідні уміння, навички, способи дії, виявляється потреба у професійному саморозвитку, розкриваються мотиви професійної діяльності, поглиблюється інтерес до професійної діяльності.

Педагогічна практика – форма професійного навчання у закладах вищої педагогічної освіти, і яка, ґрунтується на професійних знаннях, спирається на певний теоретичний фундамент, забезпечуючи практичне пізнання закономірностей і принципів професійної діяльності, оволодіння способами її організації. У процесі професійної підготовки фахівців з вищою освітою практика розглядається як її невід’ємна складова. Вона спрямована на закріплення теоретичних знань, отриманих студентами за час навчання, набуття і удосконалення практичних навичок і умінь за відповідною спеціальністю. Практика передбачає безперервність та послідовність її проведення при отриманні потрібного достатнього обсягу практичних знань і умінь відповідно до різних освітніх та кваліфікаційних рівнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бельчева Т.Ф. Компетентнісний підхід до організації виробничої практики майбутніх викладачів вищої школи: навчальний посібник / Т.Ф. Бельчева, П.В. Бельчев, М.В. Елькін та інш. – Мелітополь, 2019 : Вид-во

МДПУ ім. Богдана Хмельницького. – 106 с.

2. Гауряк О.Д. Формування професійної компетентності майбутнього вчителя фізичної культури в умовах педагогічної практики / О.Д. Гауряк // Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. – Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. – 2020. – Вип. 14. – С. 184 – 188.

3. Закон України «Про вищу освіту» від 01.07.2014 № 1556-VII, поточна редакція від 30.11.2016, підстава 1731-19. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>

4. Захаріна Є.А. Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури до позакласної та позашкільної оздоровчо-виховної роботи в умовах сучасної парадигми освіти / Є.А. Захаріна // Актуальні проблеми державного управління, педагогіки та психології. – 2021. – № 2. – С. 247 – 251.

5. В. І. Ковальчук, «Тенденції розвитку освітньої системи в Україні»: Economics, science, education: integration and synergy. Materials of international scientific and practical conference (18–21 January 2016). Київ, Україна: Центр навч. літ-ри, 2019, с. 79–80.

Христова Т.Є.,

д.біол.н., професор кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
м.Запоріжжя, Україна

Калюжний М.Р.

студент 1 курсу магістратури
спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура) Мелітопольський державний
педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
м.Запоріжжя, Україна

СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЗБЕРЕЖЕННЯ ЗДОРОВ'Я ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ ПІД ЧАС ЗАНЯТЬ БОКСОМ

Сьогодні перед закладами вищої освіти стоїть важливе завдання – створення умов для збереження здоров'я студентів під час навчання. Принципи оздоровчої спрямованості фізичного виховання конкретизуються в оздоровчих технологіях. Втілення здоров'язбережувальних технологій в освітній процес набуває першочергового значення [3, с. 184]. Вивчення стану сучасної теорії і

практики викладання боксу [1, с. 24; 2, с. 372] в аспекті використання здоров'язбережувальних технологій підтверджує недостатність вивчення існуючої проблеми збереження здоров'я здобувачів вищої освіти, профілактики їх травматизму у процесі занять цим видом спорту та потребує нових підходів.

Мета дослідження – довести ефективність здоров'язбережувальної технології «Слабка ланка» в процесі занять боксом здобувачів вищої освіти.

Під час проведення дослідження визначено умови й особливості проведення занять з боксу в умовах закладу вищої освіти (ЗВО). Встановлено найнебезпечніші ушкодження, обумовлені специфікою занять з боксом, до яких відносяться травми шиї та спини із-за недостатньо підготовленого кістково-м'язового каркасу та нестачі спеціально-координаційної підготовки. На основі структурно-логічного підходу розроблена й апробована здоров'язбережувальна технологія “Слабка ланка”. Запропонована технологія відповідає системному підходу у дидактиці, передбачає диференціацію та індивідуалізацію навчально-тренувального процесу з боксу.

Концептуальні положення здоров'язбережувальної технології “Слабка ланка” під час занять боксом у закладах вищої освіти передбачають:

1. Створення функціональної системи в процесі розробки технології, знання якої сприяють системному плануванню й проектуванню процесу збереження здоров'я та запобігання травматизму здобувачів вищої освіти.

2. Врахування індивідуальних особливостей та основних механізмів адаптації в процесі управління навчально-тренувальною діяльністю та регулярне корегування її на основі зворотної інформації рухової поведінки спортсменів відповідно до вирішення завдань збереження їх здоров'я та профілактики травматизму.

3. Контроль та регулювання змін фізичного розвитку та стану здоров'я відповідно до мети національної системи фізичної культури.

4. Акцентування провідної ролі педагога з урахуванням впливів ззовні.

5. Усвідомлення здобувачами узагальненої моделі технології збереження здоров'я та профілактики травматизму під час вивчення спортивних дисциплін.

Принципи побудови та функціонування здоров'язберезувальної технології під час проведення занять боксом спираються на загальні соціальні принципи виховної стратегії суспільства, загальні принципи освіти та виховання та принципи, що регламентують процес фізичного виховання.

Педагогічна модель технології “Слабка ланка” представляє сукупність теоретичного та практичного аспектів. До теоретичного аспекту відносяться мета, концепція та принципи функціонування технології. У практичному аспекті розроблено алгоритм впровадження технології до освітнього процесу: вивчення індивідуальних особливостей студентів за комплексною програмою шляхом соматоскопії, соматометрії, фізіометрії, визначення психологічних особливостей; виявлення студентів-представників групи ризику (“Слабка ланка”); організація та проведення занять з боксу із застосуванням адаптивного періоду фізичного виховання до представників “Слабкої ланки”.

Ця технологія є функціональною системою, компоненти якої взаємодіють між собою для досягнення позитивного результату. Ефективність роботи цієї складної, динамічної системи виражається в отриманні максимального ефекту щодо збереження, зміцнення здоров'я здобувачів вищої освіти та мінімізації можливості отримання травм у процесі занять боксом.

Встановлено, що особливу увагу на заняттях з боксу слід приділяти розвитку спеціальних координаційних якостей за допомогою акробатичних і спеціальних боксерських вправ, вправ на стійкість і вправ з партнером з поступовим ускладненням техніки виконання. На розвиток спеціальних координаційних якостей необхідно відводити більше часу. Розвиток координаційних здібностей студентів позитивно впливає на якісне засвоєння фактичного матеріалу з боксу та забезпечує збереження здоров'я.

Отже, доведено ефективність комплексної здоров'язберезувальної технології “Слабка ланка”: за час занять боксом серед здобувачів вищої освіти, які використовували технологію «Слабка ланка», зменшилася кількість травм до 5 випадків легких ушкоджень (2 випадки садна, 3 забої). Серед студентів, які

займалися за традиційною методикою, зафіксовано 8 випадків легких ушкоджень (2 випадки садна, 5 забоїв та 1 розтягнення).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Фізичне виховання. Бокс / уклад. В.В. Назимок, Н.М. Гаврилова, Ю.О. Мартинов, В.Е. Добровольський. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2021. 135 с.
2. Христова Т.Є., Краснопольський Ю.Ю. Вплив комплексної психологічної підготовки боксерів на ефективність спортивної діяльності. *Перспективи, проблеми та наявні здобутки розвитку фізичної культури і спорту в Україні: матеріали IV Всеукр. електронної конф. "Color of Science" (м. Вінниця, 29 січня 2021 р.)*. Вінниця: ВДПУ, 2021. Вип. 4. С. 371-374.
3. Khrystova Tetiana. Main trends in the health of youth. Напрями удосконалення соціально-гуманітарних відносин в сучасних умовах розвитку України та світу: моногр. Харків: СГ НТМ «Новий курс», 2022. С. 181-206.

Христова Т.Є.,
д.біол.н., професор кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
м.Запоріжжя, Україна
Лабунський А.Р.
студент 1 курсу магістратури
спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура)
Мелітопольський державний педагогічний університет імені
Богдана Хмельницького

ДИНАМІКА ФУНКЦІОНАЛЬНОГО СТАНУ ФУТБОЛІСТІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПІД ВПЛИВОМ СПЕЦІАЛЬНОЇ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПІДГОТОВКИ

У сучасних умовах вимоги до підготовленості спортсменів різних видах спорту постійно зростають. Спортивна діяльність під час відповідальних змагань здійснюється в екстремальних умовах [1, с. 78; 3, с. 169]. Футбол вимагає від спортсменів значних фізичних і нервово-психічних напружень, а в умовах змагань екстремальні ситуації зустрічаються досить часто. Вплив на організм футболістів екстремальних умов діяльності обумовлює негативні зміни в психіці, психосоматичні розлади та інші передпатологічні стани [2, с. 64; 5, с.

51]. Наявність згаданих змін негативно впливає на координацію рухів спортсменів, послаблює увагу, зменшує витривалість та в цілому, погіршує результати спортивної діяльності. А це означає, що необхідно визначати шляхи та методи протистояння прояву зазначених процесів, що повинно привести до поліпшення можливостей у досягненні максимальних спортивних результатів [4, с. 423]. Отже, зменшення негативного впливу екстремальних умов діяльності на спортсменів є однією з актуальних проблем сучасного спорту.

Мета дослідження – виявити вплив екстремальних умов спортивної діяльності на психофізіологічні властивості футболістів старшого шкільного віку та обґрунтувати шляхи зменшення їх негативної дії.

У даному дослідженні брали участь 26 спортсменів чоловічої статі, старшого шкільного віку (16-17 років), які були розділені на дві групи. Перша група (контрольна) не підлягала впливу спеціальної психологічної підготовки, друга група (експериментальна) проходила згадану підготовку в комплексі з дихальною гімнастикою упродовж 13 тижнів. Учасники дослідження тренувались у спортивних клубах м. Запоріжжя.

Розроблена в процесі роботи програма спеціальної психологічної підготовки футболістів відрізняється певними особливостями: вона чітко структурована та має мету, задачі, засоби впливу, методи та етапи; кожна складова частина програми побудована з урахуванням поступового зростання навантаження на футболістів; у кожній складовій спочатку подається теоретична частина, а потім рекомендується формувати практичні уміння, навички та звички; у програмі обов'язковим є моделювання екстремальних умов, які можуть виникнути у процесі змагань.

Головною метою програми є формування можливості футболістів діяти максимально ефективно в умовах впливу на них психотравмуючих чинників. Завдання програми: набуття знань про екстремальні умови та їх дію на психіку спортсменів; формування умінь та навичок з релаксації, аутогенного тренування; засвоєння методів самопрограмування, медитації, ідеомоторного тренування; розвиток здібності до самоконтролю та самооцінки психічного стану свого та

суперників; засвоєння основ психотренінгу. Засоби впливу, передбачені програмою: індивідуальний тренінг; групова підтримка; зворотний зв'язок; аналіз очікуваних результатів. Методи, які використовувались у програмі: медитація, ідеомоторне тренування; самоконтроль, самооцінка; психотренінг. Етапи реалізації програми: засвоєння теоретичного блоку; набуття практичних навичок; моделювання екстремальних ситуацій; цілеспрямоване використання засвоєних умінь у спортивній діяльності.

Використання футболістами спеціальної психологічної підготовки викликало зменшення рівня прояву негативних змін їх психіки. Так, психічна втома до експерименту складала 8,80 у.о., а після нього – 6,73 у.о. ($p < 0,05$); тривожність зменшилась від 10,37 до 8,23 стенів ($p < 0,05$); напруженість – від 11,55 до 10,62 стенів ($p < 0,05$); нейротизм – від 10,01 до 7,84 балів ($p < 0,05$). Одночасно збільшились показники позитивних якостей та станів особистості футболістів. Емоційна стійкість зросла від 8,43 до 8,82 стенів ($p < 0,01$), сміливість – від 10,95 до 12,71 стенів ($p < 0,05$), самоконтроль – від 8,36 до 10,85 стенів ($p < 0,05$), готовність до ризику – від 29,86 до 33,76 балів ($p < 0,05$), саморегуляція – від 7,90 до 9,45 у.о. ($p < 0,05$), фізичне здоров'я – від 92,17 до 95,74 балів ($p < 0,05$), психічне здоров'я – від 70,16 до 79,31 балів ($p < 0,05$). Після застосування програми спеціальної психологічної підготовки у футболістів експериментальної групи збільшився рівень прояву якостей особистості, які мають позитивне значення у спортивній діяльності: емоційна стійкість, розсудливість, незалежність, самовпевненість, самоконтроль. Домінування цих якостей особистості у спортсменів обумовлює зростання психологічної стійкості до психотравмуючої дії екстремальних чинників під час змагань.

Також підвищились показники фізичного (на 3,6 бала) та психічного (на 9,2 бала) здоров'я, знизилась реактивна тривожність (на 15,3 бала) та особистісна тривожність спортсменів (на 2 бала). В контрольній групі суттєвих змін не спостерігалось.

Результати вимірювань в експериментальній групі свідчать про позитивні зміни функціональних параметрів серцево-судинної системи футболістів

старшого шкільного віку після проведення з ними спеціальної психологічної підготовки. Частота серцевих скорочень зменшилась на 2,2 ударів за хвилину, артеріальний тиск теж знизився. Показники вегетативного індексу Кердо покращились на 1,65 у.о. Позитивні кореляційні зв'язки на рівні 0,60-0,87 встановлені між фізіологічними показниками серцево-судинної системи та реактивною тривожністю футболістів.

Динаміка показників дихальної системи спортсменів до та після експерименту свідчать про їх поліпшення. Життєва ємність легень зросла на 325 мл, життєвий індекс – на 2 одиниці, затримка дихання на вдиху - на 8, а на видиху – на 4 секунди. Зміни показників в групі контролю були невірогідні.

Психомоторні показники після впливу рекомендованого комплексу значно поліпшились в експериментальній групі: результати теппінг-тесту – до 230 рухів; у коректурному тесті зменшилась кількість помилок у 2 рази, зорово-моторна реакція покращилась до 1,5 см.

В процесі дослідження рівень змагальної діяльності футболістів підвищився: зросли коефіцієнти активності – від 0,49 до 0,64 у.о., надійності – від 0,65 до 0,86 у.о. та ефективності – від 0,41 до 0,56 у.о., що означає поліпшення техніко-тактичних можливостей спортсменів.

Таким чином, встановлено, що спеціальна психологічна підготовка в комплексі сприяє зростанню психологічної стійкості до впливу на футболістів старшого шкільного віку екстремальних умов змагальної діяльності, виконує роль активного регулятора фізіологічних систем організму спортсменів і одночасно обумовлює зростання ефективності їх змагальної діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Коробейніков Г., Приступа Є., Коробейнікова Л., Бріскін Ю. Оцінювання психо-фізіологічних станів у спорті: монографія. Львів: ЛДУФК, 2013. 311 с.
2. Малихіна Т.П., Сердюк Н.І. Психологія спорту: навч. посіб. Бердянськ: БДПУ, 2015. 250 с.
3. Самойлов М.Г., Александров Ю.В. Умови та чинники екстремальної стійкості в спортивній діяльності. *Проблеми екстремальної та кризової*

психології: зб. наук. праць. 2008. Вип. 4. С. 168-172.

4. Христова Т.Є Актуальні питання управління процесом у сфері фізичного виховання та спорту. *Vzdelávanie a spoločnosť II: medzinár. nekonf. zborník* / Eds. Renáta Bernátová, Tetyana Nestorenko. Prešov, 2017. S. 420-430.

5. Христова Т.Є., Подибайло Ю.Ю. Вдосконалення рухових здібностей здобувачів середньої освіти старших класів у процесі занять футболом. *Фізична культура і спорт: традиції, досвід, інновації*: матеріали I Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Запоріжжя, 16 березня 2023 р.) / Редкол.: В.М. Мазін та ін. Запоріжжя: Запорізька політехніка, 2023. С. 50-53.

Христова Т.Є.,
д.біол.н., професор кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
м.Запоріжжя, Україна
Сербіненко О.С.
студент 1 курсу магістратури
спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура)
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

КОМБІНОВАНЕ ВИКОРИСТАННЯ ВІДНОВНИХ ЗАСОБІВ У ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ ГАНДБОЛІСТІВ СТАРШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У сучасному спорті проблема відновлення так само важлива, як і саме тренування, оскільки не можна досягти високих результатів тільки за рахунок збільшення об'єму та інтенсивності навантажень. Тому методи відновлення та зняття стомлення у спортсменів набувають першочергового значення [2, с. 37]. У комплекс відновних заходів входять найрізноманітніші технології - раціональна побудова тренування, фармакологічні засоби, масаж, аутогенне тренування, кисневі коктейлі тощо [4, с. 84]. Особливого значення набуває вивчення закономірностей відновних процесів, характеру стомлення та методів, які підвищують ефективність відновлення [1, с. 23].

За сучасними уявленнями, відновлення є невід'ємною частиною тренувального процесу і від того, наскільки ефективно воно буде проведене, залежить кінцевий результат підготовки спортсмена. Систематичні інтенсивні

тренувальні навантаження, які застосовуються при підготовці кваліфікованих спортсменів, можуть супроводжуватися або наростанням тренуваності та підвищенням спортивної працездатності, якщо процеси відновлення забезпечують адекватне поповнення енергетичних ресурсів, або хронічним виснаженням і перевтомою [3, с. 58].

При достатній вивченості відновлення на прикладі дорослих атлетів в різних видах спорту [1, 2], розробка та наукове обґрунтування методик відновлення спортивної працездатності юних гандболістів після системних навантажень залишається до теперішнього часу невирішеною проблемою.

Мета дослідження - довести ефективність комплексного використання відновних засобів з урахуванням тренувальних мікроциклів (втягувального, базового, ударного) у підготовці юних гандболістів 16-17 років.

Для досліджень був обраний підготовчий період (загально підготовчий етап) тренувального процесу, тому що він характеризується найвищим рівнем тренувальних навантажень та використанням різних тренувальних засобів. В основу розробленої педагогічної технології було покладено цілеспрямоване та комплексне використання педагогічних, гігієнічних, медико-біологічних та психологічних засобів відновлення та підвищення спортивної працездатності. Розроблена технологія мала також оздоровчий характер, була спрямована на підвищення ефективності тренувального процесу гандболістів в підготовчому періоді (загальнопідготовчий етап).

Втягувальний тижневий мікроцикл використовується послідовно 2 тижня; складається з 6 тренувань: 4 тренування виконуються з середнім навантаженням, два – з великим. Головний акцент в цьому мікроциклі зроблений на підвищення загальної фізичної підготовки, розвиток загальної витривалості, швидкісно-силових і силових якостей, рухово-координаційних здібностей, гнучкості та рухливості, вдосконалення технічної підготовки. Загальне співвідношення тренувальних засобів: неспецифічних – 65%, специфічних – 35%.

Розвивальний базовий тижневий мікроцикл застосовується впродовж 3 тижнів; включає 6 тренувальних занять. Тренувальне навантаження у цьому

мікроциклі значно більше за об'ємом та інтенсивністю порівняно з втягувальним мікроциклом. Три тренування виконуються з середнім навантаженням та три – з великим. Мета цього мікроциклу – подальше підвищення загальної фізичної підготовки, розвиток загальної витривалості, силових і швидко-силових якостей, рухово-координаційних здібностей з урахуванням різних амплуа юних гандболістів. Загальне співвідношення тренувальних засобів: неспецифічні – 55%, специфічні – 45%.

Ударний мікроцикл реалізується впродовж 1 тижня та складається з 6 тренувань, чотири з яких виконують з великим навантаженням і два – з середнім. Це необхідно, щоб забезпечити найбільший тренувальний імпульс. Мета цього мікроциклу – подальше поліпшення загальної фізичної та технічної підготовки, розвиток силових, швидко-силових, рухово-координаційних здібностей, загальної витривалості з урахуванням різних амплуа юних гандболістів. Загальне співвідношення тренувальних засобів: неспецифічні – 50%, специфічні – 50%.

При реалізації методики цільового використання комплексу відновних засобів в структурі підготовки гандболістів старшого шкільного віку необхідно керуватися такими положеннями:

- враховувати зміни психомоторних показників, які обумовлюють функціональний стан нервово-м'язового апарату та центральної нервової системи в структурі тренувального дня та тижневого мікроциклу;
- передбачити зміст та спрямованість тренувальних навантажень;
- дотримуватися раціонального поєднання засобів відновлення (не більше трьох та по одній процедурі кожного);
- формувати вміння та навички в юних гандболістів самостійно використовувати відновні засоби.

Теоретично обґрунтована методика синергічного використання системи відновних засобів в умовах втягувального, розвивального та ударного мікроциклів загальнопідготовчого етапу тренувального процесу спортсменів показала високу ефективність та сприяла підвищенню рівня функціональних

можливостей нервово-м'язового апарату та центральної нервової системи, суттєвому поліпшенню загальної працездатності в динаміці тренувального дня та тижневих мікроциклів підготовки гандболістів старшого шкільного віку.

При плануванні відновних заходів слід враховувати, що їх загальна спрямованість та інтенсивність залежать від періоду тренувального процесу та задач конкретного мікроциклу. Методика побудови тренувальних мікроциклів залежить від особливостей протікання процесів стомлення та відновлення в організмі спортсменів після окремих занять. Щоб правильно побудувати мікроцикл, необхідно знати, який вплив мають на спортсмена навантаження, різні за величиною та спрямованістю, яка динаміка та тривалість процесів відновлення. Не менш важливими є відомості про кумулятивний ефект різних за величиною та спрямованістю навантажень, про можливості використання малих і середніх навантажень з метою інтенсифікації процесів відновлення в організмі спортсменів.

Таким чином, використання різноманітних засобів відновлення залежно від об'єму та характеру тренувальних занять дозволяє підвищити ефективність підготовки висококваліфікованих спортсменів-гандболістів. Непродуманий і випадковий підбір відновних засобів може призвести до зниження захисно-адаптаційних сил організму, погіршення імунобіологічної реактивності спортсменів і підвищення їх захворюваності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Відновлювальні засоби у фізичній культурі і спорті: навч. посіб. / Ю.Б. Ячнюк та ін. Чернівці: ЧНУ, 2011. 387 с.
2. Павлова Ю., Виноградський Б. Відновлення у спорті: монографія. Львів: ЛДУФК, 2011. 204 с.
3. Христова Т.Є. Ефективність методів відновлення в юних волейболістів. *Актуальні проблеми юнацького спорту*: тези доп. XII Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Херсон, 26-27 вересня 2017 р.). Херсон: Херсонський державний університет, 2017. С. 58.

4. Ціпов'яз А.Т., Христова Т.Є., Антонова О.І. Практичні методи фізичного виховання та реабілітації: навч. посіб. Кременчук: Кременчуцький національний університет імені Михайла Остроградського, 2013. 140 с.

Христова Т.Є.,
д.біол.н., професор кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту
Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького
м.Запоріжжя, Україна
Смоляченко М.М.
студент 1 курсу магістратури
спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура)
Мелітопольський державний педагогічний університет імені
Богдана Хмельницького

ВПЛИВ ЗАНЯТЬ ФУТБОЛОМ НА ФІЗИЧНИЙ ТА ПСИХІЧНИЙ РОЗВИТОК ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

Молодший шкільний вік важливий для формування здоров'я, фізичного розвитку, психічних процесів, виховання основних рис особистості. Цей період життя є найсприятливішим для формування фізичних якостей (швидкості, спритності, гнучкості), є сенситивним періодом для розвитку пізнавальної діяльності дитини: сприйняття, пам'яті, мислення, уяви, уваги [1, с. 56; 2, с. 45]. Фізичні та психічні якості є взаємопов'язаними сторонами процесу психофізичного розвитку, тому удосконалення фізичного та психічного розвитку дитини більшість фахівців рекомендують здійснювати одночасно [3, с. 11; 4, с. 338]. Погіршення стану здоров'я української нації потребує особливої уваги до проблеми зміцнення здоров'я школярів в процесі занять футболом.

Мета дослідження – розвиток психомоторики дітей віком 6–7 років для формування повноцінної готовності до навчання у школі засобами футболу.

В експерименті брали участь 55 дітей молодшого шкільного віку. Було сформовано 2 групи: експериментальну (27 дітей - 12 дівчаток і 15 хлопчиків) і контрольну (28 дітей - 14 дівчаток і 14 хлопчиків). Контрольна група займалася за традиційною програмою з фізичної культури, експериментальна група – за

розробленою програмою розвитку психомоторики дітей з пріоритетним використанням футболу.

У процесі досліджень було визначено організаційно-методичні умови вдосконалення психомоторики дітей 6–7 років для успішного процесу адаптації до навчання, а саме: використання виховних, оздоровчих і розвивальних можливостей футболу; реалізація диференційованого підходу до дітей у процесі занять; надання пріоритету засобам фізичної культури відповідно до зростання показників фізичної підготовленості (спритність – 35%, швидкість – 20%, швидко-силові якості, гнучкість – по 15%, витривалість – 10%, сила – 5% часу занять); застосування засобів гімнастики (25%), легкої атлетики (15%), рухливих і спортивних ігор (25%), контрольні заняття (у вигляді змагань) займають 10% часу освітнього процесу; застосування різних типів занять (розучування, вдосконалення техніки, загальна фізична підготовка, змагання).

Розроблено програму розвитку психомоторики дітей на навчальний рік, у якій передбачено 12 занять на місяць, що за рік становить 144 заняття. Програму поділено на 4 структурні модулі тривалістю 3 місяці кожен. Кожен модуль завершується контрольним заняттям. Під час занять кожного модуля дитина послідовно повинна освоїти навчальний матеріал, виконати певні завдання, передбачені програмою. Для кожного модуля характерні конкретні завдання, засоби, форми фізичного виховання, критерії ефективності, специфічні закономірності, принципів та особливості їх реалізації. Між модулями існує функціональний взаємозв'язок, що забезпечує цілісність і логічність програми з фізичної культури з удосконалення психомоторики для забезпечення повноцінної адаптації 6–7-річних дітей до навчання у школі. Цілісність психомоторної підготовки молодших школярів з фізичної культури визначається відносно стійким порядком компонентів (модулів), їх послідовністю. У програмі передбачено застосування засобів різної спрямованості з пріоритетним використанням елементів футболу, добір засобів фізичної культури відповідно до зростання рівня фізичної підготовленості.

Навчальні заняття за розробленою програмою сприяють гармонійному розвитку особистості, вирішуючи наступні завдання: збереження та зміцнення здоров'я; формування дисциплінованості; розвиток фізичних якостей; опановування прикладними та спортивними вміннями та навичками. Комплекс занять за розробленою програмою спрямований на досягнення добрих результатів у максимально короткі терміни, в рамках якого застосовуються загальноприйняті методичні принципи та методи фізичного виховання. Головна особливість програми занять з фізичної культури полягає в тому, що заняття з пріоритетним застосуванням футболу розглядається у ній, в першу чергу, як система оздоровлення та виховання дітей, а потім – як вид спорту. У зміст програми входять такі компоненти: психологічна, теоретична, фізична, технічна, тактична підготовка.

Доведено ефективність розробленої програми в результаті педагогічного експерименту. Прирости показників фізичного розвитку, фізичного стану та рівня здоров'я були більшими у дітей експериментальної групи порівняно з контрольною, це призвело до суттєвих розбіжностей у цих показниках наприкінці експерименту на користь експериментальної групи. Впровадження зазначеної програми з фізичної культури у практику роботи закладу початкової освіти мало суттєво більший оздоровчий ефект порівняно з традиційною, оскільки захворюваність дітей експериментальної групи зменшилася у середньому на 34,2%, тоді як у дітей контрольної групи – на 13,6%.

Найбільшими приростами показників психомоторики в умовах педагогічного експерименту відзначилися діти експериментальної групи в утриманні пози «фламінго». Це свідчить про позитивний вплив засобів футболу на рівновагу. Друге місце за темпами приросту посіли результати вправи плескання у долоні впродовж 10 секунд та написанні літери «о», що свідчить про суттєві можливості розробленої програми у розвитку спритності рук, зокрема кистей. Це, імовірно, позитивно позначиться на оволодінні дітьми письмом. Темпи покращення швидкості промовляння цифр за 10 секунд посіли третє за рейтингом місце в умовах педагогічного експерименту. Імовірно, що вправи на

координацію, передбачені у великому обсязі в розробленій програмі занять, сприяли також і розвиткові координованості артикуляційних м'язів.

Після завершення експерименту в дітей експериментальної групи відмічено значні позитивні зміни за низкою показників: індекс сутулості у хлопчиків, окружність грудної клітини у дівчаток, індекси фізичного розвитку в усіх дітей, величини функціональних показників, кількість днів, пропущених у зв'язку з гострими респіраторними захворюваннями, практично за усіма показниками фізичної та психофізичної підготовленості.

Зафіксовано зростання середньої оцінки психофізичної підготовленості дітей експериментальної групи (у дівчаток до 4,6 бала, хлопчиків – до 4,8 бала) і рівня психофізіологічної підготовленості дітей за показниками простої та складної зорово-моторних реакцій, обсягу уваги, часу реагування на рухомий об'єкт, у контрольній групі оцінки майже не змінилися. В експериментальній групі зростання всіх досліджуваних показників були більш значущими.

Отже, за всіма складовими психомоторика дітей віком 6-7 років (показниками фізичного розвитку та фізичного стану, фізичної і психофізичної підготовленості, психофізіологічного стану) підтверджено, що розроблена програма занять фізичною культурою з пріоритетним вивченням футболу є ефективнішою у порівнянні з традиційною.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ковтуненко О., Соболюк С. Оптимізація рухового режиму молодших школярів засобами футболу. *Молодіжний науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Серія: Фізичне виховання і спорт.* 2017. Вип. 25. С. 55-59.
2. Кравчук Л. В. Забезпечення рухової активності молодших школярів. *Сучасна школа України.* 2014. № 3. С. 43-51.
3. Христова Т.Є. Тестування рухових здібностей школярів: курс лекцій. Мелітополь: ФОП Силаєва О.В., 2017. 48 с.
4. Khrystova Tetiana. Optimization of health level of senior pupils. *Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World: Volume*

Цибульська В.В.,

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Ведмедьов І.А.,

здобувач 1 курсу магістратури
спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура)
Мелітопольський державний педагогічний університет імені
Богдана Хмельницького

ЗАСТОСУВАННЯ СИСТЕМНОГО ПІДХОДУ ДО РОЗВИТКУ ВИТРИВАЛОСТІ В УЧНІВ 5-6 КЛАСІВ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Системність в загальному сенсі має на увазі «загальну властивість матерії, що характеризує її структурованість, взаємопов'язаність складових її частин і її підпорядкованість певної мети». Витривалість, як одне з явищ дійсності також є системою певного рангу і має, поряд з іншими явищами, всі властивості, властивим системам. Важливо відзначити, що «головною властивістю системи є цілісність, єдність, що досягається за допомогою певних взаємозв'язків і взаємодій елементів системи і проявляються у виникненні нових властивостей, якими елементи системи не мають». Це властивість називається емерджентною, ідея якого полягає в «незвідність властивостей системи до властивостей елементів, з яких вона складається» [1]. Властивість емерджентності схожа за своїм значенням з іншим основним властивостями - цілісністю, однак, незважаючи на свою, на перший погляд, схожість, поняття ці не тотожні. Цілісність системи означає, що «кожен елемент системи вносить вклад в реалізацію цільової функції системи і проявляється в тому, що система володіє власною закономірністю функціональності, за мету» [1].

Чимале значення надається і іншим властивостям систем, таким як організованість, функціональність і структурність. Організованість позначає

«наявність структури та функціонування, тобто поведінки, системи» [1]. У свою чергу, функціональність полягає в «здатності проявляти певні функції при взаємодії з зовнішнім середовищем», а структурність «визначає впорядкованість системи, тобто певний набір і розташування елементів зі зв'язками між ними» [2]. У найзагальнішому сенсі ці дві характеристики являють собою форму і зміст системи, будучи дуже тісно взаємопов'язаними параметрами, коли зміна одного неодмінно тягне за собою зміну іншого.

Таким чином, розглядаючи витривалість з позицій теорії систем, необхідно дотримуватися тих же характеристик при її описі, і, що важливо, при побудові процесу її вдосконалення. Особливо це стосується процесу фізичного виховання в школі і уроків фізичної культури, як основної форми організації цього процесу [3]. Беручи до уваги той факт, що для того, щоб мати можливість прояву цієї якості у вправах на витривалість, необхідно завжди підтримувати певний рівень розвитку даної здібності, в іншому випадку - показувати будь-які результати в цих вправах стає просто неможливим.

Існуюча в даний час епізодичність в процесі вдосконалення витривалості на уроках фізичної культури в школі багато в чому визначає зниження результатів в тестах на витривалість у сучасних школярів. Тому нами було висунуто припущення про те, що якщо системно організувати процес вдосконалення витривалості на уроках фізичної культури, то це сприятиме впорядкуванню роботи за даним напрямком та, як наслідок, підвищення працездатності школярів 11-13 років, позитивна динаміка в зміні рівнів здоров'я учнів 5-6 класів, більш якісне засвоєння програмного матеріалу, а також успішне виконання тестів на витривалість пов'язаних з проявом даної якості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Спіцнадель, В. Н. Основи системного аналізу [Текст]: навч. посібн. СПб.: Бізнес-преса, 2000. 324 с.
2. Сурмін, Ю.П. Теорія систем і системний аналіз [Текст]: навч. посібник - К.: МАУП, 2003. 368 с.

3. Сергієнко Л. П. Тестування рухових здібностей школярів. – К.: Олімпійська література, 2001. 776 с.

Цибульська Вікторія Вікторівна,
кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна
Суханова Ганна Петрівна,
старший викладач кафедри теорії
та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЗАСТОСУВАННЯ НОВИХ ФОРМ НАВЧАННЯ ЩОДО РЕАЛІЗАЦІЇ ЗМІСТУ РЕФОРМИ НОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ШКОЛИ

Сучасний етап розвитку освіти в Україні характеризується відходом від тоталітарної уніфікації і стандартизації педагогічного процесу, інтенсивним переосмисленням цінностей, пошуками нового в теорії та практиці навчання й виховання молодого покоління. Одне з нововведень НУШ – модельна навчальна програма. Її основне завдання – не здійснювати спортивну підготовку учнів, а розвивати їхні фізичні якості. [4,5].

На сучасному етапі розвитку українського суспільства, модернізації системи освіти, введення нових освітніх стандартів значно зростає роль вчителя як активного суб'єкта педагогічного процесу, підвищуються вимоги до його особистісних і професійних якостей, соціальної та професійної позиції, що відображено в Концепції Нової української школи. Нові принципи освіти вимагають від кожного вчителя високого професіоналізму, опанування та застосування сучасних педагогічних технологій і нових методів навчання і виховання, бажання та вміння постійно вчитися й самовдосконалюватися, творчого підходу та раціоналізму, а також готовності до змін в контексті реалізації змісту реформи Нової української школи. [1,4].

Дослідження виконувалось за планом науково-дослідної теми кафедри Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана

Хмельницького згідно з темою кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту «Професійна підготовка майбутніх учителів фізичної культури в умовах трансформації освіти» (номер державної реєстрації:0160U103316).

Виклики часу зумовили розроблення Концепції «Нова українська школа» – документа, який проголошує збереження цінностей дитинства, необхідність гуманізації навчання, особистісного підходу, розвитку здібностей учнів, створення навчально-предметного середовища, що в сукупності забезпечують психологічний комфорт і сприяють вияву творчості дітей [2,5].

Головна мета – створити школу, у якій буде приємно навчатись і яка даватиме учням не тільки знання, як це відбувається зараз, а й вміння застосовувати їх у житті. Тут прислухаються до їхньої думки, вчать критично мислити, не боятись висловлювати власну думку та бути відповідальними громадянами. Ключова зміна для учнів стосується підходів до навчання та змісту освіти, адже головне завдання Нової української школи – виховати інноватора та громадянина, який вміє ухвалювати відповідальні рішення та дотримується прав людини [2,3]. З 2022 року впроваджується модельна навчальна програма «Фізична культура» для 5-6 класів. Це комплексна програма для адаптаційного циклу навчання, яка забезпечує наступність між початковою і базовою освітою, гнучкий перехід учнів від молодшого шкільного віку до підліткового.

Сьогоднішні реалії такі, що стара, іноді і відверто застаріла, система фізичного виховання учнів у закладах загальної середньої освіти вже не відповідає вимогам інформаційного суспільства та глобалізованого світу. Нація очікує від сучасного вчителя фізичної культури, який постійно працює над розвитком своєї педагогічної майстерності, проведення цікавих, сучасних уроків фізичної культури, на яких учні разом із педагогом вчать думати, творити та діяти. [1,2,3]. За новими стандартами базової середньої освіти, вчителі повинні формувати гармонійний фізичний розвиток особистості та розширювати руховий досвід у формуванні стійкої мотивації. Цей стандарт привертає нас враховувати права дитини, її здібності, потреби та інтереси – тобто діяти за «принципом дитино центризму». Традиційна методика проведення уроку діями

вчителя регламентує все: кількість повторень, тем, частоту, амплітуду рухів, техніку виконання нормативів тощо. У результаті ми даємо суто навчальний матеріал. Але орієнтації на особистість дитини немає. Отже, вчитель повинен змінити підхід та дати дітям проявити себе. Запропонувати власні варіанти вправ, сформулювати особисте ставлення до руху, бути активним учасником процесу, а не просто відтворювати те, що йому каже вчитель. Нова модельна програма фізичної культури зараз поділена на інваріативну (обов'язкову) та варіативну складову, яка містить 60 модулів (видів спорту). Ці модулі можна обрати або всі між собою поєднати [5]. У процесі уроків учні можуть вільно змінювати обраний варіативний модуль, до того ж модулі що чверті мають теж змінюватися. Це підвищить мотивацію до уроків фізичної культури. Такий підхід запускає процеси самореалізації, особистісного зростання через вільний вибір, дозволяє підвищити моторну щільність уроку. Зміни необхідні, бо зараз мова йде про здоров'я і виживання нашої нації.[1,4]. На нашу думку важливу роль у професійній діяльності вчителя фізичної культури відіграє використання ігрових форм проведення занять, що веде до підвищення творчого потенціалу учнів і до глибшого, осмисленого і швидкого освоєння матеріалу. Ігрові форми роботи в освітньому процесі виконують ряд функцій: навчальна, виховна, коректувально-розвивальна, психотехнічна, комунікативна, розважальна, релаксаційна. Сутність навчання полягає в тому, що навчальний процес відбувається за умови постійної активної взаємодії всіх учнів. Тому це співнавчання, взаємонавчання (колективне, групове, навчання у співпраці), де і учень, і вчитель є рівноправними, рівнозначними суб'єктами навчання, розуміють, що вони роблять, й рефлексують з приводу того, що вони знають, уміють і здійснюють [1, 3,5].

Обираючи ігрову технологію, як пріоритетну форму роботи з учнями є унікальна можливість зробити звичайний урок цікавим і захоплюючим. Оскільки ігрова діяльність на заняттях фізичної культури займає важливе місце в освітньому процесі. Цінність ігрової діяльності полягає в тому, що вона враховує педагогічну та психологічну природу дитини, відповідає її потребам і інтересам.

Гра формує типові навички соціальної поведінки, специфічні системи цінностей, орієнтацію на групові і індивідуальні дії, розвиває стереотипи поведінки в суспільстві. Ігрова діяльність на уроках у школі дає можливість підвищити в учнів інтерес до навчальних занять. Дозволяє засвоїти більшу кількість інформації, заснованої на прикладах конкретної діяльності, що моделюється в грі, допомагає дітям у цьому процесі навчитися ухвалювати відповідальні рішення в складних ситуаціях. Отже, це взаємо навчання, у ході якого і учень, і вчитель фізичної культури виступають рівноправними суб'єктами освітнього процесу, який, у свою чергу, сприяє формуванню в учнів комплексу знань, навичок та вмінь. Все це можливо досягнути, використовуючи на своїх уроках активні форми і методи навчання. Використання таких форм навчання є вкрай важливим тому, що вони мають великий вплив на учнів. [1,2,5].

Прискорення темпу сучасного життя ставить завдання активніше використовувати гру для виховання підростаючого покоління. Зараз зрозуміло, що ігри необхідні для забезпечення гармонійного поєднання розумових, фізичних і емоційних навантажень, загального комфортного стану. В стресових ситуаціях в умовах військового стану можна застосовувати рефлексію. Особливу увагу ігровим формам приділяють в віці 5-6 класу, оскільки в цьому віці закладаються основи ігрової діяльності, спрямовані на вдосконалення умінь і техніко-тактичних взаємодій, необхідних при подальшому вивченні та опануванні спортивних ігор. І, звичайно, рухливі ігри - це прекрасна база по розвитку рухових умінь і навичок. [4,5].

Отже, в умовах Концепції Нової української школи розширюються функції та можливості вчителя фізичної культури, з'являються нові соціально-професійні ролі педагога в освітньому процесі. Головним завданням є можливість навчити учня розмірковувати під час отримання практичних знань, застосовувати їх у новій життєвій ситуації. Учні розвивають свою індивідуальність у спільному вирішенні творчих завдань, коли максимально залучається його життєвий досвід та отримані знання.[5]. Реформування педагогіки загальної середньої освіти передбачає перехід до педагогіки

партнерства між учнем, учителем і батьками, що потребує ґрунтовної підготовки вчителів за новими методиками і технологіями навчання. Саме нові шляхи, засоби й раціональні методи, що використовуються на заняттях з фізичної культури, є перспективними для подальшого вивчення, а застосування таких технологій стане поштовхом для нового типу мислення і розуміння, що таке сучасний урок фізичної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аліфанова І. Модернізація змісту освіти. Osvita.ua. URL: <https://osvita.ua/school/method/1147/> (дата звернення: 17.03.24).
2. Бєлих С. І. Місце нового покоління методик педагогічних досліджень у процесі модернізації вузівської дисципліни "Фізичне виховання" / С. І. Бєлих // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету імені Т.Г.Шевченка. – Вип. 102. – Т. 1. – Серія: Педагогічні науки. Фізичне виховання та спорт. – Чернігів, 2017. – С.79-82.
3. Горбуля В. О. Стан здоров'я, фізичної підготовленості та мотивації до занять фізичним вихованням студентів ЗНУ / В. О. Горбуля, В. Б. Горбуля // Педагогіка, психологія та медико-педагогічні проблеми фізичного виховання і спорту : зб. наук. пр. / за ред. С. С. Єрмакова. – Х. : ХДАДМ (ХХІІІ), 2015 – №24. – С. 47-51.
4. Сопотницька О.В. Впровадження тренінгу на уроках фізичної культури нової української школи. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інтеграція українських наукових досліджень в міжнародний простір: регіональний аспект», присвяченої 100-річчю Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького (м. Запоріжжя, 21 квітня 2023 р.) Запоріжжя: ФОП Однорог Т.В., 2023. С. 257-259
5. Концепція Нової української школи : посіб. Упоряд.: Гриневич Лілія, Елькін Олександр, Калашнікова Світлана, Коберник Іванна, Ковтунець Володимир, Макаренко Оксана, Малахова Олена, Нанаєва Тетяна, Усатенко Галина, Хобзей Павло, Шиян Роман. URL:

<https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/novaukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення 17.13.24). Нова українська школа: [сайт]. URL : <https://nus.org.ua>.

Цибульська В.В.,

кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Таранець К.О.,

здобувачка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.11. Середня освіта. (Фізична культура)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Харченко С.С.,

здобувачка II курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.11. Середня освіта. (Фізична культура)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЧИННИКИ ФОРМУВАННЯ ОСНОВ ЗДОРОВОГО СПОСОБУ ЖИТТЯ ДІТЕЙ 9-10 РОКІВ В ПРОЦЕСІ ЗАНЯТЬ ФІЗИЧНОЮ КУЛЬТУРОЮ

Актуальність дослідження зумовлена складною соціально-економічною ситуацією, що супроводжується психічним і моральним ускладненням молоді. Пов'язані з цим негативні тенденції, які ведуть до погіршення загального стану здоров'я молоді, загострюють потребу переосмислення уявлень щодо гармонійного співіснування людини й довкілля та активізації зусиль щодо збереження здоров'я людини, нації і суспільства загалом. На сучасному етапі виховання здорового покоління визначається як загальнодержавне завдання, важливість реалізації якого передбачена Конституцією України, законодавчими актами України у сфері охорони здоров'я, Національною доктриною розвитку освіти у XXI столітті, Державними національними програмами «Діти України» і «Планування сім'ї», комплексною цільовою програмою «Фізичне виховання - здоров'я нації», указом Президента «Про заходи щодо розвитку духовності, захисту моралі та формування здорового способу життя громадян України». В

Україні відповідно до Міжгалузевої комплексної програми «Здоров'я нації» реалізується міжнародний проект «Європейська мережа шкіл сприяння здоров'ю». Діти все частіше потрапляють у зону ризику: хворіють застудними захворюваннями, у них спостерігаються різні форми сколіозу та нервових розладів. Загальне погіршення стану здоров'я дітей значно обмежує можливості засвоєння ними навчального матеріалу, що, у свою чергу, впливає на рівень інтелекту, може гальмувати у цілому суспільний розвиток. Омолоджуються такі проблемні суспільні явища як наркоманія, токсикоманія, алкоголізм, паління, венеричні захворювання, СНІД, загострюються інші соціально негативні прояви серед підлітків. Одна з причин значного погіршення здоров'я школярів – недостатня проіформованість про способи збереження і зміцнення здоров'я, не сформованість культури здоров'я у підлітків, низька мотивація до здорового способу життя. У загальноосвітній школі здоров'язберігальні програми не знаходять достатньої підтримки. У позашкільних навчальних закладах обмежені можливості для рухової активності, фізичних навантажень, використання тренажерів, занять на відкритому повітрі. Це засвідчує доцільність розробки і впровадження в освітньо-виховну систему методів співпраці школи, позашкільних навчальних закладів, батьків з метою збереження і зміцнення здоров'я вихованців. Аналіз наукових досліджень свідчить, що проблема формування здорового способу життя актуальна як у філософії та соціології (Ю. П. Лисицин, О. В. Сахно, Л. П. Сущенко), так і психології (В. К. Вілюнас), медицині (Г. А. Апанасенко, С. М. Громбах), біології (І. І. Брехман, С. В. Шмалей). У педагогіці поняття «здоров'я» розглядалося в різних аспектах: фізичне, психічне, соціальне та духовне здоров'я визначають В. М. Оржеховська, С. О. Свириденко, Л. П. Сущенко; трьома більш загальними його складниками – фізичне, психічне і духовне – обмежуються Г. Л. Апанасенко, А. В. Царенко. Фізичне, психічне, розумове, особистісне, соціальне та духовне виділяють М. С. Гончаренко, В. С. Язловецький [4].

Істотним для успішного вирішення означеної проблеми є розкриття закономірностей процесу формування здорового способу життя в учнів засобами

фізичної культури, яке здійснили Г. І. Власюк, Н. Ф. Денисенко, А. Л. Турчак. Слід виділити дослідження О. В. Сватъєва (у позашкільній роботі), О. В. Жабокрицької (у позакласній діяльності), які розкривають соціально-педагогічні умови формування фізичного здоров'я підлітків. На думку С. О. Свириденко, формування культури здоров'я варто розпочинати ще з дошкільного віку, у сім'ї та дошкільних навчальних закладах і продовжувати, забезпечуючи системний підхід, у початковій та основній школі [3]. Вихованню дітей та підлітків у позашкільних навчальних закладах в сучасних умовах присвячено наукові праці В. С. Береки, (Х. В. Биковської, В. В. Вербицького, В. В. Мачуського, Г. П. Пустовіта, А. В. Сватъєва, А. Й. Сиротенка, Т. І. Сущенко. Розвитку соціально-активної особистості –праці І. Д. Беха, Н. А. Калініченко, О. М. Пехоти, О. З. Сухомлинської.

Аналіз наукової літератури та результати експериментальної роботи дозволяє зробити висновок, що педагогічні умови, що визначають ефективність формування ЗСЖ школярів мають багатофакторний характер. Суть педагогічних умов розкривається в загальних і методичних принципах формування ЗСЖ учнів, взаємозв'язку основних складових, освітньої технології. Все це визначає організаційно-методичні фактори.

Структуру організаційного і методичного фактору складають: виявлення місця і ролі предметного змісту ЗСЖ як підсистеми фізкультурно-оздоровчого виховання; знаходження набору компонентів змісту; встановлення логічних зв'язків між компонентами змісту; визначення оптимальних варіантів навчальної діяльності учнів [2].

Психолого-педагогічний чинник охоплює зміст, якість і рівень проведення навчальних занять, що передбачає врахування індивідуальних, психологічних і фізичних особливостей, рішення оздоровчих завдань, об'єктивну оцінку результатів навчальної та позанавчальної діяльності учнів, облік їх бажань та інтересів, різноманітність, новизну, емоційність занять, а також певні вимоги до особистості вчителя фізичної культури (загальнокультурний рівень, ерудиція,

наукова і методична підготовленість, педагогічну майстерність, любов до дітей тощо).

Соціально-психологічний фактор включає в себе наступні складові: соціально-психологічний клімат (згуртованість колективу, індивідуальний і груповий соціометричний статус, громадська думка, взаємини в класі), Фізкультурно-оздоровчі традиції, що склалися в школі, класі, думка соціально значимого оточення (друзів, старших, вчителів, батьків).

Процес формування основ ЗСЖ молодших школярів ми розглядаємо як динамічну взаємодію всіх складових її компонентів: мотиваційно-ціннісного, інформаційно-пізнавального, змістовно-операційного і творчо-діяльнісного, реалізованих в процесі випереджаючого навчання [1]. Як видається, формування основ ЗСЖ дітей 9-10 років на заняттях з фізичної культури носитиме керований характер при реалізації наступних педагогічних умов:

1. Безперервність і наступність процесу формування здорового способу життя молодших школярів надає облік вікових (фізичних, психічних, соціальних) особливостей дітей 9-10 років і реалізація потреб і мотивів школярів у руховій активності і здоровий спосіб життя на уроках фізичної культури;

2. Випереджувальний характер процесу формування здорового способу життя дитини, при цьому випереджаюче навчання у фізичному вихованні розуміється як педагогічно організований процес прискореного формування та розвитку психофізичних, інтелектуальних і загальнокультурних якостей і здібностей школярів засобами фізичної культури;

3. Активне використання засобів і методів фізичної культури з метою виховання у дитини позитивного ставлення до себе як суб'єкту здоров'я і створення передумов до усвідомленого формування основ здорового способу життя на основі саморозвитку, самоконтролю і самовиховання.

Таким чином, ефективне формування основ здорового способу життя дітей 9-10 років на заняттях з фізичної культури можливе при реалізації наступних педагогічних умов:

- безперервність і наступність процесу формування здорового способу життя молодших школярів надає облік вікових (фізичних, психічних, соціальних) особливостей дітей 9-10 років і реалізація потреб, мотивів школярів у руховій активності і здоровому способі життя на уроках фізичної культури;

- випереджаючий характер процесу формування здорового способу життя дитини, при цьому випереджаюче навчання у фізичному вихованні розуміється як педагогічно організований процес прискореного формування та розвитку психофізичних, інтелектуальних якостей і здібностей школярів засобами фізичної культури;

- активне використання засобів і методів фізичної культури з метою виховання у дитини позитивного ставлення до себе як суб'єкту здоров'я і створення передумов до усвідомленого формування основ здорового способу життя на основі саморозвитку, самоконтролю і самовиховання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрющенко Т. К. Теоретико-методичні засади формування здоров'язбережувальної компетентності в дітей дошкільного віку : дис. докт. пед. наук : – Умань, 2015. – 503 с.

2. Андрющенко Т. К. Формування ціннісного ставлення до власного здоров'я в дітей старшого дошкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.08 «Дошкільна педагогіка» / Андрющенко Т. К. – К., 2007. – 20 с.

3. Беседа Н. А. Підвищення професійної компетентності вчителів ЗНЗ на основі застосування здоров'язбережувальних технологій // Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 15: Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). – Київ. – Вип. 3. – 2015. – С. 28-31.

4. Бех І. Д. Виховання особистості: монографія: у 2 кн. Київ: Либідь, 2003. Кн. 2: Особистісно орієнтований підхід: науково-практичні засади.

Чорнобай Юрій Олегович
вчитель фізичної культури кафедри здорового способу життя,
Зорянський ліцей Зорянської сільської ради
Рівненського району Рівненської області
м. Рівне, Україна

ВИКОРИСТАННЯ ТЕХНОЛОГІЇ ДИФЕРЕНЦІЙОВАНОГО НАВЧАННЯ НА УРОКАХ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ В ЗАГАЛЬНООСВІТНІХ НАВЧАЛЬНИХ ЗАКЛАДАХ

Систематичне використання вчителем фізичної культури у своїй педагогічній діяльності сучасних освітніх технологій, дасть змогу не тільки підвищити рівень фізичної підготовленості здобувачів, але і плинути на розвиток їх творчого потенціалу, тим самим підготувавши їх до майбутньої професійної конкуренції. Вибір освітніх технологій уроків фізичної культури повинен визначатися організацією навчального процесу, яка забезпечить оптимізацію процесу фізичного виховання. Цього можна досягти при педагогічно обґрунтованому розрахунку витраченого часу, правильному розподілі фізичного навантаження учнів і скороченні відтвореної інформації. Отже, впровадження та широке використання сучасних освітніх технологій дають змогу продуктивно проводити урочну та позаурочну роботу та досягати високих результатів у навчально-виховному процесі.

Аналіз науково-педагогічної літератури [1-6] засвідчив, що технології диференційованого навчання на уроках фізичної культури є найважливішою складовою процесу модернізації фізичного виховання в загальноосвітніх навчальних закладах. Вони являють собою комплексне фізичне виховання здобувачів освіти, забезпечують диференційовану педагогічну підготовку, формування відповідних знань, умінь і рухових навичок та розвиток рухових якостей.

Диференційоване навчання рухових дій. Диференційоване навчання рухових дій або диференційоване вирішення будь-яких рухових завдань передбачає можливість вибору різних методів. При цьому кожен учень може

освоювати фізичні вправи з улюбленими діями, що буде основою для формування його індивідуального стилю.

Диференційоване виховання рухових якостей. Диференційоване навчання рухових якостей у групах учнів з різним рівнем підготовки необхідно проводити як однотипними, так і різними засобами і методами, але планове завдання повинно бути неадекватним. Завдяки цьому рівень фізичної підготовки учнів значно покращується. У слабших групах учні швидко закінчують вправи, тому залишається більше часу для відпочинку та відновлення. Для учнів із недостатнім рівнем фізичної підготовки пропонується використовувати картки з індивідуальними завданнями, де вказуються види вправ, послідовність їх виконання, кількість повторень, ритм виконання.

Формування у школярів необхідних знань і методичних умінь. Диференційована технологія формування знань і методичних умінь передбачає:

- визначення рівня навченості школярів за допомогою діагностичних тестів (це основа для поділу учнів на групи різного рівня підготовки),
- розподіл завдань досліджуваної теми відповідно до рівня вихованості та підготовки учнів;
- розповсюдження теоретичного матеріалу програми. Учням даються завдання різного змісту, обсягу та складності. Вони можуть бути у формі рефератів, доповідей, конспектів, проектної діяльності, складання комплексів загально-розвивальних вправ тощо.

У процесі практичних занять слід роз'яснювати учням вплив вправ на організм. Особливу увагу слід приділити техніці вправ і правилам безпеки. Необхідно провести педагогічний аналіз уроку, звернувши увагу на помилки та недоліки.

Диференційоване оцінювання фізичної та технічної підготовки учнів. При оцінюванні учнів необхідно враховувати не тільки рівень їх фізичної підготовки, а й ступінь володіння навичками та вміннями виконання фізичних вправ, дотримання правил здорового способу життя, рівень теоретичних знань, працьовитість і вміння виконувати фізкультурно-оздоровчу діяльність. Треба

підбадьорювати і надихати учнів, вселяти впевненість у власних силах. У деяких випадках необхідно обмежити надмірні навантаження. Усе це формує позитивне ставлення учнів до виконання завдань, створює передумови для соціально активного життя. Оцінювати фізичну підготовленість школярів лише за результатами виконання конкретних нормативів недоцільно, а за динамікою та змінами індивідуальних результатів.

Діти, які за станом здоров'я тимчасово звільнені від уроків і залучені до спеціальної групи, також беруть участь у заняттях – допомагають у підготовці спортивного інвентарю, у суддівстві, а також знайомляться з теоретичним матеріалом і технікою виконання рухових дій. З учнями спеціальної медичної групи заняття проводяться, зазвичай, у позаурочний час за розкладом, рекомендованим спеціалістом. Ця робота також оцінюється.

Комплексне вивчення проведеної роботи з учнями, порівняння різноманітних даних дає змогу виявити причини відставання дітей, визначити основну причину та здійснити педагогічний вплив на основі диференційованих методів навчання [1,5].

Таким чином, диференційований підхід є надзвичайно складним підходом у фізичному вихованні, оскільки поділ здобувачів на групи під час уроку фізичної культури може здійснюватися з урахуванням багатьох факторів: стану здоров'я, статі, віку, фізичного розвитку, фізичного стану, специфіки діяльності нервової системи. Це призводить до певних проблем в організації фізичного виховання та спонукає вчителів фізичної культури шукати нові шляхи у доборі фізичних вправ з урахуванням критеріїв диференціації та рухової активності під час уроку. А це, в свою чергу, вимагає високого професіоналізму та педагогічного досвіду вчителя фізичної культури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арефьев В.Г. Педагогические технологии реализации дифференцированного физического воспитания учащихся основной школы. *Научный часопис НПУ имени М.П. Драгоманова. Серія № 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт): зб. наукових праць.* Вип. 3 К (84). 2017. С.29-33.

2. Боднар І.Р. Диференційоване фізичне виховання: навч. посібн. Львів: ЛДУФК, 2017. 200 с.
3. Глазирін І.Д. Основи диференційованого фізичного виховання. Черкаси : «Відлуння-Плюс», 2003. 352 с.
4. Глазирін І.Д. Біологічні основи диференційованого фізичного виховання. Черкаси : Вертикаль, 2020. 292 с.
5. Кравчук Я. Теоретико-методичні засади диференційованого підходу до навчання фізичної культури учнів загальноосвітньої школи. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві : збірник наукових праць*. № 1 (9). 2010. С.40-45.
6. Кулик А. Є. Диференційований підхід до організації занять з фізичного виховання школярів з урахуванням їх соматипів. *Сучасні оздоровчо-реабілітаційні технології*. 2011. № 6. С. 56-6

Шрамко Вікторія Володимирівна,
здобувачка І курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.11 Середня освіта (Фізична культура),
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Котова Олена Володимирівна,
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та методики фізичного виховання і спорту,
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

НОВІ ПІДХОДИ ДО ПРОВЕДЕННЯ ЗАНЯТЬ З ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА СУЧАСНОМУ ЕТАПІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

На сучасному етапі в умовах воєнного стану система вищої освіти України та стан здоров'я студентської молоді є пріоритетним напрямом молодіжної політики нашої держави. У Законі України «Про фізичну культуру і спорт» зазначається, що фізичне виховання різних груп населення – напрям фізичної культури, пов'язаний із процесом виховання особи, набуттям нею відповідних знань і вмінь, із використанням рухової активності для всебічного розвитку,

оздоровлення та забезпечення готовності до професійної діяльності й активної участі в суспільному житті[8]. Сучасна система освіти має створювати оптимальні умови для реалізації особистих потреб студентської молоді. На жаль, наявна система фізичного виховання, орієнтована більше на реалізацію завдань загальної фізичної підготовки, не сприяє задоволенню особистих потреб та оздоровчих інтересів молоді, а також не може сформувати систему мотивів до регулярних занять фізичними вправами [1,4]. Саме ця проблема вимагає пошуку нових ефективних шляхів в організації освітнього процесу. Фізична культура шляхом проведення обов'язкових занять у закладах вищої освіти здійснюється відповідно до освітніх програм, затверджених у встановленому порядку. До початка дистанційного навчання студентів, що було запроваджено через Covid-19, а зараз продовжується у зв'язку з воєнним станом, рухова активність студентів включала наступні форми: обов'язкові заняття з предмету «Фізична культура», секційні заняття з волейболу, футболу, баскетболу, настільного тенісу, бадмінтону та аеробіки, участь у спортивних змаганнях з різних видів спорту, заняття в тренажерному залі [3,с.21]. Під час дистанційного навчання в закладах вищої освіти сформувалися нові підходи до проведення занять з урахуванням аспекту рухової активності. Блок фізичного виховання під час дистанційного навчання має розглядатись як потужний засіб збереження їх фізичного і психічного здоров'я і потребує творчого підходу до підтримання мотивації студентської молоді займатись різними видами рухової активності [4, с.6]. Наразі існують ефективні форми рухової активності під час дистанційного навчання, однак зосереджувати дослідження щодо пошуку нових форм, вдосконалення вже існуючих що знижує мотивацію до виконання фізичних вправ [2, с. 47]. Серед пошуків перспективних шляхів організації дистанційного навчання особливу увагу заслуговує, наприклад програма з фізичного виховання різних спеціальностей університету на основі оздоровчої аеробіки, яка включає поряд із базовим компонентом змісту фізкультурної освіти варіативний блок, що складається з розділів теоретичної, спеціальної фізичної, хореографічної й технічної підготовки. Сучасні програми з оздоровчої аеробіки успішно

впроваджуються в діяльність закладів вищої освіти [5, с.62]. На нашу думку, оздоровча аеробіка, спеціально організована у рамках групових або індивідуальних занять, спрямована на задоволення студентської молоді та орієнтована на оздоровчий результат. Музика підказує рухи, а рух у свою чергу, допомагає зрозуміти музику та виразно передати її через створення музично-ритмічного образу[6,с.151]. Така методика базується на використанні специфічної системи та включає засоби розвитку фізичних якостей (сили, швидкості, витривалості, гнучкості й координаційних здібностей); засоби технічної підготовки (базові аеробні кроки та їх різновиди, високі стрибки; вправи в партері; вправи, що виконуються в положенні стоячи; вправи з різних положень тулуба); а також методи їх застосування та форми організації діяльності [4,с.67]. Ми пропонуємо на заняттях з фізичного виховання виконувати гімнастику стретчинг. Англійське слово Stretch (розтягувати) стало відомим як позначення напрямку в оздоровчій гімнастиці. Цей напрямок базується на вправах, які дають можливість за допомогою розтягування м'язів різних частин тіла мати м'язовий тонус і, отже, досягти певного оздоровчого ефекту. Стретчинг – система спеціально фіксованих положень окремих частин тіла з метою покращення еластичності м'язів і розвитку рухливості в суглобах. Вправи виконують після основної розминки, закінчення аеробної частини або силового тренування, а також у вигляді самостійного заняття. Зазвичай вправи виконуються в статичному режимі – у певних положеннях, з тривалим утриманням положення, в окремих випадках – у динамічному або змішаному режимі. Power Stretch, Super Flex (активний стретч) – програма, до якої входять статичні й динамічні вправи на розтягування, а також вправи на силу. Стретчинг знижує нервовопсихічну напругу, ліквідує синдром відстроченого болю в м'язах після навантажень, є профілактикою травматизму. Для практичного виконання здобувачам пропонуються комплекси вправ з стретчингу.

Рис.1. Комплекс 1. вправи для виконання студентам.

Рис..2. Комплекс вправ для виконання студентам.

Рис.3. Комплекс вправ для виконання студентам

Стретчинг - система спеціальних вправ для розтягування м'язів і підвищення рухливості в суглобах. Вважається, що попередником сучасного стретчинга є пози йоги та інших східних систем. Займатися стретчингом можна не тільки в спортивному залі, але і в домашніх умовах. Систематичне виконання вправ стретчингу з різних вихідних положень забезпечує

рівномірне розтягування всіх ділянок м'язів, без чого неможливий повноцінний розвиток гнучкості. Заняття складаються з трьох частин.

У вступній частині заняття виконуються вправи в різних видів ходьби, бігу, стрибків, для формування правильної постави і зміцнення стопи, вправи для координації рухів, орієнтації в просторі.

В основній частині переходимо до вправ стретчингу. Всі вправи виконуються під відповідну музику. Вважають, що музичний супровід при виконанні вправ ігрового стретчингу доцільно виконувати на кожному занятті.

У заключній частині вирішуються завдання відновлення організму після фізичних навантажень і перехід до інших видів діяльності. Дихальні вправи сприяють швидшому відновленню організму і несуть оздоровчий характер.

Крім того, є класифікація стретчингу за способом виконання вправ:

- Статичний — стретчинг для початківців. Вправи розслабляють м'язи, виконуються повільно і плавно. Тренування сприяє зміцненню сухожиль і м'якому розминанню суглобів, а м'язи отримують статичне навантаження, залишаючись у скороченому стані;

- Динамічний — безпечний і підходить для тих, хто має слабку фізичну підготовку. Вправи чергуються так, що спочатку м'язи напружуються, а потім розслабляються;

- Активний — спрямований на розтягування пасивних м'язів. Це досягається роботою інших груп м'язів, які їх оточують. Завдяки активному стретчингу також збільшується рухливість суглобів. Подібне до занять йогою;

- Ізометричний — тут розтяжка відбувається в чотири етапи: м'язи напружуються, розслабляються, розтягуються і фіксуються. Вимагає багато зусиль і гарної фізичної підготовки. Але від нього м'язи стають дуже м'які і пластичні;

- Балістичний — досить небезпечний вид стретчингу, який не можна робити без нагляду тренера. Вправи різкі, поривчасті, динамічні. Вимагають дуже гарної фізичної підготовки;

- Пропріоцептивний або нервово-м'язовий — відновлює рухливість суглобів внаслідок порушень роботи м'язів, травми або операцій.

Отже, за результатами досліджень можемо стверджувати, що різноманітні нетрадиційні форми занять, спортивні свята, спортивні фестивалі, батли які не мають характеру примусових заходів, викликають у студентів позитивне ставлення до такого формату різноманітних заходів з фізичного виховання. Спортивні квести і змагання з кросфіту, фітнес-батли і флешмоби – сучасні форми, технології, де формується позитивна атмосфера (музичний супровід, індивідуалізація, цікаві й доступні вправи, розважально-змагальний характер) і зацікавленість студентської молоді в таких видах занять із фізичної культури значно вища, вони є потужним стимулом до занять фізичного виховання, зміцнення здоров'я, самоствердження, самореалізації, формування фізичних якостей. Отже, ґрунтовні наукові дослідження підтверджують, що впровадження в процес освітньої діяльності комплексних програм, які об'єднують декілька видів занять з фізичного виховання (різні напрями, форми, технології), є педагогічно виправданим і досить ефективним, рушійним засобом щодо формування фізичної культури особистості студентської молоді [7, с. 67]. Програми оздоровчого напрямку ґрунтуються на алгоритмі побудови індивідуальних програм для самостійних занять студентської молоді та відповідає таким вимогам: доступність та варіативність можливість використання програми студентами різної фізичної підготовки, відповідно до індивідуальних потреб; використання онлайн-платформ ZOOM, Google Meet, Viber, Telegram для надання методичної допомоги та здійснення контролю; безпека виконання рухів в обмеженому просторі; можливість використання засобів побуту (пляшки з водою, стільці, ліжка, килимки) замість стаціонарного спортивного обладнання. [6,с.151].Таким чином, дистанційне навчання відкриває студентам доступ до нетрадиційних джерел інформації, підвищує ефективність самостійної роботи, дає зовсім нові можливості для творчості, знаходження і закріплення різних професійних навичок, а викладачам дозволяє реалізовувати принципово нові форми і методи навчання із застосуванням

сучасних оздоровчих технологій щодо залучення студентів до фізично активного життя. Система дистанційної освіти може і повинна зайняти своє місце в системі освіти, оскільки при грамотній її організації вона може забезпечити якісну освіту, що відповідає вимогам сучасного суспільства сьогодні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бортюк О. С. Фізичне виховання як засіб формування культури здоров'я молоді в умовах дистанційного навчання. Актуальні проблеми розвитку освіти в сфері туризму, фізичної культури та спорту : матеріали Всеукраїнської наук.-практ. конф. (Хмельницький, 5-6 квітня 2022 р.). Хмельницький : ФОП Цюпак А. А. 2022. 197 с.
2. Воловик Н.І. Навчальний посібник «Сучасні програми оздоровчого фітнесу» для студентів вищих педагогічних навчальних закладів. / Н.І. Воловик – К.: Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова, 2019. 48 с.
3. Гозак С. В., Єлізарова О. Т., Парац А. М., Дюба Н. М., Станкевич Т. В. Особливості дистанційного навчання школярів 1–11 класів під час пандемії Covid-19. Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. 2020. № 3. С. 14–22.
4. Качуровський В. Організація рухової активності учнів в умовах дистанційного навчання. Київ: КНЗ КОР «Київський обласний інститут післядипломної освіти педагогічних кадрів». 2021. 6 с.
5. Рибалко Л. М. Рухова активність як складова здорового способу життя. Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка. 2022. № 3 (351). С. 60–69.
6. Сапегіна В. В. Дистанційне навчання здобувачів освіти з предмета «фізичне виховання». Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії. Випуск 45. Київ : ТОВ «НВП Інтерсервіс», 2022. 152 с.
7. Синиця С. В. Оцінка готовності майбутніх тренерів до використання фітнес технологій у професійній діяльності / С.В. Синиця, Т.О. Синиця, О.К.

Корносенко // Фізичне виховання та спорт : збірник наук. пр. – 2021. – № 4. С. 65-71.

8. Про фізичну культуру і спорт: Закон України
(<http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3808-12>)

Mekhed Olha,

Doctor of Pedagogical Sciences,
professor, head of the biology department,
Chernihiv Collegium National University
named after T. G. Shevchenko,
Chernihiv, Ukraine

Mekhed Dmytro,

Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Chernihiv Polytechnic National University
Chernihiv, Ukraine

THE ROLE OF MODERN TECHNOLOGIES IN FORMING DIGITAL SECURITY COMPETENCES OF FUTURE HEALTHCARE SPECIALISTS

The formation of digital security competencies among students requires a comprehensive approach and consideration of various aspects. The main methods by which this process can be carried out include curriculum integration, which involves the introduction of mandatory courses or modules on digital security in educational programs and ensuring that various aspects are covered, such as cyber hygiene, cyber security, internet ethics, etc. Also, practical trainings, which include simulations of cyber attacks to teach students to identify and respond to cyber threats, are becoming extremely relevant; regular practical exercises on protection of personal information and safe use of technology. Special attention should be paid to electronic resources and educational platforms that provide the use of interactive online resources for self-study of digital security and the involvement of virtual laboratories and simulators in training. It is also often recommended to use the so-called extracurricular activity: the organization of groups for students and pupils who have an interest in studying digital security to participate in student or school cyber security competitions. Partnership with industry requires the involvement of representatives of the digital security

industry for lectures, workshops and internships; establishing connections with companies that can provide real experience in the field of cyber protection. To study the level of competence formation, assessment and monitoring is used, which involves the use of assessment systems that take into account the level of competences in digital security and regular updating of programs based on assessments and changes in cyber threats. The study of the effectiveness of the use of technologies in education is an important direction for the continuous improvement of methods of training future specialists in the field of health care [3]. The role of modern technologies in the formation of professional competencies of future specialists is critical for ensuring high quality and efficiency of medical practice. The use of innovative technologies contributes to the development of new approaches in education and training of future specialists [4]. Further research into the impact of modern technologies on the formation of professional competencies is necessary for the continuous improvement of the medical education system and the training of specialists in the field of health care.

The work of leading domestic and foreign scientists, including O. Aleksandrov, V. Bykova, N. Burdeina, A. Vardanyan, N. Dymar [1], G. Zagrychuk, is devoted to the problems of the formation of the competence of medical specialists, the intensification of the educational process, and the peculiarities of the implementation of distance learning. , H. Krytska [2], T. Golub, V. Kushnir, O. Novikova and others.

The purpose of the article is the analysis of scientific approaches to the definition and study of the features of the use of modern technologies in institutions of higher education and the determination of ways of implementing the relevant types of activities in the educational process of the higher school with the aim of forming competencies in future specialists in the field of health care.

The use of virtual reality for training future doctors can have many advantages and contribute to improving the quality of their training. In particular, the use of virtual reality technologies can provide students with the opportunity to practice medical procedures and operations in a virtual environment, which allows them to gain practical experience without real clinical situations. In addition, virtual reality can simulate

clinical scenarios and cases where students need to make decisions about the diagnosis and treatment of patients based on presented symptoms and disease histories. Also, this technique can be used to train healthcare professionals to interact with patients, families, and colleagues, which helps develop empathy and effective communication, and can be an excellent tool for studying anatomy and physiology, allowing students to explore the internal structures of the body in a three-dimensional format [4]. It should also be noted that virtual reality can simulate emergency medical scenarios, such as wound treatment, resuscitation, and others, which helps students learn to respond effectively in crisis situations and can be used to train future psychiatrists and psychologists in working with patients with various mental conditions. states, allowing them to learn and respond to different clinical scenarios. These technologies are becoming more accessible and improved over time [5], which makes them a powerful tool for training and training future medical professionals.

Artificial intelligence can help analyze individual patient data and create personalized approaches to diagnosis and treatment based on the unique characteristics of each patient and help detect abnormalities and pathologies in the early stages, allowing for faster response and prevention of disease [10]. Another advantage of the use of artificial intelligence is the optimization of treatment - namely, the analysis of medical data with its help makes it possible to optimize treatment regimens, taking into account the effectiveness and side effects of various treatment methods for each patient. The use of simulation technologies allows students to reproduce real situations and learn to respond to them, increasing the level of training and confidence in their own knowledge and skills [7]. Distance learning systems and online platforms enable students to obtain up-to-date knowledge and interact with teachers and colleagues, regardless of their location [8].

The wide implementation of interactive educational materials and multimedia resources is an important aspect in increasing the professional competence of the future doctor, as it determines a more effective perception of information, which allows students to better assimilate complex medical information through visual, audio and textual elements, which increases their understanding and memorization of the material

[6]. Interactive materials encourage students to actively engage in the learning process, for example, through multiple-choice exercises, interaction with virtual scenarios, tests, and interactive labs. The use of various multimedia resources helps students develop skills for working with modern technologies, which are necessary for medical practice in the era of digitalization [9].

Conclusions. The study of digital security is very relevant in today's world, as the rapid development of technology leads to an increase in the number of digital threats and cybercrimes. Learning digital security skills allows individuals to protect their personal information online, avoid fraud and keep sensitive data safe. With the growth of digital infrastructure, the importance of cyber security is becoming key to ensuring national security and avoiding cyber attacks on critical infrastructure, creating a growing demand for digital security professionals who are able to detect, prevent and resolve cyber security issues at various levels. Studying digital security is becoming a necessary component of education as it helps prepare people to effectively interact with the digital environment, protect sensitive data, and respond to growing cyber threats.

REFERENCES

1. Димар Н. М., Сойка Л. Д., Шевчук А. М. Формування професійних компетентностей фахівців медичних спеціальностей в умовах дистанційного навчання. *Іноваційна педагогіка*. 2021. Вип. 39. С.139-142.
2. Крицька Г.А., Крицький І.О., Загречук Г.Я. Перспективи та труднощі ефективного використання інноваційних технологій для забезпечення професійної підготовки студентів-медиків при вивченні клінічних дисциплін. *Медична освіта*. 2017. № 2 (74). С. 33–36.
3. Мехед Д. Б., Мехед О. Б. Оцінювання навчальних досягнень студентів в умовах дистанційної освіти. *Вісник Чернігівського національного педагогічного університету*. Вип. 120. Серія : Педагогічні науки : Збірник. Чернігів : ЧНПУ імені Т. Г. Шевченка, 2014. С. 83 - 86.
4. Мехед О. Б., Дейкун М. П. Використання інформаційно-комунікаційних технологій в освітньому процесі вищої школи. Проблеми та інновації в

математичній, цифровій, природничій і професійній освіті Кропивницький: РВВ ЦДУ ім. В. Винниченка, 2023. С. 46-47

5. Мехед О. Б. Розвиток наукової та інноваційної діяльності в системі професійної підготовки майбутніх фахівців біологічної та здоров'язбережувальної галузей. Суспільство, наука, освіта: актуальні дослідження, теорія та практика. Біла Церква : «Білоцерківський інститут економіки та управління Університету «Україна», 2023. С. 38-40

6. Мехед О. Формування компетентностей цифрової безпеки у здобувачів освіти. *Сучасні проблеми підготовки та професійного удосконалення працівників сфери освіти: електронний збірник матеріалів ІХ Міжнародної науково-практичної конференції / за редакцією Н. Носовець, О. Пронікова, Т. Янченко. Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка. 2024. С. 45-47*

7. Морзе Н. В., Нанаєва Т., Омельченко Н. О. STEM в освіті : навч. посіб. Київ, ACCORD GROUP. 2018. 116 с.

8. Носко М., Мехед О. Науково-дослідницька робота студентів як складова частина підготовки до соціально-педагогічної діяльності. *Наука і освіта. 2022. №2. С. 39-43. DOI:https://doi.org/10.24195/2414-4665-2022-2-6*

9. Поліхун Н. І., Сліпухіна І. А., Чернецький І. С. Педагогічна технологія STEM як засіб реформування освітньої системи України. *Освіта та розвиток обдарованої особистості. Київ, 2017. №3. С. 5–9*

10. Chystiakova, I.A., Ivani, O.M., Mekhed, O.B., Nosko, Y.M., Khrapatyi, S. PhD Training Under Martial Law in Ukraine *Journal of Higher Education Theory and Practice, 2022. 22(15), pp. 151–163*

Khrystova T.E.

Doctor of Biological Science, Professor,
Bogdan Khmelnytsky
Melitopol State Pedagogical University

Vladyslav

a student of the 1st course of the master's degree
specialty 014.11 Middle education (Physical education)
Bogdan Khmelnytsky
Melitopol State Pedagogical University

PEDAGOGICAL DESIGN INCREASE OF PHYSICAL FITNESS OF TEENAGERS WITH DIFFERENT TYPES OF BODY CONSTITUTION

Individual acceleration and retardation of biological maturation is caused by significant variability of the components of morphofunctional development and physical fitness of schoolchildren of the same passport age. Unequal rates of physical development of children during the period create a certain complex of individual quantitative and qualitative features of ontogenesis [3].

Physical education programs for general secondary education institutions are focused on the average student and do not take into account the peculiarities of the biological maturation of adolescents. It is of practical interest to provide a differentiated approach to the organization of the educational process, taking into account the physical development level of schoolchildren based on the determination of biological age and individual rates of morphofunctional and motor state [1, 4]. A differentiated approach to the physical education of adolescents with different types of body constitution is one of the urgent and socially significant problems of today due to the significant deterioration of the health of the population of Ukraine and the implementation of the concept of the New Ukrainian School [2, 5].

In the scientific literature, it is recognized that the somatotype is a genetic marker that regulates the peculiarities of the development of the organism at various stages of ontogenesis. However, there are very few comprehensive studies of somatotypological features of physical fitness in combination with indicators of physical development of adolescents. This determines the relevance of the work.

The research aim is to theoretically substantiate and experimentally verify the effectiveness of the program for improving the physical fitness of adolescents with different types of body constitution.

The research object is the physical fitness of teenagers.

Research methods: analysis and generalization of scientific and methodical literature; anthropometry; somatotyping method according to Heath-Carter; assessment of physical fitness and physical development of schoolchildren; methods of mathematical statistics.

96 adolescent schoolchildren (48 girls aged 12-15 and 48 boys aged 13-16) participated in the study. The program for improving the physical fitness of adolescents with different somatotypes included a set of ordered elements of school physical culture, means, principles, forms, methods and methodological techniques, pedagogical conditions aimed at increasing the level of development of physical qualities of students and was conducted in three stages: preparatory, basic and supporting.

The program for improving the physical fitness of adolescents with different somatotypes contained a set of ordered elements of school physical culture aimed at increasing the level of development of physical qualities of students: means - general developmental exercises; varieties of walking and running; special exercises for the development of physical qualities; breathing exercises, attention games; principles - conformity to nature; differentiation; consciousness and activity; individualization and independence; forms - physical education lesson; health circles (general physical training, rhythmic, health running); independent classes; methods and methodological techniques - verbal (narration, explanation, counseling); practical (strict load regulation; competitive); heuristic (stimulation, forecasting); pedagogical conditions – redistribution of class time to increase the main part to 32-36 minutes; normalized motor activity in the context of differentiated correctional programs; ensuring satisfaction from classes and conditions for physical self-improvement; instructing; subject-subject interaction between a student and a teacher; control of the level of physical fitness.

Stages of implementation of the program to improve the physical fitness of teenagers with different types of body constitution:

- the preparatory stage provided for the development of the content of the differentiated physical education program for girls aged 12–15 and boys aged 13–16 with different body types; schoolchildren' mastery of the basic elements of physical exercises;

- the developmental (main) stage included a certain volume of motor activity of the students of the research group in a weekly cycle, the systematicity of developmental loads during the academic year, the implementation of a program to increase the physical fitness of adolescents of various somatotypes;

- the supporting stage provided for the implementation of the proposed movement mode in the daily life of students of different somatotypes, which contributed to the development of physical qualities and the preservation and maintenance of the achieved level of physical fitness.

The experimental results showed that in adolescents of the mesomorphic somatotype of the female and male sex, the favorable period for the development of dynamic strength of the shoulder flexors is 13–14 years, as evidenced by the increase in pull-up indicators on the crossbar in 14-year-old girls by 72,9% and in boys by 69,4% relative to the values at 13 years old. In this period, it is advisable for girls of mesomorphic somatotype to also develop speed and strength abilities, which is confirmed by an increase in the long jump from a standing position by 9,7%, in boys - static muscular endurance, which is due to an increase in the results of hanging on bent arms by 50,9%. The period of 14–15 years in boys of the mesomorphic somatotype is favorable for the development of dynamic muscular endurance, as evidenced by the increase in the results of flexion-extension of the arms in the supine position by 21,9% at the 15 ages.

In adolescents with an ectomorphic somatotype, favorable periods for the development of speed and strength qualities based on the increase in long jump from a standing position by 9,8% in boys are the age of 13–14 years; for the development of static muscular endurance in girls (by 98,9% increase in the indicators of hanging on

bent arms) - 14-15 years. A high intensity of physical development processes (according to indicators of body weight, height, chest circumference, body mass index) was found in adolescents of ectomorphic female somatotype at 13 years and male gender at 14 and 16 years, mesomorphic female somatotype at 13 and 15 years and male at 15 years old.

It has been proven that the ontogenetic features of the body development of adolescents with an ectomorphic somatotype are more favorable in comparison with the groups of mesomorphs and endomorphs.

As a result of the approbation of the developed program for increasing physical fitness, taking into account the established age-specific characteristics of the level of development of physical qualities of adolescents of various somatotypes, a reliable increase in physical fitness was found. It was established that the age of 14–15 years is favorable for the complex development of the investigated physical qualities in girls of endomorphic and mesomorphic somatotypes. In girls with an ectomorphic somatotype, the most favorable positive dynamics in terms of physical fitness was noted at the age of 13–14. The most favorable age for increasing the physical fitness of male adolescents with endomorphic somatotype was 14 years, mesomorphic somatotype – 15 years, ectomorphic somatotype – 16 years.

Therefore, as a result of the testing programme of improving physical fitness with age-appropriate development level of physical qualities of adolescents of different types of body constitutions found that ontogenetic features of development of the body of teens ectomorphic somatotypes is more favourable compared with the groups mesomorphic and endomorphic. The introduction of the proposed differentiated approach to the dosage of physical exertion in the practice of physical education of schoolchildren, taking into account the age-specific characteristics of the development of adolescents of different somatotypes, allows increasing the level of physical fitness of children. There was developed and tested a program of differentiated physical education of teens considering age-related somatotypological features of their development that enabled to achieve improvement of physical trainings.

REFERENCES

1. Арефьев В.Г., Стешиц А.В. Тип тілобудови як спосіб розподілу студентів на однорідні за морфофункціональним станом групи. *Науковий часопис Національного педагогічного ун-ту імені М.П. Драгоманова. Серія 15. Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт)*. 2019. Вип. 8 (116) 19. С. 7-10.
2. Кравчук Я. Теоретико-методичні засади диференційованого підходу до навчання фізичної культури учнів загальноосвітньої школи. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві*. 2010. № 1 (9). С. 40-43.
3. Спортивна медицина: підручник для студентів і лікарів / за заг. ред. В.М. Сокрута. Донецьк: Каштан, 2013. 472 с.
4. Христова Т.Є., Фищук В.А. Вдосконалення процесу фізичного виховання школярів з різними типами конституції тіла. *Перспективи, проблеми та наявні здобутки розвитку фізичної культури і спорту в Україні: матеріали IV Всеукр. електронної конф. "COLOR OF SCIENCE"* (м. Вінниця, 29 січня 2021 р.). Вінниця: ВДПУ, 2021. Вип. 4. С. 163-167.
5. Khrystova Tetiana. Optimization of health level of senior pupils. *Contemporary Problems of Improve Living Standards in a Globalized World: Volume of Scientific Papers*. Opole, 2018. P. 336-341.

Protsenko A.A.

Candidate of Pedagogical Science, Associate Professor
Bogdan Khmelnytsky
Melitopol State Pedagogical University

Khrystovoi R.Y.

a student of the 1st course of the master's degree
specialty 014.11 Middle education (Physical education)
Bogdan Khmelnytsky
Melitopol State Pedagogical University

STRATEGIC GUIDELINES OF THE TRAINING PROCESS CHECKER

PLAYERS

In the current world, there is a tendency to expand the type of intellectual sports. The process of training an athlete's personality begins with the first lesson. Each coach

tries to get children interested in his sport, which has its own characteristics, attractiveness and practical significance in the further life of a person [1]. Most chess coaches have in their repertoire a large amount of educational literature, which describes techniques, strategies and tactics of the game [2, 3]. On the other hand, there is very little methodical literature for the trainer.

Modern information and computer technologies make transformational changes to the method of sports training of checkers players, with the help of which, along with the basic training methods, new ones appear, based on the active use of various gadgets, chess programs and Internet resources [5]. The special training of young checkers players at the current stage undergoes significant changes and receives additional opportunities that were technically impossible to realize before. There is a need to increase the effectiveness of classes in groups of initial training, so that their students can acquire a greater amount of knowledge and skills for further improvement of skills at the next stages of sports training [4, 6].

The purpose of this study is to develop a checkers training method for beginner athletes, which will help coaches to organize the training process more efficiently and qualitatively.

- The proposed synergistic approach in the training of young checkers players consists in the use of various exercises in checkers tactics and strategy and involves a gradual change in the types of activities of students and the involvement of all types of sports training at each training session. For the successful use of this approach in the research process, the main directions of the trainer's work are defined:

- connect each lesson with the previous and next one;
- during training, use at least four different types of student activities;
- it is necessarily to carry out all or most types of sports training of chess players at each training session;
- use information and communication technologies at various stages of classes;
- develop or use ready-made exercises for the development of attention, memory and thinking of checkers players;

- to give children more opportunities to solve tasks independently and in groups;
- offer competitive exercises at each lesson;
- most of the exercises should be in a game form, which is necessarily aimed at mastering the science of checkers;
- to organize intersubject connections through knowledge of mathematics, the Ukrainian language and other school subjects;
- build a training structure with load distribution in a wave-like form.

Based on the structural and logical analysis of the practical activities of many trainers, they came to the conclusion that the connection between the new topic and the previous one in classes is weakly implemented. Most trainers include at the beginning of the class only a few exercises to solve positions from the previous topic. The principle of interconnection of educational material has long been known in pedagogical practice and has a number of positive aspects: it guarantees logic in the sequence of studying the topics of a certain section; shows the inseparability of the checkers learning process; develops in students the ability to make connections between the acquired knowledge.

Every modern trainer must keep pace with his students and advanced information technology. That is why running a website about your sport is the main tool of a coach, which can perform a number of functions.

1. Advertising - on the site you can place posters of future tournaments, schedule of classes and other data necessary to interest students and their parents.
2. Informational - the coach posts informational materials about the results of training or performances at tournaments. Students can ask questions in the comments and get answers to them at any time.
3. Learning - material on topics is taught and tasks for self-testing are given. This can especially help athletes who have missed one or more training sessions and want to quickly master the training content and catch up with other checkers players. Answers can be posted both on the website and sent to the e-mail address of the trainer.

The trainer should immediately check the completed tasks and familiarize the students with the results.

4. Educational - on the pages of the site, you can post information about famous checkers players of a given region, region, Ukraine, which will instill respect for athletes, patriotism and stimulate children to study.

5. Developmental - on the main page or on a specially selected page of the site, you can place tasks for the development of thinking, memory and attention. These may not necessarily be checkers tasks, but psychological and other tests.

A significant number of checkers coaches believe that the development of such important qualities as attention, memory and thinking of students happens involuntarily during classes. In our opinion, the development of these psychological aspects takes place only with the correct construction of classes and the use of special tasks. The development of various types of memory and attention will be effective when directing tasks that require students' thinking in the direction of memorization and attentiveness.

So, in the process of the research, a comprehensive methodology for training young checkers players was substantiated and developed. A distinctive feature of the experimental methodology from the existing ones is a synergistic approach, which involves: the use of various exercises in chess tactics and strategy with the subsequent gradual change of the students' activities, the involvement of all types of sports training at each training session. For the successful use of this approach, the main directions of the trainer's work during classes were determined:

REFERENCES

1. Костюкевич В.М. Теорія і методика тренування спортсменів високої кваліфікації: навч. посіб. Вінниця: Планер, 2007. 273 с.
2. Куколева І.Ю., Компанієць О.Л., Мариненко Д.С., Сечин Л.В. Навчальна програма з шашок для дитячо-юнацьких спортивних шкіл. Київ: УДЦПО, 2009. 48 с.

3. Семизорова В., Романюк О., Дульська Г. «Цікаві шашки». Програма та методичні рекомендації з навчання дітей старшого дошкільного віку гри в шашки. Тернопіль: Мандрівець, 2015. 96 с.
4. Чижевська Н., Шинкарук О. Характеристика підготовки початківців в інтелектуальних видах спорту та в шашках. *Теорія і методика фізичного виховання і спорту*. 2021. № 2. С. 44–49.
5. Khrystova Tetiana, Pyurko Vldyslav, Pyurko Olga. Transversal focus of STEM education. *Information technologies and management in higher education and sciences: International scientific conference proceedings (November 28, 2022. Fergana, the Republic of Uzbekistan)*. Riga, Latvia: Baltija Publishing, 2022. Part 3. P. 44-48.
6. Philip E. Ross. Studies of the mental processes of chess grandmasters have revealed clues to how people become experts in other fields as well. *Scientific American*. 2006. P. 64-71.

РОЗДІЛ 7. МІЖДИСЦИПЛІНАРНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ТА НАУКИ

Бабенко-Левада Вікторія Геннадіївна,
кандидат економічних наук, доцент,
доцент кафедри фінансів, банківської справи та страхування
Національний університет «Запорізька політехніка»,
м. Запоріжжя, Україна

РОЗВИТОК ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ФІНАНСОВОМУ СЕКТОРІ

Фінансовий сектор на сучасному етапі переживає радикальні зміни, що пов'язані з поширенням цифрових технологій. Як зазначає С. Овчарова, ці зміни «мають високий потенціал економічного зростання» [1, с. 33].

Поява більш упорядкованих і безпечних продуктів та послуг позитивно впливає на швидкість транзакцій, скоротивши витрати на їх виконання, спростивши процеси обміну інформацією, підвищивши ефективність обробки даних, знизивши витрати на вихід на ринок для нових компаній, формування споживчих уподобань тощо. Нові гравці, а саме FinTech-компанії, впливаючи на зону комфорту традиційних постачальників фінансових послуг, змусили останніх грати за новими правилами гри, прискоривши процес цифрової трансформації ринку фінансових послуг.

Військовий стан сформував нові парадигми розвитку і зараз в Україні активізуються процеси цифрової трансформації, що зумовлює пошук нетрадиційних форм інноваційного розвитку та потребу впровадження сучасних інформаційних систем і цифрових технологій. Це відповідає Стратегії розвитку фінансового сектору України до 2025 року, яка передбачає підтримку розвитку ринків небанківських фінансових послуг, FinTech, SupTech&RegTech, цифрових технологій і платформ регуляторів. З огляду на це, виникає необхідність більш детального дослідження цифрових технологій в фінансовому секторі.

Обсяг світового ринку фінансових технологій оцінюється у 228,24 млрд доларів у 2024 році і, за прогнозами, досягне 397,24 млрд доларів до 2029 року, а середньорічний темп зростання складе 11,72% протягом прогнозованого періоду (2024-2029 рр.). FinTech (фінансові технології) – це модне слово на

фінансовому ринку зараз. Воно стосується програмного забезпечення та інших сучасних технологій, що використовуються бізнесом, який надає автоматизовані та вдосконалені фінансові послуги. Індустрія фінтеху значно змінилася за останні роки, що призвело до трансформації компаній у клієнтоорієнтовані бізнеси. Таким чином, нелегко знайти своє місце серед безлічі компаній, від стартапів до технологічних компаній та відомих фірм по всьому світу. Використовуючи або спільний, або амбітний підхід, компанії, що надають фінансові послуги, і технологічні компанії йдуть шляхом один одного і просуваються вперед з проривними та інноваційними пропозиціями в мінливому бізнес-середовищі.

На думку переважної більшості дослідників FinTech, на фінансовому ринку відбулася справжня революція завдяки впровадженню новітніх технологій, які суттєво змінили форми, види, а часом і зміст фінансових послуг (рис.1) [2, с. 152].

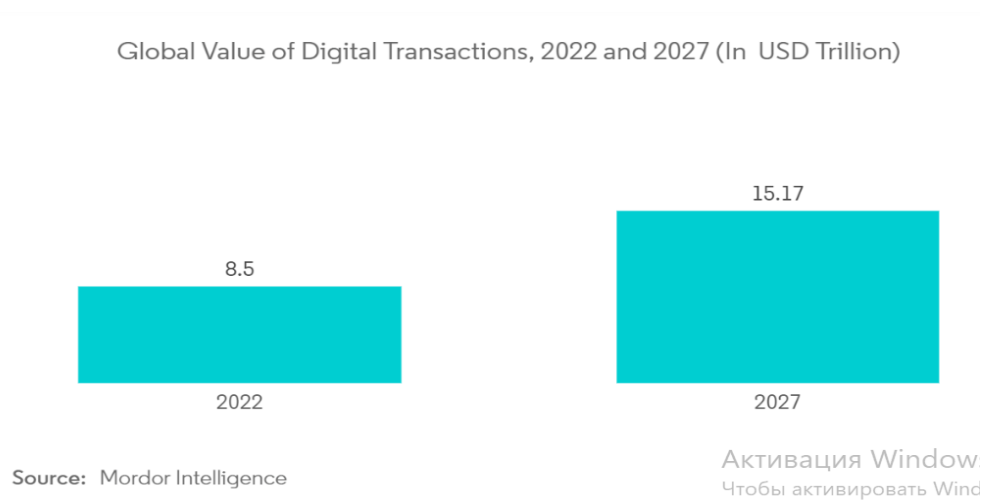

Рис. 1. Прогноз зростання ринку FinTech

Мова йде не про будь-які технології, а про ті, які є синтезом цифрових технологій та інновацій у фінансовій сфері, що застосовуються для надання, розширення та розповсюдження фінансових послуг технологічними компаніями.

Найновіші фінансові технології згруповані на рисунку 2.

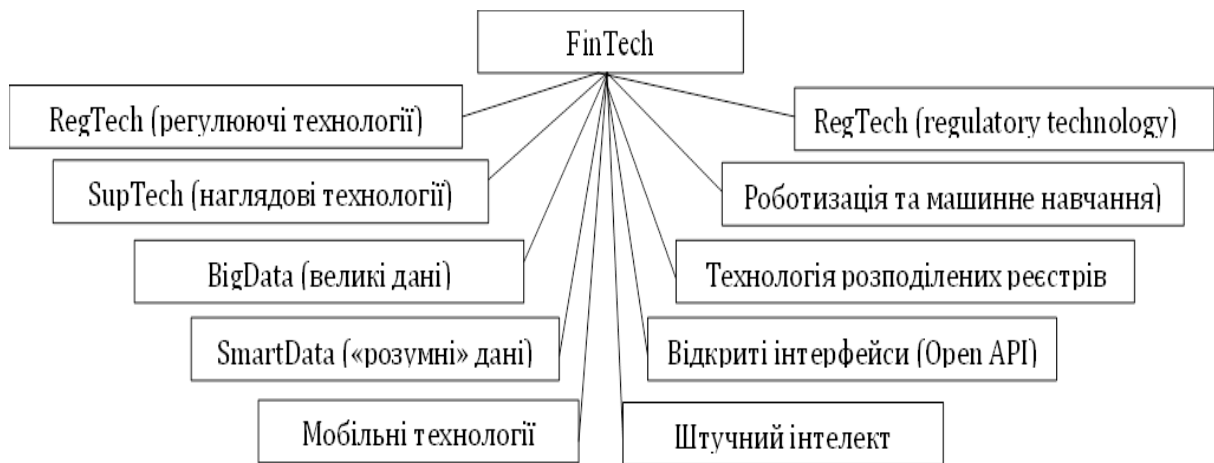

Рис. 2. Найновіші фінансові технології [4, с. 42]

Ці технології представляють собою інноваційні фінансові інструменти, які застосовуються підконтрольними фінансовими установами для підвищення ефективності дотримання нормативних вимог і управління ризиками. Це дає змогу фінансовим установам швидше та з меншими витратами впроваджувати вимоги внутрішнього контролю. Такий тип технології допомагає спростити дотримання фінансовими установами обов'язкових нормативних вимог. Прикладами відповідних інструментів можуть бути технології комплаєнс-контролю, ідентифікації, моніторингу транзакцій, управління ризиками. Цифрові фінансові послуги несуть певні переваги користувачам (табл. 1).

Таблиця 1

Основні драйвери розвитку цифрових сервісів для фінансової інфраструктури [3, с. 129]

Перевага	Опис переваги
Інновації	Точка конвергенції між консервативними фінансовими системами та інноваціями у фінансовому секторі стимулюватиме розвиток типів бізнес-моделей, які будуть сприяти подальшому розквіту цифрових фінансів. Водночас завданням для національної економіки буде створення сприятливого регуляторного режиму та стандартів відповідності, які не будуть перешкоджати розвитку, особливо в сегментах, де це питання є особливо важливим (найбідніші регіони та групи населення).
Широкий доступ	Доступні фінанси – це ключовий драйвер подальшого сталого глобального суспільства зі справедливим розподілом і доступом до ресурсів, процвітанням, обміном вартістю та відповідністю фінансових послуг.

Прозорість	Прозорість підвищує довіру до всіх процесів і пропускну здатність операційних потоків. Доступність і безпека – головні фактори. Це вимагає більш високого рівня міжнародного співробітництва та ініціатив щодо стандартизації процедур і сталого регулювання цифрових платежів та грошових переказів, а також вирішення технологічних проблем, що виникають у зв'язку з цим. Окрім того, важливо стежити за регуляторною системою та реформами для ефективного захисту інтересів споживачів та інвесторів, особливо в сегментах малого та середнього бізнесу, які є надто чутливими до надмірного регуляторного тиску.
------------	--

Стрімке зростання попиту на цифрові технології насамперед призведе до еволюційних змін у світовому фінансовому секторі: традиційні фінансові установи адаптуються до нових умов і викликів, а учасники ринку приєднуються до глобальної фінансової екосистеми.

Сьогодні традиційні посередники у фінансовому секторі частково витісняються новими гравцями, автоматизованими процесами та інформаційними мережами. Розвиток FinTech вимагає балансу між безпекою, децентралізацією, конфіденційністю та масштабованістю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ovcharova S. On the relationship between digitalization and the national smart economy model to achieve strategies of innovative progress. *Futurity Economics&Law*. 2022. №2(3). P. 28-38. DOI: 10.57125/FEL.2022.09.25.04.
2. Шкарлет С. М., Дубина М.В., Жук О.С. Теоретичні аспекти визначення сутності категорії «Fintech». *Науковий вісник Полісся*. 2019. № 1 (17). С. 148-157.
3. Фролова Т.О. Трансформація фінансових послуг під впливом глобальної діджиталізації. *Економіка і організація управління*. 2021. № 1 (41). С. 123-133. DOI: 10.31558/2307-2318.2021.1.12.
4. Пестовська З. С. Еволюція банкінгу: дискусії та перспективи. *Академічний огляд*. 2021. № 1 (54). С. 37-47. DOI: 10.32342/2074-5354-2021-1-54-4.

Байтеряков Олег Зуфарович,
кандидат географічних наук, доцент,
доцент кафедри географії та туризму,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Байтерякова Наталія Юрївна,
старший викладач кафедри германської філології,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРНОЇ ТА ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ШЛЯХОМ ЗАСТОСУВАННЯ МУЗИЧНИХ ТВОРІВ ПІД ЧАС ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ ГЕОГРАФІЧНИХ ВІДКРИТТІВ

Вивчення географії, як і будь-якого іншого предмету, у сучасній школі передбачає не лише озброєння учнів певними фаховими знаннями, але й формування в них ключових компетентностей та здібностей до аналітичного і логічного мислення. Тому в умовах реалізації концепції Нової української школи важливим представляється відхід від фахової однобічності навчальних дисциплін і перехід на взаємну інтеграцію дисциплін та поширення зв'язку з повсякденним життям. Для цього можна застосовувати не лише звичні методи і засоби навчання, але й нестандартні підходи до вивчення більшості програмних питань. Розглянемо це на прикладі вивчення історії відкриття Північної Америки вікінгами в курсі «Географія. Материки та океани».

Вивчення історії відкриття нових земель є однією з найцікавіших тем географії для учнів. Тому саме тут потрібно закласти основи пізнавального інтересу до географії території, що вивчається. Тема історії географічних відкриттів пов'язана з романтикою подорожей, цікавими подіями, формуванням географічної карти і географічної номенклатури та ін. Це відкриває широкий простір для застосування діяльнісного підходу у навчанні і подальшого інтелектуального розвитку учнів.

Формування іншомовної компетентності учнів в шкільному курсі географії можна пов'язати з вивченням географічної номенклатури. Наприклад, назву о. Гренландія варто розглядати скрізь призму історії її відкриття. Учні легко

перекладають назву острова як «Зелена земля». Тут варто нагадати учням, що цей острів було відкрито вікінгами під керівництвом Еріка Рудого наприкінці 10 століття. Він відплив на його пошуки з о. Ісландія. Однак етимологія назви дуже суперечна. У підручниках, частіш за все, назва острова пояснюється більш теплим кліматом у ті часи і, відповідно, дуже сприятливими природними умовами там. Але тут варто пояснити, що Ерік Рудий вирушив у подорож не тому, що бажав просто щось відкрити: він був вигнаний з Ісландії за вбивство свого сусіда. Тому багато англомовних джерел вважають, що назву «Зеленої землі» суворому кам'янистому острову Ерік дав щоб йому просто позаздрили, а також щоб привабити туди інших вікінгів. При цьому ці дослідники посилаються на головне джерело інформації про відкриття вікінгів – їх давні саги (прозові і поетичні фольклорні твори). Зокрема у «Сага про ісландців» зазначається, що «Влітку Ерік поїхав, щоб оселитися в країні, яку він знайшов, і назвав її Гренландією, оскільки, за його словами, це приверне людей, якщо вона матиме гарну назву» [1; 2].

Відкриття Північної Америки пов'язують з подорожами сина Еріка Рудого – Лейфа Еріксона. Саме він відплив з Гренландії і відкрив країну, яку назвав Вінланд. При цьому її місце поки що достеменно не відомо. І тут також можна з учнями розглянути як географічні так і лінгвістичні аспекти відкриття цієї країни, зокрема перекладу назви, що пов'язують або з виноградом або з вином, або взагалі з чорницею. Виходячи з варіантів перекладу і етимології назви доцільно запропонувати учням визначити можливі географічні локації Вінланду.

Для формування культурної компетентності можна зазначити учням, що відкриття Америки вікінгами здійснило потужний вплив на сучасну культуру. Зокрема на цю тему було написано багато художніх літературних творів, знято декілька художніх фільмів, записані музичні композиції і цілі музичні альбоми.

Музичні твори, присвячені відкриттям вікінгів, здебільшого були написані відомими рок-групами. Цей факт демонструє сучасність впливу історії географічних відкриттів на культуру і має зацікавити учнів. Для прикладу можна розібрати концептуальний альбом «Sagas Of Iceland» німецької рок-групи

«Rebaelliun». Тут можна зазначити, що цей альбом вийшов у 2005 р. і був першим з трьох альбомів, які група присвятила саме вікінгам. Цікаво, що у цьому альбомі група не лише захоплювалась романтизмом вікінгів, але й описувала реальні історичні події, пов'язані з їх подорожами. Наприклад, можна запропонувати учням послухати одну з композицій цього альбому – «Eric The Red», насолодитись її чудовою музикою, створити відповідний емоційний настрій і, як додаткове завдання, зробити її поетичний (за можливістю) переклад і історико-географічний аналіз (рис.1, табл. 1).

Рис. 1. Обкладинка концептуального альбому «Sagas Of Iceland» рок-групи «Rebaelliun»

Таблиця 1

Варіант виконання завдання з перекладу пісні «Eric The Red»

Оригінал	Переклад
Eric The Red Away from Iceland's shores I must,	Ерік Рудий Подалі від берегів Ісландії я мушу,

<p>The king says I must go Some neighbours asked a fight with me And I laid their bodies low Now my face is in the wind again And friends are by my side The green land we are looking for And we trust in Odin's might Come join me now I know the way, (We'll be free!) No king to rule us down (Ride the sea!) Man the boats and hoist the sails, (All hands on deck!) There's land to find I know, (Don't look back!) Through the wind and storm I'll carry on To a new land where the sun will dawn In the wind and storm I'll raise my head Eric the Red My son I see the fire in your eyes As I felt when I was young And I've listened to the Skalds and tales, you've gotta go as I have done But it's your way Leif Eriksson, The Red has come too old The Vinland you will find I know, Ride the wind be strong and bold Come join me now I know the way, (We'll be free!) No king to rule us down (Ride the sea!) Man the boats and hoist the sails, (All hands on deck!) There's land to find I know, (Don't look back!) Through the wind and storm I'll carry on To a new land where the sun will dawn In the wind and storm I'll raise my head Eric the Red</p>	<p>Король каже, що я мушу йти. Деякі сусіди попросили битися зі мною, і я поклав їхні тіла Тепер моє обличчя знову на вітру І друзі поруч зі мною Зелена земля, яку ми шукаємо І ми віримо в силу Одіна Приєднуйтеся до мене, тепер я знаю дорогу, (Ми будемо вільні!) Немає короля, щоб правити нами (Кататися на морі!) Керуйте човнами та піднімайте вітрила, (Всі руки на палубу!) Є землю, щоб знайти я знаю, (Не озирайся!) Крізь вітер і бурю я пройду В нову землю, де сонце зійде У вітер і бурю я підніму голову Ерік Рудий Мій сину, я бачу вогонь у твоїх очах Як я відчував, коли був молодим А я слухав скальдів і оповідань, ти маєш піти, як я Але це по-твоєму, Лейф Ерікссон, Рудий став надто старим Вінленд, який ви знайдете, я знаю, Покатай вітер, будь сильним і сміливим Приєднуйтеся до мене, тепер я знаю дорогу, (Ми будемо вільні!) Немає короля, щоб правити нами (Кататися на морі!) Керуйте човнами та піднімайте вітрила, (Всі руки на палубу!) Є землю, щоб знайти я знаю, (Не озирайся!) Крізь вітер і бурю я пройду В нову землю, де сонце зійде У вітер і бурю я підніму голову Ерік Рудий</p>
---	---

Виконання завдання з перекладу, наприклад, демонструє, що в англійській мові слово «The Red» може перекладатись і як «червоний», і як «рудий», все залежить від контексту. Історико-географічний аналіз пісні дозволяє побачити причину подорожі Еріка Рудого, прослідкувати релігійні вірування вікінгів,

відчути їх волелюбний дух, простежити відкриття Гренландії, відкриття вінланду (Америки) Лефом Еріксоном.

Відкриттям Америки вікінгами також присвячені музичні композиції таких відомих рок-груп як Led Zeppelin (пісня «Immigrant Song»), рок-групи Leaves' Eyes (з англійської «Очі листя») з їх концептуальними альбомами «Vinland Saga» і «Legend Land» та ін., тому учням можна запропонувати послухати ці композиції, на вибір вчителя на уроці або на вибір учнів вдома, і зробити їх історико-географічний та перекладацький аналіз.

Таким чином, застосування музичних творів під час вивчення історії географічних відкриттів має сприяти розширенню спеціальних знань учнів, формуванню в них іншомовної та культурної компетентності, а також розширенню уявлення про сфери застосування географічних знань.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Байтерякова Н.Ю., Байтеряков О.З., Соломонова Н.Ю. Лінгвістичні та історико-географічні аспекти відображення скандинавської мовної картини світу в англomовному серіалі «The Vikings». *Вісник науки та освіти (Серія «Філологія», Серія «Педагогіка», Серія «Соціологія», Серія «Культура і мистецтво», Серія «Історія та археологія»): журнал.* 2024. № 1(19). 2024. С. 100-113. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1\(19\)-100-113](https://doi.org/10.52058/2786-6165-2024-1(19)-100-113)
2. Evans A. Is Iceland Really Green and Greenland Really Icy? *National Geographic*. Published June 30, 2016. URL: <https://www.nationalgeographic.com/science/article/iceland-greenland-name-swap>

Баханова Світлана Володимирівна,
старший викладач кафедри соціальної роботи,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

**ЕКОЛОГІЧНА СПРЯМОВАНІСТЬ ВИКЛАДАННЯ КУРСУ «ІНОЗЕМНА
МОВА ЗА ПРОФЕСІЙНИМ СПРЯМУВАННЯМ» У МАЙБУТНІХ
ЕКОЛОГІВ**

У рамках особистісного підходу в навчанні в процесі вивчення будь-якої дисципліни необхідна не тільки спрямованість на особистість студента, а й його зацікавленість в отриманні тих чи інших знань. Якщо основним завданням сучасної екологічної освіти є формування екологічної культури, то й навчання іноземних мов необхідно будувати з урахуванням основних домінант екологічної культури. У цьому разі навчання іноземної мови майбутніх фахівців-екологів відбуватиметься набагато ефективніше. На жаль, на сьогодні немає досліджень, які б розглядали особливості навчання іноземної мови як невід'ємної частини екологічної освіти як процесу, що тісно пов'язаний не тільки з набуттям спеціальних знань, а й із формуванням екологічної культури майбутнього фахівця.

Екологічна культура розуміється нами як частина загальної культури, характерними рисами якої є:

- усвідомлення людиною себе як частини природи;
- сприйняття навколишнього світу через призму особистої відповідальності;
- трансформація індустріальної культури в культуру глобалістики.

Особливе значення в рамках цього дослідження має останній пункт цього визначення, оскільки діалог із природою в новому типі раціональності сполучається з ідеалом відкритості свідомості до різноманітності підходів, до тісної взаємодії індивідуальних свідомостей і менталітетів різних культур. Таким чином, ми можемо говорити про новий тип екологічної культури, відмінними рисами якої є:

- особиста відповідальність;
- усвідомлення залученості у світові інтеграційні процеси;
- полікультурність [2].

У зв'язку з цим можна зробити висновок, що з метою підвищення ефективності засвоєння мовного матеріалу навчання іноземних мов міжкультурного значення майбутніх екологів повинно будуватися з урахуванням цієї нової форми екологічної культури.

Для більш успішного оволодіння іноземною мовою необхідне перетворення професійно-спрямованого курсу англійської мови на факультетах екологічного профілю. Ідеться про чіткіше структурування матеріалів курсу, розставлення акцентів на вивченні мовних засобів у поєднанні зі світоглядно-значущою інформацією.

Особливого значення в теорії навчання сьогодні набуває явище інтеграції знань. Насичення науки дедалі більшою кількістю знань (часто різного походження) ставить перед навчанням завдання забезпечення можливості синтетичного сприйняття цих знань. Такий підхід забезпечує:

а) розв'язання в процесі навчання не тільки прикладних завдань, а й науково-теоретичних проблем;

б) збільшення ролі інформаційного компонента в навчанні;

в) активне застосування на всіх етапах навчання методів, що передбачають прищеплення навичок до самостійного отримання знань, розвиток критичного мислення тощо;

г) формування здатності того, хто навчається, до аналізу і синтезу інформації, що надходить у формі іншого мовного коду [1].

Останній пункт видається нам особливо важливим, оскільки в основі мовної освіти як процесу лежать суб'єктно-об'єктні взаємодії учня з чужою лінгвокультурою за умови послідовної орієнтації під час цього процесу на рідну мову і вихідну культуру

Взаємопов'язаний комунікативний, соціокультурний і когнітивний розвиток студентів, будучи засобом і результатом формування вторинної мовної особистості, покликаний допомогти їм:

– зрозуміти і засвоїти чужий спосіб життя і поведінки з метою руйнування вкорінених у їхній свідомості стереотипів (процеси пізнання);

– вживати мову в усіх її проявах в автентичних ситуаціях міжкультурного спілкування (процеси формування навичок і вмінь);

– розширити «індивідуальну картину світу» за рахунок залучення до «мовної картини світу» носіїв мови, що вивчається (процеси розвитку).

Крім здійснення комунікативно-пізнавальної діяльності, мовна особистість є також носієм образу певної соціокультурної спільноти, її картини світу. Таким чином, об'єктом впливу в процесі навчання іноземних мов є не тільки комунікативні здібності особистості, а й формування вторинної мовної свідомості, а також вторинної когнітивної свідомості.

Звідси як результат навчання нерідних мов мають з'явитися сформовані (на певному рівні) в учня «мовна картина світу», уміння розпізнавати мотиви і настанови особистості, яка належить до іншої спільноти, де діє інша система цінностей, розуміти (осягати) носія іншого мовного «способу світу». Це стане можливим, якщо учень володітиме вміннями «когнітивної дії», притаманними носію іншої національної культури.

Усе це свідчить про необхідність формування у фахівців екологічного профілю бікультурної професійної компетенції, що являє собою інтегративне бікультурне явище. Її компонентний склад включає в себе мовну, мовленнєву, лінгвокраїнознавчу, лінгводидактичну, культурознавчу та предметну компетенції.

Однією з основних умов, що визначають ефективність мовної освіти, є її зміст. Необхідно, щоб зміст мовної освіти відповідав можливостям відкритого суспільства, в якому іноземна мова як навчальний предмет буде інструментом як лінгвістичного, так і полікультурного розвитку особистості учнів, що сприяє усвідомленню себе як культурно-історичного суб'єкта, який сприймає історію людства і сприймає культуру та предметну компетенцію:

- сприймає історію людства і свого народу в розвитку, відчуває особисту відповідальність за свої вчинки і майбутнє людської цивілізації;
- усвідомлює взаємозалежність, цілісність світу і необхідність міжкультурного співробітництва народів у вирішенні глобальних проблем людської цивілізації, зокрема й у сфері екології;
- визнає громадянські права людини;

– виявляє готовність і спроможність до співпраці з іншими людьми, рухами, громадськими інститутами у відродженні ідеалів гуманізму в суспільстві, у гармонізації відносин людини, природи і суспільства;

– має здатність виконувати роль суб'єкта діалогу культур [3].

Зміст навчання іноземних мов не є сталим. Під час добору змісту навчання необхідно враховувати цілі навчання іноземної мови, специфіку умов навчання, визначення пріоритетів тих чи інших видів формованої діяльності тощо.

Процес добору змісту освіти виходить із того факту, що зміст навчальної дисципліни витягують із тих чи інших джерел, враховуючи основні принципи та критерії добору навчального матеріалу і керуються знанням механізмів дії тих чи інших чинників у конкретних умовах. Під час викладання певної дисципліни принципи та критерії добору матеріалу піддаються конкретизації та модифікації, що відображає специфіку предмета, а також мету й умови навчання в навчальному закладі певного типу.

Основними принципами відбору навчального матеріалу в межах курсу «Іноземна мова за професійним спрямуванням» для студентів-екологів ми вважаємо:

- соціально-педагогічні;
- дидактико-методичні;
- психологічні;
- лінгводидактичні;
- методичні (загальнометодичні та приватнометодичні принципи).

Основні критерії добору навчального матеріалу можна поділити на 2 групи:

1. Дидактико-педагогічні (загальні та приватні – такі, що відповідають за змістовний бік тексту, способи організації інформації в ньому і, отже, так чи інакше впливають на ставлення учня до професії та формування в ньому професійно значущих якостей).

2. Лінгводидактичні (відповідають за лінгвістичну складову навчальних матеріалів і якість розуміння та засвоєння інформації, що міститься в навчальному тексті).

Визначивши, який навчальний матеріал використовуватиметься під час навчання екологів іноземної мови, необхідно:

- тематично та модульно структурувати його відповідно до вимог системного підходу;
- організувати навчання іноземної мови в системі критично спрямованого навчання;
- розробити і застосувати систему як педагогічних, так і лінгводидактичних методів і прийомів навчання іноземних мов;
- активно впроваджувати в процес навчання мови інтерактивних форм і методів навчання (дискусія, гра, тренінг) [4].

Таким чином, ми вважаємо, що навчання іноземних мов майбутніх фахівців-екологів необхідно будувати з урахуванням специфіки їхньої професійної діяльності, а саме її залученості у світові інтеграційні процеси та високого рівня сформованості екологічної культури. Лише в цьому разі процес навчання мови буде ефективним і зможе відповідати вимогам, які висуває до мовної освіти сучасна світова спільнота.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Bonvillain N. Language, culture and communication. The meaning of messages. Upper Saddle River. New Jersey : Prentice Hall, 1997. 374 p.
2. Голубець М. Екологія й культура: до питання про структурно-функціональні зв'язки. *Ойкумена*. 1991. № 1. С. 29-40.
3. Живіцька І. А. Мовна картина світу як відображення реальності. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2010. Вип. 4. С. 20-25.
4. Олійник П. М. Дидактичні принципи навчання та їх дидактико-методичні особливості. *Методика навчання і наукових досліджень у вищій школі*

/ С. У. Гончаренко, П. М. Олійник, В. К. Федорченко та ін. ; за ред. С. У. Гончаренка, П. М. Олійника. К. : Вища школа, 2003. С. 55-68.

Беценко Т.П.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка
м. Суми, Україна

ДО ПИТАННЯ ПРО ВИКОРИСТАННЯ ЛІНГВОКРАЄЗНАВЧОЇ БАЗИ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ (НА ПРИКЛАДІ КРАЄЗНАВЧОГО МАТЕРІАЛУ СУМСЬКОГО РЕГІОНУ)

Краєзнавство – плідний і суттєвий ґрунт, що забезпечує зв'язок теоретичної підготовки з практичною, сприяє якісному засвоєнню матеріалу, апелює до чуттєвої сфери індивіда.

Досвід практичної діяльності засвідчує, що вивчення у ЗВО, зокрема, на факультетах філологічного профілю, курсу історії української літературної мови доцільно пов'язувати з краєзнавчими студіями. Краєзнавство (зокрема, і лінгвістичне краєзнавство) покликане створювати міцне підґрунтя для розуміння сутності ключових понять курсу; воно дає можливість усвідомлено сприйняти процеси, шляхи формування української літературної мови, основні етапи її історичного розвитку; осмислити взаємозв'язки історії української літературної мови з історією, літературою, культурою народу тощо.

Порушене нами питання про доцільність використання лінгвокраєзнавчих студій у процесі вивчення історії української літературної мови (на прикладі краєзнавчого матеріалу Сумського регіону) ще не було предметом спеціальних наукових розвідок.

Мета статті – окреслити в загальних рисах потенціал лінгвокраєзнавчих студій як джерельної бази для вивчення курсу історії української літературної мови (на прикладі краєзнавчого матеріалу Сумського регіону).

Зміст курсу історії української літературної мови складають чотири розділи з відповідними темами: **теоретичні питання історії української літературної мови** (концепції, періодизація, походження, основні періоди розвитку української мови; типи української мови в різні епохи); **історія української літературної мови в персоналіях; українська літературна мова в добу державності; історія українського правопису**. Плідним ґрунтом для інтеграції історико-мовознавчих і краєзнавчих студій може видатися розділ, пов'язаний із висвітленням історії української літературної мови в персоналіях (Мова І. Котляревського. Розвиток української літературної мови за час від І. Котляревського до Т. Шевченка. Мовотворчість Г. Квітки-Основ'яненка. Українська національна літературна мова другої половини 19 – поч. 20 ст. Т. Шевченко – основоположник нової української літературної мови. Українська національна літературна мова другої половини 19 – поч. 20 ст. Післяшевченківський період розвитку української національної літературної мови. Українські граматики кінця 19 - поч. 20 ст. Розвиток стильової системи української мови 19 – поч. 20 ст. Мовознавча діяльність П. Куліша. Мовно-літературна діяльність І. Нечуя-Левицького. Внесок Б. Грінченка в розвиток національної мовознавчої думки. Мовознавча діяльність І. Франка. Мовознавча діяльність Панаса Мирного. Питання мови у художньо-публіцистичній, епістолярній та науковій спадщині Лесі Українки та ін.).

Джерельною базою слугуватимуть, з одного боку, праці з історії мови (навчальні підручники з історії української мови І. Огієнка, В. Русанівського та ін., монографії Св. Єрмоленко, В. Німчука, Ю.Шереха, П. Білоусенка, Н. Бабич, К. Тищенка, Л. Гнатюк, М. Мозера та ін., розвідки І. Матвіяса, Л.Мовчун, І. Ющука та ін.), з другого боку, – праці, пов'язані з лінгвокраєзнавчою проблематикою, науковий доробок учених-лінгвістів, що мають безпосереднє відношення до певного регіону. Наприклад, докінечно необхідно акцентувати увагу на розгляд таких питань, як внесок О. Потебні у розвиток українського мовознавства; мовознавча діяльність Б. Антоненка-Давидовича; лексикографічна праця Б. Грінченка і його науково-дослідна, педагогічна

діяльність на Сумщині (Слобожанщині); мовотворчість письменників Сумщини на теренах загальнонаціонального розвою (для Сумського краю – це Я. Щоголів, П. Куліш, П. Грабовський, Остап Вишня, М. Хвильовий, І. Багряний, Д. Білоус, О. Ющенко, О. Шугай та ін.).

Як же здійснювати зв'язок історії української літературної мови з краєзнавчими (лінгвокраєзнавчими) студіями?

Вважаємо, на лекційних і практичних заняттях, у процесі виконання самостійної, індивідуально-дослідної, наукової роботи (підготовка статей, написання курсових робіт) варто реалізовувати означені студії. Звернути увагу потрібно на: 1) факти біографії вченого, письменника, громадського діяча, що має відношення до регіону (наприклад, вивчаючи мовознавчу діяльність Б. Антоненка-Давидовича, для Сумського регіону важливим буде вказати на родовід, життєву позицію, здобутки як митця, як ученого, обов'язкового зазначивши його взаємозв'язки з Сумщиною, вплив оточення на формування особистості вченого, його світоглядної парадигми); заслуговують на своєрідну увагу особливі факти перебування митців в окремих регіонах з метою подорожей, науково-дослідною тощо діяльністю; цікаво і потрібно з'ясувати репрезентацію краю у творчості митців (наприклад: «Тарас Шевченко і Сумщина» (Перебування Тараса Шевченка на Сумщині; Сумщина у творчості Кобзаря), «Леся Українка і Сумщина», «Борис Грінченко і Сумщина (педагогічна, літературно-творча і наукова діяльність Б. Грінченка у період перебування на Сумщині»); розглянути ідейно-естетичні погляди письменників, пов'язаних біографічно з визначеним регіоном, у ракурсі мовно-літературних питань; визначити роль і місце митців у громадсько-культурному житті регіону, також на теренах національного обширу; проаналізувати мовні особливості художніх творів письменників; з'ясувати внесок митців у розвій національної мови; на 2) пам'ятки мовно-літературного середовища регіону (книги, документи) (скажімо, «Слово о полку Ігоревім» і Сумщина; мова «Слова о полку Ігоревім»; народні думи, записані на Сумщині (Слобожанщині)); на 3) історичні події, що спричинили появу мовно-літературних пам'яток; на 4) факти історико-

географічного заселення краю та мовне середовище регіону (наприклад, поселення горюнів на Сумщині, особливості їх мови та ін. в контексті мовно-історичного, мовно-культурного розвитку) тощо. На заняттях належить цілеспрямовано і неухильно прослідковувати «регіональний внесок» у розвиток історії української мови, акцентуючи увагу на ролі окремих особистостей на певному її етапі (напр., значення лексикографічних праць Б. Грінченка, М. Лукаша або мовознавчих студій Б. Антоненка-Давидовича як представників Сумського регіону на загальнонаціональному тлі). У результаті (як підсумок) доречно скласти загальну характеристику краєзнавчої бази регіону в плані взаємозв'язків з історією мови.

Варто пропонувати найрізноманітніші завдання, які апелювали б до лінгвокраєзнавчих відомостей. Наприклад, вивчаючи досягнення в галузі словникарства на поч. ХХ ст., радити студентам звернутися до «Словаря української мови» Б. Грінченка і знайти слова, вживані в нашому Слобожанському регіоні донині, що з погляду сучасного слововживання є ненормативними (розмовними тощо). Цікаво прослідкувати, які ненормативні з сучасного погляду слова засвідчені у народних думках, що записані на Сумщині (Слобожанщині).

Отже, лінгвістичне краєзнавство як галузь краєзнавчої науки та історія української літературної мови мають точки перетину. Важливо обов'язково використати лінгвокраєзнавчі відомості при вивченні курсу історії української літературної мови.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Історія української мови: Хрестоматія / Упор. С. Я. Єрмоленко, А. К. Мойсієнко. К.: Либідь, 1996
2. Міхаель Мозер “Причинки до історії української мови”: Монографія// <https://books.google.com.ua/books?isbn=9663823666>
3. Огієнко І. Історія української літературної мови / Іван Огієнко; упоряд., авт. іст.- біогр. нарису та приміт. М. С. Тимошик. К. : Либідь, 1995.
4. Півторак Г. П. Українці: звідки ми і наша мова. К., 1993. 200 с.

5. Русанівський В.М. Історія української літературної мови : підручник для вузів / В. М. Русанівський. – 2-е вид., доп. і перероб. К. : Артєк, 2002.

Беценко Т. П.,
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка
м. Суми, Україна

ЗНАЧЕННЯ КУРСУ «НАРОДОЗНАВСТВО» В НАЦІОНАЛЬНІЙ ОСВІТНІЙ ПАРАДИГМІ ВИЩОЇ ШКОЛИ

Постановка проблеми. Сучасна національна освіта перебуває в стані трансформації, безперервних змін. Відбувається переоцінка попередніх надбань, кардинальні повороти в системі навчання, виховання майбутніх фахівців. Це безпосередньо стосується підготовки педагогічних кадрів. Вважаємо, що сучасна мовно-літературна освіта, також педагогічний освітній простір взагалі потребують особливої уваги. Зокрема, на наш погляд, треба подбати про впровадження в освітній процес ЗВО педагогічного профілю дисциплін, які передбачають вивчення прадавньої духовно-інтелектуальної скарбниці етносу.

Актуальність теми наукового дослідження. Окремішність, самобутність кожного народу пізнається через його багатогранну культуру, звичаї, обряди, вірування, специфіку побутового облаштування, одяг, ремесла та ін. Цими та іншими питаннями займається народознавство – «наука про народ» (лат. відповідник – етнологія [5]), а відносно нашого народу – українознавство.

Учені справедливо зауважують, що «нині на тлі глобальних суспільних проблем спостерігається відчуження та незнання національно-культурних надбань та народно-виховних традицій. Тому часто молодь не знає коренів свого етносу, не цікавиться звичаями та традиціями прашурів, не співає народних пісень і не грає на народних інструментах» [4, с. 295].

Вважаємо, це відчуження треба долати, що можна успішно здійснювати у освітньо-виховному процесі – у дитячому садку, школі, коледжі, ЗВО. Велика відповідальність при цьому лежить на педагогові. Тому учитель будь-якого фаху

повинен бути обізнаним з народознавчим матеріалом, зобов'язаний володіти багажем народознавчих знань і доречно, мотивовано використовувати народознавчий потенціал у свої професійній діяльності. В результаті здійснюватиметься формування національно свідомої, духовно багатой, інтелектуально розвиненої особистості – громадянина України. Цілком поділяємо думку вчених-педагогів, що народознавство сприяє розвитку та становленню світогляду майбутніх педагогів.

Аналіз останніх досліджень. Питання народознавства (теоретичний та практичний аспекти) висвітлено у роботах М. Грушевського, М. Драгоманова, І. Огієнка, С. Русової, В. Войтовича, О. Ковальчука, В. Скуратівського, М. Стельмаховича, методика використання українського народознавчого матеріалу представлена у навчальному посібникові А. Богуш, Н. Лисенко та ін.

Учені-педагоги розуміють важливість народознавства як навчального предмета: «Народознавство – специфічний орієнтир у процесі самовираження, самопізнання та самовизначення сучасного молодого українця. Практика свідчить, що опанування національної культури, вивчення історії та засвоєння етнічних цінностей в юному віці є основою духовного і соціального становлення особистості» [9, с. 295].

На жаль, у вітчизняній педагогіці ще не досить навчальних підручників та посібників з українського народознавства для студентів різних спеціальностей.

Мета дослідження – в загальних рисах окреслити потенційні можливості курсу «Народознавство» для духовно-інтелектуального розвитку особистості майбутнього педагога.

Виклад основного матеріалу. Значущість означеного нами курсу в навчально-виховному процесі закладів освіти всіх рівнів неоціненна, адже «народознавство виступає одним із могутніх засобів поєднання теоретичного змісту українознавчо-культурологічних дисциплін з практичною сферою, що забезпечує підвищення зацікавленості його змістом та пізнавальної мотивації здобувача до етнокультурної діяльності», тому «введення народознавчих компонентів у викладання певних дисциплін підвищить рівень підготовленості

здобувачів вищої освіти до фахової діяльності, оскільки зростає суспільний запит на спеціалістів, що мають всебічні знання, духовний потенціал, який ґрунтується на глибокому знанні витоків національної культури, духовних і моральних цінностей народу» [6, с.136].

Народознавство як освітній компонент покликане сприяти активізації у особистості почуття національної самоідентичності, окремішності, неповторності, відчуття і розуміння своєї самобутності як носія певних культурно-національних традицій, відзнак, цінностей, усвідомленню значущості у світовому просторі етнічної належності.

Вагомість означеної дисципліни в тому, що знання, які здобувач вищої освіти – майбутній педагог – отримає у процесі вивчення курсу, слугуватимуть розширенню його світогляду, збагаченню новими фактами, відомостями про український етнос, відкриють перспективи подальшого вивчення рідної культури в усіх можливих вимірах. Крім того, наука про рідний народ у багатовекторному вимірі – своєрідний і доволі самобутній шлях до осмислення і усвідомлення Батьківщини як неоціненної величини у світовому масштабі.

Означений предмет покликаний формувати у майбутнього педагога високі патріотичні почуття, активну громадянську позицію.

Без сумніву, народознавство – той предмет, що виховуватиме любов до Батьківщини, до рідномовного, ріднокультурного континууму, породжуватиме захоплення досягненнями національного народного генія у всіх сферах життєдіяльності (наприклад, народний прогностик і народне ткацтво; народний посуд і народний гороскоп; народний етикет і народні прикмети, народна медицина і народні промисли та ін.).

Різноаспектне знайомство з народознавчою тематикою (наприклад, народні танці українців, народний транспорт, національна українська кухня, народний одяг, народні звичаї та обряди – весільні, поховальні та ін., народні іграшки, народний театр, народна ботаніка, народний календар, народна етика, національне житло, народний сонник, народні музичні інструменти, народна етика, народна педагогіка, народні знаряддя праці та ін.) сприятиме розвиткові

творчого потенціалу особистості майбутнього вчителя, що вельми потрібно у його професійній діяльності. У свою чергу педагог виховуватиме своїх вихованців у дусі творчості, у постійному палкому захопленні рідною національно-культурною спадщиною, розвиватиме прагнення її популяризувати. Скажімо, ми переконуємося, як нині збагачується і видозмінюється техніка народної вишивки; як урізноманітнюються орнаменти при оздобленні вишиванок та ін., як візерунки «перехоплюються», «запозичуються» у різних мікроетнічних груп українців (відомо, що здавна кожне село мало свій орнамент вишивки, свою кольорову гаму!).

Народознавство, зокрема – українське народознавство – невичерпний простір не тільки для самопізнання, самовираження, а й інтелектуального зростання особистості. Вивчення народознавчого матеріалу значно збагатить науковий багаж знань, розширить науковий світогляд, спонукатиме до подальшого поглибленого осмислення національних надбань і цінностей етносу. Крім того, народознавчий матеріал може стати підґрунтям для подальших наукових досліджень.

Висновки. Отже, народознавство, за нашими переконаннями, – перспективний і необхідний освітній компонент, що відзначається потужним потенціалом і невичерпними духовно-інтелектуальними можливостями. Викладання народознавства доцільне у ЗВО педагогічного профілю для студентів різних спеціальностей і не лише гуманітарного циклу. Пізнання, належне засвоєння основ української народознавчої культури, набуття здобувачами вищої освіти народознавчої компетенції слугуватиме міцним підґрунтям для успішної міжкультурної комунікації. Адже без знань прадавньої рідної культури, багатовікового народного досвіду неможливе належне поцінування і осмислення здобутків чужої дійсності. Міжкультурна комунікація обов'язково передбачає врахування традицій, укладу, звичаїв тощо іншого етносу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Войтович В. М. Українська міфологія. Київ : Либідь. 2002. 662 с.

2. Воропай О. Звичаї нашого народу: етнографічний нарис : в 2 т. Київ : Оберіг, 1991. 456 с., 448 с.
3. Енциклопедичний словник символів культури України : 5-е вид. / за заг. ред. В. П. Коцура, О. І. Потапенка, В. В. Куйбіди. Корсунь-Шевченківський : ФОП Гавришенко В. М., 2015. 912 с.
4. Лемко Г. Народознавство як засіб виховання особистості. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/31_2020/part_3/48.pdf (дата звернення: 17.09.2023).
5. Народознавство / С. П. Павлюк. *Енциклопедія Сучасної України* / редкол. І. М. Дзюба, та ін. Київ : Інститут енциклопедичних досліджень НАН України, 2020. URL: <https://esu.com.ua/article-71150> (дата звернення: 17.09.2023).
6. Петренко Л. Народознавчий аспект у змісті підготовки та етнокультурної діяльності майбутніх фахівців/ URL: <http://uperpnu.pnpri.edu.ua/article/view/275574/270724> (дата звернення: 17.09.2023).

Беценко Т. П.
доктор філологічних наук, професор,
професор кафедри української мови і літератури
Сумський державний педагогічний університет ім. А.С.Макаренка
м. Суми, Україна

МОВА ЯК ЧИННИК ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

Вступ. Мова виступає ключовим складником національного самовизначення, національної самоідентифікації, також ми визнаємо мову невід’ємним атрибутом державотворення. Державотворення – комплексний довгочасний процес, орієнтований на утворення держави як політичної форми організації правління, як формального інституту, як політичної спільноти під управлінням уряду, який інтегрує культурні, політичні, міфологічні, релігійні чинники. Поняття **державотворення** в кожному соціумі трактується по-різному; в Україні воно тісно корелює з мовним питанням. Мова ідентифікується як потужний і невіддільний чинник державотворення. В Українському суспільстві

основна увага зосереджена на ролі, участі української мови в процесах державотворення, на боротьбі свідомої частини суспільства за права української мови як національної, як засобу етнічної само ідентифікації, як найбільшої національно-культурної цінності.

Актуальність теми дослідження зумовлена потребою підкреслити важливість для українського соціуму мовного питання, що тісно пов'язане з політичним, економічним та ідеологічним управлінням суспільством та керівництвом загальносуспільними правами.

Мета дослідження – окреслити в загальних рисах роль мови у процесі державотворення українського суспільства.

Виклад основного матеріалу. В українському суспільстві від утвердження Незалежності мовне питання перебуває в епіцентрі мовної політики. Відтак воно стало ключовою проблемою, приматом державотворчих процесів в Українському соціумі. Боротьба за права, поширення, переваги, пріоритети української мови як національної мови Українського народу, як невід'ємної духовної його ознаки виступає одним із основних, першочергових.

В Україні як незалежній державі питання мови, зокрема – питання повноцінного, повномасштабного функціонування української мови в усіх сферах державної життєдіяльності, було і залишається таким, навколо якого розгортаються різновекторні державотворчі процеси.

Мова – українська мова як атрибут української нації – є невід'ємним, обов'язковим складником державотворення. Питання національної мови, державної мови, мови офіційного спілкування – пріоритетні для українського соціуму і такі, що привертають повсякчасну увагу.

Мовне питання в Українській державотворчій лінії належить насамперед до питань політичних, ідеологічних і зрештою – до культурних.

Мова виступає об'єднувальним чинником. Національна мова, якою є українська, інтегрує всі діалекти; відтак національна мовна дійсність – це своєрідний континуум, що органічно поєднує, монолітизує різні мовно-культурні реалії (осередки, центри). Відтак офіційна державна українська мова

постає як унітарний, неподільний, соборний організм, що визначає насамперед внутрішній політичний устрій держави, також в подальшому орієнтує на зовнішньополітичні напрями міждержавної взаємодії та комунікації.

Неоціненна роль мови в державі як ідеологічного чинника. Мовне питання є ідейним вибором програмних документів партій, політичних гасел, суспільно-етичних настанов, правових поглядів. Питання мови тісно пов'язане з політичною ідеологією в державі, шляхи і способи його розв'язання відбивають інтереси, світогляд, ідеали, настрої людності, класових прошарків, політичних партій, національних груп. Мовне питання також пов'язане із суспільною свідомістю і культурним розвитком нації.

Мову зараховуємо до культурних державотворчих феноменів, що визначають рівень розвитку духовних цінностей, створених етноносіями протягом всієї історії. Як відомо, культура об'єднує науку, освіту, мистецтво, літературу, мораль, уклад життя та світогляд. Усі ці складники наскрізно пронизує і об'єднує мова, виступаючи засобом їх реалізації.

Висновки. Отже, українська мова в Україні – потужний і органічний державотвірний чинник, що забезпечує повноцінний розвиток суспільства, є його надихаючою силою, фундаментальним ідеологічним підґрунтям.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Нестерович В. Ф. Поняття «державотворення в Україні» та його сутнісні риси// Право і суспільство. 2020. №1. С.77-85

Воровка Маргарита Іванівна,
докторка педагогічних наук, професорка,
професорка кафедри педагогіки і педагогічної майстерності
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ЕЛЕМЕНТИ НЕПРЯМОЇ ДИСКРИМІНАЦІЇ У СФЕРІ ОСВІТИ

Дискримінація може виявлятися в різних аспектах суспільного життя – громадсько-політичній діяльності, державній службі та місцевому самоврядуванні, трудових відносинах, сфері охорони здоров'я, освіті, соціальній

допомозі тощо. Найбільш очевидною є дискримінації у сфері праці, вищих рівнях влади та політики. Про це свідчать данні щорічної доповіді Всесвітнього економічного форуму щодо глобального індексу гендерного розриву – у 2022 році Україна знаходиться на 81 місці. Цей рейтинг є узагальнюючим результатом за чотирма показниками: економічна участь – 44 місце у рейтингу, освіта – 27 місце, здоров'я і безпека життя – 37 місце, політичні права та можливості – 100 місце. Незважаючи на значно менші показники гендерного розриву в економічній участі і освіті, ми мусимо пам'ятати, що гендерна дискримінація – явище системне та багатовимірне, яке ще дуже слабо фіксується на формальному рівні.

Це зумовлює актуалізацію гендерних досліджень у педагогіці та пояснює зростання дослідницького інтересу до гендерних проблем освіти в Україні. Незважаючи на досить інтенсивне розроблення названої проблеми протягом останніх півтора десятка років, у педагогіці зберігається термінологічна невизначеність і методологічна неузгодженість підходів [5].

У найзагальнішому розумінні, дискримінація – це порушення прав людини у будь якій сфері. На сьогодні не існує єдиного підходу до розуміння цього поняття у міжнародних актах про права людини, міжнародному праві, практиці окремих держав.

ООН є міжнародним експертом з прав людини, тому слушно буде звернутися, до тлумачень, які наводить ця організація в Конвенціях, учасником яких є Україна. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти (1960) тлумачить цей вид дискримінації як «будь-яке розрізнення, виняток, обмеження або перевагу за ознакою раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії, політичних або інших переконань, національного або соціального походження, економічного становища або народження, яке має на меті або наслідком знищення або порушення рівності відносин в галузі освіти» [3].

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок визначає цей вид дискримінації як будь-яке розрізнення, виняток або обмеження за ознакою статі, спрямовані на ослаблення чи зведення нанівець визнання,

користування або здійснення жінками, незалежно від їхнього сімейного стану, на основі рівноправності чоловіків і жінок, прав людини та основних свобод у політичній, економічній, соціальній, культурній, громадській або будь-якій іншій галузі [2]. Суттєво, що Комітет з прав людини ООН у загальних коментарях до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права уточнює, що «не всяке встановлення відмінностей у ставленні буде дискримінацією, якщо критерії для такої відмінності є розумними й об'єктивними, а їх цілі є відповідно до Пакту легітимними» [4, с. 16].

Аналогічним чином визначено поняття «дискримінація» у Законі України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» (2012): «дискримінація – ситуація, за якої особа та/або група осіб за їх ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, громадянства, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовними або іншими ознаками, які були, є та можуть бути дійсними або припущеними (далі – певні ознаки), зазнає обмеження у визнанні, реалізації або користуванні правами і свободами в будь-якій формі, встановленій цим Законом, крім випадків, коли таке обмеження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними» [1]. Закон України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» виокремлює п'ять форм дискримінації:

- пряма дискримінація – ситуація, за якої з особою та/або групою осіб за їх певними ознаками поводяться менш прихильно, ніж з іншою особою та/або групою осіб в аналогічній ситуації, крім випадків, коли таке поводження має правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

- непряма дискримінація – ситуація, за якої внаслідок реалізації чи застосування формально нейтральних правових норм, критеріїв оцінки, правил, вимог чи практики для особи та/або групи осіб за їх певними ознаками виникають менш сприятливі умови або становище порівняно з іншими особами та/або групами осіб, крім випадків, коли їх реалізація чи застосування має

правомірну, об'єктивно обґрунтовану мету, способи досягнення якої є належними та необхідними;

- підбурювання до дискримінації – вказівки, інструкції або заклики до дискримінації стосовно особи та/або групи осіб за їх певними ознаками;
- пособництво у дискримінації - будь-яка свідома допомога у вчиненні дій або бездіяльності, спрямованих на виникнення дискримінації;
- утиск – небажана для особи та/або групи осіб поведінка, метою або наслідком якої є приниження їх людської гідності за певними ознаками або створення стосовно такої особи чи групи осіб напруженої, ворожої, образливої або зневажливої атмосфери [1].

Внаслідок андроцентризму культури, суспільних інститутів та влади, практики гендерної взаємодії в умовах освітніх закладів також залишаються андроцентричними. Таке становище посилюють існуючі гендерні стереотипи щодо сфер зайнятості, професійної діяльності, уподобань, життєвих пріоритетів жінок у опозиції «сім'я–робота» тощо. Це зумовлює уразливість жінок до дискримінації у сфері освіти та праці у цій сфері, яка має, здебільшого, прихований характер.

Можна стверджувати, що при формальній, конституційній та законодавчо закріпленій рівності статей, між чоловіком і жінкою у різних сферах фактично існує нерівність, зумовлена вкоріненою в соціальних нормах, традиціях, звичаях, упередженнях дискримінацією. Ця дискримінація має прихований характер та виявляється у менш сприятливих для жінок умовах професійного зростання та реалізації порівняно з чоловіками. При цьому вона не є необхідною, правомірною та об'єктивно обґрунтованою. А отже, можемо говорити про існування елементів непрямой дискримінації у різних сферах суспільного життя, у тому числі в освіті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5207-17>

2. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) ООН : Конвенція, Міжнародний документ від 18.12.1979. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_207

3. Конвенція про боротьбу з дискримінацією в галузі освіти : Міжнародний документ від 14 грудня 1960 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_174

4. Протидія дискримінації за ознакою інвалідності : посібник для громадських організацій / за ред. М. Ясеновської. Х., 2011. 80 с.

5. Петрученя Г.Г., Воронка М.І. Концепт «гендерная культура» в педагогических исследованиях в Украине. *Психолого-педагогические проблемы личности и общества* : 2014 рік : Материали Межд. научн.-практ. конф, 20 февраля 2014 рік. Днепропетровск, 2014. С.199-200.

Клещова Людмила Анатоліївна,
здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна роботи,
Мелітопольський інститут екології та соціальних
технологій Університету «Україна»,
м. Київ, Україна

Фурса Вячеслав Олексійович,
старший викладач кафедри соціальної роботи
Мелітопольський інститут екології та соціальних
технологій Університету «Україна»,
м. Київ, Україна

Науковий керівник –Татарінова С.О.,
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри соціальної роботи
Мелітопольський інститут екології та соціальних
технологій Університету «Україна»,
м. Київ, Україна

ВІЙНА ПРОТИ УКРАЇНИ ЯК ЧИННИК ДИТЯЧОЇ ШКІЛЬНОЇ ДЕЗАДАПТАЦІЇ

Шкільна дезадаптація – це соціально-психічні та психофізичні розлади дитини, які заважають їй адаптуватися до нового середовища.

Це явище виникає тоді, коли дитина не може успішно адаптуватися до вимог та очікувань шкільного середовища. Дезадаптація може мати різні причини та прояви і пов'язана з впливом великої кількості взаємопов'язаних

факторів, як зовнішніх, так і внутрішніх. Зокрема, слід виділити такі основні фактори соціальної адаптації: соціальна готовність дитини до школи; стиль і методи виховання в сім'ї; стиль спілкування між вчителями та учнями.

Соціальна адаптація тісно пов'язана зі шкільною адаптацією. Якщо дитина має низький рівень шкільної адаптації (як правило, з неблагополучної сім'ї), то більшість дітей мають труднощі з соціальною адаптацією. У таких дітей спостерігається: байдуже ставлення до навчання; порушення дисципліни; невміння працювати самостійно; низький самоконтроль; соціальна ізоляція в групі, відсутність дружніх зв'язків тощо [1, с. 636].

Одним із факторів, що може суттєво вплинути на стан та дезадаптацію підростаючого молодого покоління, є війна. Протягом останніх років Україна стала свідком одного з найскладніших військових конфліктів у своїй історії. Російська агресія, що розпочалася у 2014 році на сході країни та згодом переросла у повномасштабну війну, вплинула не лише на політичну та економічну ситуацію, але й на всі сфери життя українського суспільства, в тому числі на освіту та шкільну адаптацію дітей.

Найбільш очевидним наслідком війни для дітей є психологічний стрес і травми. Діти, які живуть на територіях, що перебувають під загрозою або безпосередньо постраждали від бойових дій, часто відчувають постійний стрес, страх, тривогу і переживання. 77% дітей-переселенців були свідками обстрілів, 73% перебували в притулку, а майже 30% пережили окупацію. 4% молодих українців побували в російських фільтраційних таборах, а близько 8% дітей пережили голод і відсутність доступу до чистої води [2, с. 74]. Це може призвести до посттравматичного стресового розладу, депресії та інших психічних розладів, які впливають на їхню здатність адаптуватися до навчання та соціалізації в школі. Стрес, травматичний досвід і втрата стабільності можуть вплинути на психічну стійкість дітей і їх здатність поводитися адекватно. Це може призвести до сутичок з однокласниками, конфліктів з вчителями та зниження соціальної адаптованості дітей [3, с. 213].

Військові дії можуть призвести до евакуації населення, внутрішнього та зовнішнього переміщення. Загальна кількість зареєстрованих внутрішньо переміщених дітей віком до 18 років в Україні за роки війни становить 10716658, дітей без супроводу дорослих - 403, дітей, позбавлених батьківського піклування - 1233, дітей з інвалідністю - 7863, дітей-сиріт - 766 [4]. Діти, які змушені покинути свої домівки через бойові дії, часто опиняються в новому середовищі, де вони можуть зіткнутися з мовними, культурними та соціальними бар'єрами в школі, а їхні звички та цінності змінюються. Це може призвести до відчуття відчуження і незахищеності, що ускладнює процес адаптації.

Війна призводить до великої кількості жертв і поранень, а також до роз'єднання сімей через евакуацію та переселення. Для дітей втрата одного з батьків чи близького родича або розлука з сім'єю може бути дуже травматичним досвідом. Це може викликати почуття втрати, самотності та безпорадності, що суттєво впливає на їхню здатність зосередитися на навчанні та успішно адаптуватися до школи. [5, с.88].

Стан війни також призводить до соціальної дезінтеграції та втрати стабільності в житті дітей. Руїнування інфраструктури, переміщення та економічна нестабільність призводять до змін у соціальному середовищі, які можуть вплинути на умови життя та психосоціальну адаптацію дітей. Відсутність соціальної підтримки та стабільності може зробити дітей більш вразливими до стресових ситуацій і підвищити ризик виникнення проблем з поведінкою та соціальною адаптацією.

Умови війни також стають причиною обмеження доступу дітей до якісної освіти. За даними Міністерства освіти України, під час війни було зруйновано понад 200 шкіл і пошкоджено понад 1 600 шкіл. У відносному вимірі це означає, що кожна сьома школа в Україні була пошкоджена. Це, звичайно, призводить до відсутності доступу до освіти для дітей; близько 900 000 дітей в Україні навчаються дистанційно через відсутність можливості відвідувати школу [6].

Дистанційне навчання суттєво обмежує повноцінну соціалізацію дітей шкільного віку, сприяє зниженню темпу та інтересу до навчання, обмежує

можливості спілкування з однолітками, а робота вчителів, соціальних працівників та психологів з виявлення ознак та причин шкільної дезадаптації дітей є фрагментарною і тому малоефективною. Усе це в кінцевому підсумку може призвести до труднощів у навчанні, обмеженого розвитку навичок і поганої підготовки до майбутнього.

Дезадаптація дітей молодшого шкільного віку є серйозною проблемою, яка потребує уваги та втручання фахівців. Одним із способів підтримати дітей у процесі дезадаптації є створення безпечного та сприятливого середовища в школі та вдома. Це може включати проведення психосоціальних тренінгів для вчителів і батьків, щоб вони могли краще розуміти потреби дезадаптованих дітей і надавати їм необхідну підтримку та ресурси. Також можна вжити заходів для підвищення обізнаності учнів про толерантність, емпатію та взаємну підтримку, що сприяє створенню позитивного шкільного клімату.

Деяким дітям може бути корисною індивідуальна консультація з психологом або соціальним працівником, який допоможе їм зрозуміти свої почуття та визначити шляхи подолання стресу й адаптації до нового середовища. Корисними також можуть бути групові заняття з розвитку соціальних навичок, взаємодії та співпраці з однолітками.

Для успішної роботи з дезадаптованими дітьми також важливо співпрацювати з такими фахівцями, як психологи, вчителі, медичні працівники та інші, щоб розробити комплексну програму підтримки та втручання [7, с.115].

Ефективна комунікація з батьками також є важливою частиною успішного подолання дитячої дезадаптації. Батьки можуть бути важливими партнерами в процесі надання підтримки та задоволення потреб своїх дітей. Регулярний обмін інформацією між школою та сім'єю допомагає створити спільну стратегію підтримки, яка сприяє швидшій адаптації дитини.

Також важливо, щоб діти отримували систематичну підтримку та моніторинг, оскільки їхні потреби можуть змінюватися з часом. Вчителі та фахівці повинні бути навчені реагувати на виявлені потреби та надавати відповідну підтримку.

Таким чином, для ефективного подолання викликів, пов'язаних зі складною ситуацією воєнного стану, важливо забезпечити дітей підтримкою, психологічною допомогою, якісною освітою та сприятливими умовами для навчання і розвитку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Гітун Н. Технології соціальної роботи з дезадаптованими дітьми і підлітками. *Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей*. 2014. С. 636–638.

2. Щербань С., Черноусов А., Прашко О. Результати дослідження «Становище внутрішньо переміщених сімей із дітьми, прийомних сімей та дитячих будинків сімейного типу в умовах війни». Харків: СОС Дитячі містечка в Україні, 2023. 73 с. URL: https://sos-ukraine.org/wp-content/uploads/2023/02/rezultaty-doslidzhennya-dity-i-vijna-veresen-lystopad-2022r.pdf?fbclid=IwAR2caK2OMR0jW-JvkXut0Hk6p2FTdAxO_7E-17OmiedFU2ZPJSsUrsRRuL8

3. Шпеник С.З. Діти групи ризику як об'єкт соціальної роботи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Педагогіка. Соціальна робота. 2011. С.212-214.

4. Кількість зареєстрованих облікованих ВПО. Державне підприємство «Інформаційно-обчислювальний центр Міністерства соціальної політики України»: аналітика. URL: <https://www.ioc.gov.ua/dashboardVpo/>

5. Євграшина М. Досвід переживання розлуки та втрати членами сімей, що були розділені через вимушену міграцію. *Український психоаналітичний журнал*. 2024. 2(1). С.87–95.

6. У МОН порахували, скільки шкіл знищило вторгнення рф. *Слово і діло*. 2024. 24 січня. URL: <https://www.slovoidilo.ua/2024/01/24/novyna/suspilstvo/mon-poraxuvaly-skilky-shkil-znyshhylo-vtorhnennya-rf>

7. Шахрай В.М. Технології соціальної роботи. Навчальний посібник. Київ: Центр навчальної літератури, 2006. 464 с.

Лисенко Валерій Іванович,
доктор біологічних наук, професор
професор кафедри екології та інформаційних технологій,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна.

Кравченко Володимир Олександрович
здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 101 Екологія,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна.

Удовіченко Сергій Олегович
здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 101 Екологія,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна.

СТАЛЕ ВИКОРИСТАННЯ МИСЛИВСЬКОЇ ФАУНИ ТА ЗБЕРЕЖЕННЯ СЕРЕДОВИЩ ІСНУВАННЯ ДИКИХ ТВАРИН

Мисливське господарство України має всі необхідні умови для успішного розвитку: природні, географічні, кліматичні, нормативно-правові та економічні. Водночас функціонування мисливської галузі відбувається під дією багатьох негативних факторів, серед яких: нестабільність економічного середовища, високий рівень браконьєрства, недосконалість нормативно-правової бази та механізмів державного управління, скорочення площі мисливських угідь, недостатня кількість фахівців [1]. Але, ключовою проблемою українського мисливства залишається неналежне сприйняття суспільством та державною владою з подальшим блокуванням нормотворчих ініціатив, спрямованих на європейську інтеграцію мисливської галузі України [2].

Досвід розвинених країн демонструє, що мисливство є інструментом збереження довкілля, зокрема біорізноманіття, а також джерелом фінансових надходжень до державних і місцевих бюджетів. Враховуючи зазначене виникає необхідність окреслити напрямки сталого використання мисливської фауни та збереження середовищ існування диких тварин у контексті розробленої стратегії розвитку мисливського господарства.

Європейська федерація мисливства та охорони природи (FACE), яка представляє 7 мільйонів мисливців з усієї Європи та включає 37 національних мисливських асоціацій, офіційно оприлюднила свій Маніфест біорізноманіття (рис. 1.).

Рис. 1. Маніфест біорізноманіття FACE [3]

Це перша в Європі платформа, заснована на фактичних даних, яка показує, як європейські мисливці зберігають біорізноманіття. Головна їх турбота – це спрямовувати зусилля майбутніх поколінь цінувати природу у недоторканому стані. Значна та зростаюча база даних із понад 470 природоохоронних проєктів пов'язаних з мисливством демонструє важливість зусиль мисливців у межах та за межами природоохоронних територій щодо збереження різних типів середовищ існування та самих видів. Це велика платформа переконливих доказів того, як мисливці успішно впроваджують Стратегію біорізноманіття ЄС до 2030 року та роблять важливий внесок у відновлення середовищ існування, природоохоронних територій, моніторингу видів і багато іншого [3].

В Україні настав момент переосмислити визначення мисливського господарства, а саме: мисливське господарство як галузь – це напрям екологічно-економічної діяльності у сфері природокористування, спрямований на стале, збалансоване використання мисливських тварин як природного багатства та компонента екосистем з метою відтворення та формування оптимальних популяцій, збереження середовища їх існування, біотичного різноманіття та

генетичного фонду диких тварин, регулювання чисельності, охорону, розведення, надання послуг мисливцям щодо полювання, розвитку стрілецько-мисливського спорту, собаківництва, сокільництва, відродження і примноження мисливських традицій. [4].

На сьогодні розроблений проєкт Стратегії розвитку мисливського господарства на період до 2030 року. Метою Стратегії є охорона й менеджмент дикої природи, збереження популяцій мисливських тварин та середовищ їх існування, біологічного різноманіття, шляхом сталого використання його компонентів і спільного одержання на справедливій і рівній основі вигоди, пов'язаної з використанням відновлюваних природних ресурсів, забезпечення збалансованості екологічних, економічних й соціально-культурних інтересів зацікавлених сторін, розвитком мисливської галузі, дотримання високих стандартів полювання, підвищення рівня інформованості населення з питань біологічного різноманіття, а також активізація участі громадян у діяльності щодо його збереження [4].

Мисливське господарство за належної організації сприятиме впровадженню принципів охорони, відтворення та сталого використання природних ресурсів й компонентів біологічного різноманіття, на території мисливських угідь, збереженню та покращенню середовищ існування диких тварин, забезпечення балансу видів та вилучення з природного середовища чужорідних інвазійних видів тварин шляхом полювання сприятиме збереженню біологічного різноманіття в межах локальних екосистем.

Стале використання мисливської фауни, підвищення потенціалу мисливських угідь та ефективності управління мисливським господарством, збереження біорізноманіття та середовищ існування диких тварин передбачається здійснити шляхом:

- затвердження Правил державного обліку мисливських тварин і обсягів їх добування, якими встановити єдині для усіх користувачів мисливських угідь методи та порядок проведення обліків, форми звітності та порядок їх подання для забезпечення отримання достовірних даних про сучасний стан,

чисельність та статеву-вікову структуру популяції мисливських тварин (у тому числі, які утримуються чи розводяться у неволі або напіввільних умовах), обсяги їх добування (загибелі);

- пом'якшення наслідків змін клімату та забруднення, що призводить до деградації природних біоценозів;
- опрацювання питання поступового припинення використання свинцевого шроту під час полювання на водно-болотних угіддях відповідно до вимог Угоди про збереження Афро-Євразійських мігруючих птахів;
- розроблення та виконання планів дій щодо збереження видів мисливської фауни;
- забезпечення заходів збереження та відтворення компонентів біорізноманіття та середовищ існування дикої фауни і флори в мисливських угіддях, розташованих у межах об'єктів Смарагдової мережі.

Отже, реалізація Стратегії забезпечить охорону, відтворення та стале використання об'єктів тваринного світу, збереження біологічного різноманіття та середовищ існування диких тварин, щорічне збільшення чисельності мисливської фауни до науково-обґрунтованого рівня по кожному виду, що забезпечить стале використання мисливської фауни та збереження середовищ існування диких тварин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Музика Владислав; Олена Гонта. Оцінювання сучасного стану розвитку мисливського господарства України. *Galician economic journal*, No 6 (67) 2020. С. 18-32. https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.06
2. Червоний Віктор. Мисливське господарство – сучасний стан, ризики та виклики. ГС "Всеукраїнська асоціація мисливців та користувачів мисливських угідь" URL: <https://www.uahhg.org.ua/mislivske-gospodarstvo-suchasnij-stan-riziki-ta-vikliki/> (дата звернення 15.04.2024)
3. European Federation for Hunting and Conservation (FACE), <https://www.face.eu> (дата звернення 11.04.2024).

4. Стратегія розвитку мисливського господарства на період до 2030 року. URL: <https://www.openforest.org.ua/wp-content/uploads/2023/06/ars-och-hallbarhetsredovisning-2022.pdf> (дата звернення 05.04.2024).

Лисенко Валерій Іванович,
доктор біологічних наук, професор
професор кафедри екології та інформаційних технологій,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

Суядна Наталія Миколаївна,
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та інформаційних технологій,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

Перхунков Дмитро Сергійович
здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 101 Екологія,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

СТАЛЕ ЛІСОКОРИСТУВАННЯ У КОНТЕКСТІ НОВОЇ ЛІСОВОЇ СТРАТЕГІЇ ЄС ДО 2030 РОКУ

Ліси необхідні для нашого здоров'я та добробуту, а також для здоров'я планети. Вони багаті біорізноманіттям і мають величезне значення в боротьбі зі зміною клімату. Вони забезпечують нас чистою водою та повітрям, їжею, медикаментами та матеріалами, зменшують ризик катастроф і стабілізують ґрунти.

Європа є одним із найбагатших лісами регіонів світу. Проте сучасні методи управління не завжди відповідають потребам забезпечення високого біорізноманіття в лісових екосистемах. Оскільки попит на деревину постійно зростає, ліси та їхні екосистеми продовжують страждати від забруднення повітря та води, втрати середовища існування, біорізноманіття, та урбанізації [1]. Відповідно до Гельсінської резолюції, стале управління лісами (Sustainable Forest Management) – це: «розпоряджатись та використовувати ліси та лісові землі на місцевому, національному та глобальному рівнях таким чином і з такою

швидкістю, щоб зберігати їх біорізноманіття, продуктивність, здатність до відновлення, життєздатність і їх потенціал задля теперішнього та майбутнього використання, зберігаючи екологічні, економічні та соціальні функції і не завдаючи шкоди іншим екосистемам» [2].

Лісова стратегія ЄС до 2030 року є однією з головних ініціатив Європейської зеленої угоди (ЄЗК). Стратегія встановлює бачення та конкретні дії для покращення кількості та якості лісів ЄС та посилення їх захисту, відновлення та стійкості. Метою є адаптація лісів Європи до нових екстремальних погодних умов і високим ризиком непередбачуваності, наслідком якої є зміна клімату [3]. Постає необхідність проаналізувати принципи та напрямки лісокористування у контексті нової лісової стратегії ЄС.

Площа лісів у Європі за останні 30 років збільшилася на 9% і нині становить 227 млн. га – це територія близько однієї третини суходолу Європи. Незважаючи на таке збільшення, зокрема, завдяки природним процесам, залісенню, сталому управлінню та активному відновленню, що призвело до позитивної динаміки, все ж таки, стан збереження лісів має бути значно покращений [4]. Близько 24% (майже 50 млн. га) лісів Європи припадає на території, що охороняються для збереження біорізноманіття та ландшафту. Площа лісів, призначених для збереження біорізноманіття, за 20 років зросла на 65% [5]. Лісова стратегія ЄС до 2030 року, як одна зі складових ЄЗК базується на Стратегії біорізноманіття та тісно пов'язана з планами досягнення кліматичної нейтральності ЄС до 2050 року, скорочення викидів парникових газів щонайменше на 55% до 2030 року та зобов'язаннями за європейським кліматичним законом [3-5].

Основні положення оновленої Лісової стратегії [6]: стратегічне бачення та конкретні дії щодо кількості та якості лісів в ЄС, посилення їх захисту, відновлення та стійкості; заходи з адаптації європейських лісів до нових умов, екстремальних та непередбачуваних погодних умов, спричинених зміною клімату; популяризація та підтримка методів управління лісами, орієнтованих на збільшення біорізноманіття, захист клімату, сильну та стійку лісову

біоекономіку; оптимізація використання деревини відповідно до каскадного принципу, з пріоритетом деревним виробам, які можуть замінити аналоги на основі викопних матеріалів; стимулювання розвитку недеревної лісової економіки, включаючи екотуризм та екосистемні послуги; зобов'язання суворо захищати останні старовинні та первинні ліси в ЄС для забезпечення збереження основних резервуарів біорізноманіття та важливих запасів вуглецю для майбутніх поколінь; заходи щодо вдосконалення концепції сталого управління лісами, пов'язані з кліматом та біорізноманіттям; розробка схем виплат власникам та менеджерам лісів за надання екосистемних послуг (наприклад, завдяки збереженню цілісних частин їх лісів), покриття витрат і втрачених доходів та пришвидшення впровадження практик вуглецевого землеробства; низка заходів з поліпшення якості управління лісами – від досліджень до навчання персоналу та консультативних послуг; оновлення системи моніторингу лісів в ЄС та посилення правових засад для виконання законодавства ЄС про захист лісів та збут деревини; дорожня карта для висадки трьох мільярдів додаткових дерев по всій Європі до 2030 року з повним дотриманням екологічних принципів – правильне дерево у правильному місці для правильної мети [4; 6].

Наразі 43,5% земель ЄС – близько 182 млн. га – складають ліси та інші лісисті землі, які вочевидь перебувають під тиском, частково внаслідок природних процесів, а також через посилену людську діяльність.

Основні причини – попит на біомасу, кліматичні зміни, забруднення повітря та води, урбанізація, фрагментація ландшафтів та втрата середовищ існування та біорізноманіття. І хоча протягом останніх десятиліть загальна площа лісів збільшується завдяки активному відновленню, паралельно фіксується прискорення втрати деревного покриву, а стан збереження лісів є незадовільним, у тому числі у 27% захищених на найздоровіших лісових масивів ЄС. Зміна клімату є особливо серйозним і вже досить сильним фактором ризику для лісів Європи та світу. Глобальне потепління вже спричинило зміни середовища існування лісу, великі лісові площі в ЄС постраждали в останні

кілька років через безпрецедентні спалахи короїдів, серйозні посухи та нові стихійні пожежі. Очікується, що ситуація погіршиться, а ризики для інших життєво важливих послуг лісової екосистеми збільшаться.

Стратегія має на меті забезпечити оптимальне лісокористування та використання деревини відповідно до каскадного принципу. ЄС має зосередитись на інноваційних продуктах та перейти від короткочасного до довготривалого використання деревини. Зокрема, у будівельному секторі є чимало можливостей використовувати більше деревини та/або замінити аналоги на основі викопних матеріалів. Це сприятиме накопиченню вуглецю та зменшенню вуглецевого відбитку будівель, особливо якщо деревина буде використовуватись повторно.

Відповідно до нового Плану дій ЄС щодо обігової економіки, замість збільшення заготівлі деревини з лісів пріоритетом має бути краще використання, повторне використання та переробка всієї продукції на основі деревини. Поряд з лісовою біоекономікою на основі деревини стратегія підкреслює важливість сприяння розвитку біоекономіки, не пов'язаної з деревиною, що сприяє збереженню клімату та біорізноманіття. Це, наприклад, послуги для відпочинку та екотуризм, які допомагають збільшити та урізноманітнити доходи в сільських районах.

Лісова стратегія закликає також держави-члени розробити системи виплат та відшкодування за екосистемні послуги для власників і менеджерів лісів та пришвидшити впровадження практики вуглецевого землеробства за допомогою цього та інших державних інструментів.

Посадка та вирощування додаткових дерев має здійснюватися з повним дотриманням екологічних принципів, сприятливих для біорізноманіття та з урахуванням майбутніх кліматичних умов. Це означає, що правильне дерево має бути висаджене у правильному місці та з відповідною метою в лісах, в агролісомеліоративних та міських районах. Висадка 3 мільярдів дерев здійснюватиметься за довгостроковою схемою планування та моніторингу – це

гарантує, що дерева не тільки будуть висаджені, але й матимуть змогу рости і добре почуватимуться в умовах зміни клімату.

Отже, підсумовуючи, слід сказати, що ліси є природним союзником у адаптації та боротьбі зі зміною клімату та відіграватимуть важливу роль у перетворенні Європи на перший кліматично нейтральний континент до 2050 року. Захист лісових екосистем також зменшує ризик зоонозних захворювань і глобальних пандемій. Таким чином, здорове майбутнє для людей, планети та процвітання залежить від забезпечення здорових, біорізноманітних та стійких лісів у Європі та світі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Forests. Enviroment. European commission URL: https://environment.ec.europa.eu/topics/forests_en (дата звернення 05.04.2024).
2. Sustainable Forest Management. Foresteurope growing live. URL: <https://foresteurope.org/workstreams/sustainable-forest-management/> (дата звернення 15.04.2024).
3. Європейський Зелений Курс. Екодія. URL: <https://ecoaction.org.ua/> (дата звернення 15.04.2024).
4. Communication From The Commission To The European Parliament, The Council, The European Economic And Social Committee And The Committee Of The Regions New EU Forest Strategy for 2030. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:52021DC0572> (дата звернення 05.04.2024).
5. Стратегія біорізноманіття ЄС до 2030 року: Повернення природи у наше життя. Звернення Комісії до Європейського Парламенту, Ради, Європейського Економічно-Соціального Комітету та Комітету Регіонів (неофіційний адаптований переклад українською) / пер. з англ. О. Осипенко; ред. та адапт. А. Куземко та ін. Чернівці : Друк Арт, 2020. 36с.
6. Ігнатенко Ольга. Нова Лісова стратегія ЄС. Інформаційний центр «Зелене досьє» URL: <https://www.dossier.org.ua/news/new-eu-forest-strategy/> (дата звернення 05.04.2024)

Мітіяк Ольга Анатоліївна,
здобувач 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна роботи,
Мелітопольський інститут екології та соціальних
технологій Університету «Україна»,
м. Київ, Україна

Фурса Вячеслав Олексійович,
старший викладач кафедри соціальної роботи
Мелітопольський інститут екології та соціальних
технологій Університету «Україна»,
м. Київ, Україна

Науковий керівник –Татарінова С.О.,
кандидат педагогічних наук,
завідувач кафедри соціальної роботи
Мелітопольський інститут екології та соціальних
технологій Університету «Україна»,
м. Київ, Україна

ОРГАНІЗАЦІЙНІ АСПЕКТИ СИСТЕМИ СОЦІАЛЬНИХ ПОСЛУГ В УКРАЇНІ

Система соціальних послуг в Україні пропонує широкий спектр послуг, які допомагають людям долати життєві труднощі та підтримувати свій соціальний статус. Розвиток цієї системи ґрунтується на наукових дослідженнях та підготовці кваліфікованих фахівців. Система соціальних послуг надається переважно через мережу соціальних служб, що базуються на принципах доступності, добровільності та гуманності. Функції соціальних служб включають профілактичні, соціальні, реабілітаційні та інші послуги. В останні роки почали створюватися приватні соціальні служби, але державні установи залишаються ключовим елементом соціального захисту вразливих груп населення.

Система соціальної допомоги в Україні формувалася під впливом пріоритетних напрямів державної політики, зокрема соціальної політики, розподілу бюджетних коштів, визначення чисельності та потреб вразливих категорій населення, управлінських рішень та факторів зовнішнього світу. Ці процеси супроводжувалися створенням нормативно-правової бази на кожному етапі розвитку системи соціальної допомоги, яка відображала структурні зміни, сфери застосування та категорії користувачів соціальних послуг [1, с. 25].

В Україні існує два сектори надання соціальних послуг: державний та недержавний. Державний сектор включає державні органи, місцеві адміністрації та державні або комунальні установи, тоді як недержавний сектор складається з різноманітних неприбуткових організацій.

Одним із ключових засобів управління системою державної соціальної допомоги в Україні є правове регулювання, яке впливає на ефективність інших аспектів управління, зокрема організаційного та ресурсного (фінансового, кадрового, соціального, інформаційного).

До загальних функцій державного управління у сфері соціальної допомоги належать прогнозування, планування, організація, регулювання, координація, облік і контроль. Існують також спеціальні функції, які визначають ознаки відповідних суб'єктів та об'єктів управління, такі як добір і розстановка кадрів, формування бюджету, реалізація довгострокових програм соціального розвитку, забезпечення виплати пенсій та інших видів соціальної допомоги, надання соціальних послуг тощо.

Організація соціальних послуг в Україні включає п'ять основних рівнів. Перший рівень – формування державної соціальної політики та планування соціальних програм, що визначає загальні принципи соціальної політики. Другий рівень - забезпечення реалізації політики в конкретних галузях і сферах. Третій рівень – реалізація політики щодо конкретних проблем або груп населення. Четвертий рівень – це послуги для клієнтів, такі як центри соціального обслуговування та лікарні. П'ятий рівень – це служби, які займаються індивідуальними проблемами клієнтів, надаючи їм консультації та підтримку.

Ці рівні співпрацюють та взаємодіють для забезпечення ефективної соціальної підтримки та захисту громадян.

Організації, що працюють у сфері соціальної роботи, можна класифікувати за рівнем їхньої діяльності. По-перше, існують міжнародні організації, які діють на глобальному рівні, такі як Дитячий фонд ООН або Міжнародна організація праці. По-друге, є національні організації, що діють на національному рівні, такі як Міністерство праці та соціальної політики України або Державний центр

соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. По-третє, регіональні організації, що діють на рівні регіонів або населених пунктів, такі як районні центри зайнятості або міські управління праці та соціального захисту населення [2, с. 95].

Для того, щоб соціальна робота була успішною, важливо, щоб фахівці розуміли навички та можливості місцевих структур, а також види допомоги, які вони можуть надати. Наприклад, багато місцевих установ надають допомогу неблагополучним сім'ям, такі як Центри соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, Територіальні центри соціального обслуговування (надання соціальних послуг), Реабілітаційні центри тощо.

Україна зараз переживає складний період політичних і соціальних змін та економічної нестабільності. Це впливає на розвиток нових форм участі у вирішенні суспільних проблем. В останні роки організації громадянського суспільства стають все більш активними в цьому процесі, враховуючи обмеження, з якими стикається держава у вирішенні проблем, що стосуються найбільш вразливих верств населення.

Термін «третій сектор» використовується як додатковий термін до державного та комерційного секторів, особливо в США. У різних країнах існують різні терміни для позначення цього сектору, наприклад, «неурядові організації» (НУО) у США, «неприбутковий сектор», «Vereine» у Німеччині та «громадські організації» в Україні, відповідно до Конституції та законодавства [3, с.131].

НУО та благодійні організації відіграють ключову роль у багатьох сферах, таких як права людини, охорона здоров'я, освіта, соціальний захист, екологія, культура тощо.

За даними Державної служби статистики, станом на 1 січня 2021 року в Україні зареєстровано 160 000 організацій громадянського суспільства (ОГС). З них 92 470 – громадські організації, 1 875 – громадські спілки, 26 651 – релігійні організації, 28 713 – професійні спілки, 317 - творчі спілки, 19 812 – благодійні організації та 1 649 – органи самоорганізації населення [4].

Більше половини (53%) ОГС, які взяли участь в опитуванні «Ромське суспільство України в умовах війни – 2023», ініційованому ІСАР «Єднання», зазначили, що одним із напрямів їхньої діяльності є надання соціальних послуг особам/сім'ям, які перебувають у складних життєвих обставинах або належать до вразливих груп. Водночас лише 12% організацій повідомили, що вони включені до Реєстру надавачів та отримувачів соціальних послуг, що дозволяє їм отримувати фінансування з бюджету [5].

Багато людей, яким держава гарантує соціальну допомогу, звертаються до неурядових організацій, щоб ті допомогли їм подолати життєві труднощі та зберегти соціальну активність. Це свідчить про те, що держава не завжди виконує свої зобов'язання перед цими людьми. Для ефективного управління соціальними ризиками система соціальних послуг має оперативно реагувати на зміни в потребах людей, впроваджуючи нові підходи, розширюючи коло надавачів послуг та залучаючи різні джерела фінансування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Іванова О. Соціальна політика в Україні: Теоретичні аспекти: Курс лекцій. К.: КМ Академія, 2003.
2. Онишко П. Державні механізми, регулювання соціального захисту населення. *Фінансовий консультант*. 2010 № 21-22. С. 94-97.
3. Розвиток недержавних організацій соціальної сфери. Р. Кравченко, Н. Кабаченко, О. Васильченко. *Соціальна робота в Україні: перші кроки* /ред. В. Полтавець. Київ: Видавничий дім «КМ Academia». 2000. С.130-144.
4. Державна служба статистики України. URL: https://www.ukrstat.gov.ua/edrpyou/ukr/EDRPU_2023/ks_opfg/arh_kzuo_opfg_23.htm
5. Громадянське суспільство України в умовах війни: звіт з комплексного соціологічного дослідження. Київ: Київський міжнародний інститут соціології, 2024, 168 с. Дзеркало тижня. 2024. 27 березня. URL: <https://zn.ua/ukr/UKRAINE/u-2023-rotsi-zmenshilas-chastka-hromadskikh->

orhanizatsij-jaki-spetsializujutsja-u-sferi-dopomohi-zsu-ta-postrazhdalim-vid-vijni-doslidzhennja-.html.

Мовчан Анастасія Олексіївна,
здобувачка 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Шевченко Віталій Володимирович,
здобувач 3 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.03 Середня освіта (Історія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

Непша Олександр Вікторович,
старший викладач кафедри географії та туризму
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

ПРОБЛЕМНЕ НАВЧАННЯ ЯК ЕФЕКТИВНИЙ ЗАСІБ РОЗВИТКУ ПІЗНАВАЛЬНИХ ТВОРЧИХ ЗДІБНОСТЕЙ УЧНІВ

Проблемне навчання – організований учителем спосіб активної взаємодії учня з проблемно представленим змістом навчання, під час якого він долучається до об’єктивних суперечностей наукового знання і способів їх вирішення, вчиться мислити, творчо засвоювати знання. У спільній діяльності з учителем учень не просто переробляє інформацію; засвоюючи нове, він переживає цей процес як суб’єктивне відкриття ще невідомого йому знання, як осягнення і розуміння наукових фактів, принципів, способів або умов дії, як особистісну цінність, що зумовлює розвиток пізнавальної мотивації, інтересу до змісту предмету [1-5].

Мета проблемного навчання – засвоєння не тільки результатів наукового пізнання, а й шляху, процесу отримання цих результатів (оволодіння способами пізнання). Вона передбачає формування і розвиток інтелектуальної, мотиваційної, емоційної та інших сфер особистості школяра, розвиток його індивідуальних здібностей, тобто в проблемному навчанні акцент робиться на

загальному розвитку школяра, а не на трансляції готових висновків науки учням [1-5].

Мета проблемного навчання – засвоєння як результатів наукового пізнання, а й шляху, процесу отримання цих результатів (оволодіння способами пізнання). Вона передбачає формування та розвитку інтелектуальної, мотиваційної, емоційної та інших сфер особистості школяра, розвиток його індивідуальних здібностей, тобто у проблемному навчанні акцент робиться на загальному розвитку школяра, а не на трансляції готових висновків науки учням [1-5].

Основними поняттями проблемного навчання є «навчальна проблема» та «проблемна ситуація» [2,с.170].

Проблема – теоретичне або практичне питання, що потребує вивчення, розв'язання, обов'язково передбачає суперечливу ситуацію між даними (фактами тощо) і вимогою знайти невідоме. Проблемну ситуацію визначають як стан інтелектуальної скрути учня. Суперечність між наявними знаннями та розв'язанням нового завдання долається учнем у процесі самостійної творчої діяльності [1-5].

Ознаками проблеми є: породження проблемної ситуації, певна готовність та певний інтерес вирішального до пошуку рішення та можливість неоднозначного шляху вирішення, що обумовлює наявність різних напрямків пошуку [1-5].

У тому випадку, якщо завдання вчителя містить інтелектуальну скруту, але пошук рішення для учнів недоступний через відсутність у них необхідних знань та вмінь створюється проблемна ситуація, яка не переходить у проблему.

Необхідним моментом є наявність інтересу до вирішення завдання з боку школярів. Тому вчитель використовує різноманітні прийоми для створення позитивної мотивації, наприклад, надання інформації в ігровій формі, ефект новизни, зв'язок із практичним застосуванням знань, ситуацію спору тощо.

Проблемна ситуація – це особливий різновид розумової взаємодії суб'єкта й об'єкта; характеризується таким психічним станом, що виникає в учня при

виконанні ним завдання, яке вимагає віднайти (відкрити або засвоїти) нові, раніше не відомі суб'єкту знання або способи дії. [1-5].

Проблемна ситуація породжується навчальною або практичною ситуацією, яка містить відомі та невідомі групи елементів. Проблемна ситуація означає стан інтелектуальної скрути, за якого людина відчуває потребу вийти зі скрути, що виникла, розв'язати її. Проблемна ситуація виникає найчастіше тоді, коли є кілька варіантів рішення за обмеженої інформації, вихідних даних.

Наведемо деякі способи створення проблемних ситуацій:

- учні стикаються з необхідністю використовувати раніше засвоєні знання в нових практичних умовах;
- є протиріччя між теоретично можливим способом розв'язання задачі та практичною його реалізацією;
- виникає утруднення в обґрунтуванні й усвідомленні виконуваних учнями дій;
- учні не знають способу розв'язання поставленої проблеми;
- в учнів не вистачає знань для розв'язання поставленої задачі, умови задачі містять неповну інформацію, виникає суперечність між наявними знаннями і фактами, що їм суперечать, тощо [4].

У своїх дослідженнях М.М. Ковбаса, вирізняє чотири рівні проблемного навчання:

1 рівень – несамотійна (звичайна) активність. Учитель сам організовує проблемну ситуацію, виокремлює навчальну проблему і викладає факти, що призводять до її розв'язання. Учні сприймають пояснення вчителя, засвоюють зразок умовиводу в умовах проблемної ситуації, виконують самотійні практичні роботи, вправи відтворювального характеру, здійснюють усне відтворення вивченого матеріалу.

2 рівень – напівсамотійна активність. Характеризується застосуванням попередніх знань у новій навчальній ситуації. Учитель організовує проблемну ситуацію, а далі вже спільно з учнями формулює проблему; разом вони висувають гіпотези, зупиняються на єдино правильній, намічають шляхи

розв'язання, обговорюють факти.

3 рівень – самостійна активність. Характеризується тим, що проблемну ситуацію створює вчитель, а розв'язують проблему учні. Цьому рівню притаманне виконання робіт репродуктивно-пошукового типу, коли учень працює з текстом підручника, застосовує попередні знання в новій ситуації, конструє, розв'язує задачі середнього рівня складності, доводить гіпотези з незначною допомогою вчителя.

4 рівень – творча активність. Цьому рівню притаманне виконання самостійних робіт, що потребують творчості, уяви, логічного аналізу та здогадки, відкриття нового способу розв'язання навчальної проблеми, самостійного доведення. Цей рівень передбачає, що на основі матеріалів, рекомендованих педагогом, учні визначають проблеми, намічають шляхи їх розв'язання з подальшою самостійною реалізацією, роблять висновки, необхідні узагальнення [3,с.277].

Схема проблемного навчання має такий вигляд: постановка вчителем проблемної задачі, орієнтованої на ситуацію, що спонукає до пошуку невідомого; усвідомлення, розв'язання поставленої проблеми на основі побудови гіпотези та її перевірки, застосування знань для розв'язання конкретних завдань [1].

Головна складність у створенні навчальних ситуацій полягає в тому, щоб учні усвідомили наявність проблеми. Надалі школярі під керівництвом учителя мають самостійно пройти чотири етапи її розв'язання:

- усвідомити проблему, розкрити суперечність;
- висунути гіпотези можливого розв'язання проблеми, здійснити теоретичну або практичну перевірку їхньої достовірності,
- вибрати правильну гіпотезу;
- сформулювати висновок [1-5].

Зазвичай відповідь на запитання знаходять не всі учні, але виконання подібних завдань призводить до розвитку творчого мислення, тому необхідно ознайомлювати школярів із зазначеними етапами, щоб полегшити пошук істини.

Суть роботи вчителя під час реалізації проблемного навчання полягає у формулюванні проблемних завдань, визначенні методів і форм роботи школярів, варіантів можливого розв'язання проблеми учнями, керівництві роботою школярів, консультуванні, організації спільного обговорення, виправленні помилок.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Грошовенко О.П., Жовнич О.В., Коваль Т.В. Використання технології проблемного навчання на уроках інтегрованого курсу «Я досліджую світ». *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми: збірник наукових праць*. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2022. Вип. 63. С.87-95.

2. Кисельова О.І., Єфіменко А.Є. Застосування технологій проблемного навчання в умовах стандартизації вищої освіти. *Наука і освіта*. №1-2. 2013 С.169-172.

3. Ковбаса Ю.М. Формування професійних умінь і навичок методами проблемних і конкретних ситуацій. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми. Зб. наук. пр.* Вип. 11 / Редкол.: І.А. Зязюн (голова) та ін. Київ-Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2006. С.276-280.

4. Мисковець Н.О. Переваги використання проблемного методу у професійній підготовці магістрів. *«Молодий вчений»*. № 5.1 (45.1). травень, 2017 р. С.69-72.

5. Павленко В.В. Методи проблемного навчання. *Нові технології навчання: наук.-пед. зб.* Київ, 2014. Вип.81 (спецвипуск). С. 75-79.

Владислав,
здобувач 1 курсу другого (магістерського) рівня вищої освіти
спеціальності 014.07 Середня освіта (Географія)
Мелітопольський державний педагогічний
університет імені Богдана Хмельницького,
м. Запоріжжя, Україна

АКТУАЛЬНІСТЬ ПРОБЛЕМИ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ В КОНТЕКСТІ СУЧАСНОГО СВІТУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Діалог між культурами та мовами набуває все більшого значення в глобальному контексті, де глобалізація, міграція та інтернаціоналізація стають нормою. Зростаюча потреба в розумінні різних культур і спілкуванні іншими мовами вимагає від молодого покоління розвивати свої навички володіння іноземними мовами. Дослідження процесу формування іншомовної компетентності в шкільному курсі географії є актуальним завданням, яке відкриває нові можливості для покращення якості освіти та підготовки молодого покоління до життя в глобальному суспільстві.

Глобалізація та міжнародний обмін інформацією стають невід'ємною частиною повсякденного життя, володіння іноземними мовами стає однією з найважливіших якостей, необхідних для успішної комунікації та досягнення професійних і особистих цілей. Поняття володіння іноземною мовою відіграє важливу роль у розвитку індивідуальних, суспільних та міжнародних відносин. Вивчаючи цю тему, можна краще зрозуміти, як мова впливає на світосприйняття, якість спілкування та здатність досягати успіху в різних сферах життя.

Концепція реалізації державної політики у сфері реформування загальної середньої освіти «Нова українська школа» до 2029 року, що була затверджена постановою Кабінету Міністрів України в 2016 році, визначає основний профіль базових компетентностей сучасного вчителя класів відповідно до вимог сьогоденної реальності. Основними компетентностями вчителя є: професійно-педагогічні, соціально-громадянські, загальнокультурні, психолого-пропагандистські, підприємницькі, інформаційно-цифрові компетентності, що впливають на ментальний світ учнів та забезпечують компетентне здійснення

творчої професійної діяльності в умовах глобалізації та впливу технологічних і економічних чинників, [2, с. 37] на засадах ціннісних орієнтацій та особистісно-орієнтованого підходу.

Закон України «Про систему професійних кваліфікацій» визначає перелік термінів та видів кваліфікацій у сфері професійних кваліфікацій, де кваліфікація – це динамічна комбінація знань, умінь, цінностей, інших особистих якостей, визначених у термінах результатів навчання, що визначає здатність особи успішно провадити подальшу навчальну та професійну діяльність.

Іншомовна компетентність охоплює багато аспектів, таких як навички говоріння та розуміння, культурний фон та здатність адаптувати знання мови до різних ситуацій та аудиторій. Ці вміння мають стати важливим інструментом для розуміння та взаємодії з різними культурами, покращення міжнародних відносин та розширення можливостей у сфері освіти, науки, бізнесу та культури.

Міжкультурна складова комунікативної компетенції потребує посилення на етапі розвитку навчання іноземної мови. Вивчаючи іноземну мову, учні та студенти дізнаються про інші культури та міжкультурну комунікацію, тому їм необхідно розвивати міжкультурну компетенцію та вчитися говорити в рамках діалогу культур. Залучення учнів і студентів до діалогу культур є важливим для освіти та розвитку. Адже формування культурної людини відбувається через діалог між рідною та іноземною культурами. Дізнаючись про іноземні культури, учні можуть краще пізнати власну культуру. Розвиток міжкультурної компетентності вчителів є ще більш важливим як засіб виховання особистості. Міжкультурна компетентність – це знання соціокультурного контексту, в якому використовується іноземна мова, і вміння спілкуватися в цьому контексті. [1, с. 36]. Міжкультурна комунікація – це спілкування між представниками різних культур.

Основною метою викладання іноземної мови на сучасному етапі є розвиток навичок спілкування іноземною мовою та підготовка учнів і студентів до реального іншомовного спілкування. Знання іноземної мови не завжди гарантує успішний міжкультурний обмін. Непорозуміння можуть виникати

через етнічні стереотипи, упередження, ситуацію «культурного шоку», перебільшення схожості між рідною та іноземною культурами, конфлікти на рівні індивідуальної свідомості. У цьому контексті виникає потреба у постійному розвитку та вдосконаленні комунікативної компетентності вчителів під час їхньої професійної діяльності, де знання, вміння та навички відіграють особливу роль для успішної міжкультурної комунікації.

Міжкультурна компетентність вчителя повинна мати складну структуру, що включає в себе не тільки традиційно визнані компоненти. Окрім ядра міжкультурної компетентності – знання етнопсихології народу своєї країни та країни мови, яку він викладає – вона має бути доповнена блоком особистісних характеристик, які сприяють забезпеченню міжкультурного взаєморозуміння, а отже, і успішної педагогічної комунікації.

Особистісні характеристики викладача повинні відповідати успішному формуванню соціокультурної компетенції в іноземній мові, зокрема особистісним якостям, необхідним для міжкультурної комунікації.

Сучасна школа ставить перед вчителем непросте завдання. Учні повинні бути всебічно розвиненими особистостями, їхній світогляд не повинен бути фрагментарним і примхливим, вони повинні бути політично, економічно, соціально і культурно інтегровані в сучасне суспільство. Інтегрований урок - це урок, який включає в себе матеріал, навички та компетенції з інших суміжних дисциплін та інших предметів. Інтеграція шкільних предметів необхідна для усвідомлення і досягнення особистих, навчальних і міжпредметних досягнень як умова формування міждисциплінарних понять і ключових компетентностей.

Для того, щоб навчити міжкультурної комунікації, уроки з інших дисциплін, в тому числі і географії, повинні розширити зміст навчання, включивши до нього низку компонентів, спрямованих на розвиток міжкультурної компетенції – соціокультурний, соціолінгвістичний, лінгвокраїнознавчий та ін. Якщо культура в різних її значеннях має бути змістом викладання будь-якого предмету, то стає практично неприйнятним викладання цього предмета в авторитарному стилі, який переважає серед деяких викладачів.

Тому перед школами постає завдання гуманізації педагогічного іншомовного спілкування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Татаренко І. Компетентність – вимога сучасності. *Світло: науково-метод. інф. пізн.-освіт. часопис*. 1996. №1. С.57-59.
2. Сапожников С.В. Професіоналізм майбутнього вчителя початкових класів у вимірі сьогодення. *Вісник Університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2018. № 2(16). С. 34-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vduer_2018 (дата звернення: 12.03.2024)

Романець Алла Василівна,
вчитель початкових класів
Новенський ЗЗСО Токмацької міської ради Запорізької області
м. Токмак, Україна

ЗДОРОВ'ЯЗБЕРЕЖУВАЛЬНІ ТЕХНОЛОГІЇ В ПОЧАТКОВІЙ ШКОЛІ

Здоров'язбережувальні технології – це система заходів, що передбачає сукупність педагогічних, психологічних і медичних впливів, спрямованих на захист і забезпечення здоров'я, формування цінного ставлення до свого здоров'я [4].

Мета здоров'язбережувальних освітніх технологій навчання – забезпечити школяреві можливість збереження здоров'я за період навчання у школі, сформувані в нього необхідні знання, уміння та навички щодо здорового способу життя, навчити використовувати отримані знання в повсякденному житті [2]. Завдання: поширення педагогічного досвіду, спрямованого на створення умов для збереження та зміцнення здоров'я; розвиток "корисності" уроку як основної організаційної форми освітнього процесу, що безпосередньо залежить від учителя; створення умов побудови уроку на основі закономірностей навчально-виховного процесу з використанням досягнень педагогічної практики з урахуванням питань здоров'язбереження [3].

Досвід практичної діяльності виявив такі шляхи розв'язання цієї проблеми:

1. Раціональна організація праці вчителя та учнів.

2. Чергування різних видів діяльності на уроці.

3. Створення комфортного психологічного клімату.

4 Використання технологій, що мають здоров'язбережувальний ресурс (рівневої диференціації, індивідуального навчання, програмованого навчання, групових та ігрових технологій, укрупнення дидактичних одиниць, розвивального навчання).

5. Застосування активних методів навчання та форм організації пізнавальної діяльності учнів.

6. Дотримання санітарних норм і правил охорони праці [1,с.55].

Здорова дитина – це в майбутньому здоровий і щасливий громадянин суспільства, людина з активною життєвою позицією!

На що ж потрібно звернути увагу педагогу, щоб зберегти здоров'я своїх учнів?

Урок залишається основною організаційною формою освітнього процесу, яка безпосередньо залежить від учителя.

Молодшим школярам важко нерухомо сидіти під час занять. У них яскраво виражена потреба в русі, і тривале гальмування цієї потреби викликає значне стомлення в центральній нервовій системі. Ось чому нефізіологічно вимагати від школярів «залізної» дисципліни, «кам'яної» нерухомості.

Організація навчальної роботи. Розв'язання основного завдання здоров'язбережувальної педагогіки – зберегти в дитини високу працездатність, відсунути стомлення й унеможливити перевтому. Це можливо тільки за правильної організації праці та відпочинку. Для цього необхідно брати до уваги такі моменти:

1. Тривалість заняття

2. Організація заняття

3. Перерви (відпочинок)

4. Час проведення занять

Види занять:

- ділові ігри (на всіх уроках)
- комплекс вправ (на уроках фізкультури та ранковій зарядці)
- оздоровчі хвилинки (на всіх уроках)
- бесіда (на класних годинах)
- спілкування з природою (на уроках навколишнього світу)

Кожен день у своєму класі я починаю з проведення комплексу вправ, який не тільки налаштовує на роботу на уроці, а й сприяє зміцненню здоров'я дітей.

Дуже важлива роль у збереженні високої працездатності протягом заняття належить фізкультхвилинкам. Фізкультхвилинки абсолютно необхідні на кожному занятті з дітьми молодшого шкільного віку. Завдання оздоровчих пауз – дати знання, виробити вміння і навички, необхідні кожній дитині для зміцнення хребта, стоп, рук, для гарної постави, зняття втоми, набуття спокою і рівноваги.

Фізкультхвилинки проводжу, враховуючи специфіку предмета, інколи з музичним супроводом, з елементами самомасажу, що допомагають відновити оперативну працездатність дітей.

Актуальною проблемою нині є охорона зору школярів, особливо тих, які розпочали навчання з шестирічного віку. З початком навчання в першому класі в дітей природно зростає навантаження на зір. Воно пов'язане з необхідністю тривалого сидіння за партою в похилій позі, з роботою на близькій відстані з дрібними об'єктами під час читання, письма, конструювання. Напруга очей посилюється за рахунок поганого зовнішнього оформлення навчальних посібників, робочих зошитів, поганої чіткості друку. Вихід із ситуації, що склалася, в такому: розширювати зорово-просторову активність у режимі шкільного уроку. На уроці ми використовуємо пальмінг.

Особливу увагу на уроках приділяю поставі дітей. Одна з причин порушення постави – неправильна робоча поза. Прикладом профілактичних вправ для запобігання сутулості, зміцнення хребта, стоп, рук, зняття втоми, набуття спокою та рівноваги можуть слугувати такі вправи.

Основні вимоги до гігієнічних умов. Мікрокліматичні параметри кабінетів і майстерень мають забезпечувати адекватність терморегуляції в організмі,

газовий склад повітря – нормальну оксигенацію тканин, освітленість – оптимальне функціонування зорової системи.

Оптимальні умови повітряного середовища – важливий чинник збереження здоров'я і працездатності людини. Неприятливі зміни повітря можуть спричинити значні порушення в організмі: перегрівання або переохолодження тіла, гіпоксію, виникнення інфекційних та інших захворювань, зниження працездатності.

Повітря має бути чистим, тому що під час перебування людей у приміщенні в повітрі накопичуються леткі продукти обміну речовин людини, які мають неприємні запахи, що робить повітря «затхлим». За тривалого перебування в такій атмосфері в людини починає боліти голова, погіршується увага, з'являються сонливість, апатія, може виникнути нудота (аж до блювоти), інколи навіть буває непритомність (приміщення потрібно як слід провітрювати). «Маленькі хитрощі» для підтримання повітряного режиму: під час заняття треба тримати злегка прочиненими двері в класі, попередньо створивши в приміщеннях запас свіжого повітря. Провітрювання рекомендується здійснювати під час перерв, видаливши дітей з кабінету. Навіть узимку, відчинивши на якийсь час вікно, можна не побоюватися значного зниження температури повітря в приміщенні, а 3-5 хвилин такого провітрювання цілком достатньо, щоб повітря в класі повністю оновилося.

Здоров'язбережувальні технології охоплюють не тільки питання фізичного здоров'я, а й питання духовного здоров'я та загального емоційного стану учня. Для стабілізації емоційного фону в класі необхідно підтримувати ситуацію успішності, дати дітям можливість виговоритися, поділитися тривогою, страхами, сумнівами. У роботі з корекції емоційного фону можуть виявитися ефективними групові заняття з елементами тренінгу, що проводяться педагогом-психологом.

Здоров'язбережувальні технології інтегрують усі напрями школи щодо збереження, формування та зміцнення здоров'я учнів [1].

Здоров'язбережувальні освітні технології можна визначити, як науку, мистецтво й обов'язок так навчати й виховувати учнів, щоб вони змогли потім виростити здоровими та щасливими своїх дітей, будучи їм гідним прикладом [2].

Очікувані результати: збереження в дитини високої працездатності, унеможливлення стомлення й перевтоми на уроках; формування в дітей теоретичних знань про збереження здоров'я й уміння їх використовувати практично; формування вміння вчитися, дбаючи про своє здоров'я; активізація розвитку всіх сфер особистості учнів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безродня Т.І. Сучасні підходи до створення здоров'язбережувального освітнього середовища в загальноосвітніх школах. *Педагогіка здоров'я* : збірник наукових праць VII Всеукраїнської науково–практичної конференції (м. Чернігів, 7–8 квітня 2017 р.) : в 2 т. / ред. колегія : С. М. Шкарлет та ін. Чернігів, 2017. Т. 1. С.53-56.

2. Гнатюк О. Використання здоров'язберігаючих технологій у навчальному процесі як запорука збереження і зміцнення здоров'я здобувачів освіти. *Актуальні проблеми психолого-педагогічного супроводу та розвитку суб'єктів спортивної діяльності*: Матеріали V Всеукраїнської наукової електронної конференції з міжнародною участю (м. Київ, 28 жовтня 2022 р.) / Відповід. ред.: Т. М. Булгакова. Київ, 2022. С.102-103.

3. Обихвост В. Формування здоров'язбегіраючої компетентності школярів молодшого шкільного віку. URL: https://docs.google.com/presentation/d/1uRe14_B1M0PVfDbrHqqQQ9VeQARjoTV1mn_mS9Um9a0/htmlpresent (дата звернення: 12.03.2023)

4. Шепітько В.І., Боруца Н.В., Стецук Є.В., Якушко О.С., Левченко О.А. Холістичний підхід до збереження здоров'я молодого покоління. The XV International Scientific and Practical Conference «*Multidisciplinary academic notes. Science research and practice*», April 19-22, 2022, Madrid, Spain. С.470-473.

Рябицька Тетяна Іванівна
старший викладач кафедри соціальної роботи,
Мелітопольський інститут екології
та соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

Лейко Олександра Олександрівна
здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ УКРАЇНСЬКИХ СІМЕЙ В ЯКИХ ВИХОВУЮТЬСЯ ДІТИ З ІНВАЛІДНІСТЮ

Інвалідність є складним соціальним явищем, яке потребує уваги суспільства та держави. За статистичними даними, станом на 1 січня 2020 року, в Україні проживало понад 2,7 мільйона осіб які мають статус інваліда, що складає приблизно 6% населення. Значна частина інвалідів є жінками, які становлять 44% від загальної кількості осіб з інвалідністю. Також важливо відзначити, що реальні цифри ймовірно ближчі до міжнародного показника частки осіб з інвалідністю, що становить приблизно 15%.

Зростання кількості українців з інвалідністю на 300 тисяч за останні півтора року є тривожним сигналом і вимагає негайних заходів для забезпечення підтримки та реабілітації цієї частини населення. Необхідно розглянути причини такого зростання та розробити стратегії з метою запобігання подальшому погіршенню ситуації [1].

Термін «сім'я соціального ризику» відображає важливу концепцію у соціальній роботі, яка визначає сім'ї, що потребують особливої уваги та підтримки через невиконання основних соціальних функцій. Серед таких сімей часто зустрічаються ті, які виховують дітей з інвалідністю. У таких родинах член(и) сім'ї мають серйозні, постійні порушення здоров'я та обмежені можливості, що ускладнюють їхній повсякденний життя. Ці сім'ї можуть потребувати додаткової підтримки та ресурсів для забезпечення належних умов для дітей з інвалідністю.

Роль сім'ї у соціалізації дитини з інвалідністю надзвичайно важлива. Члени родини забезпечують їй умови життя, опіку, виховання та освіту, що сприяє її повноцінній інтеграції в суспільство. Забезпечення підтримки та ресурсів для таких сімей може сприяти покращенню якості життя дітей з інвалідністю та сприяти їхній успішній соціальній адаптації.

Так, сім'я відіграє надзвичайно важливу роль у житті дитини з інвалідністю. Вона забезпечує не лише фізичні потреби дитини, а й психологічну підтримку, виховання та соціалізацію. Члени родини надають дитині умови для розвитку та реалізації її потенціалу, сприяють включенню її в суспільне життя та формуванню навичок для самостійного функціонування.

Труднощі, з якими стикається сім'я з дитиною з інвалідністю, можуть бути довготривалими та впливати на всі сфери життя. Важливо, щоб сім'я отримувала не лише підтримку від спеціалізованих організацій та фахівців, а й від суспільства в цілому, щоб забезпечити їй можливість подолати труднощі та забезпечити належну якість життя дитини з інвалідністю.

Батьки дітей з інвалідністю часто відчують почуття провини та обійденими долею. Їхня надмірна увага та піклування дитиною може призвести до гіперопіки, що, в свою чергу, може сприяти формуванню соціальної та емоційної незрілості у дитини. Такий стиль виховання може обмежити можливості дитини в розвитку соціальних навичок та адаптації до оточуючого середовища [2].

Тривале перебування у умовах ізоляції та обмеження у рухах може впливати на психічний розвиток дитини та ускладнювати процес соціалізації. Важливо, щоб сім'ї отримували підтримку та доступ до необхідних ресурсів для забезпечення належного розвитку та щасливого життя своєї дитини з інвалідністю. Типові показники розвитку у молоді з обмеженими можливостями вказують на серйозні виклики, з якими стикаються ці люди в різних аспектах свого життя. Вони підкреслюють складність ситуації, в якій опиняються люди з інвалідністю і яка вимагає комплексного підходу для їхнього підтримки та інтеграції в суспільство. Такі виклики включають втомлюваність, низьку

самооцінку, поведінкові реакції, знижений рівень інтелектуального розвитку та афективні проблеми. Розуміння цих аспектів може допомогти розробити ефективніші програми та стратегії для підтримки людей з інвалідністю та їхніх сімей [4].

Сім'ї, в яких проживають особи з інвалідністю, зіткнуться з різноманітними проблемами, які можуть важко впливати на їхнє повсякденне життя та якість життя. Деякі з найбільш актуальних проблем, з якими стикаються українські сім'ї, можуть включати наступне:

1. Стереотипи та упередження. Негативні стереотипи про людей з інвалідністю можуть викликати соціальну ізоляцію та ускладнювати отримання освіти, працевлаштування та доступ до інших соціальних можливостей.

2. Брак інформації. Недостатність інформації про потреби та можливості людей з інвалідністю ускладнює їхню можливість отримати необхідну підтримку та допомогу.

3. Економічні труднощі. Витрати на лікування, догляд та спеціальні послуги можуть бути великим навантаженням для сімей з інвалідними членами, особливо в умовах економічної нестабільності.

4. Фізичні обмеження та недоступність. Фізичні обмеження та недоступність інфраструктури можуть ускладнювати мобільність та доступність для людей з інвалідністю, утруднюючи їхнє повноцінне включення в суспільне життя.

5. Психологічний тиск та стрес. Люди з інвалідністю та їхні сім'ї часто стикаються з психологічним тиском та стресом, пов'язаним зі стигматизацією та невпевненістю у власних можливостях [3].

Розв'язання цих проблем потребує комплексного підходу з боку суспільства, уряду та громадських організацій, спрямованого на забезпечення рівних можливостей та повноцінне включення людей з інвалідністю в усі сфери життя.

Отже, Україна стикається з значними викликами у забезпеченні адекватної підтримки та послуг для осіб з інвалідністю, родин в яких вони проживають, а

також у створенні сприятливих умов для їхньої повноцінної участі в суспільстві. Забезпечення доступності різних сфер життя, від освіти та зайнятості до медичної та соціальної підтримки, відіграє ключову роль у покращенні якості життя людей з інвалідністю та сприяє їхній соціальній інтеграції.

Держава має вести систематичний моніторинг та оцінку ефективності реабілітаційних програм, соціальної допомоги щоб забезпечити оптимальні результати для осіб з інвалідністю та їхніх сімей. Це допоможе виявити недоліки у системі та вчасно коригувати стратегії, спрямовані на поліпшення умов життя цієї категорії населення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аналітична довідка ООН Про інвалідність. URL: https://ukraine.un.org/sites/default/files/2021-12/UN%20Policy%20Paper%20on%20Disability_UKR.pdf (дата звернення: 11.03.2024)
2. Всесвітня програма дій щодо осіб з обмеженими можливостями. URL: <http://www.un.org/disabilities/default.asp?id=23> (дата звернення: 11.03.2024)
3. Кислян Л.А. Проблеми адаптації сім'ї до виховання дитини з особливими потребами. URL: <https://ap.uu.edu.ua/article/551> (дата звернення: 11.03.2024)
4. Кияниця З.П., Петрочко Ж.В. Соціальна робота із вразливими сім'ями та дітьми: посібник у 2-х ч.; Ч.1. Сучасні орієнтири та ключові технології. К.: ОБНОВА КОМПАНІ, 2017. 256 с.

Рябицька Тетяна Іванівна,
старший викладач кафедри соціальної роботи,
Мелітопольський інститут екології
та соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

Чабанюк Олена Іванівна,
здобувачка 4 курсу першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
спеціальності 231 Соціальна робота,
Мелітопольський інститут екології та
соціальних технологій Університету «Україна»
м. Київ, Україна

СОЦІАЛЬНА РОБОТА З СІМ'ЄЮ В СКЛАДНИХ ЖИТТЄВИХ ОБСТАВИНАХ

Сім'я дійсно пережила значні зміни протягом останніх півстоліть, але важливо відзначити, що вона залишається важливим елементом суспільства. Зміни в економіці, технологіях, соціокультурному середовищі та інших сферах життя призводять до еволюції сімейних моделей та відносин, але сама суть і значення сім'ї залишаються важливими для багатьох людей.

Однією з основних тенденцій є зміна у структурі сімей. Традиційна батьківська пара з дітьми залишається загальноприйнятою формою сім'ї, але також стає дедалі більше інших форм: одиночні батьки, розширені сім'ї, одностатеві пари з дітьми тощо. Це відображає соціальні зміни, такі як зростання рівня розлучень, більша свобода вибору партнерів та батьківства, зміни в гендерних ролях тощо.

Отже, сучасна сім'я виставлена на випробування через різноманітні фактори, але вона продовжує залишатися важливим елементом суспільства, адаптуючись до нових умов і викликів.

Сім'я, що перебуває у складних життєвих обставинах, – це сім'я, яка втратила свої виховні можливості через виникнення таких умов, що порушують нормальну життєдіяльність одного або кількох членів сім'ї, наслідки яких вони не можуть подолати самотійно. Це визначення чітко вказує на те, що сім'ї, які опиняються у складних життєвих обставинах, знаходяться у ситуаціях, де вони втрачають здатність виховувати своїх дітей через вплив зовнішніх факторів, які порушують їхню нормальну життєдіяльність. Ці умови можуть бути різноманітними, включаючи матеріальні труднощі, юридичні проблеми, психологічні труднощі, насильство, хвороби, залежності та інші фактори, що впливають на життя сім'ї.

Важливою рисою цього визначення є вказівка на те, що сім'ї не можуть подолати ці умови самотійно. Це може бути через брак ресурсів, знань, підтримки або через саму складність ситуації.

Визначення переліку обставин, які можуть призвести до складних сімейних ситуацій є важливим кроком для забезпечення соціального супроводу цим сім'ям, забезпечення їхнього добробуту та підтримки. Цей перелік обставин відображає різноманітні ситуації, з якими можуть зіткнутися сім'ї, і включає такі складні обставини, як інвалідність, насильство в родині, алкогольна та наркотична залежність, безпритульність, сирітство та інші.

Нижче наведено класифікацію, яка допомагає розуміти різні типи сімейних труднощів та їх вплив на життя сімей. Розглянемо кожен тип:

– надсильні сімейні труднощі, характеризуються раптовістю та серйозністю. Смерть члена сім'ї, подружня зрада, раптова зміна статусу або арешт можуть викликати стрес та кризову ситуацію для сім'ї. Ці події можуть раптово змінити рутину та плани сім'ї і вимагати негайних заходів для подолання;

– хронічні сімейні труднощі, що характеризуються тривалим та стійким впливом на життя сім'ї. Надмірне фізичне або психічне навантаження, тривалі конфлікти у сім'ї, проблеми з житлом – це лише деякі з можливих причин хронічних труднощів. Ці ситуації можуть тривати довгий час і спричиняти постійний стрес для сім'ї, викликаючи тривалу втому [2].

Розрізнення між надсильними та хронічними труднощами допомагає фахівцям у сфері психології, соціальної роботи та інших галузях розробляти відповідні стратегії підтримки та інтервенції для сімей. Важливою є швидка реакція на надсильні труднощі та планування довгострокової підтримки для подолання хронічних проблем.

Існує два підходи до оцінки потреб в сфері соціальної роботи які доповнюють один одного і сприяють більш ефективній підтримці сімей та дітей у складних життєвих обставинах.

Перший – це підхід українських науковців І.Д. Зверевої, З.П. Кияниці, В.О. Кузьмінського, Ж.В. Петрочко в якому підкреслюється важливість оцінки потреб клієнтів як фундаментальної технології в соціальній роботі. Він визначає оцінку як процес, що включає збір, узагальнення та аналіз інформації про стан та

життєві обставини клієнтів. Цей підхід спрямований на визначення потреб та досягнення результатів, а також на аналіз фінансових витрат та прогнозування економічного ефекту. Його ціль – забезпечити клієнтам оптимальні соціальні послуги та підтримку [2].

Другий підхід сформувався згідно з Законом України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю», оцінка потреб проводиться з метою отримання повної інформації для визначення оптимальної стратегії втручання та необхідних послуг для сімей та дітей у складних життєвих обставинах. Цей підхід розрізняє два рівні оцінки потреб: первинний рівень, що охоплює початкову оцінку, та вторинний рівень, який включає комплексну оцінку [1].

Ці підходи допомагають соціальним працівникам зрозуміти потреби клієнтів та ефективно планувати та надавати їм підтримку та послуги. Вони сприяють розвитку імплементації програм та стратегій, спрямованих на поліпшення якості життя сімей та дітей.

Важливість оцінки потреб клієнтів та її ролі в процесі соціальної роботи з сім'ями та дітьми в складних життєвих обставинах має декілька ключових аспектів:

1) Визначення соціальних послуг і методів втручання, адже оцінка потреб допомагає ідентифікувати, які конкретні послуги та підходи найбільш відповідають потребам клієнта та його сім'ї, а це дозволяє забезпечити індивідуальний та адаптований підхід до кожного випадку.

2) Захист та благополуччя дитини, в якому оцінка потреб є важливою складовою забезпечення захисту та благополуччя дитини, допомагає ідентифікувати потрібні заходи та послуги, щоб забезпечити дітям безпечне та стабільне середовище.

3) Моніторинг та оцінка процесу роботи, де оцінка потреб є частиною визначення успішності професійної діяльності фахівців з соціальної роботи, допомагає зрозуміти ефективність та адекватність проведених заходів та послуг.

4) Оцінка результатів роботи, яка дозволяє відстежувати вплив наданих послуг на якість життя клієнта та його здобутки.

5) Методи збору інформації для здійснення оцінки потреб можуть бути наступними: опитування, інтерв'ю, спостереження, фокус-групи тощо. Це дозволяє отримати широкий та різноманітний обсяг даних для аналізу та прийняття рішень [3].

Отже, надання підтримки сім'ям в СЖО є важливим, оскільки вони можуть потребувати додаткових ресурсів, які допоможуть їм подолати складні ситуації та створити стабільне середовище для виховання дітей. Доцільною є інтегрована підтримка цих сімей, яка включає в себе не лише фінансову та матеріальну допомогу, але й психологічну, педагогічну та інші види підтримки, спрямовані на підвищення їхнього самостійного функціонування та забезпечення здорового та безпечного середовища для всіх членів сім'ї.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

2. Закон України «Про соціальну роботу з сім'ями, дітьми та молоддю»
URL: https://ips.ligazakon.net/document/T012558?an=217&ed=2020_01_01 (дата звернення: 12.03.2024)

3. Зверєва І.Д., Кияниця З.П., Кузьмінський В.О., Петрочко Ж. В. Оцінка потреб дитини та її сім'ї: від теорії до практики: Навч. посіб.: У 2-х част. К.: «Кожній дитині», 2010. Частина 1. 224 с.

4. Соціально-педагогічна діагностика дітей та родин, які опинились в складних життєвих обставинах. / автори-упор. В.Г. Панок, З.О. Гаркавенко, О.Г. Карагодіна, А.С. Шапошнікова. К.: УНМЦ практичної психології і соціальної роботи, 2017. 76 с.

Сурядна Наталія Миколаївна,
кандидат біологічних наук, доцент,
доцент кафедри екології та інформаційних технологій
Мелітопольського інституту екології та соціальних
технологій Університету «Україна»
м. Запоріжжя, Україна
Люта Лідія Павлівна,
вчитель біології, вища категорія, учитель-методист,
Покровський заклад загальної середньої освіти
Токмацької міської ради»
м. Запоріжжя, Україна
Антипенко Оксана Володимирівна,

ГРОМАДЯНСЬКА НАУКА, ЗАСТОСУВАННЯ ОНЛАЙН- ІНСТРУМЕНТІВ ЗБЕРЕЖЕННЯ БІОРІЗНОМАНІТТЯ ТА ОЦІНКИ ЕКОСИСТЕМНИХ ПОСЛУГ У ШКІЛЬНІЙ ПРОГРАМІ НУШ

Природнича освіта нової української школи отримала нові виклики в умовах онлайну і стикнулася з низкою освітніх проблем, зокрема довкіллявого навчання. Саме шкільний вік покликаний закласти підвалини любові до природи, бережного ставлення до оточуючого середовища та становлення екологічно свідомого громадянина. Формування загально-біологічного світогляду учнівської молоді полягає у розвитку уваги до навколишнього світу з усвідомленням нерозривного зв'язку людини з природою та розумінням наслідків людської діяльності, яка може проявлятися у зникненні видів, зміні їх середовища існування, нестачі природних ресурсів, тощо, а отже, подальшим порушенням стійкості крихких екосистем та біосфери в цілому.

Усвідомлення саме у шкільному віці високої ціни послуг природи, якими вона невпинно забезпечує наше життя, є особливо чутливим напрямком. Знання про екосистемні послуги необхідні задля розуміння наскільки важливим у житті кожного є збереження біорізноманіття та підтримання природних процесів довкілля. Онлайн-платформи та мобільні додатки оцінки біорізноманіття та екосистемних послуг як інструменти самореалізації особистості, можуть з успіхом вирішити проблему практичної підготовки учнівської молоді та інтегруватись в освітньо-природничий простір нової української школи, маючи високий інноваційний потенціал.

Кожен учень, навчаючись, пізнаючи світ, розвиваючи в собі загальнолюдські компетенції, може зробити важливий внесок у збереження біологічного різноманіття через залучення до збору первинних даних інструментами громадянської науки (citizen science). Співпричетність до

відкриттів, вирішення проблем здоров'я чи довкілля, може стати додатковою мотивацією та стимулом до вивчення біологічних дисциплін.

Особливо актуальним такий підхід є в умовах необхідності збереження і збору даних про довкілля в умовах глобальних впливів повномасштабної війни на біорізноманіття і водночас надання учням ширших можливостей для отримання практичних знань [1]. До того ж дослідницький характер природничих дисциплін спрямований на виховання критичного та просторового мислення учнів, що забезпечує розкриття інтелектуального потенціалу особистості.

Онлайнове шкільне сьогодні закрило доступ до природи, що унеможливило проведення дієвих практичних занять, а навчальний процес ще більше теоретично навантажився. Для природничої освіти це особливо болісно. Потреба практичного виходу у природу обмежилась спочатку епідемією, тепер війною. Постає необхідність змінювати підходи до навчального процесу і впроваджувати нові рішення з подальшим інтегруванням у шкільні програми таких дієвих цифрових природничих інструментів.

Отже, метою даної роботи є обґрунтування можливості застосування онлайн-інструментів збереження біорізноманіття та оцінки екосистемних послуг, через методи громадянської науки в освітньо-природничому просторі нової української школи.

Концепція «citizen science» (громадянська наука) за останні роки набула значного поширення та популярності серед міжнародного наукового співтовариства та зацікавлених громадян. Чимало вчених вбачають у ній майбутнє інтерактивної та інклюзивної, доступної для всіх широких верств населення участі у наукових дослідженнях. Співпраця між професійними дослідниками та аматорами може бути взаємовигідною. З одного боку, вона надає науковцям доступ до великої кількості даних, зібраних аматорами, які можуть бути використані у дослідженнях. З іншого боку, участь у проєктах громадянської науки дозволяє підвищувати рівень екологічної свідомості

населення, прищеплювати дітям та молоді повагу до довкілля та мотивувати людей проводити своє ефективне дозвілля у природі.

За визначенням Оксфордського словника англійської мови, до якого поняття «citizen science» було включене 2014 року, «Громадянська наука – це наукова робота, що виконується представниками широкої громадськості, часто у співпраці з професійними вченими або під їх керівництвом» [2].

Громадянська наука в шкільному контексті може покращити такі аспекти як мотивація, інтерес і знання учнів, а також їхні наукові та комунікативні навички [3-4]. При цьому навчальні стандарти вимагають особливого вдосконалення та вливання основних аспектів громадської науки у шкільні плани і програми. Про це мусимо говорити вже сьогодні і ставити перед собою відповідні цілі.

Майбутнє інтеграції громадянської науки в освіту прямо залежить від глобально доступних цифрових платформ. Зокрема мова йде про різні веб-інструменти для завантаження даних та їх аналізу. Загрузка власних матеріалів через інтерактивні веб-сайти, додатки для смартфонів тощо, дозволяє запроваджувати нові парадигми навчання в освітній екосистемі.

Особливо придатною громадянська наука у шкільному просторі може бути для дослідження біологічного різноманіття та оцінки екосистемних послуг. Її спектр використання може стати набагато ширшим і використовуватись для учнівської молоді як практична підготовка з біологічних дисциплін, зокрема щодо отримання знань про поширення видів, їх таксономічний та охоронний статус, тощо, та співучасть у накопиченні наукових даних з подальшим їх використанням у великій науці та розробці заходів з охорони та збереження біологічного різноманіття [2-4].

На міжнародному рівні існує чимало проєктів, які дозволяють ділитися своїми спостереженнями з фахівцями. Серед найбільш відомих слід назвати iNaturalist та UkrBIN (усі види живих організмів), Глобальний інформаційний фонд з біорізноманіття (Global Biodiversity Information Facility – GBIF), eBird (птахи), FrogWatch (жаби та ропухи), HerpMapper (рептилії та амфібії),

BeeSpotter (бджоли), The Reptile-Database (плазуни) та ін. Окрім використання цих ресурсів, громадянські науковці часто спілкуються безпосередньо з фахівцями та діляться своїми спостереженнями. Всі ці ресурси дозволяють, будь-кому, тримаючи у руці свій телефон долучитись до великої науки зі збору даних про поширення усіх видів, як, наприклад, iNaturalist або окремих груп, як eBird. Тим самим долучитись до наукових досліджень, стати «citizen scientist», досліджувати і вивчати біорізноманіття. Ці бази широко використовуються науковцями всього світу, для вивчення стану видів, їх поширення та чисельності, зміни меж ареалів, або повного зникнення видів, та власне будь які популяційні характеристики на всіх етапах росту і розвитку. Бази широко застосовуються в освітніх цілях. На сьогодні, завдяки цим інструментам, можна дізнатись про мешкання тих чи інших біологічних видів у громаді з подальшою оцінкою та розробкою планів охорони та збереження [5]. До речі, в багатьох країнах саме громадянська наука, дозволила провести інвентаризацію поширення видів, тим самим встановити їх статус та оцінити сучасний стан популяцій.

Виклики, від яких зараз потерпає Україна, всі випробування, які вона продовжує долати, потребують нових підходів, зокрема в освіті і навчанні. Шкільна система пройшла через пандемію, страждає від війни та наслідків бойових дій і окупації рф, тому необхідність запропонувати та впровадити ефективні методології для задоволення освітніх потреб учнів і викладачів тільки зростає. Школам потрібна абсолютно нова парадигма навчання і тут громадянська наука має великий потенціал. Вчителі повинні займати активну позицію, долати стару освітню модель простої передачі знань і стати передвісниками змін до сучасної та активної освітньої спільноти, сприяти відкритому навчанню.

Одним з веб-інструментів, який можна використовувати у шкільній програмі є застосування програмного забезпечення iNaturalist [6]. Даний інструмент працює як веб-сайт і як додаток до смартфона із можливістю створення персональних профілів для навчання основ біології та екології

школярів старшого віку з одночасним використанням даних зібраних в процесі такого навчання для потреб світової науки [1].

Платформа iNaturalist – один з найбільших у світі проєктів зі збору даних з біорізноманіття. Підтримується National Geographic та California Academy of Science. З платформою iNaturalist можна швидко задокументувати знахідку (фото, координата, дата); поділитися спостереженнями за дикою природою зі спільнотою; отримати кваліфіковану допомогу у визначенні видів від спеціалістів з різних держав; проводити збір інформації про біорізноманіття гуманними методами (фотографування тварин, рослин, і навіть їх частин, слідів життєдіяльності тощо); бути обізнаним та розширити знання про види та закономірності їх поширення. Щодня платформою iNaturalist користуються до 100 тисяч активних користувачів з понад 240 країн світу. Наразі в мережі міститься інформація про понад 70 мільйонів спостережень, 250+ тисяч видів [1; 6].

Логіка роботи на платформі наступна. Користувач (використовуючи веб-інтерфейс або мобільний застосунок) завантажує свої спостереження у вигляді геотегованих фотографій, після чого інші користувачі підтверджують (або пропонують свої) визначення виду. Визначення, з яким «погодилися» щонайменше два користувачі, набуває «дослідницького статусу» і в подальшому стає частиною даних всесвітнього проєкту з інвентаризації біорізноманіття GBIF [7]. Таким чином, аматори отримують можливість пізнавати природу краю та робити реальний внесок в науку, а професіонали – потужне джерело даних з біорізноманіття. Завдяки цьому кожен користувач iNaturalist після підтвердження визначень може мати реальне наукове цитування свого фото, яке буде не менш легітимною науковою цитатою, ніж стаття у будь-якому науковому журналі [1]. Український інтерфейс дозволяє активно застосовувати цей додаток у навчальному процесі, завантажувати свої спостереження, відслідковувати спостереження інших користувачів, вивчати, створювати спільні проєкти під керівництвом вчителя. Всі науковці світу використовують у своїх наукових працях, підручниках, звітах, тощо, матеріали громадянської науки, тому кожний,

в тому числі і здобувач освіти, може стати «citizen scientist» просто тримаючи у руці свій смартфон.

Екосистемні послуги – це всі корисні блага, які можна отримати від близькості з природою. Задоволення основних потреб людини безпосередньо залежить від екосистемних послуг [8]. Економісти-екологи з усього світу розробили методи оцінки вартості чистого повітря, гарних кревидів, шелесту листя, співу птахів. У документі ООН «Millenium Ecosystem Assessment» екосистемні послуги прямо називають «прямим і непрямим внеском екосистем у добробут людини» [9].

Основна класифікація екосистемних послуг, що використовується в усьому світі, полягає в поділі їх на групи відповідно до їхніх функцій: послуги постачання, регулюючі послуги, культурні та соціальні послуги та послуги з підтримання екосистем. До послуг постачання належать продукти харчування, сировина, прісна вода, ґрунти та інші матеріальні блага. Послуги *регулювання* представляють весь спектр процесів в екосистемах, які формують середовище існування біологічних видів, включаючи людину. *Культурні та соціальні послуги* – це нематеріальні вигоди та блага, які ми отримуємо від природи: можливості для відпочинку, духовного збагачення, натхнення для творчості, наукові знання. Екосистемні послуги *підтримання екосистем* забезпечують глобальні процеси формування атмосферних і кліматичних зон та кругообігу речовин у природі [8; 9].

Застосування методології обліку та оцінки екосистемних послуг у природничій освіті з успіхом використовується в шкільних програмах різних країн світу. Починати усвідомлювати скільки коштує природа, застосовувати інструменти, які дозволяють провести оцінку послуг природи, зрозуміти які це послуги, необхідно вже зараз інтегрувати у шкільні програми.

Найперспективнішим на наш погляд, в освітньому просторі для учнів є застосування оцінки екосистемних послуг дерев. Інструменти *i-Tree* – це сучасний пакет програмного забезпечення від Лісової служби Міністерства сільського господарства США, який забезпечує аналіз міського та сільського

лісівництва та інструменти оцінки екосистемних послуг. Інструменти *i-Tree* можуть допомогти посилити та зміцнити управління лісами шляхом кількісної оцінки структури лісу та екосистемних послуг, які надають дерева [10; 11].

Нагадаємо, які послуги нам надають дерева: видаляють забруднюючі речовини із повітря; продукують кисень; створюють економічні вигоди; поглинають та зберігають вуглець; очищають ґрунт, воду та повітря; запобігають поверхневому стоку; ерозії ґрунту; затримують вітер; пом'якшують наслідки зміни клімату; сприяють заощадженню енергії в будівлях; зменшують шумове забруднення; допомагають містам адаптуватися до стихійних лих; створюють прихисток для диких видів та сприяють збільшенню біорізноманіття; покращують фізичне та ментальне здоров'я.

Розуміючи місцеві екосистемні послуги, які надають дерева, користувачі *i-Tree* можуть пов'язувати діяльність з управління лісами, з якістю навколишнього середовища та життєздатністю громади. Незалежно від того, чи вас цікавить одне дерево чи цілий ліс, *i-Tree* надає дані, які можна використовувати, щоб продемонструвати цінність і встановити пріоритети для ефективнішого прийняття рішень. Найважливіше, що ці веб-інструменти можуть бути використані в освітніх цілях.

Більше 20 років *i-Tree* розробляє інструменти, які допомагають різноманітним користувачам [10; 11]. Охарактеризуємо ті, що можуть бути інтегровані у шкільні програми.

Інструменти для посадки дерев. Конкретні інструменти, які допоможуть із посадки дерев в громаді, в тому числі на території школи: - *i Tree Planting* прогнозування вигоди від масових посадок; *i-Tree Species* – правильне дерево, правильне місце. Інструмент, який допоможе вибрати найбільш підходящий вид дерев для висадки, виходячи з їх потенційних переваг і географічного регіону.

Основні інструменти для оцінки окремих дерев. *MyTree* – допоможе швидко зрозуміти переваги окремих дерев з мінімумом зусиль. Це безкоштовний онлайн інструмент для оцінки екосистемних послуг окремих дерев. Для роботи з *MyTree* потрібно вказати наступні параметри дерева: координати (на карті в

додатку), вид дерева, стан дерева, діаметр стовбура (або окружність), відстань до найближчих будівель (необов'язково), освітленість (повна, часткова). Після обробки внесених даних отримуємо звіт про екологічні послуги вашого дерева у одиницях вимірів та грошовому еквіваленті такі як: поглинання вуглекислого газу та накопичення вуглецю; затримка дощового стоку; очищення повітря від забруднювачів (CO; NO₂; SO₂; O₃; PM_{2,5}; PM₁₀); прогноз суми цих екологічних послуг за 20 років. Цей інструмент, найбільш перспективний щодо застосування його в шкільній програмі.

i-Tree Desing – повнофункціональний веб-інструмент із розширеною взаємодією побудови та прогнозуванням для оцінки переваг окремих дерев. *i-Tree Eco* – використовується для оцінки існуючого списку дерев або нового збору польових даних для отримання оцінки переваг окремих дерев. *i-Tree Canopy* – сидячи за комп'ютером, або іншим гаджетом, легко оцінити ґрунтовий покрив і крони дерев, а також переваги, використовуючи випадкову точкову вибірку на аерофотознімках [10]. Більш детально про особливості застосування можна ознайомитись на сайті. Зазначимо, що всі ці інструменти в Україні активно впроваджує, адаптує, популяризує та навчає Український екологічний клуб «Зелена хвиля» [11].

Чітка модель логіки дослідницького застосування перерахованих ресурсів полягає в тому, що учні, за допомогою цікавих онлайн-практичних кейсів вивчають, усвідомлюють високу ціну послуг природи, яка їх оточує. Монетизація або грошова оцінка екосистемних послуг заставляє замислитись над цінністю природи, необхідністю збереження та особистою відповідальністю.

Головними цілями спостереження, з використанням веб-інструментів, які ставить вчитель, є такі: необхідність мотивувати здобувачів до активного дослідження навколишнього середовища; зацікавити учнів до застосування новітніх дослідницьких онлайн-технологій; навчити самостійно організовувати свою діяльність, правильно розподіляти свій час на різні форми завдань, дотримуватися дедлайнів; навчитись працювати в групі, зокрема розподіляти між собою обов'язки і відповідальність; сформулювати між вчителем і

групою, а також між учнями в групі зворотній зв'язок за допомогою інструментів оцінювання і самооцінювання; навчити аналізувати отриману інформацію відповідно до поставленого завдання; залучити здобувачів освіти до проведення реальних наукових досліджень, запропонувавши їм стати членами міжнародної спільноти з вивчення біологічного різноманіття.

Отже, шкільна природнича освіта, потребує нової парадигми навчання у надскладних умовах. Значний освітній потенціал мають практичні онлайн-інструменти, які відкрито сприятимуть інтеграції освіти, навчання і науки, вихованню критичного просторового мислення учнів, розкриття інтелектуального потенціалу особистості та становлення екологічно свідомого громадянина.

Набуті матеріали дають зрозуміти наявність спектру програмних продуктів та можливість їх впровадження у шкільній програмі. Застосування відкритих веб-платформ та мобільних додатків розширює можливості предметно-практичних та технологічних навичок підготовки в умовах онлайн-освіти та дозволяє міждисциплінарно, інтегровано, інклюзивно, у формальному та неформальному освітньому середовищі формувати різносторонній загально-біологічний та природничий світогляд учнівської молоді. Організована діяльність в природі може сприяти профорієнтації здобувачів освіти, формуванню готовності до усвідомленого вибору майбутньої професії. Залучення до громадянської науки учнів може стати соціальнозначущою інновацією розвитку особистості та становлення екологічно свідомого та відповідального громадянина.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Василюк О.В., Марущак О. Ю., Зіньковський А.В. Дубина Н. А. Можливості застосування інструментів громадянської науки в навчальному процесі біологічних факультетів ВНЗ. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка Педагогічні науки*. Вип. 53. 2023. С. 170-176.

2. Mientje Lüsse, Frauke Brockhage, Marco Beeken & Verena Pietzner. Citizen science and its potential for science education. *International Journal of Science Education*. 2022. №44:7. pp. 1120-1142, DOI: 10.1080/09500693.2022.2067365.
3. Simona Cerrato. Citizen science: a powerful way to new learning experiences URL: <https://eu-citizen.science/blog/2022/01/24/citizen-science-powerful-way-new-learning-experiences/> (Дата звернення 20.03.2024).
4. Roche J, Bell L, Galvão C, Golumbic YN, Kloetzer L, Knoblen N, Laakso M, Lorke J, Mannion G, Massetti L, Mauchline A, Pata K, Ruck A, Taraba P and Winter S. Citizen Science, Education, and Learning: Challenges and Opportunities. *Front. Sociol.* 2020. 5:613814. doi: 10.3389/fsoc.2020.613814.
5. Українська природоохоронна група. Офіційний сайт організації URL: <https://uncg.org.ua> (Дата звернення 05.03.2024).
6. Платформа iNaturalist. Офіційний сайт проекту. URL: <https://www.inaturalist.org/> (Дата звернення: 22.03.2024).
7. Глобальний інформаційний фонд з біорізноманіття. Global Biodiversity Information Facility – GBIF. URL: <https://www.gbif.org/> (Дата звернення 18.03.2024).
8. Екосистемні послуги. Огляд. / Укладачі: Олексій Василюк, Любов Ільмінська. БО «БФ «Фонд захисту біорізноманіття України», Ukrainian Nature Conservation Group, 2020. 84 с.
9. Василюк О., Варуха А., Куземко А., Мойсієнко І., Коломицев Г., Спрягайло О., Лаврінєнко К., Сіренко І., Чусова О., Садогурська С., Безсмертна О. Екосистемний добробут: методика обрахунку екосистемних послуг непрямыми методами. Чернівці : Друк Арт, 2023. 184 с.
10. *I-Tree*. Офіційний сайт. URL: <https://www.itreetools.org> (Дата звернення 23.03.2024).
11. Український екологічний клуб «Зелена хвиля». Офіційний сайт URL: <https://ecoclubua.com/> (Дата звернення 11.04.2024).

Шмагайло Олександр Володимирович,
вчитель біології,
Кисляньський ліцей Зайцівської сільської ради
Синельниківського району Дніпропетровської області
м. Синельниково, Україна

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КУЛЬТУРИ УЧНІВ НА УРОКАХ БІОЛОГІЇ

В умовах Нової української школи до сучасного загальноосвітнього навчального закладу висувають великі вимоги. Педагогічні працівники повинні розвивати учнів за багатьма напрямками. Одним із напрямів навчання та виховання дітей і підлітків є екологічна освіта, оскільки, не працюючи в цьому напрямі, неможливо розв'язати проблеми розвитку, що є в цій сфері. Наука «екологія» є однією з найактуальніших наук у сучасному світі. На неї покладають великі надії, пов'язані з виживанням людства у світі, що постійно змінюється.

На уроках біології розвиток екологічної грамотності учнів є необхідним, оскільки отримані знання сприяють розвитку в учнів різного віку гуманного ставлення до природи рідного краю і всієї країни загалом.

Найважливішим завданням учителя біології в реалізації цих аспектів є формування у дітей і підлітків відповідального і дбайливого ставлення до природи.

У школі формування екологічної культури здійснюється за допомогою навчальної та позаурочної діяльності. Я, як учитель біології, більший акцент під час роботи в цьому напрямі роблю на навчальну діяльність.

Увесь процес екологічного навчання та виховання можна поділити на кілька етапів.

На початковому етапі визначаємо цілі та завдання, на які спиратиметься весь процес навчання. Наприклад: Мета: Формування екологічного навчання та виховання учнів через використання активних форм, методів і прийомів навчання.

Завдання:

- сформуванню вміння розуміти й цінувати красу та багатство природи;
- здатність здійснювати екологічно грамотні дії;

- організувати системну роботу з екологічного навчання школярів;
- розвивати навички проєктної та дослідницької діяльності та вміння застосовувати результати цієї діяльності на практиці;
- на основі використання краєзнавчих знань виховувати любов до навколишньої природи, своєї малої Батьківщини, до своєї країни.

Другим етапом учитель добирає літературу за темою уроку, в якому одним з елементів буде теорія з екології.

Третім етапом є проведення самих уроків, у які вбудовано елементи, спрямовані на формування екологічної культури школярів.

Екологічно орієнтований урок має відповідати таким вимогам:

- екологічні аспекти мають пронизувати всі педагогічні цілі, що стоять перед уроком;
- освітня мета (виступати як елемент змісту екологічних знань);
- розвивальна мета (сформувати вміння готовності учнів використовувати набуті знання для розв’язання екологічних завдань)
- виховна мета (спонукання учнів до природоохоронної активності).

Екологічно орієнтовані уроки мають будуватися з урахуванням таких принципів:

- комплементарності, тобто кожний наступний урок має доповнювати попередній і забезпечувати приріст переконаності та самостійності в природоохоронній поведінці;
- міждисциплінарності;
- безперервності;
- поєднання сприйняття середовища з практикою його охорони.

За один, два, уроки ми можемо не побачити бажаного результату в роботі, пов’язаній з екологічним навчанням і вихованням підрастаючого покоління. Але заняття, що проводяться систематично в цьому напрямі, обов’язково дадуть свої плоди.

Велике значення у формуванні та розвитку у школярів екологічних знань має проведення нестандартних уроків з використанням уроків-дискусій,

практичних уроків, ігрових уроків [2,3,4,5,6]. Проводяться уроки-екскурсії в природу під час вивчення окремих тем. Такі форми уроків сприяють формуванню в учнів багатьох компетентностей. У плані екологічного виховання на уроках широко використовуються міжпредметні зв'язки з географією, хімією, основи правознавства та іншими предметами шкільної програми [4].

Так само в рамках формування екологічної культури учнів я проводжу тематичні екскурсії. Наприклад, у 6 класі проводяться екскурсії пов'язані із сезонними змінами в житті рослин. На яких ми з учнями розглядаємо, як змінюється життя рослин із приходом тієї чи іншої пори року. Обговорюємо, як людина може допомогти рослинному світу під час сезонних змін.

Ще одним методом, що позитивно впливає на екологічне навчання та виховання школярів, є технологія проєктної діяльності. Щоб в учнів активізувати інтерес до виконуваної роботи, необхідно дати їм можливість для самостійного пошуку потрібної інформації. Спільна діяльність учителя з учнем під час роботи над дослідницьким проєктом є досить важливим компонентом для формування екологічних компетентностей. Отже, від самого початку дослідницька робота замислюється, як колективний навчальний проєкт. Спільна з учителем діяльність під час роботи над дослідженням дає учню змогу опанувати нові знання, уміння, навички, способи діяльності, сформувані компетенції та вдосконалити вже наявні.

Як і в багатьох школах України, у навчальній діяльності нашої школи давно й ефективно використовуються інформаційно-комунікаційні технології. Для оформлення своїх проєктів в електронному вигляді учні користуються пакетом програм Microsoft Office. Під час захисту дослідницьких проєктів обов'язковою умовою є презентація, складена та оформлена відповідно до вимог.

Для успішного формування екологічної культури дітей та підлітків на уроках біології вчитель має використовувати наочні методи навчання. До наочних методів відносять: таблиці, картини, гербарії, мікропрепарати, вологі препарати, ІКТ засоби тощо [1].

На своїх уроках учителі біології нашої школи активно використовують як метод демонстрації, так і метод ілюстрації.

Для формування екологічної культури замало лише навчання на уроках біології: вивчення основ екології та методики навчання дітей і підлітків повинно комбінуватися з позаурочною діяльністю, що забезпечує в різноманітні способи їхнє усвідомлення цінності природи, тобто робота з формування екологічної компетентності має вестися комплексно. Саме так може бути сформована екологічна культура, показниками якої є: екологічна освіченість, емоційна сприйнятливість і чуйність до природного оточення, здатність до екологічного мислення.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Букун, О. Форми та методи екологічної освіти учнів на уроках біології та в позаурочний час. *Екологічний вісник Криворіжжя*. 2015. № 1. С. 117-121.
2. Задорожний К.М. Активні форми та методи навчання біології. Х.: Вид. група «Основа», 2008. 123 с.
3. Задорожний К.М. Технології навчання біології. Х.: Вид. Група «Основа», 2007. 160 с.
4. Іванова Т.М. Міждисциплінарний підхід до формування екологічного мислення в учнів старшої школи. *Охорона довкілля, використання природних ресурсів та забезпечення екологічної безпеки*. Збірник матеріалів II Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Запоріжжя, 05 червня 2023 року. Дніпро : Середняк Т. К., 2023 С.80-83.
5. Левків С.П. Формування екологічної компетентності учнів на уроках біології. *Модернізація вищої освіти в Україні та за кордоном : збірник наукових праць* / за заг. ред. д.п.н., проф. С. С. Вітвицької, к.п.н., доц. Н. М. Мирончук. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2014. С.223-229.
6. Прокопенко О., Демидова Т. Екологічне виховання у процесі вивчення біології. *Рідна школа*. 2005. № 3. С. 72 -75.

Gerald Diver,
BSc Sports Development, MSc Sports Management
Royal Docks School of Business and Law
Institute of Hospitality and Tourism (IoHT)
University of East London

ADVANCING UKRAINIAN SCIENTIFIC RESEARCH: INTEGRATION IN THE INTERNATIONAL ARENA AND REGIONAL PERSPECTIVES

Esteemed guests, respected colleagues, and fellow researchers.

I would like to start by offering gratitude to the “team of the Faculty of Natural Geography for this gracious invitation. It is with a sense of responsibility and solidarity that I humbly accepted the invite to take part in the plenary speeches here at the annual conference on the integration of Ukrainian scientific research within the international community, emphasising regional perspectives. Despite the unprecedented challenging circumstances surrounding us, our presence here today underscores our collective commitment to academic exchange in the pursuit of and progress and development.

This year's conference theme holds particular significance amidst the unjust invasion of Ukraine by Russian forces. We convene to emphasise the imperative of integrating Ukrainian scientific endeavours into the global discourse. In times of turmoil, fostering collaboration across borders becomes not only essential but also a powerful act of resilience and defiance against oppression.

I am here as an academic colleague representing University of East London, but also as a practitioner of over 30 years using sports development as an intervention for disaffected communities both in the UK and the international arena. During this time it has been imperative to collaborate and learn from colleagues and researchers to maximise the positive impact of sports programmes. Regional and global collaborations have informed me of the many considerations required to effectively deliver sports interventions to different communities in the UK, and on a global stage. It is imperative to understand how knowledge of gender, culture, socio-economic standing can inform us of how to effectively deliver sport intervention projects. Collaborations and sharing knowledge on a global stage is vital to successful implementation.

Working together in collaboration provides us with an opportunity to ignite change and inspire innovation. We are surrounded by minds brimming with knowledge, expertise, and passion, representing diverse backgrounds, disciplines, and perspectives, and united by a shared commitment to advancing the frontiers of knowledge and understanding. It is the opportunity to forge new collaborations, to exchange ideas, and to harness the collective wisdom of our global community.

Beyond the exchange of ideas is the opportunity to make a real difference—to improve lives, to drive progress, and to address the pressing challenges facing our world today. Whether it be in the fields of sport, healthcare, technology, sustainability, or beyond, our research has the power to transform societies, uplift communities, and build a more equitable and sustainable future for generations to come. We should approach each presentation, each discussion, and each interaction with an open mind and a spirit of collaboration and leave a lasting legacy of impact and positive change.

Throughout the conference, I look forward to your presentations exploring a diverse array of topics. These topics not only showcase the depth of Ukrainian scientific inquiry but also highlight an unwavering commitment to advancing knowledge despite the adversities faced. I am confident that the conversations and presentations today will not only deepen our understanding of these pressing issues but also serve as a testament to the resilience and determination of the Ukrainian academic community in the face of adversity.

Today we have a platform for us to come together and discuss the various directions of our work, with the ultimate goal of advancing our scientific knowledge and contributing to the global academic community. The theme of this conference is particularly timely and relevant, as it addresses the need for Ukrainian scientific research to be integrated into the international arena. In today's interconnected world, collaboration and exchange of ideas across borders are essential for the advancement of knowledge and the development of innovative solutions to global challenges.

The conference will cover a wide range of topics, including Modern historical science in the international context, International law in the context of today's geopolitical changes, State sovereignty, the theory of modern stage in war in postwar

times, Current directions of modern geographical research theory, Tourism and recreation: problems, challenges and prospects, and Modern trends in physical culture, sports, and human health.

These diverse topics exemplify the breadth and depth of Ukrainian scientific research, and I am confident that the discussions and presentations here today will be both insightful and thought-provoking. By delving into these areas, we will not only enhance our understanding of the world around us in context, but also contribute to the wider academic discourse on these important issues.

As we engage in fruitful discussions and exchange of ideas, I encourage all of us to consider the regional aspects of our research and the potential impact it can have the international stage. By highlighting the unique perspectives and contributions of Ukrainian scientific research, we can foster greater collaboration and cooperation with our international counterparts, ultimately enriching the global scientific community.

In closing, I am truly excited about the potential outcomes of this conference and the opportunities it presents for us to showcase the excellence of Ukrainian scientific research on the international stage. I am confident that our discussions and collaborations will lead to new insights, innovative approaches, and meaningful contributions to our respective fields. I am honoured to contribute as a UEL academic, and so together, let us strive to contribute meaningfully to the global academic discourse and foster connections that transcend boundaries. I wish you all a productive and rewarding conference, and I look forward to the exchange of ideas and the forging of new connections that will undoubtedly result from our time together.

Thank you for listening. Slava Ukraini!

BIBLIOGRAPHY

1. Carter-Thuillier, B., López-Pastor, V., Gallardo-Fuentes, F., Carter-Beltran, J., Fernández-Balboa, J.M., Delgado-Floody, P., Grimminger-Seidensticker, E. and Sortwell, A., 2023. After-school sports programmes and social inclusion processes in culturally diverse contexts: results of an international multicase study. *Frontiers in psychology*, 14, p.1122362.

2. Davies, M. and Ströbel, T., 2022. Global sport management learning from home: Expanding the international sport management experience through a collaborative class project. *Sport Management Education Journal*, 16(2), pp.154-161.
3. Grice-Jackson, T., Rogers, I., Ford, E., Van Marwijk, H., Topham, C., Musinguzi, G., Bastiaens, H., Gibson, L., Bower, M. and Nahar, P., 2023. The pre-implementation phase of a project seeking to deliver a community-based CVD prevention intervention (SPICES-Sussex): a qualitative study exploring views and experience relating to intervention development. *Health Promotion Practice*, p.15248399231182139.
4. Mansfield, L., Kay, T., Anokye, N. and Fox-Rushby, J., 2018. A qualitative investigation of the role of sport coaches in designing and delivering a complex community sport intervention for increasing physical activity and improving health. *BMC Public Health*, 18, pp.1-11.
5. Walters, S.R., Minjares, V., Bradbury, T., Lucas, P., Lenton, A., Spencer, K. and Spencer, S., 2022. Promoting a culture change in junior and youth sport in New Zealand. *Frontiers in Sports and Active Living*, 4, p.811603.

д-р Красимира Колева
Шуменски университет «Епископ Константин Преславски»,
Мелітопольський державний педагогічний університет
імені Богдана Хмельницького

**МЕЛИТОПОЛСКИЯТ ЦЕНТЪР ПО БЪЛГАРИСТИКА С ЛЕКТОРАТ ПО
БЪЛГАРСКИ ЕЗИК, ЛИТЕРАТУРА И КУЛТУРА КАТО УЧАСТНИК В
ЕВРОПЕЙСКАТА ИНТЕГРАЦИЯ НА МДПУ „БОГДАН ХМЕЛНИЦКИ“
ДО И СЛЕД 24.02.2022**

Координатор на сътрудничеството между Република България и Мелітополският държавен педагогически университет «Богдан Хмелницки» (МДПУ) по европейския му път е Центърът по българистика с Лекторат по български език, литература и култура в МДПУ (ЦБ с Лекторат по БЕЛК). Той е образователен, научен, методически и културен център от 2008 г., създаден на

базата на Лекторат по български език, литература и култура, разкрит през 2002 г. Повече от 5 години Лекторатът по БЕЛК е единственият в Украйна. Лекторът е на щат в Шуменския университет „Епископ Константин Преславски“ (ШУ). Дейността на ЦБ с ЛБЕЛК е подкрепена не само от МОН – Република България и партньорския Шуменски университет, но и от редица български институции в България, Украйна и Европа, сред които Посолството на Р България в Киев, Изпълнителната агенция за българите в чужбина при министъра на Министерството на външните работи (ИАБЧ), институти на БАН, Софийският университет „Св. Климент Охридски“, Великотърновският университет „Св. св. Кирил и Методий“, Пловдивският университет „Паисий Хилендарски“, Югозападният университет „Неофит Рилски“ - Благоевград, Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ - София, Българското национално радио „Христо Ботев“, Българската телеграфна агенция, университети и културни центрове, държавни и неделни училища в Украйна и Австрия, Белгия, Гърция, Италия, Полша, Словакия, Сърбия, Чехия, Франция и др. ЦБ с Лекторат по БЕЛК има линк за неограничен достъп в Skype и поверителна ФБ група с чатбот и QR код за достъп от мобилно устройство за над 500 членове.

МДПУ „Богдан Хмелницки“ е бенефициент по Секторната европейска програма „Българска помощ за развитие“. „Българският кабинет“ за интерактивно обучение, открит през май 2017, е първият в Украйна. Следващият европейски проект на ЦБ с Лектората по БЕЛК е аудитория (за 100 д.) за интерактивна виртуална мобилност (2019), който гарантира нормалния академичен процес през пандемията. Третият проект за онлайн платформа и сайт на ЦБ с Лекторат по БЕЛК остана неосъществен заради войната.

Между ШУ и МДПУ има дългогодишен договор за сътрудничество. Освен това ШУ осъществява научно и методическо ръководство на европроекти, свързани с Община Шумен и Община Запорожие в областта на образованието, науката и културата. След 24.02.2022 това сътрудничество е още по-тясно. На практика това са проекти в подкрепа на младите хора и педагозите им, евакуирани в Запорожие от окупираните територии, сред които е и Мелитопол.

През 2023 г. са осъществени **3 съвместни проекта** в смесен формат:

1. **Международни конференции** в рамките на 13-ия украински фестивал работилница „Адресът на детството е Играта!“ (24-28.10.2023, Запорожие – Киев):

1.1. Героите на моя град. Програма „Запорожие - Шумен – Гданск“.

1.2. От град крепост до дидактополис.

2. **Международен проект** на Института по етнология и фолклористика с музей – БАН по Националната научна програма „Българистика“, работен пакет

1. „Развитие и утвърждаване на българистиката в чужбина”: Кръгла маса с международно участие „Научни и друг тип българистични центрове, архивни сбирки, музейни колекции и пр. в Украйна, Молдова и др.“ (октомври 2023, София).

3. **Международна конференция** „Съвременно висше образование: постижения, предизвикателства и перспективи за развитие в условията на несигурност“, посветена на 100-годишнината на МДПУ (05-06.10.2023, Запорожие – Мелитопол – Киев).

През 2024 г. този формат на сътрудничество с цел евроинтеграцията на МДПУ и останалите институции в системата на МОН – Украйна в Запорожие е приоритет в политиката на украинската страна. В рамките на партньорството между двете държави ШУ и ЦБ с Лекторат по БЕЛК в МДПУ участват в изготвянето на стратегия на МОН – Р България за възстановяване на Украйна в тази важна сфера. Тя е договорена на най-високо държавно ниво (06.07.2024, София).

Инициативите за съвместна поствоенна дейност между ШУ и МДПУ са синхронизирани и с плана за деокупация и възстановяване на Мелитополската алма-матер, с който са свързани и събитията под знака на 100-годишния юбилей на МДПУ.

Те могат да бъдат обобщени в няколко основни дейности и теми, обсъждани на работна среща между ръководството на двата университета за конкретизиране на помощта за възстановяване:

1. Възстановяване на материалната база на ЦБ и Лектората по БЕЛК.
2. Предоставяне на образователни и научни е-ресурси и възстановяване на библиотеката на ЦБ и Лектората по БЕЛК, както и на Университетската библиотека.
3. Подпомагане на Болонския процес (синхронизиране на учебни планове и програми с цел академична мобилност и акредитиране).
4. Организиране на онлайн сертифицирани курсове, обучение и консултации за преподаватели и администрация с цел ускоряване на евроинтеграцията.
5. Съдействие за разкриване на образователна бакалавърска програма „Европейска интеграция“ с модул „Българистика“ и на магистърска програма „Приложна българистика“.
6. Съдействие за публикации в издания на ШУ, индексирани в Scopus и WoS.
7. Съдействие за кариерно развитие на младите специалисти от МДПУ (съвместно научно ръководство, рецензии, включване в научни проекти и учебни научни практики, финансирани от МОН – Р България).
8. Институционална подкрепа на МОН – Р България и ШУ за кадрите в Центъра по българистика (етнически българи) и за Лектората по БЕЛК.
9. Приоритетно включване на преподаватели, докторанти и студенти в приложими в МДПУ проекти и дейности в рамките на ННП „Българистика“ (учебни научни практики по еднакви за двата университета специалности, специализации на преподаватели).
10. Предоставяне на стипендии за обучение в ШУ (онлайн и присъствено) на бакалаври, магистри и докторанти за нуждите на кадровото развитие в МДПУ с оптимален срок в България според възможностите за финансиране от МОН.
11. Синхронизиране на извънаудиторната дейност на ЦБ с Лекторат по БЕЛК през учебната 2023/2024 и 2024/2025 г. с плана за деокупация и възстановяване на МДПУ и Мелитопол като мултикултурна столица на Украйна, съгласувано с ШУ, МОН, ИАБЧ и дипломатическата мисия на Р България в Киев.

12. Медийна подкрепа от страна на ШУ на дейностите по плана за деокупация и възстановяване на МДПУ с цел правдиво информиране за фактите, за популяризиране на българския опит в образователната и научната сфера в помощ на Украйна, за приобщаване на съмишленици към каузата, за утвърждаване на положителния имидж на Р България в Украйна и на двустранните отношения.

Наукове видання

Матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю «Інтеграція українських наукових досліджень в міжнародний простір: регіональний аспект», (м. Запоріжжя, 19 квітня 2024 р.)

Укладачі:

Полякова Лариса Іванівна – кандидат історичних наук, доцент, декан природничо-географічного факультету Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Цибульська Вікторія Вікторівна – кандидат наук з фізичного виховання і спорту, доцент, заступник декана природничо-географічного факультету з науково-дослідної роботи та міжнародного співробітництва Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Непша Олександр Вікторович – старший викладач кафедри географії та туризму, наступник декана природничо-географічного факультету з організаційно-виховної роботи, питань практик і працевлаштування Мелітопольського державного педагогічного університету імені Богдана Хмельницького

Видавець «ФОП Середняк Т.К.», 49000, Дніпро, 18, а/с 1212
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до Державного реєстру видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції ДК № 4379 від 02.08.2012.

Ідентифікатор видавця в системі ISBN 8139

49000, Дніпро, 18, а/с 1212

тел. (096)-308-00-38, (056)-798-04-00

E-mail: 7980400@gmail.com